1943/44

Gunnar Samuelsson

LANTVÄRNET 1808—09

AKADEMISK AVHANDLING

UPPSALA 1944
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548007_0022

LANTVÄRNET
1808—09

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å LÄROSAL IV LÖRDAGEN DEN 15 APRIL 1944 KL. 10 F. M.

AV

GUNNAR SAMUELSSON

FIL. LIC., VÄRML.

UPPSALA 1944

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

LANTVÄRNET
1808—09

AKADEMISK AVHANDLING

AV

GUNNAR SAMUELSSON

UPPSALA 1944
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Rektorn Fil. Doktor och Fru Sixten Samuelsson

i sonlig vördnad och tacksamhet tillägnat

Innehållsförteckning.

I.

Sid.

Inledning ..... 1—8

II.

Lantvärnets ursprung ..... 8—41

1. Allmän historisk bakgrund. Förelöpare ..... 8—22

Allmän historisk bakgrund ..... sid. 8
Växlande innebörd av termen »lantvärn» ..... » 13
Utländska motsvarigheter ..... » 14
Svenska förebilder:
Folkväpningen 1788 ..... » 16
Landstorm på Gotland ..... » 18
Lantvärnsplaner i Finland ..... » 19
Pommerns lantvärn ..... » 21

2. Den försvarspolitiska diskussionen ..... 22—41

Adlersparres »Reflexioner» ..... sid. 22
Rosenblads fyra promemorior ..... » 25
Malmströms projekt ..... » 28
Malmströms tankar förverkligade på Gotland 1812 » 31
Klingspors m. fl:s projekt ..... » 32
Schwerins P. M. ..... » 37
Armfelts första P. M. ..... » 39
Sammanfattning ..... » 40

III.

Lantvärnets tillkomst ..... 42—97

1. Åtgärder och beslut mars 1808. Nya diskussionsinlägg ..... 42—71

Diskussionen om lantvärnet blir en politisk fråga .. sid. 42
Lagerbrings P. M. ..... » 44
Schwerins brev till De la Gardie ..... » 45
Konungens direktiv för lantvärnsplaneringen ..... » 46
Samtidiga åtgärder i grannländerna ..... » 47

Sid.

Armfelts andra P. M. ..... sid. 49
Förordningen av den 14 mars ..... » 51
Jakob De la Gardie ivrar för folkväpning i Skåne .. » 54
14 mars-förordningen kompletteras ..... » 56
Tibell, Trolle-Wachtmeister m. fl. om lantvärnets tillkomst ..... » 57
Tillbakablick ..... » 59
Förordningen av den 26 mars ..... » 60
Sammanfattning ..... » 62
Ursprunget för resp. punkter i förordningarna .... » 63
De la Gardie lämnar nya bidrag ..... » 64
Arnells P. M. ..... » 65
G. Tolls P. M. ..... » 66
Andra P. M:r ..... » 67
Sammanfattning ..... » 68

2. Lantvärnsmanskapet utskrives ..... 71—97

Lantvärnsförordningarnas verkställighet enligt tradition och litteratur ..... sid. 71
De centrala myndigheterna ..... » 72
Landshövdingarna ..... » 75
Allmän enrollering ..... » 77
Växlande tillvägagångssätt ..... » 77
Antalet lantvärnsskyldige i resp. län ..... » 78
Utskrivningen enligt förordningen av den 26 mars » 81
Växlande tillvägagångssätt ..... » 82
Lejning och befrielseansökningar m. m. ..... » 84
Folkstämning under uppsättningen ..... » 86
Resultatet av utskrivningen. Nedsättningar i antalet » 88
Möjligheter att uppsätta lantvärnet; jämförelser .. » 94
Sammanfattning ..... » 96

IV.

Lantvärnets utformning och utrustning ..... 98—165

1. Lantvärnets beväpning, befäl, underhåll m. m. .... 98—123

Enligt tradition och litteratur ..... sid. 98
Beväpning ..... » 99
Befäl:
Brigadchefer ..... » 103
Officerare ..... » 105
Underofficerare m. fl. ..... » 110
Underhåll ..... » 111
Avlöning ..... » 112
Frivilligt understöd ..... » 113
Avlöningen utlämnad i natura ..... » 113
Specialfall beträffande underhållet ..... » 114
Kompletterande bestämmelser ..... » 115

Sid.

Rekrytering till armén från lantvärnet ..... sid. 115
Sammandragning ..... » 116
Fansvärjning ..... » 117
Exercis ..... » 119
Sammanfattning ..... » 122

2. Lantvärnets beklädnad ..... 123—165

Litteraturens uppgifter om lantvärnets beklädnad .. sid. 123
Spontana frivilliga insamlingar ..... » 125
Krigsdepartementets allmänna beklädnadsuppdrag 1 och 23 juni ..... » 127
Subskriptionen av den 28 juni ..... » 128
Tibells missnöje ..... » 129
Rapporter om bristande beklädnad under sommaren » 130
Uniformens fastställande i brevväxling mellan konungen och Tibell aug.—sept. ..... » 130
Orsakerna till dröjsmålet ..... » 132
Klagomål och undantagsåtgärder ..... » 133
Rajalins aktion, konungens privata bidrag ..... » 134
Upphandling av kläder på Åland, Krigsdepartementet sysselsättes med utrustning för utsatta kårer » 136
Krigsdepartementets behandling av inkomna rekvisitioner, Tibells motivering härför ..... » 137
Krigsdepartementets ämbetsmän påyrka kraftåtgärder ..... » 140
Diverse lokal beklädnad ..... » 141
Landshövdingarna verkställa subskriptionen av den 28 juni under sommaren och hösten ..... » 142
»De opponerande landshövdingarnas skrivelser» ... » 146
Konungen finner tiden mogen för reträtt ..... » 147
Återblick: allmänna beklädnadsdirektiv av den 28.6, 23.9, 5.10, 11.10 och 13.10. 08 ..... » 148
T. f. regeringens diskussion av den 26 okt. ..... » 148
Länens obligatoriska beklädnadsuppdrag verkställes fr. o. m. oktober ..... » 152
Sammanträden med sockenrepresentanter under landshövdingens ledning. Snabba åtgärder i vissa län » 153
Anmärkningarna mot Nordin m. fl. ..... » 155
Beslut och insamling sockenvis i vissa län ..... » 156
Dröjsmål i vissa län ..... » 158
Sammanfattning ..... » 162

V.

Lantvärnets användning och tillstånd intill revolutionen ..... 166—248

1. Under sommaren 1808 ..... 166—196

Lantvärnet under sommaren enligt tradition och litteratur ..... sid. 166

Sid.

Tidig sammandragning inom hotade provinser .... sid. 167
Lantvärnets inverkan på de ryska krigsplanerna .. » 170
Lantvärnets inverkan på de svenska krigsplanerna » 170
Lantvärnet och den engelska hjälpsändningen .... » 170
Lantvärnet och truppförflyttningarna juli—aug. .. » 172
Lantvärnet vid resp. fronter:
Västra armén ..... » 175
Södra armén ..... » 178
I Karlskrona ..... » 179
Kustarmén ..... » 179
Lantvärnet deltager i landstigningsförsök ..... » 181
Projekt för lantvärnets användning sommaren 1808 » 185
Lantvärnet och försvarsviljan i de hotade provinserna:
Åland ..... » 187
Jämtland ..... » 188
Gotland ..... » 189
Finland ..... » 192
Norra Dalarna ..... » 192
Värmland ..... » 193
Lantvärnslyrik ..... » 194
Sammanfattning ..... » 194

2. Lantvärnet under hösten och vintern 1808—09 .... 197—212

Enligt tradition och litteratur ..... sid. 197
Tibells P. M. 7.11.08 ..... » 197
Den politiska striden om krigsplaneringen för 1809 » 198
Rikets ekonomiska resurser ..... » 199
Huru utnyttjade voro Sveriges resurser? ..... » 200
Kronomagasinens lager hade knappast minskat .. » 202
Den statsfinansiella situationen ..... » 202
Kommittéernas utlåtanden ..... » 204
Lantvärnets minimistyrka reduceras, kompletteringen uppskjutes ..... » 206
25-åringar befrias ..... » 207
Rymningen vid lantvärnet ..... » 209

3. Lantvärnet vid resp. fronter ..... 212—248

På Kustarméns skärgårdsflotta:
Relativt goda förhållanden sept.—okt. ..... sid. 212
Alltmera tilltagande svårigheter under nov. .... » 216
Nästan hela skärgårdsflottan når hamn i slutet av nov. ..... » 219
Alla relationerna skildra debarkeringen som en katastrof men av olika omfattning ..... » 222
Katastrof-skildringarna bekräftas av några officiella källor ..... » 227
Andra sådana visa, att omfattande åtgärder vidtagits ..... » 228
Andra sådana visa, att de bekräftade katastrof-

Sid.

skildringarna dock endast gälla olyckliga undantagsfall ..... sid. 229
Organisationen av inkvarteringen ..... » 230
Sjukhusorganisationen sväller hastigt ut ..... » 231
Sjukligheten avtar fr. o. m. jan. 1809 ..... » 233
Tillbakablick ..... » 234
Lantvärnet på örlogsflottan: relationer contra läkarrapporter m. m. ..... » 234
Lantvärnet vid Södra armén ..... » 237
En självständig expedition med lantvärnet ..... » 239
Lantvärnet vid Västra armén ..... » 240
Lantvärnet i hemmaprovinsen ..... » 244
Sammanfattning ..... » 245
Lantvärnsolyckorna — en följd av obstruktionen? » 247

VI.

Beräkning av lantvärnets förluster ..... 249—288
Uppskattningar av lantvärnets förluster ..... sid. 249
Lantvärnet enligt arméns generalförslag juli—dec. 1809 ..... » 251
Landshövdingeskrivelser ang. antalet lantvärnsynglingar ..... » 252
Översikt av källmaterialet för en statistisk undersökning av lantvärnet ..... » 253
Undersökning länsvis ..... » 254
Sammanfattning ..... » 279
Undersökningens resultat ..... » 280
Korrigering av ovanstående ..... » 280
Tablå över förlusterna ..... » 281
Sannolikt slutresultat ..... » 283
Förlusterna vid lantvärnet ha tidigare starkt överdrivits ..... » 283
Jämförelse med förlusterna bland övriga trupper .. » 285
Jämförelse med förlusterna under andra krig .... » 286

VII.

Lantvärnet efter revolutionen ..... 289—326
Enligt tradition och litteratur ..... sid. 289
Lantvärnet som orsak till revolutionen:
i memoarer ..... » 290
i offentliga deklarationer ..... » 293
Lantvärnets tillstånd, placering m. m. vid revolutionen ..... » 294
Den nya regimens första åtgärder ..... » 296
Den statsfinansiella situationen ..... » 298
»Allmän hempermittering», som innebär status quo » 299

Sid.

Detaljfrågor lösas också enligt gamla principer .... sid. 300
Rekrytering genom kommendering upphör dock .... » 302
Stora svårigheter för de hempermitterade ..... » 302
Pro et contra lantvärnet under hempermitteringstiden » 303
Lantvärnet återuppbådas ..... » 306
Detaljfrågor ang. lantvärnet inför riksdagen .... » 307
Värnpliktsdiskussion i promemorior, broschyrer och i riksdagen utan att lantvärnets återuppbåd nämnes ..... » 307
Understöd åt blesserade lantvärnsmän ..... » 313
Återuppbådet:
Dalarna ..... » 314
Andra län ..... » 315
Södermanland ..... » 316
Skåne ..... » 317
Lantvärnets användning och hälsotillstånd sommaren 1809 ..... » 322
Avmönstringen ..... » 325
Sammanfattning ..... » 325

VIII.

Efterspel ..... 327—335

Den överblivna beklädnaden säljes, vissa hushållningssällskap bildas ..... sid. 327
Avlöningsfordringar betalas efter hand ..... » 329
Efterspel på 1860-talet: understöd åt f. d. lantvärnsmän ..... » 330

Sammanfattning ..... 336—358

Översikt över de ledande personerna:
Konungens positiva insatser ..... sid. 337
Konungens negativa insatser ..... » 338
Konungens roll: slutomdöme ..... » 338
Tibell ..... » 339
Hertig Karl ..... » 340
Trolle-Wachtmeister ..... » 341
Lagerbring ..... » 341
Schwerin och Armfelt ..... » 341
Toll ..... » 342
De la Gardie ..... » 342
Skjöldebrand ..... » 342
Brigadchefer och landshövdingar; obstruktionens omfattning ..... » 343
I vad mån brister i utrustningen varit avgörande för användningen ..... » 344
Viktigare mot tidigare uppfattning avvikande resultat ..... » 347

Sid.

Traditionen om lantvärnet ..... sid. 349
Sammanfattning av vidfogad medicin-historisk studie av lantvärnets sjukdomar ..... » 351
Den ideologiska bakgrunden ..... » 354

Lantvärnets sjukdomar.[1]

I.

Terminologien ..... 361—399

A. »Fältsjukan», »lantvärnssjukan», sjukdomarnas indelning i officiell statistik, sjukhusförslag, sjukjournaler m. m. ..... sid. 361
B. Moderna motsvarigheter till sjukdomstermerna:
a) Enklare fall ..... » 363
b) Feber-terminologien ..... » 364
1) Referat av Lindéns och Hults forskningar .. » 364
2) Hypoteser angående feber-terminologien med stöd av uppgifter i medicinska föreläsningar från 1780–1815 ..... » 366
3) Jämförelse mellan den nutida skildringen av resp. sjukdomar och föreläsningarna:
nervfeber ..... » 373
fläckfeber ..... » 377
Weilska sjukan ..... » 382
rekurrens ..... » 390
»Schlammfieber» ..... » 394
4) Diskussion av övriga möjliga motsvarigheter, uteslutningar ..... » 397
5) Sammanfattning ..... » 399

II.

Den militära sjukvården. Organisation och effektivitet 403—419

Traditionskällor contra officiellt material ..... sid. 403
Dubbs sjukhusstadga ..... » 408
Hedins och Aschans relationer ..... » 410
Journaler vid militärsjukhus ..... » 412
Provinsialläkarrapporter ..... » 412
Läkemedelsförsörjningen ..... » 414
Terapi ..... » 415
De mineralsura rökningarna ..... » 417

[1] Innehållsförteckningen upptager icke alla kantrubrikerna.

III.

Sid.

Det epidemiska händelseförloppet ..... 420—443

Uppgifter om smittan och dess vägar ..... sid. 420
Lantvärnets sjukdomar enligt de allmänna sjukhusförslagen ..... » 422
Detaljuppgifter om lantvärnets sjukdomar ..... » 425
Översikt av epidemierna av:
dysenteri ..... » 427
frossa ..... » 429
nervfeber ..... » 430
Smittsam, recidiverande, biliös rötfeber — måhända rekurrens ..... » 431
fläckfeber ..... » 438
augustimånadsfeber — Weilska sjukan? ..... » 440
Afzelius' »akuta nervfeber», Acrels »fältsjuka» ..... » 441

Register över lantvärnet 444

Personregister 445

Förord.

För tillkomsten av nedanstående arbete står dess författare i stor tacksamhetsskuld till många. Alltsedan början av mina studier för licentiatexamen har professor Erland Hjärne varit min lärare. För den inspirerande undervisning och handledning, som i rikt mått och på många olika sätt kommit mig till del, ber jag att vördsamt få tacka. Professor Hjärne har med råd och uppslag av största värde följt mitt arbete och alltid visat ett livligt intresse för dess fortgång. Professor Erik Lönnroth kan jag knappast räkna som min lärare. Likväl har professor Lönnroth haft vänligheten att i manuskript genomläsa avhandlingen och därefter anlagt intresseväckande synpunkter, vilka jag sökt utnyttja. Jag ber att få uttrycka min tacksamhet.

Vid skilda tillfällen har docenten, rektor Georg Landberg fungerat som min lärare. Jag ber att till honom få framföra mitt djupa tack för hans givande undervisning och personliga intresse. Sakkunnig handledning i ämnets försvarspolitiska huvudavsnitt har kommit mig till del genom lektor Allan Jansson. För denna värdefulla hjälp på olika stadier av mitt arbete ber jag att till honom få framföra mitt hjärtliga tack.

Tjänstemännen vid arkiv och bibliotek, som jag besökt under mitt arbete, är jag stor tack skyldig för den sakkunniga och välvilliga hjälpsamhet, som jag fått erfara. Mitt vördsamma tack ber jag också få framföra till greve Adam Lewenhaupt, Sjöholm, för den välvilja, som visats mig vid utlåning av arkivalier, och till friherrinnan Anna Åkerhielm, Dylta Bruk, som också utlånat arkivalier av stort intresse. Av samma skäl ber jag att vördsamt få tacka hovjägmästaren greve Trolle-Wachtmeister, Trolle-Ljungby.

När jag avslutat studierna angående lantvärnets uppsättning, utrustning, särskilt beklädnad, och förluster, visade sig bristerna i beklädnaden icke kunna förklara lantvärnets förluster mera än

till vissa delar. Det stod då klart för mig, att frågan om vilka sjukdomar, som lantvärnet fallit offer för, var av stor, nästan central betydelse för avhandlingen i dess helhet. Då undersökningen angående utrustningen blott till en del kunde förklara lantvärnets reducering, fann jag nämligen det vara av intresse även ur *politiskt-historiska* synpunkter att undersöka sjukdomsförhållandena, särskilt frågan om de smittosamma sjukdomar, som lantvärnet kunnat ådraga sig i fält. Endast mot denna bakgrund kan försöket av en lekman utan all medicinsk fackkunskap att angripa den s. k. lantvärnssjukans problem förklaras. Uppgiften, som fört mig långt ut mot avlägsna gränsområden, har erbjudit särskilt stora svårigheter, och det är många gånger, som jag varit benägen att lämna den såsom mig övermäktig. Dess mycket fängslande karaktär och ett vidsynt överseende och intresse från många av mig rådfrågade har tillsammans kommit mig att fortsätta och ur angiven synpunkt söka behandla ett material, som hittills icke blivit föremål för forskning från medicinska utgångspunkter och som måhända kan ha något intresse även ur andra än rent historiska synpunkter.

Tillkomsten och behandlingen av ovannämnda, särskilda avsnitt har möjliggjorts och underlättats genom tillmötesgående av Svenska Läkarsällskapet, som beviljat mig tillstånd att begagna mig av Pehr von Afzelius' föreläsningsanteckningar. Till professor O. Hult, vilkens intresseväckande författarskap i medicinhistoriska ämnen givit mig uppslaget till min undersökning, står jag i stor tacksamhetsskuld för den välvilja, han visat genom råd och upplysningar och hans stora vänlighet att offra mycket av sin tid på att genomläsa avsnittet i fråga i manuskript. Likaså ber jag att vördsamt få tacka professor G. Bergmark för vidsynt och värdefull kritik och hjälp. Utan professorerna Hults och Bergmarks vidsynta överseende med min fullständiga medicinska inkompetens hade icke föreliggande försök till behandling av lantvärnssjukans problem fullföljts.

Underläkaren vid Uppsala Akademiska sjukhus, med. lic. G. Öberg har kontrollerat och justerat användningen av medicinska termer och granskat framställningen i manuskript. För detta värdefulla bistånd tackar jag hjärtligt. I korrektur har förste provinsialläkare K. F. Hollström tagit ingående del av

detta avsnitt. Jag ber att vördsamt få tacka för den värdefulla hjälp, som doktor Hollström med sin stora praktiska erfarenhet och sitt kloka omdöme lämnat. Uppgiften att behandla detta gränsområde mellan vitt skilda vetenskapliga fack hade varit mig alldeles omöjlig utan det tillmötesgående och överseende, som fackmännen inom läkarvärlden visat.

En direkt kontakt med folktraditionen om lantvärnsmännen har folkskollärare Manfred Ohlson givit mig genom att ställa sin samling av folkminnen i Gräddö-trakten till mitt förfogande. Många kamrater och vänner ha underlättat mitt arbete. Jag ber att hjärtligt få tacka dem alla. Aktuarien, fil. lic. Göran Hedin har såsom statistiker underkastat undersökningen om lantvärnets förluster en ingående granskning. Fil. d:r Elof Rudelius har genomläst mitt arbete i manuskript och lämnat värdefulla såväl stilistiska som sakliga påpekanden. Fil. mag. L. Thanner har med ett mycket värdefullt kontrollarbete biträtt vid korrekturläsningen.

Ett särskilt tack ber jag slutligen få rikta till cheferna vid de läroanstalter, där jag haft förmånen att tjänstgöra, rektorerna R. Ljunggren och E. Terner, som beviljat mig ledighet från lärartjänstgöring, som jag åtagit mig.

Gunnar Samuelsson.

Källor och litteratur.[1]

Otryckta källor.

Riksarkivet (R.A.).

Originalprotokoll i krigsärenden inför K. Maj:t 1808–09 (cit. Orig.-prot.).
Statsråds- och beredningsprotokoll i krigsärenden 1809 (cit. Statsråds- och beredningsprot.).
Riksregistratur för krigsärenden 1808–09 (cit. Riksreg.).
Protokoll i inrikes civilmål juni–augusti 1808.
Landtförsvarsdepartementet, Inkomna handlingar med diarier för 1864.
Krigskollegii skrivelser till K. Maj:t 1808–10.
Krigsförvaltningens skrivelser till K. Maj:t 1809–10.
Justitiekanslersämbetets arkiv, Koncept till registratur, Inkomna handlingar 1808–09.
Kommitténs för granskning av arméns medicinalverk handlingar.
Generaladjutantens för flottan arkiv: Koncept till generalorder, justerade av Gustaf IV Adolf.
Generaladjutantens för flottan arkiv, II, Inkomna handlingar 1808–09, vol. I.
——, III, Förslag från flottans alla stationer.
Magasinsdirektionens skrivelser till K. Maj:t 1808–10.
Protokoll i general-auditörsmål inför Konungen 1808–09.
Protokoll i general-auditörsmål inför Högsta Domstolen 1808–09 (cit. Gen.-aud. prot. etc.).
Administrativa handlingar rörande armén.
Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta.
Skrivelser från diverse personer till Gustav IV Adolf.
Krigsdepartementets skrivelser till K. Maj:t.
Förvaltningens av Sjöärendena skrivelser till K. Maj:t.
Generalguvernörens skrivelser till K. Maj:t.
Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t.
Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t ang. lantvärnet 1808.
Krigshistoriska samlingen: Kriget 1808–09.
Tibellska samlingen.
Lefrénska samlingen, vol. XIV.

[1] Jfr källor och litteratur för Lantvärnets sjukdomar sid. XXXI.

Stedingska samlingen, vol. 126.
Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok 1808–09, Ericsbergs arkiv, deponerad.
Finanskommitténs handlingar.
Kungliga Krigsberedningens handlingar.
Kanslipresidentens arkiv.
Diplomatica:
Danica, Taubes depescher 1807–08.
Bondeståndets arkiv, 1809–10, vol. 21.
Handlingar rörande lantvärnets understöd under 1860-talet.

Östermalmsavdelningen av Riksarkivet (Ö.M.).

Medicinalstyrelsens arkiv (cit. M. A.):
Protokoll i Collegium Medicum 1808.
Inkomna handlingar 1808, Collegium Medicum.
Sjukrapporter till Collegium Medicum från finska kriget.
Militära sjukrapporter till Collegium Medicum 1808–09.
Provinsialläkares m. fl. rapporter 1806–12.
Flottans arkiv, III, Chefen för Arméns flotta, Inkomna handlingar.
——, II: 2, Förvaltningens av Sjöärendena arkiv, Kammar- och sjömilitiekontoret, Memorialkoncept.
——, Sjöexpeditioner, Skeppsmönsterrullor.
Krigshovrättens protokoll 1808.

Krigsarkivet (Kr.A.).

Lantvärnsarkivet.
Krigsdepartementet, 2:dra divisionen, Inkomna handlingar, Avgjorda mål 1808–09 (cit. Krigsdepartementet).
Krigsdepartementet, 2:dra divisionen, Persedelanordningsbok.
——, 2:dra divisionen, Räkenskaper.
Krigshandlingar, 1808–09, vol. 2, 3, 5, 12, 13, 19, 22, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 37, 38, 44, 45, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 65, 66, 68, 69, 71, 113, 114, 115, 163, 189, 246, 247, 249, 255, 259, 261, 294, 295, 312, 314, 316, 393.
Krigshandlingar 1808–09, osign.: Västra gränsen, Södra gränsen, Hemorten: Stockholms stad.
General-adjutantens för Stockholm arkiv, Koncept till utgångna skrivelser 1808.
Försvarsplaner.
Arméns flottas arkiv: Skrivelser från diverse personer, komminister Wetterdahls Dagboksanteckningar.
Jönköpings regementes arkiv 1808.
Handlingar rörande nationalbeväringen på Gotland.
Krigshandlingar 1788–1790, Meijerfeldts passagejournal.
Handlingar rörande nationalbeväringen på Gotland.

Enskilda samlingar:
J. P. af Billbergs arkiv, vol. II, III.
Cederströms samling, vol. I, II, III, XIII.
Döbelns samling, vol. XII.
Jäderlunds arkiv, vol. 3 f.
Klerkeriana, vol. III.
L. B. Peyrons arkiv, vol. I.
Rajalins samling: Brev från Gustav IV Adolf till Rajalin 1808.
Ramsays samling.
Schwerins samling.
Tawasts samling.
Tibells samling, vol. II.

Statistiska Centralbyråns arkiv.

Mortalitetslistor 1808 och 1809.
Folkräkningsuppgifter 1810.

Landsarkivet i Uppsala (U.L.A.).

Kopparbergs län, Landskontoret, G I a, vol. 11, Räkningar för soldatbeklädnad 1803–30.
——, Landskontoret, G I c, n:r 14, 16, Förteckning över förstärkningsmanskapet m. m.
——, Landskontoret, G I e, n:r 5.
Stockholms län, Landskontoret, G I c, vol. 7 a, Räkningar för lantvärnets beklädnad.
Södermanlands län, Landskansliet, Brevkoncept 1808–09.
——, Landskansliet, E V, vol. 22, 23, Lantvärnet 1808.
Västmanlands län, Landskontoret, G I e, vol. 1–6.
——, 1811–50, Landskontoret, G I e, i.
Uppsala län, Landskontoret, vol. 829.
——, Landskansliet, Förteckning å lottning underkastade personer för arméns förstärkning 1811 och beväringen 1812.
Örebro län, Landskontoret, G I d, e, vol. 2.
——, Landskontoret, G I b.
Norrtälje Dödbok.

Landsarkivet i Vadstena (V.L.A.)

Östergötlands län, Landskansliet, Brevkoncept 1808–09.
——, Landskontoret, G I c.
Kalmar län, Landskansliet, E II, vol. 23.
——, Landskansliet, D IV, Handlingar angående beväringen.
Kronobergs län, Landskontoret, Mönsterrullor, vol. 1.

Landsarkivet i Lund (L.L.A.)

Malmöhus län, Landskansliet, Brevkoncept, Länskungörelser 1808–09.
——, Handlingar rörande lantvärnet 1808–09.
Kristianstads län, Landskansliet, Brevkoncept, Länskungörelser 1808–09.
Hallands län, Landskansliet, Brevkoncept 1808–09.
Blekinge län, Landskansliet, Brevkoncept 1808–09.
——, Landskontoret, G I d, Räkningar rörande lantvärnsbeklädnaden.

Landsarkivet i Göteborg (G.L.A.).

Göteborgs och Bohus län, Landskansliet, E IV:m, vol. 8, 9: Namnrullor över lantvärnsynglingar 1808–09.

Landsarkivet i Härnösand (H.L.A.).

Gävleborgs län, G I, Handlingar rörande lantvärnet.
Västernorrlands län: Länskungörelser 1808–09.
——, Landskansliet, Diverse handlingar rörande 1808–09 års krig.
——, Landskontoret, Inkomna brev 1808.

Stockholms stads arkiv.

Riddarholmsdepån: P. 126, Handlingar rörande lantvärnet och beväringen, 1808–09.
P. 79–86, Inkvarteringskommissionens handlingar 1808–09.
Rådhusdepån: Överståthållar-ämbetets registratur 1808.

Flottans arkiv i Karlskrona.

N:r 4, F II: 1, Rapport om död mans kvarlåtenskap.
N:r 27, 1:o, Sjömilitiekontoret, E II: 3–4.
N:r 27, 1:o, Sjömilitiekontoret, F IV: 8, Sjukmönsterrullor m. m.
N:r 27, 1:o, Sjömilitiekontoret, G 1–4, protokoll från auktion över död mans kvarlåtenskap.
N:r 27, 1:o, H VI: 2, Liggare över död mans kvarlåtenskap.

Karolinska Institutets Arkiv.

Diverse handlingar, sign. 48: 6.

Uppsala Universitetsbibliotek (U.U.B.).

F 620, 621, 650 a, 650 b, 657 a, 657 c, 729, 730, 857 i.
L 313, 315 B.
W 310, 509, 956.
Rääfska samlingen, n:r 10, 2698.

Kungliga Biblioteket (K.B.).

Engeströmska samlingen osign. 14.
D 1025, 1029, 1035 a, 1037, 1039: 13, 15, 1048 a, 1053, 1–4.

Lunds universitetsbibliotek (L.U.B.).

Tollska samlingen:
C. Brev från div. personer.
D. 1 a: 1: promemorior i militäriska ämnen.
D. 3 b: Handlingar rörande revolutionen 1809.
D. 7 a: koncept till skrivelser till K. Maj:t.
De la Gardieska samlingen: vol. 323, 332, 349, 372, 378, 380, 421, 422, 428.
Cederströms Efterlemnade papper.

Göteborgs stadsbibliotek.

C. H. Kewenters samling.

Uppsala universitets kansliarkiv.

Inskrivningsmatrikeln 1804–16.

Skeppsholmens arkiv.

Chefen för Stockholms-eskadern av arméns flotta, Ankomna handlingar 1808, sign. avd 2: B I.
——, Afgångne Expeditioner 1808, konc., sign. avd. 2: E.
Rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808–09, sign. I: 7, avd. 6.

Sjöholm.

Brev till J. M. af Nordin.
Krigsrustningar i Dalarna 1808.

Dylta bruk.

Tibells brev till S. Åkerhielm.
Armfelts brev till S. Åkerhielm.

Tryckta källor:[1]

Adlersparre, C. A., 1809 års revolution och dess män, Tidstaflor, I, Stockholm 1849.

[1] Under denna rubrik redovisas även bearbetningar, då de endast kommit till användning i egenskap av källpublikationer, d. v. s. då endast i dem tryckta brev etc. använts men icke själva framställningen.

[Adlersparre, G.], Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia samt historiska personer. Utg. af ett sällskap, del III, Stockholm 1830.

[——], Krigssamlingar, III, IV, Stockholm 1796–98.

Alexander I, Correspondance inédite de l'empéreur Alexandre et de Bernadotte pendant l'année 1812, publiée par X. Paris 1909.

Bergman, J., Hågkomster från skiftesrika levnadsöden i Sverige och främmande länder, Stockholm 1943.

von Beskow, B., Levnadsminnen, uppl. 2, utg. av Fr. Böök, Stockholm 1928.

Björnstjerna, M., Anteckningar, I, II, Stockholm 1851–52.

Brelin, S., Öfverste Brelins anteckningar 1809–1818, Svenska memoarer och bref I, utg. av Henrik Schück, Stockholm 1900.

Byström, O., Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809 (Doktor Domejers inspektion), Svensk militär tidskrift 1917, årg. 6.

[Dahlgren, C. G.], En landtvärnsmans minnen (1808–09), Östgöta Correspondenten 1897, n:r 147, 148, 150.

De la Gardiska Archivet, utgivet av P. Wieselgren, Del XIX–XX, Lund 1843.

Ehrenström, J. A., Efterlemnade historiska anteckningar, utg. av S. J. Boëthius, II, Uppsala 1883.

von Engeström, L., Minnen och anteckningar, 2, utg. av Elof Tegnér, Stockholm 1876.

Finanskommitténs handlingar, se Årstrycket 1809, Lagerheims berättelse.

Författningssamling, Svensk, 1841, 1868, 1885, 1901, 1914, 1936, 1941.

[Granberg, P. A.], Historisk Tafla af f. d. konung Gustaf IV. Adolfs sednaste regerings-år, I–III, Stockholm 1810–11.

Gömdt är icke glömdt, IV, VI, samlade av C. F. Ridderstad, Linköping 1847–49.

Handlingar, Kongl. Krigs Vettenskaps Akademiens, År 1808, Stockholm.

Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, del VII, VIII, 1800–1811, utg. av Cecilia af Klercker, Stockholm 1936–1939.

Hildebrand, E., Sveriges Regeringsformer 1634–1809 samt Konungaförsäkringar 1611–1800, Stockholm 1891.

von Hofsten, B., Bref från 1809 års riksdag, utg. av L. Wahlström, Stockholm 1913.

[Hultin, M., s:r], En gammal knekts minnen, Stockholm 1872.

Kontrolleur, Der Nordische, utg. av E. M. Arndt, Bd 1–2, Stockholm 1808–09.

Krigssamlingar, se Adlersparre.

Krigsvetenskapsakademiens handlingar 1808, se Handlingar.

Leuhusen, W., Ur friherre Wilhelm Leuhusens journal, Anteckningar för åren 1791–1809 meddelade av H. L. von Dardel, Personhist. tidskr. 1925.

Lewenhaupt, A., En färd till minnenas värld, Hågkomster från barndomen 1861–70, 3:dje uppl., Stockholm 1936.

[Lilljecrona, C. W.], Fältmarskalken grefve Johan Christopher Toll, Biografisk teckning D. 2. Stockholm 1850.

[Malmström, P.], Essai sur le système militaire de la Suède, Stockholm 1813.
Modée, R. G., Utdrag utur ... Publique Handlingar etc., XIV, Stockholm 1804.
Moore, J., Diary, vol. II, utg. av J. F. Maurice, London 1904.
[Murray], Bibehållande af sjelfstendighet fordrar försvar, Stockholm 1809.
Nicander, H., Utdrag af Tabell-Verket angående Folkmängden i Sverige År 1810, K. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar 1813.
Riksdagstrycket 1809–10, 1862–1888.
von Schantz, G., Är en nationalbewäring i närwarande period nödwändig för Swerige? Historisk och politisk undersökning. Stockholm 1810.
Silfverstolpe, Malla, Montgomery-, Memoarer, II, utg. av Malla Grandinson, andra upplagan, Stockholm 1914.
Skjöldebrand, A. F., Memoarer, I, III, utg. av H. Schück, Stockholm 1903–04.
Smith, A., En undersökning af folkens välstånd, dess natur och orsaker, översatt av E. Sommarin, 2:dra delen, Lund 1911.
von Stedingk, C., Mémoires posthumes du feld-maréchal comte de Stedingk, rédigés sur des lettres, dépêches et autres pièces authentiques, laissées à sa famille, par Björnstjerna, I–III, Paris 1844–47.
Stiernman, A. A., Alla riksdagars och mötens besluth ... I, Stockholm 1728.
Tegnér, E., Samlade Skrifter, II, utg. av E. Wrangel och Fr. Böök, Stockholm 1919.
af Tibell, G. W., General-Majoren af Tibells underdåniga Embets-Berättelse, då han nedlade Befattningen som Konungens Tjenstgörande General-Adjutant, Kongl. KrigsVetenskaps Akademiens Handlingar 1818–21.
Trolle-Wachtmeister, H. G., Anteckningar och Minnen, Valda skrifter IV, utgivna av E. Tegnér, Stockholm 1905 (cit. Minnen).
af Ugglas, S., Utdrag ur grefve Samuel af Ugglas efterlemnade papper, meddel. av E. V. Montan, H. T. 1881.
af Wingård, J. D., Minnen af händelser och förhållanden under en lång lifstid, 1–12, Stockholm (tr. Uppsala) 1846–50.
[——], Militäriske paradoxer. Stockholm 1809.
[Åbom, J.], Förening och säkerhet. Stockholm 1809.
Årstrycket 1723, 1788, 1789, 1790, 1808, 1809, 1810, 1811, 1812.

* * *

Tidningar 1808–09.

Calmar Posten.
Carlscrona Weckoblad.
Carlstads Weckoblad.
Fahlu Weckoblad.
Gefleborgs Läns Weckoblad.

Götheborgs Allehanda.
Götheborgs Tidningar.
Inrikes Tidningar.
Jönköpings Tidningar.
Linköpingsbladet.
Norrköpings Tidningar.
Nytt och Gammalt, Lund.
Wästgötha Tidningar.

Aftonbladet 1862–63.

Tryckta länskungörelser 1808–09.

Blekinge läns kungörelser (K.B.).
Jönköpings läns kungörelser (K.B.).
Kopparbergs läns kungörelser (K.B.).
Skaraborgs läns kungörelser (K.B.).
Uppsala läns kungörelser (U.U.B.).
Värmlands läns kungörelser (K.B.).
Älvsborgs läns kungörelser (K.B.).
Örebro läns kungörelser (K.B.).

Litteratur.

[Agardh, C. A.—Forselius, C. A.], Penningebristen och penningeväsendet behandlade i bref af Julius och Junius, Örebro 1845.

Areen, E. E., Det svenska lantvärnet under 1808–09 års krig. Organisation, beväpning och beklädnad, Svenska Vapenhistoriska Sällskapets Årsskrift 1940—41, Stockholm 1941.

Arndt, E. M., Skildringar ur Svenska Historien under Gustaf III och Gustav IV Adolf, öfversättning, Uppsala 1840.

Axelson, G. E., Bidrag till kännedomen om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid, ak. avh., Visby 1888.

Bergenstråle, C. G. A., Kungl. Västerbottens regementes krigshistoria, Umeå 1917.

Bergström, O., Bidrag till Kongl. Uplands regementes historia, Stockholm 1882.

Björlin, G., Finska kriget 1808 och 1809, andra uppl., Stockholm 1883.

——, Från en gammal svensk småstad, Strödda minnen och anteckningar, Stockholm 1918.

Blanck, A., Geijers götiska diktning, Stockholm (tryckt i Uppsala) 1918.

Bohlin, G., Militär statsmakt och individ, särskilt i Sverige under Gustaf III:s tid, ak. avh., Uppsala 1917.

Bolin, S., Gustaf IV Adolf i svensk historisk opinion, Svensk tidskrift, häfte 5, 1941.

Boëthius, S. J., Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–10, H.T. 1906.

von Bonsdorff, C., Gustaf Mauritz Armfelt, Levnadsskildring II, Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 223, Helsingfors 1931.

——, Ett förslag till karelskt landtvärn, Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 68: 18, 1904 (tr. 1905).

——, Landtvärnsplaner 1802, ib. 47: 14, 1901.

Braunerhielm, C. A. G., Kungl. Lifregementets till häst historia, IV, Uppsala och Stockholm 1915.

Brisman, S., Tiden 1803–1834, i Sveriges Riksbank 1668–1924, del IV, Stockholm 1931.

Bromé, J., Krigshändelserna i Jämtland sommaren 1809, Heimbygdas tidskrift Fornvårdaren 5: 2, 1934.

Brusewitz, A., Något om Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, Scandia 1941.

Bucht, G., Härnösand under 1808–1809 års krig. Landstormsmannen, Jubileumsnummer 1907–1922, 1923.

Byström, O., Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809. Svensk militär tidskrift 1916, årg. 5.

Böök, Fr., Esaias Tegnér, 1:sta delen, Stockholm 1917.

Börjeson, J., Hammarön och Hammaröborna, Karlstad 1922.

Cambridge Modern History, vol. IX, Cambridge 1906.

Carpelan, T., En uppgift om svenska krigsmaktens storlek 1684, Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet för Finland 112: 26, 1912, Helsingfors 1913.

Carlson, F. F., Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, del II, Stockholm 1856.

Carlson, E., Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, VIII, Stockholm 1910.

Carlsson, S., Gustaf IV Adolfs fall [manuskript].

Clason, S., Karl XIII och Karl XIV Johan, Sveriges historia till våra dagar, utg. av Hildebrand-Stavenow, del XI, Stockholm 1923.

——, Vårt hundraårsminne: Krisen 1808–09, H.T. 1909 [cit. H.T. 1909].

——, Gustaf IV Adolf och general Moore, H.T. 1912.

——, En befolkningsstatistisk fråga, Statsvet. tidskr., 1906.

——, Gustav IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon, Stockholm 1913.

——, En befolkningsstatistisk fråga: dödligheten i 1808–1809 års krig. 2. Svar till D:r O. Örström, Statsvet. tidskr. 1907.

[Crusenstolpe, M. J.], Skildringar ur det inre af dagens historia. De frånvarande, 2:dra uppl., Stockholm 1834.

——, Morianen, eller holstein-gottorpiska huset i Sverige, IV, Stockholm 1844.

Dalgren, L. E., Sverige och Pommern 1792–1806, ak. avh., Uppsala 1914.
——, Ernst Moritz Arndt och Sverige, Västervik 1920.
Dannert, L., Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang, Ak. avh., Uppsala 1942.
Delbrück, H., Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, IV, Neuzeit, Berlin 1920.
Dunér, A., 1808 års lantvärn, Landstormsmannen årgång 18, 1935.
——, Folkresningen på Åland 1808, Landstormsmannen årgång 17, 1934.
——, Sveriges landstorm (1) Kortfattad historik på uppdrag av Sveriges landstormsförenings centralförbund, Stockholm 1926.
Edén, N., 1809 års revolution, I–II, Studentföreningen Verdandis Småskrifter n:r 180–181, Stockholm 1928.
Elert, J., Ur Gotlands militära häfder, Göteborg 1922.
Engberg, E. G. och Liljevalch, P. O., Upplysningar om sjukligheten inom en armée på fältfot, Stockholm 1854.
Fahlbeck, E., Idéer och män, Stockholm 1936.
Fryxell, A., Berättelser ur svenska historien, 8, Stockholm 1838.
Fröding, H., Berättelser ur Göteborgs historia under Gustavianska tiden, Göteborg 1922.
Fåhræus, R., Karl XI och Karl XII, Sveriges historia till våra dagar, utg. av Hildebrand-Stavenow, del. VIII, Stockholm 1921.
Grade, A., Huru Wingårds »Minnen» tillkommo, H.T. 1916.
——, Sverige och Tilsit-alliansen 1807–1810, Ak. avh., Lund 1913.
[Granberg, P. A.], Historisk Tafla etc., se Tryckta källor.
Grauers, S., Sveriges sista lantdagar och provinsmöten (1676–79). Karolinska förbundets årsbok 1930 (tr. 1931).
Grimberg, C., Svenska folkets underbara öden, VII, Stockholm 1921.
Hallerman, P., Tillståndet i Uppland under det stora nordiska kriget, Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920).
Hamnström, E., Freden i Fredrikshamn, ak. avh., Uppsala 1902.
Heckscher, E., Ekonomisk-historiska studier, Stockholm 1936.
Hedin, S., Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm, ifrån 1808 till 1810. Samlingar i blandande ämnen för läkare-vetenskapen och naturforskningen I: I, Stockholm 1810.
Hildebrand, E., Kristina, reviderad av G. Jacobson, Sveriges historia till våra dagar, utg. av Hildebrand-Stavenow, del VII, Stockholm 1926.
——, Recension av Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer III, IV, V, utg. av H. Schück, H.T. 1905.
Hildebrand, K., Riksgäldskontoret 1789–1934, Sveriges Riksdag II: 13, Stockholm 1934.
Hilldorff, E., Kalmar läns södra kungliga hushållningssällskap 1811–1911, Kalmar 1911.
Holm, T., Kungl. Västmanlands regementes historia, II, Stockholm 1935.
Holmberg, F., Ur Kommendantens på sjökastellet Kungsholmens dagjournal 1808–1809, Blekingeboken, V, 1927.

Hult, K., Ljusnarsbergs krönika, Säter (tryckt i Falun) 1918.
Isakson, W., Ur de gamla Tunasoldaternas historia, Olandsbygden 1936.
Jansson, A., Föredrag i Historiska föreningen i Uppsala om den moderna värnpliktens uppkomst (manuskript).
——, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, ak. avh., Uppsala 1935.
Karl XII på slagfältet, II, [utg. av] Generalstaben, Stockholm 1918.
Kleberg, J., Krigskollegii historia, Biografiska anteckningar 1630–1865, Stockholm 1930.
Kristiansson, S., Bidrag till Uddevallas historia, Det gamla Uddevalla, 3, 1940.
Kämpe, A., En gustaviansk patriot och hans hustru, Generalen Greve Philip von Schwerin och generalskan, född grevinna Potbus, Stockholm 1916.
Leijonhufvud, K. K:son, Kungl. Södermanlands regementes historia, I, Uppsala 1914.
Liljedahl, R., Kansliet från 1789 intill departementalreformen,, Kungl. Maj:ts Kanslis Historia, I, Uppsala 1935.
Liljewalch, P. O., Krigshistoriska intyg om behofvet af läkarvård för svenska arméen, Stockholm 1857.
Lindeberg, Hj., Anders Lindeberg, hans liv och verksamhet, Stockholm 1918.
Lindén, K. E., Sjukvård och läkare under kriget 1808–09, Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland, 85, Helsingfors 1908.
Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från Konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, andra upplagan delvis omarbetad, III, IV, V, Stockholm 1897–1900.
[Mankell, J.], Studier öfver svenska skärgårds-flottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar, Stockholm 1855.
——, Uppgifter rörande svenska krigsmagtens styrka, sammansättning och fördelning, Stockholm 1865.
Mannerfelt, O., Anteckningar om Kongl. Elfsborgs regemente 1680–1815, Borås (tr. i Ulricehamn) 1887.
Melander, E., Huru 1808 års landtvärn tillkom, Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift 1903.
Meijer, C., Kriget emellan Sverige och Danmark åren 1808 och 1809, Stockholm 1867.
Michailovskij-Danilevskij [A. I.], Beskrifning öfver finska kriget till lands och sjös åren 1808 och 1809, övers. av U. S. C. Gripenberg, Tavastehus 1850.
Montgomery, G., Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, I–II, Örebro 1842.
Montgomery, G., Biografi öfver framledne general-löjtnanten m. m. Friherre Ernst von Vegesack, Stockholm 1827.
Nachmanson, E., Pehr Gustaf Cederschjöld, Svenska läkarsällskapets handlingar, band 52, Stockholm 1927.

Nordensvan, C. O., Finska kriget 1808–1809, Stockholm 1897–98.
——, Värmlands regementes historia, I, Stockholm 1903.
——, 1808, Synpunkter och betraktelser, Stockholm 1908.
——, Svenska armén åren 1700–1709, Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917).
——, Svenska armén åren 1709–1718, Karolinska förbundets årsbok 1919 (tr. 1920).
Nygren, C. E., Om Värmlands krigsfolk, En bok om Värmland av värmlänningar, D. 2, 1918.
Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, I, III: I, Stockholm 1885, 1905.
Pihlström, A., Kongl. Dalregementets historia, V, Stockholm 1911.
Quennerstedt, A., Några drag från kriget i Pommern 1807 samt sjukhusvården vid södra armén 1808–09, Tidskrift i militär hälsovård 1906, bd 31.
von Raeder, J., Danmarks Krigs- og politiske Historie, fra Krigens Udbrud 1807 til Freden i Jönkjöping den 10 December 1809, III, Köpenhamn 1852.
Rousset, C., Les Volontaires 1791–94, Paris 1870.
Schartau, S., Kopparbergs län under det stora nordiska kriget, Karolinska förbundets årsbok 1918.
——, Om bondeuppbåd i Skaraborgs län 1711–1715, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1909, del II, häfte 10.
Schoug, Carl W., Studier öfver underhållets ordnande å svensk sida under kriget å vänstra gränsen 1808 med särskild hänsyn till dess inverkan på operationerna, Svensk intendentur-tidskrift 1911.
Sjövall, B., Georg Adlersparre och tronfrågan 1809, ak. avh., Lund 1917.
Skogman, C. D., Anteckningar om rikets ständers bank och allmänna låneröreIsen i Sverige, I, Stockholm 1845.
Stavenow, L., Den gustavianska tiden 1772–1809, Sveriges historia intill tjugonde seklet, del VIII, Stockholm 1905.
——, Den gustavianska tiden 1772–1809, Sveriges historia till våra dagar, utg. av Hildebrand–Stavenow, del X, Stockholm 1925.
——, Rec. av Sveriges krig del III–IV, H.T. 1905.
Steckzén, B., Krigskollegii historia, II–III, 1697–1865, Stockholm 1937.
von Suchtelen, P., Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, Stockholm 1835.
Sundbärg, G., Bevölkerungsstatistik Schwedens 1750–1900, 2:e Aufl., Stockholm 1923.
——, Rikets folkmängd åren 1750–1899, fördelad åldersvis efter civilstånd, Statistisk Tidskrift 1901, Stockholm 1902.
——, Rikets folkmängd åren 1750–1900, fördelad efter ålder och kön, Statistisk Tidskrift 1903, Stockholm 1904.
——, Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål, Emigrationsutredningen, Stockholm 1913.

Swederus, G., Sveriges krig och politik åren 1808–1815, Stockholm 1864.
Sveriges krig 1611–1632, I, utg. av Generalstaben, Stockholm 1936.
Sveriges krig åren 1809 och 1809, I, II, III, IV, V, VII, VIII, IX, utg. av Generalstabens krigshistoriska avdelning, Stockholm 1890, 95, 1902, 05, 10, 19, 21, 22 (cit. Sveriges krig).
Säve, P. A., Gotländska minnen, Wisby 1859.
Säve, T., Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757–1762, Stockholm 1915.
Söderlind, S., Om förhållandet mellan konungen och de högre ämbetsmännen under Finska kriget (manuskript).
Tengberg, N., Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741–1743, Häfte II, Lund 1860.
Tengberg-Boëthius, Sverige under partitidhvarfvet från år 1718 till år 1809, Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, del V, Stockholm 1879.
Tegnér, E., Folkväpningen i Sverige 1788. Anteckningar ur Gustaf III:s och G. M. Armfelts efterlämnade papper, H.T. 1881.
——, Friherre Jakob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution, H.T. 1895.
Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866, I, ak. avh., Lund 1923.
Tidander, L. G. T., Anteckningar rörande Kongl. Jönköpings regementes historia, 2:dra uppl., Västerås 1916.
——, Anteckningar rörande Kongl. Kronobergs regementes historia, Karlshamn 1897 (1907).
Tingsten, L., Konung Gustav IV Adolfs militärpolitiska och militära synpunkter åren 1808 och 1809, Kungl. Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift 1932.
——, Gustaf Wilhelm af Tibell. Huvuddragen av hans liv, hans verksamhet såsom generaladjutant för armén..., Stockholm 1924.
Wachtmeister, H., Blekinge läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814–1914, Karlskrona 1914.
Warburg, K., Carl Snoilsky, Hans lefnad och skaldskap, Stockholm 1905.
von Vegesack, J. F. E., Några erinringar vid G. Montgomery's Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, Örebro 1843.
Wennerström, T., Stockholms borgargarde genom tiderna, Stockholm 1937.
Wieselgren, O., Gustaf IV Adolfs fall i gustaviansk belysning. Kyrkoherde Häggmans dagbok kastar nytt ljus över skedet. Svenska Dagbladet 5/7 1936.
Wijkander, T., Öfversigt af svenska krigsförfattningens historiska utveckling, Stockholm 1866.
Willers, U., Tillkomsten av »Historisk Tafla», H.T. 1943.
Västerbottens och Norrbottens Fotfolk, 300 års jubileumsskrift 1924.
Zeeh, E., Krigsfångar i Sverige åren 1808 och 1809, Krigsvetenskapsakademiens tidskrift 1911.

Zeeh, E., Lantvärnet 1808–09, Stockholms försvar 1926, Stockholm 1926.
——, Från landvärn till stående här, Landstormsmannen 1940.
Åmark, K., Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830, ak. avh., Stockholm 1915.
Örström, O., En befolkningsstatistisk fråga: dödligheten i 1808–1809 års krig. 1. Svar Till Prof. S. Clason, Statsvet. tidskr. 1907.
——, En befolkningsstatistisk fråga: dödligheten i 1808–09 års krig. 3. Genmäle till Prof. Clason, Statsvet. tidskr. 1907.
——, Om manspillan i krig, Statsvet. tidskr. 1899.
——, Sexualproportionen, ak. avh., Lund 1899.

Uppslagsböcker, skönlitteratur m. m.

Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor, I–IX, Stockholm 1925–36.
Elkan, Sophie, Konungen. En sannsaga berättad, 1–2, Stockholm 1917.
Larousse du XXe siècle en six volumes, publié sous la direction de Paul Augé, Paris 1928–33.
Odhner–Westman, Lärobok i historia för realskolan, 24:de upplagan. Stockholm 1934.
Ordbok öfver Svenska språket utg. av Svenska Akademien häfte 84–89, 157–160, Lund 1928, 39.
Schlyter, C. J., Ordbok till samlingen af Sveriges gamla lagar, band XIII, Lund 1877.
Snoilsky, C., Svenska Bilder, Stockholm 1901.
Statistisk Årsbok för Sverige 1940, Stockholm 1940.
Svenskt Biografiskt Lexikon, Stockholm 1917–31.
Svenskt Biografiskt Lexikon, Ny följd, VII, Stockholm 1875–77.
Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, Lund 1884–1918.

Källor och litteratur till Lantvärnets sjukdomar.

Otryckta källor.

Riksarkivet (R.A.).

Handlingar rörande kommittén för granskning av arméns medicinalverk.

Riksarkivet, Östermalmsavdelningen (Ö.M.).

Medicinalstyrelsens arkiv (M.A.), Inkomna handlingar 1808–09.
——, Militära sjukrapporter 1808–09.
——, Provinsialläkares rapporter 1807–1812.
——, Protokoll, 1808–09.

Krigsarkivet (Kr.A.).

Krigshandlingar 1808–09, vol. 163.

Svenska Läkarsällskapets Bibliotek.

Pehr von Afzelius' handskriftssamling, vol. 15, 17, 19, 45, 50.

Lunds Universitetsbibliotek (L.U.B.).

Engelhart, J. H., vol. 1–2, Föreläsningar 1805–07.

Kungliga Biblioteket (K.B.).

J. G. af Acrels föreläsningar, sign. X 41–42.

Uppsala Universitetsbibliotek (U.U.B.).

J. Sidréns föreläsningar, D 818 a–d.
J. G. af Acrels föreläsningar, D 813–15.
Anteckningar efter okänd föreläsare, D 759.
D 728 b, c.
D 769, 232 b.

Tryckta källor.[1]

von Afzelius, Pehr, Underrättelse för Uppsala Läns Innewånare om den Rötfeber, som fått namn af Fältsjuka, Uppsala 1809.

——, De typho nervoso in classe svecana per autumnum 1808, Diss., Uppsala 1810.

Albom, S., Resension af L. W. Gilberts, Für jeden verständliche Anweisung ... sich gegen Ansteckung zu schützen, Svenska Läkare-Sällskapets Handlingar, II: II–III, Stockholm 1815.

Blom, C. M., Underrättelse om Röt- och Gallfebrars botande, Falun 1807.

Economiska Annaler, Band VI, Stockholm 1808.

Grafvander, L. F., Förvaringsmedel emot hetsiga smittosamma sjukdomar, Falun 1807.

——, Tvenne de enklaste sätt att anställa luftrenande rökningar, Falun 1809.

Hedin, S. A., Handbok för practiska läkare-vetenskapen, Stockholm 1796 (cit. Hedin).

——, Supplement till Handboken för praktiska läkare-vetenskapen, Stockholm 1805.

——, Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm, ifrån 1808 till 1810, Samlingar i blandade ämnen för läkare-vetenskapen och naturforskningen, I: I–III, Stockholm 1810–11.

Munck af Rosenschiöld, E. Z., Om Mineral-sura rökningar, såsom ett säkert förvaringsmedel emot elakartade sjukdomar, 1806.

Pharmacopaea Militaris, Navalis et eorum usui accomodata, Stockholm 1805.

Topelius, Z., Dagböcker, I, Helsingfors 1918.

Zetherman, C. N., Svar på Kgl. Krigs Vettenskaps Akademiens Fråga: Hvilka äro de Sjukdomar, som under sist förflutna krig varit i Svenska Fält-Sjukhusen mest Folk-ödande, och hvad har Läkarnes egen erfarenhet lärt oss till deras förekommande och botande? K. V. H. 1809.

Litteratur.

Apotekarhistoria, Sveriges, från Konung Gustaf I:s till närvarande tid, utg. av A. Levertin, C. F. V. Schimmelpfennig och K. A. Ahlberg, band 1–5, Stockholm 1910–36.

Bellander, J., Reflexioner kring en gulsotsepidemi 1939–40, Svenska läkartidningen 1941.

[1] Här upptagas endast källor och litteratur, som ej ingå i ovanstående förteckning.

Bergman, F. A. G., Om Sveriges folksjukdomar, I–III, Uppsala 1869–77.
Bergmann, se Handbuch.
Bergmark, G., Febris undulans — några historiska data, Nordisk Medicin 1943.
Bolin, E., Om tyfoidfebern i Sverige, I, Historia, geografi och statistik, ak. avh., Stockholm 1893.
Bromé, J., Karlskrona stads historia, II, Karlskrona 1934.
Buttersack, F., Weilsche Krankheit, Handbuch der ärtzlichen Erfahrungen im Weltkrieg 1914/1918, 3, Leipzig 1921.
Ehrensvärd, J., Fall av Weils sjukdom i Stockholm, Svenska Läkarsällskapets Förhandlingar 1934, Stockholm 1935.
Encyclopedia, The British Encyclopedia of Medical Practice, London 1936–39.
Engleson, H., Dysenteriestudien, Acta Medica Scandinavica, Suppl. LXXXIII, ak. avh., Lund 1937.
Fiedler, A., Zur Weil'schen Krankheit, Deutsches Archiv für klinische Medizin, 42, Leipzig 1888.
Flensburg, C., Studier öfver frossan och de sannolikaste orsakerna till dess successiva aftagande och så godt som fullständiga upphörande i Sverige under sistförflutna halfsekel, Hygiea 1911.
Flottan, Svenska Flottans historia, I, utg. av O. Lybeck m. fl., Stockholm 1942.
Haeser, H., Lehrbuch der Geschichte der Medizin und der epidemischen Krankheiten, III, Jena 1882.
Hallgren, R., Epidemic hepatitis in the County of Västerbotten in Northern Sweden. An epidemiological and clinical study, Acta Medica Scandinavica, Suppl. CXL, Lund 1942.
Handbuch der inneren Medizin, grundad av L. Mohr och R. Staehelin, 3:dje uppl., utg. av G. von Bergmann m. fl. (cit. Bergmann), del I, Infektionskrankheiten, Berlin 1934.
Hedbom, K., Linnés inhemska medicinalväxter, Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. II, 1919.
Henschen, F., Några blad ur sjukdomarnas historia och geografi, Stockholm 1934.
Hirsch, A., Die allgemeinen acuten Infectionskrankheiten von historisch-geographischen Standpunkte, Stuttgart 1881.
Hjelt, O., Svenska och Finska Medicinalverkets Historia 1663–1812, I–III, Helsingfors 1891–93.
von Hoeslin, H., Zur Kenntnis des Feld- (Schlamm-) Fiebers, Medizinische Klinik 1941, n:r 30.
Holmberg, E., Hvad gamla domböcker förtälja, XXXV, XXXVI, Karlskrona-Tidningen 1911.
Hult, O., Forschungen über das Auftreten des Typhus recurrens in Schweden, hauptsächlich bei der Marine 1788–90, Nordiskt Medicinskt Arkiv 1913: 2, ak. avh., Stockholm 1915.

Huss, M., Om typhus och typhoidfeberns statistiska förhållanden och behandling, Stockholm 1855.

Kathe, J., Neue Erfahrungen über das Schlamm- oder Feldfieber, Medizinische Klinik 1941, n:r 35.

——, Das Schlamm- oder Feldfieber, seine Differentialdiagnose und Behandlung, Therapie der Gegenwart, Maj 1940.

Lennmalm, F., Svenska läkaresällskapets historia 1808–1908, Stockholm 1908.

Lindén, K. E., »Fältsjukan» och »blessyrerna» under kriget 1808–09, Finska läkarsällskapets Handlingar 54: 1, Helsingfors 1912.

Lindstedt, F., Beitrag zur Kenntnis des Icterus catarrhalis mit besonderer Rücksicht auf die Inkubationszeit dessen epidemischen Formen, Nordiskt Medicinskt Arkiv, bd 51, 1918: 2, Stockholm 1919.

Linroth, K., Om folksjukdomarnes uppkomst och utbredning, Bibliotek för helsovård, 5. Stockholm 1884.

Malmgren, B., Studien über die Weilsche Krankheit in Schweden, ak. avh., Köpenhamn [tr. Stockholm] 1941.

Müller, Fr., Die Schlammfieber-Epidemie in Schlesien vom Jahre 1891, Münchener Medizinische Wochenschrift 1894, årg. 41, häfte 40.

Murchison, Ch., Die typhoiden Krankheiten, Braunschweig 1867.

Nachmanson, E., Hippokrates och hans tid, Stockholm 1921.

Pathologie und Therapie, Specielle, utg. av H. Nothnagel, 3: 1, Wien 1902.

Pettersson, A., Rödsotsepidemien i Sverige åren 1808–1811, Hygienisk Tidskrift 1910, Stockholm 1911.

Quennerstedt, A., Anteckningar om sjukvården under 1808–1809 års finska krig, Tidskrift i militär helsovård 1896.

Runeberg, J. V., Ett fall af den s. k. Weilska infektionssjukdomen, Finska läkarsällskapets handlingar, 32, Helsingfors 1890.

Sacklén, J. F., Sveriges läkarehistoria ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid, Nyköping 1822–35.

Schutz, W., Das Schlamm- oder Feldfieber, Deutsche Medizinische Wochenschrift 1940.

Sievers, R., Fall af Morbus Weilii, Finska läkarsällskapets handlingar, 33, Helsingfors 1891.

Söderbaum, H. G., Jac. Berzelius, Levnadsteckning, I–III, Uppsala 1929–31.

Strasburger, J., Zur Klinik der Weil'schen Krankheit, Deutsches Archiv für klinische Medizin, 125, 1918.

Strasburger, J.—Thill, O., Klinik der Weil'schen Krankheit, Klinische Wochenschrift 8: 2, 1929.

Weil, A., Ueber eine eigenthümliche, mit Milztumor, Icterus und Nephritis einhergehende, acute Infektionskrankheit, Deutsches Archiv für Klinische Medizin, 39, 1886.

Cavallin, Latinskt Skol-Lexikon, Stockholm 1924.

Liddell–Scott, Greek-English Lexicon, 7:de uppl., Oxford 1890.

Sophocles, E. A., Greek Lexicon of the roman and byzantine periods, New York–Leipzig 1893.

Karlskrona-Tidningen 1911.
Lagerlöf, Selma, Mårbacka, Stockholm 1922.

Förkortningar.[1]

G.O.	generalorder.
Just. G.O.	justerade generalorder.
u.d.	utan datum.

[1] Förkortningar, som ansetts erfordra förklaring, angivas i käll- och litteraturförteckningen. Övriga använda förkortningar återfinnas i S. Bring, Bibliografisk Handbok till Sveriges Historia, sid. XVI ff.

I. Inledning.

Lantvärnets historia omspänner egentligen endast ett och ett halvt år. Av denna tid ligger ett år före revolutionen i mars 1809 och återstoden under tiden därefter. De svårigheter att värdera källorna för en objektiv skildring, som alltid möter historikern, äro på grund härav särskilt stora. Det är icke blott motsättningen mellan officiellt material och traditionsmaterial, som kan tänkas innehålla minnesfel o. dyl., som man måste räkna med. Man måste också söka bemästra den polemiska subjektivitet, som synnerligen lätt kommer till uttryck i en ny politisk regims teckning av händelser och personligheter, vilka höra den störtade regimen till. I traditionen och den därav påverkade litteraturen möter man en bild av lantvärnet, som kan tänkas vara påverkad av denna jäviga syn. I framställningen nedan inledes därför varje avsnitt av lantvärnets historia med en översikt av denna traditionsbild, vilken sedan blir föremål för en prövning enligt nutida historisk källkritik. Några generella normer för källvärderingen kunna icke uppställas. Värderingen måste på varje enskild punkt avpassas efter källuppgifternas art. Först efter jämförelser mellan de berättande och de officiella källorna inbördes och mellan båda når man en utgångspunkt för den skildring av lantvärnet, som är den följande framställningens slutmål.

Ett omfattande forskningsarbete har tidigare ägnats perioden i fråga. Men många sidor av dess historia äro ännu endast tecknade i framställningar, som sakna detaljerad källkritik. Lantvärnet 1808–09 har sålunda ej varit föremål för någon allsidig och genomgående behandling. Som ovan sagts, inledas resp. kapitel i fortsättningen därför med en översikt av källor och litteratur. En historiografisk översikt, som i huvudsak följer kronologisk ordning, torde bäst ge en orientering om huru vetenskapens hittillsvarande uppfattning av lantvärnet vuxit

fram. Vissa delar av ämnet ha uppmärksammats, men intresset har fördelat sig ganska ojämnt. Det är framför allt lantvärnets olyckor och dess roll som en av orsakerna till revolutionen, som blivit föremål för behandling. Ända från och med omvälvningen och så småningom t. o. m. nästan undantagslöst har lantvärnets öde framställts såsom en tragisk och nästan förintande olycka, framkallad framför allt av Gustav IV Adolfs huvudlösa åtgärder och väsentligt bidragande till revolutionen. Meningen om lantvärnet har i regel skiftat med den allmänna uppfattningen av Gustav IV Adolf. Länge var P. A. Granbergs Historisk Tafla — utgiven under intresserad medverkan av 1809 års män och till väsentlig del lika mycket en politisk stridsskrift som en historisk skildring — härvidlag bestämmande.[1] I Granbergs arbete stiger hätskheten för varje sida, och läsaren föres fram mot revolutionen såsom den enda tänkbara räddningen. Skildringen av lantvärnet återfinnes i den sista av verkets tre delar. Inrättandet av lantvärnet skildras som en oförlåtlig dumhet. Alltför stort tilltaget, hade det lämnats utan utrustning, använts utan utbildning och sålunda åstadkommit vida mer skada än nytta. På grund av bristande beklädnad hade det till stor del gått under. Från denna framställning härstamma många påståenden, som länge dröjt sig kvar i uppfattningen av lantvärnet, i all synnerhet av Gustav IV Adolfs inflytande på dess öde.[2]

I Granbergs spår följde många skildrare av finska kriget, genom vilka en tradition om lantvärnet uppkom, som påverkat litteraturen och i sin tur påverkats av denna. Av dessa arbeten böra flera delvis betraktas som memoarverk, då de återge även personliga meddelanden, minnen och intryck. Den politiska inställningen påminner ganska undantagslöst om Granbergs, ehuru skärpan i omdömena växlar. Arndt, Meijer, Montgomery, Swederus, Suchtelen m. fl. ha sålunda berört lantvärnet mer eller

[1] Granberg, P. A., Historisk Tafla af f. d. konung Gustav IV Adolfs sednaste regeringsår. Om lantvärnet: se III, sid. 3–17. En utredning angående arten av denna bok saknas ännu. Jfr Grade, Sverige och Tilsit-alliansen, sid. XXII m. fl., nedan sid. 123 f., 166, 172, 197, 249, 289, 325 och Willers, U., Tillkomsten av »Historisk Tafla», H.T. 1943.

[2] Jfr nedan resp. kap.-sammanfattningar och avslutningen.

mindre ingående; senare också Björlin, Raeder, Nordensvan.[3] Oberoende av Granberg är däremot Mankell, som behandlat lantvärnets militära insatser i sin skildring av skärgårdsflottans strider.[4] Under Karl-Johans-tiden förekommo endast undantagsvis avvikelser från det officiella avståndstagandet från Gustav IV Adolfs politik. Crusenstolpe, som var fientligt stämd mot Karl Johan, tog parti för Karl Johan-regimens syndabock, Gustav IV Adolf. Hans omfattande författarskap, som dock knappast ens med reservation kan betraktas såsom historieskrivning, intar sålunda en särställning. Crusenstolpe står emellertid fri från den stereotypa förvanskningen av Gustav IV Adolfs historia.[5] Till lantvärnets historia har han framför allt lämnat ett bidrag i form av en anekdot[6], som sedermera utformats av

---

[3] Arndt, E. M., Skildringar ur Svenska Historien under Gustaf III och Gustaf IV Adolf (översättning), sid. 251.

Montgomery, G., Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland, I, sid. 68, 207 ff., 250 ff., II, sid. 78 f.

Michailovskij-Danilevskij, Beskrifning öfver finska kriget åren 1808 och 1809, sid. 48, 76, 140 m. fl.

Swederus, Sveriges krig och politik åren 1808–1815, sid. 44 f., 57.

Suchtelen, Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808–1809, sid. 71.

Meijer, C., Kriget emellan Sverige och Danmark åren 1808 och 1809, sid. 35–38, 48, 116 f., 157, 165, 186 f., m. fl.

Raeder, Danmarks krigshistorie, III, sid. 190 f., 422 ff.

Björlin, Finska kriget 1808 och 1809, sid. 126 ff., 182 f., 255 f.

Nordensvan, Finska kriget 1808–1809, sid. 202 f. m. fl.

[4] [Mankell, J.], Studier öfver svenska skärgårds-flottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar. Se sid. 135–198.

[5] Jfr [Crusenstolpe, M. J.], Morianen, eller holstein-gottorpiska huset i Sverige, VI, sid. 58 f. »Det är på den punkt Sverige nu står, påtagligen omöjligt, såsom en säker uppoffring af dess handelsflotta och en blottställning af dess västra kust», angående brytning med England.

[6] Crusenstolpe uppger följande: från slottet hade konungen fått se en lantvärnsbataljon, som kommit i land från skärgårdsflottan och på grund av förfrusna lemmar ej kunde gå ordentligt. Han blir då förfärad och frågar Tibell vad detta kunde bero på. Tibell förklarar, att lantvärnet berusat sig i glädjen vid återkomsten.

[Crusenstolpe, M. J.], Skildringar ur det inre af dagens historia, I, De frånvarande, sid. 100 f. — Enligt Crusenstolpe har Tibell själv återgivit episoden för att visa sin förmåga att vilseleda konungen.

Jfr vidare Warburg, K., Carl Snoilsky, Hans lefnad och skaldskap, sid. 388 f. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 20.

Snoilsky i dennes dikt »Den trettonde Mars»[7], där skulden för olyckorna lägges huvudsakligen på konungens omgivning, som fört denne bakom ljuset. Crusenstolpes uppfattning trängde emellertid ej fram i historielitteraturen. Framställningarna av Sveriges historia äro ännu vid början av innevarande sekel inspirerade av Granberg.[8]

Ett annat undantag utgör P. Wieselgren. I sina kommentarer vid tryckningen av Jakob de la Gardies brev m. m.[9] insinuerar han, att hela lantvärnsutskrivningen djupast sett hade haft till syfte att göra konungen hatad; blott av denna anledning hade den tillstyrkts.

Först genom Sam Clasons omfattande forskningar erhöll åsikten, att Gustav IV Adolf saknat stöd hos sin omgivning, och att detta missförhållande i hög grad medverkade till hans motgångar, en genomförd vetenskaplig dokumentering.[1] Av lantvärnets historia beröres lantvärnets beklädnad. Clasons uppfattning, som Bolin granskat ur historiografisk synpunkt[2], har i stort sett slagit igenom. Den torde också till väsentliga delar vara ofrånkomlig. Den följande skildringen av lantvärnet utgör ur politisk-historisk synpunkt en prövning av omvärderingens riktighet i ett speciellt avseende, nämligen konungens och oppositionens strävanden beträffande lantvärnet.

Av Stavenow omnämnes lantvärnet såsom en av de allra främsta orsakerna till revolutionen den 13 mars 1809.[3] Hans uppfattning har påverkats av Clasons omvärdering. I polemik mot denna betonar Edén däremot ännu kraftigare de olyckliga

[7] Svenska Bilder, Stereotyperad uppl. 1901, sid. 110 ff. Jfr nedan sid. 224.

[8] Tengberg—Boëthius, Partitidhvarfvet, sid. 370, del V i Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar, Stavenow, Den gustavianska tiden, sid. 287, del VIII i Sveriges historia intill tjugonde seklet.

[9] De la Gardiska archivet, XIX, sid. 91.

[1] Sam. Clason, Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–09, H.T. 1909.

[2] Bolin, S., Gustav IV Adolf i svensk historisk opinion, Svensk Tidskrift 1941, häfte 5.

[3] Stavenow, L., Den gustavianska tiden 1772–1809, del X i Sveriges Historia till våra dagar, utg. av Hildebrand—Stavenow, sid. 390: »Hos massan av Sveriges folk bevarade Gustav Adolf i det längsta sin auktoritet...» »Först Finlands förlust, lantvärnets olyckor och den orimliga krigsgärden omstämde allmänheten.»

verkningarna i sin mycket starkt Gustav Adolfs-fientliga översikt.[4] Uppfattningen om lantvärnet förändrades också genom Clasons omvärdering. Denne ägnade visserligen icke någon särskild undersökning däråt men försökte t. o. m. påvisa, att t. f. regeringen velat öka svårigheterna genom dröjsmål för att på så sätt resa lantvärnet och alla lojala folklager emot monarken.[5] En kortfattad diskussion om förlusterna under finska kriget har vidare förts, i vilken konstaterats, att den officiella statistiken är ytterst otillförlitlig.[6]

Generalstabens mycket ingående verk över Sveriges krig 1808–09 ägnar ett särskilt avsnitt åt lantvärnets uppsättande.[7] Den ingående undersökningen av lantvärnets tillkomst, på vilken detta kapitel grundar sig, ledde till en korrigering av den tidigare uppfattningen beträffande lagligheten i dess inrättande. Tidigare hade lantvärnet omtalats såsom »olagligt».[8] Enligt ifrågavarande framställning utfärdades beslutet om lantvärnets uppsättande först, när den danska krigsförklaringen givit laglig grund för påbudet.[9] Detta omfattande verk, utgivet 1890–1922, har i sin inställning påverkats därav att dess delar kommit ut dels före, dels efter den nya uppfattningens stora genombrott.[1] Framställningen bygger på ett synnerligen omfattande arkivmaterial, som samlades till Krigsarkivet under förarbetena till nämnda Generalstabsverk. Flera länsstyrelser avlämnade en stor del av sina handlingar rörande lantvärnet. Dessa bilda nu

[4] Edén, 1809 års revolution, I, sid. 43.

[5] Clason, H.T. 1909, sid. 21 ff.

[6] Statsvet. tidskr. 1906–07; debattinlägg av Clason och Örström. Jfr nedan sid. 250.

[7] Sveriges krig åren 1808 och 1809, utg. af Generalstabens krigshistoriska afdelning, IV, sid. 53–75, bilagorna 4–8. Kapitlet är en bearbetning av Melander, E., Huru 1808 års landtvärn tillkom, K.V.T. 1903, sid. 89–99, vilken skildring framställningen nedan följer och utvidgar. E. C. Areen har återgivit Generalstabens framställning och därtill anknutit några aktuella jämförelser med hemvärnet 1940 samt redovisat vissa lokala källor till beklädnadsfrågans behandling i Örebro län. Se sid. 78–97 i Vapenhistoriska Sällskapets Årsskrift 1940–41, Det svenska lantvärnet under 1808–09 års krig. Organisation, beväpning och beklädnad.

[8] Se bl. a. Boëthius, S. J., Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–10, H.T. 1906, sid. 69. Jfr närmare nedan sid. 250.

[9] Sveriges krig, IV, sid. 57.

[1] Se härom närmare nedan sid. 42 f., 198 ff., 343 f.

tillsammans med en stor avskriftssamling ur bibliotek, arkiv och privata samlingar det s. k. Lantvärnsarkivet i Krigsarkivet. Samlingarna, som ej utnyttjats för Generalstabsverket mer än till en mindre del, ha utgjort en av huvudkällorna för den följande framställningen. I bilagorna till verket ha flera av de viktigaste dokumenten rörande lantvärnets tillkomst för första gången befordrats till trycket.[2] Ett par smärre avsnitt i verket beröra vidare lantvärnet.[3] I de fall, då detta deltagit i de aktiva krigsrörelserna, har större uppmärksamhet ägnats dess insatser och tillstånd.[4] Trots den utförliga skildringen av händelseförloppets detaljer under krigsåren ha flera betydelsefulla sidor av lantvärnets historia ej vidrörts. Det är främst såsom ett led i tolkningen av Gustav IV Adolfs person och historiska roll samt i rent krigshistoriskt sammanhang som lantvärnet skildrats.

I den biografiska litteraturen över Gustav IV Adolfs tid har också lantvärnet blivit föremål för intresse. I skildringarna av konungens generaladjutant G. W. af Tibell finns lantvärnets historia tecknad ur en tredje synvinkel, nämligen Tibells egen.[5] Vad Clason gjort för Gustav Adolfs-uppfattningen, har Tingsten i detta arbete sökt göra för uppfattningen av Tibell. Det är särskilt Clasons angrepp på Tibells uppträdande vid underhandlingarna med general Moore, som kommer i fråga, och dessutom handläggningen av lantvärnets beklädnadsfråga.[6] Såsom generaladjutant blev Tibell Gustav Adolfs verkställande hand. Ansvaret för den olyckliga utgången har ibland lagts på honom. En fullständig uttydning av hans strävanden torde vara mycket svår att utföra, särskilt som även samtiden uppfattade hans inställning på olika sätt eller ställde sig undrande. På lantvärnets utformning hade Tibell med all sannolikhet vida större inflytande än någon annan i konungens omgivning. Huvudkällan för Tingstens framställning är Tibells ämbetsberättelse över

[2] Fr. a. Schwerins och Lagerbrings promemorior, IV, bil. 4, 5; vidare återges kungl. förordningarna 14 och 26 mars 1808, bil. 6, 7.

[3] Kustarméns lantvärn, Sveriges krig, VIII, sid. 33–38, sid. 249 ff., VII, sid. 320 ff.

[4] Landstigningen vid Lemo skildras i del IV, sid. 261–274, jfr nedan sid. 181 ff.

[5] Tingsten, L., Gustaf Wilhelm af Tibell. Om övriga biografier över denne, se Tingsten, a. a., sid. 13–23. Jfr nedan sid. 129 ff.

[6] Jfr nedan sid. 130 ff., 170 ff.

sin tid som generaladjutant.[7] Denna utgör en ofta använd källa i Generalstabens verk över Sveriges krig åren 1808 och 1809 men är icke fullt tillförlitlig. Den innehåller en översiktlig redogörelse för lantvärnets uppsättning, utrustning och användning. Tibell citerar häri de memorial i lantvärnsfrågor, som han inlämnat till Gustav IV Adolf.[8]

Försvarsfrågans vetenskapliga utforskning påbörjades av S. J. Boëthius, som behandlat värnpliktsfrågan 1809–10. I A. Janssons stora avhandling finnes i inledningen till avdelningen om värnplikts- och härordningsfrågor ett kort omnämnande av lantvärnet.[9] I denna senare avdelning anger Jansson, huru lantvärnets öde länge stod såsom ett varnande exempel och användes i den försvarspolitiska diskussionen som argument mot värnpliktsförslag. I det material, som han använt, finnas sålunda talrika uppgifter och omdömen om lantvärnet. I all synnerhet förekomma dessa i broschyrer vid 1809–10 års riksdag. De återge det omedelbara intrycket av lantvärnet och måste sålunda vid sidan av ståndsdebatterna i försvarsfrågan räknas till de viktigaste källor, som belysa lantvärnets roll i värnpliktstankens historia. Dessa ha till största delen behandlats i Boëthius' och Janssons arbete.[1]

Att behandla lantvärnet i samband med värnpliktens utveckling, såsom sker i ovannämnda arbeten, var diametralt motsatt nästan all tidigare framställning. Detta ger Th. Wijkanders översikt av Svenska krigsförfattningens historiska utveckling ett exempel på. Värnpliktens samband med förstärkningsmanskapet påpekas häri och det hävdas, att värnplikten blev aktuell så snart despotismen störtats.[2] Lantvärnet 1808–09 nämnes däremot i denna återblick ej med ett ord eller en antydan.

---

[7] General-Majoren af Tibells underdåniga Embets-Berättelse..., Krigsvetenskapsakademiens handlingar, 1818–21, sid. 42–208. Jfr Clason, Gustaf IV Adolf och general Moore, H.T. 1912, sid. 259 m. fl. och nedan sid. 171 f.

[8] Numera vol. 22, Krigshandlingar 1808–09, Kr.A.

[9] Boëthius, S. J., Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–10, H.T. 1906. Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, sid. 453 ff.

[1] Ib. sid. 460 ff.

[2] »Först när lagbunden frihet år 1809 återinföres, återfinna vi äfven den allmänna värnepligten», sid. 302.

Regementshistorierna ägna vidare oftast lantvärnet ett kapitel.[3] Det är i regel endast lantvärnet i *en* provins, som behandlas. De närmare omständigheterna vid verkställighet och användning ha därvid i vissa fall fått en mycket god behandling. För övrigt omnämnes lantvärnet i regel endast i förbigående och utan några nya uppgifter.[4]

---

[3] Jfr nedan den inledande översikten för varje kap. över behandingen i litteraturen av resp. sidor av lantvärnet.

[4] Holm, T., Kungl. Västmanlands regementes historia, II, sid. 336–360.
Nordensvan, C. O., Värmlands regementes historia, I, sid. 256 ff.
Bergström, O., Bidrag till Kongl. Uplands regementes historia, sid. 288 ff.
Pihlström, A., Kongl. Dalregementets historia, V, sid. 225 ff.
Leijonhufvud, K., Kungl. Södermanlands regementes historia, I, sid. 221.
Bergenstråle, C. G. A., Kungl. Västerbotten regementes krigshistoria, sid. 639.
Mannerfelt, O., Kongl. Elfsborgs regemente 1680–1815, sid. 219.
Tidander, L. G., Jönköpings regementes historia, sid. 222.
——, Anteckningar om Kronobergs regemente, sid. 191 f.
Västerbotten och Norrbottens fotfolk, 300 års jubileumsskrift 1924, sid. 171, not.

II. Lantvärnets ursprung.

1. Allmän historisk bakgrund. Förelöpare.

Allmän historisk bakgrund.

När lantvärnet upprättades, var det ej mer än 11 dagar, sedan beslutet om vargeringens uppsättning utgått. Med forcerad kraft hade krigsrustningarna satts igång under början av 1808, och stora voro de uppgifter, som vilade på Krigskollegium, även innan vargeringens uppsättande hade beslutats.[1] Men ännu större följde.

I »Kungörelse rörande landtvärnsinrättningen af den 14. mars 1808» förklarade sig Gustav IV Adolf »upmana och befalla hvarje ogift och med friska lemmar försedd yngling emellan 18 och 25 års ålder», av vilket stånd han än var, vilken förut ej ingått i kronans tjänst, »at hålla sig redo och färdig at för fosterlandets frälsning til vapen gripa», så snart befallning därom utfärdades.[2] Det var en urgammal princip konungen därmed återupplivade, vars innebörd brukar uttryckas med orden man-ur-huse.[3] Denna princip hade ej varit fullständigt undanträngd; den blev ej heller helt återupplivad. Djupast bottnar folkväpningstanken i befolkningens naturliga önskan att till varje pris bevara hemtrakten från inkräktare. Frågan om försvarets förstärkning genom folkuppbåd har därför fått aktualitet vid talrika tillfällen. Under det sekel, då indelta armén var försvarets kärna, var tanken på den allmänna beväpningen vid särskilt kritiska tillfällen aldrig helt död. Försvaret av hemorten var en så primär angelägenhet, att den vid flera tillfällen utlöst t. o. m. spontana ingripanden av ortsbefolkningen. Under vissa perioder hade denna kraftreserv i

[1] Se härom Sveriges krig, IV, sid. 47 m. fl.

[2] Årstrycket 1808, Sveriges krig, IV, bil. 6.

[3] Om värnplikt, som ibland gått under benämningen »landvärn» i äldre tider jfr Wijkander, Krigsförfattningens historiska utveckling, särskilt sid. 7–11, 21–27, 49, 51–55, 111–115, 184–194.

många gränsprovinser organiserats i lagstadgade institutioner.[4] Ur detta behov — extra förstärkning och intresset för hemortens försvar — framväxte de företeelser, som äro lantvärnets förebilder. När krigskonsten nått en högre teknisk utveckling, kunde folkets ingripande i kriget ej ha något större värde utan en föregående utbildning av dem, som skulle uppbådas. Förberedelser fordrades också beträffande beväpningen m. m. Frågan om folkets krigsutbildning inträdde i den försvarspolitiska debatten. Denna av krigets förändrade karaktär betingade komplicering av folkväpningsfrågan uppträdde samtidigt med en omvärdering av försvarsuppgiften. Upplysningstidens samhälls-

[4] Den karolinska krigshistorien är sålunda synnerligen rik på folkuppbåd, som gått under växlande namn, inte minst under beteckningen lantvärn. Se Wijkander, a. a., sid. 186 f. — Karl XII på slagfältet, I, omtalar en dylik inrättning i Estland och Livland (sid. 365, not). Denna lantmilis påbjöds i förordningar av den 10.1.1700 och 7.4. samma år. Det blev ej mer än rullföring av de tillhörande, ingen sammandragning av de inskrivna ägde rum. Antalet steg slutligen till 7,600 man. — Från krigets senare del äro lantvärnsinrättningarna mycket vanliga, t. o. m. i det egentliga Sverige. Hallerman, Tillståndet i Uppland, K.F.Å. 1919 omtalar (sid. 273) organisationen av skärgårdens befolkning emot landstigande ryssar. Redan tidigare hade provinserna i väster hotats av fientlig invasion. Schartau, Kopparbergs län..., K.F.Å. 1918, omtalar sålunda, att konungen anbefallt anteckning av allmogen för gränsens försvar mot norskt infall. 20,000 man uppges ha varit villiga. År 1714, då spänningen visat tendenser till att bli beständig, sammanträdde sockendeputerade och överlade angående vaktperioder om 8–14 dagar. Även denna gång deltogo mycket stora skaror av allmoge (sid. 302 ff.). Vid de ryska skärgårdshärjningarna ville man ha hjälp av denna folkväpning, men dalkarlarna hänvisade till en resolution av Karl XI av den 21.10.1682, enligt vilken de ej voro skyldiga att gå utom provinsen (sid. 304). — Fåhræus, Karl XI och Karl XII, del VIII i Sveriges historia (sid. 332), omnämner en inrättning, kallad lantvärn i Danmark, vilken enligt uppgift omfattade alla vapenföra män i åldern 18—50 år, men som dock saknade all militär betydelse. En utförlig, måhända något föråldrad skildring av folkuppbåden eller lantvärnsinrättningarna under nordiska krigets sista skede återfinnes i E. Carlsson, Sveriges historia under konungarne af det pfalziska huset, del VIII. Se sid. 381 f., 391, 409, 413 m. fl. Schartau, Om bondeuppbåd i Skaraborgs län 1711–1715, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1909, del II, häfte 10, sid. 88–97 bestyrker intrycket, att ett massuppbåd för hemtraktens försvar kunde organiseras utan större svårigheter, men att det var en helt annan sak att försöka göra ett urval av de för krigstjänst lämpligaste eller försöka föra de uppbådade ur provinsen. Närmare 10,000 man ha enrollerats men aldrig behövt användas. Jfr vidare om Skånes landstorm 1710 under Stenbock nedan sid. 16, 56.

kritik vände sig, har det träffande påpekats, emot de stående arméerna, som voro furstarnas blinda redskap.[5] När staten uppfattades såsom en institution, vars uppgift var att handha individernas gemensamma intressen och behov, såsom vägbyggnad, undervisning, näringars gemensamma förkovran etc., borde det också vara ett gemensamt intresse att skydda denna. I försvarshänseende levde *undersåten* i skydd av furstens besoldade armé, och det var furstens intresse och självtagna uppgift att försvara staten, som mer eller mindre betraktades som hans privata egendom eller en inrättning, varav han ensam drog fördel. *Medborgaren* däremot, tänkte man sig, hade ett påfallande intresse att bevara staten, som var ett för hans eget väl bildat samfund. Detta resulterade i att han önskade deltaga i försvaret i någon form. Denna uppfattning är dock icke gemensam för all upplysningsfilosofi. Direkt motsatt utveckling ansåg t. ex. Fredrik den store önskvärd. Han ville göra försvaret helt till en yrkesuppgift för ett fåtal, helst utlänningar eller för näringarnas förkovran betydelselösa och oanvändbara individer.[6]

När upplysningsfilosofiens idéer under ett senare skede av franska revolutionen omsattes i praktiken, var det dock ej på allmän begäran värnplikten genomfördes utan tvärtom som en ytterst motvilligt tillgripen nödfallsutväg, vilken minst av allt svarade mot de önskemål, som framförts i cahiers. Endast undantagsvis förordades i dessa en »milice volontaire». Tvärtom hade de t. o. m. innehållit yrkanden på inskränkningar i de ytterst obetydliga ansatser till värnplikt i form av milis-systemet, som tidigare funnits. Men ännu tydligare hade medlemmar av nationalförsamlingen uttryckt sig under debatter i november och december 1789. I dessa kommo båda riktningarna fram; några medlemmar talade i rent upplysningsfilosofiska vändningar, medan Mirabeau och många andra dundrade mot värnplikten såsom högsta form av ofrihet och slaveri.[7] I Marseljäsen åter möter man motsättningen mycket skarpt markerad. I det för fosterlandet kritiska läget vädjar sången till *medborgarna*

[5] Jansson, a. a., sid. 406 f.

[6] Jansson, a. a., sid. 407.

[7] Jfr Allan Jansson, Om den allmänna värnpliktens uppkomst, Föredrag i Historiska föreningen, Uppsala (manuskript).

att själva gripa till vapen mot de råa yrkessoldaterna, som de grymma tyrannerna sänt.[8]

Mer eller mindre tydliga förelöpare eller förebilder till lantvärnet kunna påvisas från tre områden: främmande länders försvarsorganisation, tidigare inrättningar i Sverige och planer eller ansatser till dylika och för det tredje och viktigaste den försvarspolitiska diskussionen, särskilt i Sverige.

Granbergs skildring av lantvärnet börjar med en jämförande blick på parallellföreteelser i utlandet.[1] I Frankrike hade brytningen med den monarkiska yrkesarmén och republikens nödläge framtvungit medborgarhärar.[2] Den republikanska armén måste så småningom överta alltmera av den gamla regimens organisation och disciplin. I själva verket var emellertid revolutionens krigsväsende i Frankrike ej alltigenom nytt; i princip hade folkväpning och förstärkning genom massuppbåd förekommit även tidigare både i Frankrike och annorstädes. I stort sett försvårade utvecklingen t. o. m. i vissa avseenden, som ovan påpekats, allmogens spontana anslutning i krigsföretag genom krigföringens tekniska utveckling. Det nya blev sålunda självfallet försöken att organisera och effektivt utbilda de nya krafterna. I Frankrike hade dessa blivit den viktigaste resursen. Demokratiska principer — officersval, frihet att avbryta tjänstgöringen efter varje period — hade till att börja med tillämpats.[3]

Vad som där visat sig vara effektivt, var emellertid knappast folkväpningen som sådan. Karl Johan förde t. ex. med sig de dystraste erfarenheter från konskriberade, som han kommenderat.[4] Det var folkväpningen i en förvanskad form, som fallit bäst ut.[5] När man gjort levée en masse till en rekrytinrättning för armén, när man slagit samman de talrika uppbåden med disciplinerade trupper, först då hade Napoleons segrar kommit. Detta faktum bör hållas i minnet. Man erinre sig också, att Gustav IV Adolfs inflytelserike generaladjutant, G. W. af Tibell,

[8] Larousse du XXe Siècle, art. Marseillaise.

[1] Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 3.

[2] Rousset, C., Les Volontaires 1791–1794; Jansson, A., Försvarsfrågan, kap. XII.

[3] Se närmare Jansson, a. a., sid. 413 ff.

[4] Jfr Jansson, a. a., sid. 512, 515, 711; Beskow, Levnadsminnen, sid. 90 m. fl.

[5] Jfr Rousset, a. a.

varit åsyna vittne till franska arméns reorganisation och första stora triumfer i Italien kring sekelskiftet.[6] I växlande former hade de tidigare inrättningarna för härens förstärkning genom folkuppbåd i andra europeiska länder utvecklats under påverkan framför allt av de oupphörliga krigen. Man hade då använt de franska mönstren. Folkväpningens systematisering kom m. a. o. från revolutionens Frankrike.

I de europeiska staterna fanns sålunda i regel vid 1800-talets början en förstärkningsinrättning till armén, som mer eller mindre tydligt grundade sig på allmänt deltagande eller på värnpliktstanken. I regel voro dessa organisationer utbyggnader efter franskt mönster av äldre inhemska inrättningar för förstärkning i kritiska situationer.[7]

Växlande innebörd av termen »lantvärn».

Det är naturligtvis ganska lätt att vilseledas av den rent terminologiska överensstämmelsen mellan det svenska lantvärnet och andra inrättningar, som gått under denna beteckning.

I Hälsingelagen förekommer termen »landvaern». Bestämmelsen därom gäller för landets nordligare delar, vilkas befolkning ej deltog i leding utan skulle försvara sig i hemtrakten.[8] Ordet lantvärn har i medeltidssvenskan en motsvarighet i termen landvärn, förekommande under något växlande former, som betydde befästningsanordning till landets skydd och på ett senare stadium det folkuppbåd, som betjänade denna. I denna bemärkelse är ordet belagt från unionstiden.[9] Fr. o. m. Gustav Vasas tid blir denna del av försvaret av mindre betydelse, då de värvade knektehärarna spela en allt större roll. I 1544 års »försvarsordning» utgjorde emellertid landvärnet en ganska preciserad och ingalunda betydelselös del. Detta gäller dock endast de planerade försvarsanstalterna. I praktiken kom knappast något tillfälle, då detta sista uppbåd togs i bruk av konungen. I modern krigshistorisk litteratur användes ordet lantvärn så-

[6] Jfr Tingsten, a. a., sid. 6 m. fl.

[7] I Ryssland påbjöd Alexander I 1806 genom en ukas, att den s. k. milisen skulle inrättas. Den skulle kunna omfatta 600,000 man. Sveriges krig, II, sid. 35. Jfr vidare nedan sid. 15 ff.

[8] Schlyter, C. J., Ordbok till Sveriges gamla lagar, artikeln »Landvaern».

[9] Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket 1 b, artikeln »Landvärn»; Svenska Akademiens Ordbok över svenska språket 15 b, artikeln »Landtvärn».

som beteckning för utlöpare av uråldrigt man ur huse-uppbåd. I Sveriges krig åren 1611–1632 och Zeeh, Från landvärn till stående här är denna terminologi konsekvent genomförd.[10] Någon gång dyker ordet också upp såsom benämning på extra försvarsuppbåd i hotade provinser, men då detta under stormaktstiden mest gäller baltiska områden, är det oftast den tyska motsvarigheten Landwehr, som brukas.[1] Vidare förekomma naturligtvis andra beteckningar för inrättningar av ett med lantvärnet 1808 besläktat slag, såsom landstorm, uppbåd etc. År 1788, då den inrättning, som nu allmänneligen benämnes folkväpningen, planerades och verkställdes, talade många av dess förespråkare om bildande av ett lantvärn.[2] Detta kan ha sitt intresse, då vi nedan komma till en man som Armfelt, vilken både 1788 och 1808 yrkat på bildandet av ett »lantvärn». När han i början av år 1808 i sin brevväxling och i underhandlingar talade om ett lantvärn, kan det han förordade under denna beteckning ha varit något helt annat än det lantvärn, som tillkom.[3]

Utländska motsvarigheter.

Utländska motsvarigheter kunna ibland spåras under direkt motsvarande benämningar men också under helt annan terminologi. Från dessa *kunna* idéer till lantvärnet ha kommit. Framställningen nedan har koncentrerats till de faktiska upplysningar, som föreligga.[4] Den internationella termen framför andra för extra folkuppbåd var »levée en masse», vilket närmast betyder man ur huse men användes även för uppbåd av mindre total karaktär; tyska språkets term Landwehr användes också

[10] Sveriges krig åren 1611–1632, I, sid. 44, 62, 65 f., 94, 212, 364 m. fl. Detta lantvärn har varit obetydligt men använts utanför hemprovinsen, ehuru det ej kunde deltaga i arméns operationer. Jfr ib. sid. 212, 242. Zeeh, E., Från landvärn till stående här, Landstormsmannen 1940, sid. 206 f., 235. Termen »1544 års försvarsordning» har präglats av Zeeh. Den torde avse den vid detta tillfälle upprepade och något närmare än vanligt angivna allmänna skyldigheten att deltaga i landets försvar, som Gustav Vasa inryckte i en riksdagsskrivelse av den 19 och 20.1. 1544. Stiernman, Riksdagars och mötens beslut, I, sid. 187; Wijkander, Svenska krigsförfattningens historiska utveckling, sid. 54.

[1] Jfr arbeten om Karl XII:s krigshistoria, Karl XII på slagfältet, I, sid. 365 och ovan sid. 10.

[2] Se bl. a. Tegnér, Folkväpningen i Sverige 1788, H.T. 1881, sid. 218, 223 m. fl.

[3] Jfr nedan sid. 17, 39, 49, 193.

[4] Se Sveriges krig, II, sid. 11, Jansson, a. a., sid. 447 f. och nedan sid. 22.

i Sverige men icke annat än i citatform, ej såsom terminus technicus på samma sätt som den ovannämnda franska.[5]

I senare tid har termen »lantvärn» levat kvar i Preussen och Finland och betecknat inrättningar av olikartat slag.[6] Det danska lantvärnet, inrättat 1801, var uteslutande avsett för hemorten och liknade en senare tids landstorm. Endast dess yngsta årsklass övades i fredstid.[7] I Stockholms borgarmilis torde det ha haft en motsvarighet.[8] I Norge var armén förstärkt genom det norska lantvärnet, som var införlivat med trupperna och vanligen gjorde depåtjänst vid dessa. Det omfattade 9,000 man. Dessutom fanns kustmilisen, där 25,000 man voro inskrivna, och som avsåg kustens försvar mot landstigningsförsök.[9] Ingen av dessa organisationer tillmättes emellertid någon nämnvärd militär betydelse. Ryssland hade ett rekryteringssystem, som delvis bestod av en folkväpning, inrättad 1806, men denna existerade egentligen blott på papperet.[1]

Trots förekomsten av växlande benämningar på likartade företeelser och samma namn på olikartade företeelser, varom det ovanstående torde ha givit en viss föreställning, gör språkbruket numera en ganska klar skillnad mellan de tre vanligaste företeelserna på området: utskrivning, landstorm och lantvärn. Utskrivningen innebär uttagning till ordinarie armén och kan ske efter olika principer. Sin klassiska tid hade utskrivningen i Sverige från 1620-talet fram till indelningsverkets införande. I samband med lantvärnets uppsättning förekommer termen utskrivning dessutom i en annan betydelse, nämligen till skillnad från inskrivning, såsom beteckning på just det moment i uppsättningen, då urvalet av de inskrivna, d. v. s. samtliga inom de berörda årsklasserna, verkställdes.

Landstorm har i Sverige varit beteckning på de äldsta värnpliktiga åldersklasserna. Inrättningen tillkom här 1881 och be-

[5] Jfr t. ex. nedan sid. 87 och G. Tolls P. M., som använder den tyska termen, nedan sid. 66 f.

[6] Jfr t. ex. Jansson, a. a., kap. XII, särskilt sid. 427.

[7] Sveriges krig, II, sid. 10 f.

[8] Jfr Wennerström, Th., Stockholms borgargarde genom tiderna och nedan sid. 193.

[9] Sveriges krig, II, sid. 11 ff. Jfr nedan sid. 22.

[1] Se Sveriges krig, II, sid. 35. Jfr ovan sid. 13.

handlas i samtliga värnpliktslagar på likartat sätt: landstormen avser enligt dessa hemortens försvar och kan icke föras utanför eget eller intill liggande inskrivningsområde, från år 1936 ej utom rikets gränser.[2] Dessa bestämmelser ha förändrats vid genomförande av 1940 års försvarsordning, varför landstorm såsom beteckning för hemprovinsförsvar icke längre är officiell.

Lantvärnet är slutligen, som ovan framgått, en term, som tillhör krigshistorien och i största allmänhet gäller inrättningar av det slag, som gått under detta namn med företräde för sådana, som påminna om de mest omtalade lantvärn, som inrättats: det preussiska av år 1813, det svenska av år 1808–09.

Svenska förebilder.

I den svenska försvarsorganisationens utveckling utgör naturligtvis Karl XI:s indelningsverk den fasta grunden. Endast mer eller mindre tillfälliga tillägg till eller förändringar av denna förekomma. Dessa tillkomma oftast i kritiska situationer och visa således vilka åtgärder, man tidigare vidtagit, då Sverige befunnit sig i ungefär samma läge, som då lantvärnet tillkom, d. v. s. i behov av en extra förstärkning av försvaret. Karl XII kringgick knektekontraktens förbud mot utskrivning och uppsatte kompletterande regementen, de omtalade tre-, fyr- och femmänningsregementena. Blott vid det danska anfallet på Skåne utlöste faran ett folkuppbåd av sådana dimensioner att det låtit länge tala om sig, Skånes landstorm under Stenbock.[3] Såsom en tydlig förebild för lantvärnet kan denna parentetiska episod ej räknas; den har dock ur traditionssynpunkt spelat en viss roll vid skånska lantvärnets uppsättande.[4]

Folkväpningen 1788.

Vargeringen var ursprungligen den indelta arméns reservmanskap, uppsatt av rotarna i eget intresse i och för kommande vakanser. Under Gustav III:s krig mot Katarina II utbyggdes vargeringsinrättningen i hela riket till självständiga bataljoner vid sidan av indelta armén. Det tillfälliga medgivande, som lämnats härtill i några landsändar under kriget, fastställde ko-

[2] Värnpliktslagen, Svensk Författningssamling 1885, N:o 31, § 37; 1901, N:o 58, § 37; 1914, N:o 202, § 37; 1936, N:o 443, § 37; 1941, N:o 967.

[3] Dunér, A., Sveriges landstorm, I, sid. 41 ff. Jfr Wijkander, Th., Öfversigt af svenska krigsförfattningens historiska utveckling, sid. 186, 262.

[4] Jfr nedan sid. 56.

nungen såsom allmänt genom en förordning 1790.[5]. Redan påföljande år bestämdes emellertid, att vargeringen ej behövde hållas uppsatt i fredstid. Även en annan, dock helt tillfällig förstärkning av försvarskraften lyckades Gustav III åstadkomma under detta kritiska skede. Folkväpningen 1788, som skildrats i sin helhet av Elof Tegnér, blev genom Gustav III och Armfelt en nationell rörelse av stor omfattning. Att Armfelt spelat rollen av förmedlande länk mellan händelserna 1788 och 1808 har tidigare påpekats.[6] I formellt hänseende grundade sig folkväpningen på en förordning av den 29 sept. 1788. I denna utgick en uppmaning till varje undersåte dels att icke tro på utländsk propaganda, dels att gripa till vapen och till det yttersta deltaga i striden för rikets självständighet. Det var alltså ej tal om annat än en fullt spontan anslutning — en frivillig landstorm. I övrigt har organisationen varit ytterst godtycklig och utvecklats på olika sätt i olika landskap — allt efter omständigheterna. — För underhållet skulle de uppbådade till att börja med sörja medelst matsäck; vapen skulle de själva medföra.[7] Alla psykologiska möjligheter utnyttjades. Anslutningen var helt och hållet frivillig, underhållet ordnades också på frivillig väg. De ledande synas ha förstått att framställa deltagandet som en nationell hederssak. Nationaldräkten var uniform, Gustav III och Armfelt uppträdde själva i denna o. s. v. Anslutningen blev beroende av huru starkt befolkningen känt hotet utifrån. Antalet av dem, som vapenövades, var ganska obetydligt i förhållande till de väldiga skaror, som provinserna erbjudit sig att ställa upp.[8] Friskarorna upplevde ej något eldprov. En starkt bidragande orsak till att folkväpningen kunde genomföras, var med all sannolikhet dess sociala sida. De politiska förhållandena voro synnerligen gynnsamma för en bonderesning emot Anjalaoppositionen. Såsom omedelbar förebild för 1808 års lantvärn — sådant

[5] Kungl. förordning om vargeringen 10.1.90, Årstrycket. Sveriges krig, IV, sid. 48, ib. I, sid. 119 ff.

[6] Jfr Jansson, a. a., sid. 453. Jfr ovan sid. 14.

[7] Tegnér, Folkväpningen i Sverige 1788, H.T. 1881, som framställningen ovan följer. Odhner, Sveriges politiska historia, III: I, sid. 192, 216 f. Jfr Årstrycket 1788.

[8] Armfelt uppger i brev 1808, att han exercerat 5,800 man, 5.2.08, F 730, U.U.B.

detta blev — kan folkväpningen 1788 ingalunda räknas. Men dess betydelse är ändå stor, ty 1788 års folkväpning stod år 1808 såsom den eftersträvade förebilden för flera av de gamla gustavianerna kring Gustav IV Adolf, framför allt för Armfelt, som själv så framgångsrikt organiserat folkuppbådet 1788.

Under förmyndartidens fredsperiod tillkom ej någon ny form av försvarsförstärkning, men under Gustav IV Adolfs tidigare regeringstid genomgick Sverige två kriser, vilkas verkningar på försvarsorganisationen äro symptomatiska. Det gällde i båda fallen endast extra ordinära åtgärder i hotade provinser, på Gotland och i Finland. I båda fallen hade försöken sin provinsiella förhistoria.

Landstorm på Gotland.

Redan år 1776 hade Gustav III försökt att få till stånd en landstorm på det försvarslösa Gotland. Han misslyckades emellertid på grund av allmogens motstånd.[9] Under intryck av faran för engelsk landstigning under krisen 1801 gjorde Gustav IV Adolf en ny framstöt. Enligt landshövding Rajalins uppgifter sammankallades allmogen häradsvis för att överlägga om skydd mot engelskt neutralitetsbrott i form av en landstigning på ön. Genomgående förklarade sig allmogen såväl villig som förpliktad att deltaga. Själv skulle den anskaffa pikar, klubbor m. m. Varje bonde skulle mottaga gevär, krut och kulor av kronan.[1] Andra uppgifter lämnade prosten Fåhræus, som vid riksdagen 1809–10 motionerade om förstärkta försvarsåtgärder på Gotland. Han gjorde i sitt memorial gällande, att folkväpningen 1788, då allmogen blivit tvungen att betala kronan t. o. m. för ammunitionen, gjort befolkningen motvilligt stämd gentemot all slags armering, och att detta berett stora svårigheter vid försöken 1801. Anmärkningsvärt är emellertid, att konungen ansåg det allmänna deltagandet i försvaret bero på allmogens eget beslut. Flera försök att draga nytta av detta hava gjorts.[2]

[9] Odhner, Sveriges politiska historia, I, sid. 463. Dannert, Svensk försvarspolitik 1743–1757, sid. 355. Häri följas planer och åtgärder ända tillbaka till Karl XII:s krig. Fåhræus berättelse, Bondeståndets protokoll vid riksdagen 1809–10, bd 3, sid. 287 ff.

[1] Ib. Rajalin till K. Maj:t 25.1. 10, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[2] Jfr nedan sid. 31 f. om 1812 års nationalbeväring.

Lantvärnsplaner i Finland.

För lantvärnsplaner i Finland har C. Bonsdorff utförligt redogjort i tvenne uppsatser. I gränsprovinserna mot Ryssland rådde sedan gammalt extraordinära förhållanden. Efter långa underhandlingar ersattes jägareavgiften i Karelen 1788 med ett lantvärn.[3] Förordningen härom bestämde bl. a. följande: Endast hemsocknen skulle försvaras; vid ryskt anfall skulle allmogen gå man ur huse men aldrig kunna utkallas under fredstid, övningar skulle äga rum 6 dagar om sommaren, då det för jordbruket var lägligast; krigslagarna skulle ej tillämpas helt och hållet. Frikåren var utkallad under Gustav III:s ryska krig och gjorde smärre, aktningsvärda insatser; en del friktionsmoment inberättades dock emellan allmogen och vissa officerare, som Gustav III ville ha i dess ledning. — Under detta krig, då Gustav III ökade försvarsbördan genom inrättande av vargeringen såsom en allmän inrättning i hela riket, införde han i den fattiga provinsen Kajana, som icke var roterad, en försvarsorganisation, som fick namnet lantvärn. Enligt de givna bestämmelserna skulle hela den manliga befolkningen vapenövas. Kajana skulle alltid ha en bataljon om 355 man. Manskapet samlades till vapenövning sex dagar under tre års tid, tredje året både under sommaren och vintern. Lantvärnsmanskapet erhöll därvid 2 sk. b:o om dagen i underhåll. Organisationen hade redan år 1799 starkt inskränkts och förde en tynande tillvaro.[4]

Omfattande lantvärnsplaner i Finland synes emellertid det spända förhållandet till Ryssland vid tiden för Aborrforss-konflikten ha förorsakat.[5] Gustav Adolf instruerade Klingspor, som då var general en chef i Finland, att underhandla med allmogen om en lantvärnsinrättning. Själva uppslaget torde återgå på Klingspor själv.[6] Man skulle gå tillväga med allra största försiktighet. Först skulle allmogen försättas i tacksamhetsskuld genom utdelning av kronospannmål, härefter skulle Klingspor framföra det verkliga ärendet: lantvärnsfrågan. Gustav Adolf ansåg sig m. a. o. ej ha rätt att utskriva ett lantvärn under

[3] Se Bonsdorff, Ett förslag till karelskt landtvärn, Skrifter utg. af Svenska Litteratursällskapet i Finland, 68: 18, sid. 94 ff.

[4] Sveriges krig, I, sid. 136 ff.

[5] Framställningen följer Bonsdorff, Landtvärnsplaner 1802, SSLF 47: 14.

[6] Jfr nedan sid. 32 f.

fredstid. Resultatet blev i stort sett rent negativt. Man tänkte sig inskrivning under fredstid men ingen övning förrän i farans stund. Underhandlingarna, som fördes sockenvis och till största delen kommo att ligga i landshövdingarnas händer, ledde i många fall till ganska omfattande erbjudanden från allmogens sida, men innan projektet skulle verkställas, rann det hela ut i sanden. Detta berodde dock med all sannolikhet på konungens ändrade hållning, när den politiska krisen var över. Den 30 mars 1803 tackade konungen genom landshövdingarna allmogen för dess erbjudanden att självmant uppsätta och underhålla ett betydande lantvärn. För tillfället behövdes det dock ej och konungen var förvissad, att allmogen i nödens stund komme att gripa till vapen.[7] De synpunkter, som fem år senare under det svenska lantvärnets korta historia dominerade, kunna i flera avseenden spåras redan nu. Därmed är icke sagt, att den svenska lantvärnsidén härstammar från Finland, men det framgår, att växlande projekt av inhemskt och utländskt slag lätt döko upp kring svenska statsmakternas strävan att förstärka försvaret. Blott några exempel må andragas från Finland. Fyra sockenombud från Leppävirta s:n föreslå utskrivning per mantal under krigstid av lösdrivare, inhysingar och backstugudrängar.[8] Stick i stäv med detta projekt förordar Otto Henrik von Fieandt konskription enligt franskt mönster ur alla samhällsklasser i åldern 17–21 år.[9] Hans projekt är ganska fullständigt utformat. Han föreslår en veckas exercis, underhåll av egen kost men skattefrihet i utbyte o. s. v.

Lantvärnsidén i och för sig var således ingalunda ny eller oprövad, när den så småningom blev aktuell i Sverige. Vida närmare och påtagligare än de finska lantvärnsplanerna är emellertid det pommerska lantvärnet såsom förelöpare eller tidigare parallellföreteelse. Dess tillkomst och betydelse i Sveriges krig 1805–1807 ha utförligt behandlats av Dalgren.[1] Blott några av de påtagligaste sambanden påpekas här.

[7] Bonsdorff, a. a., sid. 141.

[8] Ib., sid. 131.

[9] Ib., sid. 133.

[1] Se Dalgren, L., Sverige och Pommern 1792–1806, sid. 101–114, vilket arbete framställningen följer.

Pommerns lantvärn.

Dalgren hävdar, att Arndt med orätt ansetts för pommerska lantvärnets andlige fader. Dunér har i sin tur påpekat, att Arndt senare torde ha påverkat den man, som ansetts som det svenska lantvärnets upphovsman, nämligen greve C. Ph. C. von Schwerin, innan denne framlade sitt lantvärnsprojekt.[2] Tibells verksamma deltagande i Pommerns lantvärn intygas av honom själv.[3] Innan förordningen om Pommerns lantvärn tillkom, hade ett flertal projekt diskuterats. Österrikiska och preussiska förebilder hade konungen förkastat. Däremot hade han ställt sig mera gillande gentemot holstein-gottorpska. Genom Tibell blevo emellertid franska förebilder dominerande.[4] Förordningen om inrättandet av ett lantvärn i Pommern utfärdades den 30 april 1806 och tillkom i samband med Gustav Adolfs konflikt med Pommerns lantständer. Huruvida Gustav Adolf i detta fall hade laglig rätt till lantvärnsinrättningen, ansågs av samtiden tvivelaktigt.[5] Lantvärnet skulle enligt förordningen endast användas till hemprovinsens försvar. Alla ogifta män i åldern 19 till 25 år voro skyldiga att tjänstgöra. Undantagna voro emellertid alla adelsmän, nästan alla ämbetsmän, akademisk ungdom, mästare i skråna, näringsidkare och stadsborgare, som ägde hus, samt skeppare och sjömän, alla, som voro ende sonen i sin familj, och slutligen gesäller och lärgossar, som behövde resa utomlands. Lantvärnet skulle övas 21 dagar årligen vid den tid, då jordbruket bäst kunde avvara arbetskraften. Under tjänstgöringen fick lantvärnet enligt konungens medgivande i

[2] Ib., sid. 104. Jfr också Ahnlund, Ernst Moritz Arndt, Svenskt Biografiskt Lexikon, II, sid. 223 och Dunér, Sveriges landstorm, I, sid. 149 och Malla [Montgomery-]Silfverstolpes Memoarer, II, sid. 136. Jfr nedan sid. 37 f. — Anmärkningsvärt är, att både Rosenblad och Platen härstammade från Pommern. Jfr också uppgifter, att Arndt och Schwerin varit intima vänner i Pommern, Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 42.

[3] Tibell till Toll 4.10. 08, Tollska saml. Avd. C., L.U.B. — [Lilljecrona], J. Chr. Toll, II, sid. 123. Jfr nedan sid. 57.

[4] Dalgren, a. a., sid. 102 f.

[5] De la Gardie till sin broder 20.5. 06. De la Gardiska Archivet, XIX, sid. 241. Dalgren återger en uppgift av Arndt, att Gustav IV Adolf inrättat lantvärnet för att möta motstånd och få tillfälle till den större omstöpning av Pommerns författning, förvaltning m. m., som följde. Särskilt trolig anser han dock icke uppgiften i fråga. Dalgren, L., Ernst Moritz Arndt och Sverige, sid. 30, Sverige och Pommern 1792–1806, sid. 113.

förordningen begagna egna kläder. Genom en cirkulärskrivelse till amtshauptmännen startades emellertid en insamling till lantvärnets behov. Resultatet av detta lantvärnsexperiment blev synnerligen gott. Styrkan steg till 2,600 man[6] och hemförlovades, då dess utbildning ansågs färdig. Enligt militärernas omdöme skulle den ha kunnat föras mot fienden.[7] Gustav Adolf hade alltså goda erfarenheter av mycket sent datum angående möjligheterna att sätta upp ett lantvärn.

2. Den försvarspolitiska diskussionen.

I den försvarspolitiska diskussionen, vars allmänna, europeiska bakgrund Jansson utförligt behandlat[8], förebådas lantvärnet genom ett flertal uppsatser och promemorior med mer eller mindre detaljerade förslag. Somliga höra nära samman med vissa av de ovan skildrade inrättningarna, andra uppta planer, som aldrig prövats. Ganska utvecklat och ingående behandlat av L. Dannert är friherre C. G. Cronhiorths »förslag till nationell värnplikt» av år 1747. Dannert sätter de planerade svenska och finska ansatserna till allmän värnplikt i samband med Norges arméorganisation.[9] Under 1790-talet utgav Georg Adlersparre en tidskrift i militära och militärpolitiska ämnen. I dess tredje del finnes en artikel, som sannolikt återgår på utgivaren.[1]

Adlersparres »Reflexioner».

Under rubriken »Reflexioner öfver en stående Armés styrka i förhållande til Statens förmögenhet» upptar författaren till behandling en fråga, som förmodligen då ägde en utomordentlig aktualitet. Han försöker nämligen avgöra, huruvida en stat med yrkeshär kan motstå en lika stor stat, försvarad av invånarna själva. Det är förmodligen de samtidiga tilldragelserna i Frankrike, som inspirerat artikeln. Den unga republiken kämpade just dessa år, som bekant, under högst oordnade militära förhållanden.[2] Artikeln föregriper i flera viktiga avseenden de tankar, som senare gjordes gällande rörande lantvärnet och

[6] Styrkebesked, Pommerns lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[7] Tibells skildring av Pommerns lantvärn, D 1029, K.B.

[8] Jansson, a. a., sid. 403 ff.

[9] Se Dannert, Svensk försvarspolitik 1743–1757, sid. 354 ff.

[1] Krigssamlingar, utg. av G. Adlersparre, III, 1796, sid. 1 ff.

[2] Jfr närmare Rousset, C., Les Volontaires 1791–1794.

även förverkligades i detta, varför ett utförligare referat torde vara motiverat.

Uppsatsen börjar med en kort teckning av två grannstater. Den ena har en talrik armé av yrkessoldater; av utgifterna för denna är staten i fråga ekonomiskt sett berövad sina utvecklingsmöjligheter, härens behov kunna sålunda ändå ej fyllas, det är svårt att få yrkessoldaten att lyda, han är ointresserad av sitt yrke, vilket med rätta är föraktat. Den andra nationen har en ansenlig statskassa, stor och rik befolkning, solidarisk med styrelsen, och stark nationalkänsla. Allmän värnplikt är på ett lyckligt sätt genomförd.[3] Vid en kraftmätning mellan dessa båda stater har förmodligen den förra i början övertaget, men förlänges kriget, blir förhållandet utan minsta tvivel det motsatta. — Partitagandet i artikeln är tydligt, och dess författare medger själv, att ytterligheter framställts. Följande slutsatser böra emellertid dragas, säger han: ekonomisk styrka är ett ofrånkomligt villkor för militär styrka; den armé, med vilken en stat håller sig, bör vara väl övad och utrustad, men ännu viktigare än detta är krigsmannens moraliska standard samt att landets manliga befolkning från 14 till 30 års ålder utan avseende på stånd och villkor »under lek och nöje» exerceras, t. ex. under söndagseftermiddagen, av den lilla stående arméns befäl; vid krigsutbrott kan armén då snabbt flerdubblas. En förutsättning härför är emellertid, att det alltid finnes befäl i större utsträckning än för fredliga behov — en sak, som man således bör tänka på. Fienden, slutar artikeln, skall finna sig hava angripit en beväpnad nation. — Adlersparres »slutsatser» torde vara ett av de allra tidigaste förslagen till allmän vapenövning. Det är anmärkningsvärt, huru nära dylika tankar sammanhängde med upplysningsidéerna[4], sådana dessa

[3] Reflexioner etc., sid. 3, »förmögne, vettige, patriotiske och talrike invånare» etc. »landets ungdom öfvas vid lediga stunder och under lek och nöje i vapnen; hvar och en som bebor fosterjorden, som njuter medborgerliga sällheten under milda lagars hägn, är utan afseende på stånd och vilkor ansedd skyldig at vid fosterlandets fara offra sit lif för des försvar; vidsträckta och välgörande inrättningar befrämja all upplysning och äfven den militairiska».

[4] Jfr Jansson, Försvarsfrågan, kap. XII, sid. 406: »De stora stående arméerna äro en nagel i ögat på hela upplysningstidens samhällskritik»; sid. 407: »De äro furstarnas redskap i kampen mot medborgarnas frihet» och ovan sid. 11 f.

utformades i opposition mot den monarkiska absolutismen, som på försvarsväsendets område representerades av de av monarkerna besoldade yrkesarméerna. Det är sannolikt, att Adlersparre inspirerats även av Adam Smith, som på ett likartat sätt beskriver de större möjligheterna i krig för en rik, civiliserad stat.[5]

I Krigssamlingar för år 1798 finnes en artikel, som med all sannolikhet återgår på utgivaren, Georg Adlersparre, då dess författare ej angives. Den behandlar egentligen krigslagarna men har en utförlig inledning av allmännare natur.[6] På dess första sidor möter man den av revolutionens verklighet desillusionerade upplysningsmannen från tidigare år. Han skriver: »Förgäfves drömer den enfaldiga andakten, den boklärde Skolmannen, om de gyllene tider, då upplysningen blefve så allmän, och dess röst så verksam och bjudande, att en evig och ostörd fred kunde blifva vårt Slägtes lott.» Efter en skildring av huru människornas samhällsliv så småningom vunnit allt mera stadga, kommer han in på de stående arméerna och förklarar dessa nödvändiga. Han lovordar Karl XI, som lyckats skapa en nationell armé. Han polemiserar nu t. o. m. mot uppfattningen, att en stående armé måste vara ett hinder för den medborgerliga friheten. Trots den stabilitet, som staterna i allmänhet redan vunnit, kunna fortfarande tillfällen inträffa, då det är nödvändigt att hela den manliga befolkningen uppbådas mot en inkräktare, men ju bättre staten och dess försvar genom yrkesarmén vårdas, desto mera sällsynt kan detta bli. Självfallenheten av ett sådant uppbåd drar han aldrig i tvivelsmål. Utan att närmare gå in på frågan om huru armén tillkommit eller rekryteras, utvecklar han därefter ett program för höjande av soldatyrkets anseende och ställning. Det är kring dessa frågor det huvudsakliga intresset koncentrerar sig. Av 1790-talets omvälvande helhetsuppfattning har blivit en humaniserande reformsträvan. Värnpliktsfrågan har han skjutit åt sidan men

[5] Adam Smith, Folkens Välstånd, II, sid. 117. Jfr Svenskt Biografiskt Lexikon, I, sid. 160.

[6] En kort anvisning til de allmännaste grunderne för Krigs-Lagar, Krigssamlingar, del IV, 1798, särskilt sid. 1–13. Bohlin, G., Militär statsmakt och individ, sid. 103.

synes nu snarast böjd att acceptera den andra riktningen inom upplysningsfilosofien — den, som Fredrik II förcträtt, och som först och främst betonat arbetsfördelningens fördel på grund av näringarnas behov av arbetskraft och därför hävdade yrkesarméns överlägsenhet.

Rosenblads fyra promemorior.

Samtidigt som Adlersparres första uppsats tillkom, utformade en annan författare i militär-politiska spörsmål, den framstående militären, generaladjutanten Nils Rosenblad en omfattande promemoria.[7] I denna förordar han inrättande av en sjömilis.[8] Rosenblad blev senare brigadchef för Kronobergs och Blekinge lantvärn, som till stor del användes på örlogsflottan. Han hänvisar till Venetianska republiken såsom förebild. Denna hade sin styrka varken i allianser, rikedomar eller tapperhet utan i en utmärkt skärgårdsflotta med sjömilis, omfattande 20,000 man. Inrättningen förorsakade republiken inga större utgifter; i utbyte mot tjänstgöringen beviljades blott skattefrihet åt bemanningen, frihet att jaga och fiska och vidare någon spannmål ur statens förråd. Ingen trupp kunde vara sin regering mera tillgiven, förklarade Rosenblad. Det är möjligt, att även Rosenblad tagit intryck av Adam Smith, hos vilken resonemanget om statskassan finnes utfört på ett ganska likartat sätt.[9] Den svenska sjömilisen, som skulle fördelas på samtliga kuster, borde uppgå till 45,000 man utan att förminska rikets övriga styrka till lands och sjöss. Projektet, som bygger på nödvändigheten för Sverige att vara starkare än Ryssland till sjöss och på de svenska och finska skärgårdarnas möjligheter ur strategisk synpunkt, fick en beryktad tillämpning genom lantvärnets kommendering till skärgårdsflottan.[1] Tidigare hade något liknande med framgång prövats i Pommern, där vissa delar av lantvärnet tjänstgjort på kustflottan. Rosenblad kan sålunda ha på-

[7] Tankar om Sveriges Defension, samlade efter Några Gamle Generalers och Herrars Raisonnemens Bestyrkte genom Ärfarenheten, 20.11.1793, Försvarsplaner, Kr.A.

[8] Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, VI, sid. 444. Rosenblad hade varit överste vid pommerska brigaden 1799–1804, generaladjutant 1803–04, avsked 1806 21.4.

[9] Adam Smith, Folkens Välstånd, II, sid. 117.

[1] Jfr nedan sid. 212 ff., 222 ff.

verkat även Pommerns lantvärn och hade i varje fall sett vissa av sina idéer förverkligas där.[2]

Rosenblad fortsatte enligt egen uppgift ivrigt att studera krigsvetenskap och i all synnerhet dennas förändring genom utvecklingen i Frankrike. Efter ett decenniums arbete sammanfattade han sina åsikter i en promemoria, som är fylld av historiska fakta och synpunkter.[3] Den tillägnades Krigskollegiets president Bror Cederström. Flera punkter i denna promemoria innehålla tankar, som förebåda lantvärnet. Av de tyska och österrikiska arméernas misslyckanden framgår nödvändigheten att egga soldatens ambition genom att ge honom möjlighet till befordran.[4] Adeln måste uppfostras i särskilda skolor till att bliva en duglig krigaradel. Utbildningen vid dessa borde omfatta åldern 15–27 år och ledighet endast beviljas för universitetsstudier.[5] Från dessa skolor skulle en duglig officers- och ämbetsmannakår kunna rekryteras. En utförlig plan för indelningsverkets reformering lämnas. Slutligen framlägger Rosenblad ett förslag till en lantmilis, vilken bör kunna underlätta indelta arméns uppgifter i det egentliga Sverige under förutsättning att den är klokt organiserad.[6] Den skall tjänstgöra utan sold, och officerarna böra utses ur dess egna led. De skola dock tillsättas av konungen. Till majorer vid lantmilisen, vilka borde utgöra den högsta officersgraden där, borde tagas kaptener vid regementena. Officerare, som utmärkte sig, borde överföras till ordinarie armén.

Huvudtanken i Rosenblads reformprojekt är denna skärgårdsmilis. Den återkommer också som en huvudsak i en annan promemoria, som till stora delar sammanfaller med ovanstående men ändå har några nya förslag.[7] I denna hävdar Rosenblad, att sjömilisen bör kunna avvärja landstigningsförsök, åtminstone tills förstärkning anländer.[8] Under krig bör skärgården vara det område, där motståndarens kraft — även om denne är

[2] Dalgren, Sverige och Pommern, sid. 105; Pommerns lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Tankar om Sveriges defension . . ., Försvarsplaner, Kr.A.

[4] Ib. § 14. [5] Ib. § 15–17, 21. [6] Ib. § 66.

[7] P. M. av Rosenblad, L 313, U.U.B.

[8] Ib. mom. 22.

överlägsen — skall brytas.[9] Han hävdar vidare, att skärgården i Finland bör förses med kastell, till vilka cirka 6,000 man skulle behövas i garnison. Av dessa borde 2/3 kunna vara »ny-värfadt folk».[1] I väster skulle ett ordentligt utbyggt befästningssystem, en synnerligen obetydlig ordinarie trupp och sjömilisen mycket väl kunna svara för vakthållningen. Flera av dessa tankar blevo aktuella under den korta tid, som lantvärnet användes. Men Rosenblads promemoria har intresse även ur andra synpunkter. Rosenblad drar nämligen också upp riktlinjerna för utrustningen av det stora uppbåd, som han förordat. Han anser, att kronan ej bör göra uppköp, ty den blir alltid bedragen. Material borde lämnas direkt av folkets representanter till soldaterna; kläder och framför allt skor kunde sedan tillverkas av soldaterna själva i vinterkvarteren. All tillämpning av entreprenadsystemet är förkastlig, vare sig det gäller mat eller kläder. Det är svek i leveranserna, som medfört de största folkförlusterna under krigen. Synpunkten fick så småningom stor aktualitet.[2]

Fem år efter det andra av de ovan refererade projekten hade Rosenblad i en annan promemoria utarbetat tankar och planer, som kommo att förverkligas genom lantvärnet. Han synes ha ställt även detta förslag till Bror Cederström.[3] Då denne först 1802 erhöll titeln krigspresident och benämnes så av Rosenblad redan i den tidigare promemorian, är det fem år tidigare projektet sålunda ej tillkommet före detta år, och Rosenblads sista förslag torde ej vara tidigare än år 1807.[4] Genomgående äro åsikterna knutna till läget efter Sveriges inträde i kriget mot Napoleon 1805. Betänkandet har samma titel som det föregående, men förslagen ha i några avseenden tagit mindre vittfamnande, men klarare former. För Sveriges försvar skulle behövas en armering av 58,000 man. Denna skulle på intet vis minska den reguljära arméns eller flottans styrka. Beväpningen borde utgöras av studsare, pistol eller huggare. Med denna ut-

[9] Ib. mom. 26.
[1] Ib. mom. 42.
[2] Ib. mom. 45. Jfr nedan sid. 130, 230 f. m. fl.
[3] Tankar om Sveriges Defension, D 1035 a, K.B.
[4] Jfr Svenskt Biografiskt Lexikon, VIII, sid. 122.

rustning skulle de nya trupperna i backig terräng kunna göra utomordentligt motstånd även mot det yppersta infanteri. Huvudsakliga uppgiften för denna styrka skulle dock vara fästningstjänst. Förslaget rekommenderas till successivt genomförande. För tillfället ansåg Rosenblad själv omöjligt att genomföra det i dess helhet på grund av statsfinansernas dåliga tillstånd. Även befolkningsbrist hindrade enligt hans mening dess omedelbara förverkligande.

Rosenblads promemorior ha sålunda ej lämnats till konungen men ha med all sannolikhet varit uppmärksammade inom ledande officerskretsar.[5] Rosenblad har utvecklats på samma sätt som Adlersparre. 1790-talets republikanska levée-en-masse-tendenser vika så småningom för reformidéer, som tillgodogjort sig revolutionskrigens erfarenheter. Genom sin moderation och grundliga utformning göra promemoriorna ett mycket vederhäftigt intryck. Folkväpnings- eller lantvärnstanken är icke den dominerande idén utan har inordnats som ett led i en allmän reformering av försvarsväsendet. Behandlingen blir därigenom saklig och visar klar blick för möjligheterna. Den sist återgivna promemorian visar en viss släktskap med de utlåtanden, som avgåvos av en kommitté, tillsatt av konungen för att utreda frågan om en infanterireform.[6] Dessa utlåtanden av kommitténs ledamöter, T. H. Tawast, F. Wrede, C. A. Morian och Bror Cederström, behandla lämpligheten av s. k. lätta troppars eller jägareinfanteris införande. De hålla sig dock helt inom ramen av exercisutbildningen och behandla ej de nya utvägar att rekrytera »jägarna», som Rosenblad förordat.

Malmströms projekt.

En förslagsställare av helt annan karaktär än Rosenblad är Pehr Malmström.[7] Han synes ha kommit till övertygelsen om ett lantvärns nödvändighet och förträfflighet på helt andra vägar.[8] Han var ursprungligen orientalist och biblioteksman,

[5] Underrubriken anger, att promemorian tillkommit under meningsutbyte mellan ett flertal äldre militärer.

[6] Tawasts saml., Kr.A.

[7] »Underdånig promemoria till Gustaf IV Adolf om ett svenskt landtvärn», F 621, U.U.B.

[8] Jfr artikeln Pehr Malmström, Svenskt Biografiskt Lexikon, Ny följd 7: 1. Fahlbeck, E., Idéer och män, sid. 24 ff.

blev slutligen kyrkoherde i St. Tuna och hade tidigt gjort sig känd som en originell och stridbar person. Humanist till sin utbildning torde han icke ha haft militär erfarenhet utan möjligen på sin höjd en viss militär-politisk beläsenhet. Sitt förslag har han emellertid riktat direkt till Gustav IV Adolf. Memorialet är mycket utförligt och förebådar synnerligen markant de åsikter, som konungen gjorde gällande vid tiden för lantvärnets tillkomst. Projektet är tillkommet senare än 1805, förmodligen ett par år.[9]

Möjligheterna att uppsätta en mycket stor förstärkningsarmé förutom vargeringen anser Malmström synnerligen goda. Endast i Sverige utom Finland skulle 300,000 man vara att tillgå. Man kunde välja mellan att ta ut årsklasserna från 18:de till 55:te året eller från 16:de till 50:de, vilket beräknades ge ungefär samma resultat. Med ett utdrag ur Tabellverket vill Malmström övertyga härom. Enligt dess redogörelse funnos i åldern 18–55 år: 781,936 man; en fjärdedel härav kunde avdragas för Finland, d. v. s. 195,484 man, varefter återstode för Sverige 586,452 man; härefter dras ungefär hälften bort, varefter återstår 300,000 man. Befrielse förordas för följande grupper: 1) krigsmakten och de, som arbeta för krigsmaktens behov, 2) civila ämbets- och tjänstemän, 3) possessionater och näringseller konstidkare eller de, som förestå andras egendom eller näring, 4) sjuka och lytta, 5) brottslingar. — Alla skulle dock antingen personligen eller med sin egendom bidraga till försvaret, sålunda även adeln. Genom de högre samhällsklassernas deltagande skulle lantvärnstjänsten komma att anses som en heder, ej som en börda. De förmögnare, som kunde hålla häst och mundering, borde utgöra kavalleri. Även småväxta och klena skulle komma till användning; t. o. m. lapparna skulle man dra nytta av som skarpskyttar eller för »det lilla kriget».

Malmström anser det nästan självfallet, att alla i farans stund äro villiga att medverka.[1] För de motvilliga kunde med-

[9] Malmström talar om huru folkmängden förändrats sedan 1805.

[1] Malmströms promemoria, F 621, U.U.B.: »I ett ögonblick, då fäderneslandet är i behof att använda alla försvarsmedel som innom dess sköte finnas, är det icke att förmoda, det någon skulle egenwilligt undandraga sig att skynda till dess försvar...»

borgerliga rättigheter och förmåner minskas. Ett nödigt underhåll borde bestås de utgångna. Inga stränga disciplinstraff borde tillämpas.[2] Benämningen »gemen» kunde ersättas med infanterist, kavallerist o. s. v. Inga förbrytare borde åläggas tjänstgöring; i annat fall kunde lantvärnstjänsten förlora i anseende och popularitet.

Övningarna kunde ledas av avskedade officerare. Exercisen kunde gå mycket fort. Ryssland använde sålunda endast 14 dagar till rekrytutbildningen; den indelta armén i Sverige övades endast 3 veckor om året.[3] För viktigare företag kunde vissa elitkårer användas. England skulle säkert bispringa med vapen, om förråden ej räckte.[4] Lantvärnets valspråk skulle bli: »Aldrig kufvade af främmande makt.» Den stora armé på inalles 350,000 man, som sålunda skulle finnas i Sverige, skulle förmodligen avskräcka fiender från angrepp. Finland skulle dessutom med lätthet kunna försvaras.

I avslutningen hemfaller Malmström helt och hållet åt en panegyrisk stil. Av det storslagna lantvärnsföretaget skulle alla bli hänförda patrioter. Sverige skulle bli det enda land, som förmått försvara sin självständighet emot världens allmänna tyrann. Fullbordandet av detta måste vara förbehållet arvingen av den store Gustav Adolfs krona, dygder och namn.

Det är icke troligt, att konungen förblivit oberörd av detta memorial. Dess avslutning spelade på de känsligaste strängarna hos honom. Farligast torde uppfattningen om den omfattande frivilliga anslutningen ha varit. Den allmänna värnpliktens idé är icke uttalad, men Malmström kommer den mycket nära. Han förordar icke lagstadgad skyldighet att deltaga men föreslår minskning i de medborgerliga rättigheterna för dem, som undandraga sig medverkan. Till flera punkter finnas tydliga förebilder. I sin patriotiska ton och tro på fäderneslandets resurser går Malmström emellertid längre än någon annan. Han är i sina åsikter både reaktionär och radikal. Genom att tillägna sig vissa av den nya tidens idéer och inrättningar borde det

[2] Jfr nedan sid. 62.

[3] Malmströms påstående angående ryska rekrytutbildningen torde knappast vara riktigt. Jfr Sveriges krig, II, sid. 40 f. Jfr nedan sid. 119, 122.

[4] Jfr nedan sid. 101. — Tanken förverkligades genom de s. k. subsidiegevären.

gamla samhället göras motståndskraftigt mot »det franska giftet», förklarade han i en annan promemoria till Gustav Adolf.[5] I sin ideologiska motivering är han mycket klar. Denna är så nära överensstämmande med konungens åskådning, att man kan sätta i fråga, om icke Malmström övervägande utformat planen för att vinna dennes förtroende.[6]

De påtagligaste bristerna i förslaget gällde underhållet och svårigheten för näringarna att avvara större delen av sin arbetskraft under en längre tid. Det kan synas, som om hela det Malmströmska förslaget måste rubriceras som verklighetsfrämmande. När man jämför det med vad som åstadkoms under finska krigets år, kan man inte värja sig från detta intryck, och förslaget förefaller relativt intresselöst. Men om man bortser från den rådande andan och politiska ledningen, kan man komma till ett helt annat resultat. Vi ha i Sverige en militär skapelse, liknande lantvärnet, vid vars uppsättande folkets försvarsvilja verkligen var fullständig och tillvaratogs lika fullständigt av en skicklig ledning. Från finska kriget behöva vi endast gå tre år fram i tiden för att finna denna inrättning. Den gällde emellertid blott en provins, nämligen Gotland, och bar namnet Gotlands nationalbeväring. Dess historia är inte tecknad annat än i summariska drag.[7] Tydligt framträder emellertid denna inrättning som ett enligt Malmströms tankar förverkligat lantvärn för Gotland. År 1812 avgav viceamiral Rudolf Cederström följande rapport om den gotländska nationalbeväringen.[8] Inalles hade på Gotland 6,781 man beväpnats och dessutom omkring 800 man åtagit sig att bispringa med spadar och yxor; de senare representerade befolkningen i 50–60 års åldern. Flera mycket dugliga officerare hade rapporterat, att nationalbeväringen med säkerhet kunde föras mot fienden och att

Malmströms tankar förverkligade på Gotland 1812.

[5] Se F 621, U.U.B.

[6] Jfr Malmströms broschyr i samma fråga 1813: »Essai sur le système militaire de la Suède.» I denna framhåller Malmström försvarets uppgift vara den nyvunna frihetens försvar. I övrigt upprepar Malmström sina tankar och framför sina projekt i något modererad form. — Se också Jansson, a. a., sid. 536.

[7] Jansson, a. a., sid. 553. Jfr vidare handlingar rörande nationalbeväringen på Gotland, Kr.A.

[8] Tryckt i Årstrycket 1812.

dessa trupper, om man undantar paradexercis, vore fullt jämförbara med de äldre indelta trupperna. Övningstiden hade omfattat två övningsskift om vardera 4 dagar. Orsaken till beredvilligheten vore otvivelaktigt, att *alla utan skillnad till stånd och villkor inginge i beväringen.* Alla kroppsstraff hade avskaffats såsom olämpliga, och de personer, som tidigare hade blivit bestraffade, hade betraktats såsom ovärdiga att »deltaga i det dyrbara förtroendet af Fäderneslandets försvar». Till det lyckliga resultatet hade väsentligen bidragit, att endast av truppen uppskattat befäl använts.

Skildringen, som måhända är något överdriven, antyder vad som med en annan anda och ledning ej bort vara omöjligt att åstadkomma. Malmströms siffra 300,000 man för hela Sverige utgör en *mindre* andel av dess befolkning än Cederströms 6,781 av Gotlands.[9] Dessutom tillkommo 800 överåriga medhjälpare. På Gotland visade sig Malmströms idéer bärkraftiga år 1812. Att alla, oberoende av stånd och villkor, deltogo, gjorde, att andan blev den bästa. Flera avsnitt i Cederströms skildring ha direkta motsvarigheter i Malmströms projekt.[1] Men också andra åsikter kunde tillämpas, framför allt dem, som Toll hävdat, såsom nedan påvisas. Enligt dessa hade folkväpningen i farans stund och i hotade provinser goda möjligheter att ge resultat.[2]

Klingspors m. fl:s projekt.

Vid sidan av dessa militär-politiska eller rent politiska projekt skymtar lantvärnstanken icke särdeles ofta. Under sommaren 1807 diskuterade von Essen med konungen om folkuppbådet som sista försvarstillgång, om Ryssland angrepe Sverige, medan armén var kvar i Tyskland. Gustav Adolf förklarade, att han kunde uppmana folket att gå man ur huse, om det bleve nödvändigt. Naturligtvis skulle folket lyda, ansåg han, när det

[9] Nicander, Utdrag af Tabell-Verket angående Folkmängden i Sverige År 1810, K. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar 1813, sid. 156.

[1] Jfr t. ex. följande avsnitt: »Den fattige ingick deruti med nöje, då han såg sina pligter delas af den förmögnare: denne åter fann sin aktning och sin heder dermed förbundne at han ställdes i ledet med den för goda seder och en lika ren wilja utmärkta med-undersåten. Således bereddes i de nya Corpserne en enda och gemensam anda, lifwad af det gemensamma höga föremålet: Fosterjordens försvar.»

[2] Jfr nedan sid. 33, 59.

franska folket följde Napoleon.[3] I betänkanden å ämbetets vägnar har Klingspor såsom general en chef i Finland ett par gånger berört folkväpningen såsom militär kraftkälla. I en plan till Finlands försvar behandlar han svårigheterna att koncentrera en tillräcklig styrka vid Finlands östgräns med nödvändig snabbhet. 10,000 man skulle kunna komma att saknas. Huru dessa skulle kunna anskaffas på annat sätt än genom folkväpning, kunde Klingspor ej inse. Bäst vore då att använda denna trupp till skärgårdsflottans bemanning och till garnison på fästningarna för att kunna nyttja alla reguljära trupper i fält.[4] Några höga tankar om nyttan av ett uppbåd av sådant slag ger han dock ej här uttryck åt. I ett annat memorial av Klingspor räknar denne med 20,000 man av allmogen. I brev till Klingspor uttalar en av hans medhjälpare den optimistiska men säkerligen orimliga förmodan, att 200,000 man av Finlands allmoge skulle finnas till försvarets förfogande vid ryskt infall och t. o. m. så småningom bli fullgott exercerade.[5] Dessa och närmast följande uttalanden ha tillkommit i samband med de ovan omtalade lantvärnsplanerna i Finland.[6]

Men Klingspor har även utformat dessa ansatser till en lantvärnsplan i en inlaga till K. Maj:t.[7] Den behandlar egentligen indelningsverkets reformering och utvidgning men berör likväl ganska ingående möjligheterna av ett organiserat folkuppbåd i Finland. Det allra bästa hade kanske varit en anordning liknande Schweiz', där varje medborgare ansågs vara född soldat liksom i Norge, säger Klingspor.[8] Finlands utsatta och från

[3] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 63. Jfr Bonsdorff, Landtvärnsplaner 1802, SSLF 47: 14.

[4] Handlingar rörande lantvärn i Finland, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, vol. 38, R.A. Sveriges krig, II, sid. 64 m. fl. Jfr ovan sid. 25 ff.

[5] Underdånig promemoria av Klingspor odat.; Stackelberg till Klingspor 14.7. 02, Handlingar rörande lantvärn i Finland, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, Administrativa handlingar rörande armén, vol. 38, R.A. Bonsdorff, Landtvärnsplaner 1802, SSLF 47: 14, sid. 100 f.

[6] Jfr ovan sid. 19.

[7] Tryckt i Gömdt är icke glömdt, häfte VI, sid. 25 f.

[8] Jfr Dannert, Svensk försvarspolitik 1743–57, sid. 354 ff. Här framhålles, att Norges lantvärn var en förebild för vissa svenska värnpliktsprojekt under 1740-talet. Jfr ovan sid. 22. Se vidare om Schweiz, Jansson, a. a., sid. 433 f.

Sverige avskilda läge gör detta önskvärt. Men det är ej förenligt med rikets författning. Finska folket är emellertid så försvarsvilligt, att en frivillig enrollering borde kunna genomföras, varvid helst general en chef och landshövdingarna borde samverka. Man skulle då låta anteckna alla i en viss ålder, t. ex. 20 till 35 år. Samtidigt skulle man lova dem frihet från allt militärt arbete och all tjänstgöring under fredstid. Klingspor påpekar vidare, att allmogen i flera socknar år 1796 erbjudit sig att gå man ur huse. Även för utrustningen har Klingspor planerat. Kronans förråd skulle så småningom fyllas med vapen och kläder för denna nya här, som främst skulle komma till användning på skärgårdsflottan och fästningarna. Slutligen gör Klingspor några antydningar om att inrättningen, tillkommen som en nödfallsutväg, så småningom helt omärkligt kunde växa in i statskroppen.

En motsvarighet till Klingspors planer återfinnes i en promemoria, skriven redan i slutet av 1790-talet. Överste H. G. von Kierting förklarar, att skärgårdsflottans uppgift är att skydda förbindelserna, men att flottornas operationer i den finska skärgården måste underlättas av flankerande blockhus och landbatterier på ett flertal platser.[9] Han har synbarligen tänkt sig kriget som en reträttstrid från svenska sidan. Hans uppräkning av de platser, som borde befästas, har ur lantvärnets synpunkt ett särskilt intresse; det blev i några fall på dessa platser, som lantvärnstrupperna på skärgårdsflottan en gång skulle komma att möta fienden.[1] Skulle åter Finland komma att ockuperas, borde man kvarlämna på fästningarna besättningar, bestående till en fjärdedel av ordinarie trupper och till tre fjärdedelar av oexercerat manskap. På några dygn kunde det senare uppläras i fästningens försvar, blott tillgången på befäl vore riklig. Pensionerade officerare borde alltid vid dylika tillfällen tagas i användning.

Folkväpningens samband med folkets resning i massa till hembygdens försvar visar sig i den försvarspolitiska debatten bland annat så, att inrättningar liknande lantvärnet ofta för-

[9] Dat. 30.11.97, L 313, U.U.B.

[1] Jfr nedan sid. 179 f.

ordas för vissa områden. Vi ha sett den rikhaltiga projektfloran på olika utvecklingsstadier för Finlands del. Ett odaterat memorial av okänd författare hävdar likartade synpunkter för Västkustens skydd.[2] Vid något av de tillfällen, då ett engelskt angrepp befarats, har detta tillkommit. Även i detta fall förordas en samverkan av uppbådat manskap, benämnt lantvärn, och ordinarie trupper. Anordningen skulle skänka stadga och disciplin åt uppbådet. Den stora kännedomen om kusten utanför hemtrakten och vanan att där färdas till sjöss skulle från första stund giva dessa nyuppsatta skärgårdstrupper ett synnerligen högt värde, anser förslagsställaren. Projektet torde ha tillkommit i samband med oron för engelsmännen under den andra väpnade neutraliteten år 1801, då vissa försiktighetsåtgärder av likartat slag vidtogos på Gotland. För detta talar några uppgifter om engelska landstigningar, av vilka den senaste, i Barcelona, utfördes år 1800.[3]

Ursprungligen torde Tibell ha haft vissa sympatier för konskriptionssystemet. Hans närmaste man, Lefrén, uppger nämligen, att Tibell vid tiden för pommerska lantvärnets tillkomst försökte övertyga Gustav Adolf om lämpligheten av en »nationalarmering» i hela Sverige. Tibell har dock ej — så vitt bekant — definitivt bekräftat detta påstående. Om de olikartade förutsättningarna i Sverige och Pommern talar han tvärtom i brev till Toll 1808.[4]

Övervägande ha förslagsställarna, som ovan framgått, betraktat Sveriges möjligheter att försvara Finland såsom goda, t. o. m. mycket goda, om blott alla möjligheter utnyttjades. — Så mycket anmärkningsvärdare är under dessa omständigheter en promemoria, påträffad i von Döbelns samling, som nästan kategoriskt förnekar möjligheterna till försvar. Promemorian är anonym, och det kan knappast vara von Döbeln, som skrivit den. På grund av Finlands öppna läge kan landet enligt promemo-

---

[2] L 313, U.U.B.

[3] Jfr The Cambridge Modern History, IX, sid. 46. Jfr anstalterna på Gotland ovan sid. 18.

[4] Lefréns berättelse, Lefrénska saml., vol. XIV: 6, R.A. Tibell till Toll 4.10. 08, Tollska saml., Avd. C, L.U.B. — [Lilljecrona], J. Chr. Toll, II, sid. 123 f.

rian icke ens försvaras av en s. k. »Resningsarmee af Nationens hela massa».[5]

I november 1807 har Stedingk i förbigående i en depesch från Petersburg yrkat på en förstärkning av försvaret genom ett uppbåd av ungefärligen den karaktär, som lantvärnet så småningom erhöll.[6] Hertig Karls nära förtrogne, fransmannen Suremain, kommenterar sitt meddelande till denne om det ryska överfallet med ett beklagande, att man ej ens haft tid att organisera lantvärn eller hjälptrupper i Finland.[7]

Krigsvetenskapsakademiens handlingar för år 1808 innehålla en skrift, insänd till Akademien föregående år[8], vilken är ett ytterligare bevis för huru aktuell frågan om förstärkning av försvarskraften vid denna tid var. Den antyder också, huru spridd tanken på en allmän exercering var. Författaren är icke angiven. Han hävdar först och främst, att värvade trupper äro överlägsna »nationens barn», och att blandning av olika sorters trupper alltid är vådlig. Både indelningsverk och utskrivning måste emellertid tillgripas. 1/4, 1/3 eller hälften av armén borde bestå av utskrivna, som efter kriget i möjligaste mån och efter behov skulle erhålla soldatboställen. Dessa borde emellertid byta innehavare vart nionde år, ty längre skulle samhällets medlemmar ej tjäna vid de stående trupperna. Bönderna ha alltid måst bispringa vid frikårers uppsättande och ha då nedslaktats av fiender, som de med någon övning kunnat besegra. Sveriges konungar ha med sitt föredöme visat, att varje medborgare är skyldig att bära vapen till fosterlandets försvar. Efter denna inledande motivering till utskrivningen utvecklar författaren organisationen av ett fyrdubbelt uppbåd. Var och en, som fyllt nitton år, borde sålunda vara skyldig att tjänstgöra i sin hemprovins' kår. De fyra uppbåden skulle omfatta åldrarna: 19–28 år, 28–36 år, 36–46 år, 46–50 år. Av uppbåden skulle det yngsta inkallas först och hälften därav genast förenas med indelta armén, medan en mindre del skulle vara kvar vid sitt civila ar-

[5] Döbelns samling, vol. XII, Kr.A.

[6] Stedingk, Memoires, II, sid. 383. Clason, S., Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen, sid. 74, not. Jansson, Försvarsfrågan, sid. 454, not 12.

[7] Suremain till hertig Karl 2.3. 08, W 509, U.U.B.

[8] Sid. 8–26, insänd till Akademien 1807.

bete. Alltefter situationens allvar skulle första uppbådet i dess helhet och därefter de övriga i tur och ordning inkallas. Fjärde uppbådet innebar »man ur huse». Slutligen lämnar författaren en översikt över det erforderliga antalet officerare.

Förslaget är alltigenom mycket sakligt och fick så småningom flere eftersägare; genomförd torde denna organisation ännu ej ha varit i någon av Europas stater. Organisationen föreslås i syfte att stärka armén, men någon närmare politisk motivering lämnas ej. Den från upplysningsidéerna hämtade uppfattningen av medborgarens plikt att personligen försvara sig har kombinerats med den urgamla svenska traditionen om självfallenheten av folkresning vid fara för hemorten, dock utan djupare konstitutionell analys.

Schwerins P.M.

Såsom förslagsställare till 1808 års lantvärn har i litteraturen generalmajor Curt Philip Carl von Schwerin räknats. Så gjorde Gustav Adolf också själv. Med general L. Silfversparre har han en gång talat om lantvärnet.[9] Silfversparre hade sagt, att folket var missbelåtet med den hårda lantvärnsutskrivningen och dess följder. Konungen svarade, att han, vad lantvärnet beträffar, hade litat till Schwerin, som vore både god militär och patriot. Föregående framställning visar, att Schwerin ingalunda var den ende, som yrkat på ett lantvärn. Det är emellertid Schwerins promemoria, som föranlett de första förhandlingarna av officiell natur rörande lantvärnet. Hans förslag torde bäst karakteriseras som ett mellanting mellan Malmströms och de militära projekten (Rosenblads, artikeln i Krigs. vet. ak:s handl. 1808). H. G. Trolle-Wachtmeister ser i hans förflutna orsaken till hans åsikter. En gång hade han svärmat för revolutionen, men han hade också preussiska sympatier sedan sin tid i preussiska armén. Efter slaget vid Jena togo de senare överhanden. Schwerin var 1808 ivrig anhängare av Gustav IV Adolf. Han kritiseras skarpt av oppositionen.[1] I hans förbindelser med Pommern — hans maka tillhörde den pommerska godsägarsläkten Putbus —

[9] Sveriges krig, IV, sid. 53; Kämpe, En gustaviansk patriot och hans maka, sid. 161: [Adlersparre, G.], Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, del III, sid. 202.

[1] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 77. Kämpe, En gustaviansk patriot och hans maka, sid. 161, jfr också sid. 95 ff. Jfr nedan sid. 42.

har man sett en förklaring till hans åsikter[2], som likväl övervägande förefalla självständiga och utan intryck av det pommerska lantvärnets organisation. Dock är det anmärkningsvärt, att Rosenblad — liksom även Platen — hade haft livliga förbindelser med Pommern. *Tanken* på ett lantvärn inspirerades förmodligen av intrycken från Pommern men utformades självständigt för specifikt svenska förhållanden.

Schwerins promemoria utgör ett karakteristiskt utslag av den tilltagande försvarsaktivismen under det hotfulla läget efter Tilsit-freden och tillhör de första månaderna av år 1808. Den börjar med en inledning, som motiverar behovet av extraordinära åtgärder. Häri förklarar Schwerin: om anfall kommer, kommer det samtidigt från tre håll. Finland måste då anses räddningslöst förlorat. Vargeringens uppsättande skulle helt och hållet falla på den del av jorden, som redan bar den egentliga bördan. På frivilliga kunde man ej räkna. Därför vore utskrivning enda möjligheten.[3] Det är nödvändigt att exercera de utskrivna, förklarar Schwerin, ty en sammanrafsad folkhop skulle vara mera till skada än till nytta.[4]

I tolv punkter följa härefter de viktigaste bestämmelserna för denna utskrivning under namn av lantvärn[5]: 1. lantvärnet skall användas endast inom landets gräns; 2. ingen befrielse får förekomma: lantvärnsskyldigheten fullgöres med pengar eller personlig tjänst; 3. utskrivningsmanskapet delas i tre klasser: 18–24, 25–30, 30–35 år; den reguljära armén kan rekryteras ur

---

[2] Dunér, A., Sveriges landstorm, I, sid. 148 ff. Dalgren, L., Ernst Moritz Arndt och Sverige, sid. 46. Elgenstierna, Adelns ättartavlor, VII, sid. 104, VI, sid. 78 ff. Dalgren, som anser, att Schwerins projekt är den första plan, som utarbetats för ett svenskt lantvärn, fäster mycket stort avseende vid Schwerins ganska intima vänskap med Arndt. Vid sidan av de av Dalgren påpekade överensstämmelserna mellan Schwerins förslag och de åsikter om lantvärnets lämpligaste organisation etc., vilka Arndt uttalar i sin Skildringar ur Svenska Historien, finnas skiljaktigheter, t. ex. rörande den lämpligaste åldern, Arndt, a. a., sid. 252, 256 f. Om Platen jfr nedan sid. 310 f. Jfr vidare Ahnlund, Ernst Moritz Arndt, Svenskt Biografiskt Lexikon, II, sid. 224.

[3] Schwerin använder själv denna term. Jfr denna sid.

[4] Promemorian finns i F 650 b, U.U.B. — Tryckt in extenso i Sveriges krig, IV, bil. 4.

[5] Referatet ansluter sig nära till promemorians text.

lantvärnet[6]; 4. kompanier, bataljoner o. s. v. bildas härads- och länsvis; 5. befälet tages bland avskedade officerare eller andra civila, som finnas på platsen; 6. korpraler från de indelta regementena tagas till underbefäl; 7. beklädnaden skall vara grå utan grannlåt, som förödmjukar den fattige; 8. beväpningen lämnas av kronan; 9. ett exercisreglemente utarbetas, enkelt och lättfattligt; 10. utskrivning och organisation verkställas genast; manskapet övas en månad och hemförlovas sedan; 11. de befriade bidraga med pengar eller varor till »lantvärnscassan», varur avlöningen under övningstiden besörjes; 12. då fred uppnås, hemförlovas lantvärnet och tilldelas nationella utmärkelsetecken.

Det är sålunda flera nya tankar, som förefalla möjliga att realisera. Flera punkter upptagas i det följande.[7] Endast huvuddragen må därför här kommenteras. Schwerin avsåg lantvärnet endast för det egna landets försvar. Han förordar till skillnad från Malmström, att lantvärnstjänstgöringen blir obligatorisk. Att lantvärnet skulle uppsättas genast, hade förut ej föreslagits. Kanske var det denna punkt, som gjorde, att Schwerins promemoria gav lantvärnsfrågan politisk aktualitet, sedan den ganska länge och märkbart varit aktuell i den försvarspolitiska diskussionen. Genom sin förening av nationell iver och praktisk blick förefaller Schwerin vara den betydelsefullaste av alla förslagsställarna.[8]

Armfelts första P.M.

Till detta stadium i lantvärnsfrågans utveckling hör med all sannolikhet en utförlig promemoria av Gustaf Mauritz Armfelt, daterad den 14 februari 1808. Det vilar en fläkt av 1788 års folkpsykologiskt sett framgångsrika folkväpning över Armfelts ytt-

[6] Jfr nedan om rekryteringen från lantvärnet sid. 115 f.

[7] Jfr nedan sid. 59, 77, 101 f. m. fl.

[8] Jfr nedan sid. 63 f. Dalgren har i biografien Ernst Moritz Arndt sid. 44 ff. påvisat flera inbördes överensstämmelser mellan Pommerns lantvärn, Schwerins projekt och Gustav IV Adolfs förordningar den 14 och 26 mars. Värdet av dylika jämförelser torde, såsom av det ovanstående framgår, vara relativt ringa, då det kan påvisas talrika andra projekt med ungefär samma gemensamma drag. I stället för att en bestämd influens från Pommern skulle förefunnits, som Schwerin förmedlat, torde det framgå, att vissa synpunkter i lantvärnsfrågan varit ganska allmänt kända och diskuterade, och att resp. projektförfattare gjort ett urval av dessa på växlande sätt och därefter i regel hämtat något eller några tillägg ur egen fatabur.

randen och insatser även år 1808.[9] Nästan ensam hävdar han fiktionernas betydelse. Allmänheten skall tro, att var man är satt i vapen. Mer än arméerna betyder tron på seger och viljan att segra. Han framhåller nödvändigheten av att försvaret lämpas efter farans storlek. Sverige har större möjligheter att hävda sitt oberoende än många nu livlösa nationer. Inga tankar på självuppgivelse få tolereras; de skulle innebära djup förnedring och glömska av de heligaste plikter mot efterkommande. Men fördenskull fordrar situationen ofantliga uppoffringar av den enskilde. Efter denna nästan patetiska inledning, som dock mycket väl svarade emot fosterlandets beträngda läge, antyder Armfelt, att han tagit del av ett lantvärnsutkast, vilket till stora delar tilltalat honom. Det är ganska troligt, att detta projekt är Schwerins. Vad Armfelt säger om projektet svarar nämligen i stort sett mot innehållet i dennes promemoria. På några punkter föreligga divergenser, men dessa utgöra obetydligheter, jämförda med överensstämmelsen. Det kan knappast gälla någon annans än Schwerins lantvärnsplan, även om denna kanske utarbetats i flera versioner — av Schwerin själv eller någon av hans närmaste meningsfränder. Att genomföra en folkväpning, säger Armfelt, är en synnerligen enkel sak, blott regeringens åtgärder mötas av en i nationell anda påverkad folkmening.[1] Under sådana omständigheter kan tillströmningen bli allmän. I början bör man ej tänka på att ge resningen bestämda lagliga former — blott så småningom bör detta ske. I sitt första stadium bör systemet vara grundat på god vilja. — Härefter tar Armfelt upp fyra av den åsyftade promemorians punkter. Framför allt vill han ej, att detta lantvärn omedelbart sammandrages utan endast att det exerceras vid sockenkyrkorna intill farans stund.

Sammanfattning. Föregående avsnitt visar i korthet följande. Den allmänna utvecklingen i Europa gjorde det nästan nödvändigt för Sverige att i någon form förstärka sitt försvar inför det tydliga hotet

[9] I brevväxling med sin maka och Ehrenheim har Armfelt drastiskt kommenterat några av huvuddragen av ovan skildrade händelseförlopp. Anmärkningsvärda äro hans kraftiga uttryckssätt och obalanserade utfall, vilka ibland strida mot varandra. Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt, II, sid. 409 ff., SSLF: 223.

[1] »En rätt dirigerad nationel esprit.» L 315 B, U.U.B.

av angrepp mot själva moderlandet. I flertalet av Europas stater var organisationen av en begränsad folkväpning aktuell. I den svenska försvarsorganisationen funnos flera ansatser till en organiserad folkväpning (Kajana bataljon, Pommerns lantvärn), som i princip voro värnpliktsinrättningar i begränsad form. Ännu tydligare hade värnplikten förebådats i försöken att skapa en lantvärnsinstitution i Finland och på Gotland.[2] De byggde dock ännu endast på den frivilliga överenskommelsens grund. Den svenska försvarsorganisationen, sådan denna byggts ut under den senaste perioden, pekade sålunda fram mot en förstärkning i form av värnplikt.

Allra tydligast förebådades dock lantvärnet av den försvarspolitiska diskussionens tendenser. I denna framträda såsom huvuddrag, dels en strävan att *reformera* krigsväsendet i upplysningsfilosofiens anda och ge deltagandet i försvaret en helt ny innebörd och mening, representerad av Adlersparres, Rosenblads tidigare och framför allt Malmströms inlägg, dels en strävan, som först och främst tog fasta på behovet av ett starkare försvar, sedan Sverige genom Tilsit-freden kommit i ett synnerligen farligt läge, och är representerad framför allt av Rosenblads sista, Schwerins och Armfelts promemorior. Den anonyme författaren i Krigsvetenskapsakademiens handlingar framför dessutom sitt förslag till ett kombinerat uppbåds- och kadersystem såsom ett rent militärt reformkrav.

Ovanstående två avsnitt torde tydligt visa, att den politiska situationen betydde mera än idéströmningarna och diskussionen. Under 1790-talet stodo värnpliktsidéerna högt i kurs. Men inga åtgärder vidtogos. År 1800–1806 var värnpliktsidén ej lika modern eller i ropet, men den politiska situationen framkallade beslut och åtgärder. År 1808 blev situationen så prekär, att först en livlig debatt och sedan åtgärder följde.

---

[2] »Värnplikt» innebär allmänt deltagande i försvaret, jfr A. Janssons not 2 sid. 403 f.

III. Lantvärnets tillkomst.

1. Åtgärder och beslut mars 1808. Nya diskussionsinlägg.

Diskussionen om lantvärnet blir en politisk fråga.

Ovan har visats, huru den politiska oron framkallat allt flera promemorior eller förslag till arméns förstärkning. När situationen ytterligare skärptes, blev frågan än mera aktuell. Genom Gustav IV Adolfs ingripande förvandlades diskussionen om ett lantvärn till en politisk fråga av första rang. Schwerins promemoria blev grunden för de första förhandlingarna. Denne tvingades enligt egen utsago av konungen att yttra sig angående en lantvärnsinrättning.[1] Den politiska miljön visar här sin inverkan på lantvärnsfrågan. Schwerin, som var gustavian och patriot, kritiseras mycket skarpt i H. G. Trolle-Wachtmeisters memoarer, där han helt enkelt rubriceras såsom galen.[2] Han hade verkat för nationell förnyelse inför den trefaldiga faran. På samma sätt som han tänkte många andra gustavianer. Lantvärnet blev i det tillspetsade politiska läget dessas skötebarn. För dem syntes situationen kräva en folkväpning liknande 1788 års. Dessa aktivisters talan kom att föras av Armfelt, Lantingshausen, Jakob De la Gardie och Schwerin.

Helt annorlunda betraktade emellertid det stora flertalet av de ledande situationen. Huru Napoleon-beundran hos ämbetsmän och de högre klasserna åstadkom en vid klyfta mellan konungen och dessa kategorier, är alltför känt för att här behöva behandlas.[3] Av betydelse för lantvärnsförslaget blev emellertid redan på detta förberedande stadium riksdrotsen Trolle-Wacht-

[1] Schwerin till Lagerbring odat., F. 650 b, U.U.B. Kämpe, a. a., sid. 163 ff.

[2] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 77.

[3] Jfr Clasons omvärdering i Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–09, H.T. 1909, Gustav IV Adolf och den europeiska krisen. Se också nedan sid. 198 f., 246 f.

meister. Denne uppmanades av konungen att avge ett yttrande om Schwerins projekt. Han invände då, att promemorian ej vore undertecknad, och att han sålunda ej kunde befatta sig med den. I hans sons memoarer omtalas detta i nästan skrytsamma ordalag.[4] Riksdrotsen hade genom fintlighet för tillfället lyckats avstyra lantvärnsplanerna.

Hans uppfattning av lantvärnet präglas helt och hållet av motviljan mot konungens politik. Om lantvärnet upprättades, skulle det enligt hans mening endast bli ett palliativ.[5] I längden skulle det blott förvärra läget, även om det hjälpte för stunden. Huvudsaken vore, att konungen borde sammankalla en riksdag. Memoarerna återge ett samtal mellan riksdrotsen och överståthållaren, S. af Ugglas, där riksdrotsen förklarar, att om penningmedel behövas för att imponera på en fiende vid ett framtida fredsslut, kunde riksdagen *men endast denna* bevilja dessa.[6] Denna strävan efter riksdag uppges redan i mars 1808 ha lett riksdrotsens alla steg.[7] Den kan knappast grunda sig på annat än den fasta övertygelsen hos de oppositionella, att kriget endast berodde på konungens Napoleon-fientliga politik, och att fred av en riksdag skulle kunna utverkas på fördelaktiga villkor.

Förmodligen har pressen på Schwerin varit mycket hård. Han vägrade nämligen underteckna sin promemoria, vilken dock fortfor att vara utgångspunkt för förhandlingarna. Konungen överlämnade den till statssekreterare Lagerbring med uppmaning till denne att yttra sig rörande ett lantvärn.[8] I ett brev till Lagerbring skyndar sig Schwerin att kommentera sitt utkast.[9] Han förklarar, att projektet endast är ett utkast, och att det ingalunda varit hans mening, att det skulle uppmärksammas så som skett. Schwerins motiveringar för lantvärnet bli i brevet delvis andra. Han omtalar, att han hört från fullt tillförlitligt håll, att konungen ej kunde förmås att byta politiskt sy-

---

[4] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 81.

[5] Ib. sid. 84.

[6] Ib. sid. 121 f. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 86, not 1.

[7] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 84.

[8] Kon. till Lagerbring 26.2. 08, F 650 b, U.U.B.; Sveriges krig, IV, sid. 55.

[9] Schwerin till Lagerbring odat., F 650 b, U.U.B.
Kämpe, a. a., sid. 163 ff.

stem. Han anser därför, att Sveriges läge är mycket farligt men ändå ej hopplöst på grund av det geografiska läget och de proviantering ssvårigheter, en främmande här skulle möta vid ett erövringsförsök. Vad som emellertid fordrades, vore nationell anda och energi. Brevet är odaterat liksom promemorian men torde ha tillkommit i slutet av februari. I brev till Toll förklarar Lagerbring den 26 februari, att det vore fråga om ett lantvärn, men att det ej funnes mera gevär i förråden än till arméns behov. Toll skulle dock icke bli förvånad, om i dagarna en författning om ett lantvärn utkomme.[1] Yttrandet hör förmodligen samman med åsikter, som Toll uttalat i brev i slutet av januari.[2] Allmogen bör ej, hävdar denne, uppmanas komma, förrän just när faran är förhanden, i annat fall hinner den tänka sig för; allt går trögt och utan entusiasm; tagen i rätta ögonblicket kan den däremot ge goda tillskott till armén.

Lagerbrings P.M.

Lagerbrings politiska ställning var med all sannolikhet icke särskilt deciderad; han var framför allt ämbetsman med en för konungen nästan oersättlig penna. Den promemoria, som han inlämnat redan den 22 februari rörande lantvärnets uppsättande, torde knappast kunna jämställas med övriga förslagsställares. Endast med någon reservation torde den beteckna Lagerbrings personliga uppfattning. Till andra delar är den sannolikt helt enkelt en utformning av vad konungen muntligen anmodat Lagerbring att giva skriftlig form. Emellertid behandlade denne lantvärnsplanerna i samband med en ganska avskräckande översikt över rikets tillgångar.[3] Lagerbring börjar sin promemoria med att påpeka, att armén redan tog ungefär var sjätte man av de vapenföra i anspråk, och att en ökning av denna knappast kunde ske utan skadeverkningar på näringslivet. Uppgiften innebär en kraftig överdrift.[4] Vargeringens avskaffande föreslås därefter, då den saknade stöd i lagen; den avser egentligen endast rekrytering av de indelta regementena, men bördan av den faller ojämnt, endast på den roterade jorden. Enligt författningen hade konungen rättighet att företaga ut-

[1] Lagerbring till Toll 26.2. 08, Tollska saml., Avd. C, L.U.B.

[2] Toll till Krigsberedningen m. fl. 30.1. 08, L 315 B, U.U.B.

[3] Promemorian återfinnes i L 315 B, U.U.B. Sveriges krig, IV, bil. 5.

[4] Jfr sid. 69 f., 94 ff.

skrivning i händelse av krig eller uppenbar krigsfara, men det skulle vara mycket fördelaktigt, om åtgärden i fråga kunde undvikas. En lantvärnsinrättning kunde inrättas redan i fred och således vara färdig vid krigsutbrott. *Dock skulle lantvärnet ej tjäna utanför landets gränser.* Alla ynglingar mellan 18 och 24 år borde exerceras 2 timmar varje söndag i sin hemort av ortens officerare. Kroppsaga borde ej komma till användning. Vid 25 års ålder skulle tjänsten vara fullgjord. De, som ginge i statens tjänst eller gifte sig, borde befrias. Den första åtgärden skulle bli en allmän enrollering och det viktigaste resultatet bättre tillgång på rekryter och en allmännare militär anda. Man borde börja med allmänna, icke närmare preciserade bestämmelser, som syftade till allmän medverkan, för att så småningom genomföra lämpliga inskränkningar.

Utan att ändra konungens omhuldade planer på ett lantvärn och därmed såra denne har Lagerbring sålunda lyckats göra ett utförligt uttalande, som mycket väl kunde överensstämma med hans egen uppfattning, därför att vargeringen enligt förslaget skulle avskaffas samtidigt som lantvärnet inrättades.

Schwerins brev till De la Gardie.

Liksom Schwerins brev till Lagerbring hör förmodligen ett annat, likaledes odaterat brev från Schwerin till detta stadium. Det är ställt till Jakob de la Gardie.[5] I detta brev framför Schwerin varningar mot alltför vittgående planer. Han nästan ber om ursäkt för sitt brev, som ej är undertecknat. Brevet visar, att Schwerin hade en mycket klar moderation i sina åsikter, huru oresonlig och hetlevrad han än framställes av sina motståndare. Brevet riktar sig förmodligen emot muntligen framförda projekt av De la Gardie, som tillfälligtvis befann sig i Stockholm.[6] Ett lantvärn är visserligen nödvändigt, anser Schwerin, men en landstorm eller resning i massa kan lätt bli skadlig; bönderna måste förvandlas till soldater, exercisen måste

[5] Vol. 372, De la Gardieska saml., L.U.B.; Kämpe, a. a., sid. 174 f.

[6] Det kunde möjligen tänkas, att det helt enkelt var en kritisk kommentar till den utförliga promemoria, som De la Gardie avgav den 15 mars till Gustav IV Adolf. I så fall skulle emellertid brevet vara skrivet efter förordningen den 14 mars, vilket ej synes sannolikt. Schwerin talar nämligen om vad regeringen bör göra utan att nämna förordningen. Invändningarna svara ej heller helt emot innehållet i De La Gardies promemoria av den 15 mars.

omfatta 14–20 dagar och ej endast söndagseftermiddagarna. En lantvärnstrupp på 10–12,000 man, som övats denna tid, skulle emellertid kunna bildas i Skåne och skulle vara av stor betydelse för detta landskaps och hela Sveriges säkerhet.

Konungens direktiv för lantvärnsplaneringen.

Lantvärnet var sålunda en fråga på dagordningen redan före krigsutbrottet. Det var emellertid farhågorna för en nära förestående kris, som gåvo fart åt diskussionen. Förslagsställarna hade också i regel avsett lantvärnet såsom en tillfällig inrättning. Endast Lagerbring hade klart förordat en bestående sådan, varvid han emellertid antytt vargeringens slopande. Efter krigsutbrottet i början av mars kom lantvärnsfrågan i ett nytt läge. Vad man förut befarat beträffande den politiska utvecklingen, hade nu inträffat. Lantvärnsfrågan blev helt och hållet en fråga för innevarande tid. Längre planerade man ej. I och med krigsutbrottet intar Tibell en plats i händelsernas centrum. Utnämnd till konungens generaladjutant den 6 mars, uppmanas han genast att avge yttranden om försvaret. I en samma dag inlämnad promemoria kan man redan skönja hans motvilja mot långtgående åtgärder.[7] Konungen är emellertid nu mycket ivrig att föra lantvärnsplanerna vidare. Redan den 10 mars får Tibell sålunda i brev konungens uppdrag att tillsammans med statssekreteraren Lagerbring utarbeta riktlinjerna för ett lantvärn.[8]

Konungen skrev samtidigt ett ganska utförligt brev till Lagerbring. Han förklarade häri, att han noga övervägt Lagerbrings förslag att avskaffa vargeringen och inrätta ett beständigt lantvärn i dess ställe, men han ansåg detta för tillfället olämpligt. Om man började med en provisorisk inrättning under kriget, hade man med all säkerhet sedan större möjligheter att utveckla lantvärnet till en bestående del av försvaret. Härefter gav Gustav IV Adolf Lagerbring instruktioner för det uppdrag, som denne delade med Tibell. Nyttigast vore att genom en allmän kungörelse uppmana »folket att taga till Vapen och därvid omnämna angelägenheten att i tid vidtaga en sådan Författning då man ännu har Rådrum att med ordning sätta densamma

[7] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 44 ff.; vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Kon. till Tibell 10.3. 08, Tibellska saml., R.A.; Sveriges krig, IV, sid. 57, m. fl.

i Verksamhet».[9] På så sätt skulle man få se huru mycket manskap man kunde påräkna. Härmed hade konungen meddelat sin vilja. Planen för verkställigheten skulle Lagerbring och Tibell utarbeta så snart som möjligt.

Tibells och Lagerbrings överläggningar resulterade redan efter två dagar i en mycket kort skrivelse, som i grund och botten avvisade det uppdrag konungen givit. Tibell svarade å bådas vägnar. I stället för att giva några närmare riktlinjer till lantvärnet, varom Gustav Adolf anhållit, avrådde han klart och tydligt från tanken på ett lantvärn. Vargeringens uppsättande vore enligt de tillfrågades mening den enda utökning, som »rikets tillstånd och författningar» syntes medge. Skrivelsen slutade med följande mycket uppmärksammade mening: »Det är vida bättre, i vår underdåniga tanka, at hafva en väl underhållen mindre armée, än en stor, som skulle i längden sakna sine förnödenheter.»[1]

Det kan icke med full visshet fastslås, vad ordet »författningar» i detta fall avser. Lagerbring hade tidigare önskat vargeringens slopande, därför att den saknade lagligt stöd men samtidigt ej dragit sig för att föreslå ett lantvärn utan att då finna något hinder i författningen. Det är därför möjligt, att ordet bör uppfattas blott som en synonym till »tillstånd» och sålunda helt och hållet sammanhänger med fortsättningen om landets svårigheter att underhålla en större armé.[2] Lagerbring använder emellertid termen »författning» i betydelsen förordning etc. i sin P. M. I varje fall var argumentet om lagliga hinder, om dylika avsetts, hastigt påkommet och dåligt bestyrkt.

Samtidiga åtgärder i grannländerna.

Åtgärderna för försvarets förstärkning forcerades emellertid i såväl Norge som Danmark. Redan i januari hade Taube från

[9] Dat. 10.3. 08, F 650 b, U.U.B. Sveriges krig, IV, sid. 57. Rec. av dets. av L. Stavenow, H.T. 1905, sid. 59: »Öfverraskande är den öfvertygande bevisföringen för att konungens planer varit att göra landtvärnet till en permanent led i den svenska härordningen.» — Jfr också Klingspors P. M., Gömdt är icke glömdt, VI, sid. 26 och ovan sid. 32 f.

[1] Vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 63 f.

[2] Ordbok över Svenska språket, utg. av Svenska Akademien, häfte 84–89, art. Författning, 4. Jfr en annan användning av ordet »författning», citerad nederst på sid. 46 och nedan sid. 55.

Köpenhamn meddelat, att alla till krigstjänst dugliga ynglingar i Norge blivit utskrivna den 12 januari till extra förstärkning av krigsmakten.[3] I en rapport från J. F. Carpelan, landshövding i Göteborgs och Bohuslän och befälhavare för Västra armén under dess första tid, meddelades, att norrmännen ivrigt förstärkte sin armé. Patriotismen vore livlig och »alt manbart» exercerades. Mest var det dock en engelsk landstigning, som man befarade.[4] I fästningen Fredrikshall hade borgerskapet övertagit tjänstgöringen, sedan garnisonen avtågat till kusten. Meddelandet, att femtio handelsbiträden i Fredrikshall skulle uppövas till jägare, ger slutligen intrycket, att även om entusiasmen var stor, de rent militära resultaten ändå voro ganska obetydliga. Ett memorial, inlämnat den 1 februari av en person vid namn M. Jülich, som förmodligen stått i Carpelans tjänst, lämnar ytterligare upplysningar: först och främst vore lantvärnet anmodat att vara marschfärdigt vid första order; dessutom vore alla »husbönder» och hemmansägare, som enligt de danska förordningarna efter slutet av deras fastställda tjänsteår voro garanterade frihet från all utskrivning, beväpnade och hade order att hålla sig redo; ingen mansperson under 60 år vore befriad och norska armén mångdubblad; i Fredrikshall hade sagesmannen fått bekräftelse på att en norsk »resning i massa» planerades de första dagarna i mars. Memorialet avslutas med uppgiften om att de norska kuststäderna byggde kanonbåtar på egen bekostnad och om något växlande politiska riktningar[5] samt cirkulerande rykten om att ryssarna tagit Åbo. — Uppgifterna böra med hänsyn till detta sista påstående tagas med någon reservation men äro å andra sidan viktigare än riktigare uppgifter, då de utgöra vad man samtidigt visste eller trodde sig veta om Norge i Sverige och om Sverige i Norge.[6]

Rapporterna från Danmark innehålla liksom de norska flera uppgifter, som påkalla särskilt intresse till jämförelse med sven-

---

[3] Taubes depescher, 19.1. 08, Danica, Diplomatica, R.A.

[4] Jfr Tibells ämbetsberättelse, sid. 47 f., K.V.H. 1818–21. Västra fronten, Kriget 1808–09, Krigshistoriska samlingen, R.A.

[5] Bl. a. beundran för Gustav IV Adolf.

[6] Jfr Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–1821, sid. 47 f.

ska förhållanden.[7] Den 10 februari meddelades från Köpenhamn, att en del av Själlands lantvärn, som hemförlovats föregående höst, nu återinkallats. Två dagar senare rapporterades från Köpenhamn, att den hårda utskrivningen i Holstein fortfor, förmodligen därför att man ville ersätta den armé, som gått till Själland. Ett nytt lantvärn hade upprättats av alla tjänstedugliga utan undantag ifrån 26 till 37 års ålder. Dessa skulle infinna sig till exercis den 15 mars. Det gamla lantvärnet skulle hädanefter göra tjänst vid själva regementena under såväl krigs- som exercistiden. Varje regemente komme således att bestå av tre i stället för två bataljoner. Lantvärnsofficerarna vore rika possessionater o. dyl., som tagit avsked från militärtjänsten. Erfarenheten hade emellertid visat, att de flesta voro för okunniga i den moderna exercis- och manöverkonsten.[8]

Just under dagarna, då den första lantvärnsförordningen spreds över landet, ankom en annan rapport från Norge.[9] I denna omtalas, att 80,000 man varit »utskrifne» i Norge men att 20,000 man måst hemsändas på grund av brist på vapen och att norska armén alltså nu bestode av 60,000 man. Rapportören menar följaktligen inkallade, när han skriver »utskrifne». — Meddelandet, att 20,000 man måste hemsändas, har sitt särskilda intresse med hänsyn till det beslut, som följde i Sverige redan 10 dagar efter dess ankomst.[1]

Vi se således, att grannländernas forcerade rustningar gingo i riktning mot allt allmännare deltagande i försvaret. Säkert ha meddelandena om dessa åtgärder varit av stor betydelse för konungens ställningstagande beträffande lantvärnet. I all synnerhet antyder uppgiften om det danska lantvärnets inryckning till exercis den 15 mars en anmärkningsvärd samtidighet med de svenska åtgärderna.

I de livliga debatterna i Sverige under dagarna före beslutet *Armfelts andra P.M.*

[7] Taubes depescher, Danica, Diplomatica, R.A.

[8] Jfr härmed Meijer, C., Kriget emellan Sverige och Danmark, sid. 8: båda ländernas lantvärn var ganska värdelöst.

[9] Vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A. Avskrift av landshövdingens i Göteborgs o. Bohus läns skrivelse till K. Maj:t 1808, ankom 16.3.08; till Krigs Exp. 17.3.08.

[1] Jfr den andra lantvärnsförordningen den 26.3.08, nedan sid. 60.

har Gustav Mauritz Armfelt tagit en verksam del. Enligt flera sagesmän har han t. o. m. varit en av de mest inflytelserika.[2] Han har tillställt statssekreterare Lagerbring ett mycket intressant memorial den dag lantvärnsförordningen daterades.[3] Armfelts promemoria torde ha kommit Lagerbring till del endast några timmar, innan denne avfattade texten till förordningen av den 14 mars, vilket synes ha skett på natten till den 15 mars.[4] Armfelt har tagit del av Lagerbrings promemoria av den 22 februari. Han känner inte alls till eller låtsas i varje fall vara alldeles obekant med Lagerbrings senare avståndstagande från lantvärnsplanerna i dennes och Tibells gemensamma svar till konungen. Den smickrande stilen är karakteristisk för Armfelt men kan denna gång ha haft ett bestämt syfte, nämligen att släta över Lagerbrings första åsiktsändring. Armfelts promemoria är i stort sett ett lovordande instämmande i de förslag, som Lagerbring ursprungligen framfört. Förutsättningen för hans förslag, d. v. s. vargeringens omedelbara slopande, förbigår Armfelt. Om vargeringen måste uppsättas, bör den samordnas med lantvärnet, förklarar han. Den planerade exercisen med alla ynglingar i åldern 18–25 år, vilken skulle ske under en tid, som dessa eljest ägnade åt krogen eller sömnen, skulle enligt Armfelt göra de övade användbara även efter 25 års ålder. Som en erfarenhet från frikårerna under föregående krig påpekar han till slut den stora svårigheten att få dugliga officerare. — Uppgifterna om Armfelts temperamentsfulla ingripande i diskussionen kunna således bestyrkas med flera viktiga källor av hans egen hand.[5]

Det är icke uteslutet, att de talrika promemorior, som till sina intressantare delar ovan refererats, dock icke representera mer än de yttre konturerna av lantvärnets framväxt. Det finns en

[2] Jfr ovan sid. 39 och nedan sid. 177 ff. m. fl.

[3] Armfelts promemoria om ett lantvärn, L. 315 B, U.U.B.

[4] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 66, 70.

[5] En motsatt roll anses B. Cederström, president i krigskollegium, ha spelat. Det är troligt att han varit av samma åsikt som Tibell och förmodligen avrått konungen från tanken på lantvärnet. (Se artikeln B. Cederström, Svenskt Biografiskt Lexikon, VIII, sid. 131.) I sin livliga brevväxling med Tibell lämnar han dock ej något bevis på detta, ehuru han ofta klagar över att lantvärnets omständigheter blivit katastrofala vid Västra armén, där han förde befälet.

obekräftad och ofta citerad uppgift hos den i regel väl underrättade Trolle-Wachtmeister, att en kommitté tillsatts för försvarsfrågans behandling.[6] Som medlemmar nämnas Schwerin, Armfelt, Lagerbring samt Platen. Om denna kommitté verkligen existerat, kan den dock knappast ha haft något större inflytande på händelseutvecklingen. Tibell, vilken både som synnerligen initierad åskådare och medverkande följt lantvärnsfrågan från ett mycket tidigt stadium, nämner ingenting om denna kommitté.[7] Armfelt omtalar också, att Platen varit intresserad av lantvärnsplanerna.[8] Har kommittén verkligen funnits, anger Platens deltagande på ett slående sätt sambandet mellan lantvärnets tillkomst och senare värnpliktsplaner.[9]

Förordningen av den 14 mars.

Lantvärnsfrågans aktualitet vid tidpunkten för den danska krigsförklaringen den 14 mars kan sålunda omöjligen förnekas. Gustav Adolf tog då det avgörande steget och gav statssekreteraren Lagerbring i uppdrag att utforma en lantvärnsförordning. Det originalprotokoll inför K. Maj:t, som innehåller beslutet härom, är mycket informellt.[1] Det har formen av en promemoria av Lagerbring, till vilken konungen givit sitt bifall. Härefter har Lagerbring gjort en förfrågan, huruvida Stockholm och Norrköping skulle innefattas i förordningen. Konungen har besvarat detta med en jakande marginalanteckning och befallt, att förordningen genast skulle tryckas och utsändas. Denna är mycket kort. Den börjar med en hänvisning till det ryska angreppet i öster och hotet mot de västra, södra och norra gränserna. Lagerbring hade skrivit: Då Sverige »hotades» av dess granne i väster. Konungen har ändrat detta till »hotas». Enligt förordningens lydelse ansåg konungen sig förpliktad att jämlikt rikets urgamla grundlagar, regeringsformen och förenings- och säkerhetsakten med all den kraft, som kunde åstadkommas, frälsa och freda riket. För att med tillräcklig styrka kunna detta uppmanar och befaller han varje ogift och med friska lemmar försedd yngling emellan 18 och 25 års ålder, av vad

[6] Trolle-Wachtmeister, Minnen, 6.3. 08, sid. 81; Kämpe, a. a., sid. 162 f.

[7] Jfr ämbetsberättelsen m. fl.

[8] Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt, II, sid. 411.

[9] Jfr nedan kap. VII och särskilt sid. 310.

[1] Orig. prot. 14.3. 08, R.A. — Årstrycket 1808. Sveriges krig, IV, sid. 57, in extenso bil. 6.

stånd han vara må, som icke förut anmält sig till krigstjänst eller annan rikets tjänst, att hålla sig redo att gripa till vapen vid ytterligare befallning. Samtidigt erhålla landshövdingarna uppdrag att upprätta rullor över lantvärnsskyldiga ynglingar och snarast insända resultatet i och för fördelning och beväpning.

Förordningens text anger sålunda själv sin laglighet. Tibells och Lagerbrings den 10 mars avgivna avstyrkande av lantvärnsplanen hade måhända, som ovan omtalats[2], berört frågan men i så fall blott i förbigående och med ett obestyrkt påstående om olagligheten av lantvärnet. Av 1809 års män fördömdes lantvärnet kategoriskt såsom olagligt. I försvarsdiskussionen vid 1809 års riksdag omtalas lantvärnets utskrivning genomgående såsom en brysk olaglighet.[3] Uppfattningen kvarstod länge. Först med Generalstabens verk om Sveriges krig åren 1808 och 1809 övergavs den.[4] Enligt detta gav den danska krigsförklaringen laglig grund för åtgärden. Det är dock knappast troligt, att denna tidpunkt kan anses såsom helt avgörande. Redan den 3 mars skriver Gustav Adolf till kanslipresidenten och ger denne i uppdrag att utforma ett upprop om det ryska anfallet på Finland.[5] Förordningen omtalar det ryska anfallet men talar blott om hot från Danmarks sida. Fr. o. m. dagen för det ryska anfallet borde lantvärnets laglighet ha varit otvivelaktig. Generalstabsverkets uppfattning överensstämmer ej heller helt med en annan uppgift i samma verk. Enligt allmogens privilegier, bekräftade i förenings- och säkerhetsakten, skulle ingen vid krigsfara eller kritiska situationer äga undandraga sig rikets försvar. Sålunda kunde *allmän* uppslutning av allmogen otvivelaktigt fordras av konungen. Otydligare var, om denne också hade rätt ta ut några och låta andra vara fria. Att avgöra, när dessa kritiska situationer inträdde, tillkom konungen. Till sådana farliga lägen räknades dock uppenbarligen endast krig eller mycket tydlig krigsfara.[6] Avgörandet härvidlag låg i konungens hand. Frå-

[2] Jfr ovan sid. 46 f.

[3] Jfr Jansson, a. a., sid. 460 ff.

[4] Jfr ovan sid. 5.

[5] Kon. till Ehrenheim 3.3. 08, D 1025, K.B.

[6] Sveriges krig, I, sid. 172. Jfr ovan sid. 5. Jfr Kongl. Maj:ts försäkran

gan om lantvärnets laglighet är emellertid mera komplicerad. Lagerbring hade också i sin P. M. förklarat, att K. Maj:t har en otvetydig rätt att företa »utskrivning», då riket var i fara.[7] Samtidigt med bondeståndets privilegier hade emellertid adelns bekräftats. Häri fastställdes adelns frihet bl. a. från alla utskrivningar på sätesgårdar och därmed jämnställd jord.[8] Frågan om lantvärnets laglighet blir härigenom i detta speciella avseende en fråga om lantvärnet var en form av utskrivning eller ej. På denna kunde var och en allt efter sin egen önskan svara ja eller nej, då utskrivning var ett svävande begrepp.

Lantvärnet innebar en *personlig* skyldighet, icke en skyldighet, som ålåg jordägaren eller företagaren. På detta vis kringgingos i viss mån privilegiebestämmelserna. Frågan om lagligheten blev härigenom ganska oklar. Helst plötsligt sågo adelsmän sina drängar underkastade samma uttagning till krigstjänst som vilket oprivilegierat hemman som helst. En alldeles oväntad och ovanlig situation hade inträtt. Privilegiebestämmelsernas åsidosättande hade skett på ett avväpnande sätt, och ytterst få protester hade hunnit höjas. En och annan fråga gåvo likväl de på sätt och vis omvälvande bestämmelserna anledning till.[9] För adelsmännens personliga räkning spelade emellertid inte förordningen någon roll. Genomgående voro de nämligen redan förut bundna vid krigsmakten eller föllo under de kategorier, som befriades, såsom studerande, ämbetsmän etc., eller besutto så stora gårdar, att de knappast behövde räkna med någon risk för egen räkning, särskilt som lejningsmöjligheten i sista hand fanns att tillgå. Endast i enstaka fall upptagas de högre stånden i specificerade länsrapporter (t. ex. i Malmöhus län:

---

och stadfästelse å svenska och finska allmogens fri- och rättigheter 4.4.1789; Modée, Utdrag utur Publique Handlingar, XIV, sid. 319; Årstrycket 1789.

[7] L 315 B, U.U.B. Tryckt i Sveriges krig, IV, bil. 5, sid. 18.

[8] Ridderskapet och adelns privilegier 16.10.1723, § 8, Årstrycket.

[9] Handlingar rörande lantvärnet, Landskansliet, E V, vol. 22. Södermanlands län, U.L.A.

»Vi (fem bönder) våga allerödmjukast förfråga oss hos höga Landshöfdingeämbetet — om ej Frälse och Skattebönderna äro förbundne, i Kraft af Kongl. Maj:ts nådigste Förordning att gemensamt och lika af lika stora Hemmansdelar tillsätta Karlar till Kronans och fosterjordens tjänst?» Skrivelse till landshövdingen 30.5.08, jfr privilegierna § 10, Årstrycket 1723.

en försvinnande obetydlighet).[1] Men det finns t. o. m. exempel på att vederbörande ställt sig undrande, om adelsmännens gårdar skulle räknas med. Dessa spekulationer ligga ju fjärran från den anda, i vilken man ursprungligen ville föra fram lantvärnet. Av samtida är det endast lantvärnets medvetna motståndare, som hävdat dess olaglighet, framför allt riksdrotsen Trolle-Wachtmeister.[2]

Jakob De la Gardie ivrar för folkväpning i Skåne.

Bland de »personer, som gjorde smakligare insinuationer», än Tibell beträffande lantvärnet, såsom Lefrén skriver i sin berättelse, var med all sannolikhet greve Jakob De la Gardie.[3] Av gammalt en hängiven anhängare till Gustav IV Adolf hade han redan i början av mars skrivit till konungen och givit uttryck åt sin önskan att deltaga vid lantvärnet. Han vistades i Stockholm under dagarna kring den 14 mars.[4] Enligt Trolle-Wachtmeisters uppgift har han i personlig audiens hos konungen erbjudit sig att bilda en frikår i Skåne, samtidigt som Lantingshausen erbjudit detsamma beträffande Uppland.[5] Från den 15 mars finnes en utförlig promemoria i lantvärnsfrågan av De la Gardie.[6] Det är egentligen endast lantvärnet i Skåne, som De la Gardie intresserar sig för. Denna promemoria utgör blott ett led i en ganska omfattande brevväxling, som De la Gardie fört med konungen, Tibell m. fl. I Skåne var lantvärnsfrågan mera komplicerad än i andra provinser på grund av den samtidigt aktuella utskrivningen. Skåne liksom Halland var ej inordnat i indelningsverkets rotehåll; däremot hade konungen i denna provins kvar sin utskrivningsrätt. På uppmaning av Gustav IV Adolf hade Toll yttrat sig rörande utskrivningen och tillstyrkt, att konungen i händelse av krig begagnade sin rätt härtill.[7] *En* man kunde enligt Tolls projekt lämpligen uttagas på tre halva mantal kronohemman och en man på tre

[1] Handl. rör. lantvärnet, Malmöhus län, L.L.A.

[2] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 81.

[3] Lefrénska saml., XIV: 6, R.A.

[4] De la Gardie till kon. 9.3. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[5] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 84.

[6] De la Gardie till kon. 15.3. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B. Ett mindre avsnitt tryckt i De la Gardiska Archivet, XIX, sid. 77 f.

[7] Generalguvernörens i Skåne skrivelse till K. Maj:t 20.2. 08; Orig. prot. 27.2. 08, R.A. — Sveriges krig, VII, sid. 287.

hela mantal utsockne frälse. På detta sätt skulle 2–3,000 man erhållas. Innan faran ännu vore överhängande, borde man försöka att undvika tvångsuttagning.

Emot detta förslag vänder sig De la Gardie och framför en rad andra förslag. Utskrivningen bör benämnas skånskt lantvärn. Man undviker på detta vis likhet i benämningen med »de våldsamma författningar», som vidtogos i Frankrike.[8] Allmänheten har nämligen en benägenhet att mera fästa sig vid namnet än vid saken, och benämningen konskription kunde ge föreställningen, att inrättningen skulle bli bestående även i fredstid. Den innevarande situationen fordrar dessutom ett vida större antal än det av Toll föreslagna. Därför vore det bättre att uppbåda en allmän landstorm eller ett lantvärn av alla ogifta män i åldern 18–25 år. Förmodligen finge man då ungefär 12,000 man. — De la Gardies promemoria svarar sålunda exakt mot förordningen av den 14 mars. Konungen och De la Gardie hade samtalat om lantvärnet[9] och den senare förmodligen nedskrivit sin promemoria, innan han fått underrättelse om förordningen.

I fortsättningen lämnar De la Gardie förslag för utformningen av lantvärnet. Hans tankar avse egentligen endast Skåne, men eftersom de äro ganska utförliga, torde de haft betydelse även för lantvärnet i allmänhet. I punkt 3 av promemorian förordas uppteckning enligt mantalslängderna på ett sätt, som föregriper utvecklingen.[1] Organisationen bör ske socken- och häradsvis; till officerare böra tagas avskedade officerare, frivilliga, civila personer, officerare, som kunna undvaras på regementena, och officerare från Konungens eget värvade regemente samt från de tyska regementena, i den mån de tala svenska. Exercisen bör begynnas redan före den allmänna sammandragningen av truppen och ske om söndagseftermiddagarna. Lantvärnsmannen bör

[8] Jfr Böök, Esaias Tegnér, I, sid. 105, som läst »de väl samma författningar». — Som bakgrund till Bööks behandling av Tegnérs Lantvärnssång skildras skånska lantvärnet på ett utförligt sätt, sid. 105 ff. m. fl.

[9] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 84.

[1] »Så snart enligt mantalslängder ock de särskilta förteckningar Prästerskapet i hwarje församling upgifvit utrönt blifwit antalet ock namnen på dem som böra gå, inskrifwas de i rullan, och de wapen kronan dem ämnar, blifwa dem tilldelte.»

främst övas i bajonettens användning. Vidare påpekar De la Gardie, att lantvärnsmannen med minsta kostnad för kronan är bäst klädd i sin egen dräkt, och att t. o. m. officerarne gärna kunde vara klädda på samma sätt.[2] Slutligen motiverar De la Gardie sin opposition mot Tolls utskrivning. Denna skulle endast drabba krono- och utsockne hemman, men lantvärnsförslaget drabbade även adelns säterier och insockne hemman. På så vis finge rikets första stånd ett tillfälle att giva de övriga ståndén ett föredöme av uppoffringar för fosterlandet. Ytterligare ett tillägg utgör förslaget, att skånska lantvärnet skall använda fanorna från Stenbockska landstormen 1710.

Sitt brinnande intresse gav De la Gardie tillkänna även i fortsättningen. Den 18 mars insände han från Sockholm ett nytt brev med några kompletterande påpekanden.[3] Han förutsäger, att gevärsbrist kommer att uppstå. Lantvärnet borde vidare organiseras i tre led. Det sista av dessa borde beväpnas med pikar; det skulle göra fullständig nytta ändå. Om konungen gåve befallning härom, kunde järnbruken i norra Skåne genast börja produktionen. Han går t. o. m. in på detaljerna i de planerade åtgärderna: för upprättande av förslag över trupperna, för brevväxling m. m. behövas auditörer, för utfärdande av frisk- och sjukbetyg fältskärer.[4] De la Gardie anser sig slutligen veta, att många unga adelsmän med och utan statstjänst vilja bli officerare och underofficerare vid lantvärnet. För lantvärnsplanernas vidare utformning under dagarna från den 14 mars till den 26, då den andra förordningen om lantvärnet utfärdades, ha dessa brev haft ganska stor betydelse.

14 mars-förordningen kompletteras.

I brev till Lagerbring låter Gustav Adolf en del av De la Gardies tankar gå vidare, dock med flera viktiga tillägg. Gevärsbristen vill konungen avhjälpa genom uppmaning i allmän kungörelse till alla innehavare av gevär att avlämna dessa för lant-

---

[2] »I sin egen dräkt är han med kronans minsta kostnad bäst klädd, Skånska och småländska upbuden under Grefwe Stenbock 1710, Dalfricorpsen under sista finska kriget, visade det nogsamt och snarare skulle jag önska Officeren och öfrigt befäl vore klädde som de, det ingjer dem ett visst förtroende, det smickrar deras egenkärlek, ock gjör Landtvärnisten mera ansedd af de reguliera troppar.»

[3] Koncept i vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Härom även i punkt 7 i den ovan återgivna promemorian av den 15 mars.

värnets räkning. Konungen önskar, att namnen på dem, som på detta sätt bisprungit det allmänna, skola bekantgöras i tidningarna. Befälsbristen skall avhjälpas genom uppmaning till alla civila, som haft någon militär tjänstgöring, att ställa sig till lantvärnets förfogande. Konungen tillägger, att alla adelsmän även äga tillstånd att anmäla sig till tjänstgöring vid lantvärnet — en vändning, som var synnerligen typisk för konungens uttrycks- och betraktelsesätt.[5]

Från De la Gardies brev till Gustav Adolf gingo planerna således vidare i dennes brev till Lagerbring och återvände den 19 mars i form av förslag till en skrivelse omfattande tre moment om gevärsinsamling, exercisreglemente och uppdrag till landshövdingarna att angiva intresserade possessionater och f. d. militärer, lämpade till lantvärnsofficerare. Skrivelsen fick konungens gillande, varefter den ytterligare utformades av Lagerbring och utfärdades.[6] Flera omstuvningar hade skett, och inflytande hade förmodligen kommit även från annat håll än från De la Gardie, ehuru denne synes ha haft det största.

På Lagerbrings uppmaning beslöt Gustav IV Adolf att dröja med beslutet om fördelning av trupperna under generalbefälhavare, tills styrkan kunnat fastställas. Avslutningsvis påpekade Lagerbring, att flera undantag från förordningen den 14 mars måste vidtagas.[7] Därmed hade förberedelserna för den andra lantvärnsförordningen tagit sin början.

Tibell, Trolle-Wachtmeister m. fl. om lantvärnets tillkomst.

Förhandlingarna angående lantvärnet under de avgörande dagarna efter den första förordningen kunna för övrigt endast följas med hjälp av relationer. Allra närmast själva händelserna ligger Tibells egen redogörelse i ett brev till Toll i oktober 1808.[8] Tibell klagar här över att han betraktades som lantvärnets upphovsman; det pommerska hade han visserligen på sin lott, men det svenska hade han motarbetat. Han anger Lan-

[5] Kon. till Lagerbring 18.3. 08, F 650 b, U.U.B.

[6] P. M. av Lagerbring, justerad av kon., Orig. prot. 19.3. 08, R.A. Cirkulärskrivelser rörande gevärsinsamling och possessionater, s. d. Riksreg., R.A. — Sveriges krig, IV, sid. 66 f. Jfr nedan sid. 103.

[7] P. M. av Lagerbring, jfr ovan 44.

[8] Tibell till Toll 4.10. 08, Tollska samlingen, Avd. C, L.U.B. [Lilljecrona], J. Chr. Toll, II, sid. 123 f.

tingshausen och Schwerin samt Armfelt såsom dess tillskyndare. De hade varit uppeldade av patriotisk entusiasm, om vilken i och för sig intet ont var att säga. Deras planer gingo så vitt, att om de fått råda, hade Sverige fått ett lantvärn på 150,000 man, förklarade Tibell. Det torde vara Lantingshausens påpekande, att Uppland ensamt kunnat lämna 12,000 man, som föranlett Tibell till denna slutsats. Skarpt ironiserar Tibell över förslaget att beväpna lantvärnet med pikar; varje björkträd skulle tagas. För egen del hade Tibell yrkat på utskrivning av lantvärn till *flottornas* och *fästningarnas* behov. Rekryteringen till armén borde ske genom vargeringen; nu hade landet för mycket trupper: de kunde ej utrustas, ej fanns befäl och ej pengar till underhållet. En seger ansåg Tibell likväl vara, att han kunnat nedbringa siffran från 150,000 till 30,000 man.

I sin ämbetsberättelse ger Tibell i stort sett samma skildring. Endast några detaljuppgifter ha här tillkommit. Tibell framhåller lantvärnsfrågans samband med den tilltagande politiska oron.[9] Han omtalar, att konungen, sedan utrikesläget försämrats, flera gånger talat med några av de högre ämbetsmännen om behovet av ett lantvärn. Dessas invändningar hade fördröjt frågan till det ryska infallet i Finland. Då avrådde flera, bl. a. Tibell, ännu en gång från saken, och först vid den danska krigsförklaringen gjorde konungen verklighet av sina planer.

Trolle-Wachtmeisters memoarer återge utvecklingen på liknande sätt. Enligt uppgift den 6 mars har konungen ofta föreslagit utskrivning, allmogens beväpnande o. s. v., men riksdrotsen alltid hänvisat till fundamentallagarna.[1] Den 17 mars skildra memoarerna lantvärnet som en fransk utskrivning, ej något beständigt.[2]

En fjärde version av underhandlingarna under mars 1808 har lämnats av J. P. Lefrén, sedermera känd militär och författare i militära frågor, vilken stod Tibell mycket nära.[3] I Lefréns mycket uppmärksammade relation, som grundar sig bl. a. på

[9] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21 sid. 64 ff., sid. 80 ff.

[1] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 81.

[2] Ib., sid. 85.

[3] Lefrénska saml. XIV: 6, R.A. — Lefrén uppger, att Tibell tidigare ivrat för konskription. Framställningen är icke fri från motsägelser och förefaller forcerat apologetisk. Sveriges krig, IV, sid. 56 ff.

uppgifter från Tibell själv, bekräftas till fullo de tidigare anförda berättelserna om den senares sega motstånd mot konungens folkväpningstankar. Helst önskade Tibell ett lantvärn, som var en kopia av vargeringen, avsett att successivt förstärka armén och aldrig överskridande 11 à 12,000 man i styrka. Konungens planer att beväpna lantvärnet med pikar avvisas såsom orimligt. — Det är mycket tydligt, att Lefrén helt och hållet tar parti mot konungen. För rimligheten av tanken på beväpning med pikar skulle flera exempel från in- och utlandet kunna anföras icke blott från tidigare utan även senare tillfällen[4]; bl. a. har Karl XIV Johan i brev till Alexander nämnt möjligheten att beväpna ett folkuppbåd i Ryssland 1812 med pikar, när gevären ej förslogo.[5]

Tillbakablick.

Under den tid, då lantvärnet tillkom, stodo således två åsiktsriktningar emot varandra, av vilka den ena ville göra lantvärnet till en folkväpning, den andra till en kopia av vargeringen. Det är naturligtvis omöjligt att säga, huru lantvärnet hade utvecklats utan oppositionens och framför allt Tibells avkylande inflytande. Under en nationell rörelse hade naturligtvis en folkväpning haft möjligheter att leda till storslagna resultat. Armfelt framhöll också, att opinionsbildningen hade starka moraliska och psykologiska verkningar.[6] Svårigheterna att underhålla de utskrivna behöver man emellertid å andra sidan icke understryka med hänsyn till det öde, som lantvärnet mötte.[7] En förmedlande ståndpunkt gav Toll uttryck åt. Han fördömde ingalunda folkväpningstanken i och för sig. Men blott när en provins verkligen var hotad, borde man vädja till allmogen.[8]

Om allmänhetens reaktion omedelbart efter den första förordningen ha endast några enstaka yttranden påträffats. Järta omtalar lantvärnsförordningen av den 14 mars men förmodar,

[4] Jfr Rosenblads projekt ovan sid. 25 ff. — Jansson, a. a., sid. 466. Gotlands nationalbeväring hade denna beväpning. Ib. sid. 553. Armfelt ämnade använda dylika, då vapen ej anlänt. Vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A. m. fl.

[5] Dat. 6.10. 12, Correspondance inédite de l'Empereur Alexandre et de Bernadotte pendant l'Année 1812, sid. 42.

[6] Armfelt till kon., 5.2. 08, F 730, U.U.B.

[7] Jfr nedan kap. V–VI.

[8] Jfr ovan sid. 32.

att lantvärnet ej lär kunna sättas i aktivitet.[9] Ryktet, att studenter skulle komma att befrias, föranledde, enligt uppgift av dåvarande Uppsalastudenten Atterbom, borgaresöner i Stockholm att resa till Uppsala för att skriva in sig vid universitetet[1], — en utväg, som vid förstärkningsmanskapets uppsättande tre år senare stängdes genom kravet på ett halvt års vistelse vid universitet för befrielses vinnande.[2] Atterboms uppgift får intet stöd i universitetsmatrikeln.[3] I slutet av mars meddelade Armfelt, att lantvärnsutskrivningen gick utomordentligt.[4] Ett brev, skrivet endast en vecka senare, har en annan ton. Den 5 april, då detta skrevs, hade emellertid den senare förordningen redan givit lantvärnet en annan karaktär.[5]

Förordningen av den 26 mars.

Ehuru de i förordningen av den 14 mars anbefallda rullorna i sammandrag ännu ej hunnit inkomma, meddelas i en ny lantvärnsförordning den 26 mars de allmänna grunderna för lantvärnets uppsättande.[6] Efter Tibells skenbara kapitulation skulle man nu med yttersta skyndsamhet skrida till verkställigheten. I förordningen påpekades först, att näringarna, framför allt jordbruket, ej kunde undvara så mycken arbetskraft, som förordningen av den 14 mars antydde; ej heller påkallade krigssituationen en dylik, utomordentlig kraftanspänning. Emellertid skulle lantvärnet organiseras till en styrka av 30,500 man i bataljoner, bestående av 4 kompanier, vart och ett 150 man; varje bataljon blev alltså 600 man. Detta innebar, att *lantvärnet endast berörde var fjärde eller femte man i åldern 18–25 år.*[7]

[9] Järta till Gahn 24.3. 08, F 857 i, U.U.B.

[1] Brev från Atterbom till okänd adressat 25.3. 08, Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Kungl. förordning 23.4. 11, mom. 4, Årstrycket.

[3] Uppsala Universitets inskrivningsmatrikel: den 14 mars till den 25 mars 1808 inskrevo sig 12 studenter, varav 7 i lantvärnsåldern; motsvarande siffror för samma tid 1807 äro resp. 10 och 7. 1806 inskrevo sig 9 under denna tid. Varken tiden före eller tiden efter denna period uppvisar någon ökning för 1808.

[4] Armfelt till kon. 30.3. 08, Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Se nedan sid. 62 f., 71–97.

[6] Hela manliga befolkningen i Sverige i denna ålder utgjorde nämligen enligt beräkning 138,735. Orig. prot. i inrikes-civilmål juni–augusti 1808, pag. 327, R.A.

[7] Förordning angående landtvärnets fördelande på de olika länen, Orig. prot. 26 mars, R.A. Årstrycket 1808. Sveriges krig, IV, bil. 7.

I förordningen uppräknades huru många bataljoner varje län skulle uppsätta: Stockholms stad 1, Stockholms län 2 bataljoner, Uppsala län 2, Södermanlands 2, Östergötlands 3, Jönköpings 3, Kronobergs 2, Kalmar 3, Gotlands 1, Blekinge 1 (sex kompanier), Kristianstads 3 (11 kompanier), Malmöhus 3 (13 kompanier), Hallands 2, Göteborg och Bohus 3, Skaraborgs 3, Älvsborgs 4, Värmlands 3, Örebro 2, Västmanlands 2, Kopparbergs 3, Gävleborgs 1, Västernorrlands 1, omfattande 400 man, Västerbottens 1, likaledes 400 man.

Enligt uppgift i Lefréns berättelse är det Tibell själv som utfört fördelningen.[8] Såsom också uppgives i förordningen, svarar denna uppdelning ungefär mot folkmängden i resp. län. Det förefaller dock sannolikt, att Tibell dessutom beräknat, att lantvärnsbataljonerna skulle samordnas med de indelta regementena. Älvsborgs län har högsta antalet, 4 bataljoner, men icke största folkmängdssiffran (mindre än Östergötlands och Malmöhus län) men däremot två regementen, Älvsborgs och Västgötadals. Gävleborgs och Västernorrlands län ha dock ålagts betydligt mindre kontingenter i förhållande till folkmängden, nämligen en lantvärnsman per 70 mot i regel en per c:a 30 av den manliga befolkningen.[9]

Landshövdingarna ålades genom förordningen att till det ovan angivna antalet utse de friska och raska ynglingar, som med minsta avsaknad för åkerbruk och andra näringar kunde undvaras. Dessutom skulle de så vitt möjligt göra följande undantag, d. v. s. om det fastställda antalet ändå kunde uppnås: 1. för dem, som börjat ämbetsmannabana, 2. för arbetare, nödvändiga för fabriks- och bruksrörelsen, 3. för hantverks- och boktryckerigesäller och allmogens lagligen antagna gärningsmän, 4. för hemmansbrukare och torpare med jordbruk; åt de förra borde lämnas en dräng fri på varje halvt hemman och därunder och två på varje helt mantal. Ovillkorlig befrielse bestämdes för följande grupper: studerande vid gymnasier och akademier, informatorer, borgare i städerna, fiskare, skeppare, styrmän och

[8] Lefrénska saml. XIV: 6, R.A.

[9] Jfr t. ex. Tibells översikt över samtliga regementen och kårer, tryckt i Sveriges krig, VIII, bil. 13. Nicander, H., Utdrag af Tabell-Verket angående Folkmängden i Sverige År 1810, K. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar 1813, sid. 156.

i sjömanshusen inskrivna matroser. *Ville* någon av dessa ingå i lantvärnet, stod det honom fritt att så göra. Alla ägde vidare rättighet att i sitt ställe leja annan. Den lejde skulle vara välfrejdad och i åldern 26–36 år. När bataljonerna blivit fulltaliga och konungen funnit för gott att sammandraga dem, skulle en regementsofficer komma att utnämnas till chef för varje bataljon.[1] Av de lantvärnsinspektörer, som K. Maj:t ämnade utse, skulle lantvärnets befäl till att börja med tillsättas. Helst borde underofficerarna tagas bland skickliga lantvärnsmän. Tre bataljoner anslogos till artilleritjänstgöring, nämligen manskapet från Stockholm, Göteborg med omgivning och Kristianstad med omgivning. Övriga bataljoner skulle övas i infanteritjänst enligt ett reglemente, som senare skulle utfärdas. Kroppsaga eller käppslag skulle ej utdelas. Endast när lantvärnet tjänstgjorde, stod det under krigslagarna.[2] Från dessa utgjorde dock ovannämnda bestämmelser undantag.

Sammanfattning.

I och med förordningen av den 26 mars hade förberedelserna nått sin avslutning. Verkställigheten skulle börja. Förordningen av 14 mars hade snarare varit upptakten till den stora spontana folkväpning, som De la Gardie och Armfelt ivrade för, än till en begränsad förstärkningsinrättning för indelta armén. Förordningen av den 26 mars syntes ganska slutgiltigt ha avgjort lantvärnets form. Men det egendomliga faktum, att Tibell, som utarbetat förordningen, var en av dess främsta motståndare, måste ändå göra den fortsatta utvecklingen ganska oviss. Striden var icke avgjord, men positionerna hade flyttats så nära varandra, att betydande steg kunde tagas till förverkligandet. När man studerar, huru den senare förordningen tillämpades, måste man ständigt komma i håg, att de två omtalade meningsriktningarna ännu vid dess tillkomst stodo mot varandra. Den ena betraktade dess 30,500 man såsom minimum eller blott en början, den andra såsom maximum eller mer än vad som förr eller senare skulle visa sig möjligt att utrusta. Även i fortsättningen kom brytningen mellan dessa uppfattningar att bestämma lantvärnets utveckling. Till detta stadium får man hänföra Armfelts brev av den 5 april. Där karakteri-

[1] Om officersrekryteringen se nedan sid. 105 ff.

[2] Se nedan sid. 121 f., 209 ff.

seras lantvärnet såsom ett oformligt skelett, som faller över ända med mer buller än det är värt. Likväl är det utmärkt, skriver Armfelt, kanske t. o. m. beundransvärt, att lantvärnet sammanför hög och låg, rik och fattig. En ny stor armé på 100,000 man skulle kunna vara under vapen, blott befäl funnes.[3]

Ursprunget för resp. punkter i förordningarna.

Ser man återigen tillbaka, kan man fastställa ursprunget för ett flertal av de bestämmelser, som de båda förordningarna innehålla. Åldersgränsen sammanfaller nästan med Pommerns lantvärn och Lagerbrings promemoria. Den har en motsvarighet i De la Gardies projekt för Skånes lantvärn. Lantvärnets ställning som självständigt truppförband hade förordats av flertalet förslagsställare, medan andra, framför allt militärerna, varnat härför. Likheter med Pommerns lantvärn ha tidigare påpekats. Särskilt gäller detta de befriade kategorierna.[4] Bestämmelsen om att krigsartiklarna skulle tillämpas vid övning och tjänstgöring, dock icke kroppsstraff, var en ganska svag motsvarighet till projektens ofta återkommande tanke, att lantvärnet såsom en medborgarhär borde tillskrivas ett större anseende än hären i övrigt och ej behöva behandlas med samma stränghet. Lejningsbestämmelsen försvagade den patriotiska grundton, som många förslagsställare hade satt i centrum. Likaledes hade principen om allmänt deltagande personligen eller med penningar i påfallande grad skjutits åt sidan och ersatts med ett högst ovisst utväljande av de för näringarna minst oundgängliga. Organisationen läns- och häradsvis återgår på Schwerins och Lagerbrings promemorior.

I stort sett var sålunda förordningen av den 14 mars en tillämpning av Lagerbrings promemoria, i vilken Armfelt instämt. De omfattande moderationerna och bestämmelserna för den närmare utformningen, vilka den senare förordningen (26 mars) innehöllo, härstammade huvudsakligen från Tibell. I detaljerna upptogo förordningarna förslag ur de projekt till en nationell armering, vilka delgivits konungen, och vissa punkter

[3] Jfr Gömdt är icke glömdt, IV, sid. 26 (5.4. 08).

[4] Jfr Dalgren, Ernst Moritz Arndt, sid. 44. — Likheten mellan bataljonens styrka (600 man) kan däremot icke anses tyda på något gemensamt ursprung; i annat fall vore även svenska vargeringen m. fl. inrättningar en avbildning av Pommerns lantvärn. Jfr t. ex. Sveriges krig, IV, sid. 47 ff.

från lantvärnets förebilder. — Den omtalade dragkampen mellan två meningsriktningar var dock icke den enda orsaken till att två förordningar tillkommo. Resultatet av motsättningen bestämde visserligen i huvudsak deras innehåll, men oavsett detta hade man på sina håll önskat, att lantvärnet stegvis fastställdes i lagliga former. Lämpligheten härav hade fr. a. förordats av Armfelt i hans februari-promemoria.[5] Lagerbring hade också påpekat, att man efter en första allmän kungörelse kunde vidtaga lämpliga jämkningar. En av orsakerna härtill kan dessutom vara en strävan att ge lantvärnet en säker laglig grund.[6] Att lantvärnet tillkom genom tvenne förordningar, beror dock med stor sannolikhet främst på att man spekulerade i att utnyttja det känsloläge, som den första allmänna förordningen väntades utlösa.

Anmärkningsvärt är vidare, att inga förbehåll för användningen hade kommit med. Lantvärnet avsåg *rikets försvar*, icke hemtraktens eller själva *moderlandets*, vilket senare Malmström, Schwerin, Lagerbring och med dem nästan alla förslagsställare tänkt sig. Det är alltså icke jämförbart med landstormen i Sveriges försvarsordningar fr. o. m. 1881.[7] På denna punkt pekade förordningarna fram mot ett mindre omfattande men mera offensivt brukat uppbåd än flertalet projekt förordat. Påfallande var också frånvaron av bestämmelser angående beväpning, beklädnad och underhåll. I dessa avseenden lämnade förordningarna fritt spelrum för olika meningsriktningar till skillnad från många projektförfattare, som fattat ståndpunkt i dessa viktiga frågor.

De la Gardie lämnar nya bidrag.

Ännu låg sålunda mycket i vida fältet. På detta stadium liksom omedelbart efter 14 mars-förordningen bidrog De la Gardie med tankar och planer. I slutet av mars hade han återvänt till Skåne och omtalar i brev, att uppteckningen av dem, som komma att tillhöra lantvärnet, d. v. s. inskrivningen, börjat.[8] Han uppger, att 20,000 man lära antecknas, och att effektiva styrkan efter undantagen blir åtminstone 16 à 17,000 man. De la Gardie har

[5] Jfr ovan sid. 40.

[6] Jfr ovan sid. 47ff.

[7] Jfr ovan sid. 15 f.

[8] De la Gardie till kon. 31.3. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

tänkt sig, att dessa skaror skulle exerceras i hemtrakten och menar, att de, som ej kunna underhållas, böra stanna hemma tillsvidare. När senare inskränkningsyrkandena segrade, ville De la Gardie skyla över förändringen med bestämmelsen, att de, som ej togos ut, endast skulle betraktas såsom tillsvidare permitterade.[9] I övrigt redogör han för sina försök att skaffa officerare och intresserade i övrigt. Han betonar vidare behovet av befäl från indelta armén. Ett något senare brev är emellertid viktigare i flera avseenden.[1] De la Gardie vänder sig först till Toll, men denne förklarar sig endast ha order att verkställa inskrivningen. Fördenskull vänder sig De la Gardie direkt till konungen. Han omtalar svårigheten att få dugliga gevär och förordar »jägarexercis» för lantvärnet, då denna är lättast och mest roande. Lantvärnet bör vidare användas i förening med reguljära trupper för att oroa fienden. Brevet slutar med ett påpekande, att De la Gardie erhållit en stor del av vad han anfört av major L. Arnell. Brevet synes med all sannolikhet ha insänts tillsammans med en promemoria, författad av denne. Då De la Gardies brev till konungen endast äro påträffade i koncept, är det ej förvånande, att promemorian ej finnes i avskrift bland dessa koncept. Så mycket större intresse tilldrar sig emellertid en promemoria i original av samme författare, som påträffats på annat ställe i De la Gardieska samlingen.[2] Man kan förmoda, att denna eller en likartad P.M. kommit konungen till del.

Arnells P.M.

Arnells promemoria refereras nedan utförligt, då den otvivelaktigt representerar både ingående kunskaper i tidens krigsvetenskap och en skarp praktisk syn på möjligheterna att draga en militär nytta av det stora försök man igångsatt i och med lantvärnsförordningarna. I vad mån Arnells åsikter i fortsättningen följdes, blir en fråga, som den fortsatta skildringen kommer att behandla. För förståelsen av lantvärnets användning är promemorian av mycket stor betydelse.

Kraven på lantvärnets befäl sättas mycket högt av Arnell.

[9] De la Gardie till Tibell 24.4. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B. Tryckt i De la Gardiska Archivet, XIX, sid. 80.

[1] Dens. till dens., 3.4. 08, ib.

[2] Dat. 27.3. 08, vol. 428: Handl. rörande lantvärnets organisation, De la Gardieska saml., L.U.B.

Avskedade officerare äro ej lämpliga, ej heller tyska, som allmogen ej skulle förstå utan blott göra narr av. Beträffande exercisen får man ej i första hand inrikta sig på den franska livligheten, ej heller på den tyska ordentligheten med dess betydelselösa detaljkrav: att tummen skall hållas på riktig knapp o. dyl. Viktigast är, att lantvärnet kan röra sig i spridd och sluten ordning och utan slarv skarpladda ett gevär. Omkring 250 studenter och andra till lantvärnsofficerare dugliga ynglingar i den anbefallda åldern finnas enligt Arnell i Skåne. Efter 14 dagars övning borde dessa, som säkert alla äro villiga, kunna exercera lantvärnet. Till var och en av de 12 bataljoner, som man kunde samla, skulle alltså 20 dylika ynglingar stå till förfogande. De skulle då exercera 30 man var. När lantvärnet varit sammandraget någon tid, borde man utvälja de dugligaste för att exerceras av bataljonschefen själv. Detta kompani skulle så småningom omfatta hela bataljonen. Arnell gör gällande, att om exercisen på detta vis ej hunne fullföljas, lantvärnet ändå efter endast tre veckors övning med fördel kunde användas mot fienden.

G. Tolls P.M. Ännu tydligare än Arnell framhåller en annan skånsk militär fördelen av att successivt utbilda lantvärnet.[3] En promemoria, skriven av Gustaf Toll, har inlämnats till Jakob De la Gardie den 6 april. Det är icke sannolikt, att Gustav IV Adolf genom den senare fått del av dess innehåll, men den förtjänar ändå uppmärksamhet såsom ett utslag av den militära sakkunskapens uppfattning angående inrättningar av lantvärnets karaktär. Det är mycket troligt, att Tibells ofta omtalade åsikter om lantvärnets förläggning och organisation återgå på de förebilder, som Gustaf Toll i denna promemoria utvecklar.[4]

Författaren ogillar både vargeringens och lantvärnets uppsättning. Lantvärnet kommer att få skadliga verkningar på Sveriges styrka. Det kan omöjligen från första stund organiseras som fria kårer, dels av kostnadsskäl, dels på grund av brist på officerare. Arméerna skola i stället indelas i divisioner, och till dessa skola finnas motsvarande truppförband av konskriberade, vilka komma till armén utan vapen och munderingar men

[3] Vol. 428, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Jfr nedan sid. 194 f.

likväl fördelas för att utgöra andra linjen. Så många, som behövas för operationerna, uttagas till tjänst bland trupperna. Övningen av dem lämnas åt de äldre soldaterna och man får se vad de duga till. De övriga ligga bakom defensionslinjen och övas av »les Officiers Invalides». I denna divisions andra linje ligga magasin, ammunitions- och gevärsförråd samt lasarett; till tjänsten vid dessa användes konskriberat manskap. Första och andra linjen hållas alltid på samma avstånd från varandra, d. v. s. de konskriberade följa arméns framryckning och reträtt. Konskriptionen borde kunna bli 3, 4 eller 5 gånger så stor som regementena och stå under samma befäl som dessa.

Andra P.M:r.

En tredje skribent har tillställt De la Gardie en promemoria om lantvärnet. Den är dock mycket kortfattad. Författarens namn är ej angivet. Han önskar undvikande av bestraffningar, som motverka entusiasmen: arrest kan förekomma, ej prygel; vidare vill han, att jägarekårer bildas av de duktigaste, att exercisen förenklas, att varje regemente skall lämna ett par officerare, några korpraler och ett antal soldater till lantvärnets utbildning och att härvid borde ställas så, att regementena tävlade att sända sitt pålitligaste folk. Det är sålunda framför allt psykologiska faktorer, som här betonas.[5]

Slutligen finnes bland De la Gardies samlingar en mycket summarisk promemoria, som synes tillhöra samma förberedande stadium som de senast omtalade och av pikturen m. m. att döma härrör från De la Gardie själv. Han har bl. a. antecknat beväpning för lantvärnet av gevär, huggare och pikar, att jägare skola utväljas bland de kortaste och vigaste samt följande passus: »Vissa klädespersedlar anbefalles Trouppen medhafva till ombyte».[6]

Rikast återspegla sig sålunda planerna och funderingarna kring det blivande lantvärnet i De la Gardies samling. Endast delvis ha de ovan berörda utkasten kommit Gustav IV Adolf till del; de äro dock även, när de endast lämnats till De la Gardie, stickprov på den allmänna uppfattningen av lantvärnet inom militära kretsar vid tidpunkten för dess tillkomst. Under lantvärnets utformning och då det skulle tagas i tjänst, skulle

[5] Vol. 428, De la Gardieska saml., L.U.B.

[6] Ib., L.U.B.

man flera gånger få anledning att beakta de sakkunniga synpunkterna i dessa memorial.[7]

Sammanfattning.

Det är under månaden för krigsutbrottet, som lantvärnet tillkommer. Liksom den hotfulla situationen föranlett talrika projekt i lantvärnsfrågan, följde under mars, medan situationen mognade till krigsutbrott och utlöste en nära nog panikartad stämning, de grundläggande besluten om lantvärnets uppsättande. Dock var krigsutbrottet icke enda orsaken. Man hade i grannländerna vidtagit motsvarande kraftåtgärder. Meddelanden om planerade eller redan beslutade danska och norska folkväpningar manade till efterföljd. Av brevväxlingen i lantvärnsfrågan framgår det tydligt, att konungen var primus motor. Utan hans bestämda önskan kan lantvärnet icke gärna tänkas ha tillkommit.[8] Konungen torde vid denna tidpunkt ha haft en alldeles riktig uppfattning om att landets resurser voro relativt goda, och han har stärkts härutinnan av de omtalade projektställarna. Men han visade sin begränsning genom sin oförmåga att göra sin riktiga mening gällande. De psykologiska faktorerna för en folkresning förelågo naturligtvis i långt större utsträckning detta år, än då Gustav III på ett framgångsrikt sätt organiserade 1788 års. Armfelt stod beredd att göra sitt yttersta, med honom förmodligen en lika stor krets, som den Gustav III kunde påräkna. Ett svekligt ryskt överfall var en helt annan utgångspunkt för samling av nationen än Gustav III:s äventyrliga anfallsspekulationer, även om man räknar med att Gustav III gynnades av en stark folklig reaktion mot Anjala-oppositionen. Alltnog — konungen visade sig inte mäktig att leda en dylik samling kring de nationella idéerna, ehuru situationen på många sätt arbetade för honom.

Det är givetvis ytterst vanskligt att försöka bedöma stämningen under Sveriges kris. På grund av vad andra undersökningar visat, har man anledning förmoda, att det gustavianska enväldet inte erhöll den politiska borgfred, som ett lands strid för sin existens rimligen borde medföra.[9] För lantvärnsfrågan

[7] Jfr nedan sid. 194 ff. m. fl.

[8] Armfelt uppger dock, att Gustav IV Adolf varit emot detta; Gömdt är icke glömdt, häfte IV, sid. 26. Källan är av mycket diskutabelt värde.

[9] Jfr härom och om det följande Clasons m. fl:s forskningar. Se ovan sid. 42 f.

hade krigsutbrottet klippt av den tidigare diskussionen och givit inrättningen laglig grund. Krigsutbrottet innebar vidare, att konungen enligt författningen erhöll en fullmakt in blanco att föra försvarsstriden till ett lyckligt slut. Men denna fullmakt innebar också skyldighet att efter kriget sammankalla en riksdag med anledning av de krigsgärder konungen pålagt. På grund av detta villkor ville konungen förmodligen från första stund inte utnyttja sin rättighet fullt ut.[1] Och bland annat av denna anledning blev det inte någon anspänning av alla krafter utan alla förbehåll. Kriget betraktades såsom konungens, ej såsom nationens. Orsaken ligger i de konstitutionella förhållandena. Trots anfallet utifrån och det tredubbla hotet sköts inte helt den inre spänning, som förenings- och säkerhetsakten stadfäst, åt sidan. Dessa allmänna, ofta diskuterade frågor bestämde den politiska miljöns huvuddrag. Men lantvärnets ställning var på sätt och vis säregen.

I grund och botten funnos faktiskt ideologiskt sett vissa förutsättningar för konungens appell. Ty vad var den nyvunna franska politiska friheten — tidevarvets modedoktrin — annat än en skärpt form av personlig frihet under ansvar, som Gustav Adolf försökte levandegöra med sin folkväpningssträvan. Gustav III hade förstått att kläda sin maktutvidgning år 1772 i frihets- och medborgerlighets-ideologi. Men hos Gustav IV Adolf kan man inte skönja någon opportun förändring av hans talesätt i riktning mot de åsikter, som hade möjlighet att vinna gehör. Hans allmänna vädjan kunde ganska lätt ha kommit att klinga som ett återljud av revolutionens beundrade »patrie-en-danger»-mentalitet. Gustav III förklarade sig vilja vara »den förste medborgaren ibland ett rättskaffens fritt folk» och uppträdde i dalrocken i Mora under folkväpningen 1788. Men Gustav IV Adolf har enligt Ehrenströms memoarer anmärkt på sin egen anhängare, general Schwerin, för att denne i sin välmenta promemoria skrivit mer om strid för *fäderneslandet* än för *konungen*.[2] Memoar-uppgiften är kanske oriktig, men någon sni-

[1] Jfr Clason, Krisen 1808–09, sid. 21 och Regeringsformen 1772, § 45, Hildebrand, Sveriges Regeringsformer 1634–1809 samt Konungaförsäkringar 1611–1800, sid. 139.

[2] Konungaförsäkran den 21 augusti 1772, se ib., sid. 266. — Ehrenström, Efterlemnade anteckningar, II, sid. 577.

dig och psykologiskt slående anpassning efter det intellektuella tidsläget kan man inte skönja. Den väl motiverade och klart hävdade uppfattning, som konungen tillämpade på lantvärnsfrågan, var dock i grund och botten i påfallande grad överensstämmande med dåtidens moderna tankeströmningar. Värnpliktsidén hörde revolutionen till. Men konungen begagnade icke detta faktum. Han stod i så många andra avseenden såsom de moderna åsikternas främste vedersakare och hade måhända ej ens själv insett vilka trumfkort ur propaganda-synpunkt, som dessa motsvarigheter mellan det franska frihets- eller medborgaridealet och den svenska traditionen om självfallenhet av man-ur-huse-uppbåd vid krigsfara i själva verket gåvo honom i händerna. Man måste emellertid också betänka, att det skulle ha gällt för konungen att spela på flera strängar. Det ovan sagda gäller de intellektuella, medan allmogen säkerligen icke önskade några åtgärder, vilkas förebild var hämtad från det revolutionerade Frankrike, blott därför att de voro därifrån.

Den psykologiska sidans betydelse hade däremot De la Gardie i Skåne fullt klart för sig. Han försökte också förmå konungen att beakta den, men andra krafter voro starkare; framför allt åsyftas härmed Tibell. Dennes ständiga yrkande på defensiv hållning och inskränkningspolitik för lantvärnet förefaller under detta skede uppriktig. Han trodde med all sannolikhet, att han gagnade Sverige på detta vis. Han representerar en kompromisslinje. I Pommern hade han ivrat för lantvärn. Nu stod han såsom en deciderad motståndare, som hävdade Fredrik II:s synpunkter om nyttan med arbetsfördelning och näringars behov av arbetskraft. På möjligheten att göra goda soldater av uppbådat manskap såg han mycket pessimistiskt. Denna uppfattning, som med någon generalisering kan kallas Fredrik den stores, var dock hos Tibell modererad av revolutionens erfarenhet av nyttan och nödvändigheten att i någon form tillgodogöra sig folkuppbådets krafter, ehuru detta fordrade en sträng militär organisation.

Ett försök att obstruktionsvägen sätta krokben för lantvärnet innebar slutligen Trolle-Wachtmeisters vägran att ta del av Schwerins promemoria under föregivande, att denna, som

icke var underskriven, omöjligen kunde göras till föremål för uttalande.

Emellertid kom förordningen av den 26 mars till stånd; någon total beväpning i nationell väckelseanda blev inte av. Uppgiften var emellertid tillräckligt svår ändå. Den förstärkning av armén, som beslutats, var stor nog för att, snabbt organiserad och utrustad samt skickligt använd, mänskligt att döma, ha kunnat giva kriget en annan vändning. Lantvärnets fortsatta historia förtäljer huru denna möjlighet — den mindre av de två, men likväl omfattande nog — skulle handhavas av respektive parter.

2. Lantvärnsmanskapet utskrives.

Lantvärnsförordningarnas verkställighet enligt tradition och litteratur.

Verkställigheten av lantvärnsförordningarna har skildrats såsom en episod av nationell anspänning under Gustav IV Adolfs sorgliga epok. Om lantvärnets uppsättning och dess känslor för konungen skriver Snoilsky i sin bekanta dikt »Den trettonde Mars»: »Nyss ställde det upp sin ynglingahär, ett landtvärn med fädrens sinne. Sitt yttersta stöd, har han ändå där mot fiender ute och inne...» Lantvärnets fulla lojalitet och oblandade fosterländska sinnelag har varit ett axiom i flertalet skildringar. Tibell förklarade i sin ämbetsberättelse, att ungdomen med entusiasm skyndat till fanorna. På samma sätt uttalade sig hertig Karl både vid riksdagens öppnande 1809 om ungdomens entusiasm och i sitt öppna brev om anledningen till omvälvningen.[3] Den starka villigheten i början står i dessa skildringar som en verkningsfull bakgrund till lantvärnets slutliga djupt tragiska öde, vilket enligt dessa berodde på konungens ansvarslösa åtgärder. Uppfattningen har envist dröjt sig kvar i litteraturen, där lantvärnet omnämnes i osjälvständiga ordalag. Många regementshistorier ha okritiskt accepterat den.[4]

Men det finns också en annan tendens i skildringen av lant-

[3] Snoilsky, Svenska Bilder, dikten Den trettonde Mars. — Tibells ämbetsberättelse, sid. 87, K.V.H. 1818–21. Se Årstrycket 1809, hertig Karls tal, sid. 21.

[4] Jfr ovan sid. 8, n. 4.

värnets uppsättning, som inte är mindre anmärkningsvärd. I många framställningar är det olagligheten i lantvärnets uppsättande, som göres till huvudsaken. Adlersparres P. M. vid upprorets begynnelse i Karlstad är typen för denna teckning.[5] Med våld rycktes lantvärnet enligt denna ut i fält för att där förgås av vanvård etc. Denna teckning förekommer talrikt i riksdagsanföranden särskilt vid 1809 års riksdag men även långt senare.[6] Särskilt genom riksdagsanföranden har denna tendens funnit vägen till historielitteraturen.[7] Redan motsättningen mellan dessa båda uppfattningar motiverar en kritisk granskning av det samtida källmaterialet.

Ett par smärre egenheter i skildringarna av lantvärnets uppsättning må vidare från början påpekas. Redan från 1809 har uttrycket, att lantvärnet var den svenska ungdomens blomma, med oemotståndlig slagkraft uppträtt såsom allmängiltig karakteristik av lantvärnet. Rent häpnadsväckande äro vidare uppgifterna om lantvärnets omfattning. Det uppges ofta ha omfattat alla män eller alla ogifta män i åldern 18–25 år.[8] Det är de första bestämmelserna den 14 mars, som kommit att överskygga den viktigare förordningen av den 26 mars. Även dessa falska bidrag till lantvärnets historia härstamma förmodligen från de agitatoriska uppgifterna om lantvärnet i riksdagen.

De centrala myndigheterna.

Den högsta militära ledningen tillkom konungens tjänstgörande generaladjutant för armén, vilken intog en ställning närmast motsvarande krigsminister och försvarsstabschef i våra dagar.[9] Det var fullt naturligt, att innehavaren av denna post under kriget blev konungens högra hand. Då dessutom denne,

[5] Tryckt bl. a. i Årstrycket 1809.

[6] Jfr t. ex. nedan sid. 310 f., 330 ff.

[7] Boëthius, Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–10, H.T. 1906, sid. 67–101.

[8] Jfr nedan sid. 82 ff. — Suchtelen, a. a., sid. 71. Montgomery, a. a., I, sid. 68: lantvärnet, d. v. s. 50,000–100,000 man utskrevos utan att den minsta nytta därmed vanns. Jfr nedan sid. 336. [Adlersparre], Handlingar rörande Sveriges historia sid. 64: »100,000 man offrade af blomman af Sveriges ungdom.» Yttranden av Adelswärd m. fl. vid riksdagen 1809–10, se nedan sid. 311. Odhner—Westman, Lärobok i Fäderneslandets historia för realskolan, 24:de upplagan sid. 187: »Dessutom utskrevs ett lantvärn av 30,000 man; det var hela landets ogifta manliga befolkning mellan 18 och 25 år.»

[9] Sveriges krig, I, sid. 102 f.

G. W. af Tibell, vid sidan härav blev ledamot av flera kommittéer m. m. och vidare i december 1808 påtvingades generaladjutantsbefattningen vid flottorna, representerade han personligen centralisationen i ett decentraliserat förvaltningssystem.[1] Generaladjutanten saknade i stort sett endast en viktigare funktion inom den administrativa ledningen av krigsmakten, nämligen utfärdandet av konungens beslut i krigsärenden, d. v. s. den uppgift, som tillkom statssekreteraren i krigsärenden.[2] Innehavare av denna senare post var Carl Lagerbring, vilken tillsammans med Tibell erhållit konungens uppdrag att förbereda lantvärnsinrättningen.

I påfallande hög grad äro orderserier och journaler förda egenhändigt av Tibell. Som medhjälpare på generaladjutantsexpeditionen hade denne G. A. Peyron, vilken också med egen hand medverkat till en stor del av de från expeditionen utgående skrivelserna. Peyron har förmodligen icke haft något större inflytande. Det är icke troligt, att Tibell rådgjort med Peyron i de viktigaste frågorna. Dennes namn nämnes mycket sällan i de samtida källorna. En del avskrifts- och renskriftsarbete måste naturligtvis ha lämnats till kopister, ehuru Tibell i sin ämbetsberättelse uppger sig ha varit nästan utan sådan hjälp också.[3] I handlingarna kan här och där en viss oordning iakttas, som möjligen återgår på den bristande sekreterarhjälpen. Några fall, då kungörelser eller generalorder förblivit obekanta i vissa län etc., kunna möjligen sättas i samband härmed.[4] Det förekommer, att en och samma generalorder utfärdats med blott ett par dagars mellanrum o. dyl.[5] I den stora frågan om Tibells politiska ställning kan denna hans personliga handläggning även av detaljerna möjligen förtjäna någon uppmärksamhet. De administrativa formerna voro emellertid sådana, att det personliga inflytandet kunde vidga eller minska verksamhetsområdet för den ene eller andre befattningsinnehavaren. Gränserna för

[1] Jfr Steckzén, B., Krigskollegii historia, III, sid. 522. — Om Tibell jfr närmare ovan sid. 6 f.

[2] Sveriges krig, I, sid. 103 f.

[3] K.V.H. 1818–21, sid. 192.

[4] Jfr nedan sid. 143 f.

[5] Vol. 12; 24.3, 5.4. 08 och vol. 22 samma order, Krigshandlingar, Kr.A.

vad som beslöts i konselj, d. v. s. uppsattes i originalprotokoll inför Kungl. Maj:t, och vad som utfärdades såsom generalorder kunna här icke närmare analyseras. En frågas avgörande synes till betydande del ha berott på förslagsställarens förmåga att personligen vinna konungen. Det enklaste tillvägagångssättet var att skriftligen utforma ett förslag och överlämna detta till konungen. Denne kunde då avgöra frågan genom påteckningen: »Bifalles Gustaf Adolf.» De myndigheter, som därvid förbigingos, voro Rikets Allmänna Ärendens Beredning och Kungliga Beredningen. Dessa båda förberedde m. a. o. i regel ärendena, innan de lämnades till konungens avgörande och statssekreterarens verkställande åtgärd.[6] Beredningarnas omfattande protokoll ha föredragits för Gustav IV Adolf, varvid bifall eller avslag på deras yrkanden skrivits såsom marginalanteckningar av konungen. Det är sannolikt, att anteckningen om konungens uppmaning till riksdrotsen att lämna ett yttrande om Schwerins lantvärnspromemoria innebar, att Allmänna Beredningen skulle förbereda lantvärnsfrågan med utgångspunkt från detta projekt. Det avböjande svaret och Schwerins vägran att underteckna promemorian förorsakade, att lantvärnsfrågan ej passerade den vanliga beredningsvägen utan beslöts endast på grundval av statssekreterarens promemoria.[7]

De centrala myndigheter, på vars lott lantvärnets utrustning kom att vila, voro Krigskollegium och Förvaltningen av Sjöärendena. Av Krigskollegium bildades på Tibells yrkande enligt dess instruktion en avdelning för de nu tillkommande frågorna, Krigsdepartementet.[8] Detta arbetsutskott fick också allra största delen av arbetet för lantvärnet på sin lott. Krigsdepartementet anhöll i maj om utökning av personalen på grund av de genom lantvärnet ökade uppgifterna. Efter uppskov bifölls detta i juli.[9]

[6] Om deras uppgifter se Liljedahl, R., Kansliet från 1789 intill departementalreformen, Kungl. Maj:ts Kanslis Historia, I, sid. 323 f.

[7] Jfr ovan sid. 51.

[8] Enligt Kungl. Maj:ts instruktion för Krigskollegium skulle ett »Intendenturdepartement» besörja fältarméns behov; Steckzén, Krigskollegii historia, III, sid. 503; Tibells ämbetsberättelse, sid. 51, 59, K.V.H. 1818–21.

[9] Orig. prot., maj sid. 169, juli sid. 120, R.A.

Redan förordningarna av den 14 och 26 mars hade lämnat de lokala åtgärderna i landshövdingarnas hand. Det är redan sagt, att instruktionerna voro mycket knapphändiga. Varje landshövding hade mycket fria händer. Även vid den fortsatta utformningen användes landshövdingarna i stor utsträckning. Det är därför av stort intresse att taga något närmare kännedom om cheferna i respektive län. Clason hävdar vid skildringen av den i hans arbeten kraftigt framhållna obstruktionen mot Gustav IV Adolf, att landshövdingarna deltogo däri.[1] Han stöder sig bl. a. på ett yttrande av Trolle-Wachtmeister. Man ingav konungen idén att tillfråga landshövdingarna om möjligheten att indriva krigsgärden. På dessas svar ansåg sig oppositionen kunna lita.[2] De skulle villigt deltaga i det spegelfäkteri, som avsåg att inge konungen föreställningen, att rikets resurser voro uttömda och fred eller åtminstone riksdag enda möjligheten. *Landshövdingarna.*

Ehuru omdömet torde vara överdrivet, är synpunkten mycket viktig och intressant. En undersökning om det supponerade sambandet mellan rapporter om missväxt och obstruerande landshövdingar ger dock ej tesen det bästa stöd. Missväxt har rapporterats även ifrån län med gustavianska landshövdingar, framför allt från Kopparbergs län, där J. M. af Nordin var länschef.[3] Synpunkten kan dock med behållning anläggas på lantvärnets historia och ge denna en politisk relief. Det är naturligtvis ytterst sannolikt, att de länschefer, som voro konungens politiska motståndare, togo sina uppdrag på mindre allvar än de, som voro utpräglade anhängare av den gustavianska regimen. En granskning av landshövdingarna ger vid handen, att åtskilliga varit synnerligen starkt konungavänliga: överståthållaren i Stockholm Sam. af Ugglas tillhörde rikspolitiken och avgick med Gustav IV Adolf, den nyssnämnde landshövdingen i Dalarna var utpräglad gustavian, likaså landshövdingen

[1] Clason, Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–1809, sid. 28 n. 1, H.T. 1909.

[2] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 129. Jfr vidare ovan och nedan sid. 42 f., 198 ff., 246 ff.

[3] Jfr Handlingar rörande den i sept. tillsatta finanskommitté, Lagerheims översikt, sid. 22, Årstrycket 1809. — Jfr också Magasinsdirektionens sammanställning ang. skörden i riket 1808, Mag. Dir:s skrivelser till K. Maj:t 1808, R.A.

i Kronobergs län C. S. Mörner, i Västernorrlands län C. Nieroth och i Örebro län S. Löfwenskiöld.[4] De båda sista höra dock ej till den trängre kretsen gustavianer. Den förre av dem har visat sig utomordentligt driftig och med anledning härav utsetts till generalintendent för Norra armén.[5] Den senare åter har anmälts för bristande nit. Såsom befälhavare för Västra armén gjorde Bror Cederström gällande, att transporterna genom Örebro län, där Löfwenskiöld var landshövding, icke verkställdes med den snabbhet, som fordrades och som presterades i Värmlands län. Det var Tibell och hertig Karl, som ansatte Löfwenskiöld. Denne har också gjorts ansvarig för de oroligheter, som utbröto i länet efter revolutionen, men som torde ha varit ganska obetydliga.[6] Det är framför allt Skjöldebrand, som karakteriserat Löfwenskiöld som en varm anhängare av Gustav IV Adolf eller åtminstone såsom motståndare till revolutionen.

Över sin maktlöshet under kriget klagade F. A. U. Cronstedt, landshövding i Gävleborgs län.[7] Landshövding Stromberg i Västerbottens län har icke visat vederbörligt nit enligt konungens uppfattning och erhöll vid ett tillfälle en allvarlig varning.[8] De la Gardie anser båda landshövdingarna i Skåne synnerligen overksamma, Rosen är hederlig men slarvig, Nolcken obegripligt slö.[9] Ytterligare en landshövding var gustavian: Blekinge länschef, af Håkansson. Det egendomliga inträffar emellertid med denne, som hade större inflytande på rikspolitiken än någon annan, att han gick över på oppositionens sida och helt enkelt blir den ende landshövding, om vilken man har starka skäl att för-

[4] Nordin och Mörner anges av bl. a. Clason i Krisen 1808–09, H.T. 1909, sid. 28 såsom utpräglade gustavianer.

[5] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 115 f., Kon. till hertig Carl 13.9. 08, D 1053: 2, K.B.

[6] Löfwenskiöld till K. Maj:t 7.10. 08, Skrivelser till Gustav IV Adolf, folio, R.A. Cederström till Tibell 20.9. 08, sid. 183, Cederströmska saml., vol. III, Kr.A. Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 150 f. Se vidare brev från Löfwenskiöld till Toll, Tollska saml., D: 3 b, L.U.B.

[7] Svenskt Biografiskt Lexikon, IX, sid. 296.

[8] Kon. till Lagerbring 15.1. 09, F 650 b, U.U.B.

[9] De la Gardie till brodern 21, 25.8. 08, vol. 332, De la Gardieska saml., L.U.B.

moda, att han motverkat Gustav IV Adolf.[1] Förmodligen har landshövdingen i Kalmar län, M. A. Anckarsvärd, icke varit främmande för sina söners konspirationer. Hans framskjutna ställning vid riksdagen 1809–10 kan sättas i samband härmed.[2] I övrigt är det icke någon länschef, som tillhör kretsen av de kända bland »1809 års män».

Allmän enrollering.

Den kortfattade texten i 14 mars-förordningen innehöll en uppmaning till landshövdingarna att låta upprätta rullor över alla ynglingar i lantvärnsåldern. Den föreskrev ingenting om sättet. Schwerins promemoria förordar denna enrollering och påpekar, att den lättast skedde enligt mantalslängderna.[3] Även Lagerbrings promemoria förutsatte en likartad procedur, vilket berodde på att båda syftade till hela årsklassernas användning vid lantvärnet. För det ändamål, för vilket den nu föreskrevs, var inskrivningen icke särdeles nödvändig. Gustav IV Adolf hade emellertid själv förordat den.[4] Genom Tabellkommissionen ägde man redan relativt tillförlitliga uppgifter om årsklassernas storlek.[5] Att inskrivningen dock blev av, bör betraktas som en följd av Gustav IV Adolfs ursprungliga planer att använda alla inskrivna eller i varje fall bilda en reserv av dem, som ej omedelbart utrustades. Bidragande orsak kan emellertid även i någon mån ha varit motståndarnas till lantvärnsinrättningen strävanden, framför allt Tibells försök att vinna rådrum. Det skulle nämligen visa sig, att proceduren var ganska omfattande och krävde en ofantlig tid.

Växlande tillvägagångssätt.

Tillvägagångssättet vid enrolleringen berodde på landshövdingarna. I flera län kan man konstatera, att förordningen lett till allmän inkallelse. I övrigt äro uppgifterna om verkställigheten av 14 mars-förordningen mycket sporadiska. I Blekinge har Håkansson sammankallat alla ynglingar i den föreskrivna åldern på utsatta tider.[6] I Karlskrona ha även husvär-

[1] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 90, 128. Jfr vidare nedan sid. 204.

[2] Biografi över M. Anckarsvärd, Svenskt biografiskt lexikon, I, sid. 624 f.

[3] Schwerins promemoria, F 650 b, U.U.B.; Sveriges krig, IV, bil. 4.

[4] Lagerbrings promemoria, L 315 B, U.U.B. Sveriges krig, IV, bil. 5. Kon. till Lagerbring 10.3. 08, F 650 b, U.U.B.

[5] Jfr t. ex. Malmströms uppgifter i sin promemoria ovan sid. 29.

[6] Länskungörelse 26.3. 08, Länskungörelser, Blekinge län, tryckta, K.B.

darna uppmanats lämna listor över ynglingar i lantvärnsåldern.[7] I Gävle skulle likaledes alla infinna sig; även rektor och lärare vid läroverket inkallades personligen i och för gymnasisternas enrollering.[8] I Östergötlands län har också samlingen varit allmän.[9] I vissa län ge landshövdingarna fria händer åt sina underordnade. I Södermanlands länskungörelse uppmanas kronofogdarna endast att insända förteckningar. Senare fordras i länet kontroll av de upprättade förteckningarna.[1] Från Göteborgs stad lämnas uppgifterna enligt den i slutet av föregående år framlagda mantalsförteckningen med tillkomna korrigeringar och antecknade undantag. Den ursprungliga slutsumman 773 nedbringas sålunda så kraftigt som till 554.[2] Redan förordningen av den 14 mars synes sålunda kunna utesluta en väsentlig del av den folkmängd, som vid första anblicken föreföll disponibel för lantvärnet.

Antalet lantvärnsskyldige i resp. län.

I stort sett äro uppgifterna om landshövdingarnas verkställighet av 14 mars-förordningen fåtaliga. Det regelrätta förfarande, som förekommit i Västernorrlands län[3], där landshövdingen uppmanar kronofogdar och magistrater att göra förteckningar enligt dop- och förhörslängder, har icke påträffats så genomgående, som kunde väntas. Orsaken är med all sannolikhet att söka i det förhållandet, att åtgärderna för den första lantvärnsförordningen på många håll vidtogos i samband med dem, som den andra — av den 26 mars — påkallade. Kring dessa koncentrerar sig också intresset, även om resultatet av den första uppteckningen ger en inblick i tillgången på ynglingar i åldern 18–25 år. Från vissa län äro landshövdingerapporter härom bevarade.[4] Redan den 29 mars rapporterar överståthållaräm-

[7] Carlscrona Weckoblad 30.3.08.

[8] Gefleborgs Läns Weckoblad 26.3. 08. Jfr Sveriges krig, IV, sid. 61.

[9] Brevkoncept, 21.3. 08, Landskansliet, Östergötlands län, V.L.A.

[1] Brevkoncept, 19, 24.3. 08, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

[2] Namnrullor över lantvärnsynglingar, 1808–09: Landskansliet E VI:m, vol. 8, Göteborgs och Bohus län, G.L.A. 43 man äro rymde eller från orten avvikna, 43 äro sjuka eller ofärdiga, 39 äro i krigstjänst eller andra tjänster, 77 äro nu över 25 år, 9 under 18 år enligt senare framlagda prästbevis, 8 äro gifta.

[3] Länskungörelse n:r 277, 22.3. 08, Landskansliet, Västernorrlands län, H.L.A.

[4] Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t angående lantvärnet, R.A. — Då intet annat anges, äro uppgifterna hämtade från denna serie skrivelser.

betet inalles 3,839 man i lantvärnsåldern i Stockholms stad. Härifrån borträknas emellertid tjänstemän, judar m. fl.; återstoden blir 3,224 man. Stockholms stad skulle enligt förordningen den 26 mars utgöra 600 man, och möjligheterna syntes alltså synnerligen goda. Från Stockholms län inkommer redogörelsen den 16 april.[5] 4,483 ynglingar äro upptecknade; många uppges i rullorna från prästerskapet och de tillkallade personerna såsom sjuka och lytta. Alla inskrivna komma att samlas på vissa dagar häradsvis för att granskas av landshövdingen själv. Redan tidigare hade de båda starkt gustavianskt sinnade landshövdingarna i Kopparbergs och Örebro län insänt sina redogörelser. Dessa innehålla emellertid endast antalet inskrivna, vilket för Kopparbergs län uppgick till 5,910, för Örebro län 5,119. Den senare siffran reduceras emellertid, framhåller landshövdingen, till 4,414 genom avgång av 212, som blivit lejda eller gått till vargeringen, samt 493 sjuka eller i övrigt olämpliga. Omfattande rekrytering rapporterar även den starkt konungsvänlige landshövdingen i Kronobergs län: av 3,771 inskrivna bortgå av denna orsak 960. Dessa svårigheter kunna således omöjligen hänföras till mindre beredvillighet hos länscheferna. För Kalmar län, vars länschef möjligen redan nu tillhörde oppositionen, rapporterar landshövdingen 5,382 lantvärnsskyldiga men upptar de för sjuklighet m. m. befriade till 1,410. Antalet är emellertid oriktigt. Genom felskrivning har landshövdingen angivit 1,000 man mer än verkliga antalet.[6] Lantvärnsskyldige i länet skulle således ej vara flere än 2,972 man. I själva verket sjunker alltså siffran så starkt, att den beräknade lantvärnskontingenten för länet (1,800 man) är mer än hälften av antalet av de antecknade. I de tre ovan omtalade länen var proportionen sådan, att av 5 friska, icke befriade ungefär 2 man skulle utgå.[7] I andra län visar sig emellertid

[5] Landshövdingen i Stockholms län till K. Maj:t, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R. A. — Sveriges krig, VIII, sid. 248 f., där sifferuppgiften uppges såsom den enda tillgängliga.

[6] För Tunaläns härad upptar namnrullan från fogdekontoret 881 man, men länstabellen 1,881 man, Handlingar angående beväringen 1809–11 m. m., Landskansliet, D IV, Kalmar län, V.L.A.

[7] Ang. lantvärnets andel av samtliga jfr ovan sid. 60.

tillgången på unga män just i lantvärnsåldern avsevärt större i förhållande till folkmängden. Värmlands län uppges således ha ej mindre än 7,595, Skaraborgs 6,074 antecknade. Förmodligen sammanhänger det stora antalet i vissa län med omfattande bruksrörelse, som drog till sig särskilt talrik ung manlig befolkning.[8] Från Skåne-länen rapporteras vidare i Malmöhus län 5,901 inskrivna, i Kristianstads län 5,114 dito; jordbrukets helt dominerande ställning framgår av ståndsklassificeringen: adel 3, präster 10, borgare 249, bondeståndet 4,796, ståndspersoner 58.[9]

Norrlandslänens resurser ha ej tagits i bruk i samma utsträckning som övriga läns. Gävleborgs län, som skulle uppsätta 600 man, hade ett antal av 3,992 att utvälja dem ibland. Från Västernorrland rapporterar landshövding Nieroth raskt (d. v. s. på dagen en månad efter förordningen 26 mars), att 400 man enligt uppdrag redan äro uttagna av länets 2,602 man och färdiga att sammandragas. Efter ytterligare en månad avgår en motsvarande rapport från Västerbottens län, där de föreskrivna 400 utvalts bland 2,625 man. Inskrivning och utskrivning ha rapporterats på en gång. Undantagen växla starkt i antal, i Västernorrlands län, där lantvärnet omfattats med större intresse än på de flesta andra håll, antecknades från Medelpads fögderi 826 man, av vilka 142 ej kommo i fråga. För en del av detta område visa sig de normala undantagen såsom krigstjänst, giftermål, ofärdighet, o. dyl. falla synnerligen ojämnt.[1]

[8] En antydan härom finnes i landshövding A. von Rosens skrivelse till K. Maj:t 29.10. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[9] Då intet annat anges, äro uppgifterna hämtade ur Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t angående lantvärnet 1808, R.A.

[1] Diverse handlingar rörande 1808–09 års krig, Landskansliet, Västernorrlands län, H.L.A.

	antecknade	enligt förordningen av den 14 mars befriade
Njurunda s:n	68	0
Torp s:n	106	8
Bergsjö s:n	58	1
Indal s:n	31	30
Stöde s:n	59	22
Sjön s:n	3	6 (sic)
	S:a 325	S:a 67

Från Kalmar läns finnas också tydliga exempel på samma förhållande.[2] En betydande oregelbundenhet kom sålunda från ett mycket tidigt stadium att vidlåda deltagandet i lantvärnet. Bördan föll mycket ojämnt. Det är mycket tänkbart, att detta faktum i viss mån återspeglar större och mindre villighet hos allmogen att ställa sig till förfogande.[3]

Utskrivningen enligt förordningen den 26 mars.

I och med förordningen av den 26 mars förändrade åtgärderna för lantvärnet karaktär. Landshövdingarna fingo genom denna i uppdrag att ombesörja utväljandet av det fastställda antalet. Genomgående kungjordes nu de nya bestämmelserna i länskungörelser i referat eller in extenso med kommentarer angående tillämpningen för respektive län. Förordningens grundprincip var, att den, som lättast kunde undvaras, skulle utväljas. Det kunde se ut, som om försvarsbördan lagts övervägande på de lägre klasserna. Genom lejningen, varom mera nedan, blev detta i viss mån fallet, men i stort sett är det näringslivets behov, som bestämt urvalet. Förordningen hade först och främst uttryckligen angivit, att hemmansbrukare och torpare med jordbruk om möjligt skulle befrias och vidare att helst en dräng skulle lämnas fri på varje halvt hemman och därunder och två på varje helt mantal. Det är ju självfallet, att de stora gårdarna lättast kunde undvara en man. Det blev mindre kännbar förlust, om en herrgård sköttes av nio man i stället för tio, än om en bondgård övergavs av den enda drängen där. Förordningen delade sålunda från första början bördan så, att medelklassen gick relativt fri, den personliga tjänsten övervägande föll på lantarbetarklassen och de ekonomiska nackdelarna på de större företagen.

Den 15 juni utfärdades en generalorder, som på en punkt korrigerade de båda grundläggande förordningarna. Det bestämdes nämligen, att de, som ej fyllt 19 år, ej skulle uttagas.[4]

[2] För Norra Möre, Stranda och Handbörds härad 630 antecknade — 546 undantag, Södra Möre resp. 836 — 113, Beväringen 1809–11, Landskansliet, D IV, Kalmar län, V.L.A.

[3] Jfr nedan sid. 88 ff., 186 ff.

[4] Orig. prot. juni 1808, pag. 30, Riksreg. juni 1808, R.A. Granberg, a. a., III, bil. 6.

Bestämmelsen har icke förberetts genom någon utförlig diskussion i några av de ledande personernas brevväxling, men dess bakgrund torde ändå vara klar. Åtgärden var ett uttryck för de inskränkningssträvanden, vilkas främste målsman Tibell var. Tänker man på frågan ur årgångarnas lämplighet såsom soldater, måste åtgärden betraktas som synnerligen befogad. Adertonsårsgränsen förekommer ofta men betraktas av många som fullkomligt orimlig. Arndt förklarade, att 22–30 år hade varit lämpligare ålder för lantvärnsmännen, och att många, som till sin konstitution ej voro mer än 12–14 år, kommit ut.[5] Ett yttrande i samma riktning, ehuru kraftigare, har Björnstierna, som anfört lantvärnstrupper vid ett av landstigningsförsöken, fällt vid 1823 års riksdag. Enligt detta vore det bättre för en armé, att ingen var under 45 år än ingen över 25;[6] d. v. s. hellre alla över 45 år än i lantvärnsåldern. Lantvärnets årsklasser motsvarade dock i stort sett den vanliga konskriptionsåldern.[7]

Växlande tillvägagångssätt.

Landshövdingarnas redogörelser och tolkningar av direktiven i förordningen av den 26 mars variera allt efter länets speciella förhållanden och landshövdingens personliga inställning. Hemmanens värde var mycket växlande och torde t. o. m. inom länen i många fall ha varit en ganska tvivelaktig mätare.[8] I Örebro län bekantgjordes 26 mars-förordningen, och samtidigt ålade landshövdingen socknarna att hålla sockenstämmor, vid vilka jordbrukets behov av respektive ynglingar skulle antecknas.[9]

I regel gjordes det definitiva urvalet på landskansliet på grundval av de inkomna uppgifterna om duglighet och möjlighet för resp. husbonde att undvara vederbörande. Några landshövdingar ha emellertid från början fastställt vilket antal varje socken eller härad skulle lämna i direkt proportion till antalet antecknade vid inskrivningen. Från Malmöhus län fin-

[5] Arndt, a. a., sid. 251 f., 256.

[6] Jansson, a. a., sid. 573.

[7] Jfr Jansson, a. a., sid. 407, 415, 419, 420, 427 och nedan sid. 307 ff.

[8] Jfr Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866, sid. 145 m. fl.

[9] Länskungörelse n:r 43, Örebro län, K.B.

nas dessa beräkningar i behåll. En första kolumn anger antalet antecknade, en andra två femtedelar av denna summa eller inalles 2,360 2/5. Antalet visade sig vara 410 mer än den fastställda summan 1,950, som länet skulle utgöra, varefter en minskning med $\frac{410}{2{,}360}$ eller c:a 17 % fört fram till antalet för vart och ett av de fem häradsskrivarekontoren och länets städer. I Kalmar län följer man å andra sidan ingalunda antalet antecknade.[1] I Södermanland kungöres fördelningen av de 1,200 man, som skulle utgå, genom angivande av de områden, som skulle formera vart och ett av länets åtta kompanier.[2] I Älvsborgs län frånträder landshövdingen klart och tydligt sitt utskrivningsuppdrag. I länskungörelsen förklarar han, att häradshövdingarna skola förrätta utskrivningen och kyrkoherdarna vara närvarande med husförhörslängderna.[3] I Värmland tillämpar landshövdingen en mot antalet inskrivna proportionell uttagning och lämnar uppdraget till kyrkoherdar och possessionater.[4] I Östergötlands län hade utskrivningen skett genom possessionater såsom förtroendemän men måste göras om av landshövdingen på grund av de talrika klagomålen.[5]

I några län ha emellertid landshövdingarna fattat uppdraget mera personligt. I länskungörelser har sammankallelse skett på vissa dagar och orter, då landshövdingarna ämnade själva utvälja de ynglingar, som voro lämpliga. Till dessa möten skulle alla inskrivna infinna sig; de, som sökte befrielse, skulle förete läkar- eller annat intyg. Så har fallet varit i Skaraborgs, Jönköpings och Stockholms län.[6] Ytterligare variationer av utskrivningssättet företer Kalmar län, där en utskrivningskom-

---

[1] Handlingar rörande lantvärnet, Malmöhus län, L.L.A. Handlingar rörande lantvärnet, Landskansliet E II, vol. 23, Kalmar län, V.L.A.

[2] Länskungörelse 30.4. 08, Brevkoncept, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

[3] Älvsborgs läns kungörelse 27.4. 08.

[4] Värmlands läns kungörelse n:r 35; jfr Nordensvan, C. O., Värmlands regementes historia, I, sid. 259 f.

[5] Östgöta brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[6] Skaraborgs läns kungörelse n:r 83; Boye till K. Maj:t, Orig. prot. juli, sid. 256, R.A.; Ehrenström, Efterlemnade anteckningar, II, sid. 582.

missarie, militär till yrket och sedermera lantvärnsofficer, verkställt utskrivningen.[7] I Bohuslän har utskrivning i flera uppbåd förekommit. Förteckningarna över lantvärnsynglingar uppta sålunda rubrikerna »utgå först, därnäst och sist».[8]

Lottning har vid dessa utskrivningsmöten förekommit. Det omtalas dock endast undantagsvis.[9] Ett egendomligt förfarande tillämpades i Södermanland: 155 man utskrevos för varje kompani, och fem befriades genom lottdragning.[1] Bestämmelsen att den, som önskade, kunde ställa en man i sitt ställe, utnyttjades i mycket skiftande utsträckning. Rullorna visa, att dess omfattning växlade mycket från trakt till trakt. För Västmanlands län upptar utskrivningsrullan 225 lejda av 1,200 man.[2] De lejda bestyrka ofta sin kompetens med uppgifter om tidigare krigstjänst. Den fastställda åldern 26–36 år har i vissa län utsträckts till 16–36 år.[3] I Gävleborgs lantvärn voro mer än 1/3 lejda.[4] I regel synes lejningen dock icke ha haft särskilt stor omfattning. I länskungörelserna förekomma växlande påpekanden rörande lejningen. I Hallands län varnar landshövdingen de lejande för att utbetala någon lega, innan den lejde godtagits vid mönstring.[5] I Östergötland skall vederbörande föra sin ersättare med sig.[6] Legans storlek har växlat mycket beroende på tillgången på villiga och användbara personer.[7]

Lejning, befrielseansökningar.

[7] Handlingar rörande lantvärnet, Landskansliet, Kalmar län, V.L.A.

[8] Namnrullor över lantvärnsynglingar 1808–09, Göteborgs och Bohus län, G.L.A.

[9] Handlingar rör. lantvärnet, vol. 2, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A. I Vibyggerå lottning: för att slita tvist mellan dem, som ansågo sig befriade. Diverse handlingar från 1808–09 års krig, Landskansliet, Västernorrlands län, H.L.A.

[1] Länskungörelse 30.4. 08, Brevkoncept, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

[2] Handlingar rörande lantvärnet, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A.

[3] Upplands lantvärn 1808/33, 41 m. fl., Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Statistiskt utdrag ur rulla, Gävleborgs lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Länskungörelse 23.8. 08, Brevkoncept, Landskansliet, Hallands län, L.L.A.

[6] Länskungörelse 7.5. 08, Landskansliet, Östergötlands län, V.L.A.

[7] Inkomna handlingar, Avgjorda mål n:r 2423, oktober, 2:dra divisionen, Krigsdepartementets handlingar 1808, Kr.A. Legan uppges i detta fall ha stigit från 15 till 88 Rd.

Motviljan mot att gå ut har så småningom drivit upp den. Flera undermåliga eller mindre värdefulla element ha inkommit i lantvärnet på grund av lejningsrätten. Det är ett obestridligt faktum, att rättegångshandlingarna vid krigsrätterna, i den mån dessa behandla lantvärnsmän, i påfallande hög grad beröra förseelser av lejda sådana.[8] Ofta gäller det svek vid själva lejningen, tagande av dubbel lega, rymningsbrott omedelbart, sedan legan betalats, eller uteblivande. Det är också många fall, då den lejde helt enkelt är en straffad förbrytare, vanetjuv etc. Detta inslag kan givetvis minst av allt ha bidragit till att höja lantvärnstjänstens anseende över soldatyrkets, såsom många av lantvärnets tillskyndare önskat. Klarast hade Malmström i sitt för övrigt måhända fantastiska projekt varnat för lejningen och ivrigast velat utestänga straffade.[9]

Ett annat, inte mindre egenartat inslag i lantvärnsmännens leder utgjorde en grupp, som också låtit tala om sig genom krigsrättshandlingar, nämligen de svagsinta. Flera sådana fall kunna påvisas. Det ligger ganska nära till hands, att de mer eller mindre undermåliga visat mindre förmåga att skaffa sig giltigt förfall och därför blivit enrollerade i högre grad.[1] Där lantvärnet uppsattes utan omsorg och ambition, torde detta ofta ha blivit fallet. Några dylika individer ha redan på ett tidigt stadium visat sig omöjliga och kommit i konflikt med den civila rättvisan eller krigsartiklarna. Den otvivelaktigt bristande tillräknelighet, som förelegat i ett och annat fall, ger en beklämmande antydan om huru valet gått till på många håll.

Det är tydligt, att lejning många gånger blivit av på grund av husbondens önskan att få behålla den utskrivne, d. v. s. att lejningen varit arbetsgivarens sak. Det finns många exempel på att det varit arbetsgivaren, som ivrade för att få behålla den utskrivne. I Göteborg hade 15 handelsmän begärt befrielse

[8] Jfr resp. krigshovsrättens och högsta domstolens prot. i gen. aud:s mål. De sistnämnda t. ex. 10.7 mom. 3, 4; 31.10. 08, resp. Ö. M. och R.A.

[9] Jfr ovan sid. 29 f.

[1] Jfr Kristiansson, S., Det gamla Uddevalla, 3, sid. 80. Enligt denne hade urvalet ibland karaktären av sabotage. Uttagna blevo nämligen många fullkomligt odugliga, som kunde undvaras i övriga yrken.

för sina bodbetjänter, av dessa utskrivna själva däremot ingen.[2]

Exempel på motsatsen finnas emellertid också. Arndt gör gällande, att många rika köpte sig fria.[3] De la Gardie gör samma reflexion.[4] I Västerbottens och Kalmar län uppges simulering för att få befrielse såsom sjuk ha varit mycket vanlig.[5] Äktenskapsfrekvensen steg också på sina håll, då blott ogifta skulle tagas ut.[6] Alla knep och våldsamheter för att undgå lantvärnet, minns man ännu alltför väl, säger protokollsekreterare O. J. Risellskiöld i riddarhusdebatten 1809[7], medan Pehr Tham på Dagsnäs ansåg vanvården vara enda orsak till den senare motviljan mot lantvärnet[8]. Befrielseansökningarna avgjordes, medan utskrivningen pågick, av landshövdingarna men gingo sedan till K. Maj:t.[9] De la Gardie omtalar, att han blivit erbjuden penningar av fäder, som önskade få sina söner befriade från lantvärnet. När han nekade, hade de blivit högst förvånade och påpekat, att kronobetjäningen därvidlag aldrig brukade vara nogräknad.[1]

Folkstämning under uppsättningen.

Lantvärnets utskrivning försiggick under månaderna april och maj. Flera samtida iakttagare ha konstaterat stor entusiasm. Tibell skriver i sin delvis otillförlitliga ämbetsberättelse, att den farliga situationen möttes av fosterlandet med värdig-

[2] Namnrullor över lantvärnsynglingar, E VI m, Landskansliet, Göteborgs och Bohus län, G.L.A.

[3] Arndt, a. a., sid. 252. De la Gardie till kon. 13.4. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] De la Gardie till Adlercreutz, 20.2. 11, De la Gardiska arkivet, XIX, sid. 94.

[5] Landshövdingen i Västerbotten till K. Maj:t 7.8. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A. — Provinsialläkares rapporter, Medicinalstyrelsens arkiv, Ö.M.

[6] Jfr Bergman, J., Hågkomster, sid. 13. Folkskollärare Manfred Ohlson, Gräddö, som upptecknat folkminnen från 1808–09 års krig, har personligen meddelat, att inte mindre än tre män i 20-års åldern på samma dag gifte sig för att undgå lantvärnsutskrivningen i Roslagsbro s:n. Personerna hade av hans sagesman namngivits.

[7] Ridderskapet och adelns prot. 1809–10, bd I, sid. 708, där namnet återgivits oriktigt.

[8] Ib. sid. VI: 2, sid. 37.

[9] Jfr samtliga länsstyrelse-arkiv, Orig. prot., R.A. Sveriges krig anför endast landshövdingarnas prövningsrätt, IV, sid. 62.

[1] De la Gardie till kon. 13.4. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

het och enighet; man tänkte icke längre på krigets orsak utan koncentrerade sig på att föra det kraftigt: »Vargeringen och Landtvärnet uppsattes med största beredvillighet och skyndsamhet.»[2] Även Hedvig Elisabeth Charlotta har antecknat ungefär detsamma. »Cette levée en masse» upptände sinnena allmänt; visserligen är det sant, att några voro missnöjda, men i allmänhet grep man till vapen med glädje. Något senare talar hon om att lantvärnets uppsättning dock tog lång tid.[3]

Synnerligen pessimistiskt uttalar sig landshövding Anckarsvärd om lantvärnet. Hans erfarenheter äro närmast hämtade från Kalmarfördelningen, som tillhörde Södra armén. Han undrar vem som skall föda lantvärnet, när det sammandrages. Magasinsförråden räcka ej till september. Han påpekar bristen på vapen och hoppas, att de nya trupperna aldrig skola behöva användas. Vida bättre, anser han, att det hade varit, om hela vargeringen uppsatts, d. v. s. indelta armén fördubblats. Då hade de nyutskrivna kunnat användas tillsammans med de gamla trupperna efter 14 dagars exercis. Sämre försvar än lantvärnet kunde enligt Anckarsvärds mening ej uppletas. Bestämmelserna om undantag gjorde, att alla ville bli fria, och förorsakade allmän missbelåtenhet.[4]

För stora delar av Sverige kunna Tibells omdömen helt bekräftas, men även de av Hedvig Elisabeth Charlotta och andra antydda undantagen kunna påvisas. General Moore, som emellertid i allmänhet såg mycket pessimistiskt på Sveriges läge, understryker redan i slutet av maj svårigheterna och den hastigt slocknade entusiasmen.[5] Minimisiffran 30,500, som Gustav Adolf blott betraktat som en början, hade ingalunda kunnat uppnås. Tvärtom hade reduceringar visat sig nödvändiga redan

[2] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 87. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 47.

[3] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 143, 157, i handskriften sid. 824, 871, 875. Jfr Brusewitz, Något om Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, Scandia 1941, sid. 165 ff., där svåra inadvertenser vid »översättningen» påtalas.

[4] Anckarsvärd till Jacob De la Gardie 25.4. 08, vol. 349, De la Gardieska saml., L.U.B. Tryckt i utdrag i De la Gardiska archivet, XX, sid. 11 f.

[5] General Moores redogörelse över tillståndet i Sverige 27.5. 08, Clason, H.T. 1912, sid. 291.

vid utskrivningen. Svårigheterna hade fördröjt verkställigheten, och utskrivningsfrågorna kvarstå för vissa län långt fram på året, medan sammandragning, utrustning och användning intaga platsen i intressets centrum. Liksom 14 mars-förordningen icke hann verkställas, innan 26 mars-förordningen gav delvis förändrade riktlinjer, så kom också sammandragningen av de utskrivna att komplicera händelseförloppet i fortsättningen.

Resultat av utskrivningen. Nedsättningar i antalet.

Det slutgiltiga resultatet av utskrivningen visade sig knappast förrän vid mönstringen efter sammandragningen. Åtskilliga avbränningar uteblevo givetvis icke. Granberg uppger, på denna punkt förmodligen inspirerad av Tibell, att brigadcheferna hemligen uppmanades att ej vara alltför nogräknade beträffande bataljonernas fullständiga antal.[6] I generaladjutantens hemliga orderjournal har någon bekräftelse på denna uppgift ej kunnat anträffas; den är emellertid ytterst sannolik dels på grund av Tibells uppfattning, dels på grund av huru förhållandena vid sammandragningen gestaltade sig.[7]

Utskrivningen, som i vissa län i sig själv hade föranlett svårigheter, visade sig vid sammandragningen ej på långt när motsvara de optimistiska förhoppningarna hos konungen och hans likasinnade. När bataljonerna skulle mönstras, befunnos de ingalunda alltid fulltaliga. Ej alla utskrivna hade hörsammat kallelsen, några hade ingått i vargeringen, andra voro sjuka, hade avvikit från orten o. s. v. Ännu större blevo emellertid avbränningarna genom de företagna mönstringarna. De militära kraven hade ingalunda beaktats tillräckligt vid utskrivningen; stora skaror kasserades och fingo återvända hem.

För Dalarnas del önskade Nordin en förändring i bestämmelserna. Han ville välja manskapet av årgångarna upp till 36 år och anmodade af Ugglas utverka tillstånd härtill — en anhållan, som denne dock ej vågade framföra. Den skulle ha åstad-

[6] Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 12 not.

[7] Jfr härom t. ex. Tibells brev till Toll, enligt vilket lantvärnets sammandragning skulle ha till huvudsaklig följd, att spioner kunde rapportera större truppstyrkor, 30.7. 08, Tollska saml., avd. C, L.U.B. — Detta syftar med all säkerhet på skånska lantvärnet.

kommit alltför mycken uppståndelse.[8] I några län föranledde svårigheterna att fylla det föreskrivna antalet ansökningar om nedsättning. I Kronobergs län har den ambitiöse gustavianen C. S. Mörner utskrivit 1,400 man men varit tvungen att kassera 500 av dessa. Mörner anhåller att ej behöva öka styrkan till mer än 1,000 man samt att få rekrytera vargeringen från lantvärnet — en tanke, som så småningom allt mera kommer i intressets centrum.[9] Nedsättningen stadfästes först långt senare.

Från Jönköpings län framför landshövding Boye klagomål över svårigheterna. Länet hade avstått 1,721 man till vakanser i indelta armén och vargeringen. Endast 956 man funnos kvar, som enligt 26 mars-förordningen kunde uttagas; första och andra bataljonen, som ditintills sammandragits, utgjorde blott 894 man. Mer än 500 man per bataljon kunde länet omöjligen uppställa, förklarade landshövdingen.[1] Först i september fullföljdes utskrivningen av alla tre bataljonerna. Inalles hade 1,350 man kunnat samlas, d. v. s. 450 vakanser kunde icke fyllas.[2] — Jönköpings län hade vid fördelningen ålagts prestera ett mycket högre antal lantvärnsmän än övriga län med samma folkmängd.[3] Resultatet torde därför svarat mot förmågan. Svårigheterna i Blekinge, där 900 man enligt förordningen skulle uppsättas, föranledde landshövdingen till en skrivelse, som innehöll flera viktiga förslag. Från Blekinge län hade cirka 4,000 ynglingar i lantvärnsåldern gått i krigstjänst, och endast 1,480 funnos kvar. Håkansson föreslår då, att antalet lantvärnsmän från länet nedsättes till 600 man, att all jord deltager lika efter hemmantalet och städerna i proportion till folkmängden, att reserver uppsättas gemensamt, att vargerings- och reservkarlar, som uppsatts men ej utryckt, tagas till lantvärnet, och att även gifta karlar uttagas m. m. Den officiella anhållan om nedsättning till 600 man avslogs, men i själva verket kommo aldrig

[8] af Ugglas till J. M. af Nordin 21.4. 08, Sjöholm.

[9] Orig. prot. juli, sid. 101, R.A. — Tidander, Anteckningar rörande Kronobergs regemente, sid. 191 f. Om rekryteringen jfr nedan sid. 198, 281 m. fl.

[1] Orig. prot. juli, sid. 254 f., R.A.

[2] Boye till K. Maj:t 9.9. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t; Orig. prot. sept., sid. 218, R.A.

[3] Jfr ovan sid. 60 f.

åtgärderna att sträcka sig längre än till att ungefär det antal, med vilket K. Maj:t föreslagit, att man skulle börja, inkallades och övades i infanteri- och sjöartilleritjänst m. m. Blekinge bataljon bragtes upp till 398 man; två nummer voro vakanta utan att behöva ersättas, 43 voro vakanta i och för ersättning.[4]

Från Skåne föreligga ganska utförliga redogörelser för lantvärnets sammandragning. Huru De la Gardie upplevt besvikelsen att se lantvärnets fastställda antal minskat från 16,000 eller åtminstone 12,000 man, som han själv önskat, till 3,600 man är redan antytt.[5] Missräkningarna skulle fortsätta.

Kristianstads lantvärnsbataljon sammandrogs den 7 juni. 11 nummer voro vakanta, 103 frånvarande utan förfall, 55 tjänsteodugliga, 40 man dessutom obrukbara, ehuru de ej kasserats, 160 man kunde tagas blott till mindre krävande tjänst; endast 231 man kunde således användas till det avsedda ändamålet.[6] Vakansernas antal nedbringades dock så småningom till en obetydlighet.[7] Vad utskrivningen givit till resultat i Skåne, framgick först efter den länge uppskjutna sammandragningen. De la Gardie utverkade tillstånd att sammandraga till att börja med 1/5 av lantvärnet.[8] Förmodligen har först löftet om sammandragning av den första femtedelen drivit fram själva utskrivningen i Malmöhus län. Detta synes framgå av konceptanteckningarna rörande fördelningen. Den sista kolumnen i dessa, med all sannolikhet på en gång utförda räkningar, anger vad 1/5 av varje stads och härads antal utgör.[9]

När den allmänna sammandragningen i slutet av juli beordrades och vid augusti månads mitt eller slut verkställdes, mötte svårigheter av ett för De la Gardie ursprungligen oväntat slag. Det visade sig i Skåne, som på så många andra håll, att bataljonerna, när de skulle mönstras, ingalunda voro fulltaliga. Va-

[4] Orig. prot., 14.5. 08, sid. 201, R.A. — Bataljonsförslag, Blekinge lantvärn 1808/14, 301, 304, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Jfr ovan sid. 54 ff., 60 f. m. fl.

[6] Sveriges krig, VII, sid. 321.

[7] Kristianstads artilleri-lantvärnsbataljon 1808/610, 620, 630, 640, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[8] Just. G. O. 11.7. 08, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Handlingar rörande lantvärnet 1808–09, Malmöhus län, L.L.A. — Jfr ovan sid. 83.

kanserna i de fem bataljonerna, som De la Gardie vid mitten av augusti mönstrade, varierade från 30 man till närmare hälften av bataljonens styrka.[1] De uteblivna hade gått till sjöss, tagit värvning eller voro sjuka. Förtörnad skriver De la Gardie, att vid en av Kristianstads läns bataljoner voro 253 vakanser på 600 man; endast 7 hade han vid detta tillfälle kasserat.[2] Följden av dessa luckor blev kompletteringsutskrivning. Till 133 vakanser i Kristianstads läns första bataljon blevo 161 ynglingar antecknade; likväl uppnådde bataljonen icke 600 man.[3] Långt ifrån att vittna om någon allmän entusiasm antyda förhållandena, att den vanliga decimeringen inträtt, då en styrka skulle uppsättas. Resultatet var t. o. m. så snöpligt, att man har anledning räkna med att det funnits en ganska utpräglad motvilja mot lantvärnstjänsten redan *före* alla erfarenheter. Först i början av september nådde De la Gardies bataljoner sina maximital. Tillsammans utgjorde de då 2,600 man, d. v. s. hade i genomsnitt 80 vakanser per bataljon.

I Halland, vilket med Skåne delade svårigheten att samtidigt med lantvärnsuppsättningen fullgöra utskrivningen till roteringsförband, såg det i början fullkomligt omöjligt ut att göra lantvärnet fulltaligt. Utskrivningen fortsatte långt in på hösten. Undantagsbestämmelserna tillämpades mycket strängt. Vid sammandragningen uteblevo dessutom många utskrivna. Under hösten utgjorde bataljonerna mycket små styrkor och synas först i december ha nått upp till maximum 1,050 man, d. v. s. 150 mindre än ursprungligen avsetts.[4] Vid första sammandragningen hade större delen av bataljonerna ej infunnit sig. Missförhållandena

[1] Jakob De la Gardie till brodern 21.8. 08, vol. 332, De la Gardieska saml., L.U.B.

[2] Jakob De la Gardie till brodern A. G. De la Gardie, 19, 21.8. 08, vol. 332, De la Gardieska saml., L.U.B., tr. i referat av Wieselgren, vilken emellertid endast understryker det obetydliga antalet kasserade såsom en förebild för senare värnpliktsmönstringar men helt förbigår det stora antalet vakanser och Jakob De la Gardies missbelåtenhet därmed. De la Gardiska Archivet, XIX, sid. 242.

[3] Nolcken, landshövding i Kristianstads län, till J. De la Gardie, odat., vol. 421, De la Gardieska saml., L.U.B. — I en annan bataljon (2:dra) voro vakanserna 79, vartill 110 lantvärnsynglingar hade antecknats till utfyllnad. Sjuklighet bland de av Nolcken uttagna uppges ha förorsakat vakanserna. Dens. till dens. 25.8. 08, vol. 421, ib.

[4] Tiodagarsförslag 11–20.12. 08, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

ställas i blixtbelysning av en rapport, inlämnad av en särskilt tillkallad krigsfiskal. Enligt denna ha officerarna vid Hallands lantvärn skaffat sig extra inkomster genom att mot ersättning kassera en stor del av de ursprungligen utskrivna.[5] Den kompletteringsutskrivning, som påbjöds 13 juni, blev därför den egentliga utskrivningen. Vid denna gällde ej undantagen i 26 mars-förordningen; befriade voro blott under- och överariga, lagligen antagna gärningsmän, ensam dräng hos gammal, sjuklig eller orkeslös åbo eller änka och rotesoldater för frälset.[6]

I Östergötland, som egentligen skulle uppställa 1,800 man, kunde ej heller kompletta bataljoner formeras. Skjöldebrand uppger, att K. Maj:t beviljat nedsättning till 1,500 man i sammandragningsordern[7], vilket antal också presterades. Förmodligen har dock en stor kontingent omedelbart använts till underofficerare och för den skull frånräknats manskapsstyrkan.[8] För Upplandsbrigaden blevo förhållandena desamma. Ursprungligen hade de uteblivnas och kasserades antal varit ännu större. Vid mönstringen hade över 300 man sålunda felats.[9] Omfattande kompletteringsutskrivningar bragte dock lantvärnets styrka upp till ungefär 2,200 man.[1]

Redan vid utskrivningen uppstodo vidare vakanser vid Älvsborgs lantvärnsbrigad, som uppdelades i Älvsborgs och Västgötadals lantvärn, där svårigheterna att fylla antalet ledde till anhållan om nedsättning från 2,400 man till 2,000. Denna ansökan bifölls.[2] Både Älvsborgs och Västgötadals lantvärn ha emellertid omfattat omkring 1,100 man. Likaså kom aldrig

---

[5] Personligen ha de även senare gjort sig skyldiga till svåra förseelser, jfr nedan sid. 108. Stjernestams rapport 15.3. 09, Krigshist. saml., Kriget 1808–09, vol. III, R.A.

[6] Länskungörelse 13.6. 08, Landskansliet, Hallands län, L.L.A.

[7] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 28. Tiodagarsförslag, Östgötabrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[8] Antydan härom finnes i Berättelse om Östgöta Landtvärnets upsättning och sammandragning m. m., tr. i Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 256 f.

[9] I Uppsala län antecknades 4,000 man, 1/3 skrevs ut, 1/4 infann sig, 312 man felades; Upplands lantvärnsbrigad 1808/41, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] Förslag 20–30. 6. 08, vol. 25, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Förslag, Älvsborgsbrigaden 1809/103, 110, 202, 300, 404, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Orig. prot. 11.11. 08, R.A.

Värmlands län att helt fullgöra sina åligganden. Kungl. Maj:t beviljade länet tillstånd att låta den tredje bataljonen stanna vid 300 mans styrka, sedan den använts att komplettera de båda förutvarande.[3]

Sammandragningen ledde genomgående till kasseringar. Västmanlands län har sålunda varit tvunget att underkasta sig en omfattande kompletteringsutskrivning.[4] I Kalmar län klagar landshövdingen över svårigheterna och förklarar, att bataljonerna från länet svårligen skulle kunna bringas över 500 man.[5] Skulle de angivna undantagen gälla, skulle man ej få 200 man till Ölandsbataljonen. Svårigheterna synas dock ha övervunnits och vakanserna kunnat nedbringas avsevärt.[6] Vakansnummer förekomma i flera län, bl. a. i Bohuslän.[7] En häradsskrivare i Bohuslän föreslog, att de årsklasser, som voro 25–30 år, skulle anlitas för att göra antalet komplett.

Svårigheten att samla lantvärnet, fastän utskrivningen försiggått utan svårighet, visade sig i Västerbottens län, där endast halva antalet hörsammade första kallelsen. Så småningom steg emellertid antalet upp mot det beräknade.[8]

Endast i två fall ha beräkningarna överträffats: Stockholms artilleribataljon uppges ha blivit övertalig, och Gotlands lantvärn kom att omfatta ungefär 400 man över de beräknade 600 man.[9]

[3] Ib. nov. 1808, sid. 145, R.A. — Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 12 n.

[4] 118 man hade kasserats, 161 man utlottades för att fylla samtliga vakanser. Handlingar rörande lantvärnet, vol. 3, 6, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A.

[5] Anckarsvärd till K. Maj:t 25.7. 08, vol. 38, Krigshandlingar, K.A.

[6] Tiodagarsförslag, vol. 53, 54, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Tiodagars- och månadsförslag, vol. 53, 54, 56, 57 m. fl., Krigshandlingar, Kr.A. Länskungörelse, Kopparbergs län 7.9. 08. Namnrullor över lantvärnsynglingar 1808–09, Landskansliet, Göteborgs och Bohuslän, G.L.A.

[8] Tiodagarsförslag, vol. 44, Krigshandlingar, Kr.A.

Stromberg till K. Maj:t 7.8. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[9] Uppgiften om 40 man mer än fastställt i Stockholms bataljon är icke säker. Förslagen visa, att omfattande utbyten och kasseringar ägt rum. Montgomery uppger, att många, som vid utlottningen dragit frilott, önskade deltaga och att antalet därför steg till 640 man. Montgomery, a. a., II, sid. 68. Förslag, Stockholms art. bat. 1808/1 b, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Förslag, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A. — Enl. uppgift i Sveriges krig (IV: bil. 8), utgjorde Gotlands lantvärn 21 sept. 1808 983 man.

Den föregående översikten över avvikelser från det planerade antalet ger sålunda vid handen, att 30,500 man aldrig uttagits till lantvärnet. Den exakta siffran kan ej säkert anges; kompletteringsutskrivningar ha nämligen förekommit i vissa län och förrycka beräkningens detaljer. Sammanlagt kunna emellertid de ovan antydda bristerna med säkerhet beräknas till 2,500 man.[1] Lantvärnsmanskapet kan aldrig ha uppgått till mer än 28,000 man. Det framgår vidare, att denna styrka ingalunda kunde samlas på en gång, utan att detta antal först i december månad utgått. Omständigheterna härvid kunna icke förstås utan en blick på flera spörsmål, vilkas lösning var en förutsättning för att lantvärnet skulle kunna användas. Det var frågor rörande beväpning, befäl, exercis, underhåll m. m., som krävde omfattande insatser, och som kommo i intressets mittpunkt, så snart de första länens utskrivning nått sin preliminära avslutning. Dessa frågors läge gjorde Tibells uppfattning, att man borde vara mindre nogräknad beträffande lantvärnsbataljonernas styrka, så mycket mera motiverad.

Möjligheterna att uppsätta lantvärnet; jämförelser.

Att klargöra landets möjligheter att uppsätta och underhålla lantvärnet är förenat med stora svårigheter, bl. a. därför att man inte exakt vet vilka truppstyrkor, som uppställts i Sverige vid andra tillfällen och i andra länder. Dessutom tillkomma ett

[1]

För Skåne felades			omkr.	600 man
» Blekinge »			»	500 »
» Halland »			»	150 »
» Kronobergs	län	felades	»	200 »
» Jönköpings	»	»	»	450 »
» Östergötlands	»	»	»	300 »
» Värmlands	»	»	»	300 »
» Upplands	»	»	»	200 »
» Älvsborgs	»	»	»	200 »
			S:a	2,900 »

samt för Skaraborgs län en obestämd del av 3:dje bat., för nästan alla övriga län funnos några vakanser.

Överskott: Gotland omkr. 400 man (Stockholms art. bat. 40 man).

Översikten i Sveriges krig IV, bil. 8, anger plats och tid för befälsmöte, samlingsplats och -tid för bataljonerna, datum för avmarsch från övningsfältet, första användningen och ett styrkebesked för varje bataljon i regel från tiden maj till sept. Enligt det stickprov, dessa tillsammans utgöra, var lantvärnets effektiva styrka omkring 25,000 man.

flertal felkällor vid jämförelser av detta slag. Endast några valda fakta lämnas därför nedan. Ofrånkomligen var det en aktningsvärd kraftanspänning att uppsätta lantvärnet vid detta tillfälle, då vargeringen också fylldes. Lantvärnet utgjorde omkring en procent av Sveriges och Finlands totala folkmängd, omkring 1 1/3 % av Sveriges. Hela militära styrkan uppgick till omkring 3 % av befolkningen i Sverige–Finland.[2] Den sammanlagda styrkan av de svenska stridskrafterna steg nämligen till över 100,000 man; mer hade Sverige tidigare knappast haft under vapen någon gång. Karl XII:s och Gustav II Adolfs arméer nådde visserligen också ungefär dessa siffror men knappast högre.[3] Nu var krigsmakten därtill alltigenom rekryterad i Sverige och Finland. Ett så plötsligt uppbåd hade inte heller förekommit.[4] Under Karl XII:s tid sändes ideligen mindre förstärkningar till arméerna. Vid två tillfällen förekomma dock några motsvarigheter till den påfrestning, som lantvärnet innebar, nämligen efter nederlaget vid Poltava och före anfallet på Norge.[5] De långvariga krigen hade givetvis varit svårare tider ur utskrivningssynpunkt, men i vår historia hade knappast förekommit en sådan plötslig kraftanspänning som 1808 års.

Se vi åter på andra stater, finnas, som redan påpekats, inrättningar av lantvärnet motsvarande karaktär nästan i alla länder. I vad mån dessa verkligen funnits mera än på papperet är inte särskilt klart. En jämförelse på grundval av de upplysningar, som Generalstabsverket lämnar i sina redogörelser för främmande länders arméer, tyder emellertid på att arméerna

---

[2] Statistisk Årsbok 1940, sid. 4. Nicander, Utdrag af Tabellverket angående Folkmängden i Sverige 1810, sid. 156, K. Vetenskapsakademiens Nya Handlingar 1813.

[3] Karl XII på slagfältet, 3, sid. 553, Nordensvan, Svenska armén åren 1700–1709, jfr Hildebrand, E., Kristina, Sveriges historia till våra dagar, VII, sid. 69 f. Nordensvan, C. O., Svenska armén 1700–1709, K.F.Å. 1916, sid. 120, ib., Svenska armén 1709–1718, K.F.Å. 1919, sid. 235 ff. — Sveriges krig 1611–1632, II, sid. 207, V, sid. 291. — Jfr också Carpelan, T., En uppgift om svenska krigsmaktens storlek 1684, sid. 212 ff., SSLF 112: 26.

[4] Jfr Carlson, F. F., Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset. II, sid. 359; Fryxell, Berättelser ur svenska historien, 8, sid. 221.

[5] Jfr Nordensvan a. a. m. fl., och Axelson, G. E., Bidrag till kännedom om Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid, sid. 344 ff.

voro relativt obetydliga i förhållande till folkmängden. Den preussiska armén av år 1813 utgjorde dock ungefär 6 procent av befolkningen.[6]

Inklusive extraordinära uppbåd utgjorde Danmarks och Norges styrkor 1808 resp. 6 och 4 % av befolkningen, d. v. s. högre procenttal än i Sverige. Uppgiften är dock oviss av många orsaker, och de extraordinarie uppbåden ha knappast funnits mycket mer än på papperet.[7]

Ehuru jämförelser mellan vitt skilda tidsskeden ännu oftare leda till felaktigheter och anakronistiska resultat, bör måhända påpekas den jämförelse, som Generalstabens verk Sveriges krig åren 1611–1632 erbjuder.[8] Enligt en beräkning skulle Gustav II Adolfs armé ha omfattat inemot 3 procent av befolkningen. Uttagningskoefficienten vid mobiliseringen 1914 anges samtidigt till i medeltal 5,22 procent för ett antal länder, omfattande de ledande stormakterna. Bland dessa hade Frankrike en särskilt hög siffra, 9,56, och medeltalet utom Frankrike var icke avsevärt större än för Sverige med Finland under lantvärnets tid eller 4,14. Det torde ha framgått, att kraftanspänningen 1808 var mycket aktningsvärd och vid jämförelser framåt och tillbaka i tiden står sig väl, särskilt när man betänker huru plötsligt denna omfattande uppsättning av nya truppmassor skulle ske. Samtidigt visa jämförelserna, att beslutet att uttaga 30,000 man ingalunda var någon orimlighet med hänsyn till folkstammens resurser. Redan förut har antytts, att det finns exempel från vissa områden på uttagning av försvarskraften av helt andra dimensioner.[9]

Sammanfattning.

Av det föregående framgår, att det inte är riktigt, att den svenska ungdomen genomgående med entusiasm skyndat till fanorna. De tidigare uttalade farhågorna för vådan att ta ut några och låta andra vara alldeles oberörda gav, synes det, efter någon tid en mera alldaglig prägel av soldatutskrivning åt lantvärnets uppsättning. Men stämningen var ingalunda genomsnittligen dålig. Särskilda förhållanden blevo

[6] Jansson, a. a., sid. 427.

[7] Jfr uppgifter i Sveriges krig, II, bil. 5.

[8] Del I, sid. 44.

[9] Jfr ovan sid. 31.

även rådande i de hotade provinserna, varom mera nedan. Den politiska situationen hade också i viss mån förändrats från de första krigsdagarna. Man fruktade inte längre landstigning i Skåne. Så snart det direkta och omedelbara hotet mot vårt oberoende och vår existens såsom fri stat för tillfället i någon mån minskades, voro inte samma förutsättningar för den allmänna entusiasmen och folkväpningen längre för handen. Kriget framstod såsom regeringens, arméns och gränstraktens sak och icke såsom hela folkets. Därmed hade 14 mars-förordningens möjligheter och lämplighet avsevärt minskats. Att t. o. m. 26 mars-förordningen mötte vissa svårigheter, är dock inte något bevis för att 14 mars-förordningen var alldeles orimlig. Armfelt uttalade också sin missbelåtenhet med förfuskningen i fråga om de psykologiska faktorerna. Alla borde tro sig vara med och tro, att alla andra också voro beväpnade. Inte bara gentemot utlandet borde fiktionen om den totala folkväpningen upprätthållas.

Se vi åter på huru farhågor av annat slag besannats, faller främst i ögonen spörsmålet om lejningsrättigheten. Denna införde onekligen, såsom framgått redan av utskrivningshändelserna, ganska mycket dåliga element i lantvärnsförbanden. En annan mindre god följd hade den så till vida, som många rika köpte sig fria.

Det bästa soldatmaterialet utgjorde lantvärnet ej heller knappast, ty det var uttaget redan förut till vargeringen och armén; i några trakter rekryterades lantvärnet t. o. m. till vissa delar av undermåliga individer. En sammanfattning av den växlande intensiteten av landshövdingarnas insatser för lantvärnet återfinnes nedan.[1]

[1] Jfr nedan sid. 343 f.

IV. Lantvärnets utformning och utrustning.

1. Beväpning, befäl, underhåll m. m.

Lantvärnets beväpning, befäl och underhåll enligt tradition och litteratur.

Vid bedömning av lantvärnet ha dess beväpning, befäl och underhåll mycket ofta kommit i centrum. 1809 års män förklarade nästan enstämmigt, att dessa frågor hade blivit lösta på ett allt igenom otillfredsställande sätt. Varje försök att använda lantvärnet hade genom brister i dessa hänseenden omöjliggjorts. Lantvärnet var därför förutbestämt för ett olyckligt öde.[1]

Den första utredningen av hithörande spörsmål är Generalstabsverkets skildring av lantvärnets uppsättande.[2] I den ringa mån dessa sidor beröras i historielitteraturen under 1800-talet sker det under instämmande i Historisk Taflas framställning. Skildringen utgör ett led i nedsvärtningen av Gustav IV Adolf. Där uppges, att gevärsbristen var sådan, att den gjorde det ytterst svårt och relativt meningslöst att inkalla ens det starkt förminskade antalet 30,500 man, som man skulle börja med. Detta hävdas av Suchtelen, Swederus, Montgomery m. fl.[3] Anmärkningsvärt nog har en dansk historieskrivare på 1850-talet känt till insamlingen av gevär till lantvärnet och återger denna på ett fullständigare sätt än någon svensk framställning gjort.[4] Generalstabsverkets utförliga undersökning behandlar först och främst inköpet av engelska gevär.[5] Beträffande utrustningsfrågorna ha de svenska regementshistorierna inspirerats huvudsakligen av den gamla Granbergska uppfatt-

[1] Riksdagstrycket 1809–10, m. fl. Jfr nedan sid. 310 m. fl.

[2] Se kap. Uppsättandet af landtvärnet, Sveriges krig, IV, sid. 64 ff.

[3] Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 6. — Jfr ovan sid. 3 f.

[4] Raeder, Danmarks krigshistorie, III, sid. 424.

[5] Sveriges krig, IV, sid. 67 f.

ningen och i den mån de utkommit efter Generalstabsverket av detta.[6]

En undersökning av dessa tre stora frågor är således ganska nödvändig. Beklädnadsfrågan kom så småningom att spela en vida betydelsefullare roll än samtliga dessa tre. Ett särskilt kapitel ägnas därför denna sida av utrustningen, som var aktuell till årsskiftet och längre.[7]

Beväpning.

Så tidigt som den 24 mars hade generalfälttygmästaren fått i uppdrag att efter vargeringens beväpning tillse, att lantvärnet erhöll vapen. Men möjligheterna att ordna detta med kronans förråd hade ansetts så vanskliga, att en skrivelse till landshövdingarna angående gevärsinsamling då redan utgått.[8] Maningen föranledde länskungörelser i mycket växlande former. I vissa län voro landshövdingarna synbarligen ivriga att göra insamlingen effektiv. I Gävleborgs län uttalades eggande ord om att länet ej borde bli det sämsta i uppfyllande av denna konungens förtroendefulla vädjan.[9]

Förordningen torde tillkommit för att minska motståndet mot sammandragningen. Det svenska vapenförrådet var vid krigsutbrottet ej ens tillfredsställande för de ordinarie trupperna.[1] För vargeringen uppdagades i vissa fall fullständig brist. 1,000 gevär kasserades således vid mönstring i Västergötland. Vid Västgöra dragonregemente kasserades hela vapenutrustningen.[2]

Resultatet av vapeninsamlingen inlöpte i regel samtidigt med uppgifterna om antalet ynglingar i lantvärnsåldern. Två sammanfattningar ha lämnats i Beredningsprotokollen.[3] Resultaten äro mycket växlande. Vid det första tillfället omtalas 157 gevär från Örebro län, 557 från Jönköpings län, 4 från Gripsholms

---

[6] Leijonhufvud, Pihlström, Bergström, a. a. se ovan sid. 8 not 4.

[7] Jfr nedan sid. 123.

[8] G. O. vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr ovan sid. 56 f.

[9] Se tryckta länskungörelser, K.B. och resp. Landskansliers brevkoncept eller registratur för länskungörelser.

[1] Se Sveriges krig, I, sid. 173–199, om bristerna framför allt sid. 181. Jfr ib., bil. 11.

[2] Länskungörelser, Älvsborgs län, 1808 n:r 210. Dito i Skaraborgs län n:r 182. — Vargeringens beväpning var mycket ålderdomlig, Sveriges krig, I, sid. 174.

[3] Orig. prot. 14.5, 28.9. 08, R.A. — Jfr Sveriges krig, IV, sid. 67, där majrapporten omnämnes.

län, 781 från Gävleborgs län och därifrån dessutom 195 från 1788 års folkväpning. I september rapporteras: Stockholms län 649, Skaraborgs län 24 (+ 4), Malmöhus län 59 (+ 3 + 8), Hallands län 15, Kopparbergs län 94, Västerbottens län 109, Älvsborgs län 158, Västernorrlands län 1,531, Stockholms stad 59 (+ 2 + 1) gevär.[4] För vissa län hade man ej gått längre än att man gjort upp listor över dem, som voro beredda att utlämna sina vapen.

Till detta regelmässigt redovisade insamlingsresultat kan läggas en icke oväsentlig summa insamlade gevär, som omtalas i olika sammanhang men ej rapporterats. Södermanlands län presterade inemot 100-talet gevär.[5] Från Värmland omtalas i juli 1808, att de insamlade geväret, som legat i kyrkorna, skulle återställas.[6] Likaså ha karbiner till ett antal av 3 à 400 insänts till Stockholm från diverse rusthåll och blivit liggande i förråd i Stockholm.[7]

Andra försök att samla alla tänkbara och tillgängliga vapen ha också företagits. Redan den 15 mars ålades af Puke, befälhavare i Karlskrona, att uppge alla gevär, som möjligen kunde avvaras vid eskadrarna. Dessas behov måste dessutom inskränkas så mycket som möjligt. Puke skulle t. o. m. rapportera antalet disponibla värjor, sablar, pikar, änterbilor m. m.[8]

Det växlande resultatet av insamlingen torde vara att tillskriva tre faktorer: olika nit hos landshövdingarna (verksamma för insamlingen hade länscheferna i Gävleborgs och Västernorrlands län varit), ett mer eller mindre hotat läge (Västerbottens, Västernorrlands och Stockholms län kände hotet och deltogo ivrigt) samt större förekomst av gevär i Norrlandslänen på grund av det talrika björn- och vargbeståndet där.

Gevärsinsamlingen är ett exempel på den frivilliga medverkan av folket, vilken Gustav IV Adolf velat anlita i mycket stor utsträckning. I vissa landsändar har försöket utan minsta

[4] Siffrorna inom parentes beteckna karbiner o. dyl.

[5] Handlingar rörande lantvärnet, Landskansliet, E V, vol. 22, Södermanlands län, U.L.A.

[6] Orig. prot. 9.7. 08, sid. 143, R.A.

[7] Krigskollegii skrivelse till K. Maj:t febr. 1810, R.A. — Smärre likartade extraposter påträffas här och där i källmaterialet.

[8] Konc. till G. O., just. av Gustav IV Adolf 15.3. 08, Gen.adj:s för flottans arkiv, R.A.

tvivel utfallit synnerligen väl. Lantvärnet kunde i dessa trakter helt eller till en betydande del beväpnas med de insamlade gevären. Men i andra län har resultatet varit rent negativt. Både i Västernorrlands och Gävleborgs län har befolkningen i vissa socknar under sommaren begärt att få gevären tillbaka för att kunna skydda sig mot de vilda djuren.[9] — Konungens förslag om offentliggörande av gevärsavlämnarnas namn i tidningarna har till en del förverkligats.[1] I Inrikes Tidningar ha sålunda från början av juni till oktober omkring 2,000 namn offentliggjorts från Jönköpings län, Stockholms stad och Västernorrlands län. Därefter upphör den originella uppräkningen.[2]

Tanken att på frivillig väg anskaffa lantvärnets beväpning hade således ingalunda visat sig orimlig. Konungens förslag var i jämförelse med projektställarnas avgjort det bästa. Av utvecklingen i Västernorrlands län ser man, att stora möjligheter funnits, om entusiasmen varit allmän.

Man måste vidare komma ihåg, att en stor del av lantvärnet användes på ett sätt, som icke nödvändigtvis fordrade infanterigevär. Skärgårdsflottans cirka 4,000 man hade dennas bestyckning att göra sin insats med. De voro för övrigt övervägande roddare. Vid artilleriet tjänstgjorde redan från början tre bataljoner, d. v. s. omkring 1,800 man. Så småningom överfördes allt flera till artillerihandräckning. Såsom befästningstrupper ryckte vissa kontingenter in, andra på örlogsflottan och icke så få såsom telegraf-, post-, magasins-, handräckningstrupper och dylikt. Samtliga dessa representerade kanske 7,000 man eller mer av lantvärnet och hade ett ytterst begränsat behov av infanterigevär. En summarisk beräkning kan således ge vid handen, att åt 6,000 man lantvärn gevär torde ha funnits, åt 4,000 anskaffades sådana på frivillig väg och för inemot 7,000 torde gevär ej behövts.[3] Detta blir tillsammans 17,000 man. Även utan de måhända tidigare absorberade bidragen ur reserv-

[9] Diverse handlingar rör. 1808–09 års krig, Landskansliet, Västernorrlands län; Handlingar rörande lantvärnet, Gävleborgs län, G I, H.L.A.

[1] Se ovan sid. 56 f.

[2] Inrikes Tidningar 1.6–28.10. 08, uppmärksammat av Raeder, Danmarks krigshistorie, III, sid. 424.

[3] Jfr Sveriges krig, I, sid. 182, IV, sid. 66.

förråden hade man kunnat förse 1/3 av lantvärnet med skjutvapen. Omedelbart behov av vapen hade dessutom inte någon nyinkallad trupp. Härtill kom ett antal reparabla gevär o. d. Den betydande del av lantvärnet, som enbart på dessa sätt kunnat beväpnas *mycket tidigt*, var större än de sammandragna bataljonernas manskapsstyrka långt in på sensommaren.

Beväpningsfrågan kom dock snart i ett annat läge tack vare Englands ingripande. Mot avdrag av subsidiemedlen erhöll Sverige från England 35,000 gevär samt gevärspatroner, krut och flintor. Genom generalfälttygmästare Helvigs omsorg fördelades dessa efter omständigheterna snabbt. I början av maj hade de kommit till Göteborg. I juni, då lantvärnsbataljonerna i större utsträckning samlades, voro sålunda i regel vapen att tillgå.[4] Dock visade det sig, att gevären ingalunda voro av bästa kvalitet utan föranledde svårigheter av olika slag, varom utförligare uppgifter lämnas vid behandlingen av lantvärnets fältduglighet.[5]

Relativt sparsamt förekomma uppgifter om lantvärnets utrustning med ammunition. I mitten av april hade 3 milj. patroner anlänt från England enligt Gustaf IV Adolfs egen uppgift.[6] Övriga uppgifter äro fåtaliga och ge ganska olikartade intryck. Inom Krigsdepartementet synes man i ett fall icke ha räknat med lantvärnet som fulltaligt eller fullt utrustat i detta hänseende. Rekvisitionen av krut för vargering och lantvärn tillsammans gäller ej för mer än 30,000 man.[7] Även den från England anlända ammunitionen kom emellertid resp. förband tillhanda med växlande snabbhet och — som det synes — i ganska växlande mängd. I augusti uppges Kalmar 2:dra lantvärnsbataljon ha 58,000 patroner till sitt förfogande, medan åter klagomål från Gävleborgs förspörjes, då endast 3 skarpa skott per man där voro att tillgå.[8]

[4] Jfr Sveriges krig, I, sid. 178 ff. särskilt sid. 182, IV, sid. 67 f. Gustav IV Adolf till G. M. Armfelt 11.4. 08, vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Jfr nedan sid. 175 ff.

[6] Kon. till Armfelt 11.4. 08, vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A. — Jfr Sveriges krig, IV, sid. 68.

[7] P. M. av A. af Klercker, Krigsdep. till K. Maj:t maj 1808, R.A.

[8] Plac. handl., Lantvärnsarkivet, 10.8. 08; kapten Sten Sture till sin maka 21.8. 08, vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A.

Vid sidan av beväpningsfrågan hade officersbristen föranlett de starkaste invändningarna mot lantvärnsinrättningen. I full överensstämmelse med gevärsinsamlingen hade skrivelsen till landshövdingarna om angivande av possessionater m. fl., lämpade till lantvärnets uppsättning, varit ett första försök att samla officerare enligt samma frivillighetens princip. I ungefär samma utsträckning som insamlingen av vapen lyckades och misslyckades detta försök. Det är omtalat, huru De la Gardie självmant anmälde sig. Ehuru mycket skeptisk mot lantvärnet understryker Toll dennes utomordentliga lämplighet såsom brigadchef.[9] Liksom De la Gardie hade Lantingshausen erbjudit sig att bilda en frikår.[1] I folkväpningsentusiasterna hade konungen således till att börja med tvenne verksamhetsivriga officerare, lämpade att vara lantvärnschefer. Frivilligt anmälde sig vidare Skjöldebrand[2], som synes ha omfattat lantvärnet med ett ideellt intresse. Han uppger i sina memoarer, att pensionerade överstar och generaler, som anmälde sig, antogos till brigadchefer.[3] Den 7 april indelades lantvärnet i 13 brigader.[4] De ovannämnda tre blevo då chefer för resp. skånska, uppländska och östgötabrigaderna. Bland de övriga brigadcheferna hade Tawast, chefen för Jönköpings brigad, liksom Lantingshausen deltagit i 1788 års folkväpning. Såsom framstående militär erhöll han efter revolutionen befälet över Södra armén.[5] Känd militär var vidare brigadchefen för Bohusläns och Hallands lantvärn, generaladjutanten L. Peyron, senare befälhavande generaladjutant på Åland.[6] I sina självbiografiska anteckningar omtalar Peyron denna sin befattning som brigadchef vid lantvärnet endast i förbigående. Han anser sig ha satt 3,000

Befäl.

Brigadchefer.

---

[9] Jfr ovan sid. 54 ff. Toll till kon. 17.3. 08, konc., Tollska saml., D 7 a, L.U.B.

[1] Uppgiften från Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 84, bekräftas av Tibells brev till Toll 4.10. 08, Tollska saml., avd. C, L.U.B. [Lilljecrona], J. Chr. Toll, II, sid. 123 f.

[2] Skjöldebrand till Malla Silfverstolpe 12.3.08, tr. i Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 215 f.

[3] Ib. III, sid. 18.

[4] G. O., vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 63.

[5] Elgenstierna, Adelns ättartavlor, VIII, sid. 200. Sveriges krig, IX, sid. 315 ff.

[6] Se Sveriges krig, VIII, sid. 176 not.

man i stridbart skick och på egen hand givit dem lämpligt befäl. Som brigadchef vistades han i Göteborg, vilket han funnit mycket angenämt. Efter fullgjort värv har han åtnjutit 3 veckors permission. Skildringen ger ett egendomligt intryck, när man vet huru stora brister, som vidlådde Hallands lantvärn, särskilt beträffande befälet.[7]

Uppsättningen av en brigad var givetvis förenad med svårigheter av det mest växlande slag. Tibell uttrycker sin förståelse för brigadchefen Åkerhielms uppgift härvidlag. Den har varit en kamp mot brister av de mest växlande slag. Sin egen roll anser han dock föga lättare, d. v. s. att inse alla brister och behov men intet kunna göra.[8] Den ovan omtalade militärpolitiske författaren, ivraren för begränsad folkväpning och lant- och sjömilis, generaladjutanten N. Rosenblad blev brigadchef för Kronobergs och Blekinge brigaden.[9] I övrigt ha brigadcheferna icke intagit någon bemärkt ställning eller låtit tala om sig särskilt mycket.[1] Lantvärnets uppsättning omhänderhades således av personer i mycket olika ställning: ivriga gustavianer, blivande revolutionsmän, politiskt odeciderade och framstående militärer vid sidan av mindre bemärkta personer.[2]

---

[7] L. B. Peyrons arkiv, vol. I, Kr.A. Jfr nedan sid. 108.

[8] Tibell till Åkerhielm 1.8. 08, Dylta bruks samlingar.

[9] Jfr ovan sid. 25.

[1] Brigadcheferna voro:

För Upplandsbrigaden: generalmajor A. von Lantingshausen,
» Söder-Västmanlands brigad: generaladjutant C. Borgenstierna,
» östgöta brigaden: överste A. F. Skjöldebrand,
» Jönköpings brigaden: generaladjutant J. H. Tawast,
» Kalmar brigaden: generaladjutant M. Björnstjerna,
» Kronobergs och Blekinge brigaden: generaladjutant N. Rosenblad,
» Skånska brigaden: Capiten-Lieutnant J. De la Gardie,
» Göteborgs och Hallands brigaden: generaladjutant L. Peyron,
» Älvsborgs brigaden: Capiten-Lieutnant Ch. E. Lewenhaupt,
» Skaraborgs brigaden: överste A. Rudbeck,
» Närke och Värmlands brigaden: generaladjutant S. Åkerhielm,
» Dalbrigaden: överstelöjtnant L. Reuterskiöld,
» Norrlands brigaden: Capiten-Lieutnant N. Gyldenstolpe.

Se resp. brigader, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Tibells ämbetsberättelse, sid. 77 f. m. fl.

[2] Helt och hållet utan praktisk betydelse förefaller bestämmelsen om general-

Landshövdingarnas svarsskrivelser angående lämpliga och villiga possessionater, som haft officerstjänst, ingåvo inga större förhoppningar i officersfrågan. Redan på ett tidigt stadium hade lantvärnsofficerens placering blivit fastställd med avseende på lön och rang. Brigadchef var jämställd med överste i ordinarie armén, bataljonschef med major, kompanichef med kapten.[3] Trots de fördelaktiga villkoren har den spontana anslutningen icke varit omfattande. Genom vargeringens organisation såsom ett självständigt truppförband hade redan en stor del officerare utom tjänst anlitats. Enligt beräkning fordrades till 30,000 man ej mindre än 700 officerare.[4] *Officerare.*

Genom generalorder bestämdes, att i armén kvarstående officerare, som ej tjänstgjorde vid vargeringen, skulle tjänstgöra vid lantvärnet, och det uppdrogs åt brigadcheferna att anskaffa officerare.[5]

Under slutet av april och början av maj synes officersfrågan ha varit den dominerande. Konungen var med all sannolikhet ivrig att fylla bristen; det är högst sannolikt, att Tibell icke med samma iver använt alla tänkbara utvägar. För hans pessimistiska syn var officersbristen ännu ett skäl att uppskjuta lantvärnstruppernas sammandragning, av vilken han synes ha befarat en riksolycka. Ett positivt förslag i frågan lämnade Toll, som tidigare minst av allt omfattat lantvärnet med något intresse. Han förordade, att Adelsfanans officerare skulle användas vid lantvärnet.[6] Så skedde också.[7] Skillnaden mellan konungens och Tibells uppfattning, vilken ligger i öppen dag genom deras tidigare och senare uttalanden, har i konceptserien till generalorderna tagit sig några anmärkningsvärda uttryck. I generalorder av den 24 mars hade Tibell formulerat kravet, att alla officerare, som icke förut hade tjänst, skulle anmäla sig, därest

inspektörer för lantvärnet ha blivit, varom G. O. rör. brigadindelningen också bestämde. — Jfr ovan och Sveriges krig, IV, sid. 63.

[3] G. O. 16.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 81. Meijer, Kriget emellan Sverige och Danmark åren 1808 och 1809, sid. 35. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 44.

[5] G. O. 24.3, 5.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 64.

[6] Toll till kon. 27.3. 08, F 657 c, sid. 821, U.U.B.

[7] Tibells ämbetsberättelse, K.V.H. 1818–21, sid. 81.

de icke voro sjuka. Detta senare tillägg har Gustav Adolf utstrukit, som om han misstänkte, att det skulle användas av ovilliga att undandraga sig den nya tjänsten.[8]

Genom förkortning av utbildningstiden erhöll man från Karlberg ett icke oväsentligt tillskott. Likartade förändringar vidtogos för militärläkare m. fl.[9] Vid artilleriet har denna anordning slagit väl ut, intygar generalfälttygmästaren i juni 1809. Till lantvärnets utbildning hade på detta vis äldre artilleriofficerare kunnat hemsändas från förbanden.[1]

Huru officerskåren så småningom kom att fyllas vid två av brigaderna, ha cheferna vid dessa ganska utförligt berättat, nämligen Skjöldebrand och De la Gardie. Den förre intygar med stort eftertryck svårigheten att anskaffa kompetenta officerare. Han förordar sammanslagning av lantvärnet och övriga trupper på grund härav.[2] De, som stodo till buds, voro förfallna och odugliga.[3] Han behövde icke mindre än 36: två hade antagits i Norrköping, 6 hade han godkänt av dem Tibell föreslagit. Helst ville Skjöldebrand slippa alla, men Tibell hade redan antagit så många, att sex måste placeras vid Östgöta-brigaden. Av dessa kom dock *ingen* till användning: en dog i lungsot, en var sängliggande, två bortkördes såsom fyllerister, och två, som voro officerare vid Adelsfanan, orkade ej med exercisen utan begärde avsked, vilket Skjöldebrand med stor glädje gav dem. De återstående 28 anskaffade han bland gymnasisterna i Linköping. Företaget var djärvt och hade knappast några motsvarigheter. I Västerås hade ett tiotal gymnasister uttagits, dock blott till lantvärnsmanskap.[4] Skjöldebrand är själv mycket entusiastisk över sin befälsrekrytering. Alla gymnasister ville deltaga, skriver han, och det hade riktigt smärtat honom att ej kunna godkänna alla, som anmälde sig. Deras iver att studera och nog-

[8] Just. G. O., vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] G. O. 5.5, 9.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Generalfälttygmästaren till K. Maj:t 22.6. 09, Administrativa handlingar rör. armén, vol. 6, R.A. Jfr nedan sid. 303.

[2] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 17 f. — Om memoarernas tillförlitlighet se E. Hildebrand, rec. i H.T. 1905, sid. 8.

[3] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 18 ff.

[4] Handlingar rörande lantvärnet, vol. 3, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A.

grant inlära exercisreglementet och alla till tjänsten hörande stycken fann han mycket berömvärd och rörande. Skildringen kan dock icke reservationslöst godtas såsom objektiv. En mindre ideell och entusiastisk uppfattning har en av de deltagande gymnasisterna anlagt på uppslutningen. Enligt denna var avlöningen det avgörande.[5]

Enligt generalorder skulle den studerande ungdomen i största möjliga utsträckning användas som befäl. I Lund förklarade De la Gardie, att studenter kunde få anställning som lantvärnsofficerare — en tanke, som tidigare framförts av Arnell i dennes promemoria.[6] De la Gardie framhöll möjligheten att vinna övergång från lantvärnet till ordinarie tjänst. Från Lunds studenter blev den frivilliga tillströmningen så stor, att han i början av juli måste meddela, att varken skriftliga eller muntliga anmälningar längre kunde mottagas.[7] Även för Blekinge lantvärn begagnades studenter.[8]

I generalorder bestämdes i början av maj, att mindre grupper ur indelta armén skulle stanna kvar i och för lantvärnets utbildning.[9] Bestämmelsen gällde ursprungligen endast en del av fästningstrupperna vid Västra armén men fick snart flera motsvarigheter. Kalmar lantvärn erhöll befäl från Engelbrechtens regemente, Skånes från Drabantkåren.[1] Åtminstone två officerstjänster per bataljon lämnades enligt generalorder lediga för skickliga lantvärnsmän.[2] I Örebro län har bristen på officerare avhjälpts genom befordran av ej mindre än 6 lantvärnsmän.[3]

I vissa fall anvisades åt brigadcheferna några officerare genom generaladjutantexpeditionen, där ett större antal synbar-

---

[5] Jfr Dunér, 1808 års lantvärn, sid. 210, Landstormsmannen 1935.

[6] Arnells promemoria: jfr ovan sid. 65 f.

[7] Nytt och Gammalt, Lund, 4.5, 6.7. 08. — G. O. 7.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, IV, sid. 64.

[8] Länskungörelse, n:r 27 b, Blekinge län.

[9] G. O. 9.5. 08, vol. 2, Krigshandlingar; Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] G. O. 29.4., 14.5. 08, Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] G. O. 7.4. 08, vol. 2; Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 64 f.

[3] Handlingar rörande lantvärnet, vol. 2, Landskontoret, G I de, Örebro län, U.L.A.

ligen anmält sig.[4] Exempel på missförhållanden liknande Östgöta-brigadens ovan omtalade kunna framföras i stort antal.

I en dagbok av fältväbeln C. F. Karlén vid Västmanlands lantvärn omtalas befälet vid ganska få tillfällen. Icke förty får man veta huru sagesmannens närmaste överordnade vid två tillfällen varit »för mycket uppblåst utaf spiritus vini». Den ena gången har den nämnde officeren befallt Karlén till en rekognoscering, som uppenbarligen varit alltför riskabel, och som den beordrade rentav kunde vägra att utföra, andra gången har hans fänrik ej kunnat skilja en rapport från en order.[5] Ur rättegångshandlingar framgår vidare följande: vid Närkes lantvärn har en person — skyldig till mordbrand och skatterestantier — under falskt namn antagits som fänrik; vid Hallands lantvärn har en högre officer gjort sig skyldig till brott, som gick å liv, andra anklagas för utpressning av truppen — mot en viss summa hade den utskrivne befriats[6]; i Stockholm skall enligt berättelse befälet befriat var och en från exercisen, som lämnade sin dagavlöning[7]. Vid sidan av dylika förhållandevis talrika uppgifter i krigsrättshandlingarna finnas många berättelser, som även ge mycket dåliga vitsord åt befälet, vilket varit antingen officerare, som kasserats på grund av alkoholism eller dylikt, eller villiga men alldeles okunniga ynglingar.[8] I helhetsbedömningen av lantvärnet omnämnes också ganska genomgående bristen på dugligt befäl såsom en av de allvarligaste orsakerna till att lantvärnets insatser ej blevo större.[9] Emellertid kan man både bland bataljonschefer och antagna yngre officerare — studenter o. dyl. — finna exempel på ett utomordentligt intresse och en synbarligen utmärkt förmåga att fylla det svåra värvet. En bataljonschef har skildrat sin lantvärns-

[4] Jfr Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 18.

[5] Karléns Dagbok, Jäderlunds arkiv, vol. III f., Kr.A., sid. 6, 18. Likartade intryck omnämnas i privat brevväxling, W 956, U.U.B.

[6] Rosen till bat.-chefen 10.9. 08, Krigshistoriska samlingen, Kriget 1808–09, vol. I, R.A.

[7] Montgomery, Kriget emellan Sverige och Ryssland 1808 och 1809, II, sid. 69.

[8] Bruncrona, Relation, vol. 255, Krigshandlingar, Kr.A. Wetterdahl, Dagboksanteckningar, Arméns flottas arkiv, Kr.A.

[9] W 310: Granbergs Historisk Tafla med marginalanteckningar av G. A. Malm, sid. 7, U.U.B. Armfelt, Sparre m. fl., jfr bl. a. nedan sid. 214.

bataljon och exercisen med denna på ett sätt, som visar, att truppen varit hans ambition, för vilken ingen möda lämnats ospard.[1] Bland studentofficerare märkes sedermera general af Dalström, vilken lämnat sina teologiska studier och bl. a. vid Lemo-landstigningen utmärkt sig som befälhavare för en styrka av Upplands lantvärn och visat personligt mod.[2] Akademiker, som kommit ut som lantvärnsbefäl, påträffas här och var i rullorna. Redan i april 1809 överföres en f. d. »magister docens i matematik» vid Åbo akademi, Axel Flodberg, till ordinarie stat och blir stabsunderlöjtnant.[3] Flodberg hade på grund av sin duglighet avancerat från fänriks grad till löjtnant och kompanichef vid lantvärnet. Han hade t. o. m. varit t. f. kommendant i Karlstad och vik. bataljonschef.

Ett annat exempel är den redan citerade Karlén, dagboksförfattare under sin tid som fältväbel vid Västmanlands lantvärn, vilken före kriget var studerande, efter kriget underofficer vid Västmanlands regemente.[4] Vid lantvärnet började också den kände kaptenen, publicisten och teaterdirektören Anders Lindeberg som fänrik sin militära bana, senare fortsatt vid Gotlands nationalbeväring och Skaraborgs regemente.[5]

De ibland svåra missförhållandena inom officerskåren måste ses mot bakgrunden av dels den ytterst begränsade tillgången på användbart, utbildat befäl, dels de svåra omständigheter, under vilka lantvärnsbefälet arbetade. Särskilt påfallande är, att avlöningsförhållandena voro dåliga. I den officiella avlöningsstaten hade lantvärnsofficerarna fått en fördelaktig placering. I praktiken kommo de i en svår mellanställning, och penningbristen har många gånger i första hand gått ut över dem.[6]

---

[1] Byström, O., Jönköpings I. landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809, Svensk militär tidskrift 1916, sid. 104 ff.

[2] Listor över dem, som utmärkt sig i striden vid Lemo, vol. 113, 114, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Administrativa handlingar rörande armén, vol. 28, R.A.

[4] Jäderlunds arkiv, vol. III f., Kr.A.

[5] Jfr t. ex. Jansson, a. a., sid. 633. — Lindeberg, Biografi över A. Lindeberg, hans liv och verksamhet, sid. 2.

[6] Jfr vol. 316, Krigshandlingar, Kr.A. — Uppgifter om personliga utlägg av officerare till manskapets underhåll förekomma också sporadiskt. Jfr nedan sid. 329.

Underofficerare m. fl.

Samtidigt med officerarna anskaffades underofficerare. I 26 mars-förordningen uttalades uttryckligen, att underofficerare och korpraler helst borde uttagas bland skickliga lantvärnsmän.[7] I generalorder den 7 april föreskrevs, att åtminstone två officersplatser per bataljon och två underofficersplatser per kompani skulle lämnas obesatta för att så småningom kunna fyllas med skickliga män ur ledet.[8] Detta representerade 10 vakanser för var och en av de 51 bataljonerna eller cirka 500 nummer. Strödda uppgifter om befordran och den allmänna klagan på svårigheten att åstadkomma fulltaliga såväl befäls- som manskapsstyrkor göra det ytterst sannolikt, att dessa möjligheter icke lämnades oanvända.[9] Genomgående ha korpralerna tagits bland manskapet. I förslagen sammanställas alltid korpraler och manskap. I Örebro län har ett mycket stort antal underofficerare ursprungligen varit manskap. Vid Värmlands lantvärn befordrades genast 20 lantvärnsmän till underofficerare. I övrigt har det förekommit mer eller mindre talrika befordringar. Dessa göra sig mera märkbara något senare, då vakanser efter de ursprungliga underofficerarna uppkommit eller lantvärnsmännen hunnit tillägna sig krigsvana och militära kunskaper.[1] Svårigheterna att fylla behovet av underofficerare hade vid dessa bestämmelser samverkat med ideologiska motiv. Enligt folkväpningsidén skulle befolkningen, som självmant gripit till vapen, själv utse både befäl och underbefäl. I Frankrike hade denna princip under de tidigare revolutionskrigen tillämpats i avsevärd utsträckning.[2] I några av de relaterade promemoriorna kan tanken möjligen sägas ha skymtat.[3] Underofficerare vid lantvärnet rekryterades även i stor omfatt-

[7] Jfr ovan sid. 62. Förordning angående lantvärnets fördelning på de olika länen, Årstrycket 1808, Sveriges krig, IV, bil. 7.

[8] G. O. 7.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. För vargeringen hade bestämts, att en fänrik för varje kompani skulle utväljas bland lämpade och ansedda på orten, se Sveriges krig, IV, sid. 51, 65.

[9] Se nedan kap. VI och särskilt sid. 281.

[1] Se bataljonsförslagen för Närkes lantvärn, vol. 189, Krigshandlingar och Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Handlingar rörande lantvärnet, Landskontoret, G I de, Örebro län, U.L.A. Nordensvan, C. O., Värmlands regementes historia, I, sid. 258.

[2] Jfr Rousset, Les Volontaires 1791–1794, sid. 9 m. fl.

[3] Jfr ovan Rosenblads förslag sid. 26.

ning bland f. d. underofficerare vid armén.[4] Enligt generalorderna skulle bataljonerna i övriga avseenden utformas i stort sett såsom ordinarie förband. Lantvärnsbataljonens intendenturpersonal svarade med någon inskränkning mot indelta arméns.[5] I dessa hänseenden torde skillnaden mellan utformningen enligt generalorder och i verkligheten ha blivit ännu större än vad befälet beträffar. I många fall ha underåriga anställts. Vid Upplands lantvärn var en regementskommissarie 15 år.[6]

Vid varje brigad skulle finnas en fältpräst, en auditör och en läkare, vid var bataljon en underläkare.[7] Även bland de sistnämnda ha underåriga förekommit. Sedermera fältöverläkare Ekströmer började sin bana som sjukhusläkare främst för lantvärnsmän på sin fädernegård i Dalsland, dit han återvänt under hösten 1808 från Karlstad, emedan skolan stängts för att förhindra spridningen av farsoter i staden. Han var gymnasist — ännu ej 15 år gammal.[8] Uppgifter om barberarlärlingar såsom biträdande läkare förekomma också. De härstamma från senare lokala, kaotiska situationer.[9]

Underhåll.

Beträffande underhållet är det de närmaste ansvariga myndigheternas uppfattning, som i första hand förtjänar uppmärksamhet.[1] En av de ledande på intendenturens område förklarade redan den sista juni, att det kanske fanns någon möjlighet att få förråden att räcka över vintern, men omöjligen längre.[2] Han antyder emellertid en farhåga, att penningmedlen skulle sina dessförinnan. Stora svårigheter ha visat sig även för andra truppförband. Vargeringen har varit utsatt för sådana, och även ordinarie armén har haft känning av dem.[3] Men å andra sidan

[4] Underofficersrullor, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Just. G. O. 9, 15.4. 08, vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A. — Sveriges krig, IV, sid. 65.

[6] Förteckning å lottning underkastade personer för arméns förstärkning, Landskansliet, Uppsala län, U.L.A.

[7] Just. G. O. 16.5. 08 och Sveriges krig, IV, sid. 65. — Jfr vidare nedan sid. 403 ff.

[8] Elgenstierna, Adelns ättartavlor, II, sid. 549.

[9] Jfr nedan sid. 240 f. Jfr också nedan sid. 402 f. och Kommitténs för granskning av arméns medicinalverk handlingar 1810, R.A.

[1] Om underhållets ordnande för armén i övrigt jfr Sveriges krig, I, sid. 290 f.

[2] Wirsén till krigskommissarie Fägersten 30.6. 08, Krigshistoriska samlingen, Kriget 1808–09, vol. II, R.A.

[3] Jfr Sveriges krig, I, sid. 290.

ha också många skrivelser och rapporter en karaktär, som anger, att svårigheterna ofta gällde transport- och organisationsfrågor.[4]

Avlöning. Redan på ett tidigt stadium förmärktes lantvärnets ovissa ställning såsom en nytillkommen inrättning. De ordinarie ämbetsverkens åligganden beträffande lantvärnet hade icke preciserats. Magasinsdirektionen var det stora spannmålsreglerande ämbetsverket, men det ansåg sig ej ha närmare skyldighet att svara för arméns behov. Det förelåg en typisk desorganisation på intendenturens område. Med några undantag hade förslagsställarna lagt uppgiften att underhålla lantvärnet på kronan. Av dem, som ivrat för lantvärn i form av frikårer, hade dock flera haft andra planer härvidlag. Genom generalordern den 7 april jämställdes lantvärnet beträffande underhållet helt och hållet med vargeringen.[5] Detta innebar en avgörande seger för dem, som ivrat för lantvärnets organisation i likhet med hären i övrigt. Det var vidare förutsättningen för lantvärnets användning i linjetjänst. Tanken på lantvärnet såsom ett ofantligt folkuppbåd för hemprovinsens försvar, levande av hemtraktens spontana understöd, fick definitivt vika för den ingalunda mindre uppgiften att genom arméns intendentur underhålla de 30,500 lantvärnsynglingarna, som man beslutat uttaga. Det var ett omfattande åtagande staten på detta vis gjort. Inga spår av diskussion i frågan ha påträffats. Enligt beslutet skulle varje lantvärnssoldat erhålla 6 skilling banko om dagen. När lantvärnet ryckte ut i fält, skulle avlöning enligt fältstat utgå.[6] Kostnaden för ett fulltaligt lantvärns avlöning skulle m. a. o. årligen bli c:a 1 1/3 milj. Rd., en högst avsevärd summa, som dock endast betecknar en mindre del av den totala kostnaden för lantvärnet. Härtill kommo naturligtvis utgifter för officerares löner, för beväpning och ammunition, beklädnad, transporter m. m.[7]

[4] Jfr vidare nedan sid. 192 f.

[5] G. O. 10.4. 08, Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Enligt denna order skulle lantvärnets underhåll ske på samma sätt som vargeringens, vilken erhöll 6 sk. om dagen, jfr Nygren, Om Värmlands krigsfolk, sid. 105 m. fl. — Om spisordningen jfr Sveriges krig, I, bil. 24, 25.

[6] G. O. 7.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Enligt koncepträkningar för fältavlöning, som utförts av Cederström under dennes tid såsom befälhavare för Västra armén, erhöll lantvärnet en avlöning,

Trots de stora ekonomiska uppoffringar, staten gjorde för lantvärnet, tedde sig den utryckande lantvärnsmannens situation ingalunda avundsvärd. Avlöningen började först den dag han inmönstrades. Under färden till samlingsorten var han lämnad åt sig själv. I vissa län ha socknarna självmant fyllt ut denna lucka genom sammanskott till respengar åt sina lantvärnsmän. I Östergötland synes detta ha varit ganska vanligt, och de avtågandes understöd har t. o. m. uppgått till betydande summor, vida överstigande behovet under färden till samlingsplatsen. Socknarna ha på flera håll beslutat försäljning av spannmål ur sockenmagasinet för att kunna lämna de utgående sitt understöd.[8] I Örebro län uppges de frivilliga bidragen också ha varit mycket omfattande.[9] *Frivilligt understöd.*

Bestämmelsen om avlöningen var emellertid på sätt och vis endast skenbar. Det var ingalunda regel, att soldaten erhöll hela sin avlöning i kontanta medel. Detta hade för övrigt varit en orimlighet. Även om blott en mindre truppstyrka samlats på en ort, stego naturligtvis priserna på livsmedel där. Redan från krigets början hade därför utförliga beräkningar av kostnaden för underhållet i olika landsändar utarbetats. Enligt dessa fastställdes avlöningen för trupperna[1], d. v. s. den summa, för vilken landshövdingarna kunde företa utskrivning av förnödenheter till truppernas underhåll[2]. I kontanta medel utdelades i regel endast den s. k. tobaksskillingen. En skyldighet att lämna inkvartering mot normaliserade avgifter vilade sålunda på allmänheten. Detta åliggande torde ha medfört en av de allra kännbaraste verkningarna av kriget. När livsmedlen tröto, kunde situationen bli förtvivlad. Skyldigheten att tillhandahålla livsmedel m. m. långt under de gällande priserna ledde i regel till att de lokala myndigheterna gingo emellan. Krigs- *Avlöningen utlämnad in natura.*

som var en femtedel mindre än ordinarie arméns. Cederströmska saml., vol. III, Kr.A. — Jfr underhållet i Finland under vinterfälttåget. Sveriges krig, II, sid. 416. Den dagliga ersättningen var 8 à 9 sk. Bco förutom tobaksskillingen.

[8] Linköpingsbladet 18.6. 08, Norrköpings Tidningar 29.6. 08; Handlingar rörande lantvärnet, Gävleborgs län, G I, U.L.A.

[9] Der Nordische Kontrolleur, 1808, sid. 291. — Jfr också Calmar Posten 23.7. 08. Börjeson, Hammarön och Hammaröborna, sid. 314.

[1] Orig. prot. 14.3. 08, R.A.

[2] Ib.

hushållningen återspeglar sig i flera inlagor angående underhållet. Från Norrland klagade man, att avlöningen ej räckte mer än till en portion om dagen.[3] Från Göteborgs stad framfördes klagomål, att lantvärnet omöjligen kunde beredas uppehälle för den av staten lämnade avlöningen. Man föreslog extra tilldelning från kronobagerierna, men detta avslogs.[4] Göteborgs stad har också synbarligen gått emellan. I en av stadens tidningar kungöres en taxa, enligt vilken staden lämnar ersättning för inkvartering av lantvärnssoldater, underofficerare och officerare av växlande grader.[5] Inkvarteringsfrågan löstes i vissa fall genom yrkesmässiga handhavare, som dock ofta förfuskade uppdraget i syfte att slå mynt därav på ett oskäligt sätt. En mycket omfattande entreprenadtagare av detta slag omtalas från Stockholm, där lantvärnet vid vinterns början i mycket stor omfattning skulle inhysas.[6] När inkvartering hade påbjudits, voro värdarna skyldiga att lämna ordentligt härbärge. I Halmstad klagade några lantvärnsmän över att deras rum varit oeldade. Magistraten ålade då värdarna, två mamseller och en vapensmed, att antingen elda eller också själva ligga i de oeldade rummen.[7]

Specialfall beträffande underhållet.

Allt efter användningens växlande karaktär blevo underhållsfrågorna mer eller mindre komplicerade. I den allmänna planen för truppernas underhåll intogo lanttrupper på sjökommendering en undantagsställning: för dem kunde icke proviant i samma utsträckning som för flottans besättning i övrigt (4 månaders proviant) anskaffas, och uppgiften överlämnades därför till resp. officerare själva.[8] I början av april meddelade Förvaltningen av Sjöärendena, att halva smörportionen måste indragas för arméns flotta. Avlöningen i kontanter skulle i stället ökas

---

[3] Avskrifter ur Västernorrlands läns arkiv, vol. 294, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Orig. prot. juni sid. 128, juli, sid. 119, R.A.

[5] Götheborgs Tidningar, 30.12. 08: för en månads inkvartering av en överste 15 Rd., major 10 Rd., kapten 6 Rd., löjtnant 4 Rd., underofficer 2 Rd., korpral, soldat och häst 32 sk.

[6] Jfr nedan sid. 230 f.

[7] Brevkoncept odat., jan. 1809, Hallands län, L.L.A.

[8] Förvaltningens av Sjöärendena skrivelse till K. Maj:t 1.3. 08, R.A. Anslaget hade ej utgått, och svårigheter förorsakades därför.

med ett mot minskningen i natura svarande belopp.[9] Då lantvärnet i stor utsträckning föll inom denna kategori, kan underhållets organisation utan tvivel ha utsatt lantvärnet för särskilt svåra förhållanden.[1]

Vid förflyttningar längre sträckor gällde 1791 års tågordning. Transporterna drogo stora kostnader. Till två lantvärnsmän rekvirerades sålunda en häst. Räkningar för dylika durchmarscher ha inströmmat i oerhörd mängd till resp. lanträntерier. Ersättningen har icke varit särskilt god. För en skjuts 8 1/2 mil med 68 hästar blev ersättningen 4 Rd. 26 skilling. Dessutom kunde räkningarna många gånger, kanske i regel, ej omedelbart betalas.[2]

Kompletterande bestämmelser.

När lantvärnet i stort sett ansågs formerat, upplöstes brigadindelningen med undantag för Östgöta- och Skåne-brigaderna. Lantvärnsbataljonerna inordnades under resp. indelta regementens chef på samma sätt som vargeringsbataljonerna.[3] Denna förändring medförde dock ej den intima inordning av lantvärnet i den ordinarie armén, som så många förordat men var ändå ett steg mot förverkligandet av Tibells önskan att göra lantvärnet till en kopia av vargeringen.

Som skäl mot dylika förslag anfördes orimligheten att tillämpa olika disciplinstraff på en och samma trupp.[4] Denna ideologiska princip resulterade i särskilda bestämmelser för lantvärnet vid förseelser. Straffen voro mildare än för trupperna i övrigt.[5] Det var en rest av tankarna på lantvärnet såsom en medborgarhär med större socialt anseende än övriga trupper. Utvecklingen gick dock i annan riktning.

Rekrytering till armén från lantvärnet.

Vid mitten av juni, då lantvärnstrupperna i större utsträckning hade börjat sammandragas, togs ett nytt betydelsefullt steg på den redan tidigare inslagna vägen. I cirkulärskrivelse till

[9] Ib. 7.4. 08, R.A.

[1] Jfr härom nedan sid. 212 ff.

[2] Handlingar rör. lantvärnet, vol. 4, Landskontoret, G. I e, Västmanlands län, U.L.A.

[3] G. O. 4.6., 3.8. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. — Sveriges krig, VII, sid. 29 f.

[4] Jfr Lefréns berättelse om Tibells tjänstgöring som generaladjutant, Lefrénska saml., XIV: 6, R.A.

[5] G. O. 15.6. 09, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

landshövdingar och ämbetsverk meddelades, att lantvärnsmännen fingo taga lega till indelta regementen eller vargering, även om de redan voro utkommenderade.[6] Svårigheterna att rekrytera armén blevo så småningom mycket stora och rekryteringen från lantvärnet därför allt betydelsefullare. Bestämmelsen gjorde den i 26 mars-förordningen föreskrivna numerären ganska illusorisk. Vakans efter dylik värvad behövde nämligen inte ersättas före årets slut. Tanken att lantvärnet skulle utgöra en rekrytskola för armén hade uttalats i Arnells och Gustaf Tolls promemorior.[7] Landshövding Mörner hade förts in på den av de stora svårigheterna att fylla både vargering och lantvärn.[8] Tibell anger icke tanken såsom sin egen vare sig i brev till Toll eller i sin ämbetsberättelse. Att den tilltalat honom torde emellertid ligga i öppen dag. Så småningom har även konungen omfattat denna anordning med gillande. I uniformsdiskussionen med Tibell förklarar han, att en lantvärnsman alltid borde vara i en sådan ställning, att han önskade överflyttning till ordinarie armén.[9]

Sammandragning.

Officiellt skulle sammandragningen ske så snart officerskårerna blivit fulltaliga. Den 20 april påbjödos allmänna befälsmöten, som i regel omfattade fjorton dagar.[1] Sammandragningen betingades emellertid i själva verket av två omständigheter framför alla andra, nämligen i vad mån utskrivningen förts till en effektiv fullbordan samt den närmaste användningen av de nyuppsatta trupperna. Båda dessa sidor av sammandragningen behandlas på annan plats.[2] Likväl återstå några smärre kommentarer att göra till detta mycket kritiska och nästan avgörande stadium. Växlande omständigheter i ovannämnda avseenden gjorde, att någon allmän tidpunkt för lantvärnets samling ej fastställts. Det torde i flera fall vara vargeringens avmarsch från övningsfältet, som blev avgörande, eme-

[6] Kungl. brev 15.6. 08, Riksreg., R.A. Sveriges krig, VIII, sid. 249 f. m. fl.

[7] Jfr ovan sid. 65 ff.

[8] Mörner till K. Maj:t, Orig. prot. juni, sid. 101, R.A. — Jfr vidare ovan sid. 89.

[9] Kon. till Tibell, 31.8. 08, Tibellska saml., R.A.

[1] G. O. 9.4. 08, G. O. 20.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 65.

[2] Jfr ovan och nedan sid. 88, 166 ff.

dan lantvärnet i vissa fall hade samma övningsfält och inkvartering som denna.[3] Endast en mycket modererad allmän samlingsorder utgick. I generalorder den 14 maj hade Tibell i sitt förslag uppsatt, att lantvärnsbataljonerna skulle hållas redo till sammandragning, så snart order därom anlände. Konungen har vid justeringen tillagt orden »och sidst med denna veckas utgång». Det syns vara ett nytt exempel på huru Gustav Adolf velat påskynda lantvärnets formering.[4]

Fansvärjning.

En bestämmelse, som förorsakade brigadcheferna vissa svårigheter, var befallningen, att lantvärnet skulle svärja fanan.[5] Utan svårighet försiggick proceduren i Bohuslän, där lantvärnet till en del redan gått ombord på skärgårdsflottan men nu återkallades i och för fansvärjningen.[6] Från stora delar av Sverige äro inga uppgifter påträffade om truppens reaktion, varför ceremonien i fråga torde ha försiggått ganska omärkligt. Eden kan förefalla att vara en formalitet, men det visade sig, att dess avläggande hade en synnerligen påtaglig innebörd, när det började inträffa, att lantvärnsmän gjorde sig skyldiga till rymningsbrott: 31 man blevo av amiralitetskrigsrätten i Karlskrona dömda att arkebuseras för rymning; en, som begått samma brott men ej avlagt eden, dömdes att springa 5 varv gatulopp.[7] Från Kalmar län rapporteras, att några — som dock förblivit okända — inom vargeringen och lantvärnet ropat nej till eden.[8] Genom De la Gardie och Skjöldebrand ha vi vidare två ganska utförliga redogörelser för huru lantvärnet, när det äntligen formerats till trupp, uppfattade sin uppgift som fosterlandets försvarare.

Vid några av de skånska bataljonerna gjorde manskapet enligt De la Gardie motstånd mot edens avläggande. Vid fjärde bataljonen avlade endast en mycket liten del eden. Manskapet förklarade sig dock villigt att tjäna konung och fosterland

[3] Se Sveriges krig, IV, bil. 3 och 8.

[4] Just. G. O. 14.5. 08, vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] G. O. 9.5. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Carlheim-Gyllenskiölds skrivelser, 9, 16.5. 08, F 729, U.U.B.

[7] Gen. aud. prot. 16.12. 08 inför Konungen, R.A. — Straffet nedsattes till 12 dagars fängelse vid vatten och bröd, vilket redan var avtjänat långt innan denna dom fastställdes.

[8] Dat. 27.7. 08, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A.

till sista blodsdroppen. De la Gardie tycks ha varit tvungen att ge efter och ej kunnat betvinga den bristande hållningen. Han har anmält lantvärnet för Toll, Södra arméns befälhavare, och denne har utfärdat stränga order om ovillkorlig fansvärjning. Efter nya ansträngningar har De la Gardie slutligen lyckats.[9]

Skjöldebrand uttalar i sina memoarer sitt ogillande av fansvärjningen. Hans berättelse är måhända icke fullt tillförlitlig men återspeglar de idéer, som han ville verka för. Manskapet befarade att efter edens avläggande jämställas med de värvade soldaterna. Här framskymtar sålunda allmänhetens förakt för soldatyrket. Den indelte soldaten hade emellertid ett helt annat socialt anseende än den värvade. Skjöldebrand gjorde allt vad han kunde för att motverka alla rykten, att lantvärnssoldaten skulle komma att behandlas illa. Han var ganska rädd för det första mötet med sin trupp i Norrköping och misstänkte t. o. m., att oroligheter skulle uppstå. Fördenskull begärde och erhöll han all tillgänglig kronobetjäning till sin disposition, d. v. s. sex man. Fansvärjningen beskriver han mycket livfullt.[1] Han började med att hålla ett tal, som enligt hans uppfattning grep manskapet.[2] Härefter gick Skjöldebrand över till att tala om Sveriges farliga läge och lantvärnets uppgift att skydda fosterlandet. När han slutat, uppmanade han truppen att svärja fanan genom att räcka upp händerna. Den följde hans uppmaning. En ung officer påpekade emellertid till Skjöldebrands stora missbelåtenhet, att manskapet på ett avlägset hörn ej räckte upp händerna. Bland manskapet spred sig då genast oppositionsstämningen, och situationen såg ganska hotande ut. Några blevo arresterade men ångrade snart sitt uppträdande och kunde friges. Huru farlig situationen än sett ut, hade Skjöldebrand lyckats bemästra den. Han skriver, att han betraktade sitt första möte med truppen såsom en seger i en mindre batalj. Eden avlades

[9] Allmän kungörelse av Toll såsom Södra arméns befälhavare; Rapport från Jakob De la Gardie till Toll 7.8. 08, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 28 ff.

[2] Tryckt i Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 223 f. Skjöldebrand till Malla Montgomery 23.6. 08, varest talet, återgivet ur minnet, bifogats.

även på de övriga samlingsplatserna, Linköping och Vadstena, och händelseförloppet blev där ungefär detsamma som vid det första ovan omtalade. Även på andra platser ha intermezzon uppstått i samband med fansvärjningen. I Värmland har en lantvärnsman vid namn Bäck vägrat avlägga eden och med några yttranden försökt förleda sina kamrater. Han har gjort gällande, att om han avlade eden, skulle han kunna föras längre än till gränsen. Hela uppträdet förklarades emellertid ha sin orsak i att Bäck varit påverkad av starka drycker. Likväl blev han av krigsrätten vid Västra armén dömd till döden. I de högre instanserna nedsattes straffet, slutligen till två varv gatulopp.[3]

För exercisens förenkling fingo generalerna Friesendorff och Schwerin i uppdrag att utarbeta ett förkortat reglemente. Tanken härpå härstammade från Schwerins promemoria.[4] I G. O. den 15 juni fastställdes också extra judiciella bestraffningar. Dessa omfattade arrest i en till fjorton dagar, kommendering på handräckningstjänst av växlande slag, förbud att tala med övriga arresterade vid arrest, avtagande av hattprydnaden två till åtta dagar, tre till fem »musquetters» bärande i högst två timmar m. m. — Från exercistiden finnas några strödda upplysningar. Många bataljoner fingo order att rycka ut i tjänstgöring praktiskt taget omedelbart efter samlingen. Detta gällde framför allt dem, som togos till skärgårdsflottan, och exercistiden blev fördenskull kraftigt beskuren.[5] Någon bestämd tid var inte uppställd; i promemoriorna och lantvärnsförslagen hade denna satts till ganska olika längd, men sällan hade man gjort gällande, att mer än fjorton dagar eller tre veckor skulle behövas.[6] I verkligheten blev tiden avsevärt längre för många. *Exercis.*

[3] Gen. aud. prot. 7.6. 09, R.A.

[4] G. O. 15.6. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Orig. prot. 19.3. 08, R.A. — Jfr vidare Sveriges krig, I, sid. 252, IV, sid. 65 f.

[5] Just. G. O. 7.5. 08, vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Översikt över uppgifter om exercistiden i P. M:or m. m.: Pommerska lantvärnet skulle övas 21 dagar årligen. Dalgren, Sverige och Pommern, sid. 105 f. Arnells P. M.: 3 veckor; Schwerin i brev till De la Gardie: 14 dagar; Anckarsvärd till Jakob De la Gardie 25.4. 08, vol. 428, 372, 349, De la Gardieska saml., L.U.B.: de nyutskrivna borde övas 14 dagar och sedan sammanföras med de

Detta berodde bl. a. på att det inte var bestämt, vart bataljonerna skulle gå.[7]

En utförlig skildring av exercisen med Södermanlands lantvärn lämnar dess befälhavare, dåvarande major G. J. Silfversparre.[8] Han hade under tio veckor dagligen arbetat med en avdelning av detta, omfattande omkring 300 man. Denna skara hade blivit en förnämlig trupp, säger dess befälhavare. Det hade inte förekommit någon som helst ansats till misshälligheter utan den bästa anda hade varit rådande, och ingen gång hade han behövt tillgripa någon bestraffning.[9] Denna del av Södermanlands lantvärn hade fått en för den tiden grundlig utbildning och lovade synnerligen mycket.

Skjöldebrand redogör i sina memoarer för exercisen och utbildningen av officerarna. Han har lyckats mycket väl och torde utan tvekan kunna anses som en av de mest betydande bland lantvärnscheferna. K. Maj:t uttalar sitt välbehag över hans insatser.[1] Östergötlands tre bataljoner exercerades en kortare tid före avmarschen.[2] Men det var blott till Åland de förflyttades, och även där fortsatte övningarna. Skjöldebrand har t. o. m. utförligt beskrivit en uppvisning i ett av den tidens slutprov inom exercisen, uppträdandet i sluten trupp med vändning etc., som denna lantvärnstrupp hade tillfälle att avlägga inför ingen mindre än konungen själv.[3] För detta lantvärn övergick exercistiden relativt omärkligt i vakthållning i bakre linjen.

Ovanstående förhållanden gälla även skånska lantvärnet. Arnell hade i sin ovan omtalade P. M. hävdat, att lantvärnet efter tre veckors exercis borde kunna möta fienden.[4] Schwerin

---

ordinarie trupperna. Jfr också Sveriges krig, II, sid. 20: norska manskapet hade mycket kort övningstid, och nedan sid. 122.

[7] Jfr Krigsplanerna under sommaren sid. 167 ff.

[8] Elgenstierna, Adelns ättartavlor, VII, sid. 206.

[9] Silfversparre till landshövdingen 22.6. 08, Landskansliet, E. V, vol. 22, Södermanlands län, U.L.A.

[1] Just. G. O. 17. 8. 08, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Östgöta brigaden 1808/13 m. fl., Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr Sveriges krig, IV, bil. 8.

[3] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 36 f. Jfr nedan sid. 175, 240.

[4] Jfr ovan sid. 65; vol. 428, De la Gardieska saml., L.U.B.

hade också varit sangvinisk och uppskattat den erforderliga tiden till en månad eller 14–20 dagar.[5] I inte mindre än fyra månader fick De la Gardie tillfälle att öva sin trupp. Han kunde också med övertygelse hävda, att denna tid givit lantvärnsmännen full vana vid geväret och insikt om dess nödvändighet.[6]

Från Dala-lantvärnets exercistid har ett intermezzo bevarats till eftervärlden genom det rättsliga efterspel, som det ledde till. Vid marschövningarna uppstod något »buller», ursprungligen av den allra obetydligaste art.[7] En lantvärnsman vid namn Drake hade under marschen trampat sin närmast föregående kamrat på fötterna och icke åtlytt underofficerens förmaning att taga sig i akt. Drake fick då två slag av den sistnämnde efter en ordväxling. Chefen för Dala-lantvärnet överstelöjtnant L. Reuterskiöld lät giva Drake 15 prygel och underofficeren en varning för överilningen. Nu skulle ju lantvärnet enligt förordningen av den 26 mars vara befriat från kroppsaga. Drake hade vidare uppträtt sturskt och förklarat, att han tänkte rymma, och uppmanade på skämt sina kamrater att göra detsamma. Den 20–21 september, då den första höstkylan kom, gav han sig också av. Denna version av händelseförloppet är krigsdomstolens. Den har legat till grund för dess dödsdom över Drake, men målet gick naturligtvis vidare. Av generalauditörerna föreslås slutligen 8 dagar vid vatten och bröd såsom straff. Dessutom förordade de, att befälhavaren för Dala-lantvärnet skulle få en varning för överilningar. Ej heller dennes utdelande av kroppsstraff var nämligen riktigt enligt deras mening. Västra arméns befälhavare borde utdela denna varning till Reuterskiöld. Konungen har slutligen bifallit detta förslag med den förändringen, att han själv genom sin generaladjutant skulle utdela varningen. Händelsen kan förefalla som en intresselös detalj. Men det är anmärkningsvärt, att kroppsstraffet först 1868 försvann ur krigslagen. 1798 års krigsartiklar, från vilkas kroppsstraffsbestämmelser lantvärnet skulle vara undan-

---

[5] Jfr Schwerins P. M. ovan sid. 119, Schwerin till De la Gardie odat., vol. 372, De la Gardieska saml., L.U.B.

[6] De la Gardie till kon. 17.12. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[7] Gen. aud. prot. inför Konungen 15.2. 09, mom. 7, R.A.

taget, mildrades visserligen en aning 1812 och ganska avsevärt 1841, men först 1868 togs steget fullt ut.[8]

I allmänhet torde exercistiden ha förlöpt ganska lugnt. Varken offentliga eller privata källor ha något att berätta av större intresse. I bedömningen av detta skede ha två anmärkningar framför allt gjort sig gällande. Det är egendomligt, att de äro så motsägande. Den ena gäller, att lantvärnet togs ut i förtid utan att ha fått nödig utbildning, den andra, att man sölade så oerhört, att lantvärnet fick ligga månad efter månad i overksamhet. Anmärkningarna motsäga varandra. Det bevarade materialet ger vid handen, att man i allmänhet hade tid till den grundläggande exercisen. Mycken energi lades ner på den. Andan var i regel god, och samarbetet hade gestaltat sig bättre än man vågat hoppas på militärt håll. I jämförelse med andra nyuppsättningar hade lantvärnet god tid till övning. Gotlands nationalbeväring räknade två år senare med blott 8 dagars övning.[9] Hallands rotering skulle exerceras 14 dagar och sedan hemsändas.[1] Vargeringsbataljonerna övades mellan 3 dagar och 3 månader.[2] De indelta soldaternas exercis var ej heller för omfattande.[3] Exercis-tiden var icke lantvärnets svagaste punkt. Andra frågor såsom utrustning och beväpning gjorde emellertid den i och för sig tillräckliga tiden för övningen i viss utsträckning mindre effektiv. I flera fall hade exercisen försvårats av brist på gevär.[4] Dylika brister spelade emellertid inte så stor roll i dåtidens krigföring. Motsvarande omständigheter kunna påvisas från andra håll. Berthier har ett par dagar före marschen över Alperna år 1800 givit order angående de konskriberades skjutövningar, som antyda likartade förhållanden.[5]

Sammanfattning. Även i detta avsnitt av lantvärnets historia bryta sig folkväpnings- och inskränkningstendenserna med ett tydligt över-

[8] Jfr krigsartiklarna i Årstrycket 1798, deras moderation i årstrycket 1812 samt krigslagarna i Svensk Författningssamling 1841, 1868, särskilt den sistnämnda n:r 60, sid. 96 och Jansson, a. a. sid. 528.

[9] Jfr ovan sid. 32.

[1] Jfr Toll till K. Maj:t 20.9.08, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Sveriges krig, IV, sid. 52.

[3] Sveriges krig, I, sid. 236 f.

[4] Jfr t. ex. nedan sid. 176.

[5] Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, IV, Neuzeit, sid. 466.

tag för de förra under det tidigare skedet. Det förefaller sannolikast, att detta förhållande har en dubbel orsak. En allmän avsikt gör sig gällande att psykologiskt vinna allmänheten, medan man ännu befarar ett angrepp mot Sveriges hjärta. Armfelt har, som ovan sagts, skarpast insett betydelsen av de psykologiska faktorerna och förordat deras beaktande. Denna strävan har konungen varit mycket mån att befordra. I andra hand framträder en tendens av helt annan karaktär. Dess förespråkare är Tibell. Hans önskan är att tänja alla beslut och åtgärder åt det konsekvent fasthållna målet att göra lantvärnet till en dubblett av vargeringen. Gevärsfrågan börjar således med den frivilliga insamlingen och försöken att bottenskrapa förråden på alla möjligen tillgängliga vapen men fortsätter med frågans lösning helt och hållet genom statens uppköp och utdelning av engelska gevär. Befälsfrågan genomgår samma utveckling från possessionatsuppropet till kommenderingar från ordinarie förband. Blott där folkväpningsentusiaster eller värnpliktsivrare äro brigadchefer (De la Gardie och Skjöldebrand), får befälsfrågan en lösning enligt folkväpningsivrarnas önskemål: uppbåd av civila, framför allt snabbutbildning av lämpliga och villiga studenter och t. o. m. gymnasister. Även förbandens ställning till armén exemplifierar samma tendens. Först är det fråga om självständiga brigader, och därefter sker en allt längre fortgående samordning med de ordinarie trupperna. I underhållsfrågan kan ingen dragkamp spåras. I detta avseende jämställdes lantvärnet redan från och med de första besluten med vargeringen. Samtidigt med denna övergång från folkväpning hän mot vargeringsdubblett skedde vissa ändringar beträffande lantvärnets användning.

2. Lantvärnets beklädnad.

Litteraturens uppgifter om lantvärnets beklädnad.

Under hösten trängde sig beklädnadsfrågan fram i centrum. Dess betydelse och allvar insågs så småningom av allt fler av dem, som buro ansvaret för lantvärnet. Frågan har varit föremål för uppmärksamhet i lika hög grad som lantvärnets användning. Historisk Tafla ger en ganska utförlig skildring av de komplicerade och till synes motsägande beslut konungen

fattade angående beklädnaden.[6] I Generalstabsverket återges några av påbuden om beklädnaden och deras tillämpning.[7] Uppgifter om lantvärnets bristande beklädnad eller åtgärderna för dessa brister avhjälpande förekomma talrikt i memoarer och historiska bearbetningar. Ett kortfattat men mycket uppmärksammat omnämnande föreligger i Sam. Clasons uppsats i Historisk Tidskrift vid 100-årsminnet av revolutionen. I denna skildras lantvärnets beklädnad såsom ett exempel bland många på obstruktionspolitikens förlamande verkningar. I direkt motsats till Historisk Taflas framställning lägger Clason skulden för det ödesdigra dröjsmålet på t. f. regeringen med riksdrotsen Trolle-Wachtmeister som ordförande. Framställningen mynnar ut i den tillspetsade satsen: »Medan proceduren (medelanskaffningen till lantvärnets beklädnad) förhalades, dog truppen.» I en not modererar dock Clason i avsevärd grad denna medvetna generalisering. En förmedlande ståndpunkt intar Steckzén.[8] Som fullt medveten och konsekvent genomförd obstruktion betraktar prosten Häggman myndigheternas handhavande av frågan. Från flera landsändar anger han exempel på huru åtgärder vidtogos men också på huru dessa berövades all verkan genom »malcontenternes» mellankomst.[9] Tibells roll har Tingsten ganska ingående behandlat. Han gör gällande, att Tibell är alldeles utan ansvar för utvecklingen av lantvärnets beklädnadsfråga.[1]

Förordningarna av den 14 och 26 mars innehöllo inga bestämmelser angående beklädnaden. I Pommern hade lantvärnet beklätts på frivillig väg.[2] Vissa uttalanden för frivillig beklädnad förekomma även bland lantvärnsprojekten. De la Gardie ville, att lantvärnet skulle bekläda sig självt, förmodligen för att dess karaktär av frivilligt uppbåd då skulle vara tydligare. För det väldiga uppbåd, som han önskade, var detta också enda möjligheten. Han önskade även, att officerarna vid skånska lant-

[6] Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 14 ff.

[7] Sveriges krig, IV, sid. 68 ff. Jfr också ib. VII, sid. 133.

[8] Clason, Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–09, sid. 22, n. 1, H.T. 1909. Steckzén, Krigskollegii historia, III, sid. 501 f., 515 ff.

[9] Häggman, Dagbok, sid. 6–7, D 1048 a, K.B. Jfr vidare Wieselgren, O., Gustaf IV Adolfs fall i gustaviansk belysning, Svenska Dagbladet 5.7. 1936.

[1] Tingsten, a. a., sid. 48 ff.

[2] Se Dalgren, Sverige och Pommern 1792–1806, sid. 106.

värnet använde nationaldräkten.[3] Schwerin föreslog, som ovan sagts, att beklädnaden skulle bli grå utan grannlåt, som förödmjukar den fattige.[4] Åsikterna i beklädnadsfrågan lämna åter ett exempel på motsättningen mellan folkväpnings- och inskränkningssträvandena. De berodde med andra ord på de olika uppfattningarna om vilken karaktär lantvärnet borde få vid utformningen. Beträffande underhållet hade lantvärnet jämställts med vargeringen. Klädesfrågan kom att lösas enligt andra principer. Vargeringen skulle sålunda beklädas av rotarna mot ersättning till dessa av kronan genom utdelning av beklädnadspenningar. Systemet fungerade långt ifrån klanderfritt.[5] Beklädnadsförråden voro vid krigsutbrottet alldeles otillräckliga även för uppsättningen av vargeringen och reservtillgångarna ganska hårt anlitade, även innan lantvärnets stora behov anmälde sig.[6] Ytlig och oriktig torde med all sannolikhet den Hedvig Elisabeth Charlotta tillskrivna uppfattningen vara, att konungen endast hade behövt ge order om beklädnad till lantvärnet.[7]

Spontana frivilliga insamlingar.

För lantvärnets del låg det ganska nära till hands att vänta frivilliga bidrag. Sådana ha också förekommit i stor utsträckning. I många län omnämner landshövdingen i senare kungörelser, huru föredömlig den frivilliga klädesutrustningen var.[8] I Värmlands län ha de, som undgått utskrivningen personligen eller för sitt tjänstefolk, i ganska stor utsträckning bidragit med klädesutrustning.[9] I Malmöhus län ha också omfattande frivilliga bidrag inströmmat.[1] Flera gåvor ha vidare skickats

[3] Underdånig P. M. 15.3. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] F 650 b, U.U.B. Sveriges krig, IV, bil. 4 (p. 7). Jfr ovan sid. 39.

[5] Sveriges krig, IV, sid. 52. Om bristerna vid Värmlands vargering jfr Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 257 f.

[6] Jfr Sveriges krig, I, bil. 12, IV, sid. 52, VII, sid. 133. Besiktningsmönstringsrulla över beklädnaden vid regementen, vargering och lantvärn vid Västra armén, Krigsdep. 2:dra div., Inkomna handl. n:r 2389, behandlad 22.9. 08, m. fl., Kr.A. Zeeh, E., Lantvärnet 1808–09, Stockholms Försvar 1926, sid. 52.

[7] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 255.

[8] Länskungörelse 7.6., 28.7. 08, n:r 104, 149, Skaraborgs län. I sin rapport om antalet lantvärnsskyldiga frågade landshövding Hierta redan 23 april om åtgärder för beklädnaden. R.A.

[9] Värmlands läns kungörelse 7.6. 08, n:r 52.

[1] Handlingar rörande lantvärnet, Landskansliet, Malmöhus län, L.L.A.

direkt till de centrala myndigheterna, varvid konungen genomgående förklarat sitt nådiga välbehag.[2]

Den vanligaste formen för de spontana bidragen var emellertid, att varje socken åtog sig omsorgen om dem, som uttågade. Dylika fall ha förekommit i praktiskt taget varje landsända. Särskilt ha städerna frikostigt lämnat bidrag till sina uttågande ortsbor. Ibland har det t. o. m. varit tal om fullständig utrustning. Göteborg har sålunda, innan ännu direktiven för beklädnaden helt fastställts, på eget initiativ lämnat fullständig beklädnad för 300 man. Medlen härtill togos ur stadskassan.[3] Östgötastäderna ha gått i spetsen för de spontana bidragen inom Östergötlands län. Norrköping har beklätt sina 100 lantvärnsmän, Linköping sina 47 etc.[4] I Östergötland ha särskilt många socknar givit löften om att sörja för sina lantvärnsmäns beklädnad. Kungl. Maj:t har varit mycket välvilligt stämd emot dessa bidrag. Landshövdingen i Östergötland kan sålunda redan den 18 juni för länets invånare omtala, att han erfarit »Kungl. Maj:ts nådiga välbehag» över insamlingen i länet, och lämna en ivrig uppmaning till fortsättning. Vad han anger som nödvändigt för lantvärnsmännens beklädnad representerar en relativt god tilläggsutrustning till egna gångkläder.[5]

Utrustningen hade på flera håll sina stora brister trots denna verksamhet. I Östergötlands län har även lantvärnschefen på egen hand bidragit. Skjöldebrand omtalar, att han redan i början av maj ansett bristerna nästan vådliga och därför gjort en förfrågan hos K. Maj:t om huru lantvärnet skulle förses med kläder. Han har fått order, att truppen skulle avmarschera trots bristerna, och att han skulle anmäla behovet såsom ekonomimål i Krigsdepartementet. På egen svag kredit anskaffade

---

[2] Orig. prot., maj, juni 1808, R.A.

[3] Fröding, H., Göteborgs historia under Gustavianska tiden, sid. 300.

[4] Landshövdingen i Östergötlands län till Krigsdep. 26.8. 08. Jfr Krigsdepartementets skrivelser till K. Maj:t 1808 n:r 2032, 2042, 2110, R.A.

[5] Jfr nämligen: »Ett par blå pantalonger, ett par skor med dubbla sulor, ett par strumpor, en blångarnsskjorta och en halsduk av svart kläde med spänne.» Brevkoncept 18.6. 08, Landskansliet, Östergötlands län, V.L.A. I Sveriges krig, IV, sid. 71, m. fl. finnes uppgiften, att konungen ogillade dessa insamlingar, med en hänvisning till en kungl. förordning 25.4. 1696 med förbud mot infordrande eller mottagande av gärder eller varor från allmogen.

han en del kläder och kan i sina memoarer t. o. m. göra gällande, att hans trupp tågade väl utrustad genom Stockholm.[6]

Det finns många andra exempel på både huru hemorten och befälhavaren icke lämnat någon möjlighet oförsökt för att ordna det väl för sin trupp. Från de mest skilda landsändar vittna sockenstämmoprotokollen härom. I en Upplandssocken har underhållet organiserats så att varje månad vissa medel utgingo.[7]

Krigsdepartementets allmänna beklädnadsuppdrag 1 och 23 juni.

Det enda påbud, som utfärdats för lantvärnet i dess helhet beträffande klädseln, var en bestämmelse i generalorder den 13 april, enligt vilken lantvärnets hattar skulle uppstockas till möjligaste militära utseende, så snart truppen förlades till städer.[8] Talrika räkningar från hattmakare ge vid handen, att denna åtgärd vidtagits i omfattande utsträckning.[9] Krigsdepartementets uppdrag att utrusta lantvärnet var mycket vagt formulerat.[1] Först när truppen ryckte ut i fält, skulle den förses med nödiga kläder. Uttrycket kunde tolkas på olika sätt och förbisågs ofta helt och hållet. Upplands lantvärn och övriga tidigt uttågande försågos inte med munderingar. Under avmarschen framkommo emellertid klagomål över bristande fotbeklädnad. Vissa kontingenter måste på grund härav transporteras med kronoskjuts.[2] Den 1 juni bestämdes emellertid, att lantvärnets oundgängligaste behov skulle fyllas genom utdelning ur kronans förråd.[3] I slutet av månaden, den 23, upprepades bestämmelsen i något vagare ordalag. Blott de, som slitit ut sina egna kläder, skulle komma ifråga. Efter besiktningsmönstring skulle behoven anmälas och Krigsdepartementet därefter

---

[6] Jfr uppgift i C. A. Adlersparre, 1809 års revolution och dess män, I, sid. 38. Skjöldebrand, Memoarer, III, sid. 34.

[7] Isakson, W., Ur de gamla Tunasoldaternas historia, Olandsbygden 1936, sid. 26 f.

[8] G. O. 13.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 68 f.

[9] Resp. brigader, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] G. O. 9.5. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 71.

[2] Rörande Östergötlands lantvärn se Sveriges krig, IV, sid. 70. Upplands lantvärn 1808/211, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] G. O. 1.6. 08, Lantvärnet i allmänhet, Lantvärnsarkivet, 1808/1, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 69; m. fl.

leverera beklädnad.[4] Lantvärnets uniform fastställdes också. Den skilde sig endast obetydligt från infanteriuniformen. Särskilt viktigt var det, att hattar och skodon kunde sändas vid behov. I all synnerhet ha skodon lämnats i mycket stor omfattning. På grund av dessa mycket allmänt formulerade uppdrag anskaffade Krigsdepartementet trots svårigheter så småningom kläde från utlandet.[5] Men endast fem dagar efter den sistnämnda generalordern ändrades bestämmelserna ånyo. En cirkulärskrivelse utgick till landshövdingarna med uppdrag till dessa att anordna frivillig insamling till lantvärnets beklädnad.[6] Krigsdepartementet uppmanades upphöra med sin tillverkning av buldansrockar för lantvärnet.[7] Otillräckligheten av rikets penningtillgångar var orsaken till åtgärden, förklarade konungen i skrivelsen. En annan orsak, som i sista hand berodde på penningsvårigheterna, var de bristande materialresurserna i Krigsdepartementet. I detta ämbetsverk har man också ansett, att uppdraget t. o. m. automatiskt återkommit, då dessa brister långt senare i viss mån avhjälpts.[8] Det är ingalunda otroligt, att Gustav Adolf själv tagit initiativet till insamlingen; men att penningbristen angivits såsom orsak, leder osökt tanken till riksdrotsen Trolle-Wachtmeisters politiska plan, enligt vilken en arrangerad brist på penningmedel skulle tvinga konungen att tillgripa opraktiska och otympliga utvägar och slutligen göra riksdag nödvändig.[9] Konungen hade enligt 1772 års författning rätt att utskriva erforderliga gärder, då landet var hotat.[1] Om obstruktionspolitiken framtvungit

Subskriptionen av den 28 juni.

---

[4] G. O. 23.6. 08, Lantvärnet i allmänhet, 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 69.

[5] Orig. prot. 26.8. 08, R.A. — Sveriges krig, IV, sid. 69 f. Jfr nedan sid. 140.

[6] Riksreg. 28.6. 08, R.A.

[7] G. O. 27.6. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Krigsdepartementets skrivelse till K. Maj:t 27.7. 08, återgiven i Orig. prot., bifallen 13.10. 08, R.A.

[9] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 84. Jfr ovan sid. 43.

[1] Se § 45 i R.F. 1772, sid. 139. Jfr vidare Förenings- och säkerhetsakten § 5, sid. 147, Sveriges Regeringsformer, utgivna av E. Hildebrand. — Under ett i Trolle-Wachtmeisters Minnen (sid. 98 ff., nedteckningen gäller den 4 nov. 1808) återgivet samtal mellan konungen och riksdrotsen förklarade konungen, att han kunde sammankalla folket häradsvis. Som förutsättning för konungens författ-

subskription till lantvärnsbeklädnaden, har den emellertid i första hand medverkat till återupplivande av folkväpningsivrarnas undanskjutna idéer om allmän, frivillig medverkan. Skrivelsen vädjar sålunda till omtanke och fosterländsk offervilja. I stort sett är det just det tillvägagångssätt, som redan tidigare tillämpats, framför allt i Öster- och Västergötland, som Gustav Adolf söker utsträcka till hela riket.[2] Motsvarigheter saknades ej heller i insamlingar av likartad karaktär; redan omtalad är gevärsinsamlingen till lantvärnet. Efter uppmaning från högsta ort hade kuststäderna genom frivilliga åtaganden börjat en ganska omfattande kanonslupsbyggnad.[3] Även spontana insamlingar förekommo ganska talrikt, då ömmande omständigheter förelågo. I Karlstads tidning inrapporterades bidragen till dem, som bleve sårade under kriget; över hela riket insamlades penningar till finska flyktingar.[4] De skänkta medlen uppgingo ibland till avsevärda belopp även i jämförelse med vad som behövdes för lantvärnets beklädnad.

Tibells missnöje.

Inom vissa kretsar kring konungen uttrycktes missbelåtenhet med subskriptionen. Tibell förklarade insamlingen »olycksalig». Han önskade, att Krigsdepartementet skulle få i uppdrag att besörja beklädnaden.[5] Emellertid klagade han också över Krigsdepartementets dåliga ekonomi. Redan i mitten av juli förklarade han t. o. m., att de uppgifter, som lagts på Krigsdepartementet, på grund av penningbristen blott kunde utföras med avsevärda svårigheter.[6] Från Krigsdepartementet inkom också en anhållan om att få bekläda lantvärnet. Först efter en oerhört

---

ningsenliga rätt att utskriva gärder gällde, att ständerna samlades efter kriget. Denna eventualitet ville konungen säkerligen till varje pris undvika.

[2] I brev till Cederström beklagar Tibell de första frivilliga bidragen. Både de, som gjorts för att vinna konungens gunst, och de, som gjorts av uppriktig känsla för fosterlandet, blevo skadliga genom det intryck konungen tog av dem. Tibell till Cederström, 26.9. 08, Cederströmska saml., vol. II, Kr.A. — Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 50. Steckzén, a. a., III, sid. 514. Jfr sid. 125 ff., 142 f.

[3] Stockholm stad erbjöd sig att bygga 25 kanonslupar. Ur grefve Samuel af Ugglas papper, H.T. 1881, sid. 410.

[4] Carlstads Weckoblad, 23.4. 08; resp. tidningar april, maj 1808.

[5] Tibell till Lantingshausen 12–25.7. 08, vol. 113, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Tibell till Lantingshausen 19.7. 08, vol. 113, Krigshandlingar, Kr.A.

långsam remiss-behandling föranledde denna anhållan ett uttalande av konungen. Då hade emellertid beklädnadsfrågan kommit i ett helt annat läge.[7]

Rapporter om bristande beklädnad under sommaren.

Redan kort efter det subskriptionen satts igång, anmälde Tibell stora brister i lantvärnets beklädnad, betonade kraftigt brigadchefernas klagomål och risken att dröja, då bristerna hade begynt inverka menligt på truppens användbarhet.[8] Vid Västra armén förutsade Armfelt redan under juli, att beklädnadsfrågan skulle bli av central och ödesdiger betydelse för lantvärnet. Hans efterträdare fortsatte under augusti med ivriga uppmaningar om ingripande mot den hotande klädesbristen. Han befarade, att fabrikanterna gjorde sina intressen gällande och ville förhindra uppköp för att själva få leverera. I en av sina promemorior hade Rosenblad varnat för oegentligheter av detta slag.[9] Det är emellertid tydligt, att klädesbristen endast var en sida av svårigheterna: Armékommissariatet hade ytterst minimala möjligheter att på egen hand göra inköp. Även Toll hade redan i augusti anmält trängande klädesbehov från Södra arméns vargering och lantvärn.[1]

Uniformens fastställande i brevväxling mellan konungen och Tibell aug.—sept.

Cirkuläret av den 28 juni hade ej blott genom subskriptionen inneburit en brytning med tidigare bestämmelser. Det förklarade också, att lantvärnets uniform skulle fastställas av K. Maj:t, vilket innebar, att den tidigare fastställda modellen nu kasserades. Bestämmelserna av den 28 juni fastställde ytterligare, att Krigsdepartementet nu avskilts från uppgiften att bekläda lantvärnet, genom bestämmelsen, att länsdeputerade skulle kontrollera, att medlen användes till det avsedda ändamålet enligt en av K. Maj:t fastställd modell. En förutsättning för att lantvärnet skulle få några kläder, var således först och främst, att konungen bestämde en modell. I hans brevväxling

[7] Se nedan sid. 140 f.

[8] »Alla brigad Chefer beklaga nu Landtwärnets totala nakenhet och reqvirera ifrigt beklädnad, emeldertid skjuter krigsdepartementet upp i afaktan på ytterligare nådigt förordnande, men innan korrt måste de sända något, ty bristen börjar bli skadlig för sjelfva tjenstgöringen.» Tibell till kon. 9.7. 08, F 730, U.U.B.

[9] Jfr ovan sid. 27.

[1] Armfelts rapport, 19.7. 08, vol. 32, Krigshandlingar, Cederström till Tibell, 19.8. 08, Cederströmska saml., vol. III, Kr.A. Generalbefälhavaren i Skåne till K. Maj:t 28.8. 08, Administrativa handlingar rörande armén, R.A.

med Tibell står också frågan härom i förgrunden under en månads tid.[2] I brev den 16 augusti utlovar Tibell, att en provmundering oförtövat skall underställas konungen. Krigsdepartementets tillverkning av denna har också skett med vederbörlig snabbhet. Den 18 augusti meddelas från departementet, att munderingen är färdig, ehuru rekvisita lämnats till skräddarämbetet först föregående dag.[3] Tibell försöker — synes det — den 19 augusti helt försiktigt att förklara, att modellen egentligen är fastställd redan i G. O. 23.6. 08 och vidfogar denna till yttermera visso men misslyckas dock i detta överrumplingsförsök.[4] Gustav Adolfs beslut har ingalunda kommit med samma snabbhet som Krigsdepartementets modell-leverans. Den 24 augusti påpekar Tibell, att konungen med största skyndsamhet bör underrätta honom, om någon förändring i lantvärnsuniformen skall företas. Landshövdingarna eller Krigskollegium vilja nämligen så fort som möjligt börja med verkställigheten. Fyra dagar senare översänder Tibell ett nytt förslag, då konungen önskat en enklare modell. Den 31 augusti skriver konungen till Tibell, att han vill se en provmundering av den modell, som senast föreslagits. Innan detta brev kommit Tibell till del och denne hunnit vidtaga anstalter för den andra provmunderingens tillverkning, har tiden framskridit till den 8 september. Munderingen är då färdig att avsändas när som helst. Tibell bifogar en anhållan, att konungen snarast uppmanar landshövdingarna uppge resultatet av subskriptionen. — Tibells inlägg i denna diskussion om modellen förefalla i allmänhet synnerligen rimliga. Men hans krav, att man måste veta vad som fattas, *innan* man kunde börja tillverkningen, var dock ganska onaturligt.[5] Samma dag som denna anhållan avgått, klagar Tibell i brev till Cederström över beklädnadsfrågans läge: »för Landtwärnets beklädnad är jag

---

[2] Tibell till kon., F 730, U.U.B.; Kon. till Tibell, Tibellska saml., R.A. — då annat ej uppges.

[3] Krigsdepartementet 2:dra div., Avgjorda mål, Inkomna handlingar n:r 1708, Kr.A.

[4] F 730, U.U.B. Jfr ovan sid. 128.

[5] Dat. 8.9. 08.

hängfärdig».[6] Han ger därefter en till synes mycket plausibel förklaring till att lantvärnet ännu ej beklätts: det var meningen, att sammanskotten i länen först skulle fullbordas och kronan sedan tillskjuta vad som fattades. Har konungen redan nu tänkt låta kronan gå emellan, har han i varje fall snart härefter uppskjutit förverkligandet av denna plan. Efter ingående granskning sände han den senaste provmunderingen tillbaka till Stockholm den 13 september. Konungen var emellertid ännu ej tillfredsställd. Han vill ersätta hatten med mössa — en detalj, som likväl kan ha haft sin betydelse med hänsyn till den kalla vinter, som följde. Först den 19 september avgöres uniformsfrågan definitivt; konungen avstår från kravet på mössor såsom för dyrbart och godtar hattmodellen med några smärre ändringar.

Orsakerna till dröjsmålet.

Det kan icke förnekas, att dröjsmålet med uniformens fastställande helt och hållet förorsakades av konungen. Hans överdrivna intresse för dylika frågor påpekas av Hedvig Elisabeth Charlotta.[7] Jakob De la Gardie är förundrad över huru Gustav Adolf har tid att tänka på sådana saker som uniformsförändringar.[8] I brev av den 31 augusti och 13 september till Tibell hade Gustav Adolf gjort två ganska viktiga principuttalanden. Om de frivilliga sammanskotten icke bleve tillräckliga, skulle kronan icke tillskjuta några medel; det vore, förklarade konungen, ett dåligt föredöme, om kronan ersatte vad några län av snålhet undandrogo sig. Vidare förklarade han, att lantvärnets uniform borde vara enklare än den övriga arméns, då en lantvärnsman alltid bör önska förflyttning till ordinarie armén.[9]

*

När Tibell efter den månadslånga diskussionen om lantvärnets uniform trott sig vara vid målet och kronans ingripande möjligen skulle kunna rädda situationen, kom emellertid ett nytt

[6] Tibell till Cederström, Cederströmska saml., vol .II, Kr.A. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 50 f.

[7] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok 1808, sid. 1180, R.A., ib., tryckt, VII, 1800–06, sid. 344.

[8] De la Gardie till brodern, 28.10. 08, vol. 332, De la Gardieska saml., L.U.B.

[9] Kon. till Tibell 31.8., 13.9. 08, Tibellska saml., R.A. Jfr rekryteringen, disciplinbestämmelserna sid. 115, 198.

slag. Subskriptionen fick genom konungens ingripande en ny karaktär. I stället för att ha nått slutet av länsåtgärderna stod man inför deras egentliga begynnelse. Lantvärnets beklädnadsfråga inlöpte i sitt mest kritiska skede. Endast några dagar, sedan det länge uppskjutna beslutet angående uniformen utgått i form av en Krigskollegiets rundskrivelse, kom en annan föreskrift, som uppdrog åt länen att besörja lantvärnsbeklädnaden. *Genom G. O. 23 september övergick subskriptionen till ett obligatoriskt beklädnadsuppdrag.*[1] De närmare omständigheterna härvid fordra en blick på läget i beklädnadshänseende vid resp. lantvärnstrupper och på huru subskriptionen utfallit.

Nya klagomål och undantagsåtgärder.

Ovan har skildrats utvecklingen av de beslut och åtgärder, vilka gällde hela riket under den tid, som av landshövdingarna användes till den i slutet av juni påbjudna subskriptionen. Lägets allvar hade redan i augusti påpekats av Tibell och flera ansvariga. Under september stegrades oron. Cederström rapporterade från Västra armén, att lantvärnet gick barfota och förstördes av bristande beklädnad i övrigt.[2] Besiktningsrullor över bristerna insändes, såsom generalordern den 23 juni föreskrev, till Krigsdepartementet. Dessa rullor upptogo mycket stora brister, men intet erhölls. Under september inkommo åtskilliga rekvisitioner till Krigsdepartementet, men dessa lämnades i de flesta fall utan åtgärd i avvaktan först på besiktningsmönstringens slutförande, därefter på K. Maj:ts ytterligare beslut.[3]

[1] Krigskollegii cirkulärskrivelse 19.9. 08 i länskungörelser m. m. (t. ex. för Kopparbergs län 1.10. 08). G. O. 23.9. 08, Lantvärnet i allmänhet, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Ordern löd: »Kongl. Majts nådiga villja och befallning är, at som Landtvärnets beklädnad af hvarje Län besörjes, så kommer af Krigsfonden ej något at därtill genom Krigs Departementet anordnas, Krigsdepartementet går i skyndesam befattning om Modellernes afsändande och är af största vigt at denne beklädnad fordrar den skyndesammaste åtgjärd, emedan Landtvärnet är i yttersta behof däraf i den snart tillstundande kallare årstid; hvarom alt Landshöfdingarne af Krigs Departementet böra underrättas, för at till underdånig efterlefnad av Kongl. Majts nådiga bref af den 28 sistl. Junii därom föranstalta. — Gifven i Grälsby på Åland.»

[2] Cederström till Krigsdepartementet, Krigsdepartementet, 2:dra div., Inkomna handlingar, Avgjorda mål 11, 13.9. 08, Kr.A.; Besiktningsrulla för Västra armén 7.9. 08, ib.

[3] Jfr nedan sid. 139, not 1.

Från lantvärnet på skärgårdsflottan inlöpte också rapporter om tilltagande svårigheter. På grund av den regniga och blåsiga väderleken övergick tjänstgöringen i mitten av september från att ha varit »en lek» till andra ytterligheten, berätta flera deltagare.[4] I fältläkarens på Åland, doktor Willmans, rapport med uppräkning av orsaker till sjukligheten bland flottans besättning upptas brister i beklädnaden som den femte orsaken redan under första delen av hösten.[5] Eskaderchefen för skärgårdsflottan, konteramiral Hjelmstierna, anmälde också omfattande brister i ett memorial direkt till K. Maj:t den 11 september. Enligt detta var behovet av kläder störst på kanonsluparna. Det hade vid första kanonslupsbrigaden stigit till den grad, att nästan hälften av varje slups besättning icke mer kunde göra tjänst vare sig ombord eller i land om natten i brist på kläder och skodon. Lantvärnsofficerarna hade många gånger anmält bristen, så länge de hade i uppgift att befatta sig med beklädnaden. Inga kläder hade dock erhållits, och bristen hade förorsakat tilltagande sjuklighet.[6] Då besättningen bestod av både ordinarie trupper och lantvärn, är det sannolikt, att bristerna hos lantvärnet voro t. o. m. större än vad ovanstående ger vid handen.

Rajalins aktion; konungens privata bidrag.

Redan något innan den allmänna svårigheten vid mitten av september anmälts, hade generaladjutanten för flottorna, landshövding Rajalin, anropat konungen om hjälp. Enligt hans uppfattning var läget redan då (7.9. 08) katastrofalt.[7] Två dagars ihållande regn hade ökat klädesbehovet på flottorna i allra

[4] Wetterdahls dagboksanteckningar, Arméns flottas arkiv; Bruncronas relation, vol. 255, Krigshandlingar, Kr.A. — Se också Häggmans Dagbok, D 1048 a, sid. 5 f., K.B. Jfr beträffande detta och de närmaste uppgifterna, nedan sid. 212 ff.

[5] De övriga sjukdomsorsakerna voro brist på kroppsrörelse, ständiga ombyten från våt till torr och från kall till varm luft, saltad och rökt mat, mindre sund luft ombord, Willmans rapport 7.9. 08, vol. 26, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Inkomna handlingar, n:r 156, Chefen för Arméns flotta, Flottans arkiv, III, ö. M.

Hjelmstiernas ämbetsmemorial 11.9. 08, vol. 26, Krigshandlingar, Kr.A.

Hertig Karl till Tibell odat., n:r 15, Tibellska saml., R.A.

[7] »Jag har sedt, Eders Kongl. Maj:t, med rysning sedt, af Landtvärnet i ett tillstånd sämre än tiggare, barfota, lår och kropp blottade, af kläder och skiortor i trasor, och i denna ställning skola de på öppna Canonslupar och i denna årstid giöra tjenst.» Rajalin till kon., F 730, U.U.B. Sveriges krig, VIII, sid. 106.

högsta grad, förklarar Rajalin. Han skildrar bristerna på det mest alarmerande sätt. Kungen kunde säkert icke känna deras tillstånd. Om kläder och strumpor finnas, anhåller Rajalin med största eftertryck, att dessa skyndsamt sändas. Om överstelöjtnanten och vice landshövdingen Fock genom kronobetjäningen finge köpa upp kläder av allmogen på orten, vore en stor välgärning gjord, skriver han vidare. Konungen synes ha tagit ett starkt intryck av Rajalins inlaga. Han ställde 6,000 Rd. ur sin handkassa till förfogande. Den 9 september sände konungen en underofficer tillbaka med den första beklädnadsleveransen och lovade, att fortsättningen snart skulle komma. Det var Focks energi, som möjliggjort de snabba åtgärderna.[8] Redan den 11 september tackade Rajalin konungen, som kunde glädja sig att ha skylt »de nakota».[9] Följande dag tackade konungen i sin tur Rajalin i brev och förklarade, att dennes svar berett honom mycken glädje.[1] Utdelning ur arméns fältförråd eller provisorisk upphandling torde sålunda ha skett med utomordentlig snabbhet. För de av konungen skänkta medlen tillverkades 492 munderingar.[2]

Rajalins skräckmålning upprepades av många mer eller mindre initierade skildrare. Mot bakgrunden av konungens påfallande dröjsmål med uniformens fastställande ha de bristande åtgärderna för lantvärnet framstått såsom en av de största orimligheterna i Gustav IV Adolfs historia. Å ena sidan har tidsutdräkten uttytts som ett bevis för Gustav Adolfs absoluta oduglighet eller sjukliga sinnestillstånd, å den andra ha uppgifterna förklarats vara orimliga och bero på oppositionens medvetna strävan att nedsvärta konungen.[3] Konungens gåva till lantvärnsbeklädnaden har, som ovan påpekats, varit omtalad av Tibell.[4] Ett närmare studium av källorna ger vid handen, att konungens till synes orubbliga föresats att fast-

[8] Kon. till Rajalin 9.9. 08, Rajalins samling, Kr.A.

[9] F 730, U.U.B.

[1] Kon. till Rajalin 12.9. 08, Rajalins saml., Kr.A.

[2] Lantvärnet i allmänhet, 21.11. 08, 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 2 ff., 42 f., 198, 246 f.

[4] Tibells ämbetsberättelse, sid. 175, K.V.H. 1818–21. Clason, Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–09, H.T. 1909, sid. 22, n. 1. Steckzén, a. a., III, sid. 514.

Upphandling av kläder på Åland, Krigsdepartementet sysselsättes med utrustning för utsatta kårer.

hålla vid kravet, att länen skulle beklåda lantvärnet, undergrävdes av honom själv genom en serie beslut i detaljfrågor. På Åland gav han sålunda i uppdrag åt intendenturen att upphandla kläder av allmogen till lantvärnet. Medel skulle tagas ur fältkassan. Detta skedde endast två dagar efter den principfasta deklarationen om att kronan intet tillskjuter. Upphandling ägde den 15 september rum för 11,000 Rd., vilket räckte till det nödvändigaste för ungefär 1,500 man.[5] Flera generalorder innehålla dessutom bestämmelser om obligatorisk beklädnad genom Krigsdepartementet i specialfall: de från sjukhus utmönstrade skola genast erhålla beklädnad; allt lantvärn, som rycker ut på skärgårdsflottan, skall vara försett med ordentlig beklädnad genom uppköp i länen av nödig beklädnad; Upplands och Östgöta lantvärn, som embarkerar på örlogsflottan, skall erhålla långa rockar ur Dragonregementets förråd.[6] Om orderna verkställts, är i de olika fallen ovisst. Den senast nämnda verkställdes[7], däremot ej alltid den närmast förut omtalade[8]. Det är emellertid möjligt, att konungen helt och hållet tänkt frångå principen, att lantvärnet skulle beklädas av länen. I orderserierna finnas nämligen ett redan utskrivet uppdrag till Krigsdepartementet att verkställa all bristande beklädnad. I en kantanteckning anges emellertid, att bestämmelsen utgår på grund av K. Maj:ts senare ankomna order, d. v. s. i konungens handbrev till Tibell den 13 september.[9] Det är mycket troligt att Focks framgångsrika upphandling av bondrockar på Åland, vilken just fullbordats vid denna tidpunkt, ingivit konungen andra tankar. Han skriver härom till Tibell.[1] När konungen

---

[5] Fock betalade 5 Rd. för långa rockar, 1 1/2 Rd. för ett par byxor, 36 sk. för strumpor, 1 2/3 Rd. för en skjorta, dito för ett par skor. Upplands läns landskontor, vol. 829, U.L.A. Vargeringens fulla beklädnad beräknades till något mer än 9 Rd. per man, Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 257.

[6] Dat. resp. 10, 14.9. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr nedan sid. 145. Kon. till Tibell 13.9. 08, Tibellska saml., R.A. Krigsdepartementet, 13.9. 08, n:r 2341, Kr.A.

[7] Ib., 6.10. 08, n:r 2431.

[8] Ib., Aschlings brev till hertig Karl, Krigsdep., 13.10. 08, Kr.A.

[9] Hertig Karl, Just. G. O. 15.9. 08, vol. 19, 14.9.08, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Dat. 13.9. 08, Tibellska saml., R.A.

ännu en gång fastslog kravet på utrustning av lantvärnet länsvis, synes han dock ha fastställt ytterligare en modifikation av uppdraget att bekläda lantvärnet vad beträffar modellen. För de lantvärnsbataljoner, som voro ombord på skärgårdsflottan, skulle nämligen Krigsdepartementet draga försorg om att de nödvändigaste klädespersedlarna snarast upphandlades i länen. Befallningen gällde Stockholms stads, Upplands, Södermanlands, Västmanlands och Örebro läns lantvärn på skärgårdsflottan och var sålunda ett ganska avsevärt undantag, avsett att fylla de värsta bristerna på ett smidigare och mindre omfattande sätt, medan officiellt kravet på länen kvarstod i syfte att pådriva insamlingen. Gustav Adolfs inställning till lantvärnets beklädnad synes sålunda ha varit ganska oviss men slutligen blivit att i det längsta lita till subskriptionen men vid överhängande fara göra undantag och ge Krigsdepartementet beklädnadsuppdrag eller låta upphandla provisorisk beklädnad. Det är visserligen oriktigt men ändå ganska förestående, när konungens adjutant på Åland i sin dagbok förklarar, att Krigsdepartementet redan i mitten av september fick i uppdrag att förse lantvärnet med de klädespersedlar, som det ännu saknade.[2]

Krigsdepartementets behandling av inkomna rekvisitioner, Tibells motivering härför.

Följden av konungens inställning var naturligtvis, att den tillverkning och utdelning, som otvivelaktigt kunnat ske i Krigsdepartementet för lantvärnets del, blott ägde rum i begränsad omfattning. Men å andra sidan var Krigsdepartementet hårt pressat redan av de uppgifter, som lagts på det. Hertig Karl klagar t. o. m. över att alla konungens order ej kunde verkställas på grund av brister och svårigheter av många slag.[3] Om detta vore riktigt, synes missnöjet med att konungen fördelade uppgifterna, så att lantvärnets beklädnad till större delen föll på länen och ej på förut överlastade centrala verk, ganska obefogat. Krigsdepartementets handlingar visa dock, att några rekvisitioner under senhösten expedierats. Till Älvsborgs lantvärn ha 8 stora och 3 mindre packkistor med beklädnads- och utredningspersedlar avgått. Kristianstads artillerilantvärns Stockholmskommendering har erhållit beklädnad, ehuru den redan tidigare

[2] Melins relation, 13.9. 08, vol. 259, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Hertig Karl till Tibell, odat., n:r 15, Tibellska saml., R.A.

utrustats ur Södra arméns beklädnadsförråd. Utlämningen av strumpor och skor har varit mycket omfattande.[4] Från slutet av augusti ha rekvisitionerna blivit allt talrikare. Krigsdepartementet synes då ha haft som princip att icke befatta sig med rekvisition, om den ej grundade sig på utförliga besiktningsmönstringar. Från Västra armén insändes en detaljerad dylik översikt av behoven den 7 september. Den uppvisar mycket stora brister för alla truppslag. Skillnaden mellan ordinarie trupper och andra är märkbar, dock ej påfallande stor.[5] Mellan vargeringens och lantvärnets behov var skillnaden t. o. m. ganska obetydlig. Under september har emellertid en annan motivering för att icke behandla ansökningar om beklädnad tillämpats. Rekvisitionerna, som nu fullföljts enligt den enligt mångas mening ännu gällande generalordern av den 23 juni med dess krav på rullor över besiktningsmönstringar, lämnades likväl utan avseende. Tibell beklagar i brev till Cederström sin obehagliga mellanställning mellan konungen och alla ivriga personer, som begärde hjälp. Han hade låtit i Krigsdepartementet förklara, att detta tills vidare ej kunde befatta sig med lantvärnets beklädnad. Konungens brev kunde han, enligt vad han uppger, ej visa, därför att det innehöll hemliga planer, vilket det emellertid knappast gjorde.[6] I stället återfinnes i detta brev Gustav Adolfs förklaring om att rikets för kriget disponerade medel (krigsfonden) ej böra anlitas utan länen genom dröjsmål förmås till tillfredsställande sammanskott. Krigsdepartementets verksamhet återspeglade helt konungens vilja. Verkställigheten av beklädnaden för de ganska omfattande undantagen blev sålunda närmast dess uppgift. Vissa kommenderingar till skärgårdsflottan utrustades.[7] Tillsammans med övriga uppgifter

[4] Krigsdepartementet, 24.9. 08, Kr.A. — Krigsdepartementet, diverse leveranser, Kr.A.

[5] Ib., aug.—sept. n:r 1643, 1854; 1.9. till Blekinge lantvärn, 26.9. till Blekinge lantvärn levereras 1200 par strumpor och skor.

[6] Kon. till Tibell 13.9. 08, Tibellska saml., R.A. Tibell till Cederström 26.9. 08, Cederströmska saml., vol. II, Kr.A. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 50 f. Jfr sid. 132.

[7] Vissa utgående kommenderingar ha erhållit beklädnad, andra däremot icke; Krigsdepartementets utförliga brevväxling och uppgifter i Bruncronas relation visa dess svårigheter att fullfölja de beklädnadsuppdrag, som givits. — I

torde dess leveranser ha svarat relativt väl mot vad som kunde presteras. Likväl har kritiken vänt sig mot Krigsdepartementet med stor skärpa. Armfelt hade redan tidigt framfört anmärkningar. Hans misstankar äro dock ingenting att absolut säkert lita på.[8] Cederström hade likaledes klagat. I brev till Krigsdepartementet ville han framför allt ha klarhet om vilka myndigheter han skulle vända sig till.[9] Även från Västra arméns kommissariat har en grov anklagelse inkommit, som antyder svårförståelig långsamhet i behandlingen av inkomna skrivelser.[1]

Onekligen hade också oreda och motsägande instruktioner

---

några fall har beklädnaden icke utlämnats och Krigsdepartementet vägrat att befatta sig med uppdraget, ehuru det gällde en trupp, som skulle rycka ut på skärgårdsflottan.

Hertig Karl till Aschling 13.10. 08, Aschling till hertig Karl 13.10. 08, Krigsdepartementet; Bruncronas relation, vol. 255, Krigshandlingar, Kr.A. — Vägrade rekvisitioner n:r 2585, 2635, Krigsdepartementet, Kr.A.

Krigsdepartementets leveranser kunna i viss mån följas i dess persedelanordningsbok (Krigskollegii arkiv, Krigsdepartementet, G II: 1) som dock icke upptar alla de kläder, som skickats till lantvärnet; förmodligen ha de beställningar, som grundats på subskriptionen, bl. a. icke upptagits. Persedelanordningsboken, som egentligen borde kunna ge det bästa svar på frågan om omfattningen av Departementets insatser till lantvärnets beklädnad, lämnar fördenskull endast spridda bidrag, i regel redovisade även i de svåröverskådliga serierna: Inkomna handlingar, Avgjorda mål, Andra divisionen, Krigsdepartementet, Krigskollegium, citerad »Krigsdepartementet».

[8] Bonsdorff, Gustaf Mauritz Armfelt, II, sid. 399, 442, SSLF: 223, m. fl., F 730, 23.3. 08, U.U.B.

[9] Krigsdepartementet, 11.9. 08, Kr.A. Cederström till kon. 21.11. 08, F 730, U.U.B.

[1] Krigsdepartementet, n:r 2288, 10.9. 08, Kr.A.

Under våren hade frågorna om fördelningen av kommissariatets uppgifter och Krigsdepartementet föranlett utförliga skriverier och avsevärt fördröjt lämpliga åtgärder. Kommissariatet hade erhållit löfte om persedlar från Stockholm, vilket dock blott infriats till en mindre del. I mitten av augusti hade bristerna åter omtalats i rapport och lantvärnets särskilt bristfälliga beklädnad framhållits.

Kommissariatet hade fått motsägande order beträffande klädesinköp från befälhavaren och Krigsdepartementet. Dess uppköp hade övervägande gällt anskaffning för reservförrådet. Skrivelsen avslutas med en ganska öppen anklagelse för bristande vilja. Helt naturligt var, att Krigsdepartementet icke på en gång kunde ombesörja alla göromål, men mycket egendomligt måste det ju förefalla, att Kommissariatets brev av den 5 augusti enligt överste Bennets uppgift öppnats först den 9 september.

förelegat. Frågan är endast i vad mån denna är att tillskriva konungens förhalningspolitik, vilket Tibell så kraftigt hävdat i brev till Cederström, eller andra orsaker.[2]

Krigsdepartementets ämbetsmän påyrka kraftåtgärder.

Alla dessa anklagelser ha dock förbisett den roll, som Krigsdepartementet spelade i beklädnadsfrågan. Ingen av dess ledamöter har i politiken intagit någon framskjuten ställning eller senare tillhört 1809 års kända män. I dess skrivelser förekomma tre namn: Mannerskantz, Åhlström och Stenius.[3] I Krigsdepartementets ledning har man icke ansett, att brevet av den 28 juni om subskriptionen lade hinder i vägen för dess uppdrag av den 23 juni att bekläda lantvärnet. Redan Granberg påpekade, att Krigskollegium gjort en anhållan att få bekläda lantvärnet och framhållit, att material borde finnas. Skrivelsen har emellertid behandlats med en häpnadsväckande långsamhet och ledde icke till avsett ändamål.[4] När man lyckats avhjälpa materialbristen, fann Krigsdepartementet det inte längre annat än naturligt, att det skulle återfå uppdraget att förse lantvärnet med kläder. Så tänkte åtminstone dess ledande män.[5] Uppfattningen delades även av andra.[6] Krigsdepartementets skrivelse i frågan rönte ett mycket kyligt mottagande av Beredningen, t. f. regeringen och konungen. Departementet hade förklarat, att den viktigaste uppgiften vore att förse lantvärnet, men konungen placerade finska arméns behov i första rummet. Vidare framgick tillåtel-

[2] Arndt förebrår Krigskollegiet olyckorna i mycket kraftiga ordalag, Skildringar ur Svenska Historien, sid. 256. Jfr ovan sid. 136.

[3] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 144 f., i handskriften sid. 827 ff. Mannerskantz omnämnes såsom en mycket obetydlig person, överste Bennet karakteriseras såsom hederlig, långsam, vresig, envis etc. De civila i kollegiet anser hon opålitliga. Memoarutdraget tryckt hos Steckzén, a. a., III, sid. 505, jfr också sid. 514. Bennet erhöll en ordensutmärkelse 3.7. 09, befordrades till vice ordförande mars 1812, lämnade krigstjänsten samma år (Kleberg, J., Krigskollegii historia, Biografiska anteckningar 1630–1865, sid. 315). Hans befordran etc. torde icke ha politisk bakgrund, och i politiken äro hans insatser okända.

[4] Krigsdepartementet till K. Maj:t 5.10. 08, R.A.

[5] Jfr sid. 128. Krigskollegii skrivelse till K. Maj:t 27.7. 08, Orig. prot. 26.8. 08, R.A. Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 14.

[6] Wirsén frågar i brev till överkrigskommissarie Fägersten 1.9. 08, varför denne ej rekvirerar för sitt lantvärn; han skulle då få anvisning på kläder. 31.10. gör han gällande, att författningarna ej lära tillåta kommissariatet att bekläda lantvärnet. Krigshistoriska samlingen, Kriget 1808–09, vol. II, R.A.

sen till materialleveranser till landshövdingarna mot kontant betalning ur en hemställan från Krigsdepartementet, som detta livligt hade förordat.[7] Likaså har Krigsdepartementet redan den 1 september livligt förordat bifall till landshövdingens i Kronobergs län fråga om upphandling på orten.[8] Dess önskan att få snabb och utförlig rapport om vilka persedlar, som ändå komme att fordras från Departementet, tyder likaså på en vaksam inställning och redobogenhet att i tid bringa beklädnaden till erforderlig fullständighet.

Diverse lokal beklädnad.

Utdelning från kommissariatet har emellertid skett till flertalet av Västra arméns lantvärnsbataljoner. Ursprungligen hade utdelningen ansetts förbjuden på grund av bestämmelsen, att Krigsdepartementet och de frivilliga insamlingarna skulle lämna lantvärnet dess utrustning. Så hade t. ex. Armfelt i juli beklagat, att han på grund härav ej kunde utdela persedlar ur arméns förråd till Närke-Värmlands lantvärn.[9] Utdelningen har ingalunda varit fullständig men dock så stor, att den borde kunnat fylla avsevärda brister i utrustningen.[1] Likväl avtaga ingalunda klagomålen utan skärpas tvärtom. Cederström klagar vid slutet av september ånyo. Det finns bataljoner, vilka icke blott klimatet förbjuder honom att använda utan även anständigheten förbjuder honom att visa.[2]

Det myckna talet om lantvärnet som obeklätt och naket saknar emellertid inte motsvarigheter för andra förband. Munderingen vid Jämtlands regemente uppges t. ex. vara så obrukbar, att den inte längre ens skyler soldatens kropp. Uttrycket »alldeles utan kläder» kan ofta avse enbart uniformskläder.[3]

Samtidigt anlitades på spridda ställen nödfallsutvägar av lokala myndigheter: Puke har i Karlskrona utnyttjat örlogsflot-

---

[7] Krigsdepartementet till K. Maj:t 5.10. 08, R.A. Jfr nedan sid. 140 f.

[8] Krigsdepartementet till K. Maj:t n:r 2387, 1808, R.A. — Jfr nedan sid. 147.

[9] Armfelt till brigadchefen S. Åkerhielm 27.7. 08, Dylta bruks samlingar.

[1] Se protokoll inför t. f. regeringen, 2.11. 08, Orig. prot., R.A. Kommissariatet erhöll på Cederströms begäran 4,000 par skor, 5,000 par strumpor 15.9. 08, Krigsdepartementet, Kr.A. Jfr också ang. tillverkning vid armén, Sveriges krig, VII, sid. 133 f.

[2] Cederström till kon., 29.9. 08, vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Krigsdepartementet till K. Maj:t 10.11. 08, R.A. Adlercreutz förklarar också om finska armén, att den är »halvnaken», F 730, 23.11. 08, sid. 28, U.U.B.

tans sista klädesresurser[4], Armfelt utrustat 200 man, som ryckt ut på skärgårdsflottan etc.[5]

Klagomålen över den bristfulla beklädnadsanordningen kommo i övervägande grad från västra Sverige. Tydligast har Adlersparre givit uttryck åt missbelåtenheten.[6] I hans brevväxling med den närmast ansvarige J. P. af Billberg, som var generalkrigskommissarie vid Västra arméns högra flygel, står beklädnadsfrågan i centrum fr. o. m. hösten. Några förslag eller egna åtgärder har Adlersparre knappast visat sig mäktig åstadkomma, vilket han också erkänner med bizarr besvikelse i drastiska ordalag: det enda han har kunnat ordna åt trupperna är en stor kyrkogård m. m. dyl. Denna skildring torde vara hållen i överdrivna ordalag, som påverkats av Adlersparres oppositionella inställning.

Sedan utvecklingen av de allmänna direktiven och striden därom ovan behandlats, har nu omfattningen av klädesbristerna vid lantvärnsförbanden berörts. Vilka resultat hade då under perioden fram till september–oktober försports av den i slutet av juni startade subskriptionen? —

*

Landshövdingarna verkställa subskriptionen av den 28 juni under sommaren och hösten.

Med några undantag vilade lantvärnets beklädnadsfråga, som ovan framgått, genom subskriptionen i allmänhetens hand. Det första uppdraget att insamla frivilliga medel till lantvärnets beklädnad av den 28 juni föranledde landshövdingarna att utfärda länskungörelser av växlande form. I Älvsborgs län meddelar landshövdingen den 13 juli subskriptionsuppdraget; de åt-

[4] Handl. rör. örlogsflottan och arméns flotta, Pukes rapport 2.10. 08, sign. A I: B 11, R.A.

[5] Rapport från generalbefälet i Sverige 20.7. 08, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Jfr dock landshövdingerapporter nedan sid. 145 och vidare sid. 240 ff. — Billberg anses ha varit invigd i revolutionsplanerna sedan sommaren 1808, gick dock i arrest vid revolutionen, Sv. Biogr. Lexikon, del IV, sid. 352 ff., Adlersparre till Billberg 26.10. 08, Billbergs samling, vol. II, Kr.A. I brevväxlingen klagar han även i fortsättningen. 31.8.: Kappor, skor, lägerhalm och brännvin fordras för truppernas frälsning; 11.9. förklarar han, att då det gäller medmänniskor och fäderneslandet, lägger man ned generalorder, tills man får dem upphävda ... 10.9. är han också höggradigt förtörnad över formalismen i generalordern om att bristerna skola bevisas genom besiktningsmönstringar.

gärder, som tidigare vidtagits i länet, vore ej tillräckliga. Särskilt väntar han frikostiga bidrag av dem, som undgått utskrivningen. Senast vid augusti månads slut borde subskriptionen vara avslutad.[7] I Skaraborgs län sättes meddelandet om det allmänna subskriptionsuppdraget i samband med tidigare spontana bidrag till lantvärnets beklädnad. Vartofta fögderi framhålles sålunda som exempel. Detta hade lämnat utrustning åt sina lantvärnsmän.[8] Östergötlands stora frivilliga insamling, genom vilken socknarna till en avsevärd del sörjde var och en för sitt manskap, kolliderade nu med riksinsamlingen. Landshövdingen skickade en kurir med förfrågan, om länet finge fortsätta de tidigare försöken att sörja för sitt lantvärn. Anhållan avslogs emellertid. Landshövdingen måste kungöra konungens uppmaning till subskription, som sönderbröt de tidigare åtagandena och förvärrade läget ytterligare genom kravet på en enhetlig uniform. Resultatet blev dock beklädnad åt 500 man samt 2,800 Rd.[9] På andra håll bekantgjordes den igångsatta insamlingen utan kommentarer.

I Blekinge har landshövding Håkansson uppfattat sin uppgift mycket vittgående. Han nämner sålunda i sin kungörelse, att minst 1 Rd. B:o behövdes från varje 1/4:s hemman. Han räknade då med delaktighet av all slags jord. De, som ville ge mera, kunde anteckna sig hos resp. pastorer. Denna ambitiösa tolkning slog ganska väl ut.[1] I Västerbotten ha bönderna frivilligt förklarat sig beredda att lämna vad som behövdes, vilket beräknades till 6 Rd. i riksgäldssedlar per hemman.[2]

En nästan exempellös inaktivitet har däremot varit rådande på andra håll. I Kristianstads län har insamlingen bedrivits med minsta tänkbara energi. Toll kan sålunda ännu i slutet av augusti begära kläder från Krigsdepartementet enligt G. O. av

[7] Länskungörelser, Älvsborgs län 1808.

[8] Länskungörelser, Skaraborgs län, n:r 149. — Först den 28 juli har subskriptionen bekantgjorts.

[9] Orig. prot. sept. sid. 206, R.A. Länskungörelser, 18, 30.6. 08, Landskansliet, Östergötlands län, V.L.A.

[1] Länskungörelser, Blekinge län 1808, n:r 41. — Landskontoret, GId, Blekinge län, L.L.A.; Orig. prot. sept. sid. 206, R.A.

[2] Landshövdingen i Västerbottens län till K. Maj:t 19.9. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A. Jfr dock slutresultatet nedan sid. 157.

den 23 juni. Att denna rekvisition berodde på okunnighet och ej — som lätt kunde tänkas — på en önskan att vara okunnig — torde framgå av brev från De la Gardie till Toll, som skrivit och frågat om subskriptionen.[3] Inte heller De la Gardie uppger sig ha sett brevet av den 28 juni och säger, att ingen på hans expedition påminner sig ha sett detta.

I många fall hade länskungörelserna stipulerat en dag (omkring 30 aug.), då insamlingen skulle vara avslutad. Från och med september ha också rapporterna om insamlingen börjat inströmma. Först anländer rapport från landshövding Löfwenskiöld, som omtalar, att omkr. 2,000 Rd. samlats i Örebro län.[4] I början av oktober bli redogörelserna allt talrikare. Förutom bidrag i natura anmälas 4,200 Rd. insamlade i Malmöhus län, samma summa i Stockholms län; omkr. 3,000 Rd. i Uppsala län.[5] Från några län äro rapporterna beklaganden över resultatets snöplighet: Värmlands län har endast sammanskjutit 1,600 Rd., Hallands län ej mer än 1,000 Rd., Kalmar län 4,000 Rd. och diverse bidrag i natura.[6] I Stockholms stad, som blott uppställde en bataljon till skillnad från ovannämnda län, vilka presterade 2 eller 3 bataljoner, har insamlingen däremot givit cirka 5,000 Rd. och dessutom en mängd bidrag in natura, d. v. s. ett mycket gott resultat.[7]

Landshövdingerapporterna visa, att man i några län genom subskriptionen lyckats samla bidrag, som ingalunda voro föraktliga eller betydelselösa, men att resultatet ändå i stort sett var nedslående. En exakt beräkning är förenad med stora vanskligheter. Landshövdingarna torde i många fall ha överdrivit bristerna. Den ordinarie hären hade i varje fall icke en så gedigen och fullständig utrustning, som den, som enligt

---

[3] De la Gardie till Toll 5.10. 08, vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Orig. prot. sept. 1808 sid. 417, R.A.; Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 261.

[5] Handl. rörande lantvärnet, 1808–09, Malmöhus län, L.L.A. — Räkningar för lantvärnets beklädnad, Landskontoret, Stockholms län, U.L.A. — Landshövdingen i Uppsala län till K. Maj:t 15.9. 08, Landshövdingars skrivelse till K. Maj:t, R.A.

[6] Orig. prot. sid. 190, 273, okt. 1808, R.A.

[7] Handlingar rörande lantvärnet och beväringen, P. 126, Stockholms stads arkiv. Zeeh, E., Lantvärnet 1808–09, sid. 54, Stockholms Försvar 1926.

dessa beräkningar måste anskaffas åt lantvärnet.[8] Rapporter ha ej heller ingått från alla län, förmodligen därför att insamlingen ej slutförts, innan de nya direktiven anlänt. Behovet anges för två län nästan helt ha fyllts på frivillig väg: Skaraborgs, Kronobergs. Själva subskriptionen hade också givit fullt tillräckligt i Stockholms stad. Det skulle emellertid visa sig, att detta icke garanterade dessa bataljoner något lindrigare öde.[9] Övriga län ha samlat till mindre delar; c:a 1/2 i Östergötland och Blekinge; 1/3 eller 1/4 av behovet i några lyckligare fall, 1/10 för övrigt i regel och ännu mindre i andra fall. Om man bortser från växlande möjligheter att anskaffa erforderligt material på orten m. m., hade således insamlingen givit ett aktningsvärt men samtidigt på ett ödesdigert sätt bristfälligt resultat: omkring 1/4 eller 1/5 av vad som behövdes. Framför allt var nu respittiden tilländalupen. Den kalla årstiden hade redan i början av september givit de första allvarliga varningarna. I början av oktober skriver Tibell till Cederström, att Krigsdepartementet snart skulle kunna börja med lantvärnets kläder. Hans glädje dämpas dock avsevärt av Krigsdepartementets i grund förstörda kredit. Tibells förhoppning krossades även denna gång, men till vissa begränsade, tillmötesgående åtgärder sträckte sig dock konungen. Under senare delen av september kringgick konungen sitt eget beslut om länens beklädnadsuppdrag genom ett nytt undantag för lantvärnet på örlogsflottan. Det var en betydlig kontingent ur icke mindre än 6 bataljoner, som på detta vis föllo under Krigsdepartementets beklädnadsuppdrag.[1]

Under den långa tid, då insamlingen pågick, hade några landshövdingar funnit, att länen ej kunde uppbringa material till beklädnaden. De anhöllo då om tillstånd att köpa ur Krigsdepartementets förråd. Den 5 oktober biföll konungen denna anhållan men bestämde, att alla köp skulle ske mot kontant

---

[8] Jfr rulla vid besiktningsmönstring vid Västra armén 7.9. 08, Krigsdepartementet, Kr.A.

[9] Resp. Landshövdingars skrivelse till K. Maj:t 26.9, 2.11. 08, R.A. Jfr också om avgången nedan sid. 266 f.

[1] G. O. 13.10. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr sid. 136 f. Tibell till Cederström, Cederströmska saml., vol. II, Kr.A. Jfr Tingsten, a. a., sid. 50 f.

betalning.[2] För Uppsala och Stockholms län ha ganska omfattande materialköp ägt rum i början av oktober.[3] Genom framställningen i Historisk Tafla ha några förfrågningar från landshövdingarna i Östergötlands, Blekinge och Kronobergs län kommit i intressets mittpunkt på ett ganska omotiverat sätt. De båda förstnämnda *anhöllo* att få vidtaga taxation, då de eljest ej skulle lyckas.[4] Den sistnämnde hade redan i slutet av augusti framfört en förfrågan, om han icke borde företaga uppköp i länet med de hopsamlade medlen, då detta där kunde ske lättare för honom än för Krigsdepartementet.[5] Ingen av dessa skrivelser representerar någon motvilja mot uppdraget.[6] Det gäller i samtliga fall frågor rörande ökade möjligheter att fullfölja detsamma. Efter det allmänna uppdrag till länen att själva bekläda lantvärnet, som utsänts å G. O. 23 september, hade de en ganska underordnad betydelse. Emellertid fördröjde skrivelserna verkställigheten av detta allmänna beklädnadspåbud i vissa län. Man kan sålunda konstatera, att kungörelserna om det nya beklädnadsuppdraget enligt modell av den 23 september dröjt i några län: Östergötland, Skånes båda län, Blekinge, Västmanland, Uppsala och kanske ytterligare något eller några. Möjligen är det svaret på ovan nämnda förfrågningar man inväntat.[7] Enligt Clason, som i detta fall huvudsakligen bygger på Historisk Tafla, har t. f. regeringen fördröjt avgörandet av landshövdingarnas frågor. Dessa framställdes redan före det totala beklädnadsuppdraget den 23/9. Den 14 september har saken nämligen av t. f. regeringen »hemställts» till konungens avgörande. Den 26 september har denne behandlat skrivelsen på jakten Amadis och därvid sänt frågan på remiss till Krigsdepartementet, som den 5 och 6 oktober avgivit yttrande. Detta föreslår, att landshövdingen inriktar

»De opponerande landshövdingarnas skrivelser.»

[2] Riksreg. 5.10. 08, R.A.

[3] Upplandsbrigaden 1808/56, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] T. f. regeringens protokoll, 9.9. 08, sept. sid. 207, okt. sid. 35, 75. Orig. prot., R.A.

[5] T. f. reg:s prot. 9.9. 08, Orig. prot. 13.10. inför kon., Orig. prot., R.A.

[6] Jfr Clasons uppfattning, att de enligt honom opponerande landshövdingarna fördröjde frågan, Clason, Vårt Hundraårsminne: Krisen 1808–09, H.T. 1909 sid. 22, n. 1.

[7] Jfr resp. länskungörelser, tryckta, K.B. eller resp. landskansliers brevkoncept, resp. landsarkiv.

beklädnadsanskaffningen på vissa persedlar, och yrkar på att Krigsdepartementet får lämna det övriga. Med bifall till detta förslag avslår konungen därefter den 13 oktober landshövdingarnas anhållan att få *fordra* bidrag.[8]

Konungen finner tiden mogen för reträtt.

Samma dag avgjordes landshövding Mörners i Kronobergs län fråga av den 26 augusti om landshövdingen skulle insända de frivilligt insamlade medlen till Krigsdepartementet eller företaga uppköp på ort och ställe, så långt summan räckte. Den var då en och en halv månad gammal. Frågan, som härstammade från tiden före det allmänna beklädnadsuppdraget av den 23 september och därför förutsatte, att Krigsdepartementet skulle utfylla de bristande persedlarna, hade egentligen i och med detta förlorat sin ursprungliga innebörd. Den hade egentligen besvarats med bestämmelsen av den 23 september men återkom tillsammans med t. f. regeringens ärenden av den 28 september, vilka avgjordes av konungen den 13 oktober. Den omständliga behandlingen hade emellertid gjort, att förfrågan blivit aktuell på nytt. Två dagar tidigare hade konungen nämligen slagit in på reträttvägen i frågan om det så länge trots alla undergrävande undantag officiellt fasthållna kravet på lantvärnets fullständiga beklädnad av länen. Det är sannolikt, att de gamla skrivelserna gåvo honom ett icke oväl kommet tillfälle till ytterligare reträtt. Den 11 oktober modererades nämligen länens generella beklädnadsuppdrag av den 23 september så till vida som modellkravet slopades.[9] Konungen torde m. a. o. vid denna

[8] Krigsdepartementets skrivelse odat., 1808, Krigsdepartementets skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[9] Jfr ovan sid. 133. Beslutet motsvaras av följande orig. prot. inför K. Maj:t 11.10. 08, R.A.

»Högquarteret i Lemlands Prästgård den 11 October 1808.

Sedan Kongl. Majst. före detta fastställdt en wiss Modell, hwilken wid Landtwärnets förseende med beklädnad följas borde, men hos Kongl. Majst. nu i Nådigt betraktande kommit, att wid anskaffandet af denna beklädnad, som fordrade den skyndsammaste åtgärd, någon lättnad kunde vinnas, derest Länens innewånare öppet lemnades att förse Landtwärnet med de klädnadspersedlar, hwarå tillgång wore, så täcktes Kongl. Majst, för att lemna Dess trogna undersåtare ett förnyadt wedermäle af Dess Nådiga omvårdnad, i Nåder förordna, det samtelige Länens innewånare ägde att för det närwarande, och utan afseende å den fastställda modellen, i den mon de af undersåtelig nit wille till fäderneslandets försvarare bidraga, förse Landtwärnet med sådane beklädnadspersedlar som

tidpunkt ansett tiden mogen för en eftergift, som han förmodligen alltid räknat med att göra. Den djupast liggande orsaken till dröjsmålet med eftergiften var sannolikt beräkningen, att så mycket tid skulle gå, som behövdes för att socknarna själva eller deras församlade ombud på grund av lantvärnets nödläge skulle fatta beslut av stor omfattning och fullt bindande karaktär. När detta väl hade hunnit ske, då kunde Krigsdepartementets resurser lämnas ut åt trupperna och distribueras. Det ligger — synes det — en nära nog skarpsinnig beräkning, en bakslug plan bakom de till synes vanvettiga beklädnadsdirektiven, vilka avsågo att alldeles extra ordinem tillföra Krigsdepartementet betalning för de leveranser, som lantvärnet nödvändigtvis behövde. Praktisk eller tilltalande var den icke, men konungens åtgärder saknade dock icke sin inre logik.

Återblick: allmänna beklädnadsdirektiv av den 28.6, 23.9, 5.10, 11.10 och 13.10. 08

Framställningens kronologi har blivit förryckt på grund av vissa skrivelsers långsamma behandling. Från att ha varit en förfallen förfrågan ryckte landshövding Mörners skrivelse fram i centrum och ställdes i relation till det allmänna påbudet om lantvärnets beklädnad. Efter subskriptionsuppdraget den 28 juni, det allmänna beklädnadsuppdraget *enligt modell* den 23 september, skrivelsen av den 5 oktober, som medgav landshövdingarna att mot betalning med subskriptionsmedel inköpa material av Krigsdepartementet, och det allmänna beklädnadsuppdraget *utan modellkrav* av den 11 oktober framstod nu konungens bifallande svar av den 13 på landshövding Mörners anhållan att få bekläda lantvärnet i länen efter förmåga och därefter snabbt rapportera bristerna till Krigsdepartementet, som om det hade bestämts, att detta skulle fylla dem, faktiskt såsom en femte allmän grund för lantvärnets beklädnad. Svaret hade nämligen den form, att det gällde samtliga landshövdingar.[1] Huruvida Gustav Adolf avsett detta, ansågs dock ovisst. Detta spörsmål har nämligen blivit föremål för en ingående diskussion i t. f. regeringen. Diskussionen har nedskrivits i ett protokoll, ett av

T. f. regeringens diskussion den 26 okt.

för dem lättast wore att anskaffa, börande detta Kongl. Majsts Nådiga beslut utfärdas i ett sammanhang med hwad Kongl. Majst under denna dag rörande Landtwärnets beklädnad å en från Kongl. Regeringen öfwerlemnad underställningslista i Nåder förordnat.»

[1] Jfr ovan sid. 147.

de ytterst få protokoll i krigsärenden, som återge meningsutbyte i t. f. regeringen, Kungliga eller Allmänna Beredningen detta år. Den 26 oktober meddelade statssekreteraren enligt detta protokoll t. f. regeringen, att det bland de utgående expeditioner, som då överlämnades till t. f. regeringens underskrift, funnes en cirkulärskrivelse rörande lantvärnets beklädnad, som syntes förutsätta ett mera omfattande uppdrag åt Krigsdepartementet att bekläda lantvärnet, än vad K. Maj:t den 23 september och den 11 oktober bestämt. Statssekreteraren befarade nu, att landshövdingarna skulle få en oriktig uppfattning av de båda sistnämnda påbuden och ville därför lämna till t. f. regeringens avgörande huruvida någon förändring i underdånighet skulle tillstyrkas eller cirkuläret oförändrat utfärdas. Generallöjtnant Jägerhorn, som yttrade sig först, yrkade på omedelbart utfärdande. Härefter talade konungens hängivne anhängare, hovkansler Zibet.[2] Denne gav uttryck åt farhågor, att landshövdingarna skulle behöva någon tid för att göra de synpunkter gällande, genom vilka rikets invånare skulle förmås att lämna vederbörligt understöd. Det är först sedan detta skett, förklarar Zibet, men ej förr, som K. Maj:t har velat uppmana landshövdingarna meddela Krigsdepartementet vad som ej kunde insamlas frivilligt; förrän då behövdes ej, att denna förordning (av den 13 oktober) bleve känd av dem eller allmänheten. Zibet förklarar vidare, att ovissheten om, huru lantvärnets beklädnad av andra medel än de insamlade skulle kunna besörjas, otvivelaktigt skulle öka villigheten att lämna bidrag, i synnerhet hos dem, som i lantvärnet hade anhöriga. Hovkanslern yrkade därför, att föredraganden hos konungen borde uppmanas hemställa om uppskov med detta cirkulärbrev, tills sammanskotten blivit slutgiltiga. Det därav vållade uppskovet på 4 à 5 dagar ansåg Zibet ingalunda farligt, och än mindre borde konungen kunna betrakta förfrågan med motvilja, då den blott avsåge ett fullständigare efterföljande av dennes beslut och minst av allt en förändring av dessa.

Kanslipresidenten Ehrenheim betraktade cirkuläret som en förklaring till brevet av den 11 oktober, och att det sålunda

---

[2] Jfr dock nedan sid. 150 f., n. 3.

borde omedelbart utfärdas. Enligt hans mening var åtgärden brådskande på grund av den kallare årstiden.

Af Ugglas yttrade, att eftersom cirkulärbrevet ifråga föreskrev uppköp på orten av beklädnad, insamlingen härtill omöjligen av denna anledning skulle kunna avstanna. Cirkulärbrevet skulle enligt konungens föreskrifter ej bekantgöras, endast meddelas landshövdingarna. Det vore af Ugglas' fasta övertygelse, att dessa själva skulle kunna avgöra vad som borde offentliggöras och icke. Han instämmer vidare i Ehrenheims åsikter om nödvändigheten av de skyndsammaste åtgärder med hänsyn till lantvärnets hälsotillstånd. Härmed förenade sig riksmarskalken greve Fersen.

Riksdrotsen Trolle-Wachtmeister uttalade sig också. Första delen av hans yttrande är överstruken, måhända vid protokollsjusteringen. Riksdrotsen har sålunda först sagt, att om statssekreteraren ansåge sig behöva inhämta konungens närmare befallning före utfärdandet av någon expedition, detta ankomme på honom. Härefter har riksdrotsen förklarat, att han enligt instruktionen för t. f. regeringen ej kunde finna någon anledning eller våga yrka uppskov med utfärdande av konungens uttryckliga bud och befallningar, varför riksdrotsen yrkade skyndsam verkställighet. Enligt pluralitetens mening beslöt t. f. regeringen sålunda, att cirkulärbrevet omedelbart skulle utgå.[3]

---

[3] Prot. inför t. f. regeringen 26.10. 08, Orig. prot., R.A.

Genom den nya källa, som »fördröjningsprotokollet» utgör, får man en annan uppfattning av beklädnadsfrågan. Den tolkning, vid vilken Clason stannat, torde ej hålla streck. Vore det en medveten fördröjning, skulle denna vara ganska allmän; frågan krävde en ofantlig tid: endast skillnaden mellan t. f. regeringens behandling och konungens på Åland är för inrikes civil mål i regel minst 10 dagar, ofta därutöver. Orig. prot. i civilmål 1808, R.A.

Andra frågor ha ibland kommit att behandlas på motsvarande långdragna sätt. Rörande en mycket brådskande beklädnadsfråga efter revolutionen 1809 för Dalarnas lantvärn, i tjänst på Dalarö fästning, se Krigsförvaltningen till K. Maj:t 26.8. 09, 5.9. 09, R.A.

Ett återljud av denna diskussion utgör måhända en notis i Hedvig Elisabeth Charlottas Memoarer, VII, sid. 255 f., i handskriften sid. 1233 ff. Enligt denna skulle Zibet och Trolle-Wachtmeister ha samverkat. Uppgiften saknar dock alla andra samtida initierade källors stöd. Det kunde kanske ej anses fullkomligt omöjligt, att Zibet skulle ha intalats att hävda denna synpunkt av oppositionen

Bland landshövdingarnas rapporter om insamlingen beröres den diskuterade frågan av landshövdingen i Örebro län, som förklarar, att vetskapen om att kronan skulle gå emellan, försvårade insamlingen.[4] Landshövdingen hade icke kungjort brevet, men dess innehåll hade sipprat ut. Det stora diskussionsprotokollet visar med all önskvärd tydlighet, att t. f. regeringen icke kan anklagas för fördröjning. Tvärtemot den »obstruerande oppositionens» uttalade mening har emellertid en av konungens ytterst fåtaliga anhängare yrkat uppskov med utfärdandet av cirkuläret av den 13 oktober. Motiveringen härför är identisk med den uppfattning konungen tidigare uttalat. Lantvärnets hotade läge skulle underlätta insamlingen, och på detta sätt skulle krigsfonden endast i obetydlig omfattning behöva anlitas.

Icke mer än en och en halv vecka återstod, när detta sammanträde hölls, till konungens återkomst från Åland den 4 november. Nu inträdde beklädnadsfrågan i ännu ett nytt skede. Tibell påpekade åter lantvärnets läge för konungen, och denne svarade enligt Tibells uppgift, att han insåge behovet av hjälp till lantvärnet, men att man måste invänta finanskommitténs yttrande angående medelanskaffningen.[5] Det kan tänkas, att bakom konungens uppfattning fortfarande ligger hans tanke, att lantvärnets beklädnad bäst främjades genom dröjsmål med statens ingripande. En möjlighet — icke alltför osannolik — att svaret icke återgivits fullt riktigt av Tibell i ämbetsberättelsen finns också. Genom generalorder har emellertid uppdragits åt landshövdingarna att med största möjliga skyndsamhet inrapportera bristerna i länens leveranser. Krigsdepartementet påbörjade under tiden tillverkning för tre bataljoner.[6] När landshövdingarnas rapporter hunnit inkomma, var också finanskommitténs utlåtande inlämnat, varför Krigsdepartemen-

---

i det folkförstörande syfte, som Clason velat utläsa. Men varför skulle i så fall Trolle-Wachtmeister ej ha understött honom, så att meningen segrat?

[4] Landshövdingen i Örebro län till K. Maj:t 4.11. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[5] Generaladjutantens memorial till kon. 7.11. 08, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. — Tibells ämbetsberättelse, sid. 172 ff., 180, K.V.H. 1818–21.

[6] G. O. 9.11. 08, vol. 3, Krigshandlingar, Kr.A.

tet mot slutet av november hade oinskränkt uppdrag att bekläda lantvärnet. Det oerhörda dröjsmålet kan te sig som ett mycket allvarligt missgrepp. Så har det också uppfattats av samtid och eftervärld, men följderna överdrivas dock lätt. Från den 5 oktober hade länen köpt material. Leveranserna av uniformer ha kommit igång relativt snart efter eftergiften den 11 oktober.[7]

Fram på våren upptar en räkning på Krigsdepartementets utlevererade, icke betalade persedlar omkring 40,000 Rd., d. v. s. motsvarande fullgod utrustning för cirka 3,000 man.[8] Faktiskt hade Krigsdepartementet då ännu icke hunnit verkställa alla beklädnadsuppdrag åt lantvärnet, som konungen före den allmänna eftergiften den 11 oktober givit.

De många och delvis motsägande instruktionerna i beklädnadsfrågan gjorde på samtiden ett mycket egendomligt intryck. Tibell gav alltjämt upprepade uttryck åt sin missbelåtenhet över att Krigsdepartementet hölls tillbaka.[9] Han klagade emellertid samtidigt över dess undergrävda kredit.[1] Järta, som fört en ganska utförlig brevväxling med assessor Gahn i Falun, har endast genom förmodanden slutit sig till instruktionernas innehåll. Han håller före, att konungen den 11 oktober givit efter för t. f. regeringens påtryckningar.[2] H. G. Trolle-Wachtmeister omtalar t. f. regeringens behandling av landshövdingeförfrågningarna om taxation. Han skriver: »Med förundran såg man konungen bifalla regeringens utlåtande angående landtvärnets beklädnad.»[3]

Länens obligatoriska beklädnadsuppdrag verkställes fr. o. m. oktober.

På mindre än en månad hade beklädnadsdirektiven fullbordat en kretsgång. Fr. o. m. mitten av oktober gällde åter för landshövdingarna att efter förmåga bekläda lantvärnet, modell-kravet var slopat och likaså det obligatoriska i detta länens uppdrag. Utvecklingen ute i landsorten gick dock icke så snabbt.

[7] Västgötadals lantvärn erhöll en klädesleverans 25.10. 08, Krigsdepartementet, Kr.A. — Jfr ovan sid. 145. Kalmar och Blekinge lantvärn fick sådan 3.11. 08, Krigsdepartementet, Kr.A.

[8] Räkning över lanträntеriernas skulder 8.3. 09, Krigsdepartementet, Kr.A.

[9] Tibell till Cederström, Cederströmska saml., vol. II, Kr.A. Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 50 f.

[1] Ib., Tibells ämbetsberättelse, sid. 178 f. K.V.H. 1818–21.

[2] Dat. 17.10, 3.11. 08, F 857 i, U.U.B.

[3] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 93.

De i slutet av september fastställda men redan vid mitten av oktober ändrade bestämmelserna kommo ganska länge att dirigera åtgärderna och händelseutvecklingen i rikets olika delar. Detta förhållande var säkerligen icke stridande mot de ledandes innersta avsikter. Det var ett vittgående beslut konungen fattat, när han enligt G. O. 23 september gjorde subskriptionen till ett obligatoriskt beklädnadsuppdrag. Uppdraget var icke preciserat och gav fortfarande tillfälle till mycket växlande åtgärder. Först och främst kunde det tolkas såsom mer eller mindre kategoriskt. Vidare fanns det stora möjligheter att vidtaga provisoriska åtgärder för anskaffningen på ett tidigare eller senare stadium. Landshövdingarna kunde också fatta sitt uppdrag mer eller mindre personligt: såsom ett uppdrag att meddela länsbefolkningen dess skyldighet att skaffa kläder eller såsom en personlig skyldighet att tillse, att beklädnadsutrustningen fullföljdes.

Det blev också på växlande sätt det nya uppdraget bekantgjordes. Medan de flesta landshövdingarna omedelbart bekantgjorde bestämmelserna av den 23 september, dröjde däremot några, tills konungen besvarat förfrågningen om taxation. I början av oktober ha länskungörelserna således i regel utgått med uppmaning att utse deputerade. Det visade sig snart, att proceduren var mycket tidsödande. Sockenstämmorna skulle utlysas senast söndagen före deras hållande och även med de skyndsammaste åtgärder förflöto 14 dagar, innan sammankomsterna kunde bliva av.

Sammanträden med sockenrepresentanter under landshövdingens ledning.

Snabba åtgärder i vissa län.

Den snabbast tänkbara verkställighet följde emellertid i flera län. I Västmanlands, Stockholms, Älvsborgs och Skaraborgs län ha sammanträden genast utlysts.[4] Sockendeputerade ha sålunda i regel samlats vid oktober månads slut och åtagit sig lantvärnets beklädnad. Landshövdingarna ha understrukit höstkylans allt mera ödesdigra skadeverkningar och förberett offerviljan på detta sätt. I Järtas brev omtalas landshövding Georgiis tillvägagångssätt såsom utomordentligt skickligt.[5] Hans framställning till länets representanter hade varit så diploma-

[4] Länskungörelser, Älvsborgs län 6.10. 08 (N:r 172, 184), Skaraborgs län 3.10 (N:r 208, 231) 1808, etc.

[5] Järta till Gahn 17.11. 08, F 857 i, U.U.B.

tiskt framförd, att dessa ej visste om de tillfrågades, *huruvida* de ville åtaga sig lantvärnsbeklädnaden eller ej eller om de blott skulle bestämma *på vad sätt* de skulle anskaffa den. I några län ha vissa förbehåll gjorts, att det *frivilliga* åtagandet ej skulle kunna användas som prejudikat, och att länet i fråga, om andra län vägrade och undsluppo denna pålaga, skulle få räkna sitt bidrag såsom krigsgärd.[6] Övervägande ha länen tillämpat principen vid tillkomsten av det frivilliga erbjudande, vari subskriptionen resulterat i Västerbottens län och som Håkansson försökt tillämpa i Blekinge län, d. v. s. man har delat upp den beräknade kostnaden per hemman och därefter bestämt storleken av det bidrag, som var och en skulle lämna.

Även ifråga om beklädnaden gick Håkansson händelserna i förväg och föreslog för lantvärnet en mycket enkel modell, som nära anslöt sig till sådana civila kläder, vilka med största lätthet skulle kunna upphandlas.[7]

I den ovan omtalade gruppen av rikets län, där sammanträdena kommit till stånd fortast, fastställdes också i regel ett datum, då beklädnaden skulle vara färdig; oftast beräknade man, att första hälften skulle kunna levereras efter 14 dagar eller 3 veckor och det övriga efter ytterligare samma tidrymd. Summorna, som lantvärnets beklädnad krävde, voro ganska ansenliga. I Stockholms län togs bevillningen av år 1800 som norm. Lantvärnsbeklädnaden fordrade ej mindre än $^1/_2$ av bevillningen eller $^2/_3$ av krigsgärden.[8] Med största snabbhet gick även landshövdingen i Dalarna, den gamle gustavianen af Nordin, till verket. Han förklarade, att var och en hade skyldighet att erlägga $^3/_5$ av bevillningen vid risk av utmätning i händelse av vägran.[9] I sin redogörelse till K. Maj:t påpekar han, att konungens tidigare påbud om att kronan ej skulle gå emellan redan hade föranlett förpliktande åtgärder från socknarnas sida, när konungens senare beslut anlände. De entreprenadanbud, som socknarna redan antagit av diverse leverantörer och

[6] Handlingar rörande lantvärnet m. m., vol. 2, Landskontoret, G I de, Örebro län, U.L.A.

[7] Håkansson till Krigsdep., 1.9. 08, orig. prot. 13.9. 08, sid. 207, R.A.

[8] Länskungörelse 1, 27. 10. 08, Landskontoret, Stockholms län, U.L.A.

[9] Fahlu Weckoblad 29. 10. 08.

åtagit sig att betala, hade därför ej rubbats. I hela Dalarna kunde beklädnaden dock ej fullföljas. Tredje bataljonen erhöll icke kläder.[1] Det är anmärkningsvärt, att just denna nästan helt och hållet undgick sjukdomar och dödsfall, medan de övriga bataljonerna mycket svårt härjades. Beklädnadsfrågans lösning har m. a. o. i detta fall varit av mindre betydelse än förläggningen och förhållanden i epidemiskt avseende. Tredje bataljonen hade varit kvar i hemprovinsen.[2] Åter lämna de faktiska förhållandena en varning för överskattning av beklädnadsfrågans betydelse.

Anmärkningarna mot Nordin m. fl.

Nordins tillvägagångssätt vid insamlingen väckte assessor Gahns missnöje. Järtas brev till denne finnas bevarade. Järta har förordat ansvarsyrkande gentemot landshövdingen, vilket Clason uppmärksammat i nästan oproportionerlig grad. Järta, som i själva verket vet ytterst litet om instruktionernas innehåll, vill, att assessor Gahn skall anmäla Nordins förfarande till justitiekanslerns uppmärksamhet. Han tillägger emellertid, vilket av Clason icke påpekats, att otydligheten i ordalagen och brådskan med lantvärnets beklädnad ursäktar mycket.[3]

Järtas förslag har assessor Gahn följt så tillvida som han tillställt landshövdingen själv vissa protester i samband med betalningen av sin anpart, vilken han likväl erlagt mer än till fullo. Dessa anmärkningar torde det vara, som Järta tagit del av, när han den 1 december ger Gahn sitt gillande över besvären mot Nordin. Någon anmälan till justitiekanslern synes icke ha kommit att ske.[4]

Onekligen var Nordins tillvägagångssätt i strid mot den avsedda tolkningen av författningen. — Om emellertid Nordin undgått följder härav, ehuru Allmänna Beredningen i april 1809 infordrade upplysningar angående vissa beklädnadsonera,

[1] Nordin till K. Maj:t 9.12. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[2] Jfr nedan sid. 244.

[3] Järta till Gahn, 3, 17.11, 1.12. 08, F 857 i, U.U.B.

[4] Några besvär av Gahn i denna sak finnas ej i Justitiekanslersämbetets arkiv, Konc. till registratur eller inkomna handlingar, R.A. Lagerbring sökte hålla landshövding Nordin något tillbaka och förklarade i brev i mars, att utskrivningen till arméns proviantering och fouragering ej borde drivas längre än att allmogen kunde föda sig och sina kreatur och hade kvar utsäde och kunde fullfölja sina skjutsningar. Krigsrustningar i Dalarna 18.3. 08, Sjöholms arkiv.

som Nordin ålagt några socknar i västra Dalarna[5], ha andra landshövdingar, t. ex. Mannerstam i Halland, fått sina åtgärder ogillade i ganska skarpa ordalag. Mannerstam hade betraktat underlåtenhet att skicka ombud som utebliven protest från sex socknars sida och räknat dessa såsom delaktiga i de församlades beslut, vilket av t. f. regeringen förklarades vara olagligt.[6]

Beslut och insamling sockenvis i vissa län.

I vissa län ha socknarna själva på sina stämmor beslutat om deltagandet i beklädnaden. Uppsala län samlade sålunda kontanter, och varje socken försökte prestera sin proportionella insats.[7] Insamlingen har gått mycket långsamt, och flera socknar försäkra, att det icke var bristande vilja utan bristande förmåga, som förorsakat dröjsmål eller att summan ej helt kunnat erläggas. Först i slutet av december inkommo de sista bidragen. Verkställigheten hade emellertid av landshövdingen under tiden ombesörjts, innan alla medel voro insamlade. Hans köp från Krigsdepartementet äro ovan omtalade. Flera betydliga leveranser ha också varit färdiga under november.[8] Detta visar, att dagen för insamlingens avslutande eller sockendeputerades sammanträde ej kan tagas såsom norm för huru snabbt beklädnaden kunde verkställas. Utom Uppsala län synes Värmlands, Gästriklands och Västernorrlands, möjligen också Södermanlands län ha lagt avgörandet direkt i socknarnas hand. Något kollektivt beslut av församlade sockendeputerade kan där ej spåras. Carlstads Weckoblad talar om uppbördsstämma å den av socknarna åtagna bevillningen.[9] I en länskungörelse förklarades, att de, som ej betalade den av sockenstämmorna fastställda summan, skulle underkastas utmätning efter 14 dagar.[1] Beklädnaden synes emellertid ha fortgått ganska ordentligt. I början av november anhåller landshövdingen att få ersätta den oklädda lantvärnsbataljonen vid Västra armén

---

[5] Statsråds- och beredningsprot. 12.4. 09, R.A.

[6] Riksreg. 4.2. 09, R.A.

[7] Upplands lantvärn, Brigaden i allmänhet 1808/46 m. fl., Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Jfr Länskungörelser 19.9, 12, 31.10. 08.

[8] Upplands lantvärn, Brigaden i allmänhet 1808/19, 53, 54, Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Jfr ovan sid. 146.

[9] Carlstads Weckoblad 31.12. 08.

[1] Länskungörelse för Värmlands län 12.12. 08.

med den beklädda i Karlstad för att kunna utrusta den förstnämnda med uniformer.[2] På riksdagen 1862 — alltså efter mer än 50 år — omtalar landshövding E. V. Nordenfelt, att han som pojke sett två kompanier lantvärn exercera i Kristinehamn. De hade ej uniformer men voro f. ö. väl skyddade mot kylan.[3]

Gästriklands lantvärn erhöll beklädnaden först omkr. 20 december.[4] Länets tidning innehöll 2 november ett icke närmare kommenterat meddelande om skyldigheten att bekläda lantvärnet.[5] Uniformerna hade tillverkats av socknarna. Vid denna tidpunkt har en utförlig besiktningsmönstring företagits, som visar, att leveransen var praktiskt taget fullständig och genomgående av prima kvalitet. Fördröjningen av beklädnaden har icke inverkat på hälsotillståndet.[6] Samma förhållande kan påvisas beträffande ett annat län.

Västernorrlands län hade enligt landshövdingens rapport samlat 11,000 Rd. till lantvärnets beklädnad[7], vilket var en utomordentligt riklig summa för länets 400 man. Så sent som i mitten av oktober hade landshövdingen anhållit om kläder av Krigsdepartementet.[8] Beklädnaden hade sålunda ingalunda kunnat fullföljas före den kalla årstidens ankomst. Bataljonen hade den lägsta dödligheten i hela Sverige — Gotlands lantvärn undantaget.[9] — Å andra sidan visar det sig, att åtgärder, vidtagna i god tid och som man kunde tro i tillräcklig omfattning, icke förhindrade de mest skriande missförhållanden. Västerbottens lantvärn erbjuder exempel på detta. Redan under subskriptionstiden hade länets invånare beslutat sammanskott av 6 Rd. riksgäldssedlar per hemman, vilket borde vara tillräckligt för truppens beklädnad. Trots allmogens frivilliga beslut att sammanskjuta erforderliga medel, trots rekvisition från Krigsdepartementet och t. o. m. fastän material avsänts från

---

[2] Dat. 4.11. 08, Cederströmska saml., vol. I, Kr.A.
[3] Ridderskapet och adelns prot. 1862–63, bd I, sid. 103.
[4] Handlingar rörande lantvärnet G I, Gävleborgs län, H.L.A.
[5] Gefleborgs Läns Weckoblad.
[6] Jfr nedan sid. 255 f.
[7] Orig. prot. 1.2. 09, R.A.
[8] Krigsdepartementet 11.10. 08, Kr.A.
[9] Jfr nedan sid. 255 f.

detta, kunde icke beklädnaden bringas till fullbordan.[1] Som orsak har man uppgivit bristen på segelgarn att sy med. Anstalterna leda osökt tanken till obstruktionspolitiken. Landshövdingen har också någon gång klandrats för slapphet. Men å andra sidan var resultatet vid den fria subskriptionen föredömligt i hans län. Vidare förelågo svårigheter av annat slag i oerhörd grad under senare delen av året just i detta län.[2] Södermanland samlade en ansenlig summa — 16,000 Rd. — som mycket sent uppnåddes. Till stor del har den gått till uppköp från Krigsdepartementet; den 21 november är terminus ante quem för en avsevärd leverans.[3]

Dröjsmål i vissa län.

Vid sidan av dessa två länsgrupper med snabba eller inga rapporterade sammanträden av sockendeputerade — utgöra Göteborgs och Bohus', Hallands, Kalmars, Blekinge, Östergötlands, Malmöhus och Kristianstads län en tredje grupp. I dessa utfördes konungens instruktioner efter mer eller mindre dröjsmål. Framför allt ha landshövdingarna velat företa utskrivning eller taxation. Östergötlands och Blekinge läns landshövdingar dröjde sålunda, tills konungen besvarat denna deras anhållan nekande den 13 oktober.[4] I Östergötland var det framför allt den tidigare frivilliga insamlingen och de spontana åtaganden varje socken gjort för sina lantvärnsmän, som försvårade den i andra län förekommande fördelningen per hemman. Först i december kom ett möte till stånd med sockendeputerade på samma sätt som i flertalet län.[5] Fördröjningen kan emellertid ej ha haft så stor betydelse, då det lantvärn, som varit i Norrland, fått klädesbristerna täckta sent men ändå på ett ganska tillfredsställande sätt genom Krigsdepartementet och den 3:dje bataljonen på flottan redan i början av oktober enligt order skulle beklädas av Krigsdepartementet såsom kommenderad på

---

[1] von Posts inspektionsberättelse, Norrlandsbrigaden, Brigaden i allmänhet 1809/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Jfr sid. 76, 254, 420 och uppgifter om ryssarnas byte i Umeås förråd, Sveriges krig, VIII, bil. 34.

[3] Södermanlands lantvärn 1808/37, 41 m. fl., Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Jfr ovan sid. 146.

[5] Länskungörelse 5, 20.12. 08, Brevkoncept, Landskansliet, östergötlands län, V.L.A.

örlogsflottan.[6] Den 20 december anlände 23 packkistor kläder till Gävle; sändningen var avsedd för de från norr hemvändande två bataljoner, vilka ej varit särskilt sjuka och hade haft liten dödlighet, relativt sett. Insamlingen gällde m. a. o. övervägande betalning av levererade kläder. Den långsamma verkställigheten i Skåneländen kan möjligen bero på att landshövdingarna här inväntade konungens svar ända till oktober månads senare del.[7] I Halland hade lantvärnet vid sammankomsten av brigadbefälhavaren ålagts medföra ordentlig beklädnad.[8] Den egendomliga ordern måste med all sannolikhet betraktas såsom en antydan till lantvärnsynglingarnas husbönder att ombesörja deras utrustning. Insamlingen i länet hade givit ett mycket snöpligt resultat, men landshövdingen hade använt medel ur lanträntеriet till lantvärnsbeklädnad.[9] Hans rapport härom lades med gillande till handlingarna, men hans samtidiga anhållan om att få företa taxation avslogs av t. f. regeringen. En förklaring till att lån ur lanträntеrierna ej i vidsträcktare omfattning tillgripits för att underlätta klädesanskaffningen, torde vara, att dessa ej hade några medel att avvara; t. o. m. de ordinarie utgifterna beredde med tiden svårigheter.

I Göteborgs och Bohus län fördröjdes beklädnaden, som det synes, helt enkelt av länets utblottade tillstånd, som endast med allra största ansträngning tillät åtagandet av den nya utgiften.[1] I klagoskrivelser över att lantvärnet ej fått behålla sina munderingar utan återkommit i sina egna till trasor förvandlade kläder, klaga Bohusläns riksdagsmän över lantvärnets behandling.[2] Det hade, säga de, kungjorts i de allmänna tidningarna,

---

[6] Jfr ovan sid. 145.

[7] Östgötabrigaden, »Avskrifter ur publike brev», Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr ovan sid. 145. Länskungörelser 10.10, 11.11. 08, Landskansliet, Malmöhus län, dito 3.12. 08, Kristianstads län, U.L.A.

[8] Skrivelse till magistraterna m. fl. 13.6. 08, Brevkoncept 1808, Landskansliet, Hallands län, L.L.A.

[9] Landshövdingen i Hallands län till K. Maj:t, Orig. prot. okt. 1808, sid. 273, R.A.

[1] Orig. prot., okt. sid. 143, 291, R.A.

[2] Allmänna och enskilda besvärsskrivelser n:r 388, Bondeståndets arkiv 1809–10, vol. 21, R.A.

att folket frivilligt åtagit sig att bekläda lantvärnet. Dock hade allmänheten aldrig blivit hörd härom men väl om sättet för fördelningen av denna uppgift. Om man hade kunnat tro, att ingen annan anstalt hade vidtagits, skulle naturligtvis de allra nödvändigaste klädespersedlarna till skydd mot årstiden ha kunnat lämnas, även om man ej hade möjlighet att skydda lantvärnet mot den allmänna hungersnöden. — Man klagar också — ehuru denna klagan är en kraftig överdrift — över det orimliga i att kravet på beklädnad för 1,800 man fasthölls, sedan lantvärnet reducerats till 600 man.[3] Skildringen är starkt färgad men ger ändå en bild av att man på goda grunder varit missbelåten med arrangemangen. I olika län har m. a. o. en i och för sig relativt genomförbar plan lett till rimliga eller orimliga resultat beroende på den handläggning, som den blivit föremål för.

Insamlingen för Stockholms artilleri-lantvärn fortskred under sommaren med snabba steg, och få bataljoner ha fått så mycket medel, men tillverkningen har tydligen på något sätt misslyckats.[4] Det finns uppgifter om försnillning etc.[5] Ehuru artillerister, vilka i regel utrustats bättre än det övriga lantvärnet, hade dessa haft det dåligt ställt trots den lovande insamlingen. Bland klagoskrivelserna 1809 märkes således en skrivelse från 16 artillerister av Stockholms lantvärn.[6] De skildra ingående sina svårigheter. Det orimligaste de utsatts för, tillhör emellertid tiden efter revolutionen, då de vid avmönstringen fråntogos kronans kläder, de enda, som de ägde. Men även 1808 hade haft sina stora svårigheter med sig. Från maj till den 19 augusti hade de begagnat egna kläder; sedan hade de fått ett par strumpor, en skjorta, en hatt, stöfletter och skor. Den 15 februari 1809 hade denna utrustning kompletterats, så att de utdelade persedlarna utgjorde fullständig mundering etc. Uppgifterna överensstämma med officiella påpekanden rörande samma sak av chefen för artilleriet, C. G. von Helvig.[7]

Jönköpings lantvärn har till $^2/_3$ beklätts av kronan, blott till

[3] Jfr nedan sid. 276. [4] Jfr ovan sid. 145.

[5] Häggman, Dagbok, sid. 6 f., D 1048 a, K.B.

[6] Krigskollegii skrivelse till K. Maj:t, mars 1810, R.A.

[7] Dat. 10, 23.1. 09, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A.

1/3 av insamlade medel.[8] Det finns uppgifter om att insamlingen bedrivits enligt samma principer i detta län som i de flesta, men källorna äro mycket knapphändiga.[9] Så mycket tydligare äro emellertid detta lantvärns svårigheter. Breven från befälhavaren för den på Åland förlagda bataljonen innehålla många skärande klagomål över truppens bristande klädesutrustning.[1] Det är också tydligt, att denna påverkat hälsotillståndet, som blivit katastrofalt dåligt. Kronans beklädnad kom dessa trupper mycket sent till del. Och av de olyckliga, som under dylika förhållanden genomkämpat den krävande posteringen på det utblottade Åland, föll ett stort antal i ryssarnas händer.[2] Det synes högst sannolikt, att de mindre energiskt bedrivna insamlingsåtgärderna kraftigt bidragit till denna bataljons olycksöde.

Särskilt inom de län, där sockenrepresentanter ej sammankommit, varierar resultatet starkt från trakt till trakt. Talrika ortskrönikor innehålla skildringar om huru lantvärnet från resp. orter försetts med bl. a. kläder. I Dalarna tog Svärdsjö s:n saken i egen hand och levererade erforderlig beklädnad redan i oktober. Tuna socken i Uppland fullföljde likaledes en rent patriarkalisk utrustning, som började på ett mycket tidigt stadium, Ljusnarsberg i Västmanland på samma sätt, för att endast nämna några exempel.[3]

Värdefulla på grund av sin objektivitet äro uppgifterna i de kungörelser, vari förrymda lantvärnsmän efterlysas.[4] I de signalement, som anges, uppräknas genomgående relativt god beklädnad. Det gäller framför allt rymningarna vid Dalarnas lantvärn, men även andra län. Anmärkningsvärt är likväl, att dessa rymlingar i många fall uppgivit klädesbristen såsom orsaken till rymningen.[5]

---

[8] Krigskollegii skrivelse till K. Maj:t mars 1810, n:r 507, R.A.

[9] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 71.

[1] Jönköpings lantvärn, II. Bataljonen 1809/201, Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Jfr länskungörelser 3.10, 12.11. 08.

[2] Jfr nedan sid. 270.

[3] Länskungörelse 21.10. 08, Kopparbergs län, tryckt, K.B. Isaksson, W., Ur de gamla Tunasoldaternas historia. En Upplandssockens historia, Olandsbygden 1936, sid. 26 f. Hult, K., Ljusnarsbergs krönika, sid. 159.

[4] Länskungörelser 7, 14.9. 08 m. fl. Kopparbergs län m. fl.

[5] Ang. rättegång med förrymda se nedan sid. 209 ff.

Sammanfattning.

I det föregående har ett synnerligen invecklat, svåröverskådligt och svårbedömt händelseförlopp behandlats, som i sig självt icke hade klara linjer eller ens huvuddrag. De beslut och åtgärder, som framställningen skildrar, måste karakteriseras såsom i hög grad motsägande och förvillande. I undantagens och oregelbundenheternas virrvarr kunna dock vissa ansatser till ledande principer spåras, ehuru de oftast ej blivit mer än ansatser. Under framställningens gång ha flera sammanfattningar instuckits. En enhetlig tillbakablick torde emellertid ändå vara nödvändig. Under den första tiden förekomma talrika gåvor till de uttågande av enskilda och än mer av socknarna. I några län ha dessa kollektiva utrustningar uppmuntrats på det starkaste av landshövdingen. Ett provisoriskt och förmodligen icke genomtänkt utrustningsuppdrag, som givits Krigsdepartementet den 1 och den 23 juni i högst allmänna ordalag, bortfaller också redan den 28 juni, då den allmänna rikssubskriptionen sättes i gång i och med ett kungligt brev. Det är mycket sannolikt, att Krigsdepartementets bristande resurser voro orsaken till insamlingen. De frivilliga gåvornas rika tillströmning hade också bidragit. En tidigare fastställd modell kasseras nu också. En ny skall fastställas. En lång diskussion i denna fråga utspinner sig mellan Tibell och konungen. Tibell hoppas, att Krigsdepartementet, så snart modellfrågan är avgjord, skall få uppdraget att bekläda lantvärnet. Konungen drager ut på diskussionen förmodligen dels på grund av sitt livliga intresse för uniformsfrågor, dels för att vinna tid och för att länen skola hinna samla medlen eller i varje fall hinna fatta bindande beslut. Insamlingsresultaten börja vid denna tid inströmma och visa sig ej alls vara till fyllest; samtidigt öka klagomålen över beklädnadens brister inför den annalkande, kalla årstiden.

Konungen fasthåller emellertid fortfarande, att länen skola bekläda lantvärnet men gör samtidigt en serie undantag för särskilt utsatta kårer, varigenom Krigsdepartementets resurser utnyttjas. Dess kredit är dock starkt ansträngd, och brister i materialhänseende nedsätta dess prestationsförmåga, så att ej ens de av konungen beordrade klädesleveranserna kunna ske med önskvärd snabbhet. Hertig Karl klagar för Tibell över Gustav

Adolfs omfattande order. Ämbetsverkets arbetstakt är inte heller imponerande och har från samtidas sida föranlett misstankar och uttalade insinuationer om obstruktion, från vilken dess egna uttalanden, innehållande yrkande på påskyndade beslut och underlättande åtgärder, emellertid fritager det.

Länen skulle enligt G. O. den 23 september bekläda sina lantvärnssoldater på egen hand. Som av de hemlighållna undantagen framgår, spände konungen officiellt bågen högre än vad han i grund och botten avsåg i syfte att frampressa medlidande och effektiv hjälp. Han har icke själv önskat tvångsuttagning av medlen, vilket han emellertid enligt författningen, såsom ovan påpekats, hade haft full rättighet att göra.

Denna taktik gav också vissa resultat. I många län ordnades stora leveranser under hand medelst förskotteringar av leverantörerna eller med lantränterimedel. Men så lyckligt gick det inte överallt. Sockendeputerades sammankallande var en tidsödande procedur. Beställningarna av kläderna och leveranserna kommo i flera län att bero på tidpunkten för dessa sammankomster, d. v. s. de kommo mänskligt att döma alldeles för sent. En jämförelse mellan datum för klädesleveransen och lantvärnets öde ger emellertid flera exempel på att det inte i första hand kan ha varit klädesfrågan, som varit avgörande. Tydligast visa Gävleborgs lantvärns förhållanden detta. Truppen erhöll uniformskläder först i slutet av december men var likväl frisk. Dalarnas tredje bataljon fick aldrig sådan beklädnad men undgick ändock sjukdomar. Truppens förläggning i hemtrakten, i kantoneringskvarter etc. spelade många gånger en vida större roll. Men Östgöta lantvärn, som också utrustades sent och användes på en expedition, led ändå inte några större förluster.[6] Kronobergs och Skaraborgs länschefer hade relativt tidigt rapporterat, att insamlingen var förd till lycklig fullbordan redan genom den frivilliga insamlingen — ett faktum, som likväl icke på minsta sätt ställde dessa förband i särklass vad beträffar sjuklighet och dödsfall. I några enda fall ha slutligen omständigheter framkommit, som möjligen kunna tolkas såsom resultatet av sabotage mot klädesutrustningen,

[6] Jfr nedan sid. 239.

framför allt beträffande Västerbottens lantvärn. Det är slutligen vid lantvärnet på skärgårdsflottan och Västra armén, som beklädnadsfrågan har haft stor inverkan på lantvärnets öde.

Onekligen torde lantvärnets beklädnadsförhållanden för vissa bataljoner sålunda förtjäna beteckningen skandalösa. Bristerna försvårade användningen av lantvärnet och ökade sjukligheten katastrofalt och avgången avsevärt på vissa frontavsnitt. Men andra delar ha blivit relativt väl försedda. Beklädnaden kan dessutom ha varit helt förfelad, men lantvärnet ändå ej illa medfaret och tvärtom. Framför allt kan man ej draga slutsatser av datum för besluten om socknarnas åtaganden av lantvärnsbeklädnaden. Skulden för det bristfälliga resultatet är dels konungens, som trodde, att först den frivilliga och senare den påtvingade subskriptionen skulle kunna genomföras, dels allmänhetens, som inte gjorde sitt yttersta, när konungen lade klädesutrustningen direkt i dess hand, vilket åter innebär mänsklig svaghet och tydlig nationell slöhet och liknöjdhet, betingad av bristande förståelse för konungens politik. Att göra någon skillnad mellan de bredare lagrens och de ledande tjänstemännens reaktion har icke visat sig möjligt på grundval av det ovan skildrade händelseförloppet.

Det viktigaste resultatet av den ovanstående undersökningen är negativt. Ett studium av beklädnadsfrågans lösning, som drivits i detalj — längre än vad saken i och för sig kan synas förtjäna — torde visat, att obstruktionen varken inom den centrala eller den lokala förvaltningen haft den omfattning och betydelse, som tidigare gjorts gällande, utan tvärtom knappast kunnat skönjas i detta händelseförlopp. Ur ideologisk synpunkt innebär de skildrade händelserna, att konungen, som tvingats in på egendomliga vägar, därför att riksdag ej inkallades, likväl visat sig inom enväldets och riksdagslöshetens ram kunna ge utrymme åt en egendomlig form av folkstyre. Beklädnadsdelegerades möten kunna uppfattas såsom en egenartad utlöpare av de intill 1670-talet i växlande former förekommande provinsmötena. I ett samtal, som H. G. Trolle-Wachtmeister återgivit i sina memoarer, mellan konungen och riksdrotsen skymtar en tanke, som har sin tillämpning i det skildrade hän-

delseförloppet. Konungen säges ha ansett sig kunna sammankalla folket häradsvis för att erhålla medel.[7] Mötena inneburo ett vädjande till folket direkt med förbigående av riksdagen. De markerade — skulle man kunna säga — ett »civistiskt» drag i det gustavianska enväldet, som förutsatte och av individen väntade långtgående medverkan och uppoffringar, icke avtvingade utan tillkomna genom de i sockenstämmorna deltagandes insikt om nödvändigheten av allmän kraftanspänning.

[7] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 100 f.
Grauers, Sveriges sista lantdagar och provinsmöten (1676–79), K.F.Å. 1930.

V. Lantvärnets användning och tillstånd intill revolutionen.

1. Under sommaren 1808.

Lantvärnet under sommaren enligt tradition och litteratur.

Lantvärnets användning under sommaren 1808 har liksom övriga sidor av dess historia blivit föremål för ganska mycket missförstånd på grund av ofullständiga eller mer eller mindre avsiktligt oriktiga uppgifter. En riktig bild av dess insatser kan man ej göra sig utan att studera krigsplanerna i deras helhet. Blott om man betraktar orderna för lantvärnet såsom led i ett större sammanhang, får man fram dess verkliga roll. Om de ej ses i detta sammanhang, kunna de synnerligen lätt förefalla alldeles orimliga eller meningslösa. Korta, isolerade avsnitt om lantvärnet utan samband med övriga krigsrörelser möta genomgående i de officiella deklarationerna strax efter revolutionen. Härav utmärkes hertig Karls skildring i korta ordalag i brevet till svenska folket, likaså den redogörelse för styrelsen sedan år 1800, som åtföljde hans tal till ständerna, härom talar Adlersparres P. M. i Karlstad, Skjöldebrands upprop till allmänheten i Örebro län med anledning av allehanda cirkulerande rykten, och i denna stil går Historisk Taflas behandling av ämnet.[1] Den lättfunna möjligheten att framställa åtgärderna som huvudlösa, vilken erbjudit sig i ett dylikt särskiljande, har m. a. o. väl utnyttjats. En relativt saklig bild ger däremot Tibell i sin ämbetsberättelse, men denna är behäftad med motsägelser och överensstämmer inte heller helt med de i Krigsarkivet bevarade orderserierna.[2] Den källa, som utomordentligt väl borde

[1] I hertigens öppna brev heter det:

»En del af Rikets blomstrande Ungdom, utskrifwen til Landets förswar, förgicks af sjukdomar, dem brist på de nödwändigaste behof förordsakat.» I redogörelsen se sid. 19, 21 f. Årstrycket 1809. Skjöldebrands upprop till invånarna i Örebro län 1809, Årstrycket 1809, Granberg, a. a., III, sid. 3–17.

[2] Jfr Clason, Gustav IV Adolf och general Moore, H.T. 1912, sid. 259 och nedan sid. 170 ff.

kunna redogöra för frågan, visar en viss opålitlighet eller oklarhet.

Att den svagt källbestyrkta 1800-talslitteraturen under sådana omständigheter svävar på målet är icke förvånande. Montgomery skildrar Lemo- och Kimito-landstigningarna och några mindre expeditioner med lantvärnet.[3]

Huru oplöjt detta fält är, framgår emellertid knappast heller i sin fulla vidd i Generalstabsverket, ty detta lämnar visserligen synnerligen värdefulla och till sina delar uttömmande redogörelser för användning och placering av ett stort antal lantvärnsförband, men i vissa av hithörande frågor har det ännu kvar uppgifter från mer eller mindre grumlade källor, såsom Tibells ämbetsberättelse, utan att dessa underkastats jämförande källkritik.[4]

Under sådana omständigheter påkalla i all synnerhet de stora planerna för lantvärnets användning och landstigningsförsöken med lantvärnstrupper närmare granskning.

Tidig sammandragning inom hotade provinser.

Redan innan lantvärnet hunnit utskrivas över hela riket, hade speciella omständigheter i vissa landsändar påskyndat utvecklingen där. Genom den ryska erövringen av Åland hade Upplandskusten varit hotad. Under samverkan av enskilda och landshövdingen i Stockholms län ordnades kustförsvaret. En interimsbataljon av allmogen bildades och uppgick snart till över 600 man, vilka skulle bevaka Grisslehamn, där en landstigning befarades.[5] Till att biträda vid detta kustförsvar skulle skärgårdsflottan utnyttjas. Som manskap tillgreps då kustprovinsernas lantvärn. Upplands fyra lantvärnsbataljoner sammandrogos redan i början och mitten av maj och fingo till stor del order att embarkera på skärgårdsflottan.[6]

En motsvarighet till denna rent defensiva användning finnes i sammandragningen av Kalmar första och andra lantvärnsba-

---

[3] Montgomery, a. a., I, sid. 207 ff., 250 f., II, sid. 68 ff. Jfr Sveriges krig, V, bil. 3.

[4] Jfr nedan sid. 171 f. och Sveriges krig., III, sid. 153, VII, sid. 333 och VIII sid. 234 ff. I ena fallet t. ex. lovordas Tibell, i andra hävdas Clasons uppfattning av Finanskommitténs betänkande, i vilket Tibell instämt.

[5] Se Sveriges krig, IV, sid. 75.

[6] Sveriges krig, IV, bil. 8. G. O., resp. bat., Lantvärnsarkivet, Kr.A.

taljoner. Den skedde i maj och början av juni, enligt Tibells motivering i generalorder för att förhindra landstigning av de ryska trupper, som befunno sig på Gotland.[7]

Lantvärnsmanskapet i Stockholm skulle embarkera i början av maj men fick plötsligt en ny samlingsorder. Det beordrades att avlägga eden en dag tidigare än förut bestämt.[8] Ganska tidigt hade en mönstring företagits; efter denna förekom en del »buller». Från Ladugårdslandet, där proceduren försiggått, fördes emellertid omedelbart en del av lantvärnsbataljonen under militäreskort till Skeppsholmen för att avresa. Att lantvärnsmännen protesterade mot denna oförmodade inskeppning utan minsta förberedelse, är ganska förståeligt. Samtliga önskade naturligtvis en ordentligare utrustning än sina gångkläder. Enligt några relationer förvägrades det dem att först hämta egna varmare kläder, enligt andra kunde de utverka tillstånd härtill först med allra största svårighet.[9] Särskilt när man vet, att kläder mycket sent kommo detta lantvärn till del, förefaller handlingssättet mycket egendomligt.

Att behandlingen varit brysk är otvivelaktigt. Givetvis avsågo de ansvariga myndigheterna emellertid, att beklädnadsfrågan skulle komma att ordnas, när truppen på detta sätt utkommenderades. Det kan också påvisas dels att konungen var orsaken till den snabba embarkeringen, dels att vissa militära skäl för snabbast tänkbara utryckning förelågo. Konungen har själv framflyttat tidpunkten för embarkeringen vid orderjusteringen. Meddelandet om Sveaborgs kapitulation hade kommit strax förut. Läget var fördenskull ytterst ovisst. Förlusten av den finska skärgårdseskadern vid Sveaborg hade helt plötsligt omkastat situationen. Den tidigare svenska överlägsenheten till sjöss i skärgården var starkt hotad. Det gällde fördenskull

---

[7] Om sammandragningen, se Lantvärnet i allmänhet, Lantvärnsarkivet, Kr.A. och Sveriges krig, IV, bil. 8; G. O. 29.4. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Just. G. O., 7.5. 08, vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Järtas brev till Gahn, F 857 i, U.U.B., generallöjtnant Wachtmeister till O. Cronstedt 16.11. 08, vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 172 ff., i handskriften sid. 915. Montgomery, a. a., II, sid. 68 f. Enligt Wachtmeister gällde utskeppningen 200 man, enligt Montgomery, som återger en relation i citat, gällde den 40 man.

att hinna fatta posto med den svenska skärgårdsflottan så långt inne i finska skärgården som möjligt. Denna kapplöpning utföll väl för svenskarna. Man kan säga, att skärgårdsflottan i mindre skala verkställde den återerövring, som det var meningen, att Åländska fördelningen skulle helt och hållet utföra. De uppgifter, som tillkommo skärgårdsflottan, hann denna verkligen fullfölja. Den första positionen togs långt inne mot land.[1] Utryckningen var ett led i kapplöpningen om dessa nyckelställningar, vilka den ryska flottan eljest kunde ha utnyttjat, sedan Finska viken åter blivit isfri. På Åland utspelades också den dag, den påskyndande ordern gavs, händelser, som påkallade snabbt ingripande. Åland befriades den 7 maj och de följande dagarna av dess egen bondebefolkning. Skärgårdsflottan fick i uppdrag att förhindra de ryska trupperna på åländska öarna att samlas och försvåra deras reträtt till fastlandet.[2]

Även på Västkusten behövdes lantvärnet ombord på skärgårdsflottan, vilket var orsaken till att två bataljoner sammandrogos mycket tidigt (Göteborgs första i slutet av april; Hallands första i maj).[3] Dessutom samlades artillerilantvärnets tre bataljoner redan under våren.[4] Inalles hade alltså den 1 juni eller 2 ½ månad efter första förordningen om lantvärnet 9 bataljoner samlats. Under juni togo emellertid anstalterna fart, och inemot hälften av de planerade bataljonerna sammandrogos då (inalles 24 bataljoner).[5]

Av de återstående voro några sådana, som ej kunnat göras kompletta, då de använts att fylla vakanser i andra bataljoner, som förut uppsatts i länet (Värmlands tredje, Skaraborgs tredje, Jönköpings tredje, Hallands andra m. fl.). Vidare märkas Dalarnas tre bataljoner och Skånes fem infanterilantvärnsbataljoner samt Gotlands lantvärn, varom mera nedan.

Den tidsödande uppsättningen förorsakade naturligtvis, att de högt spända förhoppningarna på lantvärnet hos konungen och gustavianerna ej kunde infrias — åtminstone inte redan under sommarkampanjen. Det är dock en mycket stor skillnad

[1] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 238 ff.

[2] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 222 ff.

[3] G. O., 18.4., 23.5. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Ib., 2.6. 08.

[5] Ib. juni. Jfr också närmare Sveriges krig, IV, bil. 8.

mellan dessa förväntningar och den uppfattning, att lantvärnet var betydelselöst, som i mer eller mindre bokstavlig bemärkelse gjorts gällande.[6] I tre avseenden kan betydelsen av lantvärnet redan under sommaren iakttagas: lantvärnet påverkade de ryska krigsplanerna, de svenska krigsplanerna och de svenska krigsrörelsernas detaljer.

Lantvärnets inverkan på de ryska krigsplanerna.

En omfattande omgruppering av de ryska stridskrafterna ägde rum redan under april. Härigenom koncentrerades stora truppstyrkor i södra Finland och endast en tredjedel av ryska hären lämnades kvar i norra Finland. Det var svensk landstigning, stödd av engelska flottan, som hotade ryssarnas erövring av Finland. Enligt Buxhoevdens egen uppgift till tsaren kunde ett sådant angrepp i söder befaras, sedan lantvärnet blivit organiserat.[7]

Lantvärnets inverkan på de svenska krigsplanerna.

Lantvärnets inverkan på de svenska krigsplanerna är trots det tillgängliga källmaterialets vida större omfattning icke lätt att till fullo klarlägga. Tibell, som icke väntade några insatser av lantvärnet i krigsrörelserna, ville, att det skulle förläggas i övningsläger utmed kusterna; Lefrén uppger, att Tibell önskat hertig Karl som befälhavare för att inge fienden tanken, att den reservarmé, som ställdes under en kunglig persons befäl, måste vara en betydande reservtillgång.[8] Planen fick en motsvarighet i Kustarmén, som till stor del kom att bestå av lantvärn och vargering.[9]

Lantvärnet och den engelska hjälpsändningen.

Även krigsplanerna förete emellertid egendomliga motsägelser. Gustav Adolf ivrade, som bekant, för en offensiv mot Danmark. Redan i maj hade Tibell i en promemoria till konungen förordat förstärkning av Finska armén.[1] General Moores engelska trupper samt lantvärnet skulle ersätta Västra armén, vars ordinarie trupper skulle förstärka Finska armén. Tibells förslag förefaller mycket rimligt och anges i de flesta krigshistorier så-

[6] Jfr uppfattning om lantvärnet i flertalet inlägg i försvarsfrågan vid 1809–10 års riksdag; se Jansson, Försvarsfrågan, sid. 460 ff.

[7] Sveriges krig, IV, sid. 189, V, bil. 12, 13.

[8] Lefréns skildring, Lefrénska saml. XIV: 6, R.A. — Sveriges krig, IV, sid. 73 f.

[9] Jfr nedan sid. 216, 232 f.

[1] Tibells memorial t. kon. 19.5. 08, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Tibells ämbetsberättelse, sid. 108 f. K.V.H. 1818–21.

som den klokaste användningen av trupperna.[2] I strid mot denna uppfattning går Clasons tolkning av Tibells uppträdande gentemot Moore. Enligt denna är Tibell en frondör, som icke fullföljer Gustav Adolfs befallning att diskutera ett kombinerat engelsk-svenskt anfall mot Norge.[3] Varken Tibell eller Moore ha enligt den senares oförbehållsamma uttalanden i sin dagbok tagit uppdraget på allvar. Men är det verkligen befogat att redan på grund härav sätta Tibells uppriktighet gentemot svenska intressen i fråga? När man betänker, vilken plan Tibell själv framlagt och de lovord denna i allmänhet anses värd, kan vid en första anblick Tibells uppträdande vid detta tillfälle synas fullt förklarligt. Tibell önskade, förefaller det, ej anfall mot Norge utan fortfarande helt enkelt, att hans egen plan bleve genomförd. I det av Clason påtalade missförhållandet i Tibells uppträdande skulle man kunna finna ett försök av Tibell att genomdriva sin egen vilja gentemot konungen, vilket Tibell ofta anklagats för att ha underlåtit.[4] Vid ett närmare studium visar sig emellertid även detta resultat icke vara mer än preliminärt. Hela Tibells plan vilar nämligen på en ganska oriktig grund. Den förutsätter, att lantvärnet är sammandraget, vilket icke alls var fallet den 19 maj: icke ens en fjärdedel av lantvärnsbataljonerna fanns i själva verket vid denna tidpunkt, och de samlade förbanden voro till största delen bundna vid skärgårdsflottan.[5] Tibell anger visserligen, att lantvärnet var nyligen formerat men anser ändå, att det tillsammans med de engelska trupperna kunde utgöra gränsvakt mot Norge. Det ser ut,

---

[2] Se t. ex. Sveriges krig, III, sid. 153 not, VII, sid. 333, Tingsten, G. W. af Tibell, sid. 62 ff., som av Tibells ämbetsberättelse kommit till den orimliga uppfattningen, att 30,000 man lantvärn fanns i stridbart skick.

[3] Clason, Gustav IV Adolf och general Moore, H.T. 1912, sid. 252. Moore, J., Diary, II, sid. 223 ff. — En särskild plan, som berör Kustarméns organisation, hade hertig Karl utarbetat. Se Sveriges krig, IV, sid. 178 ff.

[4] Jfr Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok 1808, VIII, sid. 204, i handskriften: sid. 1022 och nedan sid. 339 f.

[5] Se översikten i Sveriges krig, IV, bil. 8, Lantvärnets mobilisering. — I all synnerhet ger Tibells redogörelse i ämbetsberättelsen (sid. 109 f.) ett missvisande intryck. Själva memorialet är utförligare. Häri anges de områden, som skulle skyddas av resp. lantvärn, utan att Tibell dock påpekar, att lantvärnet där ännu ej ens hade sammandragits.

som om Tibell på denna punkt ganska avsevärt vilselett konungen beträffande lantvärnet. Kanske tillvägagångssättet hade haft till syfte att förhindra väst-offensiverna. Blott på grundval av händelserna under våren och försommaren kan man dock knappast finna bindande skäl för misstankar mot generaladjutanten. Men ju längre sommaren framskrider, desto egendomligare ter sig händelseutvecklingen.

Lantvärnet och truppförflyttningarna juli—aug.

De berättande källorna på området uppvisa en förvånande mängd motsägelser. De viktigaste relationerna äro Tibells ämbetsberättelse, Lefréns skildring och Historisk Tafla. I den sistnämnda uppges, att Finska arméns befälhavare sagt, att 10,000 man, sända till Finland före augusti månads mitt, med all säkerhet kunnat giva kriget en annan vändning[6], men att konungen inte vågade anbefalla annat än små diversioner, ty över en större hade han varit tvungen att ta befälet själv, vartill han åter var för feg. Tibell förklarar, att Gustaf Adolf ej ville utnyttja möjligheterna att återtaga Finland, då han likväl därigenom ej skulle vinna sitt mål: fred med Ryssland. Han påstår, att Gustaf Adolf ansåg det vara bättre att vänta relativt overksam, tills Rysslands brytning med Napoleon inträffade.[7] En sådan kunde man nämligen enligt konungens mening ofrånkomligen vänta.

Granberg förklarar vidare, att konungen, då lantvärnet i de första träffningarna ej genast uppträdde som gamla soldater, förlorade allt intresse för och all tilltro till lantvärnet.[8] Hos Lefrén heter det, att Ålandsböndernas förnämliga militära insats på våren, då ryssarna fördrevos, hos den kortsynte monarken uppväckte allt för höga tankar om möjligheten att vinna

[6] Granberg, a. a., II, sid. 50.

Jfr v. Vegesacks egna samtidiga uttalanden, nedan sid. 182. Samma uppfattning hos v. Vegesack, E., Några Erinringar vid G. Montgomerys Historia, sid. 40: En landstigning med 12,000 man hade säkert fört till framgång. — Motsvarande, t. o. m. än längre gående påståenden saknas ej heller från rysk sida; se Michailovskij-Danilevskij, Finska kriget åren 1808 och 1809, sid. 131 f., Sveriges krig, V, sid. 59. Jfr också Arndt, Skildringar ur Svenska Historien, sid. 249; Dalgren, E. M. Arndt och Sverige, sid. 109.

[7] Tibells ämbetsberättelse, sid. 113 ff., K.V.H. 1818–21, vol. 22, Krigshandlingar.

[8] Granberg, a. a., III, sid. 10.

avgöranden med blotta friskaror och än mer med organiserat lantvärn. Landstigningskårerna sammansattes av lantvärn och blevo alltför små.[9] Sådan är förvirringen och motsägelserna beträffande krigsplanerna i stort.

Det är framför allt dessa skildringar, som länge fördunklat uppfattningen av krigsplanerna under sommaren 1808, särskilt beträffande konungens roll i dem och lantvärnets användning. Det källmaterial, som gentemot samtliga relationer äger ett oomtvistligt företräde, är konungens egenhändiga brev, framför allt till hertig Karl och till Tibell. Den 11 juli har konungen skrivit till bådadera.[1] I dessa brev talar han om nödvändigheten att göra en kraftig diversion mot Finland. I brevet till Tibell uppger han den erforderliga styrkan till 9 à 10,000 man, d. v. s. alldeles samma styrka, som Granberg och von Vegesack uppgivit såsom fullt tillräcklig för svensk framgång i Finland; i båda breven understryker han sin iver att göra allt för Finlands återerövring, vilket han betraktar »såsom en dyrbar Pligt» särskilt på grund av den trohet och tillgivenhet finnarna visat i den bekymmersamma tiden — något som helt strider mot Tibells underliga uppgift.[2]

För detta ändamåls vinnande — d. v. s. Finlands återerövring — låter konungen Södra armén förstärka den västra med de trupper, som efter skrinläggningen av anfallsplanerna mot Köpenhamn böra kunna undvaras i Skåne. Västra armén bör därefter avstå avsevärda styrkor för Finlands räkning. Denna välkända anordning är det, som bidragit till det myckna talet om transporter fram och tillbaka utan innehåll och mening.[3] I de omtalade breven den 11 juli beordras hertig Karl

[9] Lefréns berättelse, Lefrénska saml. sign. XIV: 6, R.A.

[1] Kon. till Tibell, Tibellska saml., R.A. Kon. till hertig Karl, D 1053: 1, K.B.

[2] Wetterstedt omtalar i brev till Ehrenheim den 13 juli, att konungen planerar ett anfall på Finland med 9 à 10,000 man. Kanslipresidentens arkiv, R.A.

[3] Jfr Granberg, a. a., II, sid. 40 ff., Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 220 m. fl., i handskriften sid. 1300. Tingsten, Gustav IV Adolfs militärpolitiska och militära synpunkter, K.V.T. 1932, sid. 184. — Sveriges krig, V, sid. 3 ff. och framför allt sid. 14: »i stället för att enhetligt och planmässigt användas, i hvilket fall något afgörande kunnat uträttas, skickades de för att tillgodose tillfälliga kraf på undsättning än hit än dit; den ena planen efterträdde den andra, och den ena ordern upphäfde den andra.»

och Tibell att överföra 6 bataljoner från Västra armén till Åland. I brev till konungen den 15 och 21 juli omtalar Tibell, att ordern verkställts men att dessa trupper dock ej kunna komma över förrän den 15 augusti — ett svar, som konungen var synnerligen missbelåten med.[4] Han har inte bevisligen klagat i brev till Tibell, som åter förordat transporter landvägen till Klingspor[5] — men till hertig Karl säger han tydligen sin uppriktiga mening. Den 23 juli skriver han, att han blivit mycket besviken på Tibells svar och ingalunda funnit dennes skäl vägande. Trupptransporter med skjuts bruka kunna gå mycket fort. Härefter upprepar han huru viktigt han anser det vara, att Finlandsexpeditionen hinner verkställas före hösten.[6]

Den tid, som Tibell uppgivit, var också orimligt lång. Man behöver blott göra en jämförelse med Adlersparres marsch från Karlstad till Stockholm. Han avtågade den 9 och kom fram till huvudstaden den 22 mars 1809.[7] Under augusti har konungens brevväxling med sin generaladjutant varit särskilt tunn, helt bestått i G. O. från konungens sida, eller blivit på ett senare stadium gallrad. Det sistnämnda göres t. o. m. sannolikt av det faktum, att Tibells brevväxling till konungen ingalunda avtar i intensitet. Till konungen har Tibell sålunda skrivit den 2, 6, 9, 16, 17, 19, 24, 28 augusti, men dessa brev ha ingen motsvarighet bland konungens brev till Tibell. Den 6 augusti skriver konungen till hertig Karl, att trupperna från Västra armén skola påskyndas, så att fälttåget kan vinnas.[8] Först den 31 augusti komma truppförflyttningsfrågor åter upp i ett nu tillgängligt brev. Konungen har då fått meddelande, att de beordrade trupperna ankommit till Uppsala enligt en rapport av den 28 augusti.[9]

Denna lucka i källmaterialet har för frågan om lantvärnets

---

[4] F 730, U.U.B. [5] Tibellska saml., R.A. [6] D 1053: 1, K.B.

[7] Clason, Karl XIII och Karl XIV Johan, sid. 75. Stavenow, Den gustavianska tiden, sid. 394.

[8] F 730, U.U.B. — Tibellska saml., Kr.A. — D 1053: 2.

[9] I G. O. 26.7. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A., redan en månad tidigare, fordras snabba förberedelser i Stockholms län. Ehrenheim har funnit truppförflyttningarna egendomliga. Han fruktar något nytt fjäsk (!) av Tibell; Ehrenheim till Toll 30.7., 2.8., 1.9. 08, Tollska saml., avd. C, L.U.B.

användning genom sina återverkningar ganska stor betydelse. Måhända måste detta egendomliga förhållande förklaras med att undsättningen till Åland fördröjdes och Tibell måhända makulerat de brev från konungen under augusti, vari denne rimligen borde ha givit uttryck åt sin missbelåtenhet med långsamheten.[1] En senare gallring kan naturligtvis också tänkas. För lantvärnets användning under sommaren hade den långsamma förflyttningen till följd, att dess uppgift såsom gränsvakt — frigörande ordinarie trupper för offensiva ändamål blev betydelselös. Denna viktiga roll tillföll lantvärnet först i slutet av augusti och i september.[2]

Lantvärnet vid resp. fronter

Gustav Adolf har själv icke fällt något omdöme om lantvärnet i allmänhet. Av det föregående torde framgå, att hans kännedom om dess utbildning torde varit ganska begränsad. Kanske har han varit alldeles desorienterad. Hans yttrande i brev till Tibell om möjligheten att hemförlova en del av lantvärnstrupperna i Skåne en månad, innan det skånska lantvärnet sammandragits, är mycket förvånande. Det finnes ej heller några uppgifter om att konungen inspekterat lantvärnet. Ett tillfälle, då konungen åsett Östgöta lantvärns exercis på Åland, utgör ett undantag.[3] Hertig Karl har däremot informerat konungen ganska regelbundet under sommarmånaderna, då denne vistades på Åland. Han är ingen entusiastisk beundrare av de nya trupperna. De lantvärnstrupper, som passerat Stockholm, ha enligt hans uppfattning genomgående gjort ett ganska beklämmande intryck. Hertig Karl ansåg tydligt, att lantvärnet ännu i augusti icke var färdigt eller pålitligt i linjetjänst.[4]

Lantvärnet vid Västra armén.

Utförligast äro emellertid uppgifterna från Västra armén. Rapporterna härifrån belysa flera av de spörsmål, som prome-

---

[1] Jfr Tingstens yttrande (a. a., sid. 92): I inte ett enda finnes något förebråelsens ord av konungen i dennes cirka 90 brev till Tibell.

[2] Jfr Sveriges krig, IV, bil. 8. Tingsten, a. a., sid. 64. Granberg, a. a., II, sid. 40. Tingsten, Konung Gustav IV Adolfs militärpolitiska och militära synpunkter, K.V.T. 1932, sid. 184 ff. och nedan sid. 180.

[3] Kon. till Tibell 11.7. 08, Tibellska saml., R.A. Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 36 f.

[4] Hertig Karl till kon. juli, aug., sept. 1808, F 657 a, U.U.B. Jfr också nedan sid. 179 ff.

moriorna om lantvärnet behandlade.[5] Armfelt rapporterar härifrån flera gånger i veckan lantvärnsbataljoners ankomst, deras tillstånd och möjligheten att använda dem.[6] Den 23 juni omtalas sålunda, att Älvsborgs första bataljon rycker fram i linjen, att den har engelska gevär men ej ammunition, som passar till dessa. Vidare meddelar han, att lantvärnets ammunition ej kan hållas torr i brist på bandolär; lantvärnet kan därför ej ersätta ordinarie trupp i linjetjänst. Den 27 juni motiverar han en företagen reträtt med ovannämnda svårighet. Även vargeringstrupperna underkännas emellertid såsom ovana. Lantvärnet exerceras och disciplineras varje dag. Efter 8–10 dagar skall offensiven kunna återupptagas. — En dylik fullständig ovana vid skarpskjutning etc. var dock icke så ovanlig vid denna tid.[7]

I brev till hertig Karl klagar Armfelt över lantvärnets hållning och disciplin.[8] Även utrustningen är, anser han, under all kritik. Hans officiella rapporter ha icke riktigt samma pessimistiska syn och få så småningom en mera tillfredsställd ton. Även under denna tid har det flödat promemorior och planer ur Armfelts hand, delvis mycket pessimistiska angående läget.[9] De ha dock ej upptagit några nyheter för lantvärnet, som enligt Armfelts mening behövde exercis och åter exercis.

Den 3 juli rapporterar Armfelt, att ingen möda sparas för att göra lantvärnet fältdugligt. Målskjutningen har icke givit gott resultat på grund av bristande disciplin. De engelska gevären äro dåliga. Strax efter juli månads mitt har en ny lantvärnsbataljon anlänt: Jönköpings första; den kommer att hållas bakom linjen, saknar gevär, är oexercerad och inkomplett. Den 19 juli framför Armfelt det anspråkslösa kravet, att de lantvärnstrupper, som dragits fram i linjen, skola förses med vapen överlag. Han förutsäger vidare sjuklighet på grund av klädesbristen vid lantvärnet. Rapporten av den 23 juli behandlar ingående lantvärnet. Armfelt förklarar i denna, att hans ställ-

[5] Jfr ovan sid. 25.

[6] Befälhavarens för Västra arméns rapporter, vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Jfr ovan sid. 122.

[8] Armfelt till hertig Karl 18.7. och 9.8. 08, D 1053: 3, K.B.

[9] P. M. av Armfelt 15.7. 08. Inkomna underdåniga rapporter från generalbefälet i Sverige, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A.

ning efter minskningen av de reguljära trupperna vid Västra armén blir kritisk. Den enda reservtillgången var lantvärnet, och denna var mycket nödvändig. I Norge hade nämligen alla trupper dragits från kusten, och 35,000 man disponerades enligt Armfelts mening nu för angrepp mot Sverige. Om lantvärnet från början erhållit en ändamålsenlig organisation, hade det nu varit ett betydelsefullt krafttillskott, men en olycka var, att utskrivningen gjorts utan urskillning; bland lantvärnet hade alltför mycket ungt och svagt folk upptagits. Dess officerare vore i stor utsträckning villiga men fyllde ändå ej de stora krav, som måste ställas. Armfelt skulle nu försöka att draga fram en lantvärnsbataljon av Skaraborgs län i linjen för att där exerceras av arméns officerare och eggas av de ordinarie truppernas föredöme. Det är således mycket stora brister i lantvärnets utrustning och övning, som här omtalas. I förhållande till Armfelts entusiastiska uttalanden om vad som kunde bliva av lantvärnet, är resultatet nedslående. I sin brevväxling med sin hustru och gustavianen J. A. Ehrenström uttalade Armfelt många nedsättande omdömen och sin starka missbelåtenhet med ledningen i Stockholm. Lantvärnet inger honom ständiga bekymmer.[1] Armfelt har dock verksamt sökt göra det bästa möjliga av den deprimerande situationen. Han visar sig m. a. o. här icke blott såsom den impulsive, storordige projektförfattaren. I rapporten talar den omsorgsfulle organisatören och administratören.[2]

I jämförelse med vad andra förslagsställare väntat, ter sig förverkligandet mindre som en felslagen förhoppning. Arnell och framför allt Gustaf Toll hade i sina promemorior räknat med att lantvärnet skulle ligga i en linje bakom fronten och endast successivt eller delvis kunna tagas till full tjänstgöring[3] Under augusti hölls lantvärnet också dels i främsta linjen, dels bakom denna. Intill den 11 augusti hade antalet lantvärnsbataljoner vid Västra armén stigit till 12, vartill kom skärgårdsflottans kommenderingar.[4]

[1] Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt, II, sid. 455 f., 460, SSLF: 223.

[2] Vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 65 ff.

[4] Vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A., 11.8. 08.

Andra auktoritativa uttalanden från Västra armén återge växlande intryck och bekräfta måhända därmed Armfelts ganska pessimistiska men ej helt deprimerade uppfattning såsom den riktigaste. Fullkomligt underkännande ger sålunda Armfelts adjutant, G. M. Sparre, åt lantvärnet. Dess organisation som självständigt truppförband vore en absurditet; det kunde endast användas såsom magasinsvakt m. m.[5] Sparre går så långt, att han hävdar, att Västra armén var 20,000 man men blott på papperet, endast 9,000 man i verkligheten, då mer än hälften utgjorde lantvärn.[6] En iakttagare i Karlstad, som sett den sedermera synnerligen hårt decimerade första bataljonen av Dalarnas lantvärn den 21 augusti anlända till staden, karakteriserar denna bataljon såsom vacker och brukbar.[7] Från Västra arméns skärgårdsflotta ha omdömena också en helt annan karaktär; lantvärnet var raskt och villigt och i motsats till vargeringen väl utrustat; genom vana vid sjön var lantvärnet vida bättre än denna.[8]

Lantvärnet vid Södra armén.

Förhållandena vid Södra armén ha ganska utförligt behandlats i samband med utskrivningen och sammandragningen.[9] De la Gardie har trots alla besvikelser arbetat vidare och exercerat sitt lantvärn med stor energi.[1] Hans egna utlåtanden torde vara för partiska, men Toll synes så småningom ha betraktat lantvärnet med något blidare ögon.[2] Han lovordar De la Gardies energi. Först mot hösten blevo lantvärnsbataljonerna tagna till armén. Sammandragningen hade skett i augusti. Den 8 september rapporterade Toll, att skånska lantvärnet bildade en reservbrigad, som hölls bakom linjen av provianteringsskäl men också av militära orsaker. Ett yttrande av Toll närmast rörande Hallands roteringsbataljon må slutligen påpekas: enligt K. Maj:ts order skulle denna exerceras 14 dagar och därefter hemförlovas.

[5] Vol. 261, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Ib., sid. 30. Jfr nedan sid. 256 ff.

[7] Vol. 295, Avskriftssamlingen, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Carlheim-Gyllenskiöld till kon. 15, 17.5. 08, F 729, U.U.B.

[9] Jfr ovan sid. 88 ff., 116 ff.

[1] De la Gardie till kon., brodern, m. fl. vol. 323, 332, De la Gardieska saml., L.U.B.

[2] Toll till hertig Karl, 15.9. 08; D 1053: 4, K.B.
Toll t. K. Maj:t, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A.

Det hade varit bättre, skriver Toll, att låta vargeringen eller lantvärnet, som verkligen hade hem, avtåga.[3]

Lantvärnet i Karlskrona.

I Karlskrona samlades lantvärnet ej i större omfattning under sommaren. Det var endast Blekinge lantvärn, som användes där.[4] Befälhavaren, amiral af Puke, uttalade sig dock nästan entusiastiskt över den resurs, lantvärnet utgjorde.[5] Vakttjänstgöringen skulle bestridas av lantvärnet och alla andra trupper således komma till nytta på flottan. 14 dagars övning i skjutning med kanon erfordrades. I slutet av juni mönstrade Puke själv lantvärnet. Hans instruktioner av den 30 juni ge dock icke fullt samma övertygande intryck av lantvärnets betydelse. Den detacherade styrkan skulle övas med gevär och kanoner; då man kommit så långt, att krut kunde nyttjas, skulle detta anmälas.[6]

Lantvärnet vid Kustarmén.

Utförliga uppgifter om lantvärnet föreligga även från Kustarmén. Vid denna hade lantvärnet större betydelse än på andra håll. Lantvärnet användes på fästningarna, vilka eljest skulle ha krävt någon del av de trupper, som nu kunde användas i linjetjänst. Dalarö, Vaxholm, Fredriksborg hade sålunda redan under sommaren lantvärnsgarnisoner. Lantvärnet användes vidare vid landstigningsförsök och vid Åländska fördelningen.

Kustarméns lantvärn har också blivit föremål för utförligare behandling än övriga. Generalstabens arbete över Sveriges krig innehåller en redogörelse för truppsammandragningen österut under sommaren.[7] Därför följer här endast en summarisk framställning.

Under lantvärnets tjänstgöring på skärgårdsflottan visade sig redan från första stund vanskligheterna vid kanonslupar-nas användning. En ganska utförlig rapport i slutet av maj omtalar, huru en flottilj alltifrån de första dagarna var ut-

[3] Ib., 20.9. 08.

[4] Jfr ovan sid. 89 f.

[5] Puke till kon. 22.5. 08, Handlingar rör. örlogsflottan och arméns flotta, A I: B 11, R.A.

[6] Puke till bataljonschefen; sign. 4. F II: 1, Flottans arkiv i Karlskrona. Jfr dock härmed ovan sid. 122.

[7] Jfr Kap. Kustarméns lantvärn, sid. 33–38 m. fl., Sveriges krig, VIII, Bat.-förslag, Uppland 1808/16, 32, Söder-Västmanland 1808/207, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

satt för oväder. Matbåten, som vid denna flottilj hade ett fördubblat antal att underhålla, kunde omöjligen hinna runt till alla kanonsluparna. På grund av de bristande anordningarna måste även nätterna användas till matlagning och utspisningen alltså ske under mycket egenartade omständigheter.[8] Trots vanskligheterna har dock sommarkampanjen icke medfört några exceptionella påfrestningar för lantvärnet. Flera samtida berättelser eller dagböcker ange sommaren såsom en tid med vissa påkostande träffningar men i övrigt ingalunda pressande för lantvärnet.[9] Vid dessa smärre sjöstrider, av vilka flera resulterade i svensk seger, var den svenska skärgårdsflottan till mycket stor del bemannad med lantvärn.

Tibell hade givit uttryck åt sin stora belåtenhet med tanken att använda lantvärnet som roddare på skärgårdsflottans kanonslupar. Härtill fordrades endast obetydlig utbildning, ansåg han. I Tibells uppfattning hade många livligt instämt. Enligt Tibells brev till konungen den 16 augusti utbyttes Kronobergs, Drottningens och Engelbrechtens regementen på skärgårdsflottan mot lantvärn.[1] Krigsrörelserna till sjöss ha utförligt skildrats i Generalstabsverket. Lantvärnets roll har enligt detta varit ganska framträdande i skärgårdsflottans strider och har kostat avsevärda förluster. Endast proportionen mellan förlusterna i lantvärn och andra trupper påpekas här enligt Generalstabsverkets tablåer:

vid	Bockholmssund:	inalles	7	man	döda,	varav	5	av lantvärnet;
»	Sandö-Tandholmen:	»	2	»	»	»	2	» »
»	Tandholmen:	»	22	»	»	»	17	» »
»	Sandöström:	»	36	»	»	»	19	» »
»	Kimito:	»	50	»	»	»	37	» »
»	Grönvikssund och Palva sund:	»	122	»	»	övervägande av lantvärnet[2],		

[8] Oyrmont Jommer 24.5. 08, Inkomna handlingar, Chefen för Arméns flotta, Flottans arkiv, III, ö. M.

[9] Häggmans Dagbok, D 1048 a, K.B.
Wetterdahls Dagbok, Arméns flottas arkiv;
Bruncronas Relation, vol. 255, Krigshandlingar;
Karléns Dagbok, Jäderlunds arkiv, vol. III f, Kr.A.

[1] Jfr ovan sid. 25, 34, 58. — F 730, U.U.B.

[2] Se Sveriges krig, IV, kap. II. Händelserna till sjöss intill slutet av år 1808, VIII, sid. 44 f., sid. 234–294. Siffrorna äro hämtade från bil. 35, grundad på

För tapperhet i striden vid Grönvikssund utdelades belöningar men endast till dem, som visat utmärkta tapperhetsprov. Likväl blevo belöningarna många, förklarar Rajalin.[3]

Från tjänstgöringen på Åland finnes en redogörelse av en deltagare, en av de få lantvärnssoldater, som nedtecknat sina minnen och intryck. Han tillhörde Östgöta lantvärn och hade kommit till Åland i juli. Han klagar ganska mycket över dålig mat och framför allt dåligt dricksvatten. Mest missbelåten är han emellertid med krigföringen. Lantvärnet såg ej skymten av en ryss, förklarar han.[4] Det fick spela den anspråkslösa roll, som militärerna avsett det för, medan utbildningen och träningen fullföljdes. Beträffande Åland har f. ö. ett förslag för lantvärnets andrahandsroll utformats av general von Vegesack. Medan en armé av ordinarie trupper användes för en samlad aktion, skulle lantvärnet och frivillig allmoge enligt dennes plan hållas på Åland, disciplineras och exerceras. I den mån lantvärnet nådde krigsduglighet, skulle det användas till spridda diversioner i skärgården och mot fastlandet för att alarmera fienden och tvinga honom att alltid hålla sig i styrka vid trakten av Åbo.[5] Planen har en omisskännlig likhet med förhållandena sådana de kommo att gestalta sig.

Lantvärnet deltager i landstigningsförsök.

De tillfällen, då lantvärnet användes vid landstigningarna, höra till de mest uppmärksammade. Generalstabens skildring av lantvärnet vid Lemo-landstigningen, som leddes av von Vegesack, visar till fyllest bristerna i dess utrustning och utbildning.[6] Mindre slutgiltig torde bedömningen av lantvärnets insatser vara. von Vegesacks klagomål i brev till konungen över lantvärnets hållning ligger framför allt till grund för denna.[7]

fördelnings- och brigadförslag samt krigsräkenskapshandlingar. Jfr även Inrikes Tidningar 3, 9, 31.8. 08 och Gefleborgs Läns Weckoblad, Bihang 21.9. 08. Tidigare väl så ingående behandlat av [Mankell, J.], Studier öfver svenska skärgårdsflottans historia etc., sid. 135–180.

[3] Rajalin till kon. 14.9. 08, F 730, U.U.B.

[4] [Dahlgren, C. G.], En landtvärnsmans minnen, Östgöta Correspondenten 1897 n:r 147–8, 150.

[5] v. Vegesack till kon., 23.6. 08, Engeströmska saml., osign. 14, K.B.

[6] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 254 ff., 263 ff. — Björlin, Finska kriget 1808 och 1809, sid. 126 ff.

[7] I framställningen sammanfattas lantvärnets roll sålunda: »Striden hade nu

Gentemot kritiken av lantvärnet har Dunér gjort gällande, att von Vegesack med orätt kastade skulden för misslyckandet på lantvärnet.[8] Instruktionerna, som utförligt återgivas i Generalstabsverket, visa på ett otvivelaktigt sätt, att lantvärnet tilldelats en krävande roll och skulle taga emot första stöten. Förlustsiffrorna ange vidare, att lantvärnet lidit mycket stort avbräck.[9]

Det faktum, att de ryska förlusterna voro större än de svenska, bör icke heller lämnas ur räkningen, ehuru ingen specificerad rysk rapport är känd.[1] Befordringar av lantvärnsmän och officerare ha också motiverats med berömvärt uppträdande vid Kimito och Lemo.[2] Bland de deltagande officerarna var sedermera general af Dalström, vilken vid ett långt senare tillfälle lovordade lantvärnet för tapperhet.[3] I ett brev från Claes Livijn till L. F. Rääf omtalas striden.[4] Det är en ingående Ehrenrettung för de deltagande lantvärnsmännen, som här lämnas.

Knappast beaktat är vidare det omnämnande, som episoden får i Montgomerys biografi över von Vegesack, utgiven 1827, men som är väl värd någon uppmärksamhet i detta sammanhang.[5] De enskilda inom lantvärnet saknade enligt denna framställning ej mod, men befälet var liderligt, oordentligt, okunnigt och odugligt och i rapport till konungen ville Vegesack ej nedsätta värdet av den ungdom, om vilken han visste, att den, bättre anförd, skulle ha visat mod och pliktkänsla. Expeditionens ändamål att åstadkomma rysk truppkoncentration söderut hade likväl vunnits, och den svåra reträtten ut på båtarna kunnat verk-

---

varat i omkring 14 timmar. Hållningen var inom de svenska landtvärnstrupperna och de frivilliga ingalunda den bästa. I följd af den ytterligt ringa utbildning, som kommit landtvärnet till del, saknade detta nästan all disciplin och förlorade under striden helt och hållet besinningen.» Sveriges krig, IV, sid. 271. v. Vegesack till kon. 21.6. 08, F 730, U.U.B.

[8] Dunér, A., 1808 års lantvärn, sid. 363, Landstormsmannen 1935.

[9] v. Vegesacks rapport 21.6. 08, F 730, U.U.B., Sveriges krig, IV, sid. 274.

[1] Ib., IV, sid. 274.

[2] Dat. 22.4. 09. Lantvärnsbrigadcheferna till K. Maj:t, Administrativa handlingar rör. armén, vol. 28, R.A.

[3] Ridderskapet och adelns prot. 1862, bd 6, sid. 400 f.

[4] Rääfska saml. n:r 10: 2698, U.U.B.

[5] Montgomery, Biografi öfver E. v. Vegesack, sid. 44 f.

ställas med enastående små förluster, förklarar författaren till denna biografi. — Flera ha emellertid yttrat sig.

Konungen förklarade sitt välbehag över von Vegesack och de under hans befäl stående trupperna för deras förhållande under Lemo-striden.[6] Det har t. o. m. förekommit belöningar för tapperhet vid Lemo. I de listor, som bataljonschefer insänt till Överståthållarämbetet över dem, som utmärkt sig, påträffas många lantvärnsmän. Officerarna vid lantvärnet ha särskilt framträtt, vilket även von Vegesack erkänt, men även många menige förekomma: 8 underofficerare och 40 soldater ur lantvärnet ha sålunda nedskjutit eller nedstuckit var och en flera ryssar.[7]

Dessa fakta kunde kanske ändå lämnas utan större avseende, om inte redan samtiden hade uttryckt ogillande över von Vegesacks hårda omdömen.[8] Skjöldebrand har t. o. m. varit så upprörd över befälhavarens redogörelse, som han läst i tidningarna, att han skrivit till Tibell och förklarat beskyllningen orättvis och farlig, ty en trupp, som blir föraktad, lämnas lätt åt sitt öde; den blir vanvårdad.[9] För den tidigare i litteraturen uttalade åsikten, att von Vegesack gjort lantvärnet till syndabock, finnes således bestyrkande material av ganska tillförlitlig art. Hedvig Elisabeth Charlotta är fullt medveten om stridens hetta men anser, att lantvärnet kompromitterat sig. Hon förklarar helt enkelt, att Vegesack borde ha haft reguljära trupper, Armfelt vid Västra armén däremot lantvärn.[1]

Näst Lemo-striden är Pahléns misslyckade försök att tillfångataga Buxhoevden och den ryska generalstaben lantvärnets mest omtalade expedition. Den ingick ursprungligen som ett led i skärgårdsflottornas strider i Kimito-leden.[2] Livligt skild-

[6] Just. G. O., 24.6. 08, punkt 4, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Brev från bataljonschefen kapten Reutercrona, Listor över dem, som utmärkt sig, vol. 113, 114, Krigshandlingar, Kr.A. Vid rekonstruktionen av händelseförloppet ha uppgifterna i dessa listor begagnats i Sveriges krig, IV, sid. 266 m. fl.

[8] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 272 n. 1. Vegesack till Lantingshausen, 23.6. 08, vol. 113, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Skjöldebrand, Memoarer, III, sid. 26 f.

[1] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, 1808, VIII, sid. 180 ff., i handskriften sid. 947, 952, 1019. — Undersökningen är icke uttömmande utan avser blott att med de viktigaste källorna bestyrka en förut uttalad uppfattning.

[2] Sveriges krig, VIII, sid. 64 ff.

rad i Björnstjernas memoarer av denne, som varit Pahléns stabsadjutant, har den i tradition och litteratur blivit en lantvärnets andra svarta dag.[3] Generalstabsverket, som utförligt redogör för trupprörelserna, tar icke ställning till frågan i vad mån misslyckandet berodde på lantvärnet.[4] Pahléns officiella rapport anger icke lantvärnet som orsaken.[5] Förlustrapporten upptar 37 döda, 19 blesserade och 112 fångna.[6] Fångarna togos vid embarkeringen. Förlusten i döda är ganska stor bland 900 man och utgör ett tydligt tecken på att lantvärnet ingalunda omedelbart tagit till flykten. Gustav IV Adolf uttrycker i brev till hertigen sin besvikelse över att försöket misslyckats. Wetterstedt skriver till Ehrenheim, att det kunde ha lyckats, om lantvärnet tagit sin uppgift mera på allvar. Hedvig Elisabeth Charlotta har antecknat, att lantvärnet var villigt men förvirrat under expeditionen. Även vid detta tillfälle anser hon, att lantvärnets oerfarenhet gjort sig gällande. Skjöldebrand skriver, att Pahlén-expeditionen utfördes med tapperhet ehuru utan framgång.[7]

Björnstjerna kritiserar även sin chef i nästan lika skarpa ordalag som dem han använder om lantvärnet.[8] Ännu hårdare omdömen har emellertid Pahléns uppträdande föranlett. I prosten Häggmans anteckningar lägges orsaken till misslyckandet på den militära ledningen: »Man spelade med landstigningarne, så att de skulle allesammans misslyckas, och det skedde.» Pahlén anklagades sålunda för att ha dröjt med avsikt. Att mörkret under natten till den 2 augusti fördröjt expeditionen, skulle endast ha varit ett svepskäl. Det var nämligen månsken, förklarar Häggman.[9] Denna skildring, som ingår i en alltigenom konungsvänlig framställning, kan ej i sin helhet betraktas som

[3] Björnstjerna, Anteckningar, I, sid. 298 ff.

[4] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 83.

[5] Vol. 26, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Ib. — Sveriges krig, VIII, bil. 35, grundad på fördelnings- och brigadförslag samt krigsräkenskapshandlingar.

[7] D 1053: 2, 6.8.08, K.B.; Kanslipresidentens arkiv, 9.8.08, R.A. Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, VIII, sid. 211; i handskriften: sid. 1047. — Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 226.

[8] Björnstjerna, Anteckningar, I, sid. 299 f., Sveriges krig, VIII, sid. 82 f.

[9] D 1048 a, sid. 5, K.B.

tillförlitlig, men vid sidan av de berättelser, som lägga skulden för det ena eller andra misslyckandet på lantvärnet, bör den icke lämnas ur räkningen.

Beträffande lantvärnets uppträdande under Pahléns expedition finnas sålunda källuppgifter, som motivera en moderation av Björnstjernas kritik, och som kunna sätta ifråga en mera omfattande omvärdering av lantvärnets insats i full analogi med den, som framställningen ovan avser att motivera beträffande Lemo-striden.

Projekt ang. lantvärnets användning sommaren 1808.

Lantvärnets utformning och användning i riket i allmänhet är härmed tecknad i sina huvuddrag intill sommarens slut. Det kan förtjäna påpekas, att lantvärnsprojekt framkommit även under sommaren. Vissa av dem äga stort intresse. Några äro allmänna projekt, där lantvärnet beröres, andra utförliga förslag uteslutande rörande lantvärnet. Den 25 maj 1808 hade friherre Wilhelm Ramsay inlämnat ett memorial till Kungl. Maj:t med titeln »Förslag till Finlands återtagande».[1] Den ledande tanken i detta var användning av lantvärnet tillsammans med reguljära trupper. Först efter skörden borde Finland återtagas, ty tidigare kunde landet ej mottaga och underhålla en svensk expedition.[2] I brev till Tibell skriver konungen den 26 maj om ett projekt, som av allt att döma imponerat på honom, ehuru han ej gillat dess förslag att uppskjuta Finlands återerövrande till hösten.[3] Härmed syftar han säkerligen på Ramsays P. M., som närmare utvecklade tanken på följande sätt. Intill hösten kunde flottorna avvärja ryskt anfall mot Sverige. Ramsay hävdade i promemorian, att tidsfristen borde användas till att öva de nya lantvärnstrupperna. Utbildningen borde ske genom tilldelning av stora lantvärnskontingenter till reguljära trupper. Konungens Livgarden till fots skulle erhålla 5 lantvärnsynglingar per man; 3,000 man, som skulle tagas från Finska armén, borde blandas med 9,000 man från lantvärnet. Artilleriet skulle till $^2/_3$ uppblandas med lantvärnsmanskap. Under denna utbildningstid kunde också Norge erövras. När de nya kårerna vore

[1] Ramsayska saml., Kr.A.

[2] Möjligheten, att ryssarna i detta fall kunde taga skörden för sin räkning, har författaren ej räknat med.

[3] Kon. till Tibell, Tibellska saml., R.A.

fältdugliga, skulle Finland med lätthet kunna återerövras. Planen är i stort sett verklighetsfrämmande, men tanken att blanda de konskriberade med elittrupper var med all sannolikhet mycket vidsynt och hade haft flera förespråkare. Motståndet mot den berodde framför allt på farhågor, att lantvärnet i så fall skulle bli helt jämställt med yrkessoldater; tjänstetiden skulle lätt kunna förlängas och lantvärnsinrättningen visa sig ha varit vad allmänheten och lantvärnsmanskapet självt fruktat: helt enkelt en väl maskerad utskrivning. Den utveckling mot amalgamering av yrkessoldater och konskriberade, som ägt rum på 1790-talet i Frankrike, hade sålunda även beträffande lantvärnet sina förespråkare.[4] — Jakob Cederström inlämnade till konungen, medan denne vistades på Åland, ett memorial med förslag, att lantvärnet skulle organiseras i jägarebataljoner, vilket ingalunda synes ha lämnat konungen oberörd men icke lett till något resultat, då gardesdegraderingen fört Cederström över till konungens hätskaste fiender.[5] Enligt förslaget skulle lantvärnet välja underofficerare och officerare och endast bataljonschefen utses av konungen. Till samma period hör en promemoria, som dock icke inlämnats till konungen men ändå har ett visst värde som källa till lantvärnets historia.[6] Författaren påpekar, att ålänningarna på våren 1808 liksom tidigare Moreaus trupper hade visat vad folkuppbåd kunna uträtta; — endast några dagar behövdes för att de skola bli stridsdugliga. Det är entusiasm och iver, som tala ur den anonyma promemorian; om gevär ej finnas för denna landstorm, borde spjut, 4 à 5 alnar långa, komma till användning. »Man invänder», heter det i promemorian, »Resning i massa duger ej. — Jag svarar, den duger, den duger förträfeligt, när den vid ett afgörande tillfälle i förening med en regulier armé blir klokt anförd, strider pro Aris et Focis, för Egendom och Anhörige, och är uplifvad af broderlig enighet och full förtröstan om en lycklig utgång.»

Lantvärnet och försvarsviljan i de hotade provinserna.

Promemorian gör en hänvisning till ålänningarna och preci-

[4] Jfr Jansson, Försvarsfrågan, sid. 417.

[5] J. Cederströms saml., L.U.B. Jfr Tegnér, E., Friherre Jakob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution, H.T. 1895, sid. 236.

[6] Förslag inlämnat av Medborgare, Tollska samlingen, D: 1 a: 1, L.U.B.

serar i det sist anförda partiet de avgörande förutsättningarna för folkuppbådet. Därmed är en speciell sida av lantvärnets historia på en gång antydd och klarlagd till sina psykologiska orsaker. Vid sidan av den allmänna gången av lantvärnets utveckling kan man nämligen iakttaga särskilda förhållanden inom några områden, där de ovannämnda förutsättningarna funnits och där lantvärnet också har en helt annan karaktär. Dessa områden äro de hotade provinserna Åland, Gotland, Jämtland och även själva krigsskådeplatsen Finland. Händelseförloppet i dessa landsdelar är i stort sett en tillämpning på vad denna promemoria givit uttryck åt.

Åland.

Bonderesningen på Åland och öns befrielse från den ryska besättningen är mycket känd och omtalad. Allmogens insats var av första ordningen och torde med all rätt omtalas vid sidan av segrar sådana som de vid Siikajoki, Revolaks o. s. v. såsom finska krigets ljuspunkter. Hedvig Elisabeth Charlotta kallar resningen ett nytt utslag av svenskt krigarsinne och frihetskärlek. Ett under anser Toll befrielsen vara.[7] Först efter befrielsen kunde organisationen av lantvärnet påbörjas.[8] Den mötte dock oväntade svårigheter. Det visade sig, att befolkningen på ön var utnyttjad för transporter m. m. för Åländska fördelningen nästan till bristningsgränsen. Med möda kunde 150 man samlas.[9] Så småningom bildades även Ålands landstorm.[1] Vid ryska anfallet 1809 voro av bådadera tillsammans omkring 850 man i tjänst.[2] När Åland andra gången hotades, var motståndskraften bruten. Endast med svårighet kunde von Döbeln förmå den organiserade landstormen att göra sin tjänst.[3] — Bjärt kontrasterar alltså den betydande insats, som gjordes

[7] Sveriges krig, IV, sid. 215 ff., Montgomery, a. a., sid. 156 f., Björlin, a. a., sid. 84, Dunér, Folkresningen på Åland 1808, Landstormsmannen 1934, m. fl.

Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, VIII, sid. 165 f. — I handskriften: sid. 899. Toll till Cederström 22.5. 08. Cederströmska saml., vol. XIII, Kr.A. Om Ålands-resningen se också F 620, U.U.B.

[8] Lantvärnet i allmänhet 14.3. 08, 1808/1, Lantvärnsarkivet, vol. 113, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] v. Vegesack till kon. 1.6. 08, Engeströmska saml. osign. 14, K.B.

[1] Orig. prot. 9.8. 08, R.A.

[2] Sveriges krig, V, sid. 13, VIII, bil. 20.

[3] Döbelnska saml., vol. XII, Kr.A.

i en farlig situation, mot de obetydliga resultaten av statens försök att i organiserad form använda folkuppbådet som militär kraftkälla. — Exemplen härpå äro många.

Jämtland. Enligt förordningen av den 26 mars voro Jämtland, Härjedalen och Lappmarken befriade från allt deltagande i lantvärnet. Såsom gränsprovins kom emellertid Jämtland ändå att medverka i de extra försvarsanstalterna. Den 13 augusti biföll konungen en insänd anhållan av Ovikens, Bergs och Hallens tingslag om rätt att uppsätta ett frivilligt lantvärn eller en landstorm[4], vilken begäran föranletts av oroande upplysningar från norska sidan. Allmogen ville nämligen göra sig redo att gripa till vapen i händelse av fientligt anfall. Den skulle enligt denna plan komma att exerceras på lediga stunder. Landshövdingen i Västernorrlands län, vilket då omfattade även nuvarande Jämtland, uppmanades föreslå lämpliga ståndspersoner på orten, vilka kunde förordnas till över- och underbefäl. Så småningom skulle även ammunition utdelas.

Vid mitten av augusti, innan bifallet hunnit meddelas, utsattes provinsen för en norsk invasion. Det visade sig då åter, att folkväpningstanken var möjlig att realisera även under finska krigets tid, åtminstone när det gällde hembygdens försvar. Endast obetydliga ordinarie truppstyrkor funnos tillgängliga, men allmogen slöt mangrant upp.

Norrmännens invasion var ej omfattande. Landshövding Nieroth, som själv reste till Jämtland för att gå i spetsen för allmogen, omtalar i sin redogörelse till K. Maj:t, att man gjort motstånd vid alla vägpass.[5] Tack vare allmogens stora anslutning — omkring 2,000 man[6] — hade man också framgång. I Stockholm gav det norska infallet anledning till stor oro. Gävleborgs lantvärn och två bataljoner av Östgöta lantvärn sändes norrut till förstärkning.[7] Allmogens uppträdande var i två avseenden särskilt karakteristiskt för folkväpningen. Enligt en berättelse försökte bondeskarorna inge fienden respekt genom

[4] G. O. 13.8. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, VII, sid. 164, not.

[5] Nieroth till K. Maj:t 30.8. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[6] Engelbrechtens rapport 15, 20, 25.8. 08, vol. 29, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Jfr nedan sid. 239.

att visa sig på bergshöjderna och svänga med liar och vad de kunnat komma över, när de saknade gevär. Man skulle inge fienden uppfattningen, att den hade ordinarie trupper emot sig. Det gällde som så ofta i folkkrig mera spegelfäkteri och krigslist än regelrätta drabbningar. Vidare hade man bestämt, att var och en skulle medföra 14 dagars matsäck.[8] Konungen har också uttryckt sitt stora välbehag över allmogens betydelsefulla medverkan, vilket landshövdingen så småningom framförde till allmänheten.[9]

Gotland.

I långt högre grad än Jämtland erfor Gotland vad en fientlig invasion innebar. Här hade ryssarna t. o. m. varit hela provinsens herrar, innan svensk undsättning anlände. Vissa ansatser till motstånd från allmogens sida förmärktes men blevo ej utnyttjade.[1] Enligt förordningen av den 26 mars skulle en bataljon, omfattande 600 man bildas på Gotland. I befälhavarens för Södra armén instruktion för landstigningstruppernas befälhavare, överstelöjtnant C. J. Fleetwood, fick denne emellertid redan vid avfärden i uppdrag att efter öns befrielse jämte landshövdingen genast organisera två lantvärnsbataljoner.[2] Denna utökning av lantvärnet svarade också emot allmogens önskan, uttryckt i skrivelse till landshövdingen den 29 juni, vari 2 bataljoner — vardera 500 man — föreslogos.[3] Till Kungl. Maj:t hade redan omedelbart efter befrielsen amiral Cederström, som lett undsättningsexpeditionen, rapporterat, att landshövdingen varit i färd med att sätta upp lantvärnet och även ett planerat bondeuppbåd, men att han varit för sent ute. Han föreslår emellertid, att alla gotlänningar skulle organiseras i ett lantvärn, varigenom ön skulle kunna attackeras blott med en stor armé.[4] Förmodligen är det denna tanke, som föranlett Gustav Adolf att ur Tibells koncept till generalorder utesluta det gotländska lantvärnets organisation i 2 bataljoner

[8] Jfr Bromé, J., Krigshändelserna i Jämtland, Heimbygdas tidskrift Fornvårdaren 1933, sid. 117 f.
Nieroth till K. Maj:t 30.8. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[9] Länskungörelse 12.9. 08, Landskansliet, Västernorrlands län, H.L.A.

[1] Jfr Sveriges krig, IV, sid. 121.

[2] Se Sveriges krig, IV, bil. 20. — Elgenstierna, Adelns Ättartavlor, II, sid. 730.

[3] Avskrifter ur Gotlands läns landskansli, vol. 314, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] R. Cederström till kon. 19.5. 08, Engeströmska saml. osign. 14, K.B.

med 500 man.[5] Frågans formella avgörande fördröjdes på detta sätt en högst avsevärd tid.

Under tiden hotade ett nytt anfall provinsen. Den 30 juni rapporterar emellertid Fleetwood, att han med hänsyn härtill trott sig uppfylla K. Maj:ts vilja genom att enligt Tolls instruktion bilda två bataljoner, som blivit ungefär 500 man vardera. Dessa åtgärder hade givit vid handen, att för lantvärnet ett större antal ynglingar i åldern 18–25 år än 600 icke fanns. Även bland de 600 utskrivna voro många icke särskilt lämpade att göra krigstjänst. Däremot vore allmogen villig att utgöra 2 bataljoner. Sockendeputerade föreslogo, att alla friska personer upp till 36 års ålder skulle beväpnas. Till Gotlands försvar borde således 2 bataljoner om vardera 600 man bildas. Pikar, spjut, liar, yxor o. dyl. skulle användas som vapen, om allmogens gevär ej räckte till.[6] Fleetwood uppmanades, nu såsom vice landshövding, att avge yttrande och närmare förslag angående detta landstormsprojekt. Först den 7 september behandlades hans förslag ånyo i t. f. regeringen.[7] Detta gick ännu längre. Allt manbart folk skulle användas och bilda fyra bataljoner. De skulle beväpnas med egna gevär och pikar. De mindre stridbara skulle användas vid förskansningsarbeten m. m. Den totala folkväpningens idé igenkännes i flera punkter av förslaget: häradshövdingarna föreslås till chefer för vardera två bataljoner, kronofogdarna till bataljonschefer; manskapet skulle vid utryckningen medföra kost för fem dagar och först därefter underhållas av kronan. T. f. regeringen gillade förslaget men önskade militära chefer, då de föreslagna behövdes för sina ordinarie sysslor. Högste befälhavaren borde enligt dess mening bemyndigas att utse lantvärnets befäl. Projektet föregriper i omfattande delar förslagen till landstorm på Gotland efter revolutionen; t. o. m. användningen av pikar i brist på gevär återkommer då. I mitten av augusti hade Gustav Adolf givit sitt bifall till och uttalade sitt välbehag över häradshövding B. G. Bryggers erbjudande att uppsätta en beriden kår omfat-

[5] Just. G. O. 28.5. 08, vol. 12, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Orig. prot. 11.7. 08, R.A.

[7] Landshövdingens skrivelse var daterad 12.8. 08; ib. 7.9. 08, R.A.

tande 30 man. Nödiga bevärings- och utredningspersedlar skulle utdelas av Krigsdepartementet.[8]

Medan lantvärnet ännu fanns kvar, ha planer också varit uppe att göra detta för Gotlands del till en bestående institution. En promemoria i denna fråga finnes bevarad och visar, att utvecklingen från lantvärn till nationalbeväring på Gotland — alldeles som man kunde vänta — är ganska obruten.[9] Dateringen av memorialet är relativt svår; dock framgår det tydligt, att det är tillkommet under kriget och förmodligen, medan Fleetwood var landshövding på Gotland. Förslaget går ut på att lantvärnet omedelbart skall övergå i en inrättning av ungefär samma karaktär som Värmlands fältjägare.[1] När det blir tal om detta med befolkningen, skall projektet också framställas blott som en förändring av lantvärnets organisation. En viss minskning i styrkan förordas. 600 man infanterister och 200 artillerister kunna behövas. Detta är mindre än Gotlands lantvärn utgör, då promemorian skrives. Av infanteristerna föreslås 50 göra vakttjänst i Visby varje månad och på så vis i förening med sitt civila yrkesarbete erhålla nödig vapenövning. Truppen borde beväpnas av kronan och underhållas genom inkvartering framför allt i Visby. Den skulle vidare ej kunna kommenderas utanför provinsen, en förmån, som icke tillkommer nuvarande lantvärnsförband, påpekar promemorians författare.

Medan dessa planer, som aldrig förverkligades och därför endast ha ideologiskt intresse, utformades, hade lantvärnet till en styrka av omkring 1,000 man varit samlat och övats på Gotland.[2] Efter avslutad exercis hemförlovades det under senare delen av oktober med undantag av en obetydlig del. Ehuru de omfattande landstorms- eller folkväpningsplanerna runno ut i sanden, visade det sig dock, att Gotland med sitt utsatta läge hade en vida starkare försvarsvilja än Sverige i allmänhet.

---

[8] Jfr Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik, sid. 553. G. O. 13.8.08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Jfr åtgärderna 1811 och ovan sid. 31 f. — Memorialet finnes i L 313, U.U.B.

[1] Jfr Jansson, a. a., sid. 457.

[2] Tiodagarsförslag, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, bil. 8.

Av allt, som planerats, kom dock ett övertaligt lantvärn till stånd.[3]

Finland. Finlands allmoge gjorde erbjudanden om stora skarors frivilliga anslutning. Såsom linjetrupper har finska lantvärnet dock inte förekommit. Inom vissa områden voro likväl allmogeresningar synnerligen effektiva och äro alltför väl kända för att här skildras. Dessa voro rent lokalt organiserade och understödda helt av hemorten. Bjärt kontrasterar alltså även här resultatet av vad som åstadkoms av provinser i nödläge mot kronans försök att taga folkuppbådet i organiserad form i sin tjänst. Klingspor lovordar emellertid landshövding Lange i Uleåborg för dennes insatser för sitt läns lantvärn och begär för dettas räkning 4,000 gevär och 6,000 kapotter, vilket visar vilka väldiga skaror Lange ansåg sig kunna uppbåda.[4] Ehuru motiverade tedde sig hans önskemål nästan orimliga att uppfylla. Något senare visade det sig också, att de stora skaror, som erbjudit sig, icke kunde tagas i användning. Landet var för utarmat.[5]

Norra Dalarna. Flera symptomatiska inrättningar, besläktade med lantvärnet, tillkommo och ha utförligt skildrats i litteraturen. Uppsättningen av lantvärnet i Dalarna betraktades med misstro och bekymmer. Huru skulle man härtill kunna förmå de tjurhuvade dalkarlar, frågade Wetterstedt.[6] Men i Särna och Lima, där man kunde befara direkt känning av ett infall från norska sidan, överskredo försvarsanstalterna den av regeringen planerade ramen. En kår friskyttar uppsattes ur alla årsklasser, försåg sig själv med vapen och ordnade underhållet på egen hand.[7] Vegesack hade förordat denna inrättning och varit förvissad om att den stridbara Dalaallmogen på kort tid kunde uppövas till förstklassiga soldater.[8]

---

[3] Jfr Elert, J., Ur Gotlands militära häfder, sid. 61 ff., som är summarisk och innehåller felaktigheter.

[4] Klingspor till kon., 1, 25.8. 08, sid. 647, 656 ff., F 730, U.U.B.

[5] Klerckers rapport, Orig. prot. okt., sid. 281, R.A. Sveriges krig, III, sid. 222 ff., 229 m. fl.

[6] Wetterstedt till Toll 7.6. 08, Tollska saml., avd. C., L.U.B.

[7] Jfr Pihlström, Dalregementets historia, V, sid. 181.

[8] v. Vegesack till Nordin, 9.3. 08; jfr dock stort manfall, av 292 man rymde

Stockholms borgarmilis var en inrättning, på sätt och vis grundad på värnpliktens idé, som var nära besläktad med lantvärnet.[9] Härstammande från Gustav III:s krig, hade den fört en tynande tillvaro men togs nu åter i bruk. Av den utförliga skildring, som Wennerström lämnat över huvudstadens borgarmilis, framgår tydligt, att folkväpningsidén — klokt använd — ingalunda var förkastlig eller ur stånd att tillföra försvaret goda militära krafttillskott.

För Värmlands lantvärn hade Armfelt våren 1808 särskilda planer. I brev till brigadchefen för Närke-Värmlands lantvärn, generaladjutanten Åkerhielm, har han utvecklat vissa planer, som avvika något från de allmänna direktiven.[1] Den största svårigheten är där otvivelaktigt de bristande transportmedlen. Det finns stora områden i Värmland utan vägar, där ordinarie trupper omöjligen kunna förläggas. I dessa bör lantvärnet ofördröjligen utformas på ett speciellt sätt, anser han. Det bör nämligen inte samlas till garnisonstjänst utan övas på orten av dess »possessionater» och vara kvar i sitt dagliga arbete. Det är således en ovanligt tydlig parallell till våra dagars hemvärn. Armfelt har redan satt i gång med den exercis, som dylika trupper behöva för att kunna fullfölja sin uppgift att oroa strövande grupper av fienden vid tillfälliga och lokala infall. Han uppmanar ivrigt Åkerhielm att göra upp en plan för denna speciella sida av lantvärnet i samråd med landshövdingen i Värmland. På en plats övades redan 30 man för denna uppgift. Om garnisonstjänsten uttalar han samtidigt ganska nedsättande omdömen: den saknade betydelse, vore löjlig o. s. v. Den speciella anordningen skulle på intet vis behöva bli stridande mot K. Maj:ts föreskrifter. Den är ett exempel på huru lantvärnsförordningarna och generalorderna kunde uttänjas åt det håll vederbörande önskade; onekligen överensstämde åtgär- *Värmland.*

12, 32 voro gubbar, 42 »barn, som knapt årka bära geväret». Armfelt till Nordin 23.5. 08, Sjöholms arkiv.

[9] Wennerström, Th., Stockholms borgargarde genom tiderna. Sveriges krig, I, sid. 168. Om mönstringen under hösten 1808 se Orig. prot. sept., sid. 382. En promemoria av kapten N. Limnelius för dess utvidgning refereras i Orig. prot. sid. 379 ff., sept. 1808, R.A.

[1] Armfelt till Åkerhielm 19.5. och framför allt 4.6. 08, Dylta Bruks samlingar.

den med Armfelts promemorior och de folkväpningstankar, som dessa innehöllo.

Lantvärnslyrik.

Den starka försvarsstämningen i de hotade provinserna, var, såsom ovan framgått, ingalunda helt främmande för landet i övrigt. Allmänt känd är Tegnérs »Krigs-sång för Kongl. Skånska Landtvärnet»[2], som dock icke är skriven förrän i november, då lantvärnets läge började bli bekymmersamt. Övrig lantvärnslyrik tillhör den konstaterbara, ehuru oftast ganska ljumma entusiasmens skede vid uppsättning och utmarsch. Från Jönköping är en sång till lantvärnet bevarad.[3] Den återges även i Carlstads Weckoblad.[4] Utan direkt sakligt innehåll hängiver den sig åt panegyriska hyllningar för konungen. I Östergötlands tidningar finnas tre lantvärnssånger tryckta, en i maj i Linköpingsbladet[5], två i juli i Norrköpings Tidningar[6]. Den förstnämnda av dessa uppges ha sjungits vid avmarschen från Heda prostgård vid Omberg. Även Wästgötha Tidningar har publicerat en lantvärnssång.[7] Dessa yttringar av intresse för lantvärnet och känsla för dess uppgift överensstämma ganska väl med det intryck den frivilliga utrustningen gav.[8] Öster- och Västergötland ha varit mest intresserade av sitt lantvärn liksom Skåne, som med De la Gardie i spetsen intog en särställning. Någon mera utbredd entusiasm ge lantvärnssångerna ingalunda bevis för.

Sammanfattning.

Lantvärnet hade under sommaren och den tidigare hösten, som ovan visats, ingalunda haft den avgörande inverkan på krigets gång, som många hade hoppats. Dess insatser inskränkte sig tvärtom övervägande till andrahandsuppgifter, som emellertid icke kunna anses betydelselösa, ehuru övervägande passiva. Såsom en a priori respektingivande reservtillgång, såsom fästningsbesättning, som frigjorde ordinarie trupper för linjetjänst, såsom gränsskydd och hemprovinsvakt, handräcknings-

[2] En utförlig litteraturhistorisk kommentar finnes i Böök, F., Esaias Tegnér, I, sid. 105 ff.

[3] Jönköpings Tidningar, n:r 22.

[4] Carlstads Weckoblad 4.6. 08.

[5] Linköpingsbladet 21.5. 08.

[6] Norrköpings Tidningar 16, 20.7. 08.

[7] Wästgötha Tidningar 3.11. 08.

[8] Jfr ovan sid. 126, 129, 142 f.

manskap, krigsfångvakt[9], och vid vissa krigsföretag vid fronten samt såsom rekrytskola för de ordinarie trupperna har lantvärnet varit till nytta från och med sommaren. Det hade sålunda fullt ut infriat de förhoppningar, som de militära förslagsställarna före dess tillkomst ställt.[1]

Jämför man vidare med t. ex. Schwerins projekt, skall man finna, att de verkliga insatserna av det lantvärn, som förverkligats, faktiskt överskredo projektets planerade. Detta gäller även andra, t. ex. Malmströms projekt, i vilket det är ett krig i hemtrakten för själva kärnlandets existens, som lantvärnet avses för. Man hade inte så allmänt tänkt sig möjligheten att föra lantvärnet över till Finland. Schwerin ansåg Finland räddningslöst förlorat, Malmström, att det skulle kunna återtagas, om det gått förlorat, blott hans lantvärn komme till stånd och skyddade hemlandet.

I övrigt hade projekten förverkligats till vissa delar på ett slående sätt, även om andra lämnats utan avseende. Rosenblad hade i första hand förordat en sjömilis: lantvärnet kommenderades på skärgårdsflottorna, även örlogsflottan fick mindre tillskott. Klingspor hade förordat en lantvärnsinrättning till fästningarnas besättning. Detta förverkligades. Dalarö, Vaxholm, Västkustens fästningar fingo också i själva verket avsevärda kontingenter ur lantvärnet som besättning. Tibells egna yrkanden och förslag för lantvärnets räkning hade naturligtvis kunnat förverkligas och mer därtill. Flera av de mindre observerade promemoriorna voro likaledes förverkligade till vissa delar. Arnell hade icke spänt förhoppningarna mycket högre än till vad som verkligen kom till stånd, och G. Tolls tanke, att lantvärnet skulle vara ett andra linjens förband, som flyttade framåt och bakåt alltefter de ordinarie trupperna, motsvarade ungefär lantvärnets ställning exempelvis vid Västra armén, där

---

[9] Jfr härom t. ex. nedan sid. 281 och Zeeh, Krigsfångar i Sverige åren 1808 och 09, sid. 361, K.V.T. 1911.

[1] Jfr härmed samma uppfattning i brev från P. Tham på Dagsnäs till C. von Stedingk 10.12. 08: i början hade lantvärnet varit en »planteskola» och rekryteringsinrättning, i vilken ynglingarna fingo god undervisning i militära frågor. Den senare utvecklingen betecknas som mycket olycklig. Jfr nedan sid. 310. Stedingks saml. 126, R.A. Meddelat av fil. lic. Sten Carlsson, Lund.

Armfelt drog fram bataljonerna först så småningom efter utbildning i bakre linjen.

Sin egen syn på lantvärnet hade Armfelt flera gånger givit markanta uttryck åt. Han var icke någon vän av linjetruppstendensen och hade nog velat se lantvärnet mycket större till omfattningen men ingalunda så militärt organiserat. Hans »hemvärn» i gränstrakten mot Norge är ett typiskt utslag av huru även denne folkväpningsivrare i praktiken knappast hade önskat särskilt mycket kraftigare åtgärder än dem, som förverkligades. Däremot hade han önskat åtgärder av annat slag. För mycket exercis i trupp och för litet folkväpning i hemtrakten hade blivit resultatet enligt Armfelts mening. Trots Lagerbrings pessimistiska förutsägelser, enligt vilken rikets folknumerär omöjligen kunde tåla en större armé, hade dock närmare 30,000 man utgått, utan att vargeringen slopats.

Lantvärnet blev — skulle man i stort sett kunna säga — dels mindre till sin omfattning, dels mera offensivt använt än flertalet projektförfattare tänkt sig.[2]

Men besvikelserna hade inte heller uteblivit. En avsevärd grupp gustavianer hade spänt förväntningarna alltför högt. Ganska fullständigt felslagna voro förhoppningarna om en allmän nationell resning. Besviken kände sig otvivelaktigt De la Gardie, som trott på en folkväpning av stora mått i Skåne under militära former. Mest hade man dock räknat fel på tiden. Uppsättningen tog en avsevärt längre tid än beräknat, och vid den kritiska situationen, då Sverige skulle gripa till offensiven, var lantvärnet icke färdigt i önskvärd utsträckning. Främst ligger emellertid besvikelsen på krigsplaneringens område. Betydande delar av lantvärnet fullgjorde gränsvakt i väster och söder, men användningen av de härigenom lösgjorda ordinarie trupperna skedde på ett tämligen resultatlöst sätt. Den väsentligaste orsaken till den berättigade besvikelsen över den relativt obetydliga nyttan av lantvärnet under sommaren ligger utanför själva ämnet för denna framställning och torde vara att söka i krigsplaneringen i allmänhet.

---

[2] Om landshövdingarnas växlande politiska inställning och insatser se nedan sid. 343 f. Jfr också ovan sid. 75.

2. Lantvärnet under hösten och vintern 1808—09.

Lantvärnet under hösten och vintern 1808—1809 enligt tradition och litteratur.

Den komplicerade och svårlösta frågan om lantvärnets beklädnad sträckte sina verkningar långt utöver höstmånaderna. Det har framgått, att beklädnaden inte ens var fullt avslutad i hela landet vid revolutionen, och att frågan ständigt återkom på grund av förnyade behov och ersättningskrav för förslitna persedlar. En skildring av lantvärnets fortsatta öden fram till revolutionen blir fördenskull på sätt och vis en behandling av förhållanden, som redan berörts i den mån de direkt påverkats just av beklädnaden.

Efter sommaren och den tidigare hösten har lantvärnet knappast utfört några aktiva operationer. När lantvärnet behandlas i litteraturen, sker detta på samma sätt som tidigare: omnämnandet innebär i regel kritik för planlöshet i ordergivningen. Egentligen omtalas endast en del av lantvärnet i skildringarna av detta skede: det lantvärn, som varit ombord på skärgårdsflottan i åländska och finska skärgårdarna. Emot förhållandena här vända sig bedömarna med en nära nog fullständig enighet. Särskilt är avslutningen av denna kommendering uppmärksammad på ett tydligt sätt. Man kunde nästan säga, att denna episod varit den del av lantvärnets historia, som blivit mera allmänt känd. Det är i många fall förhållandena vid just detta tillfälle, som fått gälla för lantvärnet i största allmänhet. Så sker i hertig Karls tal och öppna brev, i Historisk Tafla och efter dessa i många riksdagstal och senare i litteraturen.[3] Att en oriktig uppfattning blivit rådande, har redan på 1860-talet förefallit en och annan ståndsledamot ovedersägligt. Blott de misslyckade sidorna hade man lärt känna. Lantvärnstrupper, som ej förolyckats, talade ingen om.[4] Sin mest kända utformning fick denna episod genom Sophie Elkans historiska romanskildring »Konungen», kap. »Med Charons båt».[5]

Tibells P. M. 7.11.08.

Vid konungens återkomst från Åland i början av november inlämnade Tibell en ganska utförlig promemoria, omfattande

[3] Årstrycket 1809, Granberg, a. a., III, sid. 11. Jfr vidare litteraturhänvisningar ovan sid. 3 f., riksdagsanföranden om lantvärnet nedan sid. 310 ff.

[4] Debatten om understöd till f. d. lantvärnsmän, se nedan sid. 331 f.

[5] Sid. 181–186.

fyra punkter, varav tre behandlade lantvärnet.[6] Tibells nya föreställningar rörande dettas beklädnad, som redan omtalats, var den första.[7] De övriga voro frågan om lantvärnets användning på vakanser i indelta armén och vargeringen samt inställande av alla kompletteringsförsök. Tibells yrkande innebar ett utvidgande av bestämmelserna av den 15 juni om lantvärnsmans rättighet att taga lejning. Överföring i form av kommendering skulle nu kunna äga rum. Förslaget motiverades med rust- och rotehållarnas svårigheter under kriget. Det bifölls den 9 december. Kommenderingen kunde emellertid ej innebära ovillkorlig lejning. Vid krigets slut skulle rust- och rotehållarna ej vara skyldiga att behålla lantvärnsmannen som soldat. Å andra sidan skulle ej heller denne behöva tjäna längre än den tid, som hans tjänst vid lantvärnet skulle omfatta.[8]

Den andra punkten i förslaget, inställandet av lantvärnets komplettering, motiverades med likartade skäl.[9] Den obligatoriska rekryteringen från lantvärnet till armén, d. v. s. den första punkten, krävde enligt Tibell, att lantvärnets numerär minskades. Tibell fruktade »skadliga och äfven vådliga följder» av en fortsatt utskrivning. Gustav Adolfs beslut i dessa frågor dröjde ganska länge. Förmodligen ville han först se kampanjens avslutande för året och resultatet av planläggningen för det kommande året. Under denna tid förbereddes lantvärnets kommande öde genom en segsliten politisk dragkamp.

Den politiska striden om krigsplaneringen för 1809.

På ett slående sätt utgör nämligen lantvärnets historia fram till revolutionen en direkt fortsättning på de båda — delvis sammanfallande — skeden av uppsättning och användning under sommaren, som ovan skildrats. Det är otvetydigt, att lantvärnets öde utformades i stort sett genom en motsättning mellan samma idéer som tidigare. Samma skillnad i uppfattningen av möjligheterna att utveckla och vidmakthålla lantvärnet gör sig gällande. Den framträder t. o. m. i skärpt form

[6] Tibells memorial till kon. 7.11. 08, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. Tibells ämbetsberättelse, sid. 177 f., K.V.H. 1818–21. Tingsten, a. a., sid. 81.

[7] Jfr ovan sid. 151 f.

[8] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 248 ff. och förändrade bestämmelser efter revolutionen nedan sid. 302. Orig. prot. sept., sid. 123, 394, dec., sid. 81; R.A.

[9] Tibells ämbetsberättelse, sid. 178, K.V.H. 1818–21. Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 248 f.

och intar dessutom i det politiska skeendet en ännu centralare plats än tidigare.

Rikets ekonomiska resurser.

Ännu saknas tyvärr en systematisk undersökning av den stora frågan om vilken av de uppfattningar av Sveriges möjligheter att föra striden vidare med oförminskad styrka, som var riktigast: konungens eller oppositionens. En statistisk undersökning över skördeutfallet är emellertid utförd och anger för normala år siffran 6. Talet 9 betecknar god skörd. Siffran för 1808 är 3,5; för 1809: 8.[1] Den är 6 eller mer för samtliga åren 1786–97, men mycket låga tal förekomma också. 1762, 1771 ha siffran 0,0. 1772, 1775, 1780–83 och 1785 m. fl. ha samtliga talet: 1; 1798–1800 likaså, 1811: 2,5; 1812: 1,5. Härav framgår den ungefärliga omfattningen av 1808 års skörderesultat enligt denna beräkning.

Huru beroende landet var just av årets skörd och vilka reserver m. m., som möjligen funnos, huru djupt ett års mindre god skörd verkade, äro spörsmål, som bedömts något olika. Men man kan svårligen sätta sig in i tvisterna om lantvärnets omfattning utan att ägna denna fråga någon uppmärksamhet. Här nedan anföras några uttalanden, som visa, huru samtiden bedömde möjligheterna. På så vis erhålles en provisorisk bakgrund till den kamp om lantvärnet, som krigsplaneringen för 1809 till en väsentlig del utgjorde. Situationens grunddrag har Clason givit på ett sätt, som redan flera gånger bestyrkts.[2] Otvivelaktigt tilltaga i allmänhet klagomålen i intensitet, ju längre året lider. Clason har hävdat, att situationen givetvis varit bekymmersam men icke hopplös.[3] Ej fullt säkert kan man

[1] Sundbärg, Betänkande, sid. 58. »Talen äro för 1748–1876 hämtade ur Bihang till 1876 års befolkningsstatistik och afse för dessa år de af Statskontoret gifna omdömena.» Jfr uppgifter om skörden i olika län i Handlingar rörande den i sept. tillsatta finanskommitté, Lagerheims översikt, sid. 22, Årstrycket 1809 och Magasinsdirektionens sammanställning ang. skörden i riket. Mag. Dir. till K. Maj:t 1808, R.A.

[2] Clason, H.T. 1909, särskilt sid. 21 ff. Sveriges krig, VIII, sid. 230–240, Det finansiella läget.

[3] Som exempel må nämnas vad Wirsén skriver den 30.6. 08 till krigskommissarie Fägersten: »Nog ser jag en dager at framdraga alla Armeerne til Hösten, men fortfar kriget och en vår kommer på i samma belägenhet, då kan hvar och en gå hem och svälta ihjäl i sin stuga. Fruktsamt nog är att penninge källan torkar ut, redan långt derförinnan.» Krigshist. saml., Kriget 1808–09, vol. II, R.A.

säga, huru stora möjligheterna att fortsätta kriget voro och vilken uppfattning härav ämbetsmännen i själva verket hyste. — Dessa och härmed nära sammanhängande spörsmål påkalla en specialutredning och torde inom den snaraste framtiden komma att erhålla en sådan.[4]

Huru utnyttjade voro Sveriges resurser?

Icke heller under hösten saknas helt röster, som påpeka vissa lättnader i läget. Låstbom skriver, att Sverige visst icke befann sig i ett hopplöst läge.[5] Konungen själv har påpekat, att Spaniens hamnar öppnats.[6] Om den beslutade krigsgärden skriver Wetterstedt, att det måste bli svårt att förena viljan med förmågan. Angående den senare tycks han inte hysa några betänkligheter.[7] Clason har påpekat, att landshövding Mörner förmodar, att bevillningen skulle kunna utgå även i förväg.[8]

Ett annat mindre bidrag till belysning av läget lämna några skrivelser med anledning av ett spannmålsuppköp, som landshövdingen i Skaraborgs län företagit 1808, och som behandlades först i februari 1810.[9] Han hade haft för avsikt att dela ut spannmålen till nödlidande. Denna spannmål hade emellertid ej kommit till användning, och landshövdingen kunde ej sälja den till inköpspriset. Han önskade, att Magasinsdirektionen skulle överta partiet till inköpspriset. Denna ger då följande översikt över spannmålsmarknaden i sin skrivelse: uppköpet hade skett under 1808 — priset var 6 Rd. — då krigsgärden väntades komma att höja priset och possessionater och handlande lade upp lager. Efter 1809 års goda skörd hade dessa lager släppts ut, och priset sjönk. Landshövdingen hade försökt sälja spannmålen i Karlstad, men även i Värmland hade man god skörd och fick dessutom skånsk spannmål. En uppmaning från landshövdingen till direktionen att inköpa spannmålen hade avslagits. Magasinsdirektionen försöker förklara motsä-

[4] En undersökning, som berör dessa frågor, finnes i Gustaf IV Adolfs fall, utförd (manuskript) av fil. lic. Sten Carlsson, Lund.

[5] Låstbom till krigskommissarie Fägersten 10.11. 08. Krigshist. saml., Kriget 1808–09, vol. II, R.A.

[6] Kon. till hertig Karl 29.8. 08, D 1053: 2, K.B.

[7] Wetterstedt till Toll 13.1. 09, Tollska saml. Avd. C, L.U.B.

[8] Clason, H.T. 1909, sid. 28.

[9] Magasinsdirektionens skrivelser till K. Maj:t 1809–10 (10.2. 10), R.A.

gelsen mellan att kriget uttömt alla resurser och att lager funnos: hos allmogen vore visserligen all spannmål slut, men upphandling hade därför ej varit nödvändig, ty possessionater m. fl. hade spannmål. Landshövdingen försvarar sig med att det var 1807 och icke 1808 års skörd, som kriget absorberat. Den senare låg inne hos possessionater m. fl., just därför att den var dålig. Den låg i lager till våren 1809, då undsättningsmedlen skulle släppas fram. Om freden ej kommit, hade landshövdingens spannmål ej ens räckt. Handlandena äro skyldiga att sälja, men priset bestämma de själva. Spekulanter förse sig vid hotande missväxt ofta från långt håll med lager.

Den illa trängde landshövdingen framför alltså flera skäl till sitt försvar. Somliga äro kanske något krystade men andra träffande och värda uppmärksamhet. Ense med honom är emellertid i varje fall Magasinsdirektionen om att *spannmål fanns*, vilket ju framgår av det faktum, att landshövdingen icke varit i tillfälle utdela spannmålen före revolutionen. Detta faktum i ett av de hårdast trängda länen ger ett starkt intryck av att svårigheterna, som givetvis voro för handen, överdrivits. — Så hade t. ex. samme landshövding i sin rapport till Finanskommittén rapporterat — om icke, att hungersnöd, så dock, att betydande livsmedelsbrist var rådande i länet.[1]

Ett exempel på missvisande memoaruppgifter i frågan är Trolle-Wachtmeisters om betydande spannmålsunderskott i Skåne. Nolcken, som lämnat den rapport Trolle-Wachtmeister nämner, var landshövding i Kristianstads län, och med all sannolikhet avser rapporten endast detta län, som otvivelaktigt var mycket sämre lottat än Malmöhus län.[2]

För Skånes del uttalar sig nämligen en dansk officer, vilken såsom militärt ombud och spion besökt Skåne. Påfallande är enligt denne skillnaden mellan truppernas utblottade tillstånd och provinsens ganska rikliga tillgångar på förnödenheter, sär-

---

[1] Landshövdingens rapport till Finanskommittén, dennas handl., R.A. — Magasinsdirektionens översikt över skörden 1808, dennas skrivelser till K. Maj:t 1808, R.A.

[2] Minnen, sid. 113. Jfr Landshövdingerapporter till Finanskommittén, dennas handl., R.A.

skilt spannmål, liksom att myndigheterna saknade penningresurser.[3]

Kronomagasinens lager hade knappast minskat.

En undersökning av kronomagasinens tillstånd pekar i samma riktning. Krigsdepartementets översikt över behållningen i dessa redovisar givetvis icke kronans livsmedelstillgång i sin helhet, då kommissariat m. fl. myndigheter kunna ha legat inne med en del av tillgångarna och annan mera tillfällig lagring förekommit, såsom ovan framgått, men kronomagasinens ställning återspeglar ändå otvivelaktigt läget väl.[4] För spannmål och mjöl befinnes lagret ha varit tämligen konstant från hösten 1808 till motsvarande tidpunkt nästa år. Under vintern blir det en viss koncentration av tillgångarna till södra Sverige men ingen bottenskrapning av förråden i någon landsända. Tillgången på övriga produkter ger ett nästan häpnadsväckande intryck av att Sverige ägde rikliga livsmedelsresurser. Lagret av kött och fläsk ökar, det mångdubblas t. o. m. under vintern, och mängden smör håller sig vid konstant nivå. Översikten över kronomagasinens innehåll bestyrker mycket tydligt den uppfattning, som Clason hävdat, att rikets resurser ej voro pressade till bristningsgränsen. I andra avseenden kunna motsvarande iakttagelser också göras.

Den statsfinansiella situationen.

Om den statsfinansiella situationen ha auktoriteterna i senare tid uttalat sig på växlande sätt. Skogman förklarar i sin stora översikt över riksbanken, att dennas resurser ingalunda voro uttömda, men en annan mening hävdar Brisman i Riksbankens historia, enligt vilken situationen var snart sagt ohållbar.[5] K. Hildebrand betecknar utgångsläget såsom utmärkt men kriget redan tidigt såsom mycket pressande. Redan en mycket hastig blick på krigsutgifterna ger också några — som det

[3] Vol. 312, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr nedan sid. 237 f.

[4] Sammandrag av behållningen av spannmål och proviant 1808, 1809, Krigsdepartementet, Räkenskaper, Kr.A. — På sätt och vis betydde den starka ökningen i lagren av kött, att situationen, sedd på längre sikt, var allvarlig. För tillfället gav den dock till resultat en ökning från 3,000 ℔ kött 31.8. 08 och 19,000 ℔ 1.12. 08 till 84,000 ℔ 11.2. 09 och 83,000 ℔ 1.5. 09.

[5] Skogman, Anteckningar om rikets ständers bank etc., I, sid. 97, 139: Bankens ställning vid slutet av år 1808 var riktigt förmånlig.

Brisman, Tiden 1803–1834 i Sveriges Riksbank, IV: I, sid. 9 ff. Hildebrand, K., Riksgäldskontoret 1789–1834, Sveriges Riksdag, II: 13, sid. 123 f.

synes — ofrånkomliga antydningar. 1809 års män utskrevo en krigsgärd på 2,5 milj. och lånade i riksbanken 6 milj. Rd. Om de dessutom hade haft att tillgå de engelska subsidierna, som upphörde på grund av revolutionen, hade deras tillgångar blivit 14 miljoner. Jämförd med den summa, som kriget kostat 1808, var detta icke påfallande mycket mindre.[6] Inalles voro utgifterna fram till revolutionen 20 milj. Den första utrustningen hade varit mera kostsam än en fortsättning i samma skala behövde bli. Vargerings- och lantvärnsbeklädnaden t. ex. — cirka 1/2 milj. Rd. — var betalad vid revolutionen; gevärsanskaffningen för lantvärnet och för armén behövde ej återkomma följande år.

Beträffande de »stora skulder», som Gustav IV Adolf uppges ha ådragit landet, kunna vissa påpekanden göras. Att den politik, som fördes efter hans avsättning, ingalunda stod hans egen efter i fråga om skuldökningen, är allmänt känt. Av de stora skulder, som tidigare uppkommit, borde emellertid några kunna lämnas ur räkningen. Så är förhållandet med Magasinsdirektionens mycket omtalade fordran. Den var 1,2 miljoner och utgjorde huvuddelen av vad Krigsdepartementet häftade i skuld för.[7] Denna kom nämligen aldrig att ersättas. Magasinsdirektionens medel torde ha varit en resurs, som mest liknade kriskreditivet. Ursprungligen tillkommen för att reglera de statliga bränneriernas upphandling och spannmålslagringen, hade direktionen, sedan bränneriera nedlagts, närmast haft till uppgift endast att lagra spannmål, som blivit över.[8] Ur den statliga budgetens synpunkt fanns det alltså intet hinder för att avskriva denna stora summa, om man blott hade velat släppa till alla medel till kriget och inte byggt konstlade vallar för krigsbehoven inom budgeten till förmån för den ordinarie, fredliga hushållningen.

[6] Jfr Lagerheims översikt, Årstrycket 1809, Clason, H.T. 1909, sid. 29, Sveriges krig, VIII, sid. 238.

Clason, Karl XIII och Karl XIV Johan, sid. 67, 142 ff.

[7] Magasinsdirektionens skrivelser till K. Maj:t 1809–10, 4.9. 09, R.A. Lagerheims översikt, Årstrycket 1809.

[8] Jfr bl. a. Statsutskottets memorial rörande riksgäldskontoret m. m. Borgarståndets prot. 3: 2, sid. 613 ff., riksdagen 1809–10. Åmark, Spannmålshandel och spannmålspriser 1719–1830, sid. 248 f. Kungörelse den 7.11. 11 med hänvisningar till riksdagens skrivelser av den 25.4. och 17.10. 10, Årstrycket.

Kommittéernas utlåtanden.

Konungen hade redan i september givit en finanskommitté, bestående av de ledande ämbetsmännen, i uppdrag att uppge utvägar för finansieringen av nästa års kampanj. Kommittén skulle räkna med fulltaliga kårer — alltså bl. a. med ett lantvärn på 30,500 man. Den förklarade emellertid, att riket omöjligen kunde prestera erforderliga penningar eller varor.[9] De ovan anförda spridda påpekandena torde ytterligare bestyrka den mening, som hävdats, att kommitténs påstående icke var med sanningen överensstämmande utan att konungen mötte ett onödigt motstånd vid planeringen för nästa års kampanj. Järta kunde också öppenhjärtigt skriva till Gahn, att finanskommittén inte kommer att ta sitt arbete med verkligt allvar.[1] För att visa, att resurser ej funnos, har kommittén t. o. m. nödgats tillgripa klumpiga förvrängningar.[2] Konungen skall också ha förklarat, att han ämnade riva sönder finanskommitténs betänkande, innan han läst det.[3] Blott på dylika egendomliga vägar kunde kommittén komma till resultatet, att landet omöjligen kunde hålla armé och flotta vid komplett styrka, vilket innebar att lantvärnet måste reduceras.

Av finansiella skäl hade en minskning av lantvärnets styrka sålunda endast mycket bristfälligt kunnat motiveras. Men konungen hade försökt sörja för planeringen av den kommande kampanjen även i rent militärt hänseende. Krigsberedningen hade på uppdrag utarbetat ett betänkande, vilket förutsatte full-

[9] Finanskommitténs handlingar, R.A. Handlingar rörande den i september tillsatta finanskommittéen, Lagerheims översikt, Årstrycket 1809. Medlemmarna voro Trolle-Wachtmeister, af Ugglas, Lagerheim, Ehrenheim, Lagerbring, Rosenblad, Håkansson, Tibell, Schoenbom och fr. o. m. 16 nov. Toll. Det är anmärkningsvärt, att Tibell och Toll medverkat i denna oppositionella aktion. Till belysning av striderna inom kommittén har Tingsten i biografien över G. W. af Tibell, sid. 88 ff., samlat en serie citat ur Trolle-Wachtmeister, Minnen. Jfr Clason, H.T. 1909. Sveriges krig, VIII. Det finansiella läget, fr. a. sid. 232, 240. En utförligare skildring i Söderlind, Om förhållandet mellan konungen och de högre ämbetsmännen under finska kriget (manuskript). Se dessa utförligare skildringar; nedan behandlas krigs- och finansplaneringen blott i den mån den berör lantvärnet. Steckzén, a. a., III, sid. 515 f.

[1] Dat. 13.10. 08, F 857 i, U.U.B.

[2] Se Finanskommitténs betänkande 21.11. 08, Finanskommitténs handlingar, R.A., tryckt i Sveriges krig, VIII, bil. 12. Jfr också Sveriges krig, VIII, sid. 234.

[3] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 98

taliga kårer överlag fr. o. m. våren 1809.[4] Det avlämnades den 1 december. Dess undertecknare, som representerade en övervägande del av de ledande generalspersonerna, voro Curt von Stedingk, Klingspor, Toll, Rajalin, Puke, Lagerbring och Tibell. För operationsarmén hade man icke räknat med något lantvärn. Däremot förordades inskränkningar för lantvärnet. Vidare uttalades, att Västra armén borde dragas tillbaka på grund av underhållssvårigheterna, lantvärnsbataljonerna hemsändas till sina provinser i största möjliga utsträckning och möjligen hemförlovas.

Även för sjöstriderna framlade Krigsberedningen förslag. Örlogsflottans behov av manskap för följande år beräknades till cirka 12,000 man; för att fylla denna stora brist beräknade man, att omedelbart cirka 7,500 man efter rekvisition skulle kommenderas från lantvärnet. Dettas stora betydelse för följande års kampanj är därmed tämligen självfallen. Betänkandet innehöll dessutom förslag, att även värvade regementen skulle kunna kompletteras genom kommendering från lantvärnet och därigenom uppkommen lucka i lantvärnet likväl ej behöva fyllas.[5]

Dessa planer, som ställde lantvärnet i en central roll i försvaret, kommo emellertid ej att få någon betydelse. Finanskommitténs motstånd hade hejdat konungen i hans högst behjärtansvärda avsikter. Krigsberedningen fick så småningom direktiv, som voro präglade av eftergift[6], och konungen gav en ny finanskommitté i uppdrag att planera medelanskaffningen för en mindre styrka. Därmed hade han de facto gjort eftergifter beträffande lantvärnet. Skulle arméns styrka reduceras till ungefär hälften — detta var innehållet i konungens nya direktiv — kunde detta icke innebära annat, än att konungen givit efter för Tibells inskränkningssträvanden för lantvärnet, nu närmast för hans förslag om uppskov med re-

[4] Instruktion för Krigsberedningen 21.11. 08, F 650 b, U.U.B. Kungl. Krigsberedningens handlingar, Protokoll 23, 24.11. 08, Betänkande 1.12. 08, R.A. Sveriges krig, VIII, sid. 223 f.

[5] Krigsberedningens betänkande 24.11, 1.12. 08, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, sid. 225 ff.

[6] Kungl. Krigsberedningens handlingar, R.A. Kon. till Lagerbring, F 650 b, U.U.B. Sveriges krig, VIII, sid. 229.

kryteringen. Den nya finanskommitténs betänkande var ännu mera orimligt än den föregåendes.[7]

Även på en annan punkt torde det vara tvivel underkastat vilken uppfattning, som var den riktiga, Tibells pessimistiska eller konungens. Så kraftigt ha verkningarna av lantvärnsutskrivningen framhållits, att detta t. o. m. uppgivits omfatta *alla* unga män i åldern 18–25 år. Till en överdrift i denna riktning gjorde sig nästan varje landshövding skyldig för att förskona sitt län så mycket som möjligt. Tabellkommissionens uppgifter och landshövdingarnas rapporter från inskrivningen giva däremot vid handen, att ganska betydande resurser måste ha återstått. En föreställning om hurudant läget var, då landshövdingen betraktade det som hopplöst ur rekryteringssynpunkt, lämna två inkomna skrivelser i rekryteringsfrågan av landshövdingarna i Östergötlands och Västmanlands län. Endast ett litet antal kunde uttagas, förklara landshövdingarna, men en noggrannare granskning visar, att detta ingalunda innebar, att *all* manlig ungdom i åldern 18–25 år uttagits. Tvärtom omtalas undantag, som representera t. o. m. upp emot dubbla antalet av de utskrivna.[8]

Lantvärnets minimistyrka reduceras, kompletteringen uppskjutes.

Den 21 december gav konungen efter och fastställde lantvärnets minimistyrka till hälften. Bestämmelsen föll som en mogen frukt i oppositionens händer.[9] Denna förändring förorsakade

[7] Ib., sid. 236. — Söderlind, a. a., refererar akten och gör en jämförelse med skördens värde, vilken resulterar i att författaren finner beräkningen av nationalinkomsten egendomlig. Det torde vara ofrånkomligt, att kommitterade, d. v. s. Håkansson, Lagerheim och Tibell, ha tillåtit sig en — enligt nutida nationalekonomiska tänkesätt — så egendomlig faute, förmodligen medveten, som att sammanblanda nationalinkomsten och räntan av nationalförmögenheten. »Kommitterade anslogo», skriver Söderlind, »rikets egendom till den ovan nämnda siffran 150 mill., beräknade en avkastning på 4 % och erhöllo så en nationalinkomst på 6 mill. Till denna summa lades ytterligare 6 mill., vartill inkomsten av in- och utrikeshandel, slöjder m. m. förslagsvis sattes, och resultatet blev alltså, att Sveriges hela nationalinkomst uppgick till 12 mill. rd. och 10 % därav till 1,200,000 rd., d. v. s., som man framhöll, »i det närmaste lika med den nu utgående bevillningen». Jfr Årstrycket 1809, Lagerheims översikt, Finanskommitténs handlingar, sid. 29 f.

[8] Jfr nedan sid. 252 f. Se vidare ovan sid. 60 f.

[9] Riksreg. 21.12. 08, R.A. — Granberg, a. a., III, bil. 14; m. fl. Sveriges krig, VIII, sid. 250. Här göres gällande, att bestämmelsen om nedsättning av styrkan av de bataljoner, som omfattade 400 man, till 300 man förmodligen gällde sådana, som genom hempermittering minskats till 400 man. — Det torde vara

måhända de starka slitningar mellan konungen och Tibell, vilka omtalas av flera samtida iakttagare strax efter mitten av december. Från samma tid härstammar ett av Hedvig Elisabeth Charlotta känt och avskrivet anonymt brev till konungen med skarpa utfall och hotelser. Bl. a. omtalas lantvärnets olycksöde och framför allt en oförrätt mot en sjuk lantvärnsman, vilken tvingats att springa gatlopp.[1] Inskränkningen följdes i början av januari av en ytterligare minskning av minimistyrkan med 1/3.[2] Lantvärnet skulle efter detta beslut icke behöva kompletteras, förrän det nedgått till ungefär 1/3 av den ursprungliga styrkan eller ungefär vad Tibell önskat. Allmänt företogos också hempermitteringar. Bataljonerna behövde icke hålla mer än först 200 man och sedan 100 man under vapen.[3] Kampanjen för året hade alltifrån oktober månads slut mattats, och krigsrörelserna upphörde helt och hållet ungefär från och med mitten av december. All komplettering uppsköts vidare. Först fr. o. m. den 1 mars 1809 skulle lantvärnsbataljonerna vara kompletterade till den nya, starkt inskränkta numeräreu. Gustav Adolf gav Lagerbring i uppdrag att i skrivelsen härom särskilt framhålla, att uppskovet helt varit beroende av konungens särskilt nådiga välvilja och undseende.[4]

25-åringar befrias.

En allmän bestämmelse för lantvärnet fick vidare under denna period stor aktualitet. Redan i juni hade föreskrifter för de överårigas befrielse utfärdats. Vid årets slut skulle dessa efter anmälan två månader tidigare befrias ur tjänsten. Till de överåriga räknades alla, som fyllt 25 år under det gångna året. Årsklassen var icke särskilt stor, förmodligen på grund av att de äldre årsklasserna i högre grad undgått lantvärnet såsom gifta och såsom kraftigare i högre grad värvats från lantvärnet. Beslutet åstadkom dock ganska mycken villervalla.

---

ganska självfallet, att bestämmelsen avser Västerbottens och Västernorrlands lantvärn, vilka utgjorde 400 man enligt förordningen av den 26 mars. Jfr också ovan sid. 198.

[1] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, 1808, sid. 1383, 1809, sid. 126. Jfr vidare ovan sid. 204 not 9. Steckzén, a. a., III, sid. 516 f.

[2] Riksreg. 11.1. 09, R.A.

[3] G. O. nov. 1808—febr. 1809, vol. 3, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Orig. prot. 21.12. 08, sid. 120, R.A. — Kon. till Lagerbring, 19.12. 08, F 650 b, U.U.B.

Bataljonschefer och landshövdingar uttryckte sin missbelåtenhet. 25-åringarna hade varit de bästa i truppen, och förlusten av dem, när truppen äntligen skulle kunna användas, var kännbar.[5] För kompletteringen av lantvärnet inneburo befrielserna naturligtvis en ny svårighet.

Det är sannolikt, att den konsekventa tillämpningen av bestämmelsen, som härstammade från de första ideologiska värnpliktsplanerna, snarast är att tillskriva en strävan att inskränka lantvärnets styrka. Den supplerande bestämmelsen om komplettering med yngre årsklasser kunde man ganska lätt få upphävd. Omfattningen av befrielserna för överårighet kan ej exakt anges. Av flera anledningar är den ingalunda så omfattande, som man kunnat vänta. I den allmänna översikten nedan upptagas de anträffade uppgifterna, vilka tillsammans gälla knappast 1,000 man men låta förmoda en minskning av upp mot 1,500 man.[6]

De viktigaste besluten angående lantvärnet från och med senhösten intill revolutionen äro ovan återgivna. Lantvärnets minimistyrka hade reducerats från cirka 30,000 man till något mindre än hälften eller ungefär vad Tibell föreslagit.[7]

Det är emellertid oriktigt att betrakta hela tiden fram till revolutionen som overksamhetens och de inställda ansträngningarnas skede. Trots det starka motstånd, som restes mot Gustav IV Adolfs *stora* planer, utfördes ivriga rustningar även under denna tid. Under januari, februari och mars hade exempelvis rustningsarbetet med skärgårdsflottan minst samma omfattning som någonsin senare eller tidigare under kriget.[8]

I det föregående har lantvärnspolitiken ställts i relation till vad som rimligen borde ha kunnat åstadkommas vid ett lands strid för sin existens. Oppositionens inställning och uppfatt-

[5] Byström, O., Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping den 1 januari 1809, Svensk militär tidskr. 1916.

Anckarsvärd till K. Maj:t 1.12. 08, 30.1. 09, vol. 38, Krigshandlingar, Kr.A. Riksreg. 15.6. 08, R.A. Sveriges krig, VIII, sid. 248.

[6] Jfr nedan sid. 281 f. [7] Jfr ovan sid. 59 f.

[8] Resp. data. Förslag från flottans alla stationer, Gen.adj:s för flottan arkiv, III, R.A.

Jfr nedan sid. 229 och Sveriges krig, VIII, sid. 244 ff., IX, sid. 41.

ning ha förefallit ganska oförståeliga. Vända vi blicken åt annat håll, skola vi emellertid finna starka skäl för dennas strävan att inskränka lantvärnets styrka. Det har redan påvisats stora svårigheter vid utskrivningen av 30,500 man, vilket dock enligt konungens mening var ett ganska ringa antal — särskilt om man beaktade situationens allvar. Det har vidare framgått, att utrustningen av de utskrivna i olika avseenden faktiskt hade visat sig synnerligen besvärlig. I beklädnadshänseende hade de allvarligaste konsekvenser hotat och voro ännu ej avlägsnade. Se vi på lantvärnsförbanden på de spridda platser, där de ställts att utföra sin gärning till fosterlandets försvar, finna vi ytterligare skäl för en sådan försiktighet, som Tibell förordat. Förhållandena vid lantvärnet under tiden fram till revolutionen voro ingalunda sådana, att man med utgångspunkt därifrån kunde yrka på en utvidgning utan tvärtom. Både allmänna och lokala missförhållanden förekommo i stor omfattning.

Rymningen vid lantvärnet.

En företeelse med olika orsaker var rymningar och andra brottmål vid lantvärnet. Man kan nästan säga, att dessa belysa samtliga behandlade frågor, som voro aktuella vid lantvärnsförbanden: beklädnadsförhållanden, underhåll, hälsotillstånd, disciplin m. m. Under organisationsperioden tillsatte K. Maj:t en auditör för varje brigad.[9] Det visade sig så småningom, att denna åtgärd var välbehövlig. Den långa perioden från höstens inbrott till revolutionen var för flertalet lantvärnsförband en tid av passivitet och relativ händelselöshet, men i avseende å auditörerna gäller icke detta. Redan tidigt hade disciplinbrott och andra mer eller mindre allvarliga förseelser förekommit särskilt av lejda lantvärnsmän. I krigshovrättens och Högsta Domstolens protokoll i generalauditörsmål förekomma fr. o. m. augusti månad allt talrikare domar för brott, som lantvärnsmän gjort sig skyldiga till. Mest gäller det rymningsbrott. Några exempel må tjäna till belysning. Den 14 augusti inträffade det vid Kalmar lantvärn, att inte mindre än ett trettiotal man avvek från bataljonens ståndkvarter vid St. Harrie i Skåne. Lantvärnsmännen gjorde gällande,

[9] Jfr ovan sid. 111.

att underhållet hade innehållits och klädesutrustningen varit bristfällig. Dessa påståenden ville de vid förhöret till att börja med bestyrka med vittnen men återtogo under rättegångens lopp denna önskan. Orsak till rymningen förklarades emellertid vara deras »tröghet i begreppet» och ovana vid krigarens förhållanden. Samtliga hade anmält sig för kronobetjäningen vid sin hemkomst, och de syntes knappast ha insett det brottsliga i sitt beteende. Då lantvärnet var underkastat krigslagarna vid sin tjänstgöring blott med undantag för att kroppsstraff ej skulle tillämpas, hade samtliga dömts till arkebusering med ett undantag för en, som ej avlagt eden. På Högsta Domstolens förslag nedsattes straffet av nåd till 12 dagars arrest vid vatten och bröd, men frågan hann ej avgöras inför konungen, innan en anhållan om befrielse kom från de skyldiga. De hade då redan i flera månader suttit fängslade i kronohäktet i Karlskrona, och en av dem hade avlidit. Efter nådigt bifall befriades de omedelbart.[1]

Fr. o. m. september anges genomgående såsom motiv till rymningarna tillståndet vid förbanden. Särskilt har Västra armén varit utsatt för rymningar. Dalbataljonen förlorade, som ovan påpekats, åtminstone 40 man. Landshövdingen har gjort efterlysningar genom länskungörelser. Några skyldiga ha anträffats och förts i häkte, andra anmält sig själva för kronobetjäningen i hemorten, några ha rymt till Norge och andra förmodligen lyckats oantastade uppehålla sig på fri fot i Sverige. Kungörelsen innehåller i regel signalement på de rymda, ofta med en ganska utförlig förteckning över klädespersedlar, som dessa lantvärnsmän varit iförda vid försvinnandet.[2] De, som infångats, och de, som anmält sig, framhöllo emellertid mycket ofta klädesbristen såsom främsta orsak till rymningen. De omständigheter, under vilka rättegången kom att föras, tydde också på svåra missförhållanden. Anledningen till avvikandet hade varit brist på föda och kläder. Två av de anklagade kunde icke föra sin

[1] Gen. aud. prot. 19.12. 08, justerat 10.1. 09, R.A.

[2] Kungörelse om förrymda lantvärnsmän, Kopparbergs län 8.12. 08 och Örebro län n:r 61 år 1808 i K.B. Brevkoncept, 30.12. 08, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

talan själva på grund av sjukdom. De avledo under tiden i kronohäktet i Falun.[3]

Andra utförligare och mera instruktiva redogörelser lämna samma protokoll angående rymningsbrott, t. ex. över två rymlingar från Östgöta lantvärnsförband. Enligt bestämmelser i förordningen av den 26 mars, att lantvärnet skulle lyda under krigslagarna och dessas § 20 mom. 1 av Kap. 10 om rymmares bestraffande, hade lantvärnsmännen blivit dödsdömda, men samtidigt hänvisade domen till en bestämmelse i en G. O. av den 11 oktober 1808, enligt vilken rymmare från regementen borde till livet förskonas; den ena hade frivilligt låtit lega sig; den andre var känd såsom dum och föremål för allmänt åtlöje; general Cederström yrkade fördenskull, att domen skulle mildras. För en förseelse, begången av oförstånd, vore livstids straffarbete även under krigstid alltför hårt. Frågan föranledde diskussion i Högsta Domstolen. Sålunda ansåg hovrättsrådet Bergenhem brottet fullt jämförligt med motsvarande brott av ordinarie soldat men yrkade nedsättning till 24 par spö. Övriga ledamöter, bland vilka märktes landshövding Georgii, hade i stort sett samma yrkande. G. O:s av den 11.10 bestämmelser om 40 par spö förutom livstids straffarbete borde alltså inte äga någon tillämpning.[4]

Ganska genomgående synas de dömda ha benådats, kanske främst av den enkla anledningen, att kronan ej hade råd att avvara dem. Inalles kan man konstatera ett par hundratal fall av rymningar, men många flera kunna ha förekommit.[5] Det blev allt orimligare att dödsdöma varje lantvärnsman, som gjort sig skyldig till detta brott, särskilt som svåra missförhållanden rådde. Många lantvärnsmän anförde också till sitt försvar, att endast deras önskan att genomleva vintern och kunna återuppta striden nästa år mot landets fiender hade drivit dem till detta steg. Från Västra arméns högste befäl-

---

[3] Bataljonsförslag, Dal-brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr vidare ovan om beklädnaden sid. 123 ff. Gen. aud. prot. 24.2. 09, justerat 28.2. 09, R.A.

Jfr ovan också Drakes rymning och dess orsaker, sid. 121 f. och om beklädnaden ovan sid. 161 f.

[4] Gen. aud. prot. 9.2. 09, R.A.

[5] Jfr ib. 23.11. 08: straffet blir 3 varv gatulopp.

havare kom också ett förslag, som tillstyrktes av Högsta Domstolen och Allmänna Beredningen. Det gick ut på att dödsdomar i mål över lantvärnsmän, som rymt, automatiskt skulle hänskjutas till högre rätt. Gustav IV Adolf biföll detta den 30 november och bestämde, att generalbefälhavarna över respektive arméer skulle insända dessa ärenden till generalauditörsexpeditionen.

Någon avrättning av lantvärnsmän har inte förekommit, ehuru det finns fall, där t. o. m. krigshovrätten tillstyrkt arkebusering, men gatloppsstraff ha exekverats.[6] I regel dröjde emellertid det slutgiltiga utslaget så länge, att de dömda omedelbart kunde befrias ur häkte, när konungens dom fallit, emedan straffet nedsatts så långt, att det redan var avtjänat under tiden i häktet.

3. Lantvärnet vid resp. fronter.

På Kustarméns skärgårdsflotta rel. goda förhållanden sept.—okt.

I memoarer och litteratur är det framför allt skärgårdsflottan i finska skärgården, som uppmärksammats. I beklädnadsfrågan hade lantvärnet på detta frontavsnitt givit den största anledningen till oro. Redan i början av september hade besättningens läge karakteriserats såsom katastrofalt av Rajalin men tecknats såsom ganska gott av andra. Vidare har ovan påpekats, att skärgårdsflottans lanttrupper i fråga om underhållet voro sämre lottade än övriga.[7] Bristfälligheterna i dessa truppers utrustning voro omfattande även i andra viktiga avseenden. Chefen för arméns flotta förklarade i november i sin skrivelse till K. Maj:t, att denna flotta under kriget aldrig fått mer än en tredjedel av behovet av officerare fyllt.[8] I mycket hög grad blev skärgårdsflottan vidare lidande genom penningbris-

[6] Gen. aud. prot. inför Konungen 30.11. 08, R.A. Krigshovrättens prot. 8.9. 08, Ö.M.

[7] Jfr ovan sid. 134, 114.

[8] Lagerbielke till K. Maj:t 17.11. 08, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta, sign. A II: A 18, R.A.

Jfr Wetterstedt till Ehrenheim 6.7. 08; Gustav IV Adolf försöker få engelska officerare till befälhavare på skärgårdsflottans kanonslupar, Kanslipresidentens arkiv, R.A.

ten. Dess skuldfordringsstat uppgick vid årsskiftet till icke mindre än 324,000 Rd. Svårigheten att få ut de ordinarie medlen hade börjat redan under hösten.[9]

Hjelmstiernas memorial den 11 september, som torde ha förorsakat de extraordinära åtgärderna beträffande beklädnaden, följdes efter en månad av ett nytt.[1] På grund av väderleken ha kanonsluparna ej kunnat gå ut under någon tid. Sjukligheten har därför tilltagit, så att halva besättningen på en del av sluparna insjuknat. Härtill bidrar också, skriver Hjelmstierna, den dåliga beklädnaden »och hafva de mästa af klädespersedlar ganska stor brist». Enligt den officiella rapporten har läget sålunda försvårats under den senaste månaden. Dock tecknas det ingalunda såsom förtvivlat varken beträffande hälsotillståndet eller klädesutrustningen.[2] Så sent som den 27 september har konungen inspekterat lantvärnet på skärgårdsflottan. Den ovan citerade fältväbeln vid Västmanlands lantvärn omtalar, att konungen anlände till Grönvikssund och om aftonen roddes utmed sluparna och med hatten i hand hälsade varje besättning, som utbringade leverop, vilka konungen välvilligt mottog.[3] Här finnes ingen antydan om klädesbrister — katastrofala till omfattningen och lömskt fördolda för konungen. Konungens och Focks insatser, genom vilka »de nakota» blivit skylda, torde ha varit relativt effektiva för september och oktober. Konungen ivrade för att underhållet gjordes så fullständigt som möjligt. Ett enskilt initiativ av honom torde vara hans order till Rajalin att sända nödiga medikamenter.[4] Hans bidrag ur sin egen kassa är förut omtalat. Stridande mot Trolle-Wachtmeisters uppgift, att soldaterna endast fått bröd, rått fläsk och dåligt vatten, äro vissa provianteringsuppgifter: så sent som den 21.10 meddelade chefen för skärgårdsflottans

---

[9] Förslag 8.5. 09, Kammar- och Sjömilitiekontoret, Förvaltningen av Sjöärendena, Flottans arkiv, II: 2, Ö.M.

[1] Inkomna handlingar, Chefen för arméns flotta, Flottans arkiv, III, Ö.M.

[2] Jfr ovan sid. 134 ff. Vid en brigad kan hälften av styrkan ej göra tjänst om natten på grund av bristande beklädnad.

[3] Karléns Dagbok, Jäderlunds arkiv, vol. 3 f., pag. 22, Kr.A.

[4] Gustav IV Adolf till Rajalin, 25.9. 08, Rajalins samling, Kr.A. Jfr ovan sid. 135.

Stockholms-eskader Aschling, att proviant för 2,400 man under en månad anlänt och höll på att lastas, likaså ammunition.[5]

Det är först från och med oktober månads början som väderleksförsämringen låter tala om sig även i Karléns dagbok.[6] Dagboksanteckningar, förda på flottan av komminister J. Wetterdahl, bestyrka intrycken av att någon katastrof ännu ej inträffat. Under oktober antecknar han omfattande sjuklighet; den 9 november har han antecknat, att två döda blivit begravda. Det är dock *icke* såsom en daglig företeelse detta omnämnes.[7] I skeppsrullorna, av vilka somliga först så småningom utarbetades och sammanställdes, förekomma uppgifter om avpolettering till sjukhus men ytterst sällan om dödsfall i september och oktober.[8] Den sista oktober kunde major Silfverarm meddela, att av hans 7 kanonslupsdivisioner tre voro friska och väl uppklädda, de övriga däremot mycket sjuka.[9]

Major N. Bruncrona berättar, att han den 19 september erhållit order att avsegla från Stockholm med 20 kanonjollar.[1] Brist på ammunition och provianteringssvårigheter fördröjde avgången till den 12 oktober. Manskapsstyrkan uppgick till 371 man. Divisionschefer voro två underlöjtnanter och två lantvärnsfänrikar, 18 år gamla. En 81-åring deltog också som chef. Inalles hade kommenderingen endast 6 officerare men 28 underofficerare. Denna skildring visar även i övrigt vanskligheterna redan under oktober. Den 19 oktober rådde storm, samtliga jollar lade till i Stockholms skärgård; den 24 oktober kom till all lycka, skriver Bruncrona, order att vända om; det hade ej varit möjligt att färdas tillbaka från Åland under den stormiga och mörka årstiden, om man lyckats komma över dit. Bruncrona torde vara en av de få deltagande militärer av högre grad, som

[5] Minnen, sid. 111, Tingsten, a. a., sid. 20 not. Inkomna handlingar 1808, Gen.adj:s för flottan arkiv, R.A. Jfr vidare nedan sid. 221 f.

[6] Pag. 23, Kr.A.

[7] Skrivelser från diverse personer, Arméns flottas arkiv, Kr.A.

[8] Jfr Rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808, Skeppsholmens arkiv.

[9] Ankomna handlingar, Chefen för Stockholms-eskadern 1808, vol. 4, Skeppsholmens arkiv.

[1] Avskrift av Bruncronas Dagbok bland relationer, vol. 255, Krigshandlingar, Kr.A. Expeditionen nämnes i förbigående i Sveriges krig, VIII, sid. 118.

nedskrivit kommentarer till kanonslupskommenderingarna. Hans expedition varade blott något mera än tre veckor. Redan den 3 november var han återkommen till Stockholm tack vare kontraordern. Han understryker svårigheten med dessa expeditioner och vill särskilt fästa uppmärksamheten på kanonjollarnas svaga konstruktion. Jollarna styrdes nämligen ej med roder utan blott med en åra. Brister i beklädnads- och sjukvårdshänseende ha vidare berett de största svårigheterna.

Under kriget hade sjukvården utvecklats, allt eftersom behovet växte. Under sommaren hade militärsjukhusen på Åland och Stockholm varit ganska mycket använda.[2] En rödsotsepidemi omtalas bland lantvärnstrupperna under sommaren.[3] Dessutom ha sårade av Upplands lantvärn till ett avsevärt antal vårdats. Ännu vid slutet av oktober månad hade sjukligheten dock icke blivit påfallande stor. På Stockholms och Drottningholms sjukhus lågo emellertid den 30 oktober omkring 600 lantvärnsmän. Kustarmén hade dock vid denna tid så stora lantvärnsstyrkor, att dessa sjuka kanske ej varit mer än 15 % av hela antalet. Dödligheten var vid dessa sjukhus under oktober 38 man av lantvärnet; därav Södermanland-Västmanlands 14, Upplands lantvärn 7 man.[4] Sjukhusorganisationen torde ha fyllt sin uppgift relativt friktionsfritt t. o. m. oktober månad.

Ett mycket initierat uttalande om orsaken till de sjukdomar, som tilltogo, har chefsläkare J. G. Hallman lämnat i brev till Rajalin. Det är daterat den 28 oktober, d. v. s. vid den tidpunkt, då den svåra oktober övergick i den kritiska november.[5] Sjukdomarna voro förorsakade först och främst av födans sammansättning: salt kött, salt fläsk och förknappningssmör, ärter, korngrynsgröt, ej så mycket sill; surkål hade saknats, vattnet varit dåligt och fördenskull uppblandats med ättika. Vidare hade kläderna blivit våta och ej hunnit torka, kojarna voro för

---

[2] Jfr Willmans rapport, vol. 26, Krigshandlingar, Kr.A. Sjukrapporter från Åländska fördelningens sjukhus, M.A., Ö.M.

[3] Jfr ovan Willmans rapport. Jfr också nedan sid. 427 ff.

[4] Månadsrapport, L 315 B, U.U.B.

[5] Inkomna handlingar 1808, Gen.adj:s för flottan arkiv, II, R.A. Tryckt i Sveriges krig, VIII, bil. 8. Jfr nedan Lantvärnets sjukdomar sid. 359–443.

korta, renligheten försummad och vilan följaktligen dålig. Slutligen borde skärgårdsfolk och ej bonddrängar tagas till flottan.

Redan samtiden hade mycket svårt att bilda sig en exakt uppfattning om storleken av den på skärgårdsflottan kommenderade lantvärnsstyrkan. Mindre kontingenter ur olika bataljoner synas ha blandats om varandra och officerarna följde ofta, kanske i regel, ej med till sjöss.[6] Det är för den skull mycket svårt att ange, huru stora truppstyrkor, som i själva verket varit ute, helst som ständiga ombyten och t. o. m. överföring till örlogsflottan ägt rum.[7] Huvudsakligen blev de mellansvenska landskapens lantvärn använt: Södermanlands och Västmanlands lantvärn till större delen, en bataljon av Närkes, Stockholms artillerilantvärn, stora delar av Upplands lantvärn, särskilt Stockholms läns, samt en bataljon av Skaraborgs läns.[8] Antalet kan m. a. o. ej gärna ha överstigit 5,000 man och var förmodligen betydligt mindre på grund av detacheringar av olika slag.[9] På en gång har förmodligen styrkan inte varit mycket mer än hälften. På grund av den ovan omtalade sammanslagningen av lantvärnsbataljonerna tillkommer ytterligare en svårighet i denna beräkning.

Alltmera tilltagande svårigheter under november.

I början av november hade den kanonslup, som Karlén tillhörde, under allt mera tilltagande svårigheter påbörjat hemfärden. Hans berättelse illustrerar sjöoperationernas slutskede, som ur krigföringens synpunkt behandlats i Generalstabens verk. Den beslutade hemfärden måste snart avbrytas, då vinden var mycket kraftig och västlig.[1] Härigenom försenades

---

[6] Jfr uppgifter ang. officerare, vars manskap kommenderats till sjöss, Just. G. O., vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A., Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, 1808, VIII, sid. 273, i handskriften sid. 1337.

[7] Lantvärn från Uppland och Östergötland överfördes till örlogsflotton. Kon. till Tibell, 13.9. 08, Tibellska saml., R.A.

[8] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 33 ff. — En utförlig skildring av skärgårdsflottans sjöoperationer efter landstigningsförsöken, ib., VIII, sid. 115–124.

[9] I Överståthållarämbetets registratur meddelas den 8 november, att skärgårdsflottan med 3,000–3,500 man väntades till Stockholm, Rådhusarkivet, Stockholm stad. — Jfr nedan sid. 230.

Jfr rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808–09, Skeppsholmens arkiv.

[1] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 119–124, där motvindens fördröjande inverkan

denna en längre tid. Redan i början av månaden hade en del av den kontingent, till vilken dagboksförfattaren hörde, vid Fliseberg återförenat sig med huvudstyrkan. Denna skulle fjorton

---

på flottans återfärd understrykes. Ib., bil. 4 redogör för de enskilda fartygen. Karléns Dagbok, pag. 24. Skildring av tiden 6.10.–28.12. är följande:

»Den 6 Octobr. blef jag Commenderad at resa såsom Courir ifrån Amiral Raÿalin till major Sjöholm som låg med 22 Slupar uti Lÿperte, för at göra mig underrättad om hans Station med sit Departement, hvilket Dagen förut var inspärradt af Ryssen, äfven skulle jag efterfråga om några proviant Fartyg dit ankommit, emedan vi då var alldeles utan mat — alla Dagar väntade vi at få komma dädan och afgå till Stockholm men förgäfves, ändteligen blef det den 21 Octobr uppbrott från Grönvijk men vår Cours blef ännu en gång at uppsöka den förbannade Ryssen, vi ankom om aftonen til Ingö Capell eller *Colko sund,* som vattnet kallades. Vi blef där liggande utmed kyrkan öfver den 22, denna var den enda *sten-kyrka* som jag såg och hvilken var rätt vacker, den 23 om morgonen som var den *4 Bönedagen* rodde vi därifrån och då hörde jag första gången klåckor sedan jag var i *Norrtelje* om aftonen. I mörkret framkom vi till Mursala sund hvaräst vi quarblef till den 24 på eftermiddagen då vi flyttade oss därifrån till *Långnäs* sund, där ärhöll jag först den Tabell som fenrick *Petterson* låfvade mig före sin död vid Grönvijska Affairen, om morgonen den 26 Octobr hissades Signal at gå under rodd hvilket äfven genast värkställdes och vi gick under rodd därifrån til *öster Retas* sund på *Corpo* Landet, dit vi om aftonen cirka 6 anlände där fick vi veta at en Rysk Slup lagt i land vid Corpo, och Officerarna med Manskapet hafva spisat middag hos Presten i församlingen, men åter afgåt derifrån innan vi dit kom samt medtagit sig flere Bond-Galeaser dels de som varit lastade, dels de som kommit från Stockholm och Transporerat både folk och altsammans til *Åbo.* Den 28 afgick flottan från *Retas* till Corpo ström. — Si då kom jag åter på bekant ställe emedan jag så många gånger förr på (p. 26) sommaren där framrest — ja där blef vi öfver natten men si! om morgonen den 29 Octobr då var det roligt emedan vi fick hala ner Canonerna i Kŏm och uppresa båda Masterna för at afgå till Stockholm med Sluparna, men det skulle ändock vara muntrare om vi så vist finge gå öfver Hafvet som Skiftet, men Frugtan at få den äran quarblifva på Åland, borttager det nöijet som denna Signal eljest borde förorsakat. Om aftonen samma Dag framkom vi til vårt gamla Högqvarter. Små Sottungarna och Ordet, Lösen, och Fältropet blef då *Låt, bli Sara* kom ihog; natten mellan den 1sta och 2dra November blef en så faselig Storm at våra Slupar ville Landstiga, hvarföre vi icke fick sofva utan i följd deraf vaka, den 3dje November lyftade vi ankar och seglade med Nordost til Degerby, där vi låg öfver till den 5te och hade mycket nöijsamt, om morgonen samma Dag afgick vi till Fliseberg, hvarest vi träffade den del af flottan som för circa 14 Dagar sedan skildes vid oss för at afgå till Stockholm, men för motvind blifvit dröjde lika länge som vi, den 6 kantrade vinden då vi skulle gå öfver Hafvet, men som (vi) hade rodt (p. 27) circa 5 mil ut, kom en kora midt emot oss hvarföre vi måste segla tillbaka in uti Ålands Skärgårdar, och kastade Ankar först vid Ny-

dagar tidigare ha avgått till Stockholm men likaledes blivit fördröjd av motvind. Karléns skildring av november månads upplevelser är mycket intressant och värdefull. Det är en redogörelse av ett av de få ögonvittnena, för att icke säga det enda, som lämnat en sådan, för ett avsnitt, som mer än något annat låtit tala om sig i lantvärnets historia. Den skildrar ofantliga besvärligheter, som lantvärnet haft att utstå, men den talar ej om någon upprörande katastrof. Något tal om massdöd eller allmän svårartad sjukdom möter man ej men vedermödor och påfrestningar i högsta grad.[1] Från sommarexpeditionen däremot omtalar Karlén, huru vid ett tillfälle tre blivit dödsskjutna av en kanonkula och en fjärde svårt skadad.[2] Om beklädnaden meddelas, att denna frös av skurarna, som slogo över relingen.

Överensstämmande med detta allmänna intryck är en annan källuppgift. Den kände läkaren Sven Hedin, som från augusti 1808 hade överinseendet över sjukvården på Drottningholm, förklarar, att hösten varit ovanligt varm och torr med några avbrott för regn i slutet av september och mitten av oktober. Så sent som den 20 november har han antecknat, att vädret liknat den vackraste sommardag. Sedan kom snö, och åtta dagar senare var det slädföre och mycket kallt enligt hans dagbok.[3]

---

hamns Båken, men som den var aldeles för liten måste vi begifva oss tillbaka ännu 1 mil och ingick sedan i Rödhamn eller Rödan kallad, hvarest vi i köld och Uselhet blef quarliggande till den 20 November för Motvind, om morgonen samma dag begaf vi oss öfver Hafvet, i hopp att icke en enda skulle komma med lifvet öfver, men Gud som alla bevarar han hjälpte äfven oss och vi framkom till *Furusunds* kronobränneri om aftonen samma dag men ännu har jag aldrig i min tid haft en sådan Skjuts som denna — för det första var ett faseligt Urväder, och sedan en storm som var den horriblaste man kunnat imaginera sig — den ena vågen slog öfver Slupen den andra under och som vattnet kom på kläderna frös det — hvaräst vi blef liggande till den 22 då vi tog af åt Stockholm och anlände ändteligen dit om aftonen den 24. Den 26 November afmönstrade vi och blef Quitte från de förbannade Sluparne. — — — En glädjefull Dag (p. 28). Den 28 December om morgonen uppbröt Bägge Bataillonerna sammanslagne Till 1 Bataillon ifrån Stockholm och om aftonen framkom vi till Granö Gästgivaregård hvaräst vi blef liggande öfver natten, om morgonen den 29 December reste vi derifrån till Westerås dit vi om natten kl. 1 ankom.»

[2] Ib. pag. 10.

[3] Hedin, Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm, ifrån 1808 till 1810, Samlingar i blandade ämnen för läkare-vetenskapen och naturforskningen, band I: I, sid. 33 f.

Ännu från mitten av november finnas strödda uppgifter, som beskriva stora svårigheter, ehuru knappast katastrofala förhållanden: löjtnant af Klercker, son till generalen, skriver, att vid hans eskader insjuknar besättningen allt mer för varje dag, att han redan har 6 man liggande utan medikamenter, och att proviant endast fanns för ytterligare 12 till 13 dagar.[4] Då flottan till övervägande del hemvände i slutet av november, var dess belägenhet kritisk, men den befann sig dock icke till alla delar i ett allvarligt nödläge före hemfärden eller själva debarkeringen.

Nästan hela skärgårdsflottan når hamn i slutet av november.

En översikt över skärgårdsflottans expedition vid hemkomsten lämnar ett förslag, som Hjelmstierna uppgjort den 29 november över sin flottilj.[5] Tre chefsfartyg hade utgått, alla hade återvänt, samtliga åtta galärer likaledes; av kanonsluparna voro 3 förolyckade, 35 hade återvänt, 13 hade kvarlämnats vid Små Sottunga men väntades till en del till Stockholm i december; för kokbåtar, kryssarefartyg och obeväpnade fartyg var proportionen mellan närvarande och icke närvarande ungefär detsamma som för eskadern i övrigt.

Först så småningom blevo rullorna över manskapet utarbetade. De innehålla i vissa fall ofullständigheter och bristande uppgifter om detacheringar, överföringar m. m. Omkring 250 man ha enligt dessa rullor avlidit ombord och omkring 50 ha under striderna blivit dödsskjutna.[6] Nu vet man ur andra säkrare källor, att de i strid fallna äro åtskilligt fler, varför de kunna utgöra en del av de såsom »döda» utan angiven dödsorsak upptagna. Efter striderna ha också stora omgrupperingar och rekonstruktioner av slupbesättningarna givetvis varit nödvändiga, varför redovisningen kanske icke upptager alla under striderna stupade.

Intressantare och säkrare upplysningar ha rullorna emellertid att meddela angående fördelningen av sjukligheten och dödsfallen. Det visar sig tydligt, att de stora galärerna icke

[4] C. U. af Klercker till löjtnant G. Lagerbielke 17.11. 08, Klerkeriana, vol. III, Kr.A.

[5] Inkomna handlingar, Chefen för Arméns flotta, Flottans arkiv, III, Ö.M.

[6] Rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808–09, Skeppsholmens arkiv.

hade tillnärmelsevis samma svåra förhållanden som kanonsluparna. Samtliga åtta galärer hade vardera omkring 100 man lantvärn eller mera ombord och knappast någon dödlighet. Vid avmönstringen i slutet av november var lantvärnet fullt avlönat eller hade tobaksskilling och förknappningsmedel att fordra. Dessa åttahundra man torde höra till de stora lantvärnskontingenter, för vilka tjänsten icke erbjudit några osedvanliga svårigheter, och åt vilka därför knappast någonsin ägnats någon uppmärksamhet.

På vissa av skärgårdsflottans medelstora batar, på några provianteringsbåtar m. fl., ha också förhållandena varit av samma slag, d. v. s. knappast ägnade att påkalla uppmärksamheten eller sätta tradition och folkfantasi i verksamhet.

Gå vi så till kanonsluparna och kanonjollarna, finna vi den historiska sanningskärnan i talrika skräckmålningar av lantvärnets tjänstgöringsförhållanden. Enligt plan utgjorde sluparnas besättning något mer än 50 man. Styrkan varierade något kring denna siffra. Även de cirka 50 kanonslupsbesättningarna ha gått ett mycket växlande öde till mötes. Rullorna torde ej tillåta några slutsatser, som äro säkra i detalj, men de ge allmänt ett tydligt intryck. Några ha ej haft lantvärn ombord. På dessa har i ett par fall ett påfallande bättre hälsotillstånd kunnat konstateras. De rapporterade dödsfallen i sjukdom bland lantvärnet på kanonsluparna fördela sig på följande sätt. Fyra slupar ha förlorat mer än 20 man, fyra mer än 10 man, sex mer än 5 man, fyra ha förlorat 3–4 man, åtta ha förlorat en eller två man och nio ha icke haft några förluster i dödsfall genom sjukdom. Den stora olikheten är att tillskriva olika tid för avmönstringen och dessutom säkerligen olika beklädnads-, underhålls- och smittoförhållanden. I ett fall kan man konstatera, att av en grupp lantvärn från Södermanlands län, omfattande 11 man, icke mindre än 10 avledo under kanonslupstiden.

Fördelningen av dödsfallen under resp. månader är övervägande densamma. Man har inte annat än undantagsvis haft något dödsfall intill oktober månads slut. Fr. o. m. mitten av november tilltaga dödsfallen, i december äro de talrika för de besättningar, som ännu ej hade avmönstrat, och i januari och

i någon mån februari förekomma de också, ehuru rullorna i regel ej behandla denna tid.[7]

Tillståndet på de kvarlämnade kanonsluparna blev givetvis dåligt. Detaljerade förslag från skärgårdsflottans avmönstring innehålla uppgifter om just de kanonslupar, som tidigare saknats, d. v. s. 9–11:te divisionerna. De visa, att hälsotillståndet var fullständigt katastrofalt på den försenade delen av eskadern.[8] Besättningen, som till 3/4 insjuknat, synes dock ännu ha varit ganska fulltalig. Det förefaller som ett under, att dessa »flytande sjukläger» kunnat nå bestämmelseorten.

De bevarade primärkällorna ge icke någon antydan om en förödande verkan av sjökommenderingen men antyda otvivelaktigt, att läget blivit allvarligt. I underhållet och beklädnaden har man sökt de främsta orsakerna härtill. Hela månadsleveransen för november hade mött stora svårigheter. Blott för knappt halva besättningen hade Krigsdepartementet den 19 oktober lyckats skaffa proviant. Anskaffningen av kött och fläsk i tillräcklig mängd visade sig omöjlig, och man hade tillgripit ersättningsmedel såsom fisk och smör. De vidtagna åtgärderna voro mycket tidigt förberedda, och ehuru situationen i oktober föreföll hopplös, blev tillståndet dock icke så svårt trots de hotande tillbud, som läget uppvisade.[9] Fordringar i underhåll och avlöning gälla ibland endast utpräglade detaljer. En lantvärnsman anmäler sålunda hos Generaladjutantämbetet i Stockholm, att hans tobaksskilling — soldatens kontanta avlöning — undanhållits honom för något mer än två veckor, en annan klagar över motsvarande utebliven tilldelning för en

---

[7] Rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808–09, Skeppsholmens arkiv. — Jfr Lindén, Sjukvård och läkare under finska kriget 1808–09, SSLF: 85, sid. 179 ff., särskilt Mjöbergs berättelse om transporten av sjuka 22.5.–31.12. 08

[8] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 122 ff., bil. 4. — I regel hade besättningen på varje kanonslup utgjort 40 man lantvärn och 12 à 13 båtsmän. De fyra sluparna i 10:de divisionen hade i början av dec. av lantvärnet 32 friska, 117 sjuka, av båtsmän 24 friska, 14 sjuka; den 11:te divisionen hade 28 friska, 116 sjuka av lantvärnet, 25 friska, 9 sjuka båtsmän; den 9:de divisionen hade 54 man friska, 83 man sjuka av Närkes, Upplands och Södermanlands lantvärn. Förslag 3.12. 08, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. — Jfr ovan sid. 219.

[9] Chefen för Stockholms-eskadern till Krigsdepartementet 3, 19.10. 08, Konc. till avgångna skrivelser, Skeppsholmens arkiv.

vecka.[1] På galärerna voro somliga besättningar fullt avlönade, andra hade förknappningsmedel och portionsskilling att fordra. Bland kanonslupsbesättningen äro dylika fordringar mycket vanliga.[2]

Möjligheterna att med säkerhet bedöma händelseförloppets fortsättning äro ganska begränsade. Rikligt förekomma relationer framför allt av iakttagare vid landstigningen, men deras uppgifter kunna ej godtagas utan kontrollerande jämförelser.

Alla relationerna skildra debarkeringen som en katastrof men av olika omfattning.

I Tibells ämbetsberättelse omtalas skärgårdsflottans debarkering som en mycket omfattande tragedi. De ännu vid ankomsten friska insjuknade så gott som allmänt; sjukantalet steg till 2,000 man. Olyckan framställes som en följd av konungens motvilja mot Tibells yrkanden i beklädnadsfrågan och beträffande Ålands uppgivande som krigsort.[3]

Hedvig Elisabeth Charlotta omtalar likaledes tilldragelsen som en mycket omfattande olycka.[4] Hon betonar bristerna i lantvärnets beklädnad; den första utrustningen var barsliten; varken fårskinnspälsar eller rockar hade lantvärnet haft, men hon anser, att svårigheterna förvärrades genom otillräckliga anstalter i Stockholm. Risken för smitta förorsakade, att man lejde bort inkvarteringsskyldigheten; sjukhusen, där omkring 3,000 man intogos, borde ha tagit dubbelt så många.[5] Hennes skildring ger bilden av en fullständig katastrof; dagligen avledo enligt hennes redogörelse ett stort antal utan att ha blivit omhändertagna. Dock ger hon sitt fulla erkännande åt de anstalter, som vidtagits, särskilt sjukhusens organisation[6]; t. o. m. officerare kunde mycket väl intagas där. — Trolle-Wachtmeister anför flera uppgifter, som visa huru illa lantvärnet farit under sjökampanjen. En månad avledo 300 man och insjuknade 1,200

[1] Konc. till utgångna skrivelser 17.12. 08, Gen.adj:s för Stockholm arkiv, Kr.A.

[2] Jfr rullor över skärgårdsflottans Stockholms-eskader 1808–09, Skeppsholmens arkiv.

[3] Tibells ämbetsberättelse, sid. 181 f.

[4] Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, VIII, sid. 255, 272 ff. — I handskriften: sid. 1337 ff.

[5] Ib., sid. 282 resp. sid. 1384. Malla [Montgomery-] Silfverstolpe uppger, att lantvärnsmännen dogo som flugor på kanonsluparna, Memoarer, II, sid. 152.

[6] Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, VIII, sid. 274, i handskriften sid. 1342.

man.[7] Denna uppgift är icke alldeles oförenlig med rullornas vittnesmål. Själva debarkeringen var emellertid ännu värre. Han insinuerar t. o. m., att den vanskötts i avsikt att sprida missnöje mot regimen och uppger att allt flera misstänka detta.[8] Upprörande ansåg han emellertid, att konungen varit alldeles oberörd av rapporten.[9] I memoarerna anföras dessutom några exempel på anstalterna för det ondas avhjälpande, Operahusets inrättande till sjukhus m. m. Uppriktigt medlidsam förefaller Trolle-Wachtmeister, när han talar om konvalescenterna i Operahuset, vilka skymtade i fönstren såsom vålnader och lika uppriktigt upprörd över huru befolkningen kunde samlas utanför för att se detta och göra sig lustig däröver.[1] — Clasons tolkning av riksdrotsen som främste tillskyndare av denna katastrof kan sålunda förutom på grund av den ovan anförda motiveringen möjligen betvivlas även på grund av den indignation, varom dagboksanteckningarna vittna.[2] Memoarförfattaren talar t. o. m. med tydlig indignation om en sådan strävan, medan han öppet omtalar kravet på riksdag och oppositionens strävanden att nödvändiggöra en sådan. I de intima dagboksanteckningarna kan en sådan skillnad icke undgå uppmärksamhet.

En full bekräftelse på Trolle-Wachtmeisters påstående, att misstankar hystes, att skärgårdsflottans sorgliga öde var arrangerat av konungens fiender för att uppreta allmänheten mot honom, förefinnes i dåvarande regementspastorns vid Arméns flotta, Jöns Häggmans dagbok.[3] Denne gör gällande, att leveranserna av beklädnaden med avsikt fördröjdes. Han anger flera exempel härpå bl. a. beträffande Stockholms lantvärn. Med

---

[7] Jfr ovan sid. 219. Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 110 f., 3.12. 08, jfr Tingsten G. W. af Tibell, sid. 20, not 1.

[8] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 107, 26.11. 08. »I alla dessa olyckshändelser, så ytterliga och så omsorgslöst blottade för allmänheten, skulle man nästan vara frestad att se följderna af tillställning af dem, som hade därmed att göra. Denna misstanke vinner insteg hos många.»

[9] Ib., sid. 107, 26.11. 08.

[1] Ib., sid. 111. Senare tillägg i dagboken vid anteckningarna 3.12. 08. — Dagbokens originaltext är dock ännu ej utgiven.

[2] Jfr ovan sid. 124 m. fl.

[3] Häggmans Dagbok, sid. 7, D 1048 a, K.B.

glädje hade man tillverkat kläderna, men de kommo ej lantvärnet till del. Uppfattningen är i vissa fall uppenbarligen oriktig och i andra i varje fall stridande mot de officiella rapporterna.[4] Emellertid är hans uppgift, att lantvärnet lidit mycket på skärgårdsflottan, där han själv varit med, ett vittnesmål av ofrånkomligt värde. De dödas antal har varit oerhört stort, anser han. Skulden lägges framför allt på Tibell, som enligt Häggman var konungens värste fiende.[5] Crusenstolpe har, som ovan omtalats, återgivit en episod från skärgårdsflottans återkomst. Genom Snoilskys dikt om den 13 mars har den nått den allra vidaste spridning, kastat en allt annat än fördelaktig dager över generaladjutanten och berett hans apologetiske biografiförfattare vissa svårigheter.[6] Det är den välkända episoden, när Gustav Adolf från slottet får se en lantvärnsbataljon, som med förfrusna lemmar och klädd i trasor mera raglar än marscherar över Norrbro. »Vid sista svängningen segna två af svaghet omkull på marken», skriver Snoilsky. Konungen frågar då Tibell, vad detta skall betyda, och Tibell svarar, att lantvärnsmännen förmodligen voro överförfriskade efter det glada återseendet av släkt eller vänner i Stockholm. Det är anmärkningsvärt, att en liten del av denna anekdot äger en motsvarighet i en av relationerna om lantvärnet vid hemkomsten från skärgårdsflottan, nämligen i major Bruncronas berättelse.[7]

Längst i hätskhet och katastrofskildring går Hans Järta i sina brev till assessor Gahn. Han uppger, att förlusterna vid trup-

[4] Jfr P. M. ang. Stockholms lantvärns beklädnad, P. 126, Handlingar rörande lantvärnet och beväringen, Stockholms stads arkiv. På grund av den anlitade skräddarens försnillningar räckte icke den stora summan till mer än halva bataljonen. Förbrytelsen ledde till rättegång vid kämnersrätten. Jfr sid. 124, 184.

[5] Häggmans Dagbok, sid. 5, 61, D 1048 a, K.B.

[6] Jfr ovan sid. 3, 6; Tingsten, L., Gustaf Wilhelm af Tibell, sid. 20; [Crusenstolpe, M. J.], Skildringar ur det inre af dagens historia, I, De frånvarande, sid. 100 f.

[7] Häri omtalas från mitten av november: »I dessa dagar återkommo de flesta af skärgårdsfartygen med $^1/_2$ besättningen, de saknade döde af elände och nakenhet, som ej med pennan kan tecknas, af dessa skeletter till exempel må anföras att på Gustaf Adolfs torg, under marschen till qvarteren nedföllo 4 man under gevär döde; ...» Även enligt Bruncrona dolde Tibell sanningen för konungen. Avskrift bland relationer, vol. 255, Krigshandlingar, Kr.A.

perna stigit till nära 30,000 man, och att lika många voro sjuka. De många tusen hemkomna krigets offer erhöllo vidare ingen vård. Collegium Medicum förhindrade åtgärder genom förbud mot användande av läkemedel m. m.[8] Breven torde emellertid vara av mera intresse ur synpunkten av huru oppositionen tecknade läget än som objektiva eller ens uppriktiga vittnesmål.

I brevsamlingar påträffas berättelser från såväl själva expeditionen som hemkomsten. Däri intygas överlag den bristande utrustningen och skildras i flera fall de mest bedrövliga förhållanden. Det är troligt, att många av dessa brev måste betraktas med en viss kritik, men deras antal och samstämmighet gör ett trovärdigt och beklämmande intryck. T. o. m. mycket tillförlitliga, framstående personligheter ha återgivit de mest skrämmande skildringar både av berättelser från själva expeditionen och egna iakttagelser från hemkomsten.

I brev till sin hustru meddelar prosten i Sala, F. B. von Schwerin, uppgifter från lantvärnets kommendering på skärgårdsflottan, vilka praktiskt taget äro lika fasaväckande som de värsta av dessa genomgående hemska skräckskildringar.[9] Det kan här inte gärna vara tal om någon tendens i de helt privata meddelandena. Prosten var broder till C. Ph. C. von Schwerin, författaren till det förut omtalade lantvärnsprojektet, och ännu föga engagerad i politiken. Lantvärnsmännen komma i land blott för att dö, skriver han. De ha saknat tält och kamperat ute på de kala klipporna, där de om natten kastat sig den ena på den andra för att värma varandra och om morgnarna alltid funnit några ihjälfrusna, vilka då kastats i sjön.

I Stockholm blevo deras omständigheter icke mycket bättre enligt samma källa. De rika borgarna, som ej kunde uthärda att se »de lusiga varelserna», skriver Schwerin vidare, gjorde sig fria från sin inkvarteringsskyldighet genom att leja ut den åt sådana, som ville förtjäna på den. De olyckliga lantvärnsmännen kunde ej emotstå det hastiga ombytet från köld till värme, från hunger till dennas motsatta ytterlighet; många av-

[8] Järta till Gahn, 8, 29.12. 08, F 857 i, U.U.B.
Clason, S., En befolkningsstatistisk fråga, Statsvet. tidskr. 1907, sid. 331 f.
[9] Dat. 1.12. 08, Schwerinska saml., Kr.A.

ledo. Officerarna visste ej var de hade sitt folk. Efter Salafolket t. ex. hade dess officer letat i fyra dagar. — Man planerade vidare att låta lantvärnsmännen gå hem som de voro — nakna och sjuka. Blott fruktan att ej få dem tillbaka ett annat år syntes hålla myndigheterna tillbaka från detta grymma steg. Hur känslolöst och nesligt svenskarna än uppträtt tidigare, övergick dock detta alla tidigare skändligheter, hävdar Schwerin.

På motsvarande sätt skildras i andra privatbrev de omständigheter, under vilka lantvärnet steg i land.[1] Halvdött kan man faktiskt kalla lantvärnet, förklaras det sålunda; de, som ej voro döda, gingo som skuggor på gatorna, uthungrade och förfrusna: »Större delen transporteras på bårar och prämar och intet är mera vanligt än at under det de föras til sjukhusen se dem aflida på gatorna, vid stränderne och öfverallt.» Så omtalas sjukhusanordningarna, som dock mest haft till uppgift att ge lantvärnsmännen tak över huvudet under deras dödsstund.

Arndt har också varit åsyna vittne till dessa dagars tragiska lantvärnsskådespel.[2] Han uppger sig ha sett den ädle Philip Schwerin gråta, medan »ränkerna och hatet logo med beständigt större skadeglädje, emedan tiden till deras spådomars bekräftelse nalkades». Han förklarar, att den allmänna sjukdomen mest berodde på att alltför omogna årsklasser tagits ut. Bättre hade 22–30-åriga passat. De flesta skulle dessutom ha kunnat räddas, om de blivit omhändertagna vid hemkomsten.

I memoarerna från tiden förekomma också ganska talrikt omnämnanden av katastrofen på skärgårdsflottan. Wingård omtalar, att kanonslupar vid Norrtälje kommo drivande i land med död besättning.[3] De ihjälfrusna lösgjordes med yxa. Bland de återvändande besättningarna härjade fältsjukan svårt. Befolkningen talade ej mycket om dessa tragedier utan betraktade olyckorna såsom nödvändiga följder av ett illa fört, motgångs-

---

[1] Lantvärnet i allmänhet 1808/1, Avskrift, dat. 2.12.08, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Arndt, Skildringar ur Svenska Historien, sid. 256, 258.

[3] Wingård, J. af, Minnen, VI, sid. 10 f. — Wingårds Memoarer innehålla talrika oriktigheter. Jfr A. Grade, Huru Wingårds »Minnen» tillkommo. H.T. 1916.

rikt krig. Björnstierna talar också om kanonslupar med död besättning.[4] Liknande är skildringen i Leuhusens journal.[5]

I mer eller mindre ursprunglig form ha många berättelser senare nått fram till litteraturen. Missförhållandena på sjukhusen ha givit anledning till rykten, som likt all muntlig tradition uppträda med växlande detaljer, knutna till olika orter men med en gemensam innehållskärna. Björlin har sålunda återgivit berättelser, vilkas ursprung han dock ej anger, om de mest upprörande missförhållanden och om cynisk omänsklighet i behandlingen av de döende.[6]

Katastrofskildringarna bekräftas av några officiella källor.

Det har framgått, att lantvärnets svårigheter under och efter kommenderingen på skärgårdsflottan tecknats av samtida med växlande styrka. Det har också skett under angivande av orsaker av växlande slag. I stort sett torde man kunna konstatera en motsvarighet mellan den berättandes politiska inställning och vidden av de angivna olyckorna. Å andra sidan torde intryck av skärgårdsflottans svåra olyckor ha påverkat många ögonvittnens politiska uppfattning. Så långt som dessa talrikt anförda källor äro samstämmiga, torde tvivel på deras riktighet vara ganska uteslutet. Lantvärnet har blivit utsatt för mycket stora påfrestningar på skärgårdsflottan. Detta torde vara tydligt enbart på grund av de berättande källornas vittnesbörd. Omfattningen och anledningarna äro emellertid icke klarlagda på samma sätt. Tvärtom skifta uppgifter och åsikter härom mycket. Det samtida officiella materialet måste bringas att tala för att bestyrka eller korrigera det intryck, som de berättande källorna lämna.

Mot ovannämnda memoaruppgifter svara dystra sjukhusrapporter från Norrtälje. Dess dödbok upptar likaså lantvärnsmän till ett stort antal.[7] — Andra traditionskällor ha också motsvarigheter i samtida officiellt material: den, som förlägger hemska scener till Vaxholm. I mortalitetsrapporten till Tabell-

---

[4] Björnstierna, Minnen, I, sid. 368 f.

[5] Ur Leuhusens journal, Personhistorisk tidskrift 1925, sid. 120.

[6] Björlin, Finska kriget 1808–09, sid. 255 f. — Trolle-Wachtmeister, senare tillägg till Minnen, sid. 111, not. Jfr om sjukdomarna nedan sid. 403 ff., 410 ff.

[7] Norrtälje dödbok, 1808, U.L.A.; Sjukhusrapport, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A.

verket har uppgivits, att 199 lantvärnsmän där avlidit. De, som utgjort besättning på fästningen, ha av dessa utgjort en betydande del. Vidare omtalas emellertid, att omkring 200 man, som kommit i land av olika kårer, avlidit; dessa hade dock icke kunnat upptagas i kyrkböckerna, då man ej kände deras namn och ålder.[8] Denna uppgift torde bekräfta t. o. m. en del av de hemskare berättelserna, ehuru dessa på grund av divisionsförslagen, som ovan anförts, bevisligen endast kunna ha gällt några undantagsfall.

Men just här ha med all sannolikhet särskilt elakartade svårigheter tornat upp sig. Den 21 december meddelas nämligen, att sjukfartygen på grund av is i sunden ej kunde fullborda sin avsedda transport utan erhöllo tillstånd, att om isen ej kunde öppnas, taga närmaste kvarter, d. v. s. Vaxholm. Denna transport omfattade 144 sjuka och ytterligare 106 sjuka förväntades. Det är ganska sannolikt, att vi här ha att göra med det lokala missöde och den tragedi, vars verkningar det statistiska materialet antytt på ett så skrämmande sätt.[9] Dessa omständigheter voro alltså undantag och icke regel.

Andra officiella källor visa, att omfattande åtgärder vidtagits.

Hedvig Elisabeth Charlotta uppger i sin ovan omnämnda skildring, att polisen organiserat en inskrivningscentral för lantvärnsmän. En kungörelse om en dylik för Stockholms stad, utfärdad den 3 december 1808 bekräftar uppgiften.[1] I övrigt ger det primära källmaterialet i flera avseenden bevis för att myndigheterna ivrigt försökt bemästra de svårigheter, som uppstodo i samband med lantvärnet.

På grund av sin exceptionella karaktär av lanttrupper till sjöss under nya officerare voro lantvärnskommenderingarna på sätt och vis förutbestämda att åstadkomma kaos vid hemkomsten. Men det är påfallande huru klart de ansvariga insett denna fara och försökt förebygga den genom en serie speciella bestämmelser. Källorna ge det bestämda intrycket att framför allt konungen haft vaket sinne för detta. Hans brev till Rajalin innehåller således följande befallningar: noggranna förslag

[8] Mortalitetslistor 1808, Statistiska Centralbyråns arkiv.

[9] Eskaderchefens koncept, Afgångna Expeditioner, 11.12. 08, Skeppsholmens arkiv.

[1] Tryckt i Årstrycket 1809.

över lantvärnet skola utarbetas varje månad och inlämnas den 20; rapporter om lantvärnet skola sändas till resp. regementschefer; nödiga medikamenter skola sändas; varje återvändande galär- och kanonslup skall insända sjukförslag till flottorna; motsvarande förslag skall insändas även till hertig Karl såsom chef för Kustarmén; af Klercker, som kvarstannat på Åland skall göra detsamma; noggranna bestämmelser för de sjukas kvarstannande och avhämtande utfärdas. — Dessa åtgärder härstammade från konungen personligen, som i brev till Rajalin förklarat sig gilla dennes förslag att låta de sjuka stanna i Furusund men befallt, att de allra svagaste skulle erhålla omedelbar vård av en likaledes omedelbart dit avsänd läkare.[2] Konungen har alltså lagt i dagen en påtaglig omsorg för de hårdast drabbade.

Andra officiella källor visa, att de bekräftade katastrofskildringarna dock endast gälla olyckliga undantagsfall.

Skärgårdsflottans expedition har skildrats som en stor tragedi. Den var likväl icke större, än att flottan kunde uppvisa en ständigt stegrad styrka.[3] Kvartalsförslagen under första hälften av år 1808 upptaga 238 och 337 fartyg men under den senare 440 och 457 dylika. I Aschlings rapport den 20 januari 1809 meddelas, att förlusterna under det gångna kvartalet uppgingo till en brigg, sex kanonslupar, sex andra slupar samt under flottans hemgående två skeppsbåtar samt 24 4- och 5-årade jullar. En sammanställning, som belyser de återvändande lantvärnstruppernas tillstånd, har gjorts av tjänstgörande generaladjutanten i Stockholm, G. H. Jägerhorn.[4] Tabellen upptager de lantvärnstrupper, som kommit i land från skärgårdsflottan och befunno sig i Stockholm den 8 december 1808. Det är möjligt, att någon eller några divisioner ej anlänt eller ej hunnit

---

[2] Gustav IV Adolf till Rajalin, 25.9, 2.12. 08. Rajalins saml., Kr.A. Just. G. O., konc., 11.7, 14, 15, 24.11, 2.12. 08, Gen.adj:s för flottan arkiv, R.A. Jfr Hedvig Elisabeth Charlottas och Trolle-Wachtmeisters skildringar ovan sid. 222 f.

[3] Kvartalsförslag för arméns flottas svenska eskader. Inkomna handlingar 1808–09, Gen.adj:s för flottan arkiv, R.A. — Jfr [Mankell], Svenska skärgårdsflottans historia etc., sid. 169. Sveriges krig, I, sid. 295 f., VIII, sid. 186 ff., 245, bil. 4, IX, sid. 41.

Besättningen inom den division kanonslupar, som blev kvar på Åland, fick order att avgå till fastlandet. Just. G. O. 21.12. 08, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Konc. till utgångna skrivelser 1808, Gen.adj:s för Stockholm arkiv, Kr.A.

tagas med i beräkningen.[5] Vidare hade vissa delar av skärgårdsflottan debarkerat i Norrtälje och på andra orter vid kusten, varför icke hela kontingenten kom till Stockholm.[6] Tabellen upptar emellertid följande siffror för friska, sjuka och arresterade:

	friska	sjuka	i arrest
officerare:	35	19	
underofficerare:	52	28	
spel:	32	4	
manskap:	1228	880	3
		Summa manskap:	2111

De återgivna siffrorna representera endast summorna för samtliga representerade bataljoner. Översikten innehåller också uppgifter för varje landskaps lantvärn. Dessa svara relativt väl mot uppgifter i sjukhusens rapporter.[7] Sammanställningen visar det tillstånd, som relationerna tecknat med växlande uttryck.

Organisationen av inkvarteringen.

Källorna rörande inkvartering och sjukvård bidraga också till belysning av lantvärnets tillstånd. Det ålåg Stockholms stad att sörja för inkvarteringen. Under finska kriget hade staden blivit mycket hårt pressad av denna pålaga. Anmärkningsvärt är, att dess adel trots befrielse enligt privilegier härifrån biträtt borgerskapet i inkvarteringskommittén. I början av november månad hade meddelandet kommit, att skärgårdsflottan med 3,000–3,500 man ombord väntades. Den 24 i samma månad meddelades, att omkring 1,000 sjuka väntades från denna.[8] Genom Överståthållarämbetet sattes inkvarteringskommittén i rörelse.[9] En av dess ledamöter, viktualiehandlanden J. P. Fredmark, synes såsom ensam entreprenörtagare på inkvarteringen ha varit dess verkställande hand. Hans räkningar till staden äro synnerligen omfattande och antyda en ganska frikostig inhysning för att vara i en hårt anlitad stad under krig,

[5] Jfr ovan sid. 219 f.

[6] Jfr t. ex. nedan sid. 261 f.

[7] Jfr nedan sid. 232.

[8] Kungörelse för Stockholm stad 8, 24.11. 08, Rådhusarkivet, Stockholm.

[9] Inkvarteringskommissonens handlingar, nov. 1808—mars 1809, Handlingar rörande lantvärnet och beväringen, P. 79–86, Stockholms Stads Arkiv.

men talrika klagomål ha rests mot Fredmark: i vissa kaserner ha sängar ej funnits; avpolletterade till sjukhus ha upptagits bland inhysta o. s. v. I många fall har hyran varit 8 sk. B:o i veckan per man (inkl. ved, ljus, värme och friskt vatten), d. v. s. ungefär 1/5 av underhållet eller avlöningen. I några fall ha däremot inga uppgörelser skett. Under 1809 har Fredmark t. o. m. tagit hyra för trupper, som avmarscherat. I mars 1809 blev han uppkallad till Tibell och varnad av denne. Inkvarteringen var sålunda i grund och botten väl planlagd enligt gällande förordningar men hade kommit i en krigsjobbares händer.

Sjukhusorganisationen sväller hastigt ut.

I generaladjutant Tibells meddelande till Överståthållarämbetet den 8 november om skärgårdsflottans snara ankomst meddelades, att ett mycket stort antal sjuka lantvärnsmän voro med.[1] Den ordinarie ramen för sjukvården sprängdes. Arméns sjukhus räckte ej. Omständigheterna framtvungo extraordinära åtgärder.

Varken myndigheter eller läkare stodo emellertid handfallna inför denna invasion av sjuka. Tibell sände på konungens befallning en uppmaning till Collegium Medicum att anmoda alla tillgängliga läkare att biträda med vårdande även av de i kvarteren sjuka lantvärnsmännen. Den 6 december behandlades denna skrivelse.[2] Praktiserande läkare och kollegiets ledamöter åtogo sig genast uppgiften. Mot räkning på armén kunde medikament rekvireras. Stockholm uppdelades i tre distrikt med bestämda läkare för varje. Hos dessa skulle enligt annonser i tidningarna de sjuka lantvärnsmännen anmäla sig på morgonen. Verksamheten var icke beordrad utan byggde på frivillig medverkan. En av de antecknade lämnade ej sitt frivilliga bifall utan protesterade. Hans medverkan uteblev också. Inrättade till sjukhus blevo så småningom privathus, kroglokaler m. m. Drottningholm gjordes vidare om till sjukhus. Tibell lovordar ivrigt läkarna.[3] Stockholm fick i hast ett tjugotal militärsjukhus.[4]

---

[1] Tibell till Överståthållarämbetet, 1808, Stockholms Stads Överståthållarämbete, Stockholms Stads Arkiv.

[2] Protokoll i Collegium Medicum 1808, M.A., Ö.M.

[3] Tibells ämbetsberättelse, sid. 182. K.V.H. 1818–21.

[4] Stockholms stad, Hemorten, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 38–43.

Under hela november månad var tillströmningen mycket stor. De kvarliggandes antal steg under november från 1,573 till 2,146. Lantvärnet synes ha dominerat: av 253 avlidna voro 173 lantvärnsmän. Dödligheten har sålunda stegrats från något mer än 1 dagligen till 5 à 6. Avgången till konvalescenthem eller till kårer eller hemort var dock fortfarande ganska stor. Under november uppges sålunda 1,445 inkomna och 718 inalles utgångna.[5]

December månad medförde en våldsam ökning av både sjuklighet och dödlighet. Hela skärgårdsflottan hade återvänt och sjukhusrapporterna återspegla den katastrof, som talrika relationer — ovan behandlade — givit en skrämmande men diffus bild av. En sjukhusrapport angående Kustarméns sjukhus för hela år 1808, bekräftad av flera anträffade specialrapporter, visar, att sjukligheten tilltagit, och att dödligheten mer än fördubblats.[6] Omkring 450 lantvärnsmän ha sålunda avlidit under december. På grund av den större dödligheten sjönk antalet kvarliggande något under december men var fortfarande närmare 2,000. Det var fortfarande Södermanlands, Västmanlands och Upplands lantvärn, som mest utsatts för olyckorna, men även Älvsborgs lantvärnsbataljon på artillerikommendering förlorade ett avsevärt antal (92 man).

Orsaken till sjukligheten anger förste fältläkaren vid Kustarmén N. Almroth liksom flertalet ovan angivna källor vara bristfällig klädsel, ovana vid fältlivet och oväntad köld. I samma rapport lovordar han, som dock är part i målet, sin läkarkår. Under yttersta ansträngningar och ständig risk att smittas hade samtliga hans underlydande skött arbetet, vilket i all synnerhet försvårades genom de talrika dödsfallen inom kåren.[7] De missljud, som förekommit, röra rapporteringen av sjukdomsfall i kvarteren och falla enligt hans mening på dem, som skulle svara för inkvarteringen, eller på militärbefälet.

---

[5] Kustarméns generalkommissariat, Diverse handlingar, 22 b, Stockholms stad, Hemorten, Krigshandlingar, Kr. A.

[6] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus 1808, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[7] Almroths rapport, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Delvis återgiven i Sveriges krig, VIII, sid. 43. Jfr nedan sid. 410 ff. m. fl.

Sjukligheten avtar fr. o. m. jan. 1809.

Under januari och februari har tillståndet blivit mycket bättre. Arndt säger, att förbättringen liknar förändringen med tillståndet i en utbrunnen brasa; d. v. s. askan brinner ej.[8] Denna liknelse håller så tillvida streck, som någon ökning i sjukantalet i stort sett ej förekom. Kampanjen var avslutad och lantvärnet genomgående hempermitterat. Tibell uppger, att dödsfallen i januari ej voro mer än 3 à 4 dagligen och i februari ej mer än vad som brukade förekomma.[9] Något sammandrag för dessa månader finns ej. Tillgängliga sjukhusrapporter visa emellertid, att fortfarande stora skaror lantvärn avlidit under januari, ehuru genomgående mindre än i december, och att februari medfört en betydlig minskning i dödligheten.[1] Marsrapporten anger[2]: 80 lantvärnsmän bland 203 dödsfall inalles; april-rapporten: 43 lantvärnsmän ibland 171 dödsfall. För första kvartalet uppges tillsammans 943 dödsfall; i januari och februari resp. 571 och 230 dödsfall; proportionen mellan lantvärn och andra trupper kan ej bestämmas. I mitten av februari ha också en del sjukhus kunnat evakueras.[3] Tibells uppgifter om dödlighetens successiva avtagande under början av det nya året bekräftas till fullo av bevarade sjukhus-rapporter från Stockholms sjukhus.[4]

Björlins uppgifter om vårdslöshet och pietetslöshet vid begravningen av de döda ha ej mer än delvis bekräftats. Under december användes emellertid vid bortförande av de talrika avlidna lantvärnsmännen dubbellikkistor i stor utsträckning, varom flerfaldiga snickareräkningar bära ett dystert vittnesmål.[5] Missförhållanden från 1790-talet voro ännu i färskt minne. År 1790 grävde man massgravar för 50–60 avlidna i sänder, nu komma liken att ligga i jordkanten och »pestsmittan blir stor till sommaren», förklarar galärvarvsofficeren.[6] Den katastrof,

[8] Arndt, Skildringar ur Svenska Historien, sid. 258.

[9] Tibells ämbetsberättelse, sid. 182, K.V.H. 1818–21. Gjörwell har samma uppfattning, D 1039: 13, K.B.

[1] Stockholms stad, Hemorten, Krigshandlingar, Kr.A. Militära sjukrapporter, Ö.M.

[2] Vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Stockholms stad, vol. 22 d, Hemorten, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Se Hemorten, Förvaltning i allmänhet, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Ib. Jfr Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 111 not, Björlin, a. a., sid. 255 ff.

[6] Ankomna handlingar, Chefen för Stockholms-eskadern, 26.11. 08, Skeppsholmens arkiv.

som under december injagat skräck i Stockholms befolkning, sträckte sina verkningar även in på det nya året, men knappast längre än till och med dess första månad. — Å ena sidan kan man konstatera oerhörda brister i anordningarna, å andra sidan att anordningarna för hindrande av de olyckligas lidande varit en synnerligen omfattande apparat, som räddade hundratals, kanske tusen unga män. Många skildringar äro bevisligen överdrivna, men i Stockholm har man upplevt en lantvärnstragedi av stora dimensioner.

Tillbakablick. Användningen av lantvärnet på skärgårdsflottan hade tillråtts av Klingspor m. fl. Tibell hade tillstyrkt den och konungen bidragit till dess förverkligande. Man måste kalla den olycklig genom oberäknade omständigheter, framför allt dåligt väder; genom regn, blåst och oväntad kyla blev den t. o. m. mycket olycklig, ehuru den knappast var alldeles vanvettig eller ödesdiger. Lantvärnet gjorde en mycket verksam insats, och dess offer, innan expeditionen hann avslutas, blevo synnerligen stora. Förmodligen voro detta lantvärns utståndna vedermödor t. o. m. värre än större delens av den aktiva huvudarmén.

Lantvärnet på örlogsflottan: relationer contra läkarrapporter m. m. Vid sidan av tjänstgöringen på skärgårdsflottan voro kommenderingarna på örlogsflottan de mest krävande. Det var i Karlskrona dessa embarkerade. Såsom avsetts ålades lantvärnet i första hand vakt- och handräckningsarbete vid varvet. När flottan emellertid fick order att gå ut i slutet av oktober på en förnyad expedition, fanns ingen annan möjlighet att göra besättningen fulltalig än att tillgripa lantvärnet. Inalles torde cirka 850 man lantvärn ha kommit ut på denna höstexpedition.[7] Av Södra arméns lantvärn hade två bataljoner av Kronobergs, en av Kalmar läns och två av Skånes lantvärn, erhållit order att gå till Karlskrona.[8] På örlogsflottan användes vidare en större kontingent av Östergötlands lantvärn samt kommenderingar ur Södermanlands och Upplands, vilka överförts under sommarkampanjen från skärgårdsflottan.[9] På örlogs-

[7] Nauckoff till K. Maj:t, 30.10. 08, Flottans arkiv, Sjöexpeditioner, vol. 37, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta, R.A.

[8] Jfr resp. bataljoners förslag okt. 08, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Jfr div. mönstringshandlingar, Flottans arkiv i Karlskrona (se nedan sid. 263) och rapporter om hemtågande, »Sump (!)», Lantvärnsarkivet, Kr.A.

flottan utgjorde lantvärnet endast en mindre del av besättningen. Förhållandena ha icke varit påfallande dåliga intill höstexpeditionen, för vilken befälhavaren fritog sig från allt ansvar. Lantvärnets utrustning var synnerligen bristfällig. En klagoskrift från Puke hade föranlett Gustav Adolf att ge Krigsdepartementet ett extra beklädnadsuppdrag åt allt lantvärn, som skulle gå ombord på örlogsflottan.[1] För dennas insatser kan lantvärnet icke anses ha haft någon nämnvärd betydelse. Visserligen kunde höstexpeditionen verkställas blott tack vare lantvärnet, men den torde ha varit utan resultat.[2] Förlusterna ligga i vissa avseenden i klarare dager än beträffande skärgårdsflottan. Rullor finnas för de flesta fartygen och ge ett övertygande intryck, att de sjukhusrapporter, som bevarats i generalsammandrag, äro fullt tillförlitliga. Lantvärnet på denna expedition under senare delen av hösten har insjuknat nästan överlag.[3]

Under hösten har dödligheten för samtliga kårer vid sjukhusen i Karlskrona stigit från 77 man i augusti till resp. 218, 356, 622, 807 under de följande månaderna.[4] Ännu i slutet av januari uppges maximum ej vara nått. Inalles ha intill den 1 juni 1809 921 man av lantvärnet avlidit, 922 äro »hemförlovade och avskedade», 1,044 ha tillfrisknat; 5 voro kvarliggande och 9 hade olovligen avvikit.[5] Bland samtliga intagna är dödligheten utan tvekan störst i lantvärnets leder: för lantvärnet inemot var tredje, för samtliga var femte eller sjätte.[6] Denna officiella statistik kan kompletteras med relationer och uppgifter från diverse håll. Vid mitten av november ägde en omfattande utskrivning från sjukhusen rum. Klagomål hade förekommit, att de sjuka kvarhöllos allt för länge som konvalescenter och

[1] Jfr ovan sid. 145.

[2] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 162 not, 162 f.

[3] Se ib., sid. 159 om lantvärnets bristande utrustning. Skeppsmönsterrullor. Sjöexpeditioner, Flottans arkiv, Ö.M. Tillförlitligheten av sjukhusrapporterna har betvivlats av Örström, O., En befolkningsstatistisk fråga, 1, 3. Statsvet. tidskr. 1907, sid. 128 f., 178 f.

[4] Diverse handlingar, sign. 48: 6, Karolinska Institutets arkiv.

[5] Sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M. — Clason, En befolkningsstatistisk fråga, Statsvet. tidskr. 1907, sid. 131 f.

[6] Diverse handlingar, sign. 48: 6, Karolinska Institutets arkiv.

därför insjuknade ånyo.[7] Men Puke klagade också över att ej kunna kvarhålla manskapet, tills kläder anlänt. 400–500 man ha vid denna utmönstring hemtågat.[8] — Talrika skildringar förekomma, vilka ha samma katastrofkaraktär som berättelserna om skärgårdsflottans ankomst till Stockholm.

Trolle-Wachtmeister omtalar den 5 januari 1809, att tillståndet i Karlskrona hade blivit förtvivlat; bl. a. hade landshövding Håkansson blivit desperat på konungen. En dag hade man i Karlskrona nedgrävt 800 avlidna.[9] Uppgiften, som förefaller fullkomligt orimlig, bekräftas dock av en samtida landshövdingeskrivelse. På grund av den djupa tjälen i den stenbundna jorden hade begravningen blivit en svår uppgift och de avlidna i lårar ställts i sjukhusens korridorer o. s. v. — En samlad aktion mot detta missförhållande gjordes av Puke i slutet av december, då ett par hundra bönder samlades och tillsammans efterkommo dennes uppmaning att gräva ned de döda.[1] Gjörwell meddelar i sina almanacksanteckningar uppgifter om särskilt stor dödlighet i Karlskrona.[2] De la Gardie skriver beklagande till sin broder om de stora förlusterna i Skånes första och fjärde bataljon, vilka varit i Karlskrona.[3] Toll omtalar dock, att de från Karlskrona återkomna ha inspekterats av en erfaren läkare och befunnits friska och icke smittobärande. Sjukdoms- och sjukhusförhållandena i Karlskrona behandlas ytterligare nedan.[4]

---

[7] I sjukrullor upptas vissa såsom friska, sign. 27: Sjömilitiekontoret 1:o, E II: 3–4; Flottans arkiv i Karlskrona. Puke till K. Maj:t 13.10. 08, A I: B 11, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta, R.A.

[8] Sign. 27: Sjömilitiekontoret F IV: 8, dat. 15–19.11. 08; Flottans arkiv i Karlskrona.

[9] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 128.

[1] Skrivelse från landshövdingen till assessor Crona, 24.12. 08, dens. till Puke, 26.12. 08. Brevkoncept, Landskansliet, Blekinge län, L.L.A.

[2] Gjörwells Annaler, D 1039: 15, sid. 275, K.B.

[3] Jakob De la Gardie till brodern, 12.2. 09, vol. 332. De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Tolls rapport 12.2. 09, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A. — Förmodligen på grund av sammanslagningen av bataljonerna ha uppgifter, som lämnats av Grade, varit vilseledande och ange överdrivna förluster. Grade, A., De la Gardie, Jacob, artikel i Svenskt Biografiskt Lexikon, X, sid. 747. Jfr nedan om avgången vid Skånes lantvärn sid. 273 ff. och nedan sid. 426 f.

Under vintern kvarstannade endast obetydliga lantvärnsstyrkor i Karlskrona. Rapporterna från tiden strax före revolutionen uppta endast något hundratal friska kvar, medan sjukhusen ännu hyste många.[5] Här liksom annorstädes hade lantvärnet till största delen varit hempermitterat under vintern.

Ett särskilt ämbete har tillsatts i Karlskrona för att redovisa död mans kvarlåtenskap. Det framgår av dess handlingar, att många av de bortgångna varit ganska väl utrustade. Man får ingalunda intryck av att de bortgångna varit knappast skylda av trasor, såsom många senare berättelser omtala. Dock har lantvärnet genomgående varit sämre beklätt än övrigt sjöfolk.[6] De bevarade redogörelserna upptaga möjligen dock blott den bättre lottade delens kvarlåtenskap. Vad de bevisa är således, att bristfälligheten i utrustningen här ej har varit *allmän*.[7]

Det är konungen som drivit ut lantvärnet i slutet av oktober. Han har önskat ännu senare operationer men avstått härifrån efter rapport om tillståndet av Cederström.[8]

Lantvärnet vid Södra armén.

Vid Södra armén ha inga krigsrörelser förekommit. Av de lantvärnsbataljoner, som tillhört armén, hade flera tagits till Karlskrona, sedan anfallsplanerna mot Själland skrinlagts.[9] Kvarliggande voro därför endast tre av Skånes lantvärnsbataljoner. Mindre delar ha använts på skärgårdsflottan.[1] Sent påbörjad, pågick deras organisation och exercis långt in på hösten. De la Gardies vitsord om truppen äro ganska entusiastiska. Själv borde han ej prisa lantvärnet, skriver han, men han anser sig skyldig sanningen att lovorda det.[2] I november börjar han

[5] Puke till kon. 5.3, 9.4. 09, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta A: I: B: 11, R.A. Sveriges krig, VIII, sid. 243. Jfr nedan sid. 434 f. m. fl.

[6] Liggare över död mans kvarlåtenskap, 27: Sjömilitiekontoret, H VI: 2, Flottans arkiv i Karlskrona.

[7] Frågan om läkarnas i Karlskrona ansvar har utförligt behandlats av Lindén, K. E., Sjukvård och läkare under kriget 1808–09, sid. 200 ff. SSLF: 85.

Jfr Karolinska Institutets arkiv, sign. 48. Jfr vidare nedan sid. 403 ff. Redovisningarna upptaga blott en ganska obetydlig del av samtliga döda, cirka 200, av omkring 1,000 man av lantvärnet.

[8] Kon. till Rajalin 4.12. 08, Rajalins saml., Kr.A.

[9] Jfr nedan sid. 271 f., Sveriges krig, VII, sid. 330.

[1] Jfr uppgifter om detacheringar till skärgårdsflottan, bl. a. vol. 422, De la Gardieska saml., L.U.B.

[2] De la Gardie till kon., 25.10. 08, konc. vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

ge uttryck åt missbelåtenhet över att rekryteringen till regementena tog det dugligaste och vackraste folket.[3] I slutet av november har klädesbristen gjort sig gällande.[4] Ovanlig kyla i förening härmed har förorsakat förkylningar, som ej kunnat bekämpas. Sjukhus inrättas emellertid snart, och sjukligheten kan så småningom begränsas till ganska obetydlig omfattning enligt både De la Gardies uppgifter och bataljons- och arméförslagen.[5] Ännu i mitten av december avger De la Gardie hänförda omdömen om sitt lantvärn: flit, ordning och skicklighet utmärka dess tjänstgöring; dess vana vid geväret är utmärkt; stora delar av utbildningen, såsom fältvakt m. m., ha roat manskapet.[6]

Från och med årsskiftet upphör De la Gardies brevväxling med Gustav Adolf och Tibell nästan alldeles. Källuppgifterna om lantvärnet bli nu ganska sparsamma. Det är emellertid tydligt, att de svårigheter, som vissa landsändar redan länge kämpat med, så småningom även nått det lyckligare lottade Skåne. Där kommo svårigheterna i form av penningbrist i lantränterierna. Redan i oktober hade De la Gardie tillskjutit felande delar av avlöningen till fjärde bataljonen.[7] Fr. o. m. december har avlöningen ej kunnat utbetalas helt och hållet.[8] Detta missförhållande fortsatte till juni 1809 och föranledde då t. o. m. oroligheter.[9] Redan före revolutionen hade dock denna brist åstadkommit avsevärt försämrad stämning i Skåne. Det är möjligt, att lantvärnets missbelåtenhet har spelat någon roll i danskarnas planer på landstigning eller resning i Sverige. Den förut omtalade danske majoren du Plat, som för Danmarks räkning överfört depescher till Toll, har rapporterat åtskilliga fakta om lantvärnet i södra Sverige, nedskrivna dag för dag under besöket i slutet av januari 1809 och

[3] De la Gardie till kon. 20.11. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Ib. 20.11. 08; 28.11. 08.

[5] 28.11. 08 ib.; Månadsförslag, vol. 65, 66, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Jakob De la Gardie till kon. 17.12. 08, konc., vol. 323, De la Gardieska saml., L.U.B.

[7] Ib. 17.12. 08.

[8] Jfr Kriget mot Danmark, Södra gränsen, Förvaltning i allmänhet, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Jfr nedan sid. 317 ff.

ägnade att styrka dylika förmodanden.[1] Redogörelsen i hans spionrapport är ganska utförlig och av intresse ur flera synpunkter. Lantvärnet omtalas såsom frivilliga av allmogen, som dock icke värvats. Ett rykte förmälde, att lantvärnet skulle förenas med regementena, då det blivit slutgiltigt organiserat och utbildat. Det användes huvudsakligen längs hela kusten såsom artilleribetjäning. Dess styrka förmodas vara 2,000 man. Vidare är lantvärnet enligt samma iakttagare i slutet av januari utan uniform men har vapen. Stämningen är ganska dålig; underhållet är mycket dåligt, ehuru bönderna ingalunda förefalla utarmade. Däremot synas regeringens ekonomiska resurser vara uttömda.[2] Lantvärnet förklarar, att det ej kommer att göra motstånd, när danskarna komma. Missbelåtenheten med engelska alliansen är allmän och svenskarnas intresse för sitt fosterland mycket litet. Orsakerna härtill äro dyrtid, dålig behandling av krigsfolket och mycken sjukdom. Du Plats intryck äro för övrigt växlande. Hallands första bataljon har förefallit vara väl exercerad, medan den andra varit dålig, slutar rapporten. — Enligt en annan källa ha de danska kaperierna hållits nere avsevärt genom lantvärnets vakt på skärgårdsflottan.[3]

En självständig expedition med lantvärnet.

En fullt självständig expedition med lantvärnet utfördes under hösten. Det var framför allt Östergötlands lantvärn, organiserat av Skjöldebrand, som betroddes att utföra denna. Även två bataljoner av Upplands lantvärn användes vid denna expedition. Vid ryktet om norrmännens infall i Jämtland beordrades Skjöldebrand i mitten av augusti att avgå med 1,000 man av sitt bästa folk från Åland tillsammans med två bataljoner av Upplands lantvärn.[4] De närmast hotade provinserna avsände även vissa kontingenter och fullgjorde gränsvakten. Skjöldebrand skildrar själv expeditionen mycket livfullt. Transporten skedde sjövägen och var mycket krävande på grund av väder-

[1] Major Du Plats rapport, avskrift ur »Den danske Generalstabs Manuskriptsamling, I, 34», vol. 312, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Jfr Tolls uppfattning, enligt vilken lanträntерierna redan i januari utnyttjats till det yttersta. Befälhavaren för Södra armén till K. Maj:t 29.1. 09, vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] H. A. Gyllenborg till Toll, 21.1. 09, Tollska saml. Avd. C, L.U.B.

[4] Just. G. O. 15.8. 08, vol. 13, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, V, sid. 11, VII, sid. 161 f.

leken. I audiens erhöll befälhavaren konungens fulla erkännande för dess lyckliga utförande.[5] Sin skildring av lantvärnet har Skjöldebrand hållit i mycket ljusa färger. Han berömmer befolkningen och framför allt disciplinen i sin trupp. Av 1,000 man, som han fört till Norrland, kommo c:a 990 man friska tillbaka till hemorten. En avvikande skildring ger M. Hultin, vilken såsom ung deltagit.[6] Halvnaket, utsvultet fick folket ligga på öppna båtar i regn och oväder. 17 dygn i storm och motvind gjorde många sjuka: 50 man hade insjuknat före framkomsten till Norrland. På sjukhuset i Sundsvall voro läkarna i själva verket barberare eller apotekarpojkar. I Härnösand voro förhållandena bättre. — De motsägande uppgifterna visa memoarernas otillförlitlighet. Samtliga handlingar betyga dock, att lantvärnet varit friskare i Ångermanland än annorstädes. En del dödsfall ha förekommit och sjukligheten har stigit till omkring 150 man, innan kommenderingen återvände med kronoskjuts i slutet av december; lantvärnet hade då faktiskt, som Skjöldebrand säger, gjort en insats under ganska goda förhållanden, vilken torde ha haft avsevärd strategisk betydelse.[7] Ehuru verkningarna av expeditionen övervägande voro indirekta, innebar den dock åter ett avsteg från planerna för lantvärnets användning uteslutande till hemprovinsens försvar, varpå utvecklingen redan tidigare givit flera exempel.[8]

Lantvärnet vid Västra armén.

Lantvärnet hade så småningom kommit att ingå såsom en ganska stor del i Västra armén. Truppförflyttningarna österut under sommaren och hösten, som skulle möjliggöra Finlands återerövring, gjordes i tanke, att lantvärnet så småningom skulle kunna utgöra hela Västra armén.[9] Endast ett fåtal bataljoner av Väst-Sveriges lantvärn fördes därför över till östkusten: en av Skaraborgs, en av Älvsborgs och en av Värmlands läns lant-

[5] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 38 ff., 53, 98. Jfr nedan sid. 267 f.

[6] [Hultin, M.], En gammal knekts minnen, sid. 18 f.

[7] Mindre expeditioner ha företagits, där lantvärnet deltagit. Montgomery, a. a., II, sid. 70 ff.

Se bl. a. Björlin, G., a. a., sid. 251 ff., 255 ff. m. fl. — Berättelserna härröra ofta från muntliga källor av synnerligen växlande värde.

[8] Jfr ovan sid. 179 ff.

[9] Jfr ovan sid. 172 f.

värn.[1] Några krigsrörelser vid Västra armén förekommo ej, varken för de ordinarie trupperna eller för lantvärnet. Hallands och Bohusläns lantvärn användes som garnisonsstyrkor och framför allt på skärgårdsflottan.[2] Det lantvärn, som bevakade västra kusten, for ej så illa som Stockholmseskaderns. Landshövdingen i Hallands län kunde ännu i december förorda, att det sjövana lantvärnsmanskapet i den andra lantvärnsbataljonen togs till skärgårdsflottan.[3] Vid avmönstringen från flottan med Bohusläns lantvärn i slutet av december 1808 förklarade sig alla ha erhållit hela avlöningen och vara nöjda med de villkor, kronan kunnat bjuda, ehuru alla slitit mycket ont.[4]

En drastisk kommentar till Västra arméns förhållanden utgöra Adlersparres brev.[5] I augusti gäller klagan beklädnaden. Sjukhusfrågan var då löst genom en nyligen anländ sjukhusintendents berömvärda insatser. Den 26 oktober beklagar han, som ovan omtalats, att han för lantvärnstrupperna gör det enda han kan: en stor kyrkogård. »Vi hafva beslutit», att en av varje grad skall avlida för att begravas vid invigningen, och att en levande fältläkare skall nedmyllas(!) Orden äro betecknande för hans uttryckssätt. I samma brev klagar han över att de sjuka ej ens inspekteras av sjukhusföreståndarna, som i många fall leva ett angenämt liv i Karlstad, och strax efteråt förklarar han, att beklädnadsavdelningen av Krigsdepartementet och förste fältläkaren slutit förbund att föra stridsmännen i graven. Mest irriterar honom att allt hänskjutes från myndighet till myndighet. Han uttrycker sin förundran över att inte transporterna av de sjuka åtminstone kunde börja med en eller an-

[1] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 33 ff.; smärre kontingenter ur andra bataljoner ha också kommit.

[2] Resp. bataljoner, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Statsråds- och beredningsprot. (sic!) 23.1. 09, R.A.

[4] Namnrullor över lantvärnsynglingar, Försvaret och krigsmakten, vol. 9, Landskansliet, E. VI:m, Göteborgs och Bohuslän, G.L.A. Jfr Schoug, Studier öfver underhållets ordnande — vid västra gränsen 1808, Svensk intendentur-tidskrift 1911, sid. 298. Brist på proviant hade ej spelat så stor roll som brist på bagare och transportsvårigheter. Organisationen fungerade m. a. o. inte alltid.

[5] Adlersparre till J. P. Billberg, Billbergs saml., vol. II, Kr.A. — Om hans politiska inställning, jfr Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809. Jfr ovan sid. 142.

nan vagn och ett par hästar. När detta så småningom skett, omtalar han, att ett planerat sjukhus ej kan upprättas, emedan alla läkare insjuknat.

En skrämmande skildring finnes i en sammanställning över avgången i krig, framför allt genom sjukdom i fält under samtliga Sveriges krig, vilken utfördes på 1850-talet av dåvarande fältöverläkaren P. O. Liljewalch. I denna skildring finnes en uppgift, att högar av obegravda lik funnits på sjukhusen. Uppgiften visar sig ha verklig bakgrund åtminstone i ett fall, som varit känt för Adlersparre, då begravningen dröjt upp till 14 dagar och mera vid ett fältsjukhus, där inte mindre än 16 dödsfall inträffat, och där utrymmet var ytterst begränsat.[6]

En relation, som beskriver, huru första bataljonen av Dalarnas lantvärn tog vinterkvarter i Åmål, finnes refererad i tryck.[7] Skildringen är mycket dyster. Det må emellertid påpekas, att den behandlar den bataljon, som av samtliga vid Västra armén var den sämst lottade.[8] I relationen ställas de stolta dagarna, då folkväpningstrupper 1788 tågade in i Åmål, i den skarpaste motsättning till lantvärnets ankomst. Klädda i trasiga eller slitna kläder och med tidningspapper om ben och på fötter, kommo lantvärnsynglingarna, utmärglade och orkeslösa, icke mottagna av jublande ortsbor utan fruktade såsom smittobärare.

I allmänhet var Västra arméns tillstånd dåligt.[9] Hempermittering tilläts endast för 30 à 40 man per bataljon i sänder, och trupperna kunde icke såsom i hemprovinserna intaga kantoneringskvarter.[1] Landet var för glest befolkat vid fronten. Underhåll under hempermitteringstiden kan inte gärna ha utgått. För Östergötlands del meddelas, att de lantvärnsmän, som

[6] Liljewalch, Krigshistoriska intyg om behofvet af läkarvård för svenska arméen, sid. 23. — Adlersparre till Billberg 5.12.08, Billbergs saml., vol. III, Kr.A. Jfr ovan sid. 142.

[7] Björlin, G., Från en gammal svensk småstad, Objudna julfrämmande, sid. 112–119.

[8] Jfr nedan sid. 256 f.

[9] I Sveriges krig, VII, sid. 131 ff. finnes en redogörelse för inre förhållanden vid armén, vilka lämnat åtskilligt övrigt att önska.

[1] G. O. 30.12. 08, vol. 3, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, VII, sid. 163.

kunna ställa borgen för sig, hempermitteras, om de dessutom kunna uppvisa, att de ha något lovligt sätt att vinna sitt uppehälle.[2]

Även för Västra armén föreligga motsägelser mellan samtida berättelser om vårdslöshet i sjukvården och det intryck de verksamma läkarnas rapporter göra. Synbarligen ha omständigheterna växlat mycket från plats till plats. Uddevalla sjukhus har haft över 300 patienter under kriget fram till november 1809. 24 patienter — förmodligen svårt sjuka — ha avsänts till andra sjukhus, samtliga övriga ha tillfrisknat. 53 av de vårdade voro lantvärnsmän. Av dessa sändes 5 till annat sjukhus, 48 tillfrisknade på platsen.[3] Berättelser om vanvård ha ibland tagit nästan groteska former.[4] Naturligt är, att läkarna själva tala i annan ton. En läkare hävdar, att han tillgodogjort sig erfarenheterna från 1788 års krig.[5] Han har lämpat maten efter vad var och en varit van vid från sin hemprovins. Även en engelsk läkare förklarar, att Karlstads sjukhus varit det bästa han sett i Sverige.[6] Till skydd emot smittan stängdes skolorna i Karlstad, och mycket stränga bestämmelser angående sjukbesök voro också på tal.[7] Icke mindre än 18 läkare hade smittats och avlidit vid armén redan den 1 december 1808.[8] Sjukligheten steg från slutet av oktober till mitten av mars från var sjätte till var tredje man.[9] Ändå uppvisa kassationsmönstringarna endast obetydlig utgallring.[1] Avlöningen har vid några förband blivit bristfällig. Från Västergötlands lantvärn finnas

[2] Länskungörelse, 31.12. 08, Landskansliet, V.L.A.

[3] Summariskt Sjukhusförslag, 6.11. 09, sign. »Ur C. H. Kewenters saml.», Kewenterska handskriftssamlingen, Göteborgs stadsbibliotek.

[4] Se t. ex. Liljewalch, Krigshistoriska intyg om behofvet af läkarvård för svenska arméen, sid. 22 f.

[5] Rapport av fältläkare E. Högberg, 15.12. 08, vol. 163, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Byström, O., Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809, sid. 144. Svensk militär tidskrift 1917.

[7] Provinsialläkarens i Filipstads distrikt rapport, 16.2. 09, M.A., Ö.M.

[8] Cederströms rapport, vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A. — Sveriges krig, VII, sid. 135.

[9] Dat. 26.10. 08, 15.3. 09, Cederströms rapport, vol. 32, 33, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, VII, sid. 131: Sjukligheten 22 % i oktober och 25 % under senare delen av november.

[1] Cederströms rapport, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A. 4.1. 09, Kr.A.

sådana klagomål.[2] För svårigheterna vid Västra armén har penningbristen varit av stor betydelse redan på ett ganska tidigt stadium. Med ett par undantag företer Älvsborgs län större antecipationer än övriga.[3] Dess landshövding, som samtidigt var generalintendent för Västra armén, har skildrat bakgrunden till de ovan konstaterade missförhållandena vid Västra armén som en kreditfråga. Sjukhusen hade nästan förlorat all kredit. Civila och militära löner stodo inne o. s. v. Entreprenörerna hotade att säga upp mathållningen; läkemedel kunde ej erhållas, då apotekarna vägrat att sträcka sin medverkan längre.[4]

I den stora frågan, om missförhållandena voro orsakade av vårdslöshet och oförmåga eller berodde på oppositionens finanspolitik, är denna skrivelse ett tecken på att det senare var fallet, d. v. s. att om blott penningmedel ställts till förfogande, hade läget icke blivit så dåligt. Den står dock härvidlag relativt ensam.[5]

Lantvärnet i hemmaprovinsen.

En särskild grupp utgör slutligen det lantvärn, som ej avtågade från hemprovinsen eller ingick i en där förlagd armé. Det ligger i sakens natur, att dessa kontingenter voro lyckligare lottade.[6] Dalarnas tredje bataljon låg kvar på Rommehed och undgick nästan helt de påfrestningar, som drabbade det övriga lantvärnet.[7] Västernorrlands lantvärn hör i huvudsak till

---

[2] Slutmening vid mönstring 26.4. 09, Västgötadals lantvärn 130/1809, dito för Älvsborgs lantvärn, dito för Skaraborgs lantvärn 27.4. 09, Sammanslagna bataljonen 1809/400–406, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr P. Tham på Dagsnäs till C. von Stedingk 10.12. 08: brist på mat och medikamenter hade avbrutit en lycklig utveckling. Överdrivna uppgifter om förlusterna lämnas samtidigt. Stedingks saml., 126, R.A. Meddelat av fil. lic. Sten Carlsson.

[3] K. Maj:ts prop. ang. banken, Statsverket och bevillningen, 9.6. 09, bil. 9, Årstrycket.

[4] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 253. Krigsdep. till K. Maj:t, 6.2. 09, med Liljehorns förklaring över antecipationerna såsom bilaga 28.1. 09, R.A.

[5] Denna mycket intressanta och viktiga fråga har icke uppfattats såsom huvuduppgiften för undersökningen, vilken fastmer har inskränkts till att i möjligaste mån söka klargöra det faktiska tillståndet och viktigare händelser vid lantvärnet. Jfr nedan sid. 246 ff., 343.

[6] Sammanslagna bataljonen resp. lantvärn 1809, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[7] Jfr närmare nedan sid. 256 f.

samma lyckliga undantag.[8] Det är främst inkvarteringsmöjligheterna, som gestaltat sig avgjort lättare att ordna för dessa trupper.

Sammanfattning.

Tidsskedet hösten 1808–mars 1809 karakteriseras för lantvärnets del av samma faktorer som tidigare. Vi ha sett huru striden mellan folkväpning och »vargeringsdubblett» fördes i form av kommittébetänkanden i början av detta skede. Inskränkningssträvandena framstå tämligen omotiverade mot bakgrunden av rikets resurser, som av allt att döma voro ganska hårt pressade men ingalunda uttömda.

I de allmänna frågorna segrade den Tibellska inskränkningen över lag. G. O. i kompletteringsfrågan innebar helt enkelt, att lantvärnet skulle få den omfattning Tibell önskat, d. v. s. cirka 10–12,000 man. Vad därutöver var, fick ju till att börja med tagas till regementena och flottan. I den mån dessa behövde ytterligare förstärkning, skulle luckor uppstå i lantvärnet, som genom förnyad utskrivning skulle fyllas. Lantvärnet kom således att automatiskt fungera som en rekryteringsinrättning och rekrytskola.

För Tibell, som ansåg detta mycket lyckligt, spelade naturligtvis inte användningen av lantvärnet i fält någon central roll. Att lantvärnet legat så passivt, som det gjort, torde delvis vara ett utslag av samma strävan hos Tibell. Den ovan skildrade perioden företer endast några undantag från denna inaktivitet, främst den olyckliga senhöstutryckningen på örlogsflottan, då inemot 1,000 man lantvärn möjliggjorde dennas sista resultatlösa expedition. Konungen framtvingade denna. Ett annat större undantag var den stora kommenderingen på skärgårdsflottan. Den intog en särställning även i ett annat avseende. Denna hade både konungen och Tibell kunnat godtaga. Den innebar en tjänstgöring, som icke fordrade någon utbildning. Ansvaret för de svåra förhållanden, under vilka den fullgjordes, faller på konungen lika väl som på Tibell. När den senare väl ansåg, att någon nytta kunde vinnas av lantvärnet, har han icke visat sig mera ömmande än konungen.

I övrigt kom lantvärnet under denna tid att dela öde med

[8] Enligt landshövdingens uppgifter ha omfattande gåvor i livsmedel kommit lantvärnet till del; Orig. prot. 1.2. 09, R.A.

större delen av armén, d. v. s. att vara inaktivt. På denna punkt sammanföll Tibells önskemål för lantvärnet med hans uppfattning av det bästa sättet för krigföringen, som enligt hans mening borde vara passiv.

Lantvärnsolyckorna en följd av obstruktionen?

I den föregående skildringen av lantvärnet fr. o. m. hösten 1808 till våren 1809 har en mycket markant motsägelse påpekats. När möjligheterna att underhålla lantvärnet enligt ganska säkra uppgifter om landets resurser lagts till grund för bedömningen, har konungens uppfattning förefallit riktigast. När hänsyn tagits till hurudant tillståndet vid lantvärnet i realiteten var, har oppositionens förefallit rimligast. Förhållandena vid lantvärnet borde med andra ord ha kunnat vara mycket bättre. Det saknas icke heller bedömare, som i det dåliga tillståndet velat se en yttring av bristande vilja. I Generalstabsverket säges som en sammanfattning av krigsplaneringen för 1809, särskilt dess finansiella sida: »Oppositionsmännens taktik att på alla upptänkliga sätt försvåra anskaffandet av för krigets förande erforderliga medel hade sålunda haft ödesdigra verkningar. Krigsfondens tillgångar blevo allt otillräckligare, vilket hade till följd, icke blott att krigsförberedelserna för år 1809 så gott som helt och hållet omöjliggjordes, utan även att de under vintern i fält varande arméerna åsamkades avsevärda lidanden.»[9] I vad mån kan den föregående skildringen av lantvärnet fr. o. m. hösten till revolutionen sägas bestyrka denna uppfattning?

Skärgårdsflottans expedition i Finlands skärgård blev olycksbringande först och främst genom svårigheten att avsluta den på grund av motvind, vidare på grund av konungens fasthållande vid att Åland skulle behållas som krigsbas, varigenom kriget skulle kunna återupptagas på andra sidan havet följande år, därför att klädesutrustningen var bristfällig samt på grund av penning- och underhållssvårigheter, som nödvändiggjorde ett förknappningssystem men knappast åstadkommo större olägenheter än vad i krig alltid förekommande transportsvårigheter kunna ha förorsakat. De ledande ämbetsmännens finansiella obstruktionspolitik har knappast inverkat på förhållan-

[9] Sveriges krig, VIII, sid. 254.

dena i Karlskrona hösten 1808. Snarare har lantvärnets situation hösten 1808 bidragit till oppositionen eller förstärkt denna. Håkansson är den ende landshövding, om vilken man har påtagliga uppgifter, att han obstruerat. Det är sannolikt, att han har kommit att göra detta på grund av svårigheterna vid slutet av 1808 års kampanj i Karlskrona.[1]

Lantvärnet i övrigt har vidare i regel fått sin lön, ehuru utbetalningen ofta berett vederbörande myndigheter stora svårigheter. Det torde vara riktigt, som Trolle-Wachtmeister i december och januari påpekar, att nöden ej ännu hunnit sprida sig bland allmänheten.[2] Först i och med revolutionen blevo avlöningsförhållandena för svåra. Skånes lantvärn visade starkt missnöje.[3]

Sjukhusförhållandena kunde vidare tänkas ha påverkats av kreditåtstramningen. Men icke heller detta torde ha varit fallet i större utsträckning. Sjukhusorganisationen har tvärtom svällt ut på ett märkligt sätt, som naturligtvis saknade motsvarigheter under fredstider och förmodligen vida överträffade motsvarande prestationer under exempelvis Gustav III:s krig, då sjukdomsförhållandena voro minst lika svåra.[4]

Verkningar av obstruktionspolitiken i finansiella frågor blevo alltså i stort sett ganska obetydliga för lantvärnets del 1808. För lantvärnet under 1809 voro dessa strävanden däremot förmodligen avgörande, d. v. s. det kunde ha blivit något helt annat av lantvärnet till 1809 års kampanj, om icke oppositionens strävanden krönts med framgång i de finansiella frågorna. Att skadeverkningarna inte blevo större, torde vara att tillskriva konungens reträtt, som innebar, att han tog konsekvenserna av oppositionens politiska seger i striden om krigsplaneringen för 1809.

Varför blevo då förhållandena så otillfredsställande, då de enligt vad ovan hävdats, kunde ha varit goda även vid ett lantvärn av större mått än det, som tillkommit och kvarstod? Svaret ligger i den föregående skildringen. Icke i illasinnade, bakslugt ut-

[1] Jfr ovan sid. 76, 206.

[2] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 115, 134 f.

[3] Jfr nedan sid. 317 ff.

[4] Jfr nedan sid. 350 f.

tänkta planer att skada lantvärnet ha vi orsaken till dess olyckor utan i underlåtenhetssynder. Om anslutningen och offervilligheten i hela landet hade varit som på Gotland m. fl. utsatta provinser, om hela landet tagit gevärs- och klädesinsamlingen med samma allvar, hade det, som behövdes, kunnat uppnås. Detta framgår tydligt av resultatet inom särskilda områden. Men en frivillig kraftanspänning fordrades härför, och denna uteblev.

Lantvärnets svårigheter hade stärkt oppositionen, ty lantvärnet blev till vissa omfattande delar förfelat, då allmänhetens insatser höllo sig vid det minimum, som blev fallet. Däremot har inte oppositionens taktik i politiskt-finansiella frågor hunnit påverka lantvärnet under 1808 års kampanj. Denna hade slutat, innan obstruktionens verkningar i påfallande grad kunna ha gjort sig gällande ute vid trupperna.

Konungens handhavande av lantvärnet kännetecknas av en viss formell uppfinningsförmåga men en påfallande oförmåga att förmå sin samtid att sluta upp kring den nationella kraftansträngning, som han ville, att lantvärnet i alla avseenden skulle stödjas av. Under sådana omständigheter vittnar det också om ett visst oförstånd hos honom att låta planerna gå i verket, då understödet från allmänhetens sida visade sig svika.

Från myndigheternas sida kan man knappast konstatera några illvilliga försök att bedraga konungen eller undandraga fosterlandet de erforderliga resurserna eller någon systematisk och organiserad obstruktion i fråga om meddelande av uppgifter och utförande av givna uppdrag och befallningar såsom orsak till lantvärnets svårigheter. Men allmänhetens inställning var karakteriserad av en för situationen påfallande hög grad av slöhet och nationell liknöjdhet, som är så mycket mera kompromet terande, då konungen satt lantvärnsplanerna i verket och man måste ha insett, att lantvärnsmännens öde vilade i händerna på hela folket och var beroende av de extraordinära insatser, som konungen väntade av alla.

VI. Beräkning av lantvärnets förluster.

Uppskattningar av lantvärnets förluster.

Vid riksdagen 1809 var den kända frasen »att blomman av landets ungdom» förstörts genom lantvärnsutskrivningen redan präglad och ofta upprepad.[1] I sitt stora tal till ständerna hade också hertig Karl dragit sitt strå till stacken och förklarat, att lantvärnet till $^2/_3$ smält bort genom vanvård.[2] I memoarerna och historielitteraturen skulle uppfattningen år för år vinna allt starkare fäste. Historisk Tafla omnämner, att blott ett fåtal återvände, men antyder, att förlusterna med all sannolikhet växlat från län till län.[3] Även bland tidens statistiker hade föreställningen om mycket stora förluster vunnit fäste. När en av dem, H. Nicander, i Vetenskapsakademiens Handlingar redogör för folkmängdsförändringar 1805–10 inom olika yrken, påvisar han en mindre ökning för det militära ståndet. Han förklarar denna med att någon liten kvarleva av lantvärnet kommit dit.[4]

Blott en och annan röst höjdes mot denna uppfattning, vilken så småningom betraktades som allt mer axiomatisk. Endast i undantagsfall ha lantvärnsförlusterna behandlats sakligt. Fältöverläkaren Liljewalch framdrog i sin ovan omtalade skrift till statsutskottet om avgången i fält under alla Sveriges krig en del sammandrag av sjukhusförslag, varigenom han insatte lantvärnsförlusterna i deras samband med sjukvårdsförhållandena i krig. Meijer angav avgången till 31,5 % men åsyftade

[1] Se närmare Jansson, a. a., sid. 471; jfr Sveriges krig, IX, bil. 20. Adlersparres upprop i Karlstad 9.3. 09, tryckt i Årstrycket 1809. Se nedan sid. 307.

[2] Tryckt i Årstrycket 1809. — Uppgiften återfinnes hos Liljewalch, a. a., sid. 21 och Lindén, K. E., Sjukvård och läkare under kriget 1808–09, SSLF: 85, sid. 211.

[3] Del III, sid. 16 f.

[4] Nicander, Utdrag af Tabellverket ..., sid. 172.

då förmodligen endast lantvärnet på Karlskrona sjukhus.[5] En särskild aktualitet fick frågan, då Örström med okorrigerat statistiskt material vände sig mot de traditionella, överdrivna föreställningarna om förlusterna i krig och försökte inskränka lantvärnets förluster till 900 man eller 3 %.[6] Detta uppkallade Clason till en gensaga, och en diskussion utspann sig, i vilken Clason framdrog flera värdefulla källuppgifter. Som ett minimum för förlusterna kunde han fastställa 2,379 man.[7] Likväl ansåg han, att den verkliga förlusten var mycket högre. A. Jansson har slutligen påpekat, att antalet kvinnor på 1,000 män i åldern 20–25 år 1810 var högre än någonsin.[8] Avvikelsen är ungefär

[5] Jfr om [Agardh—Forselius], Penningebristen och penningeväsendet nedan sid. 283.

Meijer, C., Kriget emellan Sverige och Danmark åren 1808 och 1809, sid. 180. Dess förluster, 921 man, utgör nämnda procenttal av samtliga vårdade lantvärnsmän på sjukhuset. Liljewalch, a. a., sid. 25 m. fl. Se ock Engberg—Liljevalch, Upplysningar om sjukligheten inom en armé på fältfot, sid. 15 f.

[6] Örström, O., Sexualproportionen, sid. 15 f., Om manspillan i krig, Statsvet. tidskr. 1899, sid. 404, En befolkningsstatistisk fråga, Statsvet. tidskr. 1907.

[7] Clason, En befolkningsstatistisk fråga, Statsvet. tidskr. 1906 och En befolkningsstatistisk fråga: Dödligheten 1808–1809, Svar till D:r Örström, Statsvet. tidskr. 1907, som bygga på Sjukrapporter till Collegium Medicum från finska kriget och Militära sjukrapporter från 1808–09, M.A., Ö.M.

[8] Jansson, a. a., sid. 454. — Sundbärg, Bevölkerungsstatistik Schwedens, tab. 22, sid. 100. Hela antalet i åldern 20–25 år var omkring 100,000 man. Ett flertal förslag finnas återgivna i starkt och ganska missvisande sammandrag av Mankell, Svenska krigsmagtens styrka . . ., sid. 459 ff. Jfr vidare slutresultatet, som tangerar siffran 6,000, nedan sid. 283. Den statistiska beräkningen av lantvärnsförlusterna är emellertid behäftad med en ganska stor svaghet. Befolkningsstatistiken kan i detta fall icke förtjäna mer än ett omnämnande och kan icke definitivt besvara frågan. Detta beror icke blott på att den innesluter i sig även avgången bland övriga soldater, t. ex. den nyutskrivna vargeringen, som till stor del befann sig inom samma årsgrupper som lantvärnet, och dessutom flera dylika felkällor, såsom de lejdas överårighet etc. Såsom redan Clason påpekat, kan den samtida statistiken icke okontrollerad användas till belysning av förlusterna under krig. Vid sammanräkningen efter 1810 års folkräkning uppstod en skillnad mellan dennas resultat och den folkmängd, som uppgifterna om befolkningsförändringar, d. v. s. födda, döda — givit vid handen. Skillnaden utgjorde ej mindre än 23,027 personer. Dessa utgöras, förklarar Nicander, som i Vetenskaps Academiens Handlingar sammanfattat folkräkningens resultat och kommenterat detta, av dem, som stupat i fält, omkommit på sjön, under marscher etc., avlidit på fältlasarett eller vandrat ut ur riket, »alle okände för hemmavarande Tabell-Författare och för den orsaken i Tabellerne icke antecknade» (Nicander, a. a., K. Vetenskaps Acade-

så stor som en extra bortgång av cirka 6,000 man skulle förorsaka.

Lantvärnet enligt arméns generalförslag maj 1809.

Av bevarade, samtida källor finns det två slag, som omedelbart ehuru ej mer än provisoriskt besvara frågan om lantvärnets folkförstörande verkan: arméförslag och landshövdingeskrivelser i rekryteringsfrågor. Ett mycket summariskt generalförslag för svenska armén den 18 maj 1809 upptar inalles 46,000 man för armén, 14,000 man lantvärn och rotering, av vilka högst 2,000 man torde utgöras av rotering[9], d. v. s. för lantvärnet 12,000 man. En allmän uppfattning av förlusternas omfattning ger också en och annan landshövdingeskrivelse i rekryteringsfrågan. Skrivelserna härstamma från olika tidpunkter under

---

miens Nya Handl. 1813, sid. 77). Beräkningen av antalet kvinnor, svarande mot 1,000 män, har också skett på ett sätt, som nu svårligen kan kontrolleras. Den härstammar från det storslagna korrigeringsarbete av svensk befolkningsstatistik, som Sundbärg utförde omkring sekelskiftet. (Jfr Statistisk tidskrift 1901, sid. 118–185, 1903, sid. 136–222, särskilt 1903, sid. 152, 159.) I ett avseende är underlaget för beräkningarna påfallande bristfälligt. Det gäller uppgifterna om de dödas åldersgruppering. De sammanfattande rapporter för varje län, vilka utarbetats på grundval av prosteri-listorna, visa nämligen än i dag häpnadsväckande inadvertenser. Bland dem kunna nämligen påträffas kraftiga avvikelser för antalet döda inom varje grupp, t. ex. i åldern 20–25 år, ehuru dessa olika exemplar av i övrigt samma lista genomgående sluta med samma summa för samtliga döda. Förhållandet ger anledning till ganska starka tvivelsmål gentemot det material, som denna siffra grundar sig på. Det ser m. a. o. ut, som om en korrigering av siffrorna ägt rum, vilken lett till att antalet gossebarn, som avlidit, blivit ungefär dubbelt så högt som motsvarande siffra för flickebarn, medan däremot antalet döda män i soldatåldern sänkts. Vad som i själva verket ligger bakom denna egendomliga motsägelse mellan två listor, som borde vara identiska, tillhör knappast lantvärnets historia. Men så mycket är klart, att enbart på dödlighetsstatistikens uppgifter kan man inte bygga någon bevisföring. I stället för att statistiken — så som Örström hävdat — skulle innehålla medvetna svartmålningar, är det i och med detta ställt i fråga, om den icke efter revolutionen rent av justerades i motsatt riktning. Frågan berör blott indirekt lantvärnet men visar också nödvändigheten av flersidig kontroll av sifferuppgifter, innan de betraktas såsom tillförlitliga. Mortalitetslistor med dubbletter i dylika versioner för år 1808 ha sålunda påträffats för Stockholms, Kronobergs, Jönköpings och Örebro län i Statistiska Centralbyråns Arkiv; för Stockholms län en lista som upptar 491 gossebarn, 206 flickebarn döda i åldern 0–1 år, och en annan, enligt vilken antalet är ungefär lika stort för båda könen men slutsumman för alla åldersklasser densamma.

[9] Generalförslag, vol. 69, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr nedan sid. 324 f.

1809 men ange tillsammans ungefärligen i vilken utsträckning, resurserna voro utnyttjade, då 1809 års män övertogo ansvaret. I allmänhet torde landshövdingarna framställa situationen i mörkare färger än vad de verkliga förhållandena motiverade. I de sakliga uppgifterna torde de dock vara ganska tillförlitliga.

Landshövdingeskrivelser ang. antalet lantvärnsynglingar.

Den 3 februari meddelade landshövdingen i Västmanlands län i en ovan nämnd skrivelse att blott 82 man funnos i länet för lantvärnets komplettering.[1] Detta innebar dock ej, att lantvärnet redan absorberat *hela* den manliga ungdomen i länet. Undantagen äro ganska talrika. Enligt de nya listorna över 19–25-åringar äro 99 ovillkorligen fria, d. v. s. undantagna framför allt såsom gifta, 212 hade satt annan person i sitt ställe, 30 voro villkorligen fria såsom extra ordinarie vid publika verk, 109 såsom fabriks- och bruksarbetare, 38 såsom gesäller och socknens gärningsmän, 339 såsom bönder eller torpare, 516 såsom jordbrukande drängar, 371 voro odugliga för krigstjänst. Sammanlagt fanns det fortfarande alltså 1,796 ynglingar i lantvärnsåldern. Västmanland hade bildat två bataljoner, något mer än 200 man hade begagnat lejningsrätten, d. v. s. knappt 1,000 man hade utgått. Inemot det dubbla antalet fanns kvar.

I mitten av februari rapporterar Östergötlands landshövding, att 394 ynglingar då finnas med formell skyldighet till lantvärnstjänst; han anser dem dock genomgående för klena att kunna vara till större gagn. I juni har antalet ytterligare minskats. Av olika anledningar finnas nu ej mer än 269 att taga ut. Strömfelt nämner emellertid ej huru många, som ansetts befriade.[2]

På grundval av litteraturens uppgifter och ovanstående översiktliga material kan alltså fastslås, att minst 2,379 avlidit och att minst omkring 12,000 man funnits kvar, och att de uttagna voro en relativt anspråkslös del av hela den manliga befolkningen i åldern 18–25 år. Framställningen ovan torde ha givit vid handen, att de som ej tillhöra de båda här nämnda grupperna, utgöras av värvade, befordrade, befriade såsom 25 år gamla,

[1] Landshövdingen i Västmanlands län till K. Maj:t, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A. Jfr också ovan sid. 206.

[2] Landshövdingen i Östergötlands län till K. Maj:t 15.2., 2.6. 09, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

fångna, kasserade m. m. förutom dem, som icke ingå i ovannämnda siffror men ändå avlidit eller funnits kvar. Tilläggas kan, att vidare en grupp källor finnes från 1860-talet[3], då lantvärnet diskuterades bl. a. i riksdagen i samband med beslut om understöd åt kvarlevande.

Översikt av källmaterialet för en statistisk undersökning av lantvärnet.

En noggrannare bestämning av lantvärnets decimering kan dock icke fastställas på annat sätt än genom en undersökning av varje kår för sig. Möjligheterna äro emellertid även härvid begränsade av flera anledningar. Tio-dagarsförslagen från bataljonscheferna saknas i många fall och ange ingalunda alltid orsakerna till vakansnumrens ökning. Sammanfattande förslag, som ange förändringar under längre tider, en eller flera månader, finnas ibland men ingalunda alltid. Goda upplysningar lämna s. k. slutmeningar från avmönstringar vid lantvärnet, vilka företogos vid lantvärnets hemförlovning i april 1809. I några fall förekomma översikter i rapporter från befälhavaren över en armé eller arméfördelning angående lantvärnets tillstånd. Uppgifterna från militärerna kunna i viss mån kompletteras eller kontrolleras av uppgifter från militärsjukhusen. Till stora delar äro dessa nämligen bevarade. En viss kontroll lämna även provinsialläkarnas rapporter, som dessutom ange i vilka distrikt farsoter gått bland lantvärnet och i vad mån detta varit spridare av sådana, som följde i några landsändar under senare delen av 1808 och 1809.[4] Synnerligen sporadiska äro emellertid uppgifterna angående lantvärnets tjänstgöring på flottorna. Redan samtiden kände bristen härvidlag beträffande skärgårdsflottan. Örlogsflottans rullor innehålla — i den mån de äro påträffade — inga sammandrag. Med strödda uppgifter i landshövdingeskrivelser och regementsarkiven kan slutligen materialet i några specialfall kompletteras.

Tillförlitligheten av materialet måste naturligtvis i de olika fallen noga övervägas. I den föregående skildringen har ofta påpekats, att inkompetenta personer innehaft befälsbeställningar, oriktiga skrivelser avlåtits, order givits under inverkan av »spiritus vini» etc.[5] En förfalskande korrigering av statistiken

[3] Jfr nedan sid. 330.

[4] Jfr härom även sid. 420.

[5] Jfr ovan sid. 108 f.

har t. o. m. satts i fråga.[6] Vad är då naturligare, än att detta material visar stora motsägelser? Från Upplands lantvärns debarkering på skärgårdsflottan finnes en uppgift om att huvudrullan visat sig absurd och måst ingående korrigeras.[7] Det är vidare mycket möjligt, att en del av de luckor, som nu finnas, bero på att rapporter icke avgivits. Men materialet har ändå — i den mån det nu påträffats — visat sig vara av sådan art, att det lönat sig att försöka bygga en redovisning på en sammanställning av dess mycket växlande ingredienser. De olika uppgifterna bekräfta varandra ibland inbördes på ett bestickande sätt. Det är därför troligt, att en detaljerad statistisk undersökning skulle kunna göra redovisningen fullständig. Denna statistiskt och personhistoriskt intressanta uppgift faller utom ramen för föreliggande undersökning. En *översikt* av lantvärnet i Sverige kan emellertid blott nås genom undersökning av det från varje län utgångna lantvärnet. Slutresultatet erhålles först efter lösningen av denna till varje län knutna uppgift. Ordningsföljden blir i den följande översikten den rent geografiska.

Västerbottens län.

Västerbottens lantvärn kan följas relativt väl, framför allt därför att en mönstringsrapport från mitten av mars 1809 finnes bevarad.[8] Häri förklaras, att bataljonen endast med allra största svårighet skulle kunna kompletteras till 300 man, men att vargeringens vakanser enligt uppgift voro över 500. Endast 75 man voro friska, 45 hade hemförlovats, 84 man voro sjuka, de flesta på Umeå sjukhus, d. v. s. tillsammans ej mycket mer än hälften av bataljonen. Av den andra hälften hade 57 man rekryterats, 7 man befriats såsom 25-åringar, 7 man befordrats till underofficerare och övriga 114 man avlidit. Alla dugliga rekryterades, heter det i rapporten, varför snart endast befälet återstode. Bataljonens upplösning förordades därför. Dess ringa återstod blev också använd till rekrytering och de därtill odugliga genom upplösning hemsända.[9] Rapporten bekräftas till fullo av de bevarade förslagen, som ange, att sjuklighet och avgång genom dödsfall börjat i större omfattning på allvar först i januari 1809, men då blivit synnerligen omfattande.[1] Mortalitetstabellen för Piteå landsförsamling talar likaledes om avlidna vargerings- och lantvärsmän, som ej kunnat upptagas

[6] Jfr ovan sid. 250 f.

[7] Upplands lantvärn, Brigaden i allmänhet 1808/6, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[8] von Posts inspektionsberättelse. Norrlandsbrigaden, Brigaden i allmänhet 1809/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] G. O. 10.4. 09, Lantvärnet i allmänhet 1809/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Bergenstråle, Västerbottens regementes krigshistoria, sid. 489.

[1] Vol. 44, 45, Krigshandlingar, Kr.A.

i brist på autentiska dödslistor.[2] Det är tydligt, att lantvärnets olycksöde i detta län sammanhänger med provinsens överansträngning vid finska arméns ankomst, men vissa egendomliga förhållanden med beklädnadsleveransen synas verksamt ha bidragit utan att dock kunna ge den fulla förklaringen.[3]

Västernorrlands län.

Västernorrlands läns lantvärn kan liksom Västerbottens studeras vid tiden för revolutionen tack vare en ganska utförlig mönstringsrulla. Det är samma militär, major von Post, som inspekterat denna lantvärnskår.[4] Han lovordar Västernorrlands lantvärnsmän. Samtliga voro friska, starka bondsöner, muntra och villiga. Bataljonens ordinarie styrka var 400. I juni hade den varit fulltalig, om man medräknar 24 man, som tagits till underbefäl och 8 man till trumslagare. Förslagen ange under hela perioden endast undantagsvis sjukdomsfall. Den 31 december kunde också 250 man hempermitteras. Det är de återstående, något mer än 100 till antalet, som von Post inspekterat. Under februari voro endast 3 antecknade såsom sjuka. Provinsialläkarerapporten prisar också Västernorrlands län lyckligt att helt ha undgått »fältsjukan» och övriga annorstädes grasserande farsoter.[5] Fältlasarettens i Härnösand och Sundsvall rapporter och meddelanden antyda en ganska obetydlig dödlighet.[6]

Det är möjligt, att några dödsfall inträffat, men dessa kunna ej uppgå till 20 och borde ha omnämnts av von Post. Det är därför mera sannolikt, att de, som fattas i slutsumman, ej ha avlidit utan äro värvade till Jämtlands regemente. Uppgift om att 18 man värvats föreligger nämligen.[7]

Gävleborgs län.

Gävleborgs län utgör en motsvarighet till Västernorrlands län. En uttömmande statistik över bataljonens 600 man återfinnes bland Krigsarkivets avskriftssamlingar rörande lantvärnet. De uppgifter denna bearbetning lämnar överensstämma i alla väsentliga drag med uppgifterna i förslagen något tidigare.[8] Rullan är uppgjord vid mönstring i Söderhamn den 30 mars 1809 men har korrigerats efter senare inträffade förändringar.

Själva rullan återfinnes i Gävleborgs länsstyrelses arkiv.[9] Även ett månadsförslag, liksom sjukhus- och provinsialläkarrapporter betyga riktigheten av de uppgivna, mycket goda förhållandena. Vid detta tillfälle upp-

[2] Mortalitetstabeller 1808, Statistiska Centralbyråns Arkiv.

[3] von Posts inspektionsberättelse, Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Jfr ovan sid. 157 f. och nedan om epidemier sid. 420 ff.

[4] Inspektionsberättelse, Norrlandsbrigaden, Brigaden i allmänhet 1809/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Provinsialläkarens rapporter, M.A., Ö.M. Jfr nedan sid. 420 ff.

[6] Rapport från Sundsvalls fältlasarett 20.11. 08–28.2. 09: en man av Västernorrlands lantvärn död, Landskontoret, vol. 829, Uppsala län, U.L.A. Jfr härmed förhållandena ett år senare: se sid. 410, 420.

[7] Brev från chefen för Jämtlands regemente 1807–10 till Norrlands lantvärnsbrigads chef 27.3. 09, Landskontoret, Västernorrlands län, H.L.A.

[8] Gävleborgs lantvärn, 1809/106 m. fl., Lantvärnsarkivet, vol. 44, 45, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Handlingar rörande lantvärnet, G I, Gävleborgs län, H.L.A.

gick de dödas antal till 13. Enligt statistiken har det senare stigit till 18. Skillnaden mellan rullan av den 30 mars och den senare odaterade statistiken utgöres i övrigt av uppgifter om en långt större värvning i den senare. Till regementen, vargering och flotta ha sålunda rekryterats 233 man. Övriga minskningar bero på befrielser vid 25 års ålder (36 man), befordrade (21 man), rymda (3) och kasserade (37 man). Ungefär en tredjedel av bataljonen fanns kvar; 229 man voro närvarande eller kommenderade. Här föreligger sålunda ett fall, där sammansmältningen icke på minsta sätt beror på ett olycksöde.

Vida svårare är det att fastställa lantvärnets tillstånd i de provinser, som haft flera bataljoner, och särskilt, när dessa kommit ut till olika arméer och ändå så småningom sammansmält till en enda bataljon.

Kopparbergs län.

Dalarnas lantvärn erbjuder ur dessa synpunkter ganska stora svårigheter. Av landskapets tre bataljoner användes den tredje till en mindre del för att komplettera de två först utgångna. Några kompletteringsutskrivningar torde ej ha förekommit, varför sammanlagda antalet utgångna lantvärnssoldater med all sannolikhet varit omkring 1,750 man.[1] Vid sammanslagningen bildade första bataljonen d. v. s. den, som varit vid Västra armén, och tredje bataljonen en bataljon tillsammans. Samtidigt hempermitterades 220 man av tredje bataljonen.[2] Denna hade hela tiden legat kvar vid Stora Tuna och varit genomgående fullt frisk med sjuklighetsmaximum i slutet av oktober 12 % sjuka.[3] Första bataljonen hade däremot svårt härjats av de gängse farsoterna och var strax efter återkomsten decimerad till $^1/_{10}$ av sin ursprungliga styrka. Redovisningen av de återstående 9 tiondelarna kan ej bli fullständig eller exakt. Över hälften befann sig på Västra arméns sjukhus, ungefär $^1/_{10}$ sjuk i Dalarna, $^1/_{10}$ hade rymt eller var arresterad. Bataljonen i fråga torde vara den svårast härjade. Dess 103 vakanser beteckna det högsta tal, till vilket de under år 1808 med döden avgångnas antal kan sättas.[4] Förmodligen uppgår detta i själva verket till just denna siffra. Intill mitten av augusti 1809 avledo omkring 130 man av Dal-lantvärnet på sjukhus i Karlstad och Kristinehamn. Även Dal-regementet och vargeringen hade mycket stora förluster, det förra något mer än 100 man, den senare ej fullt 100 man.[5] Förslagen över den starkt gallrade lantvärnsbataljonen visa i fortsättningen, att sjukligheten sjunker, dock mest genom dödsfall bland de sjuka. Till april månads slut blir summan av de avlidna något mer än 350 man, vilket är en alldeles enorm dödlighet — mest bland dem, som legat kvar på Västra arméns sjukhus. Sammanslagna bataljonen är då 400 man, 33 sjuka och 205 permitterade. Någon fullständig uppgift finnes ej från mars 1809. Först när Dalarnas lantvärn i juli 1809 ånyo

[1] Jfr ovan sid. 88 f.

[2] Tiodagarsförslag dec. 08, jan. 09 över Trupperna i Dalarna, vol. 249, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Ib. aug. 1808–mars 1809, Kr.A.

[4] Ib. 1–10.12. 08, Kr.A.

[5] Länskungörelse 15.8. 09, Kopparbergs län.

hade sammandragits, synes en översikt ha utarbetats. Denna överensstämmer i väsentliga delar med det ovan återgivna. Tillkomna äro emellertid följande uppgifter: till vargeringen ha 73 man avgått, 54 äro uttjänta, d. v. s. förmodligen befriade vid 25 års ålder. De dödas antal uppges vara 371. I juli redovisas sålunda 1,200 nummer av f. d. första och tredje bataljonen.[6]

Dalarnas andra bataljon hade i juli 1808 avgått till Drottningholm, 493 man stark. Från början av november 1808 till slutet av april 1809 kan man följa större delen av denna bataljon. Den bildar garnison på Vaxholm och Fredriksborg. Hälsotillståndet har varit mycket dåligt hela tiden. De sjukas antal har varit omkring $^2/_3$ av hela styrkan från och med slutet av år 1808. Dödsfallen ha också varit talrika. Av 300 man, som vid början av november rapporteras på fästningarna, ha 118 man avlidit, 20 befriats vid 25 års ålder, 21 värvats; inemot 100 man voro sjuka, 54 man friska kvar.[7] Under maj tillfrisknade många, 14 värvades och 7 avledo. Förhållandena ha synbarligen varit särskilt dåliga. Uppgifterna överensstämma ganska noga med rapporter från Vaxholms och Dalarö sjukhus. Andra bataljonens av Dalarnas lantvärn övriga del har ingått i Kustarmén. Den synes ej ha haft samma svårigheter som garnisonen på Vaxholm och Fredriksborg.[8] Dock anger Kustarméns generalsammandrag över vårdade vid dess samtliga sjukhus 1808, att 35 man avlidit av Dalarnas lantvärn förutom dem, som dött på ovannämnda orter. I Kustarméns marsförslag är bataljonens vakanssiffra 243.[9] Då den hitintills angivna minskningen i bataljonens styrka utgör 215 nummer, kan avgången under 1809 ej ha varit så stor som under 1808 eller högst 30 man döda. I mars-förslaget upptas 316 man kommenderade, 28 man sjuka, 13 man utom krigsorten. Siffrornas missvisande beskaffenhet framstår härmed på ett mycket tydligt sätt. Begagnar man sig av armé-förslagen, måste man komma ihåg att rubriken »kommenderade» ofta endast anger omfattningen av en detacherad trupp. Hurudant tillståndet vid denna varit, framgår ej fullt tydligt, och slutsatsen ovan förutsätter, att förändringar i den kommenderade truppen genom dödsfall m. m. rapporterats. Att så skett är sannolikt men icke fullt säkert. I detta fall utgjorde de sjuka en avsevärd del av de såsom kommenderade upptagna, vilket framgår av förslagen över *kommenderingen,* i detta fall på Vaxholm och Fredriksborg. Både första och andra bataljonen av Dalarnas lantvärn hade sålunda lidit mycket stora förluster, vilka vid revolutionen 13 mars hade stigit upp emot $^1/_3$ av den utskrivna kontingenten. Provinsen härjades svårt av fältsjukan eller lantvärnssjukan.[1]

[6] Förslag över sammanslagna Dal-bataljonen, Dalarnas lantvärnsbrigad, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Huru lång tid dessa förändringar avse anges ej, varför tolkningen är ganska oviss.

[7] Ett fåtal permissioner ha lämnats. Vol. 249, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Tiodagarsförslag okt. 1808–maj 1809, vol. 249, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Förslag över Kustarmén 1–31 mars 1809, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Folkräkningsuppgifter år 1810, Statistiska Centralbyråns arkiv.

Vid folkräkningen år 1810 i Norrbärke distrikt förklaras en minskning för mankönet i förhållande till 1805 års siffra med det olyckliga kriget och mångas bortgång särskilt genom den ovärdiga behandling, som lantvärnet utsattes för. I provinsialläkarens rapport framhålles, att i Stora Tuna, där lantvärnet var förlagt, inemot 1,000 personer hade legat i den s. k. lantvärns- eller fältsjukan.[2] I förhållande till sjukligheten hade enligt rapporten dödligheten dock icke varit stor. I Dalarna uppges Svärdsjö, Mora och Falun ha lidit mest.

För Dalarna föreligga i förteckningarna över personer, som för förstärkningsmanskapet voro underkastade lottning, från 1811 och 1812 vissa kompletterande uppgifter angående lantvärnets förluster. Dessa stora förteckningar över hela den manliga befolkningen i ålder 20—45 år upptaga i några fall randanteckningar om dem, som tidigare tillhört lantvärnet.[3] — Upplysningarna, som blott äro sporadiska, ge emellertid vid handen, att det i några områden bland befolkningen funnits många, som deltagit i lantvärnet. Samtliga f. d. lantvärnsklasser voro i dessa förteckningar med. Under förutsättning, att lantvärnet ej lidit några förluster alls, skulle de f. d. lantvärnsmännen ha utgjort ungefär $^1/_4$ av $^7/_{26}$-delar av de för förstärkningsmanskapet antecknade, eftersom dessa omfattade 26 årsklasser och lantvärnet gällde 7 årsklasser, av vilka ungefär var fjärde kommit med i fält. Uträknat blir detta cirka 7 % av de i förstärkningsmanskapet uppskrivna. (De äldre årsklasserna voro något mindre.) I Leksand påträffas 80 lantvärnsmän bland 1,228 antecknade, motsvarande 6,5 %; i Rättvik 87 lantvärnsmän av 811 eller 10,7 %; Bjurås 13 — 4,7 %; Gagnef 9 — 1,6 %; Ore 21 — 10,4 %; Ål 8 — 3,2 %; St. Tuna 24 — 2 %. Dessa siffror bekräfta det intryck, som utredningen givit, att de övre delarna av länet blivit oberörda av olyckorna, d. v. s. de lantvärnsmän, som tillhört den tredje, helt oskadda bataljonen.[4]

Värmlands län.

Värmlands län hade erhållit befrielse från skyldigheten att uppsätta tredje bataljonens tredje och fjärde kompani, då bataljonen i fråga använts till komplettering av de båda först utgångna.[5] Det är därför icke troligt, att mer än 1,500 man utgått från provinsen. Redan från utskrivningen torde nämligen de ersatta vakanserna i första och andra bataljonen genomgående ha funnits. Samtliga bataljoner sammanslogos så småningom. Från den

[2] Provinsialläkarerapport 7.10. 09, M.A., Ö.M.

[3] Förteckning över förstärkningsmanskapet, Landskontoret, G I c, n:r 16, Kopparbergs län, U.L.A.

[4] Ib., t. ex. två omnämnas i Söderbärke antecknade, båda förstörda, den ene till sina fötter. Längre söderut har däremot avgången varit omfattande. För denna landsända äro blott undantagsvis tidigare deltagande i lantvärnet angivet. Däremot har noggrant antecknats uppgift om olämplighet för krigstjänst, invaliditet etc. Någon gång gälla dylika anteckningar f. d. lantvärnsmän, men i regel deltaga de få antecknade f. d. lantvärnsmännen liksom den övriga befolkningen i lottningen.

[5] Jfr ovan sid. 92 f.

7 mars 1809 föreligger en rapport, som omfattar närmare 1,400 man.[6] Förändringarna gälla tiden från 17 december intill nämnda dag. Den upptager döda 208 man, värvade och befordrade 10, vid uppnådda 25 år befriade 21 man, åboar 10, rymda 18, avskedade sjuka 8. Huvudkontingenten utgöres emellertid av sjuka 417, varav 399 på sjukhus. Närvarande friska voro 231; andra bataljonen slutligen var i Stockholm och upptages till 476 man. Denna fragmentariska översikt kan omöjligen ensam läggas till grund för en utredning, som kan ge ett fullständigt resultat. Förslagen från tidigare perioder visa ganska stor sjuklighet från och med senare delen av december.[7] Rapporter från Karlstads och Kristinehamns lasarett förekomma blott sporadiskt och ange både lycklig och olycklig utgång av sjukhusvistelsen.[8] Hela Värmland var emellertid hemsökt av smittosamma sjukdomar. Läkarrapporterna diskutera strängare avspärrning vid lasaretten, där anhöriga besökt de sjuka lantvärnsynglingarna.[9] Det torde vara troligt, att stora delar av de i mars sjuka avlidit och så småningom avsevärt ökat lantvärnsförlusterna. Vad åter beträffar bataljonen i Stockholm, synes denna ej ha varit särskilt illa lottad. Källorna äro emellertid mycket knapphändiga, då bataljonen varit avdelad till artilleritjänst. För 1808 upptages den bland de kårer, av vilka manskap vårdats vid Kustarméns sjukhus tillsammans med Närkes lantvärn. Dödligheten 1808 var för dessa tillsammans 85 man.[1] I marsrapporten därifrån uppges vidare bl. a. 94 man inkomna, 10 man döda; i april: 6 man döda.[2]

Värmlands lantvärn kan således mycket dåligt följas; förlusterna äro dock mycket stora och utgöra åtminstone $^1/_5$; de kunna ha stigit till $^1/_3$ eller t. o. m. ännu mera. Avgörande härvid har med all sannolikhet förläggningen vid gränsen varit. Beklädnadsförhållandena hade också varit relativt dåliga.[3]

För Mellan-Sveriges län inträder en särskild svårighet. Närkes, Västmanlands, Södermanlands och Upplands lantvärn användes som bekant på skärgårdsflottan. Rullföringen över dessa trupper var särskilt bristfällig. I förening med den stora sjukligheten vid kontingenternas hemkomst förorsakade denna brist en nästan hopplös förvirring.[4] Inte ens samtiden eller ens resp. ansvariga kunde därför fullständigt ange det öde, som lantvärnet från

[6] Värmlands sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/200, Närke-Värmlandsbrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[7] Tiodagarsförslag, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Karlstads, Kristinehamns sjukhus, vol. 7 a, b, Hemorten, Västra gränsen, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Provinsialläkarnas rapporter, M.A., Ö.M.

[1] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus 31.12. 08, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[2] Vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 156 f.

[4] Jfr ovan sid. 219 ff., Lantvärnet i allmänhet 1808/1, 27.6., Lantvärnsarkivet, Kr.A.

dessa län gått till mötes. De saknade utgöra med all sannolikhet till största delen döda, men undantag härifrån förekomma också.[5] I förslagen över lantvärnet från dessa län förekommer uttrycket »utom krigsorten». Innebörden härav kan diskuteras. Den har tydligen växlat. »Utom krigsorten» betyder i vissa fall helt enkelt permitterade, i andra fall detacherade till en annan armé, men termen kan också beteckna sådana nummer, om vilka man icke hade full klarhet. Tibell förklarar således i G. O., att alla, som icke med säkerhet äro kända såsom vakanta, sådana som saknas efter batalj m. m., skola upptas såsom »utom krigsorten».[6] Ofta kan man konstatera vilket slag av detachering det är fråga om, men det synes dessemellan som om begreppet »utom krigsorten» fått täcka redan av samtiden okänd avgång.

Örebro län. Närkes båda bataljoner hade praktiskt taget varit kompletta. Andra bataljonen, som låg vid Västra armén, hade ännu ett stycke in i december en relativt obetydlig sjuknumerär och knappast några vakanser. Januari- och februariförslagen för Västra armén visa för andra bataljonen starkt tilltagande sjuklighet, som hotade att minska de effektivas antal ned till 200, men öka de sjukas upp emot denna summa. Bataljonen torde helt ha försetts med underofficerare ur egna led: 57 man ha sålunda befordrats. I slutet av februari omfattade denna bataljon 442 man.[7] Minskningen ned till detta antal från 600 kan icke följas. Men dödligheten har säkerligen varit avsevärd.[8] I förslaget upptas för januari 543, för februari 501 såsom utom krigsorten. Dessa måste beteckna första lantvärnsbataljonen, som tillhörde Kustarmén och användes på skärgårdsflottan. Sjuka ur första bataljonen uppges tillsammans med Värmlands andra på Kustarméns sjukhus. De utgöra tillsammans ett antal av 470, d. v. s. förmodligen halva bataljonerna; av dessa hade 133 man utskrivits såsom tillfrisknade, 85 man dött och 251 lågo kvar vid årsskiftet.[9] Endast till en del kan man följa den fortsatta utvecklingen. Av 53 kvarliggande i Norrtälje sjukhus avledo 9 under januari; 38 voro kvar även under februari, men ingen avled[1]; för mars anger sammandraget för alla Kustarméns sjukhus 29 man friska, 4 man döda, 28 man kvar[2]. Samtidigt anges i detta sammandrag specificerade

[5] Jfr Hedvig Elisabet Charlottas uppgift om Södermanlands lantvärn, Dagbok, VIII, sid. 272; febr., sid. 822, i handskriften sid. 1337. Jfr också ovan sid. 219 ff. och nedan sid. 263 f.

[6] G. O. 20.12. 08, vol. 3, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Tiodagarsförslag, vol. 56, 57, 59, 189, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Närke-Värmlands lantvärn har tillsammans förlorat inte mindre än 188 man under första kvartalet 1809 enligt kvartalsförslag för nederlagssjukhusen vid värmländska fördelningen av Västra armén, Sjukrapporter från finska kriget, Ö.M.

[9] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Jfr Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[1] Sjukhusrapporter från Kustarméns fältsjukhus i Norrtälje, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Generalsammandrag för Kustarméns sjukhus mars 1809, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

uppgifter för Värmlands lantvärn, som antyda, att huvudparten av de år 1808 avlidna kommo på detta. Endast i vissa fall kan avgången konstateras. Mot bakgrunden av dessa samlade notiser skall nu ett försök göras att tyda en rapport från slutet av april, vilken torde ange förändringarna under mars och april.[3] Här anges under rubriken »utom krigsorten» 218. Dessa kunna ej gärna vara andra än de tjänstgörande av första bataljonen. Närvarande, permitterade och detacherade äro 447, sjuka 102, officerare och underofficerare i nummer 58. Avgången är 38 döda, 23 värvade, 26 odugliga eller fyllda 25 år. Det låga antalet för döda och värvade beror med all sannolikhet på att siffrorna beteckna förändringar endast under en kortare tid.

Någon tvekan kan möjligen råda om kategorien »utom krigsorten». Det är emellertid mycket osannolikt, att truppen helt försvunnit. När en del av den så minutiöst rapporteras ifrån sjukhusen, vore det orimligt, om dessa mer än 200 man skulle ha kunnat försvinna utan att bli föremål för några som helst kommentarer.

Ett visst stöd för uppfattningen att lantvärnstjänsten för Örebro län icke blott skapade motvilja mot krigstjänsten, är det förhållandet, som för övrigt påträffas inom flere län, att många lantvärnsmän återkommo — ibland frivilligt — till krigstjänst, då förstärkningsmanskapet och bevärningen uppsattes.[4]

Enligt provinsialläkarerapporten för år 1808 hade lantvärnet från Västra armén varit nedsmittat av där gängse farsoter. 180 sjuka hade omhändertagits; ett större antal hempermitterades men insjuknade och spridde på så sätt smittan. Närke hemsöktes fördenskull allmänt av en epidemi.[5]

Västmanlands län.

Västmanlands och Södermanlands lantvärn, som bildade en brigad tillsammans, ha mest av alla kårer använts vid skärgårdsflottan. Båda länen hade lyckats uppsätta sina tvenne bataljoner kompletta.[6] Det är således 2,400 man, som inalles ha utgått från provinserna. I Västmanland var värvningen mycket omfattande; omkring 200 man ha intill juni 1809 avgått härigenom, de allra flesta till Västmanlands vargering.[7] Ännu i november 1808 uppgav Krigsdepartementet Västmanlands lantvärn på skärgårdsflottan till 1,125 man[8], men vid dess återkomst var lantvärnet starkt reducerat[9].

[3] Begynnelsedatum anges ej; förslaget sträcker sig till 30.4. 09, vol. 189, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Örebro län, Landskontoret, G I b, U.L.A. Se rullor över förstärkningsmanskapet.

[5] Provinsialläkares rapporter 16.2. 10, M.A., Ö.M.

[6] Jfr om de ofullständiga bataljonerna ovan sid. 88 ff.

[7] Handlingar rörande lantvärnet, vol. 1, Landskontoret, Västmanlands län, U.L.A.

[8] Krigsdepartementet till landshövdingen i Västmanlands län, Västmanlands lantvärn 1808/32, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Motsägande intryck göra uppgifter från debarkeringen. Enl. Holm, Västmanlands regementes historia, II, sid. 354 skulle Västmanlands lantvärn i

I mitten av januari upptagas vid en mönstring omkring 700 man.[1] Rubriken »utom krigsorten» förekommer och anger förmodligen lantvärn, som ej återkommit från skärgårdsflottan. Till slutet av april har sjukantalet sjunkit till 116 man.[2] Under rubriken »avgångna» upptagas 280 man, förmodligen värvade och 25 år fyllda. På Kustarméns sjukhus lågo vid slutet av mars 20 man kvar, 10 hade avlidit under månaden.[3]

Västmanlands lantvärn har således med all sannolikhet minskats högst avsevärt. Det kan ha varit omkring $^1/_2$ eller mer, som gått förlorad under den mycket oklara rubriken »utom krigsorten». Karléns relation kan med andra ord mycket väl förenas med förslagsuppgifter över Västmanlands lantvärn från Stockholm och andra kustorter, i vilka de sjukas antal är avsevärt men ingalunda katastrofalt stort eller ens så stort som vid Västra armén i allmänhet.[4]

Total katastrof blev det inte. Ytterligare belägg härför föreligger i ganska olikartat källmaterial. De, som deltagit i skärgårdsflottans expedition, erhöllo s. k. förknappingsmedel.[5] Det finnes ett antal listor över lantvärnsmän, som efter avmönstringen anmält sig för att få sådan ersättning för minskad tilldelning under sjöexpeditionen. Dessa listor visa, att f. d. besättningsmän på kanonslupar och galärer till ett avsevärt antal voro i livet. Listorna tillåta ej exakta slutsatser om avgången, då besättningen kan ha förnyats under kampanjens gång men klargöra till fyllest, att många ha överlevt denna krävande kommendering. Bland dem, som anmäla sig till underhåll, påträffas också anhöriga till bortgångna lantvärnsmän, vilka skulle ha varit berättigade till dessa medel, om de levat. Det är emellertid ingalunda en dominerande utan fastmer en obetydlig del av medlen, som på sådant vis utdelats så att säga posthumt.[6]

Vidare föreligger för Västmanland liksom för andra län uppgifter i beväringsrullorna om dem, som deltagit i lantvärnet. Ingenstädes äro de så talrika som i Siljansocknarna men för stora delar även av detta län finnas dylika anteckningar.[7]

---

november vid debarkeringen ha utgjort 505 friska och 89 sjuka; enligt en annan uppgift skulle i Norrtälje den 30 november 284 friska och 82 sjuka ha stigit iland; en man rapporteras död, en man rymd; Västmanlands lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] Handlingar rörande lantvärnet, vol. 2, Landskontoret, Västmanlands län, U.L.A.

[2] Ib.

[3] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus mars 1809, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Karléns dagbok, Jäderlunds arkiv, vol. 3 f, Kr.A.

[5] Jfr ovan sid. 219 och nedan sid. 329.

[6] Handlingar rörande lantvärnet, vol. 5, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A.

[7] Förteckning över förstärkningsmanskapet m. m. 1813–45. Landskontoret, G I i, vol. 16, Västmanlands län, U.L.A.

Ännu tydligare ger emellertid Västmanlands lantvärnskassa bevis för att länets lantvärn inte alls försvann till sista man.[8] Ännu 1845 levde omkring 250 f. d. lantvärnsmän i länet, vilka då tilldelades understöd. I länet hade lantvärnet till en avsevärd del ($^1/_6$) bestått av lejda; ej mer än högst 1,000 man hade således varit i lantvärnsåldern 1808—09, de övriga äldre. Vid denna tidpunkt kvarlevde således säkerligen mer än en fjärdedel av de år 1808 utkallade; lantvärnsårsklasserna voro då i 55 till 63 års ålder.[9]

Södermanlands län.

Södermanlands lantvärn hade också nästan i sin helhet tjänst vid skärgårdsflottan. För detta lantvärn finnes en utförlig rapport, som omfattar tiden $^{21}/_{12}$ 1808—$^{31}/_3$ 1809.[1] Vid periodens början funnos 94 vakanser. Dessa hade med all sannolikhet till övervägande del uppkommit genom dödsfall. Under de sista tio dagarna av december avledo 69 man, och Kustarméns sjukhussammandrag för 1808 upptager 308 dödsfall för Västmanland-Södermanlands brigad. I denna avgång har alltså Södermanland först och främst haft del, med all sannolikhet minst hälften.[2] Under tiden till mars månads slut anger rapporten de avlidnas antal till 194 man.[3] Härtill komma 375 man, som anges med rubriken »avgångne ej återkomne kommenderingar». Denna stora kategori torde motsvara först och främst sådana, som ej återvänt från skärgårdsflottan. Hedvig Elisabeth Charlotta omtalar, att 400 man av Södermanlands lantvärn voro borta.[4] Det visar sig emellertid, att en del trupper från Södermanlands lantvärn på skärgårdsflottan kommit ombord på örlogsflottan och hamnat i Karlskrona.[5] Av Södermanlands lantvärn återkommo sålunda därifrån 180 man. I Kustarméns mars-förslag räknas hela kontingenten bland de kommenderade (192 närvarande + 375 kommenderade = 567 man).[6] Bland de icke återkomna återfinnas även med all sannolikhet 70 man, som tagits till telegraftjänstgöring.[7] 32 man hade avdelats till artilleritjänstgöring och torde liksom 40 man, som tagits till magasinsvakt, ävenledes varit relativt välbehållna.[8] Den verkliga avgången bland dessa 375 man, som hertiginnan förmodligen tänkte på, kan sålunda ej gärna ha varit avsevärd. Södermanland synes emellertid ha lidit stora

[8] Jfr nedan sid. 328.

[9] Handlingar rörande lantvärnet, Landskontoret, G I e, Västmanlands län 1811–50, U.L.A.

[1] Sammanslagna bataljonen, Södermanlands lantvärn 1809/103, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus 1808, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A.; Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[3] Sammanslagna bataljonen, Södermanlands lantvärn 1809/103, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, 1808, sid. 1337, R.A. Ib., tryckt, VIII, sid. 272 f., 822, i handskriften sid. 1337. — Jfr vidare ovan sid. 257.

[5] Diverse, vol. 3, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[6] Kustarméns förslag för mars 1809, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Brevkoncept, 4., 7.6. 08, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

[8] Jfr Sveriges krig, VIII, bil. 20, not 2.

förluster ändå. Det är icke uteslutet, att dessa uppgått till 400 man eller $^1/_3$ av de utgångna. Lejda och befordrade blevo 100 man, 39 man befriades såsom fyllda 25 år, 37 man rymde.[9] Knappt halva antalet lantvärnsmän torde ha varit kvar friska och $^1/_7$ kvar sjuka. Det är emellertid svårt att göra beräkningen mera exakt med det tillgängliga källmaterialet.

I den samtida privata brevväxlingen bestyrkas dessa talrika uppgifter om svårartade förhållanden i den utsträckning, de ovan skildrats, till fullo. Smittan har börjat i mitten av januari; under månaden ha intill den 23 inalles 40 personer förutom lantvärn dött i Nyköping; på sjukhuset lågo 39 lantvärnsmän sjuka etc.[1]

Läkarrapporten 1810 omtalar, att föregående år en oerhörd rödsotsepidemi hade spritt sig och »nedstörtade uti jordens sköte blomman av Rikets styrka». Rapporten innehåller också en egendomlig insinuation om orsaken till dessa olyckor. Att undersöka den kunde leda till oväntade och obehagliga avslöjanden, påstår läkaren.[2] De stora lantvärnsförlusterna äro till fullo bestyrkta utan att rapporten särskilt nämner dem.

Ovanstående beräkning är ganska schematisk men kan tyvärr knappast föras längre med det samtida materialet, ehuru en stor och utförlig rulla föreligger över samtliga uttagna cirka 1,200 man.[3] Den innehåller anteckningar om avsked, i några fall om värvning och även dödsfall. Flertalet av dess nummer sakna dock en dylik anteckning. Det torde kunna sägas, att det är lika orimligt, att de icke specificerade skulle beteckna döda eller okända som att alla dessa skulle ha funnits kvar vid lantvärnet. Det ena som det andra strider mot de uppgifter, på vilka beräkningen ovan byggts.

Så mycket intressantare är det emellertid att studera de relativt sparsamma uppgifter från länet, vilka lämnats i senare tid. I vissa delar ha förteckningarna vid utskrivningen för förstärkningsmanskapet kunnat lämna några upplysningar. De bekräfta i stort sett den bild, som det tidigare materialet givit. Nedan återges i vänstra kolumnen antalet 1808 uttagna lantvärnsmän och i högra kolumnen de bland befolkningen 1811 såsom f. d. lantvärnsmän antecknade. Många hade tagit värvning och ingå då i regel ej i listorna.[4]

Materialet skulle kunna pressas ytterligare något — dock förmodligen utan större resultat. Endast de fall, som omedelbart kunnat fastställas, ha upptagits.

---

[9] Jfr Landskansliet, E V, vol. 22, Södermanlands län, U.L.A. 46 man ha anhållit om befrielse såsom 25-åriga.

Förslag 21.12. 08–31.3. 09, Södermanlands sammanslagna bataljon 1809/103, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] Friherrinnan E. Ch. D'Albedyhl till sin svägerska, grevinnan G. H. Wrangel, 15., 23.1. 09, W 956, U.U.B.

[2] Provinsialläkares rapporter, M.A., Ö.M.

[3] Handlingar rör. lantvärnet, Landskansliet, E V, vol. 22, Södermanlands län, U.L.A.

[4] Ib., vol. 23.

År 1808 utgångna lantvärnsmän	År 1811 omnämnda lantvärnsmän
Oppunda härad:	
Sköldinge: 13	7, som deltaga i utlottningen
Vadsbro: 17	5
Malm: 36	6, en har kylsår, en blesserad med pension
Ö. Vingåker: 36	ett tiotal, många förstörda: från sina sinnen etc., en mistat bägge armarna vid Grönvikssund[5]
V. Vingåker: 40	dito, hörselfel, mest bensjukdomar, några deltaga i lottdragningen
Rönö härad:	
Tystberga: 11	12 lantvärnsmän, hemmansbrukare
Bälinge: 13	6 lantvärnsmän, ingen deltager i lottdragningen, delvis förstörda

Några spridda uppgifter må tillfogas: i Björnlunda gingo 20 man ut i lantvärnet, 6 finnas 1811, som samtliga deltaga i lottdragningen, Kärnbo 6 o. s. v. Den ytterst ojämna fördelningen av avgången torde bero på den ovan omtalade växlingen i användningen.

Upplands lantvärn.

Upplands lantvärn företer en om möjligt ännu mer komplicerad bild. Tidigt utryckta, använda i aktiv tjänst i själva krigsrörelserna, utsattes Upplands lantvärnsmän redan under sommaren för en avsevärd decimering. En bataljon användes både på skärgårdsflottan och örlogsflottan, medan tre andra voro med von Vegesack vid Lemo-landstigningen, varefter en minskning av cirka 100 i fallna och saknade finns uppgiven.[6] De övriga bataljonerna reorganiserades och utgjorde 1,651 man i början av juli.[7] Vid Kimito-expeditionen under Pahlén tillfångatogos 112 och stupade 37 man.[8] På Kustarméns sjukhus avledo av 497 intagna 112 man år 1808, 7 man i mars 1809.[9] Med ett tillägg för dödsfall vid Kustarméns sjukhus i januari och februari 1809 utgör detta tillsammans approximativt en avgång av mer än 400 man. Den senare organisationen är ganska oklar. Det har funnits en sammanslagen lantvärnsbataljon för Stockholms län och en annan kallad Upplands sammanslagna bataljon[1], som enligt planen utgjorde 4 kompanier

[5] Möjligen identisk med den av A. Lewenhaupt omtalade, som dennes fader år 1862 avmodellerat. Se Lewenhaupt, A., En färd till minnenas värld, sid. 26; statyetten avbildad sid. 48–49.

[6] Upplandsbrigaden 1808/23, 101, 103, 202, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Sveriges krig, IV, sid. 274 m. fl.

[7] Vol. 25, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Pahléns rapport, odat., vol. 26, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 35.

[9] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2 och vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Avmönstringsrulla 1809–10, Upplands sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/169, Upplandsbrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

med vardera 277 mans styrka. Då Stockholms läns sammanslagna bataljon är mindre än normalt för att utgöra Stockholms läns bägge bataljoner, torde en uppdelning utan hänsyn till länen ha ägt rum. Stockholms läns sammanslagna bataljon utgjorde således enligt förslag i juni 1809 571 redovisade nummer och 332 vakanser, d. v. s. 903 nummer, vilket summerat med Upplands lantvärnsbataljon med 4 kompanier à 277 man (1,108 man) blir ungefär det antal, som Upplands lantvärnsbrigad nått som maximital vid sommarens början.[2] Stockholms lantvärns 571 nummer fördela sig på följande sätt: 235 ha värvats, 66 avskedats såsom befriade eller 25 år, 29 döda, 31 saknade, 134 närvarande friska, 105 sjuka.[3] För Upplandsbataljonen finnas rullorna bevarade helt och hållet. Dessa upptaga ej mer än 48 man avlidna. Inalles skulle lantvärnsförlusterna vid Upplandsbrigadens lantvärn omfatta: 332 man, efter vilka vakanserna i Stockholms läns lantvärnsbataljon uppkommit, 60 döda och saknade i denna samt 48 man i Upplands sammanslagna lantvärnsbataljon, d. v. s. tillsammans 440 man.[4] Då rullan möjligen icke är fullständig, torde siffran kunna höjas något men ej gärna överstiga fjärdedelen av de utgångna.

De stora oredovisade förlusterna av lantvärn från mellersta Sverige bekräftas till en del av en uppgift i folkmängdstabellerna 1810 från Vaxholm. Av 326 avlidna voro 199 lantvärnsmän, som utgjort fästningsbesättning. Vidare avledo enligt samma källa 200 man från olika kårer, som kommit i land, vilka dock ej kunde upptagas i kyrkoböckerna, då ingen kände deras namn och ålder. Det har ovan gjorts sannolikt, att särskilt olyckliga omständigheter vid en sjuktransport varit orsaken till denna tragedi.[5] Källuppgiften är ett tydligt tecken på att lantvärnsutskrivningen på vissa ställen lett till svåra tragedier. Man har emellertid knappast rätt att utsträcka intrycket av katastrof från detta fall till alla okända fall. I Tibells generalorder möter man så sent som i december meddelandet, att *en* lantvärnssoldat av Upplands lantvärn hempermitterats på grund av oduglighet till krigstjänst.[6] Vid sidan av denna minutiösa redovisning är det så mycket mindre sannolikt, att hundratals man gått förlorade utan att detta lämnat några spår i källmaterialet.

Stockholms artilleribataljon hade blivit övertalig från början och komplettering synes t. o. m. ha ägt rum, varför det ej är uteslutet, att batal-

[2] Bergström, O., Bidrag till Kongl. Uplands regementes historia, sid. 294 f., uppger styrkan av Upplands lantvärn kommenderade och sjuka inräknade till 891 man den 28 febr. 1809. Förslag 14.6. 09, Upplands-Stockholms läns bataljon 1809/208, Upplandsbrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Ib., Kr.A.

[4] Avmönstringsrulla 1809–10, Upplands sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/169, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Jfr ovan sid. 227 f.

[6] G. O. 24.12. 08, vol. 4, Krigshandlingar, Kr.A. Många likartade fall påträffas i länskungörelser etc. Jfr t. ex. Länskungörelse 7., 8.2. 09, Landskansliet, Södermanlands län, U.L.A.

jonen i själva verket inalles uppgått till 640 man eller något mer[7]; dock torde överskottet snart ha försvunnit genom hemskickande av obotligt sjuka etc.[8]. På grund av användning övervägande på skärgårdsflottan ha knappast några bataljonsförslag utarbetats. Bataljonen har deltagit i den mest krävande tjänstgöringen. Till en mindre del har den varit på kommendering i Norrland.[9] Kustarméns sjukhusrapport upptar ej mer än 21 döda 1808 men i mars 1809 6 döda.[1] Zeeh har beräknat bataljonens förluster till 120 sotdöda och 10 fallna. Med anledning härav förklarar han, att Stockholms artilleribataljon var undantagen från lantvärnets allmänna förintelse.[2] Värvningarna ha bevisligen varit omfattande.[3] Förslagen bekräfta i övrigt Zeehs resultat.[4]

Östergötlands tre lantvärnsbataljoner hade utgjort närmare 1,500 man, när de voro som talrikast.[5] Redan i början av augusti hade emellertid styrkan enligt Skjöldebrands egen uppgift reducerats avsevärt: han avseglade själv norrut med 1,000 man och hade dessförinnan lämnat 326 man på skärgårdsflottan.[6] Minskningens orsaker har det inte lyckats att fastställa. Det är icke gärna tänkbart, att 175 man avlidit eller försvunnit redan efter en månad. Skjöldebrand lovordar nämligen hälsotillståndet till och med Ålandsvistelsen.[7] Däremot har han förmodligen räknat in befäl och underbefäl i styrkan av de utskrivna — något som ej skett senare. Bland andra äro 33 officerare, d. v. s. mest gymnasister, i lantvärnsåldern.[8] *Östergötlands län.*

Ålands sjukhus-rapport upptager 33 man vårdade, 4 man döda under året[9]; Kustarméns sjukhus 103 man vårdade, 62 utgångna och 13 man döda.[1] Förmodligen är det värvning och befordran till underofficerare[2] eller kommendering som trumslagare, som ha förorsakat reduceringen. De två bataljoner, som kommo till Norrland — Härnösandstrakten —, kan

[7] Jfr ovan sid. 93; G. O. 3.8.08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Förslag 30.6.08, Stockholms artilleribat. 1808/1 b, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Jfr ovan sid. 239 ff.

[1] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus 1808, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A.; Sveriges krig, VIII, bil. 2, dito för mars 1809, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Zeeh, E., Lantvärnet 1808–09, sid. 56. Jfr nedan sid. 283.

[3] Vol. 45, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Bat. förslag kvartalsvis 1808/1 b, 1809/250.

[5] Tiodagarsförslag 4.7.08, Östgötabrigaden, Brigaden i allmänhet 1808/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[6] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 39.

[7] Ib., sid. 39: 7 man sjuka av 1,326 man. Uppgiften kan vara överdriven.

[8] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 254 f.

[9] Sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

[1] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus 1808, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[2] En antydan härom ger »Berättelse om östgöta Landtvärnets upsättning och sammandragning m. m.», tryckt i Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 256.

man följa tack vare ovanligt utförliga rapporter. Det har rått ett relativt tillfredsställande hälsotillstånd bland dessa trupper. De samtidigt sjukas antal synes ej ha uppgått till mer än 20 %.[3] Det var visserligen i tilltagande vid årsskiftet, då truppen anträdde hemfärden, och klagomålen äro ganska högljudda; bl. a. anmäler Skjöldebrand under senare delen av december, att hela bataljonen är i total avsaknad av skor och strumpor.[4] Från Sundsvalls och Härnösands fältlasarett rapporteras 34 dödsfall.[5] Skjöldebrands påstående, att av de 1,000 man, som voro med till Norrland, 990 man återvände oskadda till hemorten är alltså en överdrift, som dock äger en viktig kärna av sanning.[6] Förlusterna hade varit förhållandevis mycket små. Beträffande den återstående bataljonen äro uppgifterna emellertid så mycket mera knapphändiga. Skjöldebrand säger om denna, att den delade lantvärnets allmänna öde.[7] En lantvärnsman, som även skildrat Östergötlands lantvärn, gör gällande, att 500 man kommenderats till flottan och kommit till Karlskrona. Av dessa hade knappast $^1/_2$ återkommit och även bataljonerna i Norrland hade förlorat många.[8] Det är med andra ord tydligt, att denna bataljon varit vida mer utsatt än de övriga. Redan i början av oktober omnämndes denna bataljon av Östgöta lantvärn bland de mest utblottade, och en betydlig del av bataljonen har med all sannolikhet ingått i det stora antal lantvärnsmän, som i Karlskrona avlidit på sjukhusen.[9] Rapporter om hemtågande förekomma dock sporadiskt. Vid en stor mönstring på sjukhusen 15—19 november ha 70 östgötar hemsänts såsom konvalescenter.[1] Den 22 december ha 2 officerare, 10 underofficerare och 106 man av bataljonen avgått från arméns flotta i Karlskrona till Norrköping.[2] Från rapporterna över död mans kvarlåtenskap kunna inga omfattande uppgifter hämtas. Endast en del av de avlidna ha kunnat rullföras. Vid en beklädnadsauktion omnämnas bland 200 avlidna 20 östgötar.[3]

[3] Jfr ovan sid. 239 ff. och nedan sid. 426.

[4] Skjöldebrand till Krigsdep., 2:dra divisionen, Inkomna handlingar, Avgjorda mål n:r 4010, 12.12. 08; n:r 4083, 17.12. 08.

[5] Rapport från Sundsvalls fältlasarett, 20.11. 08–28.2. 09: 34 man av Östgöta lantvärn döda, Landskontoret, Uppsala län, vol. 829, U.L.A. Provinsialläkarens i Härnösand rapport, enl. vilken denna trakt helt skonats från de farsoter, som härjat annorstädes, M.A., Ö.M.

[6] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 53. Jfr ovan sid. 239 ff.

[7] Ib.

[8] [Hultin, M.], En gammal knekts minnen, sid. 22; Östergötlands lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Hultin uppger i sina sent nedskrivna Minnen en mycket stor avgång. Han har begått det vanliga felet att räkna alla icke närvarande såsom döda.

[9] Puke till kon. 2.10. 08, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta, sign. A I, B: 11, R.A.

[1] Sign. 27: Sjömilitiekontoret 1:o, F IV: 8, Flottans arkiv i Karlskrona.

[2] 3:dje bataljonen av Östgöta-brigaden 1808/399, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Sign. 27: Sjömilitiekontoret 1:o, G. 1–4, Flottans arkiv i Karlskrona.

De tre bataljonerna sammanslogos emellertid. Om den därvid bildade bataljonen har landshövding Strömfelt lämnat uppgifter i skrivelser angående rekryteringen.[4] Redan hade 249 man rekryterats, 299 vakanser i Lifgrenadier-regementet och båtsmanshållet väntade på lantvärnsmän. Bataljonen utgjorde nu ej mer än 1,135 man, d. v. s. sedan vakanserna fyllts, 587 man eller vida mindre än det föreskrivna antalet 900. Kampanjen under hösten och vintern har alltså minskat lantvärnet med 200 man; för värvningarna beräknas 548 man. — Då tredje bataljonen i december och januari anlände till Norrköping, förde den med sig smitta dit. Läkarrapporten anger 33 man döda i Norrköping av cirka 400 man vårdade.[5] Vid tiden för revolutionen hade alltså Östergötlands lantvärn stora svårigheter, men under tiden förut voro dessa inskränkta till endast en av de tre bataljonerna. Av utgångna 1,500 man kunna icke mer än 1,135 man återfinnas, men då ett mycket stort antal saknas redan efter en månad, är det dock ytterst osannolikt, att de verkliga förlusterna uppgå till 200, särskilt som befrielser för dem, som fyllt 25 år, böra ha ägt rum, ehuru ingen samlad uppgift därom påträffats.

Jönköpings län.

Jönköpings lantvärn hade aldrig kunnat uppbringas till det föreskrivna antalet: 1,800 man. I juli rapporterade landshövdingen, att 1,350 man betecknade maximum för länets prestationsförmåga.[6] Då tredje bataljonen delvis användes till att komplettera vakanser efter kasserade vid de två första, utgör bataljonernas summa som högst något mera än 1,350. Flera kunna ej anses ha utgått[7]; det blev egentligen blott första och andra bataljonen, som formerades till linjetrupper. En del av tredje bataljonen har använts som kustbevakning på skärgårdsflottan.[8] De övriga två gingo först till Västra armén, där de redan under hösten hade stor sjuklighet.[9] Andra bataljonen fördes emellertid så småningom till Åland och övervintrade där, medan första bataljonen vid vinterns ankomst återvände och förenades i Jönköping med tredje bataljonen.[1] Vid Västra arméns sjukhus uppges 51 man döda.[2] De för första och tredje bataljonerna gemensamma rullorna från vistelsen i Jönköping under första kvartalet visa ingen omfattande

---

[4] Strömfelt till K. Maj:t 15.2., 2.6. 09, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[5] Provinsialläkares rapporter 16.3. 10, M.A., ö.M.

[6] Boye till K. Maj:t 9.9. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[7] 161 vakanser i en av länets bataljoner vid mönstringen efter ankomsten till Västra armén omtalas av Armfelt 19.7. 08, vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] G. O. 18. 8., 20.9. 08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IV, bil. 8.

[9] Tiodagarsförslag, vol. 53, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Jönköpings sammanslagna bataljon, Jönköpingsbrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Sammandrag av vårdade vid samtliga sjukhusen vid Västra arméns Vänstra Flygel 1808, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A. Rapporten är ej exakt eller särskilt tillförlitlig.

dödlighet: januari 1, februari 1, i mars 15.[3] På Åland har däremot lantvärnets tillstånd under vinterns tidigare del varit katastrofartat och reducerat den effektiva styrkan till en obetydlighet i jämförelse med de sjuka.[4] Vid Jönköpings regemente, som också befann sig på Åland, blevo förhållandena också så småningom oerhört dåliga.[5] Intill december ha på Ålands sjukhus 2 dödsfall i det 439 man starka lantvärnet förekommit, under denna månad blir antalet 13, därefter stiger det ytterligare till 20 i januari, 27 i februari och förmodligen ännu mer i mars.[6] En dödlighet av omkring 150 man kan således konstateras intill mars-revolutionen. Enligt vad som kan bestyrkas har värvningen omfattat 170 man[7], omkring 55 man ha befordrats[8].

Man kan således följa minskningen från 1,350 till 975 man. Från den 18 mars 1809 föreligger ett förslag från Jönköpings regemente, som uppger lantvärnets styrka till 836 man.[9] Skillnaden mellan 975 och 836 utgör sålunda marginalen för oredovisade. Den torde kunna minskas till omkring 50 man på grund av avgången av 25-åringar, vilken vid detta lantvärn omtalas såsom mycket kännbar.[1] Uppgiften i regementsförslaget överensstämmer väl med uppgifter från Cederström vid Västra armén, där första bataljonens styrka upptas till knappt 400 man, övervägande friska, samt Kustarméns andra lantvärnsbataljon med ungefär samma styrka, övervägande sjuka.[2] Omedelbart efter revolutionen vid reträtten från Åland förlorades likväl över 100 man av dessa senare.[3] Lantvärnsförlusterna för länet skulle således intill revolutionen kunna omfatta cirka 250 man. Det mycket dåliga hälsotillståndet vid Ålands-bataljonen och fångenskapen torde göra denna siffra för låg. Med de tillfångatagna kan avgången ha stigit till 350 man eller ungefär $^1/_3$ av de utgångna.[4]

[3] Rullor med sammandrag för Jönköpings sammanslagna bataljon 1809/401, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Förslag över Kustarmén, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Vol. 115, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Sjukrapporter från finska kriget, M.A., Ö.M.

[7] Uppgift 2.2. 09 och 20.2. 09, Jönköpings sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/401, Lantvärnsarkivet, Kr.A. och i Jönköpings regementes arkiv 1808/13.

[8] I Jönköpings reducerade 2:dra bataljon: alla underofficerare tagna från lantvärnsmanskapet, 1809/501, i den sammanslagna bataljonen 1.4. 09: 18 man befordrade till underofficerare, Jönköpingsbrigaden 1809/401, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Vol. 69, Krigshandlingar, Kr.A.

[1] Byström, O., Jönköpings första landtvärnsbataljons intåg i Jönköping, Svensk militär tidskr. 1916, sid. 8. Bataljonschefens rapport 21.12. 08, vol. 27, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Cederström till K. Maj:t 15.3. 09, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Jfr Sveriges krig, VIII, bil. 35.

[4] I fredstraktaten 17.9. 09 fastställdes, att krigsfångarna skulle utväxlas, art. IX, Årstrycket 1809.

Kronobergs län.

Kronobergs län, som på ett tidigt stadium erhållit nedsättning av den föreskrivna styrkan 1,200 man till 1,000 man, till vilket antal bataljonerna också reducerades[5], är det första län i denna uppräkning, från vilket en hel bataljon varit på örlogsflottan. Då t. o. m. bägge länets bataljoner sändes till Karlskrona, är det ganska lättförståeligt, att förslag och rullor ej äro rikhaltiga, och att lantvärnets tillstånd ej blivit det bästa. I oktober ha bataljonerna förts till Karlskrona från Skåne, där hälsotillståndet varit relativt gott.[6] I november anhåller landshövdingen Mörner att få värva 200 man lantvärn till vargeringen.[7] Det kan inte bevisas, att detta skett, men det är dock ytterst troligt, att värvningen ägt rum under den tid Kronobergs lantvärn gjorde tjänst på varvet i Karlskrona, d. v. s. oktober och november. I mitten av november hemsändes 114 man »på bättring» och 8 såsom avskedade.[8] 298 friska och 93 sjuka ha kommit till Karlskrona. En så omfattande värvning till Kalmar regemente har enligt Pukes rapport förekommit i Karlskrona, att i början av mars 1809 blott 29 friska och 110 sjuka finnas kvar.[9] För tiden 1.1.—16.3. 09 anger en rapport följande mörka bild av Kronobergs lantvärn: hemskickade »på bättring» 255, sjuka 190, värvade 68, närvarande 29, befriade såsom 25-åringar 7, döda 47.[1] Bataljonens styrka hade reducerats från 1,000 till 600 nummer. Om man till denna rapport kunde lägga 200 tidigare värvade, 114 tidigare hemskickade och 8 avskedade, skulle ytterligare 82 man saknas men dödligheten sålunda dock ej vara särskilt omfattande. Minimum för antalet i Karlskrona avlidna är emellertid 105 man. Vid klädesauktion över död mans kvarlåtenskap ha munderingar till detta antal bortslumpats.[2] Då gruppen »avskedade» eller hemskickade ej upptages i ovannämnda förslag, torde rapporten endast avse förändringar under perioden i fråga. Det ofantligt stora antalet sjuka och hemförlovade »på bättring» ger emellertid till fullo intryck av en lantvärnskatastrof. Egendomligt nog innehåller dock icke läkarrapporten från Växjö några uttalanden om svårigheter eller om allvarligare farsoter. Endast ryktesvis vet provinsialläkaren något härom, och huvudsakligen ha äldre och svagare personer enligt hans uppgift avlidit. Däremot motiverar

---

[5] Jfr ovan sid. 89 f.

[6] Omkring 10.10. och 30.10. 08 ha bataljonerna avgått; förslag över dem, Kronobergs lantvärn 1808/103, 202, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[7] T. f. regeringens prot. nov. sid. 188, Orig. prot. 1808, R.A.

[8] Utmönstringsrapport 15–19.11. 08 från sjukhusen i Karlskrona, Sjömilitiekontoret, F IV: 8, Flottans arkiv i Karlskrona.

[9] Bataljonsförslag, Kronobergs lantvärn, I. och II. bataljonerna, 1808/103, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Gen.adj:s för flottan arkiv, Inkomna handl. 1809, vol. I, 5.3. 09, R.A.

[1] Kronobergs lantvärn 1809/101, Brigaden i allmänhet 1809, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Sign. 27: Sjömilitiekontoret 1:o, G. 1–4, Flottans arkiv i Karlskrona. Dylika auktioner höllos först åren 1810–11.

landshövdingen i skrivelse den 4 september 1809 rekryteringssvårigheterna med omfattande dödlighet bland lantvärnet på sjukhusen.[3] Varken dödlighet eller värvning kunna således fastställas till omfattningen; sannolikheten talar emellertid för att bådadera varit synnerligen omfattande.[4]

Kalmar län. Kalmar län uppsatte tre bataljoner, som så småningom blevo fulltaliga, varför 1,800 man torde ha utgått. Två bataljoner ha under hösten varit vid Södra armén. Den ena av dem avtågade till Karlskrona i augusti, varvid ganska omfattande rymning inträffade, 42 man, av vilka dock över hälften infångades.[5] Enligt rapporterna insjuknade stora delar av denna bataljon, hempermitterades efter tillfrisknande eller avledo i Karlskrona. Den friska styrkan av Kalmar lantvärn utgör därstädes endast 154 man vid den allmänna hemförlovningen efter omvälvningen.[6] Även bataljonen vid Södra armén har varit mycket allmänt sjuk under januari enligt månadsförslaget.[7] Sjukdomen synes emellertid endast varit av mycket övergående art, åtminstone i Skåne. Tillgängliga rapporter över länets lantvärn i dess helhet ge ingalunda beklämmande intryck. Landshövding Anckarsvärd skriver visserligen i mars 1809 och klagar över svårigheten att hålla den av alla tre bataljonerna nybildade lantvärnstruppen vid den föreskrivna styrkan av 900 man. Han förklarar, att endast under tiden november—februari hade inemot 400 man värvats, att många befriats och att många avledo på sjukhusen.[8] I motsvarande rullor kan verkligen en synnerligen omfattande värvning från lantvärnet konstateras.[9] Även om landshövdingens uppgift skulle innehålla någon överdrift torde det vara sannolikt, att man bör räkna med inalles minst 400 värvade intill revolutionen. En rapport från den $^{1}/_{3}$—$^{12}/_{3}$ 09 upptar 988 man; närvarande voro 156, i Landskrona 373 man, 36 i Karlskrona, 240 man på sjukhusen, 183 utom krigsorten.[1] Den senare rubriken torde med all säkerhet — hur oviss dess tolkning i många fall än visat sig — avse dem, som hemförlovats »på bättring» eller som konvalescenter. Man vet nämligen, att vid den stora utskrivningen i november från Karlskrona hemsändes 85 man av denna kategori, en man såsom avskedad.[2]

---

[3] Mörner till K. Maj:t 4.9. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[4] I Tidanders Anteckningar rör. Kronobergs regemente, sid. 192 uppges, att $^{3}/_{4}$ bortrycktes. Kronobergs regemente och vargering uppges 1.1. 09, ha haft 1,047 man sjuka.

[5] Tiodagarsförslag, vol. 53, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Puke till K. Maj:t 9.4. 09, Handlingar rörande örlogsflottan och arméns flotta, Sign. A I, B: 11, R.A.

[7] Månadsförslag för Södra armén, vol. 66, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Anckarsvärd till K. Maj:t, 9.3. 09, vol. 38, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Rekryterings- och vargeringsrulla vid Kalmar infanteriregemente, Mönsterrullor, vol. 1, Kansliet, Kronobergs län, V.L.A.

[1] Kalmar lantvärn 1809/1, Brigaden i allmänhet 1809, Lantvärnsarkivet, Kr.A.; jfr även om »utom krigsorten» ovan sid. 260 m. fl.

[2] Sign. 27: Sjömilitiekontoret 1:o, F: IV: 8, Flottans arkiv i Karlskrona.

Om hälsotillståndet lämnar lasarettsläkaren i sin rapport t. o. m. meddelandet med en bifogad förteckning, att han behandlat 112 man, av vilka ej mer än två avgått med döden.[3] Provinsialläkarens rapport omtalar ej heller några särskilt svåra förhållanden bland lantvärnet.

Dagen före revolutionen anges lantvärnets styrka, som ovan omtalats, inklusive sjuka och konvalescenter till 988. Antalet, som kunna redovisas, äro — utom dessa — 400 man värvade samt befordrade och befriade vid 25 års ålder, vilken senare grupp ej kan fixeras men möjligen kan sättas till 62 man. Då når man summan 1,450 för de redovisade. Förlusterna kunna sålunda intill denna dag ej överskrida 350 man eller $^1/_5$ och är förmodligen vida mindre. Sjukligheten var emellertid fortfarande utbredd men synes redan i april starkt ha avtagit.

Gotlands län.

Gotlands lantvärn tillkom under helt andra förhållanden än de övriga länens, såsom ovan utförligt omtalats. Några lantvärnsförluster kan man icke tala om i detta län. Manskapet hemförlovades före vinterns inbrott (i oktober), och från övningstiden ha inga svårigheter omtalats. Lantvärnet omfattade 1808 närmare 1,000 man[4]; under maj 1809 bragtes styrkan upp till 1,200 man.[5] Det är förvånande, huru det allmänna talet om lantvärnets katastrofala förluster även synas ha påverkat historiska framställningar rörande lantvärnet på Gotland.[6]

Blekinge län.

Blekinge lantvärn omfattade formellt 900 man, men endast 400 man hade utskrivits och sammandragits.[7] Med hänsyn till det svårartade tillståndet i Karlskrona i övrigt antyda Blekinge lantvärns rapporter icke iögonenfallande svårartade förhållanden. Den 15 mars 1809 upptas ungefär hälften såsom tjänstgörande, 26 sjuka, 19 värvade och 73 döda, 76 avskedade.[8] Mortalitetstabellen för år 1808 uppger, att 55 båtsmän och lantvärnsmän saknas.[9] Siffrornas huvuddrag bestyrkas av dagjournalen över den kommendering, som utgjorde huvudparten av lantvärnet.[1]

Skånes lantvärn.

Skånes lantvärn, som enligt förordningen skulle omfatta 3,600 man i fem infanteri- och en artilleribataljon, nådde inalles upp till en styrka av 3,200 man, varav fem infanteribataljoner under Jakob De la Gardie omfattande

---

[3] Läkaren i Kalmar, Provinsialläkarnas rapporter, M.A., Ö.M. Jfr nedan sid. 363, 414.

[4] Jfr ovan sid. 93.

[5] Månadsförslag, vol. 68, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Säve, P. A., Gotländska Minnen, sid. 27. Hans uppgifter återkomma missuppfattade i Grimberg, Svenska folkets underbara öden, VII, sid. 701.

[7] Jfr ovan sid. 89 f.

[8] Bataljonsförslag, Blekinge lantvärn 1809/50, Lantvärnsarkivet, Kr.A. — Jfr också förslag i Flottans arkiv, Karlskrona, sign. 27, Sjömilitiekontoret 1:o; E II: 3–4. Antalet 25-åringar bland de avskedade anges ej.

[9] Statistiska Centralbyråns arkiv.

[1] Holmberg, E., Ur kommendantens på sjökastellet Kungsholmen dagjournal 1808–09, Blekingeboken, 5, sid. 55.

2,600 man.[2] Hälsotillståndet vid Skånes lantvärn var genomgående relativt gott för de bataljoner, som lågo vid Södra armén.[3] Första bataljonen och en del av fjärde bataljonen användes emellertid vid flottans ödesdigra senhöstexpedition. Fördelningen av dödsfallen är enligt De la Gardies beräkningar, stödda på dödslistorna, intill 1 april 09: Första bataljonen 180 man, andra bataljonen 4 man, tredje bataljonen 68 man, fjärde bataljonen 40 man, vartill komma 61 man döda i Karlskrona, femte bataljonen 5 man; tillsammans 297 man. Enligt rullorna fick De la Gardie vid en något senare tidpunkt ett något avvikande resultat eller 331 man; anteckningen är daterad den 19 april 1809. Inalles redovisar De la Gardie 1,061 mans minskning i styrkan.[4] Egendomligt nog utgör näst största kontingenten befriade hemmansinnehavare 288 man. Uppgiften kan förefalla orimlig och saknar motsvarighet vid övriga lantvärnsförband. I rullorna kan man dock i viss mån finna bekräftelser för uppgiften, vilka torde kunna utesluta tvivel på dess riktighet.[5] Översikten är ju dessutom tillkommen mer än en månad efter revolutionen, då »åboar» ovillkorligt befriades. Värvade och befordrade uppgå till 232 man, de vid 25 års ålder befriade till 130 man; 5 man hade rymt, 75 man kasserats.[6] April-förslaget (30.4. 09) upptar 1,268 man i tre sammanslagna bataljoner.[7] Redovisade äro då ungefär 2,329 (d. v. s. 1,061 åt olika håll avgångna + 1,268 kvarvarande). Icke redovisade äro det ursprungliga antalet 2,600 minskat med 2,329 eller 271 man. Utgår man från 31 mars-förslaget får man i stället 1,450 man kvar i bataljonen och knappast 100 man, som icke kunna följas.[8] — Ytterligare en minskning av infanterilantvärnet har emellertid ägt rum. Vid reduceringen av de ursprungliga bataljonerna överfördes nämligen 225 nummer från fjärde bataljonen till Skånes artilleribataljon.[9] Av dessa voro emellertid, då överföringen skedde, 171 nummer vakanta, d. v. s. överföringen innebar, att 79 man övergingo från fjärde bataljonen till artilleribataljonen. I en rapport från denna bataljon meddelas, att de 171 vakanserna i f. d. fjärde bataljonen härröra från 61 man, som dött i Karlskrona, de övriga äro utstrukna ur rullorna såsom rymda eller vid uppsättningen icke anlända.[1] Bataljonens styrka hade aldrig varit mer än 530, varför den senare kate-

---

[2] Jfr ovan sid. 90 f.

[3] Se brigadförslag i koncept av De la Gardie, vol. 422, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Vol. 421, De la Gardieska saml., L.U.B.

[5] Diverse rullor och sammandrag av dylika, Skånska lantvärnsbrigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr nedan sid. 297 f.

[6] Koncept av De la Gardie, vol. 421, De la Gardieska saml., L.U.B.

[7] Månadsförslag 1–31 april 1809, vol. 66, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Månadsförslag, vol. 66, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Toll till De la Gardie 6.1. 09, vol. 378, De la Gardieska saml., L.U.B.

[1] Rapport 14.3. 09, Skånes sammanslagna artilleribataljon 1809, Skånska brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

gorien omfattar 70 man.[2] Emellertid hade ett tiotal befriats såsom 25-åringar och såsom fiskare; återstår för rymning eller annan obekant avgång ett obetydligt antal.[3] De la Gardies statistik måste med andra ord kompletteras med uppgifterna från en bataljonsdel, som avförts från hans överinseende.

Innan en slutgiltig översikt av Skånes lantvärn kan lämnas, måste alltså artilleribataljonens öde behandlas. Uppgifterna äro emellertid mycket begränsade. Den 14 mars anges 60 man närvarande, 349 man i fält, 8 frånvarande sjuka.[4] Av det sammanlagda antalet hade 79 man överförts från fjärde infanteribataljonen. 338 man kunna alltså redovisas. Minskningen, omfattande inemot 250 man, fördelar sig på förluster i döda, värvade, befriade och hempermitterade. Under år 1808 hade något mer än 100 man värvats och dödligheten varit mycket obetydlig.[5] Januari-förslaget upptager 6 man befriade vid 25 års ålder, 9 värvade, 2 döda, 3 hempermitterade. Kommenderingen i Stockholm har varit mycket hårt ansatt av kölden, och sjukligheten har även i Skåne varit stor i januari och februari. Det kan icke påvisas, i vilken utsträckning kommenderingen återvänt eller oskadd tagit värvning. Mindre kontingenter påträffas på spridda ställen, i vissa fall med omfattande sjuklighet.[6] Av den återgivna rapportens 338 man kan hälften, upptagna i förslagen såsom »utom krigsorten», ha lidit icke rapporterade förluster.[7] Det är icke uteslutet, att 100 man kunna hänföras till lantvärnsförlusterna. 100—150 man saknas således i redovisningen.

I sin helhet skulle alltså provinsen Skåne, som regelrätt borde ha uppställt 3,600 man men som ej presterade mer än 3,200 man, kunna ha förlorat närmare 500 man.

Hallands län.

Hallands lantvärn organiserades med största långsamhet. Först långt in på hösten hade andra bataljonen närmat sig den fastställda styrkan. Ej mer än 1,050 man torde sålunda utgått från provinsen.[8] Den ena bataljonen användes till största delen på skärgårdsflottan och var synnerligen väl bibehållen enligt förslagen därifrån under november liksom början av december.[9] Andra bataljonen har legat på fästningarna Varberg och Nya Älvsborg. Varberg har helt undgått sjuklighet. För månaderna januari till april 1809 var de sjukas antal bland 150—170 man, som lågo där, ytterst

---

[2] Vol. 422, De la Gardieska saml., L.U.B.

[3] Enligt annan uppgift skulle 250 — ej 225 nummer överföras. Bat.chefen till landshövdingen 14.3. 09, Skånes (sammanslagna) art. lantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Bataljonsförslag jan., april 1809, Skånes sammanslagna artilleribataljon 1809/1002, Skånska brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[5] Kristianstads artillerilantvärn, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[6] Brigadförslag för Norra fördelningen m. m., vol. 45, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Månadsförslag, febr.–april 1809, vol. 66, Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Månadsförslag, vol. 53, 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Rapporter från kommendering, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

obetydligt. På Nya Älvsborg var förhållandet mellan friska och sjuka det motsatta: i februari 41 friska, 203 sjuka.[1] Vid hemkomsten har skärgårdsflottans manskap insjuknat nästan helt och hållet. Redan vid årsskiftet upptager Västra arméns sjukhus stora kontingenter vårdade.[2] I Halland har sjukdomen enligt förslagen kommit mycket senare än på de flesta andra ställen. Cederströms rapport upptar Hallands lantvärn den 15 mars 1809 till 257 permitterade eller i tjänst och 494 sjuka.[3] 31 mars var sjukantalet 337 man.[4] En helhetsrapport föreligger vidare angående samma lantvärn; den är odaterad men torde höra samman med »slutmeningarna» av direkt motsvarande slag från avmönstringarna med lantvärnskårerna vid Västra armén och således vara tillkommen i april 1809.[5] Här upptages antalet sjuka till 310; de tjänstgörande äro 313 man. Värvade äro 103, spel utgjorde 6 man, 25-åringar 32 man, befriade som åboar 7, rymda 34 man, avskedade 3 man, kasserade 26 man, döda 139 man. 166 nummer uppges såsom oersatta, vilka med all sannolikhet utgöras av de nummer, som aldrig uppsatts. Reduceringen av den effektiva styrkan är således oerhörd. Ej mer än $^1/_4$ av de föreskrivna 1,200 man gjorde tjänst. Likväl är det icke sannolikt, att lantvärnsförlusterna, d. v. s. döda och obotligt sjuka, utgöra så mycket som $^1/_4$ eller 300 man.

Bohuslän. Bohusläns lantvärn påminner i mycket om Hallands. En mindre styrka användes till garnisonstjänst på Karlstens fästning, allra största delen på skärgårdsflottan. Bataljonerna torde ha varit praktiskt taget kompletta, d. v. s. 1,200 man ha utgått. Från början av oktober till slutet av november steg sjukantalet på skärgårdsflottan från 10 till 40 % av manskapet.[6] Under december blev tillståndet ännu sämre. Vid avmönstringen har sålunda större delen intagits på sjukhus. Enligt mönstringsrullan 27 januari 1809 ha 85 man avlidit[7]; 10 hade kasserats såsom odugliga. Västra arméns sjukhusförslag för samtliga kårer upptar redan för år 1808 81 man döda av 522 inkomna.[8] 248 voro enligt detta kvarliggande vid årsskiftet. Nedgången genom värvning har varit ganska stor, enligt omnämnda rulla 64 man, och 12 hade befordrats intill den 27 januari 1809. Under mars värvades enligt bataljonsförslagets uppgift 105 man. Såsom 25-åringar befriades 17 man.[9]

---

[1] Rapporter från kommenderingar, vol. 58, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Sammandrag av vårdade vid samtliga sjukhus vid Västra arméns Vänstra Flygel, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Månadsförslag, vol. 53, 57, Krigshandlingar, Kr.A.
Cederström till K. Maj:t, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Månadsförslag dec. 08–mars 09, vol. 57, 58, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Hallands sammanslagna bataljon 1809/vol. 2, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[6] Rapporter från kommenderingar, vol. 56, 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] Mönstringsrulla, Landskansliet, E VI:m, Göteborgs och Bohus län, G.L.A.

[8] Sammandrag av vårdade vid samtliga sjukhus vid Västra arméns Vänstra Flygel, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Månadsförslag, vol. 58, ib.

Bohusläns lantvärn upptages av Cederström den 15 mars till 765 man, varav $^1/_3$ voro sjuka.[1] Intill revolutionen hade minskningen alltså omfattat ungefär 430 man, av vilka inalles närmare 300 man ovan redovisats. I marsförslaget bekräftas dessa siffror i stort sett. Där redovisas 779 man, varav 17 fångna, 9 man i arrest.[2] Det är tänkbart, att ytterligare cirka 100 man, som felas i redovisningen, avlidit förutom dem, som upptagits i mönstringsrullan av den 27 januari 1809. Dödligheten skulle då bli $^1/_5$ av styrkan, men det är högst sannolikt, att andra faktorer väsentligen bidragit till denna minskning.

Göteborg.

Göteborgs artilleri-lantvärnsbataljon var fulltalig redan i början av juli.[3] Intill den 15 december 1808 kan bataljonen följas. Dess tillstånd synes vara utmärkt.[4] Tjänstgöringen i Göteborg utsatte icke bataljonen för sådana vedermödor, som blevo många andra lantvärnsbataljoners lott. Den 15 mars återfinnes bataljonen i generalfälttygmästaren Helvigs översikt och uppgår då till 418 man.[5] Reduceringen kan icke klarläggas i detalj, men förslagen från januari till och med mars antyda fortfarande avsevärt bättre hälsotillstånd än hos övriga lantvärnsförband.[6] I mars uppges sålunda 262 man friska, 78 sjuka och 100 kommenderade, tillsammans 440 man. 21 man äro fångna, 5 i arrest; under februari befriades 20 man vid fyllda 25 år. Redovisade nummer bli alltså 486. Härefter återstå ej mer än 114 man, som i allra sämsta fall kunna ha avlidit. I kommenderingen kunna dessutom okända förändringar ha ägt rum, men Göteborgs artilleribataljon har icke lidit några katastrofala förluster.

Skaraborgs län.

Skaraborgs län skulle uppsätta tre bataljoner. Detta skedde men med dröjsmål. 1,800 man är maximum för de utgångna. Uppsättningen av den tredje bataljonen uppsköts och har icke blivit av förrän i oktober.[7] Förmodligen blev denna långt ifrån fulltalig.

Vid avmönstringen den 27 april 1809 redovisas 556 man i tjänst, 172 man sjuka, 203 man döda, 156 värvade eller befordrade, 83 man avskedade, d. v. s. överåriga eller odugliga, 17 rymda eller uteblivna efter permission.[8]

Cederström uppger den 15 mars Skaraborgs lantvärn till 1,001 man, varav $^1/_3$ sjuka.[9] Denna summa motsvarar första och andra bataljonen, kompletterade ur den tredje, som aldrig kommit till Västra armén. En bataljon av Skaraborgs lantvärn användes vid skärgårdsflottan utanför Stockholm

---

[1] Cederström till K. Maj:t, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A.

[2] Månadsförslag, vol. 58, ib.

[3] Göteborgs artilleribataljon 1809/304, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[4] Månadsförslag, vol. 56, 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Förslag 16.12. 08–15.3. 09, vol. 69, ib.

[6] Månadsförslag, vol. 58, ib.

[7] Hierta till K. Maj:t 6.10. 08, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[8] Skaraborgs sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/400–406, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Cederström till K. Maj:t, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A.

och icke mindre än 252 man intogos på Kustarméns sjukhus; 200 man utskrevos dock och endast $^1/_{10}$ av de sjuka avled.[1]

Den tredje bataljonen användes till fångbevakning. Någon enhetlig uppgift om dess styrka föreligger ej. Den sändes åt olika håll: Torshälla mottog 80 man, Askersund 80, Vadstena och Linköping 180 man. Även Borås synes ha haft en dylik förläggning. I Arboga lågo i februari 1809 81 man, som dock möjligen äro identiska med någon av de nämnda kontingenterna. Bataljonens tjänstgöring sträckte sig ända in på år 1810 men var med all sannolikhet icke tillnärmelsevis så pressande som linjetjänst. I Vadstena uppges dock 9 man ha avlidit intill november 1809.[2]

Lantvärnsförlusterna från Skaraborgs län torde icke i väsentlig grad överstiga de 203 man, som rapporterats, och icke vara mer än $^1/_6$ av de utgångna.

Älvsborgs län. Älvsborgs län var det enda, som ålagts utgöra fyra lantvärnsbataljoner. Svårigheterna ledde till nedsättning av styrkan. Framför allt hade omfattande kasseringar minskat möjligheterna att hålla bataljonerna fulltaliga.[3] Man kan således räkna med att högst 2,200 man utgått från länet. I Cederströms rapport den 15 mars uppges Västgötadals (f. d. Älvsborgs första och andra bataljon) och Älvsborgs bataljon (f. d. Älvsborgs tredje och fjärde bataljoner) till resp. 790 och 958 man, av vilka 433 man voro sjuka.[4] Av Älvsborgs bataljon äro emellertid 613 upptagna i kolumnen för frånvarande. Cederström har, såsom nedan kommer att visas, icke erhållit uppgifter om förändringar bland dessa. Hans uppgift blir därför missvisande. En av länets ursprungligen fyra bataljoner hade tillhört Kustarmén och delat dess omfattande svårigheter. Lantvärnet från länet hade i övrigt deltagit i Västra arméns fälttåg. Västgötadals lantvärn hade haft stor sjuklighet under december och början av år 1809. I mars var denna emellertid på tillbakagång.[5] I Västra arméns sjukhus ha 207 man intagits, 62 man uppges ha avlidit under år 1808[6]; för första kvartalet anges för vardera kåren ungefär samma antal dödsfall vid Västra arméns sjukhus.[7] Cederströms uppgifter om bataljonernas nära nog förbluffande stora manskapsstyrka i dessa av kriget hårt prövade län kunna emellertid jämföras med ett säkrare och fullständigare material än ovanstående uppgifter. Båda

[1] Sammandrag av rapporter från Kustarméns sjukhus, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A.; tr. i Sveriges krig, VIII, bil. 2.

[2] Skaraborgs 3:dje lantvärnsbataljon 1808/305–7, 09/313, 353, 1810/300, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 92. 72 man kasserades och hemsändes vid mönstringen efter ankomsten till Västra armén, enligt Armfelts rapport 15.8. 08, vol. 32, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Cederström till K. Maj:t, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A.

[5] Månadsförslag, vol. 58, Krigshandlingar, Kr.A.

[6] Sammandrag av vårdade vid samtliga sjukhus vid Västra arméns Vänstra Flygel, vol. 57, Krigshandlingar, Kr.A.

[7] 61 och 53 man; Sjukrapport från finska kriget, M.A., ö.M.

kårerna ha avmönstrats. Den 26 april har sålunda Västgötadals (sammanslagna) lantvärnsbataljon blivit föremål för mönstring.[8] Här upptages effektiva styrkan till 555 man. Vakanserna — till antalet 645 — ha uppkommit efter hemförlovade, värvade eller rymda, rapporterar avmönstraren. Att han därvid utelämnat döda, beror förmodligen på skrivfel. I viss mån kan man nämligen fastställa, huru de 645 vakanserna uppstått. Från vissa kompanier ha sammanfattningar påträffats. Enligt dessa ha mer än 100 man värvats, 100 avlidit; i ett kompani uppges 27 man ha befriats vid 25 års ålder; vidare ha rymningar förekommit. Redovisningen kan knappast fullföljas längre med det tillgängliga materialet men synes ändå ange ungefär likartade förhållanden vid detta lantvärn som vid Skaraborgs.[9]

Älvsborgs lantvärn utgjordes av två kompanier vid Västra armén och två i Stockholm. Vardera av dessa båda kontingenter hade utgjort en bataljon. Vid Västra armén redovisades vid avmönstringen 620 nummer. Av dessa voro 375 vakanta. Ursprungligen hade 21 vakanser funnits, 110 man voro döda, 76 avskedade, hemförlovade eller befordrade, 168 hade värvats. Endast 110 man tjänstgjorde, lika många voro sjuka och 22 man hade rymt.[1] Av den bataljon, som kommenderats till Stockholm och nu räknades som sammanslagna bataljonens tredje och fjärde kompani, återfinnas omkring 300 man i tjänstgöring[2] och 40 man på sjukhus i Stockholm vid mars månads slut. 7 man hade under månaden avlidit[3]. Under år 1808 hade närmare 100 man av bataljonen avlidit.[4] Inalles äro således inemot 1,100 nummer redovisade. För januari och februari är ingen uppgift om dödligheten påträffad men även utan denna äro lantvärnsförlusterna $^1/_5$ av styrkan.

Sammanfattning.

Beräkningen av lantvärnsförlusterna är således förenad med mycket stora vanskligheter. Materialet måste samlas från vitt skilda håll. Rapporter, som måste användas för komplettering av varandra, äro ofta avlämnade vid något växlande tidpunkter och uppvisa då smärre motsägelser, även när de överensstämma i huvudsak. I några fall saknas uppgifter helt och hållet, i andra visa de sig vara otillförlitliga. Efter den källvärdering, som lämnats vid behandlingen av varje län, torde nu en samman-

---

[8] Västgötadals (f. d. första och andra bataljon av Älvsborgs lantvärn) 1809/100, Älvsborgs brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[9] Västgötadals sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/111, 120, 130, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] Älvsborgs sammanslagna lantvärnsbataljon 1809/251, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Jfr Sveriges krig, VIII, bil. 18; styrkebesked 1.3. 09.

[3] Sammandrag av samtliga rapporter från Kustarméns sjukhus mars 1809, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A.

[4] Dito för år 1808, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2.

fattning av undersökningens resultat kunna göras. I flere fall grundar sig detta självfallet mera på sannolikhetsberäkning än på bevis med bindande material. Tabellen nedan anger de uppgifter, som påträffats, helt oavrundade, ehuru de oredovisade numren göra alla detaljer synnerligen ovissa. Ett par sannolikhetsvärden rörande detaljer ingå också oavrundade på ovan redovisade grunder. Fet stil anger säkra uppgifter, kursiv stil relativt säkra, övriga uppgifter beteckna uppskattade värden.

Undersökningens resultat.

Enligt tabellen skulle alltså 43 (39,6) % av de till lantvärnet utskrivna ha funnits kvar i tjänst *vid revolutionen*[5]; 16 (14,1) % skulle ha varit sjuka, tillsammans således över hälften av den planerade styrkan 30,500 man; 13 (12,6) % skulle ha värvats och 4 (3,5) % befriats vid 25 års ålder eller såsom åboar. Den senare siffran är med all sannolikhet för låg, då den endast representerar de län, från vilka samlad uppgift om befrielsen föreligga. *Av det ursprungliga antalet* hade vidare 2,550 man aldrig deltagit i fält. Av detta utgöra de uppräknade kategorierna 78 %; c:a 2 % utgjordes av rymda, fångna och i arrest; återstår således omkring 1/5 för de egentliga lantvärnsförlusterna av de 30,500 man, som vid utskrivningen bestämdes till att deltaga. *Av de utgångna* utgöra grupperna 78 %, medan förlusterna, förutom rymda, fångna etc., utgjort 22 % eller c:a 1/4. Siffran är ett maximum på grund av avskedades tillfrisknande, minskning genom icke rapporterad rymning, krigsfångars återkomst, högre antal befriade vid 25 års ålder och såsom åboar, fiskare m. m., okända värvningar, okända kasseringar vid mönstringarna, okänd övergång till armén, okänd överföring till spel, detacheringar av växlande slag m. m. Av de cirka 4,000 värvade kunna emellertid en viss del ha avlidit i armén.[6] Det är dock alltför högt att uppskatta dessa till 1/4 av samtliga värvade, då överföringen till allra största delen ägde rum mycket sent, dec. 1808–mars 1809 och endast de, som då utgjorde eliten, utvaldes.

Korrigering av ovanstående.

Inom de olika grupperna ha säkra uppgifter sammanförts

[5] Inom parentes anges procenttalet för resp. grupper av det ursprungliga antalet. I några fall torde detta tal vara riktigare, då bataljonerna nämligen verkligen uppnådde sitt fastställda antal men kassationsmönstring företogs på ett tidigt stadium.

[6] Om avgången i armén se nedan sid. 285 f.

Lantvärnets sannolika tillstånd våren 1809.

	Enligt förordningen den 26 mars utskrivna och i rullorna ursprungligen uppförda.	Minskning genom utskrivningssvårigheter, beviljade nedsättningar, uteblivna vid mönstringen, på ett mycket tidigt stadium kasserade	Friska kvar vid revolutionen mars 1809	Sjuka kvar vid revolutionen mars 1809	Värvade, befordrade till officerare och underofficerare	Befriade vid 25 års ålder eller såsom åboar	Rymda, fångna, i arrest	Kasserade, förstörda	Döda enligt uppgift	Saknade eller felande i redovisningen av de ursprungligen utskrivna 30,500, d. v. s. möjligen också döda
Västerbottens län	**400**	—	**120**	**84**	**64**	**7**	—	—	**114**	**11**
Västernorrlands »	**400**	—	**349**	—	**50**	—	—	—	**1**	—
Gävleborgs »	**600**	—	**229**	—	**254**	**36**	**3**	**37**	**18**	**23**
Kopparbergs »	1,800	50	500	482	108	74	60	—	494	32
Värmlands »	1,800	300	500	500	10	31	18	8	360	400
Örebro »	*1,200*	—	*665*	*102*	*80*	13	—	13		
Västmanlands »	*1,200*	—	*624*	*70*	*200*	*50*	—	—	*318*	*88*
Södermanlands »	*1,200*	—	*500*	*174*	*100*	*39*	*37*	—		*200*
Uppsala » / Stockholms »	*2,400*	*200*	*925*	*200*	*250*	*50*	*125*	—	*400*	*250*
Stockholms stad	600	—	300	32	119	—	2	—	130	17
Östergötlands län	**1,800**	**300**	**450**	**137**	**600**	50	—	—	104	159
Jönköpings »	**1,800**	**450**	**410**	**310**	**225**	55	**100**	—	**150**	100
Kronobergs »	1,200	200	145	400	200	7	—	8	105	135
Gotlands »	**600**	**400** [1]	**1,000**	—	—	—	—	—	—	—
Kalmar »	**1,800**	—	*730*	*240*	*400*	*60*	*20*	—	150	200
Blekinge »	**900**	**500**	**206**	**26**	**19**	*26*	—	*50*	**73**	—
Skåne	*3,600*	*400*	*1,550*	*250*	*420*	*425*	*5*	*75*	*400*	*75*
Hallands »	**1,200**	**150**	**313**	**310**	**103**	**39**	**34**	**29**	**139**	83
Göteborg	*600*	—	*326*	*78*	—	*20*	*26*	—	—	*150*
Bohuslän	**1,200**	—	**500**	**265**	**181**	**17**	**36**	**10**	**85**	106
Skaraborgs län	*1,800*	*200*	*800*	*250*	*156*	*40*	*17*	*43*	*203*	91
Västgötadal	*1,200*	*100*	*534*	*254*	*100*	*27*	—	—	*100*	*85*
Älvsborgs »	*1,200*	*100*	*400*	*150*	*200*	—	*25*	*75*	*220*	*30*
Summa	30,500	2,550	12,076	4,314	3,839	1,066	508	348	3,564	2,235
									5,799	
% av det ursprungliga antalet		8,4	39,6	14,1	12,6	3,5	1,7	1,1	11,7	7,3
									19	
									20,1	
							c:a 22			
% av de utgångna			43	16	13	4	c:a 2	22		

[1] Överskott.

med uppskattningar. En annan och viktigare felkälla förorsaka befordringarna. I summan för »värvade, officerare, underofficerare» ha i regel icke de lantvärnsmän blivit medräknade, som omedelbart togos till officerare eller underofficerare, då dessa detaljuppgifter icke blivit föremål för någon samtida sammanfattning. De utgjorde ett avsevärt antal. På grund av den ovan omtalade bestämmelsen om användande av dugliga lantvärnsmän på officers- och underofficersposter torde minst 102 ha befordrats till officerare omedelbart och minst ungefär 4 gånger så många till underofficerare, d. v. s. inalles över 500 man.[7] En mindre del av denna kategori har förmodligen avförts från lantvärnsstyrkan omedelbart och förorsakat en förminskning av antalet uttagna, vilken siffra (c:a 28,000) därför är oriktig och approximativt torde kunna höjas med 2 à 300 man. Vidare har en mindre del ingått i de uppgifter om befordrade, som senare lämnats, och fördenskull i några fall kommit med i kolumnen för värvade, officerare, underofficerare, men många äro ej på detta sätt redovisade. Även denna siffra bör därför ökas med åtminstone 2 à 300 man, medelst avrundning till 4,100 man. — Detta är den enligt bestämmelserna påbjudna minimala omfattningen av dylik befordran. Men man vet, att det stod varje brigadchef fritt att befordra flera, och att bristen på officerare och underofficerare var synnerligen stor. Denna felkälla kan därför vara avsevärt större. Förhållandena i vissa län antyda, att den är stor, t. ex. vid Närkes, Jönköpings lantvärn. Då officerskåren utgjorde cirka 700 man och underofficerarna voro något flera, kan en felberäkning på ytterligare något, kanske några 100-tal man icke alls anses osannolik.[8] I några fall ha bataljonerna haft en s. k. »mindre och ringare stab». Västgötadals sammanslagna bataljon har t.ex. haft 6 man i den förra, 2 i den senare. Dessutom har i detta fall 14 man i nummer tjänstgjort såsom trumslagare. Här möta vi således ytterligare en oredovisad minskning. Den torde ej vara så vanlig men ändå motivera en ytterligare sänkning av de oredovisade dödsfallen med något 100-tal.[9]

[7] G. O. 7.4.08, vol. 2, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 13. Jfr ovan sid. 105 ff.

[8] Jfr Sveriges krig, VIII, bil. 13.

[9] Bat.-förslag 1809/100, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Ett annat exempel är Hallands lantvärn, se ovan sid. 276.

Lägges härtill den bristande redovisningen av 25-åringarna etc., som torde behöva en korrigering upp mot 1,500 man[1], blir kolumnen oredovisade reducerad till mindre än 2,000 man och siffran för bortgången ytterligare sänkt till cirka 18 (17) %, även om dödligheten bland de värvade uppskattningsvis sättes mycket högt. Detta innebär åter en avsevärd sänkning av förlustsiffran. Den är dock icke säker och uppväges i någon mån av dödsfall bland hempermitterade och efter revolutionen.[2] *Riktigast torde vara att uppskatta förlusterna till var femte man.*

Sannolikt slutresultat.

Lantvärnets förluster ha sålunda i stort sett relativt väl låtit sig uppskattas. Det har visat sig, att tidigare föreställningar om dessa genomgående, ja nästan utan undantag varit överdrivna. Mest markant är kanske E. Zeehs yttrande angående Stockholms lantvärns förluster.[3] Dessa hade Zeeh funnit vara ungefär en 1/4 av truppen. Likväl ansåg han framgå, att denna lantvärnskår varit undantagen från lantvärnets allmänna olycksöde. Han tillägger, att det inte får anses katastrofalt för en trupp att under de omständigheter, som 1808–09 förelågo, förlora 25 % av styrkan. Förlusterna voro nästan uteslutande sotdöda. Enligt denna måttstock skulle, som framgår av det ovanstående, ej blott denna kår utan — om man räknar med de genomsnittliga förhållandena — lantvärnet i dess helhet kunna undantagas från det olycksöde, som allmänneligen anses ha blivit dess del.

Förlusterna vid lantvärnet ha tidigare starkt överdrivits.

En bedömare, som i sin beräkning närmat sig den siffra, som undersökningen fått till resultat, är Forselius i sin publicerade anonyma brevväxling med Agardh. Han räknade emellertid med förlusternas fördelning på ett oriktigt sätt. På grundval av statistiken ansåg han sig kunna konstatera, att lantvärnet blott bortsmält till en åttondel.[4]

En annan författare har också kommit till ett likartat resultat, då han liksom Forselius begagnat det statistiska materialet. Avgången skulle enligt hans beräkning t. o. m. ha varit *lägre* än

---

[1] Jfr ovan sid. 207 f.

[2] Vid Kustarméns sjukhus avledo april–aug. 191 man av lantvärnet. Se nedan sid. 323 f. och angående lantvärnets sjukdomar och epidemier nedan sid. 359–443.

[3] Zeeh, Lantvärnet 1808–09, sid. 56, Stockholms Försvar 1926.

[4] [Agardh, C. A., Forselius, C. A.], Penningebristen och penningeväsendet, behandlade i bref af Julius och Junius, sid. 149.

vad ovanstående undersökning givit vid handen; det är Örströms ovan omtalade uppskattningar som åsyftas. Det osäkra i hans material är redan omtalat, och de invändningar, som Clason framfört, ha till fullo bekräftats.[5] En träffande överensstämmelse visar däremot resultatet med den av A. Jansson berörda, korrigerade statistikens uppgifter om förskjutning i antalet kvinnor på 1,000 män, som motsvarade en ökad dödlighet av omkring 6,000 män i åldern 20–25 år. Delvis är den dock endast en tillfällighet, då många felkällor finnas.[6]

Någon exakt siffra för vilken andel, som en trupp normalt kunde anses förlora i krig, utan att särskilt dåliga förhållanden förelegat, finns givetvis inte. En generell sådan kan inte gärna anges, och den skulle i stort sett sakna intresse. För lantvärnets del har också gjorts gällande, att ett stort antal lantvärnsmän insjuknade vid hemkomsten och då avledo.[7] Översikten ovan visar, att detta i flera fall omtalas, men att man vid lantvärnets inkallelse något senare i regel så småningom återfann kårerna relativt fullständiga. Vissa källor från 1860-talet, då debatterna om understöd gåvo extra belysning åt lantvärnets förluster, varom mera nedan, tala ett tydligt språk i samma riktning.[8]

Det är en avsevärd reducering av olycksskildringarna, som det föregående resulterat i. Den av relativt tillförlitliga sagesmän antagna siffran $^2/_3$ för bortgången har med ganska stor visshet reducerats till $^1/_4$ eller kanske rentav $^1/_6$. Resultatet — så överraskande det kan synas — saknar emellertid ingalunda mycket tydliga paralleller och är därför minst av allt sensationellt. Omvärderingen av Gustav IV Adolfs tidevarv, som alltifrån Clasons arbeten fortgått steg för steg, visar genomgående resultat av detta slag. Konungens åtgärder ha av hans motståndare nedsvärtats till oigenkännelighet. Flera rent siffermässiga beräkningar, som särskilt tydligt ligga i linje med detta resultat, ha förut publicerats, t. ex. rörande den handelsstatistik, som 1809 års män lämnade i riksakten.[9]

---

[5] Jfr ovan sid. 249 f.

[6] Jfr ovan sid. 250 f.

[7] Jfr nedan sid. 440. — Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 16 f.

[8] Jfr nedan t. ex. sid. 330 f.

[9] Jfr Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809, sid. 167.

Men hur stor är avgången från lantvärnet i jämförelse med andra krigsförluster? Framställningen har redan på spridda punkter upptagit sidoblickar, ägnade att skänka ett visst perspektiv åt lantvärnets förluster. Möjligheterna härtill äro begränsade till de uppgifter, som finnas i litteraturen. Jämförelsen kan därför göras blott med reservation för de nya rön, som möjligen specialundersökningar angående avgången i krig kunna komma att giva.

Jämförelser med förlusterna bland övriga trupper.

Samtidigt som Clason lämnar uppgiften, att lantvärnet förlorat minst 2,379 man på sjukhus, kan han meddela, att motsvarande minimisiffra för armén och flottorna i övrigt var nästan precis 10,000 man.[1] Denna beräkning grundar sig på sjukhusstatistiken, som emellertid ej varit honom känd i sin helhet — dock äro undantagen ej omfattande. Han anser likväl, att ett mycket stort antal avlidna ändå säkerligen tillkommer; framför allt sådana som ej dött på sjukhus.

För lantvärnets del har det också visat sig, att den av Clason med stöd av dessa rapporter konstaterade avgången ej utgör hälften av det antal, som kan ha avlidit. För de ordinarie truppernas del bör siffran förmodligen ej höjas lika mycket, ehuru säkert åtskilligt. En specialundersökning angående avgången vid de *svenska* regementena har företagits under förberedelserna för Generalstabsverket över Sveriges krig 1808–09. Denna har sammanfattats i en tablå, som emellertid icke genomgående anger källorna.[2]

Den tyder på förhållanden, som äro ganska likartade lantvärnets. De effektiva numren vid de svenska regementena voro cirka 21,700 man vid 1808 års ingång. Under kriget har enligt rullornas uppgift endast ett ytterst litet antal stupat i strid. Detta är knappast större än antalet i strid fallna lantvärnsmän, blott 163 man. Antalet på sjukhus avlidna utgör närmare 1,500 man och döda på obekant ort 3,300 man. Härtill kommer en avgång

---

[1] 12,847 minskat med 2,379 för lantvärn och en obekant del av båda grupperna. Statsvet. tidskr. 1907, sid. 131 f.

[2] Vol. 393, Krigshandlingar, Kr.A.

Kolumn och not-anteckningar göra ett synnerligen förtroendeingivande intryck. Uppgifterna finna i vissa fall motsvarighet i resp. regementshistorier.

av 2,700 man avskedade och 2,500, som dels fallit i fångenskap, dels äro sådana, för vilka avgångens orsak är okänd. Inalles ha regementena enligt rullorna följaktligen förlorat över 10,000 man.

I jämförelse med lantvärnstabellen är gruppen »avskedade» påfallande stor, men då den sista gruppen till största delen torde vara oredovisade nummer, kan man säga, att skillnaden är obetydlig; den olikhet, som föreligger, är för liten för några slutsatser.

Utan att den intressanta frågan om huru stora lantvärnets förluster äro i förhållande till övriga förbands under kriget har kunnat besvaras, kan man dock påvisa sannolikheten av minst lika svårartade förhållanden vid regementena.

Jämförelse med förlusterna under andra krig.

En specialutredning över frågan om avgången i krig utfördes, som ovan omtalats, i mitten av 1800-talet av dåvarande fältöverläkaren Liljewalch. Hans resultat bekräftas i vissa fall av motsvarande uppgifter i litteraturen. Från Gustav III:s krig mot Ryssland uppger han sålunda stora förluster. De i strid stupade äro ej särskilt många. Största antalet utgöra de, som dött på sjukhus eller ombord på flottan. Under den tid av ungefär två år, som armén låg i Finland, förlorade den inklusive avgången vid arméns flotta i det närmaste 10,000 man i döda på sjukhus, 1,500 stupade i strid och 1,225 man sårade.[3] Uppgifternas riktighet kan bekräftas. De torde vara hämtade ur Meijerfeldts passagejournal, som upptar exakt samma siffror.[4] Detta välkända missförhållande under Gustav III:s krig, som i historien betraktas såsom framgångsrikt, ställer lantvärnets olyckor i en mera rimlig belysning. — Än värre voro emellertid missförhållandena vid örlogsflottan.[5] Enskilda stickprov i det material, som uppbyggt dessa slutsiffror, bestyrka riktigheten av dessa och visa också hän på missförhållanden, som icke stå omständigheterna tjugo år senare efter. Det finns sålunda för Dalregementet listor över antalet på sjukhus avlidna från detta krig,

[3] Liljewalch, a. a., sid. 14 ff. Mankell, Uppgifter om krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning, II, sid. 448.

[4] Passagejournal, Egenhändiga handlingar, General Meijerfeldts fältexpedition, Krigshandlingar 1788–90, Kr.A.

[5] Stavenow, Den gustavianska tiden, sid. 190 f.

som tillsammans upptaga en förlust av omkring 200 man under de tider, då armén låg i vinterkvarter.[6]

Slutsatsen av det ovanstående torde vara tydlig: missförhållanden av likartat slag som lantvärnets ha förekommit även under 1788–90 års krig.

Ytterligare några jämförelser kunna vara motiverade. Från pommerska krigets tid finnas utförliga rapporter, återgivna i de klassiska skildringarna och i speciallitteraturen. Svårigheten att hålla regementena kompletta orsakades icke av avgången i strid. Den var ytterst ringa. Tvärtom var det de långa inaktivitetsperioderna, som hade förödande verkningar. Antalet sjuka har vuxit vissa tider, så att det uppgår till 1/3, d. v. s. till de procenttal, omkring vilka lantvärnets röra sig även under de mera påfrestande tiderna.[7] En mycket detaljerad tablå över Livregementets till häst förluster visar hän på liknande förhållanden.[8] Att den stora sjukhusdödligheten icke var något exceptionellt göres gällande av Malmström och Liljewalch, som lämna överensstämmande uppgifter.[9]

Gå vi ytterligare ett steg tillbaka i Sveriges historia, finna vi exempel på ännu sämre förhållanden. Uppgifterna om förlusterna under finska kriget 1741–43 visa tydligt på katastrofartade förhållanden. Malmström uppger en avgång under krigets första skede, som motsvarar den, som finska kriget 1808–09 medförde.[1] Krigets främste skildrare, N. Tengberg, omtalar, att Stockholmseskadern av skärgårdsflottan och örlogsflottan lidit stora förluster genom farsoter under patrulleringen i Finska viken. Enligt Tengberg skulle endast dessa förluster uppgå till mer än 6,000 man, d. v. s. en avgång, som är större än lantvärnets slutliga.[2]

[6] Landskontoret, G I e, n:r 5, Kopparbergs län, U.L.A.

[7] Säve, T., Sveriges deltagande i sjuåriga kriget, sid. 254 ff., 281, 287 m. fl.

[8] Braunerhielm, Kungl. Lifregementets till häst historia, IV, sid. 168.

[9] Malmström, a. a., IV, sid. 336, 344, V, sid. 121 f. Liljewalch, a. a., sid. 14 f.

[1] Malmström, a. a., III, sid. 9, 44, 92. Han är fullt medveten om svårigheten att fastställa avgångens omfattning. Jfr ib., III, sid. 19: motsägande uppgifter om förlusterna vid Villmanstrand. — Jfr vidare Heckscher, Ekonomisk-historiska studier, sid. 266 ff.

[2] Tengberg, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland åren 1741–1743, II, sid. 115. — Uppgiften är hämtad ur Krigsexpeditionens sekreta relation 20.8. 1742.

Dessa jämförelser ha utförts på grundval av ett ofullständigt eller icke alltigenom tillförlitligt material, och vissa korrigeringar kunna förmodligen göras av litteraturens uppgifter. Men de visa ändå, att de stora förlusterna vid lantvärnet — i den mån man kan tala om sådana — ingalunda äro en företeelse, som saknar motsvarigheter i Sveriges krigshistoria under seklet närmast före lantvärnets tillkomst.

VII. Lantvärnet efter revolutionen.

Lantvärnet efter revolutionen enligt tradition och litteratur.

Uppgifterna i litteraturen om lantvärnet efter revolutionen äro synnerligen fåtaliga. Historisk Taflas författare förklarar kategoriskt, att svenska folket blott genom revolutionen räddades från en fortsättning av lantvärnsolyckorna, vilka annars skulle ha återkommit i form av nya utskrivningar.[1]

Bland 1800-talets historiska framställningar av finska kriget är det inte heller någon, som mer än helt parentetiskt antytt, att lantvärnets historia fortsätter efter revolutionen. Montgomery skildrar en avmönstring vid Stockholms lantvärn enligt en relation, som påvisar den nya regimens likgiltighet för lantvärnsmännens öden efter krigstjänsten.[2] Meijer, Björlin, Suchtelen, Swederus och Nordensvan däremot beröra ej lantvärnet efter revolutionen.[3] Denna litteraturens förtegenhet torde ha sin orsak i att ej heller de mera kända memoarerna från tiden ha något av större intresse att berätta.[4]

I flertalet senare bidrag till tidens historia framstår lantvärnet framför allt såsom en självfallen orsak till motviljan mot allmänna värnplikten från och med riksdagen 1809—10. Boëthius har på ett oemotsägligt sätt fäst uppmärksamheten på sambandet mellan detta motstånd och de sorgliga erfaren-

[1] Granberg, Historisk Tafla, III, sid. 16.

[2] Montgomery, Kriget emellan Sverige och Ryssland 1808 och 1809, II, sid. 78 f. Se vidare [Mankell], Svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt etc., sid. 171 ff.

[3] Meijer, Kriget emellan Sverige och Danmark. Björlin, Finska kriget 1808 och 1809, sid. 331–349. Suchtelen, Kriget emellan Sverige och Ryssland 1808–09, Swederus, Sveriges krig och politik 1808–1815, Nordensvan, Finska kriget 1808–1809.

[4] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 319 ff.

Ehrenström, Efterlemnade anteckningar, II, sid. 589, v. Engeström, Minnen och anteckningar, II, sid. 123 ff. m. fl.

heterna från lantvärnet.[5] I sitt stora arbete om försvarsfrågans historia har A. Jansson fördjupat denna uppfattning och tillämpat den ända fram till 1853.[6] Båda dessa i och för sig epokgörande framställningar kunna emellertid leda till en oriktig föreställning om lantvärnets roll i värnpliktstankens utveckling och framför allt om Gustav IV Adolfs insatser i förhållande till hans efterträdares. Icke respektive författares sätt att lösa sin uppgift utan själva uppgiftens avgränsning är orsaken härtill. För en skildring av lantvärnets historia fordras först och främst en framställning av själva lantvärnsarméns fortsatta öden. Denna sida av lantvärnets historia efter revolutionen, som icke behandlas av Boëthius och Jansson, står däremot i centrum i Generalstabsverkets skildring av lantvärnet efter revolutionen.[7]

Det följande avser att vara en sammanställning och delvis en komplettering av två olika sidor av lantvärnets historia efter den 13 mars, som alltså tidigare behandlats i skilda sammanhang. Lantvärnets historia uppvisar en sällsam växelverkan mellan militära och värnpliktshistoriska inslag.

Lantvärnet som orsak till revolutionen: I memoarer.

Stavenow har karakteriserat den allmänna opinionen mot Gustav IV Adolf sålunda: Konungen behöll i det längsta folkets förtroende. »Först Finlands förlust, lantvärnets olyckor och den orimliga krigsgärden omstämde allmänheten.»[8] Vilka äro då källbeläggen för denna lantvärnets roll som en av de viktigaste revolutionsorsakerna? Efter den föregående omvärderingen av lantvärnets olyckor påkallar denna fråga en särskild granskning.

Från de olika lantvärnsförbanden föreligga knappast uppgifter om någon politisk misstämning. I den mån uttryck av missbelåtenhet förspörjas, vända sig dessa mot officerare eller

[5] Boëthius, S. J., Frågan om införande af allmän värnplikt vid riksdagen 1809–10, H.T. 1906.

[6] Jansson, A., Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, senare delen; sammanfattning, sid. 710 ff.

[7] Jfr Sveriges krig, IX.

[8] Stavenow, Den gustavianska tiden, Sveriges Historia till våra dagar, del X, sid. 390.

Ännu starkare har denna roll som spridare av missnöjet understrukits i äldre framställningar. Jfr ovan sid. 2 ff.

andra myndigheter och — så vitt bekant — aldrig mot konungen. Däremot har lantvärnet flera gånger uttalat sin tillfredsställelse med och tillit till konungen.[9] Dessa yttranden ha förmedlats blott genom officiella skrivelser och kunna givetvis icke alltigenom tagas såsom objektiva källor, men uppgifter av motsatta slaget saknas praktiskt taget. Från lantvärnet självt spred sig ej den misstämning, som resulterade i revolutionen. Efter det gnissel, som fansvärjningen åstadkommit, hade rymningar förekommit såsom ganska talrika tillbud av ohörsamhet vid lantvärnet. Det politiska inslaget i dessa hade dock varit ytterst svagt och motiven legat närmare, oftast i lokala missförhållanden.[1] Vid tiden för revolutionen hade visserligen i ett landskap förmärkts missbelåtenhet och en viss oro, nämligen i Skåne.[2] Orsaken var att avlöningen dröjt. Oron kan emellertid knappast ha tagit allvarligare former redan vid revolutionen, då man vet, att det var just till Skåne Gustav IV Adolf tänkte fly på morgonen den 13 mars. Däremot har med all sannolikhet det tragiska skådespel, som debarkeringen av skärgårdsflottans lantvärn utgjorde, haft stark politisk inverkan. Stockholms befolkning, d. v. s. landets starkast opinionsbildande del, var i tillfälle att göra de mesta iakttagelserna vid det lantvärn, där missförhållandena voro störst. Detta faktum har ökat lantvärnets roll såsom orsak till revolutionen.

Flera memoarer och liknande källor betona huru den behandling lantvärnet rönte, haft betydelse för revolutionens utbrott. Av dessa äro dock åtskilliga relativt otillförlitliga. Björnstierna lämnar sitt påstående tillsammans med uppenbart oriktiga uppgifter.[3] Skjöldebrand framhåller lantvärnsförsöket som en av den gustavianska regimens svåra försyndelser. För sitt eget

---

[9] T. ex. Bohusläns lantvärn, Landskansliet, E VI m, vol. 9, Göteborgs och Bohus län, G.L.A. — Se också ovan sid. 213, uppgifter av Karlén.

[1] Jfr ovan sid. 120 ff., 209 ff.

Det omfattande materialet är i övrigt anmärkningsvärt fritt från källor av detta slag. Jfr t. ex. Hofsten, Bref från 1809 års riksdag, II, sid. 44: en plan att slå ihjäl alla officerare vid Västra armén. Jfr vidare Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 115–132, Ehrenström, Efterlemnade anteckningar, II, sid. 595. Se Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 269, 271 m. fl.

[2] Jfr nedan sid. 317 ff.

[3] Björnstierna, Anteckningar, II, sid. 39.

lantvärn gör han dock ett lika kraftigt undantag, som emellertid i sin tur icke särdeles väl stämmer med det samtida officiella materialet.[4] I förbigående nämnes lantvärnet som en bidragande orsak till revolutionen i överste Brelins och Bernhard von Beskows memoarer och likaledes av general Silfversparre.[5] Bland ytterligare stöd för denna lantvärnets roll kan nämnas, att Trolle-Wachtmeister omtalar, att Lagerbring hotades med följderna av att ha signerat lantvärnsförordningen, då han icke omedelbart ville ansluta sig till de revolutionära, och vad memoarerna innehålla om skärgårdsflottans debarkering.[6] Att Adlersparres brevväxling överflödar av starka ord om huru missförhållanden vid Västra armén, bl. a. vid lantvärnet, nödvändiggjorde revolutionen är ovan omtalat. Som objektiva källor torde hans uttalanden ej kunna räknas.[7]

Gentemot dessa relativt talrika, ehuru icke genomgående tillförlitliga uppgifter, att lantvärnets öden spelat en viktig roll, påträffas en märkbar förtegenhet i de källor, som utförligast behandlat läget just vid revolutionen: Hedvig Elisabeth Charlottas memoarer, Tibells ämbetsberättelse och med reservation för vad som ovan anförts Trolle-Wachtmeisters. I dessa och andra källor omtalas däremot gardesdegraderingen efter det misslyckade landstigningsförsöket som en avgörande vändpunkt för stämningen.[8]

En granskning av de viktigaste berättande källornas uppfattning av orsakerna till revolutionen ger vid handen, att lantvär-

[4] Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 38, 104.

[5] Öfverste Brelins Anteckningar 1809–1818, Svenska memoarer och bref, I, sid. 15 f. Beskow, Levnadsminnen, sid. 90.

[G. Adlersparre], Handlingar rörande äldre, nyare och nyaste Sveriges historia, III, sid. 202, vari Silfversparre redogör för ett samtal med konungen efter dennes bortförande till Gripsholm.

[6] Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 144. Jfr ovan sid. 223 ff.

[7] Adlersparres brev till Billberg nov. 08.–mars 09, Billbergs samling, vol. II, Kr.A. Jfr ovan sid. 241 f.

[8] Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok, VIII, sid. 245.

Björnstierna, Anteckningar, I, sid. 364.

Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 94.

Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 72 f.

E. Tegnér, Friherre Jakob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution, H.T. 1895, sid. 236.

net ofta nämnes som en av de främsta, men att andra händelser torde ha påverkat händelseförloppet i minst lika hög grad, och att åter andra källor visa en förtegenhet, som tyder på att man inom den historiska litteraturen har överskattat lantvärnets roll i detta avseende.

I offentliga deklarationer.

I ett hänseende är emellertid lantvärnets betydelse för revolutionen mycket skönjbar. Det är i propagandan och de offentliga deklarationerna. Då revolutionen bröt ut i Karlstad, förklarade Adlersparre i sin stora deklaration: »Sweriges Ungdom är ryckt från Jordbruket för at naken och wanwårdad blifva ett Rof för sjukdomar och döden.» Detta var en av de mera framskjutna punkterna i hans register över den gustavianska regimens svåraste försyndelser. Vid avmarschen från Karlstad hemförlovade Adlersparre den där förlagda lantvärnstruppen. Det var ej mer än cirka 200 man, som då voro inne. Övriga lantvärnsmän från Värmland lågo sjuka (cirka 400 man) eller hade dött, medan den största kontingenten låg på artillerikommendering i Stockholm (cirka 500 man).[9] Som ett villkor för hemförlovningen uppsatte emellertid Adlersparre, att alla lik i staden först skulle nedgrävas.[1] Karlstad hade haft militärsjukhus för Västra armén, och dödligheten där steg under vintern mycket högt. Bestämmelsen avser med all sannolikhet ett missförhållande av samma slag, som förekommit i slutet av december i Karlskrona, där likartade förhållanden nödvändiggjorde öppnande av en gemensam grav för dem, som avlidit på sjukhus. Under den kalla årstiden erbjöd nämligen begravningen stora svårigheter. Vid ett första betraktande inger kravet den uppfattningen, att ett fullständigt kaotiskt nödläge varit rådande i staden. Måhända har det också varit Adlersparres avsikt att framkalla en sådan föreställning. Staden hade ett relativt väl organiserat militärsjukhus, från vilket utförliga och detaljerade rapporter föreligga.[2] Dessa tyda på mycket svårartade förhållanden men icke något kaos av de mått, som

[9] Förslag 7.3. 09, Sammanslagna bataljonen 1809/200, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[1] Proklamationen i Årstrycket 1809. Björnstierna, Anteckningar, II, sid. 41 ff. Se vidare Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 269 f., Sjövall, Adlersparre och tronfrågan 1809.

[2] Jfr ovan sid. 240 ff.

Adlersparres uttalande antyder. Vid riksdagen utvecklades snart stereotypa vändningar angående lantvärnet i samma stil.[3]

En viss skillnad mellan uppgifterna om lantvärnets öden i de offentliga deklarationerna och övriga yttranden därom är skönjbar redan på detta stadium. Åtskilligt stoff utöver det, som de faktiska händelserna lämnade, hade redan hopats. Ur berättelserna om lantvärnet började, skulle man kunna säga, »lantvärnslegenden» växa fram. Men lantvärnets djupaste olyckssaga hade ännu ej utformats av de nya maktägande och traditionen. Den låg ännu förborgad i den fortsatta händelseutvecklingen, så som denna dirigerades i första hand av 1809 års män.

Lantvärnets tillstånd, placering m. m. vid revolutionen.

Vid tidpunkten för revolutionen hade lantvärnet redan en ganska växlingsrik historia bakom sig. Striden om dess form och uppgifter var i stort sett avgjord redan sedan ganska länge. Lantvärnet hade inskränkts till antalet men tjänade i allt högre grad såsom en rekryteringsinrättning för armén. Dess betydelse som sådan hade motiverat dess tillkomst och fortbestånd även utan några aktiva militära insatser. Under de militärt händelselösa månaderna hade denna uppgift blivit allt betydelsefullare. Anordningen hade förklarats vara enda möjligheten att hålla krigsmakten komplett.[4]

Den besvärliga beklädnadsfrågan hade från och med november och december månader börjat få en relativt fullständig lösning. Vi ha sett huru stora leveranser då anlände, t. o. m. så stora att de delvis lagrades i kronomagasinen. Ännu under januari och februari fortsätta dylika leveranser, vilka måste ha varit mycket rikligt tilltagna. De hade kommit i allra senaste laget. Man hade föredragit att göra utrustningen grundlig framför att genomgående ordna provisoriska åtgärder. Vid tidpunkten för revolutionen var emellertid även denna omfattande beklädnad i stort sett slutförd.[5]

På ett annat stadium befann sig underhållsfrågan. I detta avseende hade den gamla regimen i allmänhet lyckats underhålla lantvärnet relativt tillfredsställande fram till tiden strax före

[3] Jfr nedan sid. 310 ff.

[4] Se sid. 204 f. och uppgifter om värvning sid. 281.

[5] Jfr Lantvärnets beklädnad, sid. 123 ff.

revolutionen, men i mars började svårigheterna inställa sig på allvar. Möjligheterna att under hand ordna lantvärnets underhåll eller avlöning sågo alltmera hotande ut. Fram till lantvärnsförbanden hade den verkliga kontant- och matbristen ännu ej nått före omvälvningen, främst därför att de genom permitteringar sedan föregående år starkt förminskats. Likväl kunde de första tecknen till elakartade svårigheter spörjas.[6]

Hälsostillståndet, som under december varit katastrofalt och under januari dåligt, blev under februari och början på mars avsevärt bättre. Man passerade maximum för sjukligheten vid Kustarmén i december; vid Västra armén hade man vid revolutionen inte längre samma missförhållanden som vid slutet av januari. Vid Södra armén voro dylika svårigheter ännu relativt okända.[7] Detta berodde till största delen på att lantvärnet hade legat i vinterkvarter under den senaste tiden och att det i stor omfattning varit hempermitterat.[8]

I slutet av februari hade nedanstående lantvärnsbataljoner följande förläggning:[9]

Upplands	lantvärn:	beordrat till Åland
Stockholms läns	»	: i Stockholm
Södermanlands	»	: beordrat till Åland
Västmanlands	»	: i Västerås
Närke	»	: i Örebro
Östgöta	»	: i Norrköping
Kopparbergs läns	»	: i Falun
Hallands	»	: i Halmstad

[6] Jfr om rymning ovan sid. 209 ff. och om Skånes lantvärn nedan sid. 317 ff. Avmönstring etc. av Bohusläns lantvärn ovan sid. 241.

Cederströms räkenskapshandl. 15.3. 09, Cederströms saml., vol. III, Kr.A. Jfr även ovan sid. 241 och nedan sid. 321.

Armén hade stora fordringar innestående. I första hand synas officerslönerna ha uteblivit, i andra fältavlöningen; först i tredje skedde en förminskning av manskapets ordinarie löneniedel, först och främst genom s. k. »förknappning» och tobaksskillingens innehållande. Arméns innestående avlöning utgjorde vid revolutionen $1\,^1/_3$ milj. Rd. Jfr vol. 316, Krigshandlingar, Kr.A. — Jfr också nedan sid. 329 f. och ovan sid. 112 ff.

[7] General-, armé-, bataljonsförslag, vol. 57, 58, 66. Vid Västra armén i jan. för 5 bat., i febr. för 3, i mars för 1; Krigshandlingar, Kr.A.

[8] Jfr ovan sid. 237 ff.

[9] Lantvärnet i allmänhet 25.2. 09, 1809/1, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

Bohusläns	lantvärn:	vid Västra armén
Västgötadals	» :	vid Västra armén
Älvsborg	» :	» » » , i Stockholm
Jönköpings	» :	i Jönköping, Stockholm och på Åland
Värmlands	» :	vid Värmländska fördelningen, en bataljon i Stockholm
Skaraborgs	» :	vid Västra armén

Västernorrlands var i Härnösand, Västerbottens i Umeå.[1] Kalmar, Kronoberg och Blekinge lantvärn befunno sig till mindre delar i Karlskrona, en mindre styrka av Kalmar lantvärn låg i hemorten.[2]

Ganska genomgående hade bataljonernas styrka minskats till 100 man, vilket innebar högsta tillåtna hempermittering.[3] Värmlands lantvärn i Karlstad hempermitterades, medan Västmanlands kvarblev i Västerås.[4]

Den nya regimens första åtgärder.

När revolutionen genomförts i Stockholm, skedde vissa förändringar i bestämmelserna om lantvärnet. I tät följd kommo nu beslut om inställande tills vidare av all komplettering och en bestämmelse om ovillkorlig befrielse för åboar.[5] Kompletteringen hade tidigare varit uppskjuten till den 1 mars, d. v. s. den skulle egentligen ha varit verkställd vid revolutionen.[6] Regeringen säger sig helst helt ha inställt all komplettering men måste nöja sig med ett uppskov. Åboar och de, som erhållit hemmansbruk, hade tidigare varit befriade, om de kunde ställa annan i sitt ställe.[7] Detta villkor bortföll nu. Den nya regeringen önskade alltså ge lättnader. Förut ha anförts några landshövdingeskrivelser om omöjligheten att fylla vakan-

[1] Jfr ovan sid. 254 ff.

[2] Jfr resp. bat., Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 206 f.

[4] Jfr ovan sid. 258 f., Björnstierna, Anteckningar, II, sid. 46.
Holm, T., Kungl. Västmanlands regementes historia, II, sid. 355.
Nordensvan, Värmlands regementes historia, I, sid. 271.

[5] Riksreg., Statsråds- och beredningsprot. 14.3.09, R.A. Sveriges krig, IX, sid. 100.

[6] Jfr ovan sid. 207.

[7] Beslut av t. f. regeringen 26.10., bekräftat av konungen 22.11.08, Riksreg., R.A. Orig. prot. inför hertig Karl 14.3.09, R.A. Sveriges krig, IX, sid. 100. G. O. 23.2.09, vol. 3, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IX, sid. 101.

serna.[8] Uppgifterna i dessa visa sig dock vid ett närmare studium synnerligen oriktiga. Lantvärnsutskrivningen och värvning till armén hade ej uttömt länens resurser av soldatmaterial. Men många andra svårigheter förelågo. Huru legan under hösten sprungit i höjden är redan omtalat.[9] Förvisso återspeglar detta motviljan mot att gå ut i fält. Från år 1809 finnas motsvarande uppgifter om lega på 200 Rd., vilket visar svårigheterna.[1] Att ingen hade skyldighet att bli soldat men att bönderna voro skyldiga att skaffa sådan, hade utan tvivel ödesdigra konsekvenser.[2] — Beslutet om kompletteringens inställande hälsades med mycket stor tillfredsställelse. Gjörwell lovordar det i nästan lyriska toner.[3] Se vi emellertid på lantvärnsförbandens styrka vid revolutionen, skola vi finna, att bestämmelsen hade ringa betydelse. Den starka nedskärningen i december hade praktiskt taget löst frågan.[4] Enligt denna behövde cheferna för lantvärnsförbanden ej tänka på någon ny utskrivning, förrän styrkan understeg 1/3 av den ursprungliga, vilket knappast var fallet med några bataljoner vid revolutionen.[5]

Större betydelse fick onekligen den andra bestämmelsen. I allmänhet gick även denna visserligen ganska oförmärkt förbi, och befriade åboar voro inalles knappast så många, att de spela någon roll i den även i detalj tillgängliga och ovan behandlade förslagsstatistiken. Än mindre märktes förändringen från villkorlig till ovillkorlig befrielse. Ett stort undantag förekommer emellertid. Detta gäller Skåne. Det är här inte mindre än 2 à 300 man, som befriats såsom åboar.[6] Det uppges, att i denna

---

[8] Jfr ovan sid. 206.

[9] Jfr ovan sid. 84 och nedan sid. 304 f.

[1] Landshövdingen i Hallands län till K. Maj:t 25.8.09: 200 Rd. betalades i lega;

Landshövdingen i Östergötlands län 15.2.09: 200 Rd. betalades i lega före kommenderingsordern för lantvärnet. Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[2] Jfr Jansson, a. a., sid. 489.

[3] Gjörwells annaler, D 1039, n:r 15, sid. 241, K.B.

[4] Jfr ovan sid. 206 f. Sveriges krig, IX, sid. 100.

[5] Jfr bat.-förslag resp. -brigader etc., Lantvärnsarkivet, Kr.A. och ovan sid. 281.

[6] Bat.-förslag och översikt utarbetad av De la Gardie över Skånes lantvärn, vol. 421, De la Gardieska saml., L.U.B.

landsända en systematisk överlåtelse av hemman från de besuttna böndernas sida till deras söner i lantvärnet genomförts.[7]

De båda beslut, som revolutionsmännen börjat med, voro en konsekvent fortsättning av den Tibellska linjen. De inneburo ett par — ehuru synnerligen obetydliga — steg i just den riktning, i vilken Tibell tidigare drivit konungen. Den Adlersparreska deklarationens anatema över lantvärnet hade ännu inte satt spår i regeringens åtgärder.

Den statsfinansiella situationen.

Under den närmaste tiden efter revolutionen skedde ett flertal smärre förändringar i lantvärnsförbandens läge och förhållanden. De återspegla skiftningarna i de politiska förvecklingarna och det strategiska läget.[8] Hertig Karls regim blev arvtagare i ett bo, till vars ohållbara tillstånd dess ledande män själva verksamt bidragit. Den betydande men till krigets förande otillräckliga summa, som subsidierna tidigare utgjort, uteblev givetvis nu. Men vad värre var: obstruktionspolitikens verkningar voro också skönjbara på så sätt, att några anstalter för ett fälttåg under 1809 icke vidtagits. Det var dock icke ett konkursbo mer än till skenet, som övertogs, ty betydande resurser hade förut inte släppts fram. Situationen för dagen var emellertid mycket svår. Regeringen måste börja med att övervinna verkningarna av den f. d. oppositionens, d. v. s. sitt eget undergrävningsarbete. Detta missförhållande gjorde passivitet i militärt hänseende under den närmaste tiden ännu mera påkallad. En motvikt mot de minskade inkomsterna skaffade man genom att tillgripa det förut såsom riksfördärvligt kritiserade sättet att anlita riksbankens medel i form av

---

[7] Jfr uppgifter i J. Rabbéns Dagbok, återgiven av Quennerstedt, Tidskrift i militär hälsovård 1906, sid. 27.

[8] Se härom Sveriges krig, IX, sid. 11, 35, 69, 116, 168 m. fl. G. O., vol. 3, 25.2. 09, Krigshandlingar, Kr.A. Södermanlands och Upplands lantvärn samlas för att — 100 man i sänder — avgå till Grisslehamn, 25.2. 09 150 man Gävleborgs lantvärn kommenderas ut; 22.3.: i Norrland användes lantvärnet i stor utsträckning; den närmaste tiden efter revolutionen ha lantvärnsförband deltagit i krigsrörelserna. Jfr Sveriges krig, IX, sid. 69 ff., 116: allt disponibelt lantvärn från angränsande provinser kommenderas till Karlskrona, snar kontramandering följer etc.

lån.[9] Men även andra medel anlitades. Den 20 mars utsändes ett upprop om ett folklån till försvaret.[1] Den 6 april beslöt man uppskov med betalningen av vissa skulder från tiden före mars 1809.[2] Detta sista innebar för lantvärnets del ett steg tillbaka; nu började förhållandena bli verkligt besvärliga. En stor mängd gamla skulder skulle alltså bli obetalade tills vidare. I stället för att lindras hade missförhållandena för tillfället skärpts i ekonomiskt avseende.

»Allmän hempermittering», som innebär status quo.

Men Adlersparre hade ju lovat att taga itu med den svåra försyndelsen lantvärnet. Vi minnas hans eldiga deklaration i Karlstad.[3] Redan strax efter omvälvningen hade en kommitté tillsatts för att avge yttrande om resursernas bästa användande — redan den 1 april inlämnade denna sitt utlåtande, vilket i stort sett kännetecknas av den defensiva andan i krigföringen. För lantvärnets del förklarar kommittén, att detta hade haft förödande verkningar på näringarna, men att den militära nyttan varit ringa eller ingen, varför lantvärnet borde hemförlovas. Förslaget bifölls i sin helhet nästan samtidigt, som den bistra ordern om betalningsuppskovet utfärdades.[4] Vid hempermitteringen gjordes det tillägget, att lantvärnet i händelse av återuppbåd borde förenas med de ordinarie trupperna — en fråga, som senare livligt diskuteras under 1800-talets värnpliktsdebatter. Förslaget fick dock ingen praktisk betydelse.[5] Det var emellertid ingalunda en fullständig hempermittering, som beslöts. Undantagna skulle vara: Stockholms stads lantvärn såsom fältartilleri och dessutom så mycket trupper, att skärgårdsflottorna i väster och söder därav skulle kunna bemannas. Beslutet om hempermitteringen har betecknats som militärt sett oförsvarligt.[6] Riktigheten av detta omdöme kan emellertid

---

[9] Jfr Clason, Krisen 1808–09, H.T. 1909, sid. 29 m. fl. Jfr även ovan sid. 202 f.

[1] Årstrycket 1809.

[2] Ib.

[3] Jfr ovan sid. 293.

[4] Statsråds- och beredningsprot. 1.4. 09, Riksreg. 6.4. 09, R.A. Sveriges krig, IX, sid. 101 f.

[5] Jfr ovan sid. 185 f. och om återuppbåd i självständiga bataljoner som förut nedan sid. 314 ff. Se vidare Jansson, a. a., sid. 544 f., m. fl.

[6] Sveriges krig, IX, sid. 101 f.

sättas i fråga, om man något närmare granskar åtgärdens innebörd.

De intagna undantagsbestämmelserna gjorde nämligen själva huvudbestämmelsen ganska betydelselös. Den nya regimen hade visserligen tidigare generöst medgivit lättnader, men dessa voro i realiteten oväsentliga. De nya bestämmelserna inneburo en hempermittering av några ytterst fåtaliga truppförband, som legat inne under hela vintern, och att de hempermitterade till vissa delar fingo vara kvar, där de varit — i regel sedan december. Men i övrigt var befrielseförordningen helt enkelt en väl maskerad utryckningsorder.

Bemanningen av skärgårdsflottorna fordrade nämligen ungefär de kontingenter, som efter den omfattande avgången — främst genom rekryteringen till armén — ännu funnos kvar.[7] Man vore frestad att karakterisera skillnaden mellan de båda regimernas lantvärnsbestämmelser på denna punkt blott såsom en formell sak, en benämningsfråga. Under Gustav IV Adolfs sista tid var lantvärnet officiellt inkallat men i praktiken hemförlovat, under den nya regimen var lantvärnet officiellt hemförlovat men i praktiken lika mycket inkallat. Undantagen voro i båda fallen talrika.

Den närmaste tiden kännetecknas av denna s. k. hempermitteringsanordning — man kunde lika väl kalla den för en förlängning av vintervilan med vissa undantag. Beslutet föranledde en mycket noggrann avmönstring, d. v. s. de blott provisoriskt hempermitterade förbanden inspekterades nu, och utförliga »slutmeningar» över dem uppsattes, så t. ex. vid Västergötlands lantvärn.[8] Men dessa ha icke blivit färdiga, förrän nya politiska förhållanden framkallade ändrade direktiv för lantvärnet.

Detaljfrågor lösas också enligt gamla principer.

Det var dock ej blott huvudlinjerna i behandlingen av lantvärnet, som skulle bli desamma. När den nya regimen tillträdde, möttes den av en serie spörsmål, som redan hade förberetts av Allmänna och Kungliga Beredningarna. Hertigen

[7] Jfr förslagen för mars o. april behandlade ovan, sid. 277 f. för Västergötl:s lantvärn, sid. 273 ff. för Skånes lantvärn, sid. 212 ff. för Stockholmseskaderns lantvärn och vidare vol. 58, Krigshandlingar, K.A.

[8] Resp. sammanslagna bat. 1809, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr ovan sid. 277 ff.

biföll genomgående beredningarnas förslag. Även en rad detaljfrågor kommo alltså att lösas enligt samma principer som under Gustav IV Adolfs tid. Landshövding Strömfelt i Östergötland hade anhållit att exekutivt få utkräva det, som ej frivilligt erlades av den proportionellt fördelade andelen i kostnaden för lantvärnets beklädnad. Det är redan omtalat, att insamlingen i Östergötlands län genom landshövdingens enskilda initiativ hade kolliderat med den officiella och fördröjt denna, så att den egentligen eller övervägande gällde betalning av redan anskaffad beklädnad. Hertigen förklarade, att taxation vore olämpligt att tillgripa, och fasthöll vid Beredningens förslag, att medlen borde samlas genom tjänliga föreställningar[9], d. v. s. han fasthöll vid tidigare gällande bestämmelser. — Talrika befrielseansökningar funnos också bland de av Beredningarna redan före revolutionen behandlade frågorna, som nu avgjordes enligt dessas förslag. Hertigen biföll m. a. o. ibland, ibland inte liksom tidigare Gustav IV Adolf. Under detta första stadium erhöll också landshövdingen i Jönköpings län tillstånd att företaga kassationsmönstring vid sitt läns lantvärn.[2]

Även på ett annat sätt blev den nya regimen arvtagare till den gamlas moraliska konkursbo. En hel del av generalauditörrättens mål, som behandlats under konungens sista tid, överlämnades till konseljen i och för avgörande därstädes. Gustav IV Adolfs principer och instruktioner tillämpades genomgående. Ännu så sent som i juni kan man finna Adlersparre m. fl. 1809 års män deltaga, då en dom över en lantvärnsman, som anklagats för upproriskt uppträdande under Gustav IV Adolfs tid, behandlas. 1809 års män fastställa dock icke denna dom i sin helhet.[3] Den anklagade hade vägrat avlägga lantvärnseden och försökt förleda sina kamrater till samma förbrytelse. Dödsdomen över honom upphävdes, men han skulle springa fem varv gatulopp.

För rymmare från lantvärnsförbanden utfärdades i decem-

---

[9] Statsråds- och beredningsprot. 20.3. 09, R.A. Jfr ovan sid. 162 ff.

[1] Ib. mars, april 09, R.A.

[2] Riksreg. 27.3. 09, R.A.

[3] Gen.aud. prot. inför Konungen 15.6.09, R.A.

ber 1809 ett allmänt pardonsplakat.[4] Den förut nämnda, omfattande rymningen från Dalarna synes ha gått till Norge, varifrån en lantvärnsman anhållit att få återkomma. Denna anhållan tillstyrktes av Beredningen och gav upphov till det allmänna pardonsplakatet, när frågan omsider nådde högsta instans.

Rekrytering genom kommendering upphör dock.

I ett hänseende tog dock den nya regimen ett avsteg, som visserligen inte betydde mycket praktiskt sett men som likväl markerade en annan inställning till lantvärnet genom den motivering beslutet erhöll. Detta gällde rekryteringen genom kommendering från lantvärnsförband till indelta regementen. Generalordern härom, som utfärdats den 9 december, förklarades nu strida mot författningen. Detta innebar en brytning med Tibells lantvärnspolitik, vilkens syfte varit att under ofarliga yttre omständigheter genomföra en utskrivning under sken av en frivillig folkväpning. Beslutet hade föranletts av en förfrågan av landshövding Wibelius i Värmland.[5] Den omfattande värvningen var nu inte längre en plikt för lantvärnet. Likväl stod det vederbörande fritt att genom överenskommelse bringa sådan värvning åstad, som det gamla brevet av den 15 juni hade föreskrivit. I juli gjorde landshövding Hierta en förfrågan om de från lantvärnet, som ryckt in på vakanser i ordinarie armén, kunde befrias men fick nekande svar. Först efter den tid, som fastställts för deras tjänstgöring, kunde de entledigas.[6]

Stora svårigheter för de hempermitterade.

De fåtaliga, som befriats, hade emellertid inte därmed nått slutet av sina svårigheter. Det bestämdes, att hemtågande lantvärnsmän skulle erhålla lön till mitten av länet. Två mils marsch dagligen beräknades, officerarna skulle erhålla en månads gratifikation.[7] Utsikterna ställde sig emellertid trots detta långt ifrån lysande. Enligt utskrivningsprinciperna hade drängarna från de största gårdarna företrädesvis uttagits; minsta möjliga intrång på jordbruket hade måttstocken varit.[8] Någon bestämmelse, enligt vilken lantvärnsmännen voro berättigade att återfå sin tidigare anställning efter krigstjänstens

[4] Allmänt pardons-plakat 29.6. 09, fastställt 7.12. 09, för dem, som fingo bifall av Högsta Domstolen, Gen.aud. prot. inför Konungen, R.A.

[5] Statsråds- och beredningsprotokoll 19.6. 09, R.A. Jfr ovan sid. 198. Sveriges krig, IX, sid. 167.

[6] Riksreg. 17.7. 09, R.A.

[7] Riksreg. 6.4. 09, Statsråds- och beredningsprot. 19.4. 09, R.A.

[8] Jfr ovan sid. 81.

slut, gällde ej. I viss utsträckning har allmänheten t. o. m. varit rädd för att över huvud hysa lantvärnsmän på grund av smittorisken.[9] Skyldigheten att inom 24 timmar rycka ut försvårade ytterligare anställningsmöjligheterna, som på denna tid redan förut voro starkt knutna till ordinarie städseltid på hösten etc. Landshövdingen i Värmland har också gjort ett försök att utvinna underhåll åt de hemförlovade på grund härav.[1] Annorlunda ställde sig i regel förhållandena för vargeringen och de ordinarie trupperna, som åtnjöto underhåll av resp. rotebönder mot arbete såsom drängar.[2]

På en bana funnos så mycket större möjligheter för lantvärnsmännen att få sysselsättning, den militära. Lantvärnet blev även på dessa grunder en kopia av vargeringen, en institution för rekrytering. Tillströmningen av lantvärnsbefäl till armén under våren och sommaren 1809 var också mycket stor.[3]

Pro et contra lantvärnet under hempermitteringstiden.

Det stora avgörande, som den s. k. hempermitteringen i början av april principiellt utgjorde, var icke mer än ett provisoriskt steg. Under den tid av inemot två månader, under vilken denna order verkställdes, gingo diskussionens vågor ganska höga om lantvärnet. Många skäl pro et contra dess fortsatta tillvaro ha framförts.

Helvig hade fått i uppdrag att avge utlåtande över sin verksamhetsgren inom försvaret, artilleriet.[4] Yttrandet är daterat den 25 maj men behandlades ej i Beredningen förrän under juni och juli. Det lämnar en saklig och ganska uttömmande redogörelse för artillerilantvärnet. Ej mer än 2,000 man lantvärn hade avdelats till artilleriets förstärkning. Befälet hade emellertid redan från början varit otillräckligt. Kåren hade dock i stort sett skött sig utmärkt väl, och fråga var väckt om att dess officerare skulle överföras på ordinarie stat. Den del av befälet, som tillskapats samtidigt som truppen, var likväl allt-

[9] Beskow, Levnadsminnen, sid. 90. — Jfr nedan sid. 417 ff.

[1] Statsråds- och beredningsprot. 29.5. 09, R.A.

[2] Jfr t. ex. allmän kungörelse i Östergötl:s län 19.1. 09, Östgötabrigaden 1809/251, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Som ex. må nämnas uppräkning av överflyttade 26.6. 09, 13.10. 09; en skicklig bataljonschef blir överstelöjtnant. Statsråds- och beredningsprot., R.A.

Jfr ovan sid. 281 m. fl.

[4] Helvig till K. Maj:t, Gen.-fälttygmästaren till K. Maj:t 25.5. 09, Administrativa handlingar rör. armén, Statsråds- och beredningsprot. 26.7. 09, R.A.

för okunnig, och man hade i stället inkallat kadetter. 53 officerare funnos nu vid det uppövade artillerilantvärnet förutom kommissarier, präster och läkare. Helvig önskade, att artillerilantvärnet sammansloges med det ordinarie artilleriet. En besparing på 17,000 Rd. kunde då åstadkommas. Ett oeftergivligt krav var också, att samma krigslagar komme att tillämpas på båda truppslagen.

Artillerilantvärnet lämnade således enligt artilleriets kunnige och fordrande ledare mycket övrigt att önska, men det förklaras ingalunda vara ett misslyckat experiment. Han satte det i särklass och talade minst av allt om människokraft, som förspillts förgäves.

Bland de skrivelser, som landshövdingarna avgåvo med anledning av den påbjudna vakansfyllnaden vid regementena, förekomma i ett par fall uttalanden om lantvärnet. Jönköpings läns chef förklarar sålunda, att lantvärnsinrättningen är enda räddningen där.[5] Om ej lantvärnsmän kunnat kommenderas till regementet, skulle legan fullständigt ha ruinerat rotehållarna. Ingen enda lantvärnsofficer önskade lämna krigstjänsten. För rekryteringen var lantvärnet räddningen, och det skulle för provinsen ur denna synpunkt vara en stor lättnad, om lantvärnet kunde bibehållas i framtiden.

Även landshövdingen i Kronobergs län, den hängivne gustavianen Mörner, som icke lyckats särskilt väl med lantvärnet i sitt län, påyrkade kraftåtgärder för rekryteringens underlättande. Han föreslog utskrivning av ynglingar i åldern 18–30 år — vilket på sätt och vis innebar en fortsättning och utvidgning av lantvärnet.[6] Dessa yttranden äro dock närmast undantag. I flera fall omnämnas andra verkningar av lantvärnet, nämligen huru lantvärnet bidragit till bristen på manbart folk till länets regemente.[7] Dylika skildringar voro likväl ofta missvisande.

I slutet av maj inlämnades också en utförlig underdånig promemoria, som upptog lantvärnets vara eller icke vara till dis-

[5] Landshövdingen i Jönköpings län 8.5. 09, Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, R.A.

[6] Landshövdingen i Kronobergs län 4.9. 09, ib.

[7] Landshövdingars skrivelser till K. Maj:t, Östergötlands, Västmanlands län, se ovan sid. 251 f.

kussion. Det var den nu tillbakaskjutne Tibell, som den 29 maj avgav ett längre utlåtande.[8] Häri framhåller han lantvärnets obotliga skadeverkningar på näringarna. Han anser hela lantvärnsförsöket misslyckat. Någon nytta hade ej försports, och skadan hade varit stor. Dock är det icke i första hand de skador, lantvärnet självt lidit, utan näringarnas avbräck på grund av otillräcklig arbetskraft, som mest intresserar honom. Ännu mera än under det gustavianska slutskedet gör han den defensiva krigföringens princip gällande. Man borde retirera för fienden, för att denne skulle utmattas, medan man själv kunde koncentrera sina stridskrafter. Det är helt enkelt den senare så allmänt antagna centralförsvarstanken, som här lanceras.[9] Hela inlagan stod till sin anda och sina huvudtankar i rak motsats till den kraftanspänning i syfte att hålla gränserna intakta, som lantvärnet hade representerat.

Tibells P.M. av den 29 maj representerar förmodligen slutstriden i den dragkamp, som föregått de märkliga beslut, som fattades samma dag: lantvärnets återinkallande och beslutet om dess invaliditetsunderhåll. Till slutet av maj hade den politiska situationen mognat även i andra avseenden.

Efter den lättnad, som följt med försvinnandet av isbryggan till Sverige från öster, hade man hoppats på uppgörelse, om icke på fred så dock på stillestånd med åtminstone Ryssland. Adlersparres deklaration hade spänt förväntningarna högt; själv hade han nog också väntat deras infriande och med honom säkerligen många av 1809 års män.[1] Under maj kommo emellertid planerna så småningom att mer och mer bestämmas av det allt vissare misslyckandet av fredsunderhandlingarna. Redan den 6 maj hade Schwerin, lantvärnets tillskyndare, återvänt från sin beskickning till ryske kejsaren i detta ärende med dennes avböjande svar. I militärt hänseende fick man nu i stället den ryska offensiven i norr att tänka på.[2]

---

[8] F 621, U.U.B., placerade handl., Tibells saml., Kr.A. Hamnström, E., Freden i Fredrikshamn, bil., sid. 121 ff. Vol. 316, Krigshandlingar, Kr.A.

[9] Jfr ovan sid. 205 f.

[1] Jfr Sjövall, a. a., 26 f. m. fl., Sveriges krig, IX, sid. 89, 130.

[2] Sveriges krig, IX, sid. 130 ff., 330 ff. Jfr Clason, Karl XIII och Karl XIV Johan, sid. 132, Sveriges historia till våra dagar, del XI.

Lantvärnet återuppbådas.

Under sådana omständigheter togs frågan om att återuppbåda lantvärnet upp. I den stora krigskonseljen den 18 maj hade tanken knappast vunnit anklang.[3] Skulle det visa sig nödvändigt för att bemästra det nya farliga läget, sedan ryssarna inryckt i Västerbotten, ansåg man dock, att varje resurs, även lantvärnet, borde utnyttjas.[4]

När hertig Karl återuppbådade lantvärnet, lämnade han en ganska utförlig motivering. Man kan knappast värja sig för intrycket, att denna är ställd på skruvar. Hempermitteringen hade, förklaras det i kungörelsen, främst varit motiverad av medlidande med lantvärnet på grund av dess utståndna vedermödor under föregående års kampanj.[5] Detta påstående överensstämmer emellertid endast till en del med sanningen. Det var främst på grund av jordbrukets behov lantvärnet hade befriats. I andra hand hade hertigen talat om dess lidanden. Nu fann man det förmodligen nödvändigt att framstå som så deltagande som möjligt. Kungörelsen är mycket agitatoriskt formulerad även i andra avseenden. Av det tappra lantvärnet väntade man en snabb och kraftig, kanske avgörande insats etc. Skrivelsen bär alltigenom prägel av att vara apologetisk för den påbjudna åtgärden. Alltför väl kände man, att denna föga svarade mot de förespeglingar, som Adlersparre hade gjort. Ur propagandasynpunkt var skrivelsen ett mästerprov.

I och med återuppbådet hade naturligtvis den inskränkningssträvan, som Tibell företrätt, fått ett första kraftigt bakslag. Nu började utvecklingen för lantvärnets del alltmera gå ifrån Tibells uppfattning i riktning mot Gustav IV Adolfs. I den prekära situationen att ingenting kunna uträtta för landets försvar utan att man krävde offer av folket, fann regeringen snart allt tydligare, att det behövdes ungefär vad konungen tidigare fordrat. Förmodligen var det inte någon uppoffring av regeringen att i stigande grad hänvisa viktigare avgöranden till den redan sedan början av maj församlade riksdagen och bli blott och bart dess verkställande organ.

---

[3] Prot. i den av riksföreståndaren tillförordnade kommitté; bestående av Klingspor, Armfelt, V. v. Stedingk, R. Cederström, Adlercreutz, Adlersparre. Vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, IX, sid. 140.

[4] Ib. sid. 150.

[5] Statsråds- och beredningsprot. 29.5. 09, undertecknat 1.6. 09, R.A.

Detaljfrågor ang. lantvärnet inför riksdagen.

Flera smärre frågor rörande lantvärnet drogos också förr eller senare inför riksdagen. De kommo både motions- och propositionsvägen. Genom riksdagsbeslut erhöllo befriade lantvärnsmän rättighet att behålla sina kläder, när de lämnade tjänsten.[6] På grund av bestämmelserna vid avmönstring och dessas tillämpning enligt den rådande formalistiska andan hade några överåriga, som befriats, ställts inför det orimliga kravet att lämna ifrån sig uniformen till kronan, ehuru de i den landsända, där de befunno sig, icke hade några andra kläder. I en motion i borgarståndet yrkades vidare skattefrihet för lantvärnsmännen. I motiveringen för förslaget påpekas dels, att staten haft råd att höja sina tjänstemäns löner, dels huru lantvärnet tjänat fosterlandet på ett ovanligt krävande sätt.[7] Riksdagen medverkade också till att den invaliditetshjälp, som hade utlovats i deklarationen den 29 maj, skulle bli effektiv. Vadstena krigsmanshuskassa, som enligt denna förklaring skulle understödja sårade eller skadade lantvärnsmän på samma sätt som övriga trupper, kunde nämligen ej räcka även för lantvärnet utan ett betydligt medeltillskott.[8] Även ifråga om medel till betalning av lantvärnets innestående fordringar hade riksdagen ett avgörande inflytande. Skuldbetalningsuppskovet av den 6 april hävdes, sedan den nya statsregleringen godtagits av ständerna.[9] Det lider alltså intet tvivel om att ständerna voro väl medvetna om lantvärnets fortsatta existens och visste relativt mycket om dess tillstånd och allmänna förhållanden.

Värnpliktsdiskussion i promemorior, broschyrer och i riksdagen utan att lantvärnets återuppbåd nämnes.

Från dessa sakliga detaljfrågor förflytta vi nu vår uppmärksamhet till lantvärnets roll i de stora principiella omvälvningsdeklarationerna och de stora konskriptionsdebatterna. Genomgående påpekas där de besvikelser, som följt av lantvärnets uppsättande. Svårigheterna och bakslagen framhållas ofta och äro genomgående väl understrukna, men knappast någon enda

---

[6] Motion i bondeståndet, Bondeståndets prot., bd 3, sid. 388, 415 f. Riksreg. 19.9.09, sid. 1503, R.A.

[7] Borgarståndets prot., bd 3: 2, sid. 21 ff.

[8] Krigsförvaltningen till K. Maj:t 28.11.09, R.A. Se nedan sid. 329 f.

[9] Jfr brev 4.10.10, som hänvisar till beslut den 16.5.10, tryckt i Årstrycket 1810; skuldbetalningsfrågor vila, tills ständerna beslutat om krigsskuldens betalande, Krigsförvaltningens skrivelse till K. Maj:t 22.11.09, R.A.

gång påpekas eller ens antydes, att lantvärnet faktiskt var återuppbådat och alltså i användning.

I hertigens redogörelse för riksdagen om styrelsen sedan år 1800 finnes en kort, ovan nämnd skildring av lantvärnets uppsättande.[1] Missgrepp och grov hänsynslöshet hade varit utmärkande, dess öde tecknas såsom alltigenom dystert eller katastrofalt. I hertigens lika officiella brev till svenska folket upprepas skildringen med ytterst små variationer.[2] I riksdagens beslut att avsätta konungen nämnes likaledes lantvärnet som en olaglighet och omfattande olycka.[3]

Detta motsägelsefulla förhållande kom att få en ännu mera anmärkningsvärd motsvarighet. De nya männen hade snart märkt, att det inte var tillfyllest, att i strid med tidigare uttalanden återinkalla lantvärnsförbanden, som »på ett riksfördärvande sätt» blivit uppsatta av den förkättrade konungen. Varken i riksdagen eller inom den allmänna opinionen följde något tacksamt erkännande av att denna kraftresurs skapats. Försvarsdiskussionen behärskas av helt andra tankar. I stället för att yrka på bibehållande av ett lantvärn efter Tibells mönster, d. v. s. av ungefär den form och omfattning lantvärnet hade vid omvälvningen, återföra nu många politiker konskriptionsfrågan till det stadium, på vilket den befann sig, då den första lantvärnsförordningen tillkom. Efter lättnaden i censuren följde en hel flod av politiska skrifter, bl. a. sådana, som avhandla försvarsfrågan och bilda bakgrunden till dess behandling på riksdagen. Genomgående fordra dessa en förstärkning av rikets försvarskrafter. Ingen nämner lantvärnets återuppbåd och användning, alla fördöma lantvärnet av växlande anledningar och på olika sätt. Det har också av A. Jansson påpekats, att det knappast var mer än namnet lantvärn, som man lyckades undvika.[4] Detta yttrande innehåller en djupare sanning än han i sin framställning haft anledning att upptaga till behandling.

J. D. af Wingård anser, att det vore farligt att dröja med

---

[1] Tryckt i Årstrycket 1809, sid. 19, 21 f.

[2] Ib. Jfr ovan sid. 166.

[3] Riksens Ständers beslut, 10.5. 09, tryckt i Årstrycket. Sjövall, a. a., sid. 155.

[4] Jansson, a. a., sid. 420.

arméns förstärkning.[5] En hastigt genomförd sådan skulle nämligen med största säkerhet liksom lantvärnet misslyckas. Enligt Tabellverkets uppgifter 1805 borde det finnas omkring 250,000 män i åldern 20–35 år. 1/3 härav borde vara i åldern 20–25 år eller omkring 82,500 män och 16,500 män mellan 20 och 21 år. För varje år bör Sverige således kunna få en armé av landets blomstrande ungdom. Wingård utgår från Tabellverkets uppgifter, på vilka konungen i mars 1808 ej hade vågat lita och bortser synbarligen helt och hållet från följderna av lantvärnets »totala misslyckande», d. v. s. han räknar ej med att lantvärnsårgångarna skulle ha blivit nämnvärt fåtaligare eller mindre användbara för konskription. Det är faktiskt i första hand på dem han vill bygga.

G. von Schantz — sekreterare i fältmätningskåren 1807–09, sedermera kansliråd — ger i sin broschyr år 1810 en ganska utförlig skildring av huru lantvärnet bortrycktes och kvarlämnade en tomhet efter sig i armén, som om det aldrig funnits.[6] I sin statistiska beräkning tager emellertid ej heller han någon hänsyn till decimeringen av lantvärnsårgångarna, det vill säga dem, som voro födda 1783–1790 och mellan 19 och 26 år gamla 1809. Han förordar uttagande av 100,000 man i åldern 20–30 år.[7]

En mera öppen anslutning till lantvärnet förordar år 1809 en broschyrförfattare J. Åbom, som vill vakanssätta 2/3 av indelta armén och i stället önskar, att 50,000 man i åldern 18–25 år exerceras.[8] Man kan blott anmärka, att det hade varit naturligare, om Åbom kallat sitt förslag ett utökat och icke ett nytt lantvärn. Ibland de 50,000 man, som borde utbildas, skulle nämligen just lantvärnsårgångarna användas blott med tillägg för den årsklass, som egentligen skulle ha ryckt in i lantvärnets led 1809, om detta ej avskaffats.

Vid sidan av detta inkonsekventa betraktande av lantvärnet såsom nästan försvunnet men lantvärnsårgångarna såsom in-

[5] [af Wingård, J. D.], Militäriske paradoxer, utgiven 1809. Siffrorna nedan avrundade.

Jansson, a. a., sid. 465 f.

[6] Schantz, G. von, Är en National-Bewäring i närwarande period nödwändig för Swerige?, sid. 9. — Jfr Jansson, a. a., sid. 464.

[7] Schantz, sid. 12.

[8] [Åbom, J.], Förening och säkerhet. Jfr Jansson, a. a., sid. 461.

takta ur rekryteringssynpunkt förekomma andra synpunkter, som äro något mera förenliga med den föregående skildringen av lantvärnets öde. En okänd broschyrförfattare framhåller, att konskriptionen i alla länder utom Sverige fallit väl ut, och att det var högst beklagligt, att den goda idén fått ett så dåligt och avskräckande utförande, medan Pehr Tham på Dagsnäs öppet försvarar lantvärnsidén.[9]

Under riksdagens handläggning av konskriptionsfrågan behandlas lantvärnet på ett alldeles analogt sätt. Denna fördes som bekant på tal genom Platens förslag i konstitutionsutskottet.[1] I detta tog Platen bestämt avstånd från lantvärnet; det hade enligt memorialets ordalag varit en tanklös och folkförstörande tillställning, som med full rätt stämplas »af samtidens och efterwerldens förbannelse»; det var ett vanvettigt försök, som ej finge avskräcka.[2] Förslaget berörde 20–35-årsåldern. De yngsta i denna skulle först tagas ut. Detta blev just lantvärnsårgångarna. Under debatten om förslaget anfördes i talrika yttranden den motvilja, som lantvärnets olyckor väckt, naturligtvis i all synnerhet hos allmogen. En talare påpekade dock, att motviljan mot utskrivningen till lantvärnet funnits före alla erfarenheter.[3] Den berodde på jordbrukets behov av arbetskraft. Debatterna i de övriga ståndén visade också en häftig motvilja, som kan bero på erfarenheterna från lantvärnet.[4] Rent tumultuariska uppträden föranledde propositionen i bondeståndet. De talrika yttrandena om lantvärnet i dessa sammanhang äro naturligtvis i sin samstämmighet ett starkt bevis för att många riksdagsmän varit ögonvittnen till svåra missförhållanden eller hört berättas om sådana.[5] Objektiviteten kan emeller-

[9] [Murray], Bibehållande af sjelfstendighet fordrar försvar. Jansson, a. a., sid. 462. — Jansson, a. a., sid. 452. Adelns prot., 6: 2, sid. 37. Se i övrigt Jansson, a. a., Kap. XIV, Grundlagsriksdagen och värnplikten, särskilt sid. 468–477, som anför talrika hänvisningar till riksdagstrycket 1808–09.

[1] Konstitutionsutskottets memorial, sid. 61–67.

[2] Ib. sid. 63.

[3] Ridderskapet och adelns prot., bd 1, sid. 353, 677–719, bd 4: 3, sid. 255.

[4] Prästeståndets prot., bd 1, sid. 292, 354.

[5] Bondeståndets prot., bd. 4, sid. 531 ff., 560 ff.

Såsom exempel må följande anförande tjäna, vilket torde vara ett av de mest representativa för de mera sakliga debattinläggen om lantvärnet: »De allmänt

tid ha varit något försvagad av en önskan att skona bondeklassen från bördan. Endast i ringa mån ha dessa källor ovan tagits med för att komplettera den bild, som de samtidiga källorna ge av lantvärnet under Gustav IV Adolfs tid. En stor svaghet hos detta källmaterial är vidare, att riksdagstalarna till synes icke känt till, att lantvärnet användes, medan riksdagen pågick — en omständighet, som gör, att man dels kan finna skäl att misstänka ärligheten i en del yttranden, dels betvivla resp. talares kännedom om lantvärnets decimering av andra orsaker än genom dödsfall. För en samtida, som blott sett de till en försvinnande liten kår förvandlade lantvärnsbrigaderna utan att känna till resultatet av Tibells strävanden att använda lantvärnet i armén och företaga så talrika befrielser, som gärna kunde tänkas, låg det synnerligen nära till hands att tro på allmänna, synnerligen svåra missförhållanden vid lantvärnet. Man kan vidare påvisa uppenbara oriktigheter i yttrandena om lantvärnet i andra avseenden. En ledamot av Ridderskapet och adeln, friherre E. G. Adelswärd, känner sig således oförhindrad att nämna lantvärnet såsom en utskrivning av allt manbart folk i åldern 18 till 25 år.[6]

Det är dessa omständigheter, som i någon mån kunna bidraga till att förklara motsättningen å ena sidan mellan den mörka men knappast katastrofartade bild av lantvärnet, som ovan givits, å den andra det intryck, som debatterna från 1809–10 års riksdag lämna. I dessa framkommo vidare, såsom ovan påpekats, även andra synpunkter än majoritetens olycksskild-

---

kända missöden, för hwilka det under f. d. Konungens regering utskrifna Landtwärns-Manskapet warit blottställdt, utgöra ännu föremål för missnöje i Landsorterne. Det lärer icke wara underligt, att då hwarje Husfader räknar någon förlust i en, dels för Fiendens hand, men oftare för nöd och wanskötsel, fallen Son eller Anförwandt, då de öfrige, stympade eller af sjukdom förtärde, hemkommit och utspridt fasa i Landsorterne, Allmänheten bär ytterlig farhåga för hwarje inrättning, som dermed äger någon likhet.» Bondeståndets protokoll, bd 4, sid. 562.

Försvarsdebatter eller behandling av försvarsfrågor, varvid lantvärnet *icke* spelat någon framträdande roll eller överhuvudtaget icke nämnts, förekommo också: Ridderskapet och adelns prot., bd 1, sid. 501–506, 553 f., Borgarståndets, bd 1, sid. 263, 384 f., Bondeståndets, bd 1, sid. 206 ff.

[6] Ridderskapet och adelns prot. 1809–10, bd 1, sid. 677.

ringar. Vidare bör det psykologiska läget uppmärksammas. Redan mellan hemförlovnings- och återuppbådskungörelsen kan man konstatera en tydlig skillnad i tonen. Slutligen kan hänvisas till andra tillfällen, då t. o. m. ännu större differenser förelegat mellan vad riksdagsmän förklarat och sanningen i lantvärnsfrågan, varom mera nedan.[7]

Även händelseutvecklingens fortsättning innehåller på sitt sätt ett ytterligare stöd för denna misstro mot katastrofskildringarna. Försvarsfrågan var som bekant föremål för livlig debatt och behandling i kommittéer. Från början av oktober härstammar ett koncept till ett utlåtande — förmodligen icke fullständigt.[8] Det är av Lagerbrings hand. Häri framhålles, att rikets försvarskrafter äro otillräckliga, även om armén bleve fulltalig. Enda utvägen vore därför att använda samma medel, som bragt Frankrike till höjden av makt och ära, d. v. s. att införa skyldighet för varje medborgare att bära vapen till landets försvar. Konceptet nämner icke de nedslående resultat av lantvärnet, som nästan varje offentligt uttalande omtalar. Det har kanske därför ej heller blivit mer än ett koncept. Frånvaron av de stereotypa fraserna kan också bero på att skrivelsen blott var ett koncept. Men det visar, att man allvarligt planerat att utvidga den begränsade värnplikt, som lantvärnet innebar. Vidare är det anmärkningsvärt, att det finns en viss skillnad mellan det renskrivna exemplaret och konceptet av G. M. Armfelts rapport angående en av honom företagen inspektionsresa till fästningarna i västra och södra Sverige sommaren 1809. I konceptet ingår nämligen en utförlig promemoria rörande bästa sättet för förstärkning av rikets försvarskrafter, vilken emellertid ej renskrivits. Den påminner i högsta grad om de projekt, som Armfelt låtit flyta ur sin penna vid tiden för lantvärnets tillkomst och utgör ett markant avsteg från de synpunkter, som han tidigare hade uttalat.[9]

[7] Jfr nedan sid. 335.

[8] Om försvarskommittéerna se närmast Jansson, a. a., sid. 6, 9 f., 14 f., 468. F 650 a, sid. 597, U.U.B.

[9] Rapporten finnes i avskrift av original och dito av konc. i Försvarsplaner, Kr.A. Originalen i Finska Statsarkivet. Den förra är daterad 20.10. 09.

Jfr Armfelts yttrande i sjukvårdskommittén 17.4. 09, vol. 33, Krigshandlingar, Kr.A. och Sveriges krig, IX, bil. 20.

Efter en hänvisning till Sveriges kritiska läge utvecklar Armfelt i sitt koncept åter alla folkväpningsentusiasmens grundtankar. Varje medborgare borde förmås att inse sin skyldighet att medverka i någon form. Både för tillfället och framtiden borde åt denna »levée en masse» ges en laglig form. I fortsättningen behandlar han folkväpningens olika sidor, såsom befäl, beväpning etc. Några hänvisningar tyda på att ett projekt legat till grunden för hans promemoria, och det ser t. o. m. ut, som om detta inte vore något annat än Schwerins förkättrade plan. Endast Armfelts egna uttalanden den 18 maj, då han i krigskonseljen förordade de hempermitterade lantvärnsmännens inkallande[1], göra det möjligt att fatta skriften enligt dess egna ordalag. Man skulle eljest ha ansett det självfallet, att en feldatering föreligger. Så kan emellertid inte vara fallet. Osagt vare däremot, om man verkligen kan tänka sig, att Armfelt menat fullt allvar med skriften i fråga.[2] Dess synpunkter kommo förmodligen aldrig att framföras, men de ha dock nedskrivits och visa i varje fall ytterligare på styrkan av sambandet mellan lantvärnet och värnpliktens fortsatta historia.

Understöd åt blesserade lantvärnsmän.

Samma dag — den 29 maj — som allmänna ordern om återuppbåd utgått till lantvärnet hade ett annat beslut kungjorts. Lantvärnet hade jämställts med övriga trupper beträffande rätt till underhåll ur Vadstena krigsmanshuskassa.[3] Det var nu G. M.

Esaias Tegnér uttrycker ungefär samma tanke. Han anser, att fäderneslandet blott kan räddas därigenom att det erhåller ett mycket fritt regeringssätt och att varje medborgare blir soldat. Tegnér till Myhrman 25.5. 09, Esaias Tegnérs Samlade skrifter, II, sid. 371.

[1] Prot. inför riksföreståndaren, vol. 22, Krigshandlingar, Kr.A. — Sveriges krig, IX, bil. 14: 2.

[2] Lantvärnsfrågan kunde dragas fram i rent taktiskt politiskt syfte, då en viss politisk verkan, t. ex. en stark reaktion hos bondeståndet, var avsedd med framkastandet av en lantvärnsplan. Huru dylika politiska finter kunde förekomma, belysa följande uppgifter. Posse skriver till Adlersparre i början av augusti 1809 om Armfelts inspektionsresa, att den är så väl arrangerad, att konungen trodde, att han givit Armfelt uppdraget att inspektera fästningarna för att avlägsna honom, medan Armfelt i själva verket arbetat ivrigt för att få resa. Avskriftssamlingen, vol. 295, Krigshandlingar, Kr.A. Originalet i Södermanlands regementes arkiv.

[3] Landshövding Bennet hade i landshövdingeskrivelse till K. Maj:t 5.5. 09 frågat om underhåll. Riksregistratur 29.5. 09, R.A. Jfr ovan sid. 307.

Armfelt, som i egenskap av chef för Krigskollegium ombesörjde den utlovade utdelningen. En rapport om utdelningen upptager ett mycket obetydligt antal lantvärnsmän. År 1809 voro de ej mer än 70 till antalet. Nästa år tillkommo 40 man.[4] I rullorna över förstärkningsmanskapsbefolkningen påträffar man ibland uppgifter om blesserade lantvärnsmän. I ganska många fall finnas anteckningar om att dessa åtnjuta understöd av annat slag än ur krigsmanshuskassan. Det är ibland socknen, som lämnar bidrag; ibland har den, som lejt en senare blesserad, lämnat årligt understöd etc.[5] — Givetvis voro understöden genomgående små.

Återuppbådet. Medan försvarsdiskussionen i riksdagen pågick och senast nämnda understödsåtgärder för de blesserade verkställdes, var lantvärnet återuppbådat. Inkallelsen den 29 maj gällde i själva verket knappast mer än halva lantvärnet, ty ungefär hälften var redan förut undantagen från hempermitteringen.[6] Återuppbådet framkallade likväl flera, ganska allvarliga intermezzon.

Dalarna. Dalarnas lantvärn skulle samlas i slutet av juni. Av dess tre bataljoner gällde inkallelsen framför allt den tredje, av sjukdomarna oberörda, som till större delen varit hempermitterad från november månad och bestod av unga män från Dalarnas nordligare delar. De övriga bataljonerna voro starkt decimerade eller splittrade. Det blev emellertid mycket stora luckor i leden, när lantvärnet skulle mönstras på Rommehed. I ett kompani saknades 173 man, i ett annat 79 man.[7] Man hade hört talas om de bedrövliga förhållandena vid Västra armén och vågade nu inte hörsamma kallelsen. Den nya regimen fruktade t. o. m. oroligheter av allvarligare art just i Dalarna och gick fördenskull fram med en viss försiktighet.

I mitten av juni efterlyser landshövdingen i länskungörelse

---

[4] Jfr också kungörelser, t. ex. i Stockholms stad, tryckt i Årstrycket 1809: II, 1810: II.

[5] Rullor över förstärkningsmanskap och beväring 1812, 13 m. m. Landskansliet, Uppsala län; Landskansliet, E V, vol. 23, Södermanlands län, U.L.A.

[6] Jfr ovan sid. 299 f.

[7] Landskontoret, G I c, vol. 14, Kopparbergs län, U.L.A.

en ledare för de upproriska lantvärnsmännen. En föreningsskrift har uppsatts och spritts i länet. »Upproret» tillades, måhända på grund av avståndet, en överdriven betydelse i Stockholm. Oron synes ha uppkommit genom att 20–30 lantvärnsmän, som deltagit i förläggningen vid Eda skans, vid samlingen hade berättat om sina upplevelser för den del av lantvärnet, som tidigare hade utgjort den tredje, oanvända bataljonen.[8] Sockenstämman i Leksand hade velat bispringa de uttågande lantvärnsmännen med understöd för färden, men dessa hade ej givit sig av. Från samlingsplatsen vid Djurmo hade något senare denna sockens, Rättviks och Åls socknars lantvärn givit spridning åt missnöjet, och en allmän upplösning stod för dörren. Vidare hade Gagnefs, Moras och Orsas lantvärn icke infunnit sig. Man pålyste ny samlingsdag och utsåg Stora Tuna såsom samlingsplats. Landshövding af Nordin inrapporterade till K. Maj:t orsakerna till missbelåtenheten, som uppgivits till landssekreteraren, då denne med anledning av oron rest till Mora. Bördan hade varit orättvist fördelad, lantvärnet hade inte fått någon mat under hemmarschen.[9] Landshövdingen uppger dock, att oron ganska snart lade sig, endast efter tjänliga föreställningar. I början av augusti erhåller också en dalkarl vid namn Matts Matson Hastig Karl XIII:s nåd från de straff han gjort sig skyldig till såsom denna oros tillskyndare och befrämjare.[1] — De ovan omtalade vakanserna berodde med andra ord icke på dödsfall i lantvärnssjukan under hempermitteringstiden.

Andra län.

Västmanlands lantvärn har också gjort en hel del svårigheter. Adlercreutz befallde, att ordinarie trupper skulle användas för att arrestera de 87 man, som visat sig motvilliga.[2] En viss oro har också förmärkts vid Skaraborgs och Älvsborgs lantvärn, vilka för att åter gå ombord på skärgårdsflottan fordrade fullständig klädesutrustning.[3]

[8] Avskrifter, Sammanslagna bat. 1809/501–3, 505. Dal-brigaden, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Länskungörelse 17.6. 09. Länsmansrapporter till landshövdingen. Jfr vidare ovan sid. 240 f., 244.

[9] J. M. af Nordin till K. Maj:t 8.6. 09, ib., Kr.A.

[1] Dat. 3.8. 09, ib., Kr.A.

[2] G. O. 15.6. 09, vol. 5, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Chefens för Västra armén skrivelse 27.4. 09, Krigshistoriska saml., Kriget 1808–09, vol. I, R.A.

Södermanland.

Från Södermanlands län föreligga flera uppgifter om oroligheter. Landshövdingen förklarade i riksdagen, att det var omöjligt att »conscribera landtvärn».[4] Oroligheter av en mycket påtaglig art utbröto också, då en trupp av länets lantvärn skulle gå ombord på kanonsluparna. Detta läns lantvärn hade under föregående kampanj varit ett av de allra mest utsatta och hårdast decimerade. Motviljan måste anses naturlig med hänsyn till fjolårets händelser. När embarkeringen av en trupp av detta lantvärn skulle äga rum, uppstod en regelrätt revolt. Lantvärnet begav sig på marsch till Stockholm för att vända sig direkt till hertig Karl, och endast skyndsamma och omfattande omflyttningar inom förläggningsorten kunde hindra företaget att blixtsnabbt sprida sig även till andra lantvärnsförband. När truppen väl blivit ensam, kunde annan militär kommenderas ut. Det var beridna, ordinarie trupper, som ryckte ut och tvingade den ungefär 100 man starka truppen att avstå från sitt företag.[5] Berättelsens överensstämmelse med verkligheten kan icke gärna betvivlas. Men det finns ett ganska orimligt moment i skildringen av denna mycket kritiska episod, nämligen frånvaron av allvarligt efterspel för de upproriska. En korpral, som befordrat uppstudsigheten, överflyttades till Södermanlands regemente för att vänjas vid disciplin[6], och truppen fann sig slutligen i sitt öde att gå ombord. Det kan emellertid påpekas, att det icke är uteslutet, att händelsen kan insättas i ett större sammanhang. Det kan nämligen ha varit en politisk baktanke med dessa kommenderingar, om vilken striden stod het. Vid tiden för kungavalet lågo enligt uppgifter kanonslupar beredda att ingripa till Adlersparres förmån, om valet skulle taga en icke önskad riktning.[7] Lantvärnets tillämnade hänvändelse just till hertig Karl kan ha haft sitt samband med detta. Den i och för sig naturliga motviljan att gå ombord kan ha förstärkts av

[4] Hofsten, Bref från 1809 års riksdag, sid. 135.

[5] Jfr ovan sid. 263 f. Boyes rapport 21.5. 09, vol. 247, Krigshandlingar, Kr.A. Leijonhufvud, Södermanlands regementes historia, sid. 250 f., Sveriges krig, IX, sid. 112 f., 167 f. Jfr också Hofsten, sid. 149.

[6] Leijonhufvud, a. a., I, sid. 251.

[7] Jfr Clason, Karl XIII och Karl XIV Johan, Sveriges historia till våra dagar, del XI, sid. 110. Clason uppger 5 maj, vilket otvivelaktigt är oriktigt; 5 juni avses.

rykten om politiska avsikter med kommenderingen. Den nästan otroligt milda behandlingen av de skyldiga är i varje fall mycket svår att förstå.[8]

Mest kritiska blevo emellertid förhållandena vid lantvärnet i Skåne. Där hade stora lantvärnsstyrkor legat inne nästan oavbrutet. Vid revolutionen voro över 1,000 man samlade.[9] Tillståndet bland trupperna var ej det bästa. Redan under förvåren hade en del missljud försports. Klädesleveranserna hade gått speciellt långsamt. Behovet gjorde sig visserligen inte heller så snart gällande. Men först i januari och februari voro kläderna levererade.[1] Två allvarliga omständigheter tillstötte, nämligen sjukhus- och avlöningssvårigheterna. Ju sämre avlönings- och beklädnadsförhållandena blevo, desto sämre blev naturligtvis hälsotillståndet och desto mera svårlöst ställde sig sjukhusfrågan. Det är mot bakgrunden av dessa tre faktorer, som vårens tilldragelser vid lantvärnet i Skåne måste betraktas. Generalstabsverket innehåller uppgifter, att oroligheter förekommo och beredde befälhavaren, förutvarande lantvärnsbrigadchefen Tawast, en del bekymmer. Orsakerna beröras ej. En del av lantvärnet togs emellertid i bruk vid Norrlandsoffensiven, en del lämnades kvar med anledning av oron.[2] Avlöningshandlingarna visa, att lantvärnet ej fått ut sin lön under mars, april och maj månader, och att bristerna i detta avseende även gå tillbaka till föregående års slut.[3] Anledningen uppges helt enkelt vara penningbrist i lantränteriet. *Skåne.*

Redan tidigare hade Toll klagat över de sinande penningtillgångarna. Efter revolutionen återkomma dessa klagomål med fördubblad styrka. I mars, omkring tio dagar efter revolutionen, ger han klart besked.[4] Till en tid kunna naturligtvis möjlig-

[8] Jfr ovan sid. 209 ff., 301 f. om behandlingen av upproriska.

[9] Brigadförslag från mars 1809, vol. 421, De la Gardieska saml., L.U.B. — Jfr ovan sid. 274 f.

[1] Skånes lantvärn 1809/15, 17, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[2] Sveriges krig, IX, sid. 319, Jacob De la Gardie till sin broder 30.5. 09, De la Gardiska archivet, XIX, sid. 247.

[3] Avlöningsräkenskaper, Förvaltn. i allmh., Södra gränsen, Kriget mot Danmark, Krigshandlingar, Kr.A. — Jfr ovan sid. 294 f.

[4] Jfr ovan sid. 237 ff., vol. 35, Krigshandlingar, Kr.A. och Gen.adj:s för flottan arkiv, II, Inkomna handlingar 1809, vol. I, R.A.

heter beredas genom stöd av det ena verket åt det andra, men över förmågan kan ingen tvingas. Fältkassan har 600,000 Rd. i skuld för fullgjorda leveranser och intjänta avlöningar. Det ordinarie månatliga behovet är 60,000 Rd. En tredjedel härav har erhållits. Inlagan torde i någon mån få betraktas som en konsekvens av det förändrade politiska läget. Man tycker sig nästan igenkänna de oppositionella ämbetsmännens tonarter från tiden före revolutionen. Men nu hade svårigheterna ofrånkomligen tornat upp sig. Att avlöningen nu dröjde eller uteblev, var således icke alls något enastående vare sig beträffande lantvärnet eller andra kårer, men å andra sidan synas de skånska lanträntерierna ingalunda varit särskilt betungade med antecipationer.[5] Då landskapet dessutom hade fått en god skörd och bristen på spannmål på andra håll huvudsakligen berodde på transportsvårigheter från Skåne, tycker man, att landskapet självt borde ha kunnat underhålla sina egna söner i lantvärnet.[6] På Åland hade Fock tillgripit en slags »provinsiella skattkammarväxlar» för att övervinna kreditbristen.[7] Enskilda initiativ i den riktningen ha förekommit även i Skåne. Såsom privatman har landshövding Rosen sålunda försträckt 400 Rd. till lön åt lantvärnet.[8] Sjukhuskommissarier och marketenteriinnehavare ha upptagit lån av privatpersoner för att hålla vård och underhåll av trupperna löpande.[9] De erforderliga naturaresurserna förelågo i varje fall i ovanligt hög grad i Skåne. Att avgöra, vilka åtgärder, som rimligen borde ha kunnat vidtagas, är naturligtvis ytterst vanskligt. Den långsamhet och nonchalans, som under Gustav IV Adolfs tid utmärkt Skåne-länen i fråga om insamlingen till lantvärnet — i all synnerhet Kristianstads län[1] — efterföljdes emellertid inte, såsom framgått av det ovanstående, av någon större iver efter revolutionen.

Beträffande sjukhusfrågan är materialet både ganska rikt och

[5] K. Maj:ts prop. ang. banken, statsverket och riksgäldskontoret 9.6. 09, bil. 9, tryckt i Årstrycket 1809.

[6] Jfr t. ex. ovan sid. 201 f.

[7] Jfr Sveriges krig, VIII, sid. 198.

[8] De la Gardie till Toll 24.1. 09, De la Gardiska archivet, XIX, sid. 88.

[9] Jfr uppgifter hos Nachmanson, E., Pehr Gustaf Cederskjöld, sid. 125, Svenska Läkarsällskapets handlingar, band 52, m. fl.

[1] Jfr ovan sid. 143 f.

motsägande. Lantvärnet vid Södra armén hade under tiden fram till revolutionen varit tämligen friskt — icke blott det skånska.[2] Det lantvärn, bl. a. två bataljoner från Skåne, som varit på flottan, hade däremot tjänstgjort under mycket svåra förhållanden. Det tillbringade emellertid hela sin sjukdomstid på det stora amiralitetssjukhuset i Karlskrona.[3] Några förkylningsepidemier hade förekommit relativt tidigt vid Södra armén, för övrigt äro förslagen alldeles fria från uppgifter om sjuka — praktiskt taget ända fram till revolutionen. Sjukvårdsförhållandena vid Södra armén ha ej heller låtit tala om sig, förrän ett sensationellt efterspel ställde förhållandena i extra belysning.

En anmälan gjordes under hösten 1809 av riksdagsmän mot förhållandena vid Södra arméns sjukhus.[4] Toll och Tawast uppmanas fördenskull avge förklaring. De äro båda synnerligen uppbragta och fritaga sig givetvis från alla anmärkningar. Omfattande åtgärder hade vidtagits; den plötsligt utbredda sjukligheten hade energiskt motarbetats, förklara de.[5]

---

[2] Arméförslag för Södra armén dec.–maj 1808–09, vol. 65–66, Krigshandlingar, Kr.A.

[3] Jfr ovan sid. 234 f.

[4] Riksdagsmäns anmälan till K. Maj:t, bifogad Krigsförvaltn:s skrivelse till K. Maj:t 23.10. 09, R.A.

Toll till Krigsförvaltn., bil. till ovanstående, R.A. Toll förklarar anmälan värd förakt eller medömkan. Ingen har av vanvård avlidit under hans tid som befälhavare, slutar han. — Tawast nämner följande till sitt försvar. Under våren 1809 hade även Skåne-trupperna fått allvarlig kännin av sjukdom. De tidigare oanvända sjukhusen hade blivit överfyllda. På frivillig väg hade dock stora insamlingar kommit till stånd. Inga utvägar hade lämnats obeaktade. Tawast till Krigsförvaltn., bil. till riksdagsmäns anmälan ..., R.A. — Jfr skrivelse från Tawast, avskrift 11.5. 09, vol. 37, Krigshandlingar, Kr.A. De båda generalbefälhavarnas förklaringar föreföllo Kungl. Maj:t till fyllest, och riksdagsmännens anmälan lämnades utan avseende. Krigsförvaltn:s skrivelse till K. Maj:t 23.10. 09. Ärendet avgjort 12.12. 09, R.A.

[5] En av de ansvariga fältläkarna, chefen för 2:dra brigadsjukhuset, vilken dessutom hade överinseende över sjukvården vid Södra arméns allmänna sjukhus under den omdiskuterade tiden fram till juni 1809, har lämnat en skildring av sina svårigheter. Endast en underläkare hade han som medhjälpare. Av 300 sjuka på sjukhuset — avsett för 180 man — avledo likväl ej mer än 9 i månaden. Se E. Nachmanson, Pehr Gustaf Cederschjöld, sid. 124. Jfr förslag etc., vol. 421, 422, De la Gardieska saml., L.U.B.

Det kan se ut, som om förhållandena vid Södra armén så småningom blivit så dåliga, att ej ens de omfattande vidtagna åtgärderna voro tillräckliga. Det plötsliga och i många avseenden mycket omotiverade alarm, som riksdagsmännen slagit, kan dock mycket väl helt enkelt vara ett led i den politiska spänningen, som endast en vecka efter behandlingen av deras memorial nådde sin kulmen i och med propositionen om nationalarmeringen. I de memorial, som missförhållandena och det därav förorsakade myteriet föranledde, är det emellertid en åtgärd av den nya regimen, som anges såsom missbelåtenhetens närmaste orsak. Redan i slutet av mars hade Krigsförvaltningen stipulerat, att underhållet av lanttrupper till sjöss av sparsamhetsskäl skulle utgå helt och hållet kontant under vistelsen i land. Man skulle på detta vis spara på magasinsförråden.

Aschling har kraftigt förordat den gamla beprövade besparingsmetoden med förknappningsmedel i stället för det nya sättet.[6] Minskar man någon del av kosten, blir det genast nedslagenhet och missmod. Man kan möjligen sträcka sig till $^3/_8$:s förknappning. Det bör också klart framgå, huru mycket varje karl har att fordra. I annat fall blir besparingen ej en fördel för det allmänna.

Besparingsåtgärden utföll synnerligen illa. Hjelmstierna uttalar sitt ogillande av den[7] och bifogar ett memorial, som inlämnats av major Lars Arnell, densamme, som nedskrivit en klarsynt P. M. angående lantvärnets formering, sedermera statssekreterare för krigsärenden.[8] Arnell finner det efter 4 veckor

---

[6] Gen.adj:s för flottan arkiv, II, Inkomna handlingar 23.5. 09, 1809, vol. I, R.A.

[7] Hjelmstiernas rapport 24.5. 09, vol. 37, Krigshandlingar, Kr.A.
Bil. till Tawast till K. Maj:t 25.5. 09.

[8] »Ödmjukaste Promemoria» av Lars Arnell, vol. 37, Krigshandlingar, Kr.A. Memorialet är av följande innehåll. Då en trupp, som befinner sig i ett litet samhälle, avlönas kontant, finns det inte någon annan möjlighet än att etablera ett marketenteri, som för en viss andel av varje soldats dagslön är skyldigt att tillhandahålla tjänlig föda. Om en sådan inrättning skall kunna hållas vid makt, måste naturligtvis dess innehavare ha garanti för att manskapet varaktigt äter hos honom. Ibland gå emellertid kanonsluparna ut på expeditioner omfattande 2 à 3 dagar, och marketenteriet saknar då alldeles kunder. Det händer t. o. m. att kanonsluparna plötsligt få order att gå ut. Matlagningen har påbörjats, men

tydligt, att den nya kontantbetalningen av trupperna endast drager med sig större kostnader och ej medför någon besparing. Ingen kan åtaga sig att hålla marketenteri för lanttrupper på skärgårdsflottan på grund av deras ständigt växlande uppehållsort och plötsliga embarkeringar. För vanliga soldater finns det åtminstone bröd och vatten, men en skärgårdseskaders lanttrupper kunde faktiskt komma i den belägenheten att sakna även detta. Att avlöningssättet undergräver manskapets hälsa finner Arnell knappast behöva sägas.

Den skrivelse, i vilken Tawast sammanfattar anledningen till oron, har en hård och skarp ton.[9] Det är dels vid lanttrupperna, dels vid trupperna på kanonsluparna, som oroligheter förekommit, upplyser han i denna. Tawast ser på lantvärnet med andra ögon än De la Gardie. Uppsättningen var olycklig, hävdar han. Bönder togos under ledning av okunniga officerare; truppen kunde underhållas blott med sämre proviant. På grund av den bristande krediten kunde man blott upphandla sämre vara, och portionspriset stod ej alls i förhållande till varupriserna. Arméns innestående stora fordran vore också alltför väl känd för att man genom ståndrätt och arkebusering av några skulle kväva missnöjet hos lantvärnet. Dess parti toge redan varje bonde i landskapet. Enda sättet vore därför att betala lantvärnet vad det hade att fordra och ordna så att det kunde leva av vad kronan ger. Skrivelsen antyder en hänsynslöshet, som är häpnadsväckande. — Förhållandena vid Södra armén hade blivit rent barbariska, synes det. De la Gardie sätter också

---

ingen frågar efter maten, när den blivit färdig. Under dylika dagar erhåller manskapet s. k. torrföda ombord. Vem ersätter då marketentarens kostnad? Ingen. Ingen har fördenskull velat hålla marketenteri. Manskapet har måst söka sig till krogarna. Där finnes knappast kokad mat att erhålla, och denna är för övrigt så dyr, att hela dagsavlöningen ej räcker till mer än en sill och en sup. Än större bli svårigheterna, när båtarna oförmodat fördröjas av motvind eller dylikt och bli liggande i Hälsingborg eller Landskrona. Om 4–600 man plötsligt tillstöta på dylika orter, finnes ej möjlighet att uppbringa föda. Största svårigheten är behovet av bröd. Ingen kronobagare kan åläggas leverera bröd annat än på bestämda terminer. Det står ej i en bagares förmåga ens för den fördelaktigaste ersättning att fylla dylika oberäknade behov.

[9] Befälhavaren över Södra armén till K. Maj:t 25.5. 09, vol. 37, Krigshandlingar, Kr.A.

händelserna i direkt samband med den bristande avlöningen, då han i brev till brodern djupt beklagar oron vid lantvärnet. Så går det, menar han, när soldaten ej får sin lön. Hans kommentar är inte någon anklagelse mot lantvärnet.[1] Det är icke uteslutet, att oroligheterna kunna sättas i samband med De la Gardies ställning till den nya regimen.

Lantvärnets användning och hälsotillstånd sommaren 1809.

I det föregående har redan flera gånger framhållits, att avsevärda lantvärnskontingenter återuppbådades. Den tjänstgöring, som dessa förband gjorde under sommaren, skilde sig varken från deras användning under föregående sommar eller från de övriga truppernas under sommaren 1809. I praktiken spelade inte den nu tillämpade bestämmelsen om lantvärnsförbandens sammanslagning med ordinarie armén någon roll. Något större krigsföretag med endast eller övervägande lantvärnstrupper, liknande Lemo-, Kimito- eller Sundsvallsexpeditionerna, förekom ej, men å andra sidan hade uppgiften som biträdande artilleriservis hunnit organiseras i större omfattning och sträckte sig över en längre tid detta år. Härtill utbildade voro nu en bataljon av Värmlands lantvärn och en av Västergötlands. De ursprungliga artilleribataljonerna påträffas dessutom i ständig användning.[2] Helvig är mycket mån om att få behålla dem, som underkastats den särskilt tyngande och intelligenskrävande artilleriutbildningen.[3]

Runt Sveriges kuster fortsatte kanonsluparnas lantvärnsmän i tusental sin viktiga vakttjänst; på fästningar lågo lantvärnstrupper ända sedan våren.[4] Den ökade kraftanspänning, som Västerbottenföretaget innebar, medförde, att lantvärnstrupper

---

[1] Dat. 3.6. 09, vol. 332, De la Gardieska saml., L.U.B.

[2] Jfr Kustarméns förslag 1809, vol. 68, Krigshandlingar och resp. bataljoner, resp. brigader, Lantvärnsarkivet, Kr.A.

[3] Statsråds- och beredningsprot. 29.5. 09, R.A.

[4] Västernorrlands, Upplands, Södermanlands, Skånes, Skaraborgs, Hallands, Bohusläns lantvärnsbat., resp. brigader, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Sveriges krig, IX, sid. 297: 1,100 man lantvärn vid Västra arméns skärgårdsflotta; andra lantvärnsinryckningar på skärgårdsflottan: ib. IX, sid. 156, 168 f., 113 f.: 500 man lantvärn etc. Jfr vidare ang. användningen: ib. sid. 42, 69 f., 188, 233 m. fl. — Jfr också Kustarméns historia, D 1037, sid. 66, K.B.
Jfr Kustarméns krigshistoria, D 1037, K.B.
Om striderna jfr [Mankell], a. a., sid. 171 ff.

på Pukes anhållan kommo även till örlogsflottan. Koncentrationen av fartyg tillhörande arméns flotta till Västerbottens farvatten bragte lantvärnsförband även under denna kampanj öga mot öga med ryssarna. Under arméns flottas strider vid Ratan deltog en lantvärnsstyrka från skilda delar av landet.[5] Den uppges ha omfattat 325 man. I början av augusti hade Kustarméns flotta haft över 700 man lantvärn.

Lantvärnsmännens omständigheter lämnade även denna sommar en hel del övrigt att önska.[6] Cederström rapporterar stora brister, och även senare inlämnade klagoskrifter ge ibland uttryck åt missnöje över tjänstgöringsvillkoren också under sommarkampanjen 1809. Förhållandena påminna om 1808 års. Så sent som vid avmönstringen i september ha missförhållandena icke helt avlägsnats. Kalmar lantvärns sista kontingent har hemsänts i utblottat tillstånd — utan skor och kläder.[7] — I än högre grad än beträffande 1808 års händelser kunde man beträffande 1809 års misstänka sabotage och obstruktion. Nu funnos ju kläder i förråden. Att de icke blivit nyttjade i högre grad, torde kunna tillskrivas den byråkratiska andan och desorganisationen. Ett län, som hade överskott av kläder, kunde svårligen avstå till ett annat läns lantvärn, även om bristerna där voro allvarliga.

Lantvärnets insatser 1809 kunna ingalunda anses betydande. De torde vara t. o. m. något mindre än 1808, men de äro ingalunda lika med noll. En sak måste dessutom tilläggas: den armé, som försvarade Sverige, hade kunnat kompletteras främst tack vare lantvärnet. Flottornas manskap hade också fått betydande tillskott från lantvärnet.

I allmänhet rådde samma hälsotillstånd som 1808. Sommarmånaderna uppvisade ungefär samma sjuklighetstal.[8]

---

[5] Gen.adj:s för flottan arkiv, II, Inkomna handl. 1809, vol. I; rapport ang. skärgårdsflottans strid vid Ratan, R.A.

[6] Ib. R. Cederströms rapport: lantvärnsmännen sakna allt utom sina utslitna gångkläder; Uplands lantvärn behöver 384 skjortor, 315 strumpor, 250 skor, 58 kapotter etc., R.A.

[7] Ib. 16.11. 09, R.A. Jfr Sveriges krig, IX, sid. 320.

[8] Förslag över vårdade på Kustarméns sjukhus, vol. 68, 247, Krigshandlingar, Kr.A.

Dödligheten vid Kustarméns sjukhus var i

april	57	lantvärnsmän	av	samtliga	döda	171
maj	48	»	»	»	»	196
juni	49	»	»	»	»	143
juli	26	»	»	»	»	84
aug.	11	»	»	»	»	81

Vintern behövde man ej pröva i fält 1809. Däri ligger den stora skillnaden.

Spridda uppgifter om lantvärnstruppernas insatser kunna således samlas från nästan alla frontavsnitt. En summarisk sammanfattning över lantvärnets tillstånd under den nya regimen utgör ett »sammandrag af sidst inkomne tillståndsförslager», vilket G. A. Peyron sammanställt i egenskap av tjänstgörande generaladjutant vid Arméns expedition.[9] Handlingen är daterad den 18 maj 1809. Förslaget upptar för ordinarie armén 23,000 man närvarande, 5,000 man sjuka, varav 3,000 på sjukhus; 4,000 man hemförlovade, inalles 32,000 man; lantvärn och rotering — den senare omfattade cirka 2,000 man vid Södra armén —: 5,000 man närvarande, 2,500 man sjuka och 6,500 man hempermitterade, inalles 14,000 man lantvärn och rotering. Härens hela styrka var alltså omkring 46,000 man. De lantvärnstrupper, som under våren tjänstgjorde, fördelade sig enligt denna översikt på följande sätt mellan resp. arméer: vid Södra armén omkring 1,000 man och vid dess fästningar 900 man, vid Västra armén 1,000 man, vid Stockholms garnison 350 man och på arméns flotta 200 man, vid Kustarmén omkring 1,000 man, i Karlskrona 200 man och såsom fångvakt 400 man. I Norrland tjänstgjorde en mycket liten trupp. De sjuka fördelade sig relativt jämnt med det undantaget, att Västra armén fortfarande hade en synnerlig hög siffra eller över 1,000 man.

Sjukligheten var icke så mycket större bland lantvärnet än inom armén, ehuru denna erhållit den värdefullaste delen av lantvärnet såsom rekryter. På denna punkt är emellertid sammandraget förmodligen något missvisande, så till vida som de

[9] Jfr ovan den statistiska beräkningen sid. 281 och vol. 69, Krigshandlingar, Kr.A. Avrundade siffror i samtliga fall.

hempermitterade kårerna av lantvärnet möjligen hade ett relativt högre sjuktal icke redovisat.

Efter fredsslutet den 17 september följde omedelbart allmän avmönstringsorder. Den 26 i samma månad kom ett brev, som befriade lantvärnet från all vidare krigstjänst.[1] Redan tidigare hade hempermitteringar gått utvecklingen i förväg. Dalarnas lantvärn hemsändes i början av september, Kalmar lantvärn likaså.[2] För några kårer dröjde det med verkställigheten. I början av oktober utgjorde Skånes lantvärn ännu mellan 600 och 700 man[3]; först den 26 november avmönstrades det lantvärn, som ditintills varit i tjänst[4]. Men långt in på följande år tjänstgjorde exempelvis Skaraborgs tredje bataljon, som hade fångbevakning som sin uppgift.[5] *Avmönstring.*

Vid slutet av den långa tjänstgöringen visade sig ånyo samma svårigheter, som vid hempermitteringen, icke minst den rädsla för smitta från lantvärnet, som allmänheten på vissa håll hyste.[6] En relation, bevarad av Montgomery, framhåller en annan sida: svårigheten att få arbete. Övergången till civilt arbete var synnerligen svår, särskilt då ännu bestämda städseltider voro lagstadgade.[7]

Det är, som av det föregående torde framgå, alldeles oriktigt att, såsom Historisk Taflas författare, förklara, att revolutionen definitivt befriade svenska folket från bördan av lantvärnet. Revolutionsmännen började visserligen med några smärre inskränkningar. De fullföljde då den linje, som Tibell tidigare drivit konungen att följa. I början av april kom en officiell allmän hempermittering — även den motiverad på ett äkta Tibellskt sätt i första hand med hänsynen till jordbrukets be- *Sammanfattning.*

---

[1] Riksreg., sept. 09, sid. 1525, R.A.

[2] Wrede till kon. 6.9. 09, Sveriges krig, IX, sid. 423. Gen.adj:s för flottan arkiv, II, Inkomna handlingar 1809, vol. I, 16.11. 09, R.A., Sveriges krig, IX, sid. 320.

[3] Bat.-förslag, vol. 422, De la Gardieska saml., L.U.B.

[4] Sveriges krig, IX, sid. 427.

[5] Sammanslagna bat., 1810/300–301, Lantvärnsarkivet, Kr.A. Jfr ovan sid. 278.

[6] Jfr ovan sid. 302 f.

[7] Montgomery, a. a., II, sid. 78, De la Gardiska archivet, XIX, sid. 88. Beskow, Levnadsminnen, sid. 89; prosten Sondén i debatten om understöd åt f. d. lantvärnsmän, Prästeståndets prot. 1862–63, bd 6, sid. 284. Jfr ovan sid. 302 f.

hov, men denna var i praktiken lika mycket en inkallelseorder genom de talrika undantag, som den innehöll, och de omfattande hempermitteringar, som hade ägt bestånd ända sedan konungens tid eller i december 1808. Den hann ej heller mer än nätt och jämnt verkställas, innan lantvärnet återuppbådades. Detta återuppbåd var emellertid relativt fullständigt både i den officiella deklarationen och i praktiken. Därefter följde en tid, karakteriserad av motsägelser. I officiella deklarationer angående omvälvningens orsaker m. m., i broschyrer, motioner och riksdagsanföranden fördömer man lantvärnet. Samtidigt använder man det emellertid på ett sätt, som på sina ställen t. o. m. överträffar den störtade regimens i bristfällighet beträffande underhållet, och man planerar åtgärder för en ny inrättning, som huvudsakligen blott till namnet skiljer sig från lantvärnet. Det är t. o. m. i första hand till just lantvärnsårgångarna man ämnar vända sig, d. v. s. till de under 1780-talet födda, om vilka en broschyrförfattare förklarat, att de genom lantvärnets olycksöde försvunnit och lämnat en lucka efter sig, som om de aldrig funnits. Långt ifrån att vid revolutionen ha avslutats, fortsätter sålunda lantvärnets historia under den följande tiden på ett för revolutionsmännen ganska kompromet terande sätt.

VIII. Efterspel.

Försvarsdiskussionen under 1800-talets tidigare del har utförligt behandlats av A. Jansson. Genom ett vittfamnande grepp på sitt ämne har Jansson i viss mån också kommit att behandla fortsättningen av lantvärnets roll under 1800-talets tidigare hälft. Blott några smärre tillägg till vad som framgår av nämnda arbete ha förefallit befogade. Främst gälla dessa de kvarlevande lantvärnsmännens öden.

Den överblivna beklädnaden säljes, vissa hushållningssällskap bildas.

Bestämmelsen att hemtågande lantvärnsman skulle få behålla kronans kläder, om han så önskade, borde egentligen ha medfört, att större delen av lantvärnets kläder skingrades samtidigt som förbanden. Men så blev faktiskt ej förhållandet. Man måste förvånas över att så mycket kläder faktiskt blev över, att ett nytt spörsmål uppstod, nämligen huru med dessa skulle förfaras. Till en del berodde detta på den starka avgången, vilken, som vi sett, hade flera orsaker: dödsfall, övergång till armén, befrielser. Redan den 24 april hade landshövding Löfwenskiöld i en skrivelse till K. Maj:t förfrågat sig om vem de överblivna kläderna tillhörde. I konseljen hade Karl XIII förklarat, att de tillhörde länens invånare, vilka genom deputerade skulle fatta beslut om dem.[1] Till följd härav kom lantvärnsbeklädnaden ännu en gång att föranleda sammanträden av länsdeputerade. De ha i olika län lett till beslut av mycket växlande karaktär. I några ha kläderna försålts på offentlig auktion och en fond bildats av influtna medel för allmännyttiga ändamål, framför allt jordbrukets förkovran. Dylika fonder bilda i några fall grunden för länens hushållningssällskap. Så blev t. ex. fallet i Kalmar och Blekinge län.[2]

[1] Statsråds- och beredningsprot. 24.4. 09, R.A.

[2] Wachtmeister, Blekinge läns kungl. hushållningssällskaps historia, sid. 19. Hilldorff, Kalmar läns södra kungliga hushållningssällskaps historia, sid. 54.

I ett par län ha medlen av allt att döma förbehållits lantvärnsmännen själva. I Västmanlands län voro de först avsedda att användas till jordbrukets förkovran.[3] Emellertid synes en senare förändring av bestämmelserna ha ägt rum. Länet har nämligen haft en mycket stor lantvärnsfond. Enligt en uppgift på riksdagen 1862–63 skulle denna ha omfattat omkring 100,000 Rd. och ansetts kunna understödja de lantvärnsmän, som behövde hjälp.[4] Under 1840-talet ha också understöd bevisligen utdelats ur denna fond åt ett par hundra f. d. lantvärnsmän. År 1846 fingo t. ex. 255 man vardera 10 Rd.[5]

I Östergötland finnes en motsvarande fond, som likväl ej når samma dimensioner, men vars verksamhet kan följas i detalj från upplösningen av lantvärnet till den siste östgötske lantvärnsmannens bortgång på 1880-talet.[6] Avkastningen gick till skadade eller sjukliga. Omkring 25 personer ha efter noggrann redogörelse för skador, ådragna under tiden i fält, erhållit mellan 4 och 12 Rd. i understöd.

I Malmöhus län användes den överblivna beklädnaden till vargeringen och Södra arméns sjukhus.[7] — Varför har icke detta motsvarigheter på andra håll? Auktionernas resultat visa ofrånkomligen, att kläderna voro relativt väl bibehållna, och att de icke voro skydda såsom smittobärande. Varför ha de icke reserverats för förstärkningsmanskapets räkning? Det allra naturligaste hade ju varit, att kronan behållit dem eller — låt så vara — köpt dem av länens invånare. Förstärkningsmanskapet hade inte tillkommit, när Karl XIII besvarade Löfwenskiölds förfrågan, men man hade säkerligen klart för sig i regeringen, att lantvärnet i en eller annan form skulle återuppstå. I bestämmelserna om förstärkningsmanskapet hette det till

---

[3] Handl. rörande lantvärnet, vol. 4, Landskontoret, G I e, Västmanlands län, U.L.A.

[4] Prästeståndets prot., bd 6, sid. 278 f. Riksdagens prot. 1862–63. Yttrande av prosten Westerlund.

[5] Handlingar rör. lantvärnet, Landskontoret, G I e, vol. 16, Västmanlands län, 1811–50, U.L.A.

[6] Handlingar rör. understöd åt f. d. lantvärnsmän, Landskontoret, G I e, Östergötlands län, V.L.A.

[7] Lantvärnet 1808–09, Malmöhus län, L.L.A.

och med, att detta skulle beklädas av kronan.[8] Det kan knappast vara några andra skäl än folkpsykologiska, som varit avgörande. Man måste fasthålla vid fiktionen, att lantvärnet var avskaffat, och att man inte tänkte sig någon motsvarighet. Man måste låta den sorgligt beryktade lantvärnsbeklädnaden, som hade varit en värdefull tillgång för staten, förskingras.

Avlöningsfordringar betalas efter hand.

Det är en egendomlig ödets ironi, att den utrustning, som varit mest bristfällig och ofta nämnes som skandalös, skulle komma att lämna ett icke föraktligt överskott. Så mycket egendomligare förefaller den ovan skildrade dispositionen av insamlingens medel, som ganska stora efterräkningar efter kriget och dess bristande kredit ännu ej voro klarerade. Under den närmaste tiden efter fredslutet fortfor nämligen den ovan omtalade strömmen av efterkrav på kronan för leveranser eller på innestående lönefordringar ännu ganska länge med oförminskad styrka. — Hertigens brev av den 6 april, som stipulerat, att sjukhusen skulle ersättas först och i fortsättningen gå före vid utbetalningar för kommande utgifter, följdes den 4 oktober 1810 av ett brev, enligt vilket alla militära skulder skulle betalas.[9]

Av gammalt hade Skånes lantvärn stora fordringar, Kalmar lantvärn likaså, vilka nu klarerades. Inlupna ansökningar om ersättning för icke utbetalade ordinarie medel biföllos också från och med detta brev automatiskt.[1] I regel synas emellertid kraven icke gälla mer än fältavlöningen, d. v. s. den extra tilldelning, som trupperna voro berättigade till, då de voro på krigsfot eller inom s. k. krigsort. S. k. förknappningsmedel utdelades också. Från Västmanlands lantvärn finnas utförliga räkningar över dessa medel. Under föregående års kampanj hade inskränkningar i den ordinarie staten måst vidtagas: utdelning av endast halv smörportion torde ha varit den vanligaste åtgärden. Förknappningsmedlen voro ersättning härför.[2] De utdelades i vissa fall t. o. m. till efterlämnade anhöriga

[8] Kungörelse om förstärkningsmanskapets inrättande 23.4.11, mom. 6, Årstrycket.

[9] Tryckt i Årstrycket 1810. — Jfr ovan sid. 298 f.

[1] Statsråds- och beredningsprot. fr. o. m. okt. 1810, R.A.

[2] Se t. ex. Krigsförvaltn:s skrivelse till K. Maj:t aug. 09: i förknappningsmedel till f. d. Göteborgseskadern skall utgå 2,719 Rd., varav för halv smörportion 2,473 Rd., R.A. Jfr ovan sid. 295, 320 f.

för bortgångnas innestående fordringar. Det rörde sig emellertid om ganska obetydliga inskränkningar i underhållet, men relativt stora delar av skärgårdskommenderingen torde ha berörts.[3] Västernorrlands bataljon hade också fått pröva på inskränkning i sin ordinarie stat under kommenderingen till norska gränsen.[4]

Många lantränterier voro själva fordringsägare på grund av företagna antecipationer.[5] Spannmålsdirektionen, som släppt till den största summan, blev emellertid aldrig gottgjord för sina utlägg.[6] En slutlig upprensning innebar ett kungl. brev i slutet av år 1812. Enligt detta medförde uraktlåtenhet att anmäla en fordran, att denna förföll.[7]

Efterspel på 1860-talet: understöd åt f. d. lantvärnsmän.

I försvarsdiskussionen spelade lantvärnet även i fortsättningen rollen av ett viktigt och ofta upprepat argument emot tilltänkta utvidgningar av den begränsade värnplikt, som beväringen innebar.[8] Förmodligen sammanhänger det förstärkta intresse, som ägnades lantvärnet i början av 1860-talet, med de då också aktuella värnpliktsfrågorna, som behandlades framför allt i den stora lantförsvarskommittéen. En privat kommitté utfärdade då ett upprop till allmänheten om insamling till de kvarlevande lantvärnsmännen. Kommittén, som hade Aftonbladet till sitt språkrör, bestod av C. A. Adlersparre, J. Mankell, P. A. Siljeström, J. Godlund och P. A. Huldberg, i vars bokhandel ansökningshandlingar och bidrag kunde lämnas.

Ett upprop i Aftonbladet av den 4 mars innehåller en ganska god sammanfattning av lantvärnets historia.[9] Förmodligen är det Mankell, som är auktor. I kretsen var han den mest intresserade krigshistorikern.[1] Översikten över lantvärnets historia

---

[3] Länskungörelse 29.11. 09. Handlingar rörande lantvärnet, vol. 2, Landskontoret G I e, Västmanlands län, U.L.A.

[4] Krigsförvaltn. till K. Maj:t, sept.–okt. 09, R.A.

[5] Jfr K. Maj:ts prop. ang. banken, statsverket och riksgäldskontoret 9.6. 09, bil. 9, tryckt i Årstrycket 1809.

[6] Åmark, Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830, sid. 261.

[7] Kungl. brev 9.12. 12, Årstrycket.

[8] Jfr Jansson, a. a., bl. a. sid. 495, 578, 616, 664.

[9] Aftonbladet 4.3. 62.

[1] Jfr det ännu ganska värdefulla arbetet [Mankell], Studier öfver Svenska skärgårdsflottans historia, krigssätt och användande vid Sveriges försvar.

kompletteras med två relationer av lantvärnsmän, den ena av Jönköpings lantvärn, den andra av Östergötlands.

Uppropet förklingade icke ohört. Den 23 maj samma år meddelar tidningen, att 350 Rd. hade influtit och att redan några nödlidande hade erhållit 10 Rd. Många relationer hade ingivits. När lantvärnsunderstödskommittén härnäst låter tala om sig, är det i riksdagstrycket. Kommittén har tydligen blivit överlupen av ansökningar och icke kunnat samla mer än omkring 1,000 Rd. — i och för sig en aktningsvärd summa. Enligt dess beräkning utgjorde de, som behövde understöd, ännu omkring 400 personer.[2] Lantvärnsmännens ålder var vid denna tid mellan 72–80 år, d. v. s. de, som tillhörde lantvärnsårgångarna 1783–90. För att kunna hjälpa alla dessa veteraner gjorde man ett försök att få ett statsanslag vid riksdagen 1862–63. Motioner skrevos i samtliga ståndeu. De framhålla enstämmigt lantvärnets olycksöde och den tacksamhetsskuld, vari fosterlandet sedan ett halvt sekel stod till dessa numera åldriga män. Greven, filosofie doktor Carl S. R. Mörner var motionär i Riddarskapet och adeln. I motionen citerar Mörner en författare, som han ej anger: »Hvarje ädelt hjärta blöder vid minnet af det våld, hvarmed blomman af Svenska allmogens söner 1808 rycktes ur fädernehuset, och de svåra lidanden densamma underkastades.» Det fåtal, fortsätter motionären, som efter kriget återstod, fick sin framtid förstörd genom vanvård i fält. Lemo, Västankärr, Tallholmarna, Sandöström, Grönvikssund och Palva sund voro platser, där lantvärnet med tapperhet stritt för Sveriges folk.[3] De övriga motionerna äro av samma slag. Borgarståndets gör gällande, att den historiska forskningen först nyligen blottat den skrämmande vidden av lantvärnets lidande.[4] I bondeståndet börjar motionären med att påpeka, att av det

---

[2] Beräkning av insamlingskommittén för f. d. lantvärnsmän enligt yttrande av prosten Ternström under prästeståndets debatt, Prästeståndets prot., bd 6, sid. 285. Om man utginge från förhållandena i Västmanland, där 100 f. d. lantvärnsmän ännu funnos, skulle man få 2,000 för hela riket, förklarade prosten Westerlund, ib. sid. 280. Prosten Ternström vågade varken bestyrka eller bestrida denna höga beräkning.

[3] Adelns motion n:r 27.

[4] Borgarståndets motion n:r 16.

fåtal, som kommo hem, ehuru förstörda, »lefva ännu ett eller annat tiotal undangömda i fattighus eller någon låg koja, framsläpande ett lif af brist och försakelser».[5] — Den agitatoriska överdriften i det senaste memorialet framgår redan av det faktum, att kommittén hade beräknat de kvarlevande till ungefär 400 personer. Statsutskottet motiverade sitt avslagsyrkande med att den, som efter mer än 50 år är vid liv, ej kunde anses ha tagit någon allvarligare skada.[6]

Motionerna föranledde en ganska livlig debatt. På riddarhuset talade E. V. Nordenfelt först.[7] Han ansåg, att två års tjänst i armén utan blessyrer eller utmärkelser för tapperhet ej kunde motivera pension. Om motionen bifölls, för vilket känsloskäl talade, skulle den väcka avund. Nordenfelt förklarade, att lantvärnets nöd ej varit allmän. I Kristinehamn hade han som pojke sett en lantvärnsbataljon exercera, som visserligen ej var försedd med uniform men ändå väl skyddad mot kylan.[8] 50 år, slutade han, lever man ej med blessyrer. General af Dalström omtalade, att han själv anfört lantvärnstrupper under landstigningen vid Lemo och sett dem strida med den största tapperhet, men att de likväl lämnats utan kläder och annan nödvändig omvårdnad. Lantvärnet var därför i hög grad förtjänt av understöd. — Motionären påpekade i repliker till de förutnämnda, att de två åren i fält voro minst lika krävande som 20–30 års tjänst i fredstid med 2 à 3 veckors årlig exercis. Vidare påpekades, att 1814 års krig ej lämnat ett motsvarande mörkt minne efter sig, emedan ingen då kom till skada utan att så hade behövt ske.

I prästeståndet framhöll dess vice talman, biskop Annerstedt, att det vore allmänt känt, att lantvärnet utstått svåra umbäranden, men att detta dock växlat vid olika fronter.[9] De uppskakande skildringarna härstamma genomgående från det lantvärn, som gjort tjänst på kanonsluparna i Finland och invid Åland. Lantvärnet vid de södra och västra gränserna kom aldrig

[5] Bondeståndets motion n:r 29.

[6] Statsutskottets skrivelse n:r 153.

[7] Ridderskapet och adelns prot., bd 1, sid. 102 ff., bd 6, sid. 397 ff.

[8] Jfr ovan sid. 157.

[9] Prästeståndets prot., bd 6, sid. 278 ff.

att utsättas för hunger och köld i så hög grad. Att fördela anslaget, skulle, menade biskopen, bli mycket svårt. Andra talare ansågo, att lantvärnet haft samma svårigheter överallt, och att det var statens skyldighet att hjälpa eller visa sin tacksamhet. I borgar- och bondestånden synes enhälligheten för förslaget ha varit ganska stor.[1] Majoriteten i samtliga stånd var också för förslaget. 10,000 Rd. anslogos till understöd att årligen utgå under närmaste statsverksperiod såsom ett uttryck av tacksamhet till bortgångna och kvarlevande. Anslaget tillhörde den s. k. allmänna indragningsstatens medel.[2]

Det skulle emellertid snart komma att visa sig, att även kommitténs beräkningar över de kvarlevandes antal var för lågt. Under följande år 1864 anmälde sig nämligen inte mindre än 2,214 personer.[3] — Ansökningarna ställdes i början till K. Maj:t direkt, men lantförsvarsdepartementet återsände dem till respektive län för att av länsstyrelserna undersökas.[4] Efter landshövdingarnas prövning och förord utdelades sedan understöden till sådana, vilkas ansökningar kunnat noggrant kontrolleras. Understödet fastställdes till ett belopp av 10 Rd.[5] De talrika ansökningarna om underhåll visa på ett otvivelaktigt sätt, huru lantvärnsolyckornas verkningar överskattats. Vid riksdagen 1865–66 motionerades om höjning av anslaget till 20,000 Rd., vilket också blev riksdagens beslut.[6] Vid riksdagen 1867 föreslog statsutskottet ett anslag på samma summa. 20,000 Rd. behövdes

---

[1] Borgarståndets prot., bd 1, sid. 111, bd 6, sid. 529 ff.

[2] Statsutskottets mem. n:r 180, Riksdagens skrivelse n:r 186. Refererat i Aftonbladet 7.9. 63.

[3] Statsutskottets utlåtande n:r 74, mom. 15, Statsrådsprot. i Landtförsvarsärenden 13.10. 65.

[4] Diarier för 1864, Landtförsvarsdep., Inkomna handlingar, R.A.

[5] Riksdagens skrivelse n:r 97.
Ridderskapet och adelns prot., bd 5, sid. 163.
Prästeståndets prot., bd 4, sid. 485.
Borgarståndets prot., bd 3, sid. 751.
Bondeståndets prot., bd 1, sid. 119.
bd 5, sid. 360.

[6] Riksdagens handlingar, Bihang, Samling 10, Exp.utskottets förslag till riksdagens skrivelse n:r 97 ang. regleringen av utgifterna under Riksstatens Nionde Hufvudtitel mom. 15.

fortfarande, då alla, som anmält sig, ej kunnat få understöd, ehuru var och en ej fått mer än 10–12 Rd.[7]

Under 1870-talet gjorde sig ganska snart bortgången bland de nu minst 80 år gamla lantvärnsmännen kraftigt märkbar. Likväl bibehölls anslagssumman. Understödet kom därför att växa till 25 Rd. 1870, 28 Rd. året därpå. Man beslöt, att maximiunderstödet skulle vara 50 Rd. men bestämde för övrigt intet om understödets storlek.[8] 1873 blev understödet 40 Rd.[9] För år 1878 nedsättes anslaget från 20,000 kr. till hälften. Maximala understödet fastställes 1880 till 200 kr. för varje lantvärnsman.[1] Först mot slutet av 1880-talet stupar kurvan för de kvarlevande mycket brant. 1884 finnas ännu 17, 1885 11 ansökningar.[2] 1886 erhöllo 5 personer tillsammans 1550 kr.[3] Även för år 1888 och 1889 finnes ett anslag till f. d. lantvärnsmän omfattande samma summa, men härefter ha alla bidrag upphört.[4]

Det är en nästan häpnadsväckande ålder, som de sista skulle ha uppnått: 98–105 år enligt lantvärnsåldern. Det är dock bekant, att man i ett och annat län tillät lejning av 16- och 17-åringar, vilka alltså skulle ha varit 96 eller 97 år, då de sista anslagen utdelades.[5] Det förekommer t. o. m. en uppgift i rullor för beväringen, att en yngling, som tillhört 1813 års beväringsklass, varit med vid lantvärnet, d. v. s. vid 15 års ålder.[6] Det finnes m. a. o. ingen anledning betvivla, att lantvärnsmän faktiskt levat kvar ännu under senare delen av 1880-talet.

Den första och viktigaste slutsatsen av dessa pensionsansökningar tillhör det statistiska området. Den är ett gott stöd för

---

[7] Bihang till riksdagens prot. I: 1, bil. 3 a. till statsverksprop., sid. 51 f.

[8] Statsrådsprot. 9.11. 71, bil. 3 a (sid. 27) till statsverksprop. 1871. Bil. 3 a (sid. 45) till statsverksprop. 1872. — Kort debatt i båda kamrarna: 1:sta kammaren, vol. 1, sid. 516 f. — 2:dra kammaren, vol. 2, sid. 363–66.

[9] Statsutskottets utlåtande n:r 21 a, sid. 8, 1874.

[1] Statsutskottets utlåtande n:r 22, sid. 20, 1877, ib., n:r 13, sid. 15, 1880.

[2] Statsutskottets utlåtande n:r 13, sid. 13, 1886.

[3] Statsutskottets utlåtande n:r 9, sid. 4, 5, 1887.

[4] Statsutskottets utlåtande n:r 10, bil. litt. B, Allmänna Indragningsstaten, 1888. — Riksdagens skrivelse n:r 32, 1887.

[5] Jfr ovan t. ex. i Uppsala län, sid. 84.

[6] Förteckning över lottning underkastade personer för arméns förstärkning, Landskansliet, Uppsala län, U.L.A. Jfr sid. 111.

det resultat, som de samtida statistiska uppgifterna fört fram till, nämligen att lantvärnsförlusterna överdrivits.

Av hela denna episod från 1860-talet kunna också vissa andra slutsatser dragas. Vi ha sett, att det ännu för 80 år sedan fanns en ganska stark, muntlig tradition, som ingalunda oreserverat instämde i den teckning av lantvärnets historia, som Granberg lämnat, och som genom honom länge blivit allenarådande i litteraturen. Debatterna kring understödsanslaget ha ovan refererats, då de kunna tjäna som en sammanfattning av det händelseförlopp, som ovan framställts på grundval av ännu bevarade samtida källor. Ehuru de ej lämna något enda sakligt nytt bidrag till den föregående skildringen, äro de dock anmärkningsvärda. De utgöra en värdefull motvikt mot det slags källor till lantvärnets historia, som f. ö. så ymnigt flöda i försvarsdebatterna ända från 1809 års riksdag. Härmed åsyftas yttranden, där lantvärnet blott skymtar i hastigt tecknade drag, och huvudsaken är en annan, nämligen samtidens försvarsfråga. I detta fall gällde det en anslagsfråga. Sparsamheten med statens medel synes denna gång ha framdrivit en objektivitet i uppfattningen av lantvärnet, vilken mera sällan gjort sig gällande i värnpliktsdiskussionerna. Den refererade debatten visar vilken uppfattning, som blev rådande, när riksdagen tog sig före att gå till botten med frågan om lantvärnets öde. Då framkommo nämligen även de mindre mörka sidorna i dess historia. En tydlig belysning av agitationens eller de förhastade påståendenas roll i skrivelser och yttranden från riksdagarna ges också genom detta sentida efterspel.

Från 1860-talet ha vi tre bilder av lantvärnets olycksöde: 1) bondeståndsmotionärens, som förklarar, att det ännu kan finnas kvar av de tappra 30,000 fosterlandsförsvararna något fåtal förstörda gubbar, som framsläpa ett uselt liv på fattighus eller i någon koja; 2) kommitténs beräkning, att de kvarlevande ännu efter mer än 50 år torde vara 400 personer; 3) rapporten från lantförsvarsdepartementet år 1865, som omtalar, att över 2,200 personer sökt understöd.

Mot denna bakgrund torde åtskillig skepsis gentemot riksdagsmännens myckna tal om lantvärnets olycksöde, särskilt i bondeståndet, vara motiverad.

Sammanfattning.

Översikt över de ledande personerna.

Lantvärnets historia är ovan tecknad i sina huvuddrag. På några punkter kvarstå ännu obehandlade eller obesvarade frågor. I all synnerhet kvarstår frågan, i vad mån obstruktionspolitiken var den djupare liggande orsaken till lantvärnets öde. Att den senare delen av kriget måste föras med kontanta medel i en onaturligt hög grad var måhända en direkt följd av oppositionens strävanden. Truppernas bristande underhåll och sorgliga öde förorsakades i viss mån härav.[7] Huvuduppgiften för den föregående undersökningen har emellertid varit att i första hand söka klarlägga, i vilken utsträckning underhållet varit bristfälligt och ödet sorgligt.

I största allmänhet råder ovisshet om den allmänna politiska miljön kring lantvärnet. Läget är till vissa delar otvetydigt, i andra ännu outrett. Men lantvärnets historia kastar för sin del i någon mån nytt ljus över den politiska utvecklingen. De agerande huvudpersonerna voro givetvis konungen och hans generaladjutant Tibell samt i någon mån hertig Karl. Härnäst ha statssekreteraren i krigsärenden Lagerbring och riksdrotsen Trolle-Wachtmeister haft störst inflytande på lantvärnets öde. Nästan jämförligt med dessas men huvudsakligen knutet till vissa landsändar är det, som de »politiska generalerna» utövat, G. M. Armfelt samt Syd-Sveriges starke man, J. Chr. Toll. Bland lantvärnets märkesmän och skapare komma härnäst de båda aktiva brigadcheferna vid lantvärnet De la Gardie och Skjöldebrand.

Vid sidan av ovannämnda centralfigurer stå rikets landshövdingar och de övriga brigadcheferna såsom de män, vilka utformade lantvärnet. Likaså har Krigsdepartementet på ett be-

[7] Angående krigsfinansiering genom lån, jfr Clason, a. a., H.T. 1909, sid. 28 n. Trolle-Wachtmeister, Minnen, sid. 121 f.

tydelsefullt sätt medverkat. Men lantvärnets historia utformades ej som så många andra politiska stridsfrågor blott inom en trängre krets intresserade. I det stora lantvärnsdramat tjänstgjorde lantvärnsmännen själva som en här av statister, och på en gång åskådare och medverkande var Sveriges folk.

Konungens positiva insatser.

Konungen har varit den, som drivit fram lantvärnet. Han hade ursprungligen önskat en inrättning, som mera påminde om en folkväpning, men det faktum, att det verkligen blev av, att 30,000 man utskrevos, torde återgå på honom. Deras sammandragning mötte svårigheter. I någon mån fann han utvägar att övervinna dessa, t. ex. genom den av honom inspirerade gevärsinsamlingen och dess stimulering på äkta folkväpningsmanér genom de omtalade namnlistorna i tidningarna. I fråga om användningen föreligga dunkla punkter, men konungen har ej hyst den honom tillvitade obenägenheten för ett större anfall i södra Finland, genom vilken lantvärnet definitivt skulle ha fått den krävande rollen att ensamt vara gränsvakt. Han — men ej omgivningen — har önskat denna politik och ville alltså använda lantvärnet, som han ej alls, såsom uppgivits, ringaktade efter von Vegesacks uppenbarligen oriktiga beskyllningar mot lantvärnstrupperna under Lemo-slaget. I beklädnadsfrågan, där han ansetts ha visat det allra största vanvett, intog han trots allt en hållning, som ägde sin logiska motivering. Ehuru det ej är bevisat, synes det sannolikt, att han även här velat hävda folkväpningsinslaget. Den stora subskriptionen är ett tecken härpå. Mest anmärkningsvärt är, att han ej önskat göra utgifterna för lantvärnsbeklädnaden till en krigsgärd, vartill han var fullt berättigad. Hans politik får i denna fråga tydlig skärpa, logik och beräkning. Uppskovet med statens ingripande upphäves realiter genom en mängd hemliga undantag och beklädnadsorder, som ge Krigsdepartementet full sysselsättning, men påbudet, att länen skola svara för beklädnaden, fasthålles energiskt och så länge, att bindande beslut hinna fattas av socknar eller sockendeputerade, innan eftergiften kommer. Politiken medför — i den mån hemligheten ej genom bristande solidaritet sipprar ut — en hel del av de resultat, som konungen satt sig i sinnet, att man skulle uppnå, d. v. s. krafttag i många län.

Konungens negativa insatser.

Det är med andra ord en hel rad förtjänster, som omöjligen kunna frånkännas konungen. Andra sidor förefalla emellertid ödesdigra i konungens politik i lantvärnsfrågan. Onekligen synes hans uppfattning av Sveriges möjligheter väl värd en avrundning nedåt. Hans intensiva intresse för offensiver i väster under förra delen av sommaren och till synes fasta tro, att Finlandsfrågan skulle kunna ordnas efter framgångar i väster, motsägas trots allt kraftigt av händelseförloppets fortsättning. I folkväpningssträvandena är det särskilt hans sangvinism, som faller i ögonen beträffande den första fullt oreglerade subskriptionen. Hans tanke att på detta vis kunna sörja för lantvärnet motsades också av subskriptionens resultat. Beklädnadens anskaffning enligt konungens principer blev otänkbar genom långsamheten i åtgärderna. Dröjsmålet blev ödesdigert. Uniformsfrågan ger vidare intryck att ha intresserat Gustav Adolf mer än rimligt eller vad hans speciella strävanden härvidlag motiverade. Hans kännedom om lantvärnets tillstånd förefaller ej heller alltid tillfredsställande, låt vara att den kan bero på missledande uppgifter från omgivningen. Han trängde icke ner till sakens kärna, till det verkliga tillståndet, som i psykologiskt hänseende var sämre än nödvändigt och sämre än vad konungen föreställde sig och fordrade. Slutligen kan man inte komma ifrån, att hans berättigade iver att behålla krigsskådeplatsen så långt österut som möjligt, kom honom att utsätta lantvärnet på skärgårdsflottan för mycket stora påfrestningar, ehuru han borde ha vetat, att just dessa trupper — lantvärnstrupper till sjöss — ur underhållssynpunkt voro sämst utrustade. Lantvärnets svåra lidanden på örlogsflottan under senhösten var han också skulden till.

Konungens roll: slutomdöme.

Gustav IV Adolfs insats är ingalunda beundransvärd. Men han gör ofrånkomligen intrycket av att vara en insiktsfull person, som trots missledande upplysningar bevarat en relativt rimlig uppfattning. Han saknade emellertid förmåga att sätta sina goda åsikter i verket. Han kunde träffande påpeka, att landets resurser ingalunda voro uttömda, men han kunde inte få sin samtid att med eller mot dess egen vilja sätta in dessa. Han förmådde det ej trots fiendens utmanande och hotfulla annalkande. Detta talar för att han såsom politisk ledare var

av små mått. Han hade emellertid en svår fiende i tidsandan, som oberoende av honom och samtidens uppfattning av honom och hans eventuella lämplighet som monark var franskorienterad och starkt Napoleon-beundrande och utan förbehåll trodde på Rysslands övermakt, gentemot vilken all strid vore omöjlig.

Den ovanstående karakteristiken lämnar alltså rätt uppfattad flera bidrag till Clasons Ehrenrettung — i den mån man kan tala om en sådan — av konungen. Hans politik väcker ej beundran, men den förefaller ingalunda orimlig och har beträffande lantvärnet på flera punkter förvrängts på ett upprörande sätt. Men framställningen torde samtidigt visa, att hans alldeles riktiga deklarationer på ett beklämmande sätt gingo — så att säga — rakt ut i luften. Han kunde riktigt påpeka vad som borde göras. Man tycker, att han borde ha sett till att detta *blev gjort*. Hans stort upplagda förklaringar blevo många gånger alldeles utan verkan eller t. o. m. skadliga, därför att stämningen och förhållandena voro sådana de voro och därför att han visade sig i så ringa utsträckning vuxen att förändra dessa.

Tibell.

Från och med konungens återkomst från Åland i början av november 1808 glider ledningen alltmera ur hans hand. Då blir det Tibell, som har mest inflytande på lantvärnets öde. Han hade hela tiden yrkat på starka inskränkningar av lantvärnet, och dessa önskemål kommo nu att genomföras. Framför allt genomfördes icke den allmänna krigsplaneringen för 1809 enligt konungens vilja. Man inriktade sig i stället på ett lantvärn för en försvarsstrid i det egentliga Sverige. Tibells personliga bana visar i allmänhet en synnerligen motsägelsefull och egendomligt slingrande väg. Hans befattning med lantvärnet är minst av allt ett undantag härifrån. Redan tidigare har påpekats det egendomliga i att Tibell varit lantvärnets deciderade motståndare men ändå blev dess egentlige verkställare och utformare. I stort sett behövde emellertid inte detta vara något egendomligt, ty vilken skillnad finns inte, såsom Tibell skriver, mellan en naturlig lojalitet mot konungens påbud och invärtes bifall till det som skedde.[8] En stor del av hans verksamhet kan hän-

[8] Tibell till Cederström 26.9. 08, Cederströmska saml., vol. II, Kr.A. Jfr sid. 174 f., m. fl.

föras till denna divergens — naturlig och särskilt förståelig för en man, som säkerligen varit ekonomiskt beroende av sin befattning. Han har ofrånkomligen med mycken arbetsiver och ihärdighet utskrivit och utfärdat order och även tagit ett och annat initiativ, som lände regimen och lantvärnet till gagn.

Vi ha också sett, att hans förkunnade pessimism bekräftades många gånger. Han framstår ej sällan som den ende med realistisk blick på läget. Det är emellertid att erinra, att denna pessimism blott överensstämde med vad som kunde presteras i den dåliga och kvalmiga luft, som vilade över Sverige. Tibell har inte tagit ett steg för att få dimman att lätta. Hela hans förkunnelse går ut på att svårigheterna göra nästan varje försök hopplöst och icke att svårigheterna skola övervinnas. På ännu ett sätt kan kritik riktas mot Tibell. Förutom de tillfällen, som tidigare påpekats, vid vilka Tibells uppgifter ej överensstämma med verkligheten, ha nu ovan ytterligare några framdragits. Tibell har efter revolutionen givit falska upplysningar angående bästa sättet för truppernas användning och sina råd till konungen i denna fråga. Denna divergens, som även för lantvärnets historiska roll är av betydelse, är heller knappast möjlig att bortförklara med rädsla för de nya maktägarna. Det ser m. a. o. ut som om Tibell beträffande lantvärnet icke blott skulle ha övergivit konungen, när dennes ställning började bli hopplös, utan också tidigare bidragit att göra denna ställning hopplös, för att konungen skulle kunna störtas. Tibells handläggning av lantvärnet är präglad av en pessimistisk syn på möjligheterna, som med all säkerhet var alldeles uppriktig; han har bidragit med ett expeditionsarbete, som varit värdefullt för konungen, men han synes t. o. m. relativt tidigt ha obstruerat och bidragit till den katastrof, som sedan blev oundviklig. Det senare är emellertid ej bevisat men synes sannolikt trots ihärdiga apologetiska försök.

Hertig Karl. Hertig Karl intog under Gustav IV Adolfs regim en relativt passiv ställning. Såsom befälhavare över Kustarmén var han ansvarig för dess lantvärn. Han yrkade på stor försiktighet vid dess användning. Han synes ha varit ganska väl underrättad om lantvärnets nödläge men inte kunnat åstadkomma något väsentligt med sina protester och varningar hos konungen.

Under den tid, då många ansågo, att Krigsdepartementet borde få i uppdrag att bekläda lantvärnet, klagade Karl över konungens vidlyftiga order, som trots den bästa vilja omöjligen kunde verkställas så snabbt, som denne fordrade.

Trolle-Wachtmeister

Av byråkratiens män spelade Trolle-Wachtmeister den största rollen. Hans uppfattning av lantvärnet domineras av att han ansåg det som ett palliativ, d. v. s. enbart ägnat att i längden försvåra oredan. Verkan av denna politik, som gäller lantvärnet likaväl som andra kårer, är icke särskilt tydlig förrän på ett så sent stadium, att lantvärnstrupperna i regel knappast berörts mer än indirekt. För planeringen för 1809 års kampanj torde den ha haft avgörande inflytande, då någon större upplåning icke blev av. Medan segern vid Svensksund och Väräläfreden hade tilltrasslat finanserna på ett nästan hopplöst sätt, gick finska kriget *relativt* omärkligt över. Clasons tolkning av lantvärnet såsom förfruset och oklätt på grund av sabotage vid medelanskaffningen kan i varje fall icke upprätthållas i den form, vari han utformat den. Riktigheten av Clasons omvärdering kan ej gärna sättas i fråga, men rörande t. f. regeringens roll i fördröjningen av insamlingen torde han ha tagit fel, då han ej känt till det ovan refererade fördröjningsprotokollet, som på denna punkt fritager Trolle-Wachtmeister och övriga i t. f. regeringen. Det är dessutom ytterst svårt att tänka sig, att någon med avsikt skulle ha velat motverka beklädnaden, så uppenbarligen av nöden, som denna varit. Kvar står också frågan om huru oppositionen hade handlat vid en riksdag. Av en sådan väntade man sig tydligen automatiskt fred. Man vet ej vilken politik, som skulle ha följt, om man fått riksdag och icke fred. I varje fall lämnar inte lantvärnets behandling den minsta anledning till misstanken, att obstruktionen sträckt sig så långt som till förräderiplaner, och detta motsäges ju f. ö. av den politiska utvecklingen efter revolutionen.

Lagerbring.

Övriga ämbetsmän ha knappast lämnat några spår av politisk verksamhet beträffande lantvärnet efter sig. Lagerbring har utan initiativ och entusiasm utformat skrivelser och handlat såsom en ämbetsman utan politiska aspirationer.

Schwerin och Armfelt.

Den gustavianska kretsen hade genomgående varit lantvärnsentusiaster. Schwerin spelade ingen roll för lantvärnet efter

dess tillkomst. Men Armfelt var ihärdigt verksam även vid verkställigheten. Lika bombastiskt, som han tidigare hade uttalat sig om de stora linjerna och principerna, lika energiskt gjorde han under sommaren bataljon efter bataljon så skickad att föras fram i frontlinjen, som omständigheterna tillåto. Hans insats torde böra rubriceras såsom aktningsvärd och betydelsefull.

Toll. Toll hade bland gustavianerna varit ett undantag. Han hade börjat såsom deciderad motståndare, men hans intresse vaknade dock så småningom. Detta torde sammanhänga med den särskilda omsorg, som ägnades lantvärnet just i den provins, där han hade sin verksamhet. Här ha vi en lantvärnsbrigadchef av

De la Gardie. ovanliga mått, nämligen Jakob De la Gardie. Denne hade icke blott varit en av de sakligaste och mest hänförda förslagställarna före lantvärnsförordningen. Han hade den sanna entusiasmen för lantvärnet såsom en folkväpning av väldiga mått. Hans intresse koncentrerade sig till Skåne, av vars lantvärn han ville göra en stor armé. Han är beundransvärd i sin trägna verksamhet trots de mycket stora besvikelser, som de stora inskränkningarna, det långa uppskovet med inkallelsen och de svåra motgångarna med utrustning, underhåll och dylikt måste ha inneburit för honom. Av sina omkring 3,000 man gör han en trupp av god kvalitet. Han visade icke blott den goda viljan och den rätta uppfattningen utan har personligen kunnat leda, egga och mana till uppoffringar. Hans insatser leda i detta avseende tanken till Gustav III:s och Armfelts verksamhet 1788. I ihärdighet och grundlighet går hans arbete vida över det, som förekom 1788. Ett resultat var t. ex. anslutningen bland Lunds studenter såsom befäl, vilken blev större än behovet krävde. Ehuru De la Gardie själv är den, som lämnat huvudparten av källmaterialet till skildringen av detta händelseförlopp och möjligen överdriver ibland, äro dess huvuddrag dock otvivelaktiga.

Skjöldebrand. En motsvarighet till De la Gardie är Skjöldebrand. Liksom den förre kan Skjöldebrand betecknas såsom en värnpliktsentusiast, som med erkännansvärd ihärdighet förstod att övervinna uppkommande hinder och göra lantvärnet i sin hemprovins Östergötland till en trupp, som kunde tagas i aktivt bruk och som väl bestod provet. Sina tankar om lantvärnet har han

uttalat vid edsvärjningen, där hans ideella syn på lantvärnet tager sig uttryck i en ny uppfattning av krigstjänsten såsom var mans medborgerliga rättighet och skyldighet.

Brigadchefer och landshövdingar; obstruktionens omfattning.

Brigadcheferna ha i övrigt icke varit särskilt aktiva. Ej heller höjer sig någon av landshövdingarna i sin verksamhet för lantvärnet till någon anmärkningsvärd iver eller omsorg. Källorna låta dem framstå såsom ämbetsmän utan speciellt intresse för lantvärnet. Tillståndet vid lantvärnet blev icke påfallande bättre i de län, där utpräglade anhängare till konungen voro länschefer. Bland de län, som ej presterat fulltaliga lantvärnsförband, återfinnas även sådana, som hade utpräglade gustavianska landshövdingar, t. ex. Kronobergs och Kopparbergs län. Insamlingarna ha i några fall utfallit bättre i dessa län och några åtgärder utförts snabbare, men motsatsen kan också uppvisas. Det finns knappast någon landshövding, hos vilken man kan *påvisa* uppenbar bristfällighet. De, som möjligen härvidlag kunde komma i fråga, visa samma släpphänthet under den följande regimen (Kristianstads län). Håkansson, som enligt H. G. Trolle-Wachtmeister gick över till de obstruerande[9], har beträffande lantvärnet i sitt län varit mera drivande än flertalet länschefer. Vilket intresse skulle han kunna ha av att de 400 lantvärnsynglingarnas liv förspilldes där nere i Karlskrona-fortet? Hade det kunnat förbättra möjligheterna att störta konungen? Ja, kanske bitterheten skulle sprida sig, men priset måste ha förefallit vederbörande väl dyrt och värdet högst diskutabelt, särskilt som missnöjet över förhållandena vid lantvärnet oftast riktade sig enbart mot närmaste överhet och ofta vädjade från denna till konungen, som ingalunda alltid sattes i samband med olyckorna.[1] Vidare voro militärsjukhusen redan förut överfulla i Karlskrona. Den Clasonska obstruktionstanken måste beträffande lantvärnet och landshövdingarna inskränkas till en obetydlig växling i den intensitet, varmed de senare försökte rädda lantvärnsmännen.[2] De s. k. fördröj-

[9] Trolle-Wachtmeister, a. a., sid. 90, 128.

[1] Jfr Karléns dagbok ovan sid. 213, yttrande av Bohusläns m. fl. lantvärn ovan sid. 241, 1811 års oro, Handl. rör. förstärkningsmanskapet, Landskansliet, E V, vol. 22, Södermanlands län, U.L.A.

[2] Clason, H.T. 1909, sid. 28, n. 1.

ningskrivelserna från de oppositionella landshövdingarna ha vidare visat sig vara missuppfattade. Resp. länschefer ha velat göra insamlingen i sina län effektivare och kommit i konflikt med föreskrifterna för riket på grund av självständigt vidtagna insamlingsåtgärder.[3] De ha beställt och ibland fått kläder levererade, innan insamlingen garanterat summan — »taxationen» skulle rädda situationen.

De Clasonska synpunkter, som blivit föremål för granskning, ha visat sig överensstämma i stora drag med ovanstående undersökningsresultat vad beträffar de ledande ämbetsmännen. De ha i några fall kunnat kompletteras med några smärre avslöjanden, dock mycket obetydliga; i andra fall visa de sig till sin syftning riktiga men grundade på ett material, som varit ofullständigt känt.

I vad mån brister i utrustningen varit avgörande för användningen.

I den föregående skildringen har lantvärnets utskrivning, sammandragning, beväpning, förseende med befäl, exercis och beklädnad först skildrats. En återblick med särskild uppmärksamhet på huru utrustningen i dessa hänseenden påverkade användningen och lantvärnets öde torde nu vara påkallad.

Utskrivningen har fungerat snabbt och i det stora hela friktionsfritt; likväl voro lantvärnsförbanden vid den kritiska tidpunkten, då de engelska trupperna skulle möjliggöra en kraftig offensiv, ofullbordade: sammandragningen hade dröjt. Under det avgörande tidsavsnittet felades ännu resultatet av ansträngningarna. På denna punkt finnes en underlig motsägelse mellan Tibells långsamhet och motvilja mot sammandragning å ena sidan och hans egna yrkanden i P. M. till konungen, där han trots detta förordade truppernas användning.

Beväpningsfrågan torde icke ha inverkat avsevärt störande på lantvärnet, då de mera aktiva grupperna utrustades särskilt och flottans lantvärn fick denna fråga löst genom den speciella arten av sin tjänstgöring. För artillerilantvärnet gällde detsamma. Det torde med andra ord knappast ha förekommit några tillfällen, då utrustningen i detta avseende förlamade lantvärnets användning, möjligen med undantag för Västra armén, där lantvärnet kom att hållas i andra linjen längre än annars må-

[3] Clason, H.T. 1909, sid. 22, n. 1. Jfr ovan sid. 146.

hända hade blivit fallet. — Det torde däremot otvivelaktigt funnits möjligheter att utbilda och använda lantvärnet bättre, om befälet varit mera dugligt. Bristerna i detta avseende äro ovan framhållna.

Utbildningens effektivitet kom att prövas vid ett och annat tillfälle, särskilt vid de båda landstigningarna. Undersökningen här ovan har visat, att uppgifterna om lantvärnets brister i detta avseende ha överdrivits. Särskilt vid Lemo ha trupperna icke alls visat det förvirrade uppträdande, som gjorts gällande. Flera uppgifter om exercisens fullgoda inövande föreligga. Betecknande är dessutom, att anmärkningarna dels gälla, att lantvärnet erhöll alltför litet exercis, dels att det exercerades i oändlighet.

Den mest intressanta och betydelsefulla sidan av frågan om huru utrustningen påverkade användningen och lantvärnets öde gäller utan tvivel beklädnaden. Ovan ha redan flera synpunkter och slutsatser härvidlag framlagts. I största allmänhet har knappast beklädnadens långsamma verkställande varit av avgörande betydelse för lantvärnets öde. Det finns exempel på att beklädnaden var helt bristfällig och att truppen icke lidit några förluster och även tvärtom, att beklädnaden var god och kom i tid men att truppen ändå lidit svåra förluster. Vidare har påpekats, att datum för sammanträdet angående beklädnaden säkerligen i regel icke varit avgörande, ty åtgärder kunde vidtagas under hand före de allmänna besluten. Dessa, redan i det föregående angivna resultat äro dock endast generella. Först efter redogörelsen för användningen kan betydelsen av beklädnadsfrågan noggrannare bedömas för de olika fronterna under resp. tider. Oberoende av beklädnadsfrågan har lantvärnets användning varit i Skåne. Där blev frågan aktuell först sedan ett stort antal förband hempermitterats över vintern eller krigsrörelserna avstannat. Motsatta ytterligheten representera flottornas lantvärn, där lantvärnet dels led svåra förluster på grund av den bristande beklädnaden, dels icke kunde göra tjänst i önskvärd utsträckning av samma orsak. Ödesdiger inverkan fingo missförhållandena vid skärgårdsflottans lantvärn. Beklädnaden till detta var otillräcklig och försvårade väsentligt rörelserna och ökade betydligt förlusterna både i sjuka och döda.

Genom särskilt ogynnsam väderlek blevo förhållandena ännu svårare än de redan förut otillräckliga anstalterna gåvo anledning till. På detta avsnitt är det växelverkan mellan beklädnadsfrågan och användningen, som helt dominerar. Vid Västra armén torde påminnande men icke lika elakartade förhållanden ha förelegat. Hemmaprovinsernas lantvärn åter torde icke ha lidit någon nöd i beklädnadshänseende, exempelvis Gotlands, tredje Dalabataljonen, fångvaktande trupper m. fl. De bataljoner, som ytterligare kunna undantagas från större beklädnadssvårigheter av den art, att de skulle märkbart inverka på användningen, äro Östergötlands lantvärn, som utförde en expedition till Norrland, Gävleborgs och Västernorrlands likaså, vilkas förluster voro praktiskt taget inga. Däremot är sambandet mellan olycksödet och bristerna i beklädnaden i Västerbotten påtagligt. I Kronobergs och Skaraborgs län hade landshövdingarna rapporterat, att de lyckats samla tillräckligt redan på frivillig väg, men lantvärnets öde blev ej bättre för den skull.

Det torde vara tydligt, att bristerna i lantvärnets beklädnad i viss mån verkat förlamande på användningen, d. v. s. på de insatser, som lantvärnet gjorde. Samtidigt framgår, att verkningarna dock icke äro så stora, att det kan antagas, att lantvärnet, om det erhållit fullgod beklädnadsutrustning, kunnat infria konungens och entusiasternas högtflygande planer och förhoppningar. I andra avseenden än beklädnaden torde utrustningens bristfällighet icke nämnvärt ha verkat störande på användningen med undantag av det ovan anförda faktum, att lantvärnet vid den engelska hjälpsändningen under sommaren ej var färdigt, i den utsträckning som hade krävts för offensivplanernas omedelbara lyckliga genomförande.

De stora besvikelserna med lantvärnet torde således i obefogat hög grad ha hänförts till bristande utrustning. Vilka voro då de verkliga orsakerna? Ett något bättre resultat hade man haft anledning att vänta, om truppförflyttningarna från Västra armén skett på annat sätt. Då hade lantvärnets insats blivit betydelsefullare; den hade bestått i fullgjord vakt kring rikets gränser. Vidare kunde — mänskligt att döma — krigföringen även i andra avseenden ha gjorts mera aktiv; åtskilliga lant-

värnsförband borde sålunda rimligen ha kunnat sändas till Finska arméns förstärkning eller åtminstone ha ersatt flera på vakt kommenderade ordinarie trupper, som då kunnat användas för offensiva ändamål.

Bristfullheten i ledningen torde sålunda vara en första orsak till att lantvärnet ej utnyttjades till det yttersta. En andra orsak till att lantvärnet föreföll som en stor besvikelse voro de sangviniska förhoppningar om dess insatser, som hysts även av många personer i inflytelserik ställning. Vad som uträttades av lantvärnet, kom därför att förefalla snöpligt, särskilt för folkväpningsentusiasterna.

Det har emellertid redan påpekats, att lantvärnet åtminstone till en viss grad utförde vad de sakkunniga hade förordat, önskat och väntat. På flera betydelsefulla andrahandsområden skedde en viktig insats av detta uppbåd, utan vilket icke ens de lama försvarsåtgärder, som blevo av, hade varit möjliga på resp. fronter.

Att lantvärnet sålunda icke motsvarat vad vissa tillskyndare hade hoppats, måste först och främst tillskrivas obefogat stora förväntningar, vidare bristfull ledning av krigsföretagen eller truppförflyttningarna och för det tredje bristande utrustning i fråga om beklädnad — av stor vikt på några avsnitt, av ingen betydelse på andra, samt bristen på dugligt befäl. Lantvärnets insatser ha således med orätt i flera avseenden ansetts bero på bristande utrustning och utbildning. Även i andra avseenden har den traditionella bilden av lantvärnet icke stått sig inför den konfrontation med de samtida källorna, som för den föregående skildringen vidtagits.

Viktigare, mot tidigare uppfattning avvikande resultat.

Under lantvärnets uppsättande kan man inte förmärka den allmänna entusiasm, som många skildringar omtala från denna tid. Blott i de hotade provinserna sattes alla krafter in. Ej ens där torde överallt reservresurserna ha ställts till förfogande. I övriga landsändar möttes lantvärnet dock ingalunda med ovilja utan på sina håll med stor förståelse, särskilt om man ser lantvärnet mot bakgrunden av litteraturens skildringar från tidigare likartade tillfällen i Sveriges krigshistoria. På några håll visade sig en del missbelåtenhet redan före alla erfarenheter. Under inkallelserna ha några hållit sig undan men i allmänhet

ej särskilt många. Uteblivandet synes ofta ha haft sin orsak i slapphet hos myndigheterna. Från utryckningen i fält finnas några exempel på ohörsamhet och »buller». Det gäller då orimliga kommenderingar utan nödig utrustning eller — vilket är anmärkningsvärt — krigsmannaedens avläggande, genom vilka många trodde, att de blivit jämställda med yrkessoldater, engagerade för livet och utsatta för social ringaktning som de värvade. Exercis- och övningstiden har på de håll, varifrån källor föreligga, gått friktionsfritt. Relativt tidigt uppenbara sig dock brottmål vid lantvärnet: snatteri framför allt. Det är då övervägande de lejda elementen, som dominera. På ett senare stadium äro rymningsbrotten talrika. Utan protester har lantvärnet i regel tågat bort från hemprovinsen för att såsom övriga trupper tjäna rikets försvar, ej blott hemtraktens. Från och med sommaren har lantvärnet varit i tjänst — ett faktum, som den populära, traditionella teckningen av lantvärnet i hög grad lämnat obeaktad. Tjänstgöringen utmärkes av följande. Lantvärnet delade i stort sett den ordinarie arméns vedermödor, var i vissa fall lyckligare lottat än denna genom den andrahandsroll, som var det tilldelat; i andra fall däremot fullgjorde det — särskilt lantvärnet på skärgårdsflottan vid Stockholmseskadern — en mera krävande tjänst än flertalet ordinarie trupper. Det har då även gått ett allvarligare öde till mötes. Frasen »blomman av landets ungdom förgicks utan att ha sett fienden», har i otaliga versioner tjänat som en sammanfattning av lantvärnets historia. Med fog kan emellertid invändas, att en stor del av det lantvärn, som i katastrofal omfattning decimerades, fyllde en krävande uppgift, och att lantvärnet i övrigt dels icke smälte bort i större eller ens i samma utsträckning som övriga trupper, vidare att det var fullständigt i överensstämmelse med *militärernas* planer, att landets ungdom ej skulle se fienden, innan den hunnit utbildas. Genom rekryteringen av de för linjetjänst dugligaste kommo många av dessa inför fienden i samma utsträckning, som hären i övrigt. Stora delar av de ordinarie trupperna hade för övrigt även de endast vakttjänstgöring. Vid tre av Sveriges fyra fronter var kriget ett ställningskrig. Kriget var mer än många andra förenat med svåra lidanden för ordinarie trupper och allmänhet. — Med hänsyn härtill kan uppfattningen, att lant-

värnet drabbats av ett särskilt sorgligt öde, endast till vissa, starkt avgränsade delar bestyrkas. För större delen av lantvärnet är den icke riktig.

Lantvärnets egen reaktion mot sitt öde är icke särskilt väl känd genom uttalanden i källorna. De ganska talrika rymningarna tyda på slitningar men ge mest intrycket av att de härtill skyldiga voro naiva eller främmande för vanlig militär disciplin och andra militära former. Deras rymningsbrott kunna i vissa fall urskuldas, så starkt äro missförhållandena bestyrkta, ehuru kanske de mest överdrivna och uppenbarligen oriktiga skildringar lämnats.

Traditionen om lantvärnet.

Relationer av lantvärnsmän föreligga ej i större omfattning, vilket framför allt beror på att de bildade kretsarna voro undantagna. De få, som finnas, visa knappast några viktiga drag. Man var missbelåten med en del formalism, man ville möta fienden o. s. v.; bland ansökningshandlingar för understöd komma egentligen först ganska sent de verkligt kraftiga katastrofskildringarna fram. De förefalla ibland för senila för att väcka större tilltro. Från lantvärnsmännen själva härstammar m. a. o. knappast uppfattningen av lantvärnets uppsättning såsom en olycka av nästan katastrofala mått. Denna har i mycket hög grad sitt ursprung i skildringar från Stockholms-flottans återkomst, som ovan visats, men det måste påpekas, att det finns egendomliga motsägelser mellan folktraditionen och de samtida källornas vittnesbörd. I en skildring av Härnösands historia under finska kriget förekommer uppgiften, att befolkningen på orten under 1800-talets senare del nämnde ryssen och lantvärnet i samma andedrag.[4] De samtida källorna ha visat, att lantvärnet i denna provins knappast led några förluster över huvud taget. En man avled av 400, och ingen omfattande sjukdom förekom. Vid inspektionen i mitten av mars hade truppen gjort ett utmärkt intryck. I provinsen hade dessutom legat

[4] Bucht, G., Härnösand under 1808–1809 års krig. Landstormsmannen, Jubileumsnummer 1907–1922.

Efter en skildring av lantvärnet skriver författaren: »Häri kan man nog spåra en av orsakerna till den allmänna värnpliktens impopularitet i vårt land. Folktraditionen i våra bygder nämner för övrigt ryssen och lantvärnet i samma andedrag.» Handlingar rör. understöd åt f. d. lantvärnsmän, Landskontoret, G I c, Östergötlands län, V.L.A.

några främmande lantvärnsbataljoner, vilka likväl bevisligen varit ganska väl förskonade från de svåra missförhållanden, som i allmänhet torde ha utmärkt trupperna under 1808–09 års krig. Orsaken till den stora divergensen mellan tradition och samtida källor torde emellertid redan ha fått sin förklaring i lantvärnets roll i agitationen mot den avsatte konungen och värnpliktstankens historia efter revolutionen, som tydligast belyses av förhållandena vid lantvärnsdiskussionen vid 1862 års riksdag.[5]

Det ovanstående torde visa, att de verkliga tilldragelser, som skildrats, ha måst uppsökas bakom en — om uttrycket tillåtes — dubbel rökridå. Denna har utlagts dels av den politiska agitationen mot den avsatte konungen dels av propagandan eller motviljan mot allmän värnplikt under 1800-talet. Därmed är ingalunda sagt, att lantvärnet icke med rätta kan betraktas som ett ganska illa genomfört projekt eller ett dystert blad i Sveriges historia. De omständigheter, för vilka fosterlandsförsvararna på flera håll utsattes, kunna förvisso i många avseenden än i dag te sig synnerligen upprörande och det sätt, varpå lantvärnet utrustades av staten än i dag »med rätta stämplas af samtidens och efterwerldens förbannelse», såsom Platen skrev i sitt memorial i maj 1809. Lantvärnets olycksöde saknar dock icke motsvarigheter — varken samtida eller andra. Dess ställning i historieskrivningen är åter ett exempel på huru långt den historiska traditionen kan gå i legendbildning, då den dirigeras och förstärkes av statsmyndigheterna eller politiska intressen. Hade likartade *politiska* förutsättningar förelegat, skulle förvisso flere andra krig i Sveriges historia i samma utsträckning som lantvärnet kunnat lämna den erforderliga sanningskärnan till en skrämmande tradition om tillståndet inom dessa krigs svenska armé, exempelvis Gustav III:s ryska krig. Men i fråga om detta hade konungen själv tillfälle att influera samtida officiella deklarationer, som på övligt sätt övervägande innehålla uppgifter om de framgångsrika momenten, segrarna vid Svensksund och annorstädes, och föga om farsoterna under inaktivitetsperioderna.[6]

[5] Jfr ovan sid. 330 ff.

[6] Jfr segerbulletinerna etc. 2, 18.5. och 10.7. 90 m. fl. Årstrycket 1790. Se

Lantvärnets sjukdomar. Sammanfattning.

Som ett tillägg till denna sammanfattning av den rent politiskt-historiska undersökningen av lantvärnet, torde följande kompletterande slutsatser framgå av nedanstående provisoriska försök att behandla det viktiga gränsområde, som lantvärnets sjukdomshistoria utgör. Den inbördes relationen mellan utrustning och användning har på flere punkter givit svaret på frågan, varför lantvärnets öde blev, som det blev. Men icke på alla punkter. Det är mer än en gång, som man tvärtom har kunnat konstatera en direkt motsättning mellan utrustningen, användningen och förlusterna. För att om möjligt vinna klarhet i dessa förvånande förhållanden ha andra förklaringsgrunder prövats. Det är framför allt lantvärnets sjukdomsförhållanden, som då kommit i åtanke. I några fall har i dessa det positiva svaret givit sig, d. v. s. där dålig utrustning eller krävande användning icke varit orsaken till lantvärnets förluster, ha i några fall sjukdomarna givit förklaringen. Givetvis är det då främst epidemiska sjukdomar, som åstadkommit denna verkan.

Dalarnas tredje bataljon blev *icke* beklädd, den låg, som ovan omtalats, kvar på Rommehed och angreps ej av den s. k. fältsjukan, som förhärjade länets lantvärn vid Västra armén. Värmlands lantvärn vid Västra armén insjuknade genomgående, medan artillerikommenderingen på östkusten i stort sett var frisk. Befästningstrupperna förete liknande motsägelser. På Varberg undgick lantvärnet praktiskt taget helt och hållet sjukdomar, medan Nya Älvsborgs lantvärn av samma bataljon helt insjuknade. Karlstens fästningstrupper blevo också mycket sjuka. Starka sannolikhetsskäl tala för att det är epidemiska förhållanden, som fällt utslaget i detta och många andra fall. Vissa landsändar ha varit fria från epidemier 1807 och våren 1808. I dessa har lantvärnets öde blivit lyckligare. Norrlands lantvärn erbjuder exempel härpå. Hösten 1808 har här förlupit relativt lyckligt. Västerbottens lantvärn blev dock särskilt illa

---

vidare t. ex. Skjöldebrands Memoarer, I, sid. 183: »Aldrig fick någon se summan af de tappra krigare, som här gömdes i jorden.» »Kyrkö! Rysliga namn! Fruktan för smitta skall göra din strand otillgänglig för vandrarens fot. Dina klippor skola länge, af vana, återskalla lidandes klagan, yrandes rop och döendes rossling. Den, som i natten ror förbi dina stränder, skall tro sig se oräkneliga skaror af bleka, klagande hamnar.» Skildringen gäller 1788–90 års krig.

medfaret. Man torde ha rätt att sätta detta i samband med smittan från den till länet retirerande Finska armén. Beklädnaden av Västernorrlands lantvärn hade fullföljts först på ett sent stadium. Trots bataljonens kommendering till norska gränsen förlöpte tiden intill revolutionen utan svårare sjuklighet och dödlighet. Först efter revolutionen blev detta förut farsotsfria län enligt säkra källor nedsmittat norrifrån. Anmärkningsvärt är också, att Gävleborgs lantvärn, som mottog sina uniformskläder först den 20 december, hade synnerligen små förluster och en allvarligare epidemi först vid tiden för revolutionen. Två bataljoner av Östgöta lantvärn hade också, utan att beklädnaden fullbordats, tillbringat tiden intill mitten av december i övre Norrland, men dess egentliga förluster inträffade först sedan bataljonerna sammanförts med den från örlogsflottan och Karlskrona hemvändande tredje bataljonen, vilken enligt konungens beslut skulle beklädas tidigt.

Ett tydligt samband med epidemierna under Pommerska kriget utvisa de stora frossepidemierna, särskilt i västra Sverige. Detta samband har blivit särskilt betydelsefullt, emedan de sjuka soldaterna, då staden Uddevalla inklusive dess sjukhus i juli 1806 brann, inkvarterades på landsbygden 1807 och Västra armén kom att sammandragas i en av »pommersk fältsjuka», som till sin karaktär var mycket skiftande, nedsmittad landsända. Denna fördes vidare, framför allt till mellersta Sverige. När lantvärnet återvände från Västra armén, förorsakade det på många håll epidemier. De svåra brister i flere avseenden, som utgjorde den närmaste orsaken till arméns och framför allt lantvärnets olycksöde i denna landsända, fingo m. a. o. ökad omfattning på grund av det epidemiska utgångsläget. En smittohärd av stora mått har givetvis Karlskrona varit — dock utan att spela samma roll i detta avseende som 1789.

Undersökningen rörande sjukdomarna bland soldaterna ha även i övrigt givit vissa resultat, som fullständiga bilden av lantvärnet och korrigera uppfattningen av dess förhållanden. En direkt och betydelsefull bekräftelse på uppfattningen, att beklädnadsbristernas betydelse tidigare överskattats, ger framställningen först och främst på så vis, att det tydligt framgår, att förkylningssjukdomar talrikt förekommit, men att de icke på

minsta vis äro dominerande. Vidare tyder förekomsten av bristsjukdomar, framför allt skörbjugg, på att underhållssvårigheter givetvis förekommit, men att även dessas betydelse överskattats, då dessa sjukdomar icke äro särskilt framträdande. För »matthet» har ett stort antal intagits såväl före som efter revolutionen. Även detta avsnitt av sjukdomskapitlet är en bekräftelse på den tidigare framställningen. Vissa av de bland lantvärnet grasserande sjukdomarna sprida sig icke minst bland unga, friska och kraftfulla personer.

Den brist, som varit orsaken till sjuklighetens spridning, är mest av hygienisk natur. Den torde vara att söka i förorenat dricksvatten, bristfälliga bekvämlighets- och avlusningsanordningar — två viktiga fältsjukdomar spredos med lössen.

Förekomsten av talrika rödsotsepidemier markerar ytterligare de improviserade förhållanden, som på många håll pressade det vid fältförhållanden ovana lantvärnet.

Sjukvården vid lantvärnet visar sig dock ha varit väsentligt mycket bättre än man föreställt sig med stöd av de berättande källorna. På denna punkt har också den tidigare framställningen fått ett kraftigt stöd. I samband härmed torde sjukvårdens allmänna ståndpunkt vara värd ett bestämt erkännande. Organisationen har vid ett närmare studium visat sig vara ganska aktningsvärd; särskilt anmärkningsvärda äro de detaljerade sjukjournalerna från flertalet militärsjukhus i Stockholm, i vilka anteckningar om de sjukas dagliga tillstånd och medicin införts. Men de hemska berättelserna om upprörande vanvård äro inte heller helt oriktiga. De härstamma från platser, där läkarorganisationen rubbades av speciella frontförändringar eller läkares bortgång. På många håll ha således kaotiska nödlägen uppstått, vilka traditionen tillämpat på lantvärnets sjukvård i allmänhet. Det har visat sig, att dylika missförhållanden kunna konstateras såväl under den gustavianska regimen som efter revolutionen. Man har således ingen anledning att sätta dem i samband med politiska planer, obstruktionspolitik eller dylikt.

Den vidfogade undersökningen diskuterar också vad som dolde sig bakom termen »fältsjukan» eller »lantvärnssjukan», vilket, såsom redan tidigare antytts, var samtliga de sjukdomar,

som gingo resp. i fält eller vid lantvärnet. Dessa torde ha varit följande: rödsot (dysenteri), nervfeber eller tyfus (typhus abdominalis), fläckfeber (typhus exanthematicus), återfallsfeber (typhus recurrens), frossa (febris intermittens), Weilska sjukan (?) samt sjukdomsfall, som måhända icke närmare diagnosticerats men som i många fall kunna avse paratyfus; vidare förfrysningar och förkylningssjukdomar — såsom luftrörskatarr, lunginflammation (pneumoni), lungsäcksinflammation (pleurit), — skörbjugg, samt en serie symptomvis anförda åkommor: vattusot, gulsot, bråck, hysteri. Vanligast har utan tvekan dysenterien varit, därnäst förmodligen förkylningssjukdomar, frossa och de mycket fruktade fläckfeber och rekurrens.

Det viktigaste resultatet av detta avsnitt är det faktum, att lantvärnets öde till en påtaglig del bestämdes av epidemiska förhållanden, på vilka ingen politisk maktfaktor kunde verka bestämmande.

Den ideologiska bakgrunden.

Den ideologiska bakgrunden till de händelser, som ovan skildrats och bedömts, har i inledningen men i övrigt endast undantagsvis berörts. Detta beror på att lantvärnet var en inrättning, som frampressades av Sveriges nödläge. Hade de vaga planer till ett lantvärn, som funnits före kriget, kommit att utvecklas och förverkligas under fredstid, hade den ideologiska motiveringen säkerligen kommit att betyda oerhört mycket mera. Nu tillkom lantvärnet först och sist, därför att det behövdes i den försvarsstrid, i vilken Sverige invecklats. Det är såsom sådant lantvärnet skildrats och bedömts. Men varje individs reaktionssätt under denna Sverige påtvingade kris sammanhängde naturligtvis djupare sett med vederbörandes tidigare åsikter i lantvärnsfrågan, och dessa åsikter i sin tur voro i regel betingade av vederbörandes allmänna politiska uppfattning. Den ovan tecknade stämningen, som visar ett folk med en rojalistisk nationalism, en fransk-fientlig, ytterst revolutions-fientlig monark, som på grund av stundens krav tvingades acceptera revolutionens sätt att förstärka försvarskraften, och ett ledande skikt, som icke ville sätta likhetstecken mellan landets och regimens strid, rymmer med andra ord inte hela sanningen.

Inledningsvis framhävdes upplysningsfilosofiens tendens att särskilja *undersåtens* passivitet i den av en yrkesarmé, besoldad

av fursten och blint lydande honom, beskyddade staten från *medborgarens* aktivitet vid försvaret av en stat med politisk frihet. En annan motsättning har genomlöpt skildringen av lantvärnets historia: motsättningen mellan å ena sidan tanken, att lantvärnet borde göras till en ständig rekryteringsinrättning och en till antalet obetydlig, men sig ständigt förnyande rekryt-skola för indelta armén, å andra sidan tanken, att lantvärnet borde vara en allmän folkväpning. En kompromisslinje segrade såsom ovan framgått. Om man emellertid blickar tillbaka, skall man finna det egendomliga förhållandet, att motsättningen rörande lantvärnet kan te sig som en utlöpare av motsättningen mellan upplysningsfilosofiens i försvarshänseende likgiltige undersåte och den försvarsvillige medborgaren. Men man finner också det egendomliga förhållandet, att det är konungen, som företräder den så att säga medborgerliga linjen, medan oppositionen med dess olika företrädare snarast företräder den undersåtliga, den absolutistiska. Det är konungen, som vädjar till varje individ att axla sitt ansvar och som önskar, att detta skulle ske under frivillighetens form. I början har tendensen varit mycket tydlig, på det senare stadiet har den urvattnats; den första insamlingen till beklädnaden var frivillig, den senare endast till skenet frivillig. Rekryteringen till armén var till att börja med frivillig, blev sedan kommendering. Vid uniformsdiskussionens avslutande under hösten förklarade kungen, att lantvärnsmannen borde befinna sig i en sådan belägenhet, att han önskade överflyttning till indelta armén, men i mars 1808 hade bestämmelserna om lantvärnets frihet från kroppsstraff ännu tydligt exemplifierat lantvärnets ställning såsom en medborgarhär, som i eget intresse stred för egen sak och därför kunde behandlas med mindre sträng disciplin. Det tydligaste utslaget av denna vittgående form av frihet under ansvar, som konungens lantvärnspolitik inaugurerade, var sammanträdena för beklädnadens ordnande. Representanterna på dessa voro valda av sockenstämmorna. I några län beslöto sockenstämmorna själva. De flesta av dessa åtgärder måste med all sannolikhet betraktas såsom följder av konungens försök att regera utan riksdag. De äro framtvingade av den bristande enigheten mellan konung och ständer, men de visa också »civistiska» drag hos det gustavianska

enväldet, som hade en egendomlig motsvarighet i de modedoktriner, som kommo från revolutionens Frankrike, och gentemot vilka konungen i regel stod som den argaste vedersakaren. Konungens appell påminner i hög grad om jakobinernas »patrie-en-danger»-politik. Den gör detta ideologiskt, och den paradoxala satsen, att Gustav IV Adolf och jakobinerna hade något gemensamt kan med vissa förbehåll förklaras. Frihetsidéerna ville skänka Frankrike en politisk frihet, som har sin direkta motsvarighet i den germanska statsuppfattningen, och som kanske bättre än annorstädes bevarats i Sverige. Marseljäsens välbekanta ord exemplifiera på sitt sätt denna motsvarighet. Omkvädet: »Aux armes, citoyens! formez vos bataillons», är ett utslag av upplysningsfilosofiens talesätt, men det överensstämmer också med Gustav IV Adolfs nationella appell, som här kallats hans frivillighetstankar. Den frivilliga striden i den farliga situationen återfinnes inom båda. Medborgaruppbådets motsättning till de lejda, råa yrkessoldaterna likaså. På en punkt är motsvarigheten emellertid förbytt i en motsättning. Marseljäsen talar om »Amour sacré de la Patrie», vilken liksom den älskade friheten skall stärka och stödja sina försvarare i striden mot tyrannerna, men Gustav IV Adolf uppfattade nationalismen mera som rojalism än patriotism.[7] Han saknade Gustav III:s smidiga anpassningsförmåga. Hans nationalism framstod därför som en egocentrisk rojalism utan större möjlighet att vinna anklang. Likheten i ideologiskt hänseende inskränker sig också till individens ställning och ansvar, den gäller inte den konstitutionella maktfördelningen, ty denna var rubbad i Sverige. Och det var i fråga om ledningen av den frivilliga uppslutningen, som meningarna gingo isär. Under en enväldig gustaviansk konung ville man inte sluta upp. När denne väl avlägsnades, då flammade samma idéer upp med en styrka, som ingalunda förminskats av lantvärnets släta resultat, utom inom en krets, bondeståndet. Detta var rojalistiskt. Det är inte förvånande, att läget blev sådant. Lantvärnsidéerna hade först lanserats av upplysningsfilosofiens vapendragare, Adlersparre m. fl. De förverkligades med kanske större framgång än i något annat län av

[7] Jfr närmare texten t. ex. i Larousse du XXe siècle, art. Marsaillse.

A. F. Skjöldebrand, en av 1809 års män. Man torde ha rätt att betrakta lantvärnsidéen såsom en föreningspunkt, icke en klyfta mellan revolutionsmännen och konungen. Detta har sin orsak i den stora motsvarigheten mellan innehållet i de urgamla svenska föreställningarna om man-ur-huse-uppbåd vid krigsfara och gemensamt ansvar — en för alla och alla för en — och de av upplysningsfilosofien präglade talesätt, med vilka den politiska friheten och den allmänna medverkan i statens angelägenheter infördes i Frankrike. Svenskarnas beundran för detta utländska tankestoff kan förstås, då man dels ännu hade den konstitutionella frågan otillfredsställande löst, dels därför att den utländska ideologien blivit skarpare utvecklad i strid mot de uppenbara missförhållanden, som denna hade att övervinna, framför allt i Frankrike.

När man betänker denna parallellism mellan fransk radikalism och svensk urgammal tradition, i detta fall företrädd av en monark, som med fog kallas reaktionär, ter sig lantvärnsidéens fortsatta historia anmärkningsvärd men förståelig, Efter konungens fall fick tankelivets egna tendenser fritt utveckla sig. Det är inte förvånande, att det blev Gustav IV Adolf, som skänkte detta sin prägel vad arméförstärkningsfrågorna beträffar. Under *riksdagens* ledning ville 1809 års män naturligtvis gärna förverkliga konungens folkväpnings- och frivillighetstankar. Den motsägelsefulla tid, som ovan skildrats, då lantvärnets namn utströks ur diskussionen liksom konungens på milstolpar m. m., måste betraktas ur synpunkten av det förändrade maktläget. Av konungens traditionalism blev nu en stark götisk kulturströmning. I svärmeriet för den svenska forntiden löpte den franska radikalismen och traditionalismen hos 1809 års män samman. Bland Götiska förbundets grundtankar ingår också götens självfallna plikt att med egen hand försvara sitt land, och att dö för detta var hans ädlaste gärning.[8] Den götiska anknytningen till 1790-talet, då värnplikts-idéen var i ropet nästan mer än någonsin, är synnerligen förståelig, och Tegnérs sång till skånska lantvärnet i dess ursprungliga form, låter inordna sig såsom ett utslag av prae-goticism

[8] Jfr Blanck, Geijers götiska diktning, sid. 33, 54 m. fl., Jansson, a. a., sid. 451.

under gustaviansk tid. Det är också betecknande, att det kan se ut som om den gömde en udd av opposition mot enväldet. Tendensen i dess nationalism är republikansk, Schweiz står som förebild, vilken tendens förmedlas av Schillers Tell-drama. Signaturen W. Tellus är en Brask-lapp, ett förbehåll, som måste anses betecknande för den intellektualistiska patriotismen.[9] Denna var ingalunda såsom den folkliga rojalistisk utan tvärtom konstitutionalistisk, för att icke säga republikansk till sin syftning. Vad arméförstärkningsfrågan beträffar har ovan påvisats, att den hämtat uttryckssätt ur kontinentens tankeströmningar. Den ville icke oreserverat svärja det gustavianska enväldets fana, inte ens när detta vädjade till kraftanspänning i en strid för hem och härd. En sådan nationalism ville konungen naturligtvis ej acceptera, varigenom han å sin sida försvårade det reservationslösa samarbete, som situationen krävde. Detta är den djupare bakgrunden till de politiska motsättningarna. Man kan fritt spekulera över huru möjligheterna tett sig vid en annan politisk utveckling. Huru en av konungen inkallad riksdag reagerat, därom kan ingen objektiv mening någonsin ernås. Under en konstitutionell regim eller i ett Sverige med konstitutionell maktbalans hade förmodligen likheten mellan den nya, franska friheten och den urgamla svenska förmodligen inte tett sig paradoxal utan kunnat utlösa vida starkare, nu fördolda krafter för stridens fortsättande våren 1809. — Även den ideologiska bakgrunden till lantvärnet borde på sätt och vis ha arbetat för konungen. Den ger samma intryck som andra sidor av dess historia, nämligen att konungen, vars ställning var mycket svår, på grund av sin personliga begränsning icke förstått att begagna situationens möjligheter.

[9] Jfr Böök, Esaias Tegnér, I, sid. 109 m. fl. och ovan sid. 55, 194.

LANTVÄRNETS SJUKDOMAR

MEDICIN-HISTORISK STUDIE

I. Terminologien.

De fyra huvudavsnitt i lantvärnets historia, som ovan skildrats — nämligen lantvärnets tillkomst, utrustning, användning och förluster — ha i flera fall visat ett påfallande inbördes sammanhang men ingalunda i alla. Den bristande överensstämmelse mellan utrustningen och förlusterna, som i vissa fall framträder, påkallar, att även andra synpunkter prövas, som kunna tänkas föra fram till förklaring av det växlande tillståndet vid de olika lantvärnsförbanden. En sådan är givetvis sjukdomarnas natur. I den föregående framställningen har sjukligheten behandlats på många skilda avsnitt, men lantvärnet har dock endast angivits såsom »friskt» eller »sjukt». Denna generalisering är så mycket mindre definitiv, som man i här föreliggande sammanhang också torde vänta svar på frågan vilka sjukdomar, som vållat lantvärnets förluster.

»Fältsjukan», »lantvärnssjukan».

Frågan har givetvis blivit föremål för diskussion flera gånger. Samtiden talade i olika grader av medicinsk fackkunskap eller bildning om sjukdomarna och använde då växlande termer. Allmänt skilde man emellertid på *rödsoten* under sommaren och hösten och den s. k. *fältsjukan* eller *fältfebern*, som framför allt gick senare på året och på nyåret 1809.[1] Benämningen *lant-*

[1] Svenska Akademiens Ordbok öfver Svenska Språket, upptar »fältsjuka» såsom namn på i fält förekommande epidemiska sjukdomar, särskilt tyfus.

I medicinska handböcker upptas termen i regel ej. I medicinsk historia behandlas ofta frågan om dess innebörd. Beläggen och förklaringsförsöken från 1808–09 års krig äro synnerligen talrika och synnerligen växlande. Följande exempel må tjäna till belysning.

Två läkare på Stockholms-eskadern av skärgårdsflottan ha var på sitt sätt identifierat fältsjukan.

Rudolfi anger fältsjukan såsom »diarrhé, rödsot, obstruktioner, frossor, sårnader och skörbjugg». Rapport 26.10.–6.11. 08, Inkomna handlingar 1808, M.A., Ö.M.

värnssjukan förekom också och har blivit ett så vanligt uttryck, att det kan sägas vara ett särskilt spörsmål att klarlägga vad lantvärnssjukan var. De båda benämningarna voro emellertid i stort sett endast populära beteckningar, den första för sjukdomar förvärvade i fält och den senare för lantvärnets sjukdomar i allmänhet eller av lantvärnet spridda sjukdomar. Detta framgår av provinsialläkarnas användning av orden i sina rapporter.[2]

Sjukdomarnas indelning i officiell statistik, sjukhusförslag, sjukjournaler m. m.

En serie medicinhistoriska problem erbjuder tidens officiella statistik, som redovisar dödsorsakerna enligt prästernas rapporter. Den upptog 33 grupper.[3] Dessa rapporter sammanföra synnerligen godtyckligt symptom, folkliga sjukdomsbegrepp och egenartade iakttagelser, för oss ofta mer eller mindre obegripliga. Under krisen 1808–10, tillkommo några förändringar. En särskild grupp för »fältfeber» angavs då.[4]

Sjukhusförslagen från Kustarméns sjukhus i Stockholm ge inte heller någon klar vägledning, men representera dock en något bättre systematisering, och hade följande uppdelning: »a) invärtes sjukdomar: frossor, nerv- och rötfebrar, bröstsjuk-

Mjöberg uppger fältsjuka vara »diarrhé, som var en förkylningsföljd och nervfeber». Jfr rapport 29.12. 08, ib.

Zetherman säger, att fältsjukan var »rötfeber», K.V.H. 1809, sid. 37.

Quennerstedt, Några drag från kriget i Pommern 1807 samt sjukhusvården vid södra armén 1808–09, Tidskrift i militär hälsovård 1906, sid. 29. Enligt Rabbéns Dagbok, som där refereras, var den s. k. lantvärnssjukan, utom rödsot, nervfeber.

Linroth, Folksjukdomarne, sid. 50, omtalar lantvärnssjukan såsom fläckfeberepidemier.

Lindén, Sjukvård och läkare under kriget 1808–09, SSLF: 85, sid. 184: »fältsjukan» var Typhus exanthematicus, Typhus abdominalis; möjligen också Typhus recurrens enligt Lindén, »Fältsjukan» och »blessyrerna», Finska Läkarsällskapets Handlingar 54: 1, sid. 390 ff.

Pettersson, Rödsotsepidemien i Sverige åren 1808–1811, Hygienisk Tidskrift 1910, sid. 30, Hult, Typhus recurrens, sid. 49 ff. och slutligen Acrels »Synochus putris nervosa», svenska »fältsjuka» och den under senaste krig tillkomna tyska termen »Feldfieber» för schlesisk »Schlammfieber», bayersk »Erntefieber», se nedan sid. 369.

[2] Se nedan sid. 433 om Västerås' fältsjuka m. fl.

[3] Tryckt bl. a. av Engleson, Dysenteriestudien, Acta Medica Scand., Suppl. LXXXIII, sid. 275 f.

[4] Jfr nedan sid. 422.

domar, hetsiga och flussfebrar, utslagsfebrar, gikt och reumatismer, skörbjugg, diarré, rödsot, gulsot, vattusot och tärande sjukdom, mani, matthet, lamhet; b) utvärtes sjukdomar och skador: hugg-, stöt- och skjutsår, benbrott, ledvrickning, rötsår, skabb, venerisk sjukdom, ögonsjukdomar, gangraenerade lemmar, bråck». För Göteborg och Västra armén är motsvarande översikt icke lika rik på rubriker men särskiljer likväl febersjukdomarna i grupper. Kolumnerna i förslagen äro: febrar, som uppdelas i »ihållande, remitterande, intermitterande» — »bröstsjukdomar, uttömningar, nervsjukdomar, värk, svullnader, utslagssjukdomar, veneriska sjukdomar, skador, svårare och lättare».[5] En Kalmarläkare upptar i sin förteckning över 112 av honom behandlade lantvärnsmän: »rötfeber med och utan fläckar, frossa, flussfeber, pleuresi, hosta, skabb, venerisk smitta».[6] En Halmstadsläkare uppräknar följande sjukdomar, som han konstaterat hos Hallands lantvärn: »nerv- och rötfebrar, rödsot, biliösa diarrhéer, blodstörtningar, svåra frossor, åtföljda av envis diarrhé, vattusot, kallbrand i fötterna och svåra liggsår».[7] Huru mångskiftande den sjuklighet var, som ofta sammanfattades under beteckningen »fält-» eller »lantvärnssjuka», exemplifieras av dessa uppräkningar.

Ingen av de ovan i dåtidens terminologi anförda sjukdomarna har lantvärnet helt och hållet undgått. Det torde dock i första hand vara febrarna, som avsågos med »lantvärns»- eller »fältsjukan».

Något mer ingående än i sjukhusförslagen upptagas sjukdomarnas art i anteckningarna i sjukjournalerna från Kustarméns sjukhus i Stockholm. Här möter en serie termer, av vilka några än i dag äro levande medicinska termer, andra beteckna symptom eller iakttagelser, vilkas rätta medicinska sammanhang icke nu kan utredas, och vidare sådana, som med hjälp av medicinska handböcker från slutet av 1700- eller början av 1800-talet kunna identifieras med relativt stor visshet. På ett värdefullt sätt ger Hedins läkarebok, utgiven 1796, ledning härvidlag. Dy-

[5] Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., ö.M.

[6] Provinsialläkarrapport 26.3. 09, 30.4. 10 med ämbetsberättelse för 1808, M.A., ö.M.

[7] Provinsialläkarrapport 26.2. 09, M.A., ö.M.

senteri eller rödsot skildras här på ett sätt, som ställer dess samhörighet med den sjukdom, som nu bär detta namn, utom allt tvivel. I vissa specialfall ha enstaka misstag säkert gjorts, andra sjukdomar eller symptom i andra sjukdomar ha kallats dysenteri; dysenteri-fall ha vidare förts under rubriken diarré etc., men i det stora flertalet fall, då dysenteri eller rödsot nämnes, torde diagnosen vara tillförlitlig.[8] Detsamma gäller katarral eller flussfeber, som skildras av Hedin. Dess motsvarighet är givetvis ganska undantagslöst s. k. förkylningssjukdomar i olika grader: luftrörskatarr, halsfluss.[9] Frossan, den intermittenta febern, svarar mot den nuvaranda malarian och febris intermittens.[1] Några gränsfall kunna förekomma också här, t. ex. sporadiska fall med ikterus.[2] Sjukdomsbenämningarna pleuresi, (peri-) pneumoni förekomma också och äro givetvis termer för lungsäcksinflammation (pleurit) och lunginflammation.[3] Näst febrarna äro dessa de vanligaste sjukdomarna. En serie speciellare åkommor nämnas också: »ulcera frig. ped.» torde med visshet beteckna kylsår på fötterna, »tinea capitis» betyder skorv, »tussis catharralis» är luftrörskatarr.[4] Vidare omnämnas apoplexi[5] och »Phtisis Pulmonal» (tydligen betecknande lungsot[6]). Ett par fall av nostalgi nämnas, d. v. s. sjuklig hemlängtan (»hemsjuka»). Samtliga av de senast uppräknade nämnas endast undantagsvis.

Men med dessa i högsta grad lekmannamässigt utförda identifikationer har man knappast nått mer än fram till själva huvudspörsmålet: vad är »fältsjuka»? Med detta uttryck och i all synnerhet ordet »fältfeber» avsågs oftast farsotsartade febersjukdomar. Beträffande dessa äro det begynnande 1800-talets medicinska begrepp och termer vida svårare att förstå.

Lindéns och Hults forskningsresultat.

I många fall ha sjukdomarna i provinsialläkarrapporterna åtföljts av beskrivningar, men oftast ange läkarna endast en

[8] Hedin, Sven, Handbok för practiska läkare-vetenskapen, sid. 158 ff.
[9] Hedin, sid. 89. Jfr vidare i föreläsningarna nedan sid. 366.
[1] Hedin, sid. 61.
[2] Jfr om »frossor», på vilka kinan ej hade någon verkan, nedan sid. 433.
[3] Hedin, sid. 101 ff.
[4] Hedin, sid. 195, 291.
[5] Hedin, sid. 267.
[6] Hedin, sid. 224 ff.

sjukdomsbeteckning och anse sjukdomen vara alltför känd för att behöva beskrivas. Huru de kunnat hävda detta, har länge förefallit oförståeligt. Den bevarade medicinska litteraturen ger nämligen knappast erforderlig vägledning. Av febrar upptar Hedin endast nervfeber i två former, vidare remittenta, gallaktiga och rötaktiga utan att precisera gränsen mellan dessa senare.[7] Det har också fordrats mycket skarpsinne för att komma de första riktiga lösningarna på spåren med de korta begreppsdefinitioner, som stått till buds. Två banbrytande och inspirerande försök ha gjorts. Lindén och Hult ha utfört dessa och lämnat intressanta översikter. Nervfeber (typhus abdominalis) och fläckfeber (typhus exanthematicus) särskildes ånyo 1880 i Sverige av den svenske läkaren F. W. Warfvinge. Han hade då dragit i härnad mot de åsikter, som lancerats vid mitten av 1800-talet av Magnus Huss, nämligen att de två sjukdomarna »sådana de i nordens klimat förekomma, ej kunna eller böra betraktas såsom tvenne skilda sjukdomar, utan endast såsom tvenne formförändringar af en och samma sjukdomsprocess». Med skärpa hade Huss hävdat, att de förorsakades av samma epidemiska faktor. I Lindéns arbete framkommo starka skäl för att de sjukdomar, som gingo under finska kriget 1808–09, voro de ovannämnda två, nervfebern under namn av »febris nervosa lenta» och fläckfebern under den populära beteckningen av *rötfeber*, men att dessutom typhus recurrens, på svenska rekurrens eller återfallsfeber, förekommit under den förmodligen stympade beteckningen febris remittens.[8] Lindén stöder denna uppfattning framför allt på en översikt över tidpunkten för dödsfallen och sjukdomens varaktighet i en sjukjournal från Rödbäcks sjukhus i Umeå. Utförligare och vida mera övertygande har Hult framvisat, att rekurrens gått i Sverige vid skilda tillfällen, framför allt efter Gustav III:s krig mot Ryss-

[7] Hedin, sid. 72 ff.

[8] Lindén, »Fältsjukan» och »blessyrerna» under kriget 1808–1809, sid. 388, 392, sammanfattning sid. 400 ff., Finska Läkarsällskapets Handlingar 1912, 54: 1.

Bolin, E., Tyfoidfebern i Sverige, I, sid. 8. Hult, a. a., sid. 56. Huss, M., Om Typhus och Typhoidfeberns statistiska förhållanden och behandling, sid. 19. Rötfebern omnämnes också i Lennmalm, Svenska läkarsällskapets historia 1808–1908, sid. 31 m. fl.

land.[9] Då spred sig från Karlskrona en febersjukdom, vilkens symptom utförligt skildrats av amiralitetsläkarna Faxe och Florman. Febern kallades av dem »febris biliosa», och skildringen upptar alla de symptom, som äro utmärkande för rekurrens, såsom feberbrytning efter cirka 7 dagar med stark svettning, i många fall ikterus, mycket ofta återfall flera gånger, stor smittsamhet. För åren 1808–09 framhålles i ovannämnda litteratur, att ett par skildringar över sjukdomarna särskilt vid Västra armén finnas. Ehuru dessa ej ge klart besked, tyda de dock bestämt på att rekurrens förekommit även vid detta tillfälle. Två omständigheter försvåra emellertid klarläggandet av denna tids epidemier. För det första visa dessa båda tryckta skildringar, som skrivits av C. N. Zetherman, regementsläkare vid Västmanlands regemente, och medicinalrådet J. L. Odhelius, att blandinfektioner varit i högsta grad vanliga, för det andra innehåller inte litteraturen om febrarna någon utförlig beskrivning av de olika feberformerna, särskilt inte av uttrycket febris remittens såsom feberdiagnos.

Föreläsningsanteckningar i medicin 1780—1815.

I viss mån erbjuder sig emellertid en möjlighet att definiera nyssnämnda uttryck och andra av läkarna använda begrepp i ett bevarat handskriftsmaterial, som våra universitetsbibliotek äga. Egendomligt nog synas de föreläsningsanteckningar, som här åsyftas, varit avsevärt överlägsna den tryckta litteraturens beskrivningar. De ha hittills — så vitt jag kunnat finna — icke varit föremål för forskningens uppmärksamhet men behandla medicinens ståndpunkt omkring år 1800 på ett mycket värdefullt sätt. De beröra alla områden av medicinen och skulle förmodligen kunna lämna icke oväsentliga bidrag till medicinens historia. De innehålla talrika hänvisningar till de klassiska verken i medicinens historia, såsom t. ex. Cullens. Hippokrates och Galenus spela givetvis också en stor roll.[1] Den närmare analysen av dessa rika källor måste lämnas å sido i detta sammanhang. Uppställningen växlar. Vissa anteckningar äro måhända förda

[9] Hult, Forschungen über das Auftreten des Typhus recurrens in Schweden, hauptsächlich bei der Marine 1788–90, Nord. Med. Archiv 1913: 2, sid. 69 ff.

[1] Jfr Nachmanson, Hippokrates och hans tid, sid. 3. Ännu på 1840-talet förelästes efter Hippokrates' skrifter.

med något mindre noggrannhet, men i regel torde endast omsorgsfullt förda ha bevarats. De ha skänkts till universitetsbiblioteken vid olika tillfällen. I några fall äro de original, d. v. s. resp. föreläsares egna anteckningar. Ett särskilt, halvt stenografiskt system skymtar också, som upptager särskilda förkortningstecken för ofta återkommande uttryck såsom luft, vatten, dygn m. m. De refererade föreläsarna äro de kända storheterna på medicinens område. För ifrågavarande undersökning är det framför allt J. G. af Acrels, Pehr von Afzelius' och J. Sidréns föreläsningar, som studerats. De finnas i något växlande versioner från olika år.[2] Det huvudsakliga intresset har koncentrerats kring dessa, då de dels representera de föreläsningar, som höllos då de år 1808 tjänstgörande och ledande provinsialläkarna ännu torde ha varit medicine studerande vid universiteten, dels också den terminologi, som förkunnades av de 1808 ledande medicine professorerna.

I regel har föreläsningen över en viss sjukdom börjat med ett mindre avsnitt på latin, måhända hämtat ur någon gemensam förlaga. Detta har haft karaktär av definition av en sjukdom eller sjukdomsgrupp eller »tes», vilken ifrågavarande sjukdom eller febertyp professorn sedan kommenterade med hänsyn till sin personliga erfarenhet.

Det är i detta rikligt flödande material, som man har att söka förklaringen till och definitionen av alla de främmande uttryck, med vilka provinsialläkarna ofta utan minsta skildring av symptomen späckat sina rapporter om gängse farsoter.

Den största svårigheten för Lindén var frånvaron av en definition på begreppet »remittent feber». Man kan knappast

[2] Acrels: Sign. X 41–42, K.B. — D 814, U.U.B., förmodligen förda av sedermera provinsialläkaren i Hedemora G. T. Ström på 1780- eller 90-talet; J. Sidréns: D 818 a–d, U.U.B., förda av sedermera medicine doktorn, praktiserande läkaren i Stockholm Carl Fredrik Gröndahl; Afzelius' föreläsningar, anteckningar av sedermera medicinalrådet m. m. D. Ekelund år 1815, Svenska Läkarsällskapets Bibliotek, Stockholm. Utförliga anteckningar finnas också av okänd hand efter okänd föreläsare i D 759–760, U.U.B. Om personalia se Sacklén, Sveriges Läkarehistoria. En ganska utförlig skildring av febersjukdomarna finnes på latin i D 769, U.U.B. Vid ett vidgat studium skulle dess uppgifter vara av stort intresse. De torde emellertid ligga långt före 1808–09. Uppgifter av likartat slag i J. H. Engelharts Föreläsningar 1805–07, L.U.B.

vänta, att föreläsningarna ge möjlighet att utläsa en sådan eller lämna fullständig klarhet i alla tidens termer — någon sådan har kanske inte ens förelegat, men något mer av system och insikt ligger det förmodligen bakom dessa skenbart förvirrande uttryck på febrar, än man oinvigd är benägen att tänka.

Föreläsningarna härstamma från något olika tidpunkter och överensstämma icke fullständigt i terminologi, något, som dock icke behöver förringa deras värde. Motsvarigheter förekomma i den medicinska litteraturen än i dag.[3]

Redan vid en hastig genomläsning av dessa föreläsningsanteckningar torde inte ens lekmannen kunna undgå att få vissa allmänna intryck och föreställningar angående de nutida sjukdomar, med vilka de skildrade närmast kunna tänkas identifieras. De olika föreläsarnas indelning återges nedan med de reflexioner, som för den intresserade lekmannen inställer sig vid en genomläsning av sjukdomsskildringarna. En prövning av dessa *hypoteser* följer därefter. En tablå återfinnes på sid. 402.

Acrels föreläsningar.

Acrel indelar febrarna i tre huvudgrupper: *intermittenta, remittenta febrar* och *febres continuae.*[4] Med intermittenta febrar torde han avse frossan i olika former. Han skriver: »Febris remittens est febris continua cum remissionibus matutinis, exacerbationibus promeridianis, typum tenens intermittens, praesertim in initio.»[5] *Den remittenta febern* har många namn: biliosa efter symptomen, paludosa efter orsaken, Hungarica efter platsen; den bör ej kallas, såsom ibland sker, febris putrida. Acrel uppdelar den i tre genera: Den första av dessa är febris remittens phlogistica, febris ardens hos Hippokrates och bränn-sjuka på svenska. Bland annat kunde detta tänkas vara en beskrivning på rekurrens. Den andra, febris remittens biliosa eller på svenska gallfeber, skildras på ett sådant sätt, att man främst kan misstänka Weilska sjukan, rekurrens eller möjligen he-

[3] Jfr Weilska sjukan och icterus infectiosus, hepatitis epidemica och katarral ikterus etc.

[4] Sign. X 41, 42, K.B.; D 814, U.U.B.

[5] Jfr Bergmark, G., Febris undulans — några historiska data, Nordisk Medicin 1943, s. 1693: »Med intermittent menar Hippocrates (cit. Eÿre) en feberstegring, som slutar med fullständig apyrexi, under det att en feber, som ej slutar med komplett apyrexi, kallas kontinuerlig.»

patitis epidemica. Den tredje kallas febris remittens nervosa. Denna skildring svarar mot nervfebern eller typhus abdominalis.

Acrels tredje huvudgrupp kallas *Febres continuae*, d. v. s. de febrar, som inom ett à två dygn ej ha tydliga remissioner eller exacerbationer och endast obetydligt högre temperatur på kvällen. De äro 1) Ephemera, 2) Synochus non putris[6] eller simplex, influensa och katarrala febrar, 3) Synochus putris (sv.: »genuin rötfeber»), som uppträder i flera olika former: a) Catarrhalis eller fläckfeber; b) Biliosa eller gula febern; c) Nervosa eller fältfebern; d) pesten; e) engelska svetten.

För frågan om »lantvärnssjukan» äro de tre förstnämnda »Synochus putris»-formerna av centralt intresse. Synochus putris catarrhalis torde med sin svenska benämning, fläckfeber, ge en säker vägledning till tanken att den motsvarar typhus exanthematicus. Synochus putris nervosa skulle givetvis av motsvarande skäl misstänkas vara nervfebern. Skildringen motsäger emellertid detta. I stället framhåller Acrel ett karakteristiskt symptom, nämligen en mycket stark ljusskygghet såsom ett anmärkningsvärt symptom i denna sjukdom. Det är egendomligt, att i de ytterst summariska skildringar, som upptas i större medicinska handböcker över en mycket litet känd sjukdom, står detta symptom i centrum på ett analogt sätt. Denna sjukdom kallas schlesisk »Schlammfieber», bayersk »Erntefieber», rysk vattenfeber. Under nu pågående världskrig synes termen »Feldfieber» bli allt vanligare.[7] Vad vidare den tredje beteckningen, Synochus putris biliosa, beträffar är dess identitet med gula febern högst sannolik redan då Acrel uppger detta svenska namn. Av hans uppgifter framgår, att den förekommer i varmare trakter, särskilt Västindiska öarna. Men det visar sig, att Acrel inte haft gränsen mellan denna sjukdom och rekurrens fullt klar för sig. Begreppet Synochus putris biliosa har ibland fått gälla även för typhus recurrens. Acrel omtalar nämligen, att Synochus putris

[6] Puter, putris: rutten, stinkande, Cavallins lexikon; Synochus: sammanhängande, förmodligen såsom medicinsk term synonym, lånad ur grekiskan, till »continua». Den grekiska termen är transkriberad »Synochos». Av Galenus användes den i betydelsen »unintermitted», »constant», »unremitted». Liddell—Scott, Greek-English Lexicon, Sophocles, E. A., Greek Lexicon.

[7] Bergmann, sid. 1013. Acrels skildring påminner i vissa avseenden om Hedins beskrivning av den hetsiga nervfebern. Hedin, a. a., sid. 79 ff. Jfr sid. 394.

biliosa ibland visar sig i Sverige och då går epidemiskt, vilket gula febern icke kan göra. Denna sprides nämligen med en mygga, som fordrar vida högre temperatur än Sveriges. Endast i sydliga trakter infekterade personer, som rest hit under inkubationstiden, kunna lida av gula febern i Sverige.[8] Acrel omtalar emellertid, att Synochus putris biliosa sista gången visade sig i Moskva 1769 och skildrades av läkare därstädes. Nu har man genom Hults forskningar kännedom om den sjukdom, som gick i Moskva vid denna tid. Han har påträffat skildringar av denna epidemi och på goda grunder satt den i samband med typhus recurrens.[9]

Afzelius' föreläsningar.

Acrels uppställning påminner mycket om Afzelius'.[10] Denne indelar de remittenta febrarna i två grupper. Den första är *febres remittentes gastricae*, vilken sönderfaller i 1) biliosa eller cholerica och 2) pituitosa eller mesenterica eller »gastrica sic dicta». Den första av dessa motsvarar direkt Acrels Febris remittens biliosa, men Afzelius ger den som svenskt namn höstfeber eller rötmånadsfeber. Skildringen leder osökt tanken till Weilska sjukan. Den är i regel »hyperstenisk» men går ibland över till »astenisk» karaktär och är då av mera elakartat slag. Mångenda avser Afzelius typhus recurrens med ikterus, när han talar om den »asteniska» formen av Febris remittens biliosa. Den senare febern, pituitosa eller mesenterica, torde höra till lindrigare sjukdomar eller mindre tydliga fall av flera andra sjukdomar, varom mera nedan.[1] Termen förekommer icke bland lantvärnets sjukdomar annat än möjligen i den korrumperade formen »febris remittens». Afzelius' andra grupp för remittenta febrar är *febres remittens nervosae*, som uppdelas i lenta nervosa eller nervfebern — beteckningen är välkänd för typhus abdominalis genom Lindéns och Hults forskningar — samt febris acuta nervosa med en häftigare karaktär, som på flera punkter

[8] Ib., sid. 1193 ff.
Hult, a. a., sid. 78.

[10] Vol. 15, »Febres in specie», i Afzelius' handskriftssaml., Svenska Läkarsällskapets Bibliotek, Stockholm; vissa upplysningar också i vol. 19, 45, 50. Samlingen omnämnes av O. Hult i dennes artikel om Afzelius, Svenskt Biografiskt Lexikon, I, sid. 230.

[1] Att skilja vissa paratyfusformer från typhus abdominalis är naturligtvis kliniskt omöjligt. Jfr vidare nedan sid. 398 f.

påminner om Acrels Synochus putris nervosa, främst genom sitt häftigare utbrott, den svårare huvudvärken, kortare förloppet, ögonsymptomen m. m.

Afzelius upptar också en huvudgrupp Febres continentes, i vilken Ephemera, Synochus simplex, d. v. s. flussfeber m. fl., ingå samt vidare som tredje grupp Synochus av olika slag. Dit hör bland annat och framför allt »Typhus putridus» eller »Synochus putris eller Malignus», på svenska rötfeber, fläckfeber eller brännsjuka. Beteckningen Typhus putridus kan lätt misstänkas syfta på fläckfeber.[2] Då Typhus putridus uppges ofta recidivera, ingår förmodligen också rekurrens i detta begrepp. Afzelius anför först en serie symptom, som han anser alltid förekomma i rötfebern. Dessa torde i stort sett kunna anses gälla både för fläckfeber och typhus recurrens. Han anför vidare en serie symptom, vilka enligt hans uppfattning ibland förekomma i rötfebern. Dessa symptom äro i stort sett sådana, som förekomma i den ena men ej i den andra av dessa sjukdomar. Rötfeber var ett ord, som missbrukades i nästan samma utsträckning som ordet fältsjuka, men det torde på grund av Afzelius' föreläsningar vara sannolikt, att det i regel gällde som namn för fläckfeber och rekurrens. Omöjligen kan Afzelius' skildring avse endast fläckfebern, då han uppger, att sjukdomen ofta recidiverade, vilket ej gäller fläckfebern, medan däremot återfallsfeberns andra feberanfall uppfattats såsom recidiv.

Sidréns föreläsningar.

Den tredje huvudkällan till terminologiens klarläggande äro anteckningar efter föreläsningar av professorn vid Uppsala universitet, J. Sidrén.[3] De omfatta mer än 1,000 sidor. Under beteckningen febris remittens autumnalis, på svenska höstfeber, augustimånadsfeber eller rötmånadsfeber skildrar han utförligt och som det synes i vissa avseenden träffande Weilska sjukan. Hans nervfeberskildring påminner fullkomligt om Acrels och Afzelius'. Beteckningen är febris remittens nervosa. Vidare förekommer febris remittens mesenterica, en godartad »magfeber», som har sin direkta motsvarighet hos Acrel.[4] Den kan

[2] Jfr dock terminologien i D 759, sid. 104–128, där Synochus putridus synes beteckna fläckfeber, typhus exanthematicus, se närmare sid. 373, 377.

[3] D 818 a, sid. 47–135.

[4] Jfr härom nedan sid. 398 f.

kanske sättas i samband med någon av de enklare paratyfusformerna. Den fjärde formen är febris remittens phlogistica, brännsjuka, febris ardens. Denna skildring är icke särskilt markant men kan tänkas inrymma rekurrens utan ikterus.[5] Dock förekommer förmodligen rekurrens såsom en underavdelning under Synochus putris inom gruppen Febres continuae. En sjukdom, som är mycket nära besläktad med Synochus putris hos Sidrén, d. v. s. fläckfebern, beskrives nämligen under namn av Synochus maligna eller Febris maligna. »Malign» angav mycket ofta blott, att febern var elakartad men hade måhända även en särskild betydelse såsom sjukdomsnamn. Det är egendomligt, att Afzelius, som enligt ovanstående hypotes sammanfört fläckfeber och rekurrens till en sjukdom, kallar denna Typhus putris eller Malignus. Sidréns skildring av Febris maligna är inte någon otvetydig rekurrens-skildring men flera tecken finnas dock, att han varit inne på tanken att särskilja denna sjukdom från fläckfebern. När recidiv förekommit, anser han tydligt, att fläckfebern inte varit för handen; rekurrens' starka kritiska svett omtalar han också; det hastigare utbrottet hos rekurrens återfinnes ävenledes i Sidréns skildring av Febris maligna, så oklar den sedan än kan förefalla. Mest anmärkningsvärt är, att feberns mycket karakteristiska feberintervaller *icke* framhållits som ett centralt symptom. Som ett tillägg meddelas emellertid, att febern mycket ofta kompliceras med »intermittent feber», särskilt med »tertiana autumnalis», som medförde ett överskott av galla och ofta hade omkring åtta dagars feberintervall.[6]

Svagast har kanske identiteten mellan Febris remittens phlogistica och rekurrens framträtt. På ett liknande sätt skymtar sjukdomen i en fjärde föreläsningsserie; okänd är dess ursprung, varken föreläsare eller antecknare ha lämnat sina namn.[7] Den torde vara äldre än de övriga. Händelser från 1700-talets första hälft omtalas, och läran om de kritiska dagarna

[5] En annan möjlighet är febris undulans, mot vilket remittensen i febern svarar väl (om dess uppträdande i Sverige och om Hippokrates' »brännsjuka», se Bergmark, Nordisk Medicin 1943, sid. 1693 ff.).

[6] Om sammanblandningen av frossa och rekurrens jfr Hult, a. a., sid. 57 och nedan sid. 433 f. Sidréns föreläsningar, D 818 a: II, sid. 34 f. »Tertiana autumnalis» var en frossa med inflammation i levern.

[7] D 759, sid. 127–146, De febre ardente vel causo.

spelar en mycket framträdande roll. Liksom hos Acrel tyckes gula febern föresväva föreläsaren, ty — säger han — sjukdomen går i sydligare länder med större häftighet, särskilt Västindiska öarna och Guineakusten. Brännsjukan är i denna framställning snarast en sjukdomsgrupp.[8] Den skildras emellertid såsom en sjukdom, vilken leder till döden eller bättring genom stark kritisk svettning på 6–7 dagen. Även fläckfebern skildras i dessa gamla anteckningar på ett ganska utförligt sätt under namn av Synochus putrida.[9] Ovanstående referat är späckat med allmänna, icke närmare motiverade påståenden. Det avser ej heller att vara mera än en mönstring av de hypoteser, som kunna vara värda en prövning. Ett viktigt resultat framgår emellertid redan av det ovanstående. Termen »rötfeber» visar sig vara en sammanfattning för flera sjukdomar. För hela sin grupp »Synochus putris» anger Acrel »Genuin Rötfeber» såsom svensk beteckning. En jämförelse mellan uppgifterna i dessa föreläsningar och nutida handböckers skildringar av de sjukdomar, som rimligen kunna tänkas motsvara föreläsningarnas, ger en viss möjlighet att göra den kliniska bilden relativt detaljerad och bedöma sannolikheten av de identitetsförhållanden, som ovan skisserats.[1] Observera särskilt mom. 5–9, 16, 17, 21, 25.

Nervfeber eller typhus abdominalis.

Nervfeber, typhus abdominalis, tyfus, tyfoidfeber, eng. enteric.	*Nervfeber, febris remittens nervosa, febris lenta nervosa, Uppsala-febern.*
1. Tidpunkt på året: mest på sensommaren, hösten, förekommer ofta också på våren.	Sidrén: okt., nov.: maximum; Afz.: senhöst, vår; Acr.: dito.
2. Ålder, som angripes mest: $^4/_5$ i åldern 15–35 år, över $^1/_2$ 15–25 år.	

[8] Jfr också Hedin, som sammanför hetsig feber och brännsjuka såsom allmänhetens beteckningar för sjukdomar, i vilka symptomet *stark feber* är framträdande. Hedin, sid. 48. I D 759 omnämnas tre »genera» av brännsjukan 1) »Cholera», 2) »Polysittacus», 3) »Semitertiana». Begreppen förklaras eller särskiljas ej i anteckningarna.

[9] D 759, sid. 104–127, De Synocho putrida.

[1] Källorna för denna och följande skildringar av sjukdomarnas kliniska bild äro, då annat ej uppgives, The British Encyclopedia of Medical Practice och Bergmann, a. a. Förkortningarna Acr. och Afz. beteckna givetvis resp. Acrels och Afzelius' föreläsningar. Uppgifterna i mom. 2 ovan ur Nothnagel, a. a., Unterleibtyphus, sid. 41.

3.	Folkskikt, som angripas mest: Särskilt svår hos unga, såsom krigsfrivilliga etc., som ej tåla strapatser; stor dödlighet hos äldre.	
4.	Spridningssätt: 1) explosivsmitta: mjölk- och vattenepidemier, 2) smitta från person till person.	Epidemier i Uppsala omtalas (Sidrén); ej smittosam, om den ej blir rötaktig (Afz.), epidemier (Afz.); kan bliva »contagiös» (Acr.).
5.	Prodromer: ganska tydlig »hängsjuka».	långsam början (Acr.), hängsjuka en vecka (Afz., Sidrén), efter prodromerna rysningar (Afz.).
6.	Duration: fyra till sex veckor.	3, 4 eller 5 veckor (Acr.); 3–7 veckor (Afz.); 4–5 veckor (Sidrén).
7.	a) Dödsorsak: långsamt insättande cirkulationssvaghet; perforation, blödningar, de senare vanligast i 3:dje och 4:de veckan.	faller i slummer och tynar bort (Afz., Acr., Sidrén), i peripneumoni (Sidrén); diarré är vanligen dödstecken (Afz.).
	b) Komplikationer: se ovan; bronchit i 1:sta och 2:dra veckan.	förekomma, ibland t. o. m. lungsot (Sidrén); kunna taga formen av astenisk peripneumoni (Afz.); hosta med slem i början (Afz.), (Sidrén).
8.	Dödsfall: tidpunkt för dito: dödsfall i 3:dje och 4:de veckan.	om febern varar över 11:te dygnet, dör pat. 18:de eller 20:e dygnet; dödsfall i 3:dje och 4:de veckan (Afz.); slutet av 3:dje veckan (Acr.).
9.	Återfall: relativt vanliga; verkliga recidiv sällsynta.	vanliga; ofta förorsakade av alltför stark matlust; (Sidrén, Afz.).
10.	Konvalescens: långvarig.	långvarig (Sidrén, Afz.).
11.	a) Feberns förlopp: tilltagande under remission 1:sta veckan; efter en vecka tydlig continua.	remittent i början; accessioner om kvällarna; vara in på tredje veckan (Sidrén); i svårare fall märkas ej remissionerna, feber även om morgonen fr. o. m. 9:de dygnet (Acr.).

	b) Utbrottets karaktär: småningom stegrad feber, sällan frossskakning.	börjar långsamt; efter några dagar eller en vecka stark rysning (Acr., Afz.). Jfr mom. 5.
	c) Symptom vid detta: mycket ofta huvudvärk, ev. svår.	huvudvärk. Se mom. 15.
	d) Defervescens: lytisk, temperaturen sjunker långsamt, vanligen med kraftiga remissioner.	under tredje veckan (Afz.); ofta med var och stinkande svett; härvid kortare accessioner; »går det väl» lättnad under stark saliv omkring 14:de dagen (Acr.).
12.	Svettning: kallsvett kan förekomma.	ehuru varm klagar patienten 2:dra veckan över kyla; sur svett (Afz.).
13.	Törst: ingen eller obetydlig.	ingen eller obetydlig (Afz., Acr.).
14.	Sömn: under sjukdomens höjdpunkt apatiskt tillstånd; hallucinationer.	orolig med svett (Sidrén); tryckning i nacken och över ögonen förjagar sömnen (Afz.); ligger med halvöppna ögon i sömnen; störd av hallucinationer (Sidrén, Afz.).
15.	Värk: Huvudvärk: i början tilltagande, går tillbaka fr. o. m. andra veckan.	huvudvärk, i början obetydlig, tilltagande värk över ögonen (Afz.); huvudvärken tilltar till ung. 9:de dagen (Acr.); blott »trögt huvud», knappast värk i början eller skovtals huvudvärk (Sidrén); ibland värk i början; ibland i 2:a veckan; upphör ofta sedan.
	2:dra veckan i rygg och länder.	Värk i rygg och länder ibland (Sidrén).
16.	Pulsen: onormalt långsam och ofta mjuk.	pulsen först hastig och »låg», sedan naturlig eller ibland t. o. m. långsammare och stundom matt (Afz.); pulsen är klen; mjuk och starkare efter krisen; är avgörande i denna sjukdom, får ej bli för hög eller för låg (Sidrén); väl om patientens puls ej minskas (Acr.); matt puls, som faller mer och mer i fall, som gå ad mortem (Acr.).
17.	Utslag: roseola, sällan tydligt papulösa, försvinna vid tryck; komma i skov.	små mörkröda fläckar eller djupsittande frisel (Afz.).

18. Fjällning: förekommer aldrig.	ej omtalad.
19. Tungan i olika stadier: fuliginös och vit och slemöverdragen; 2:dra veckan: gråaktig med vita papiller, ännu blöt; 3:dje veckan: tungan blir ren; tungan blir mörk i svåra fall.	tungan blir i 1:sta veckan gråaktig med papiller, är ännu våt; i 2:dra veckan torr, ibland sprucken och röd (Afz.); tungan torr, pat. ej törstig (Acr.); tungan grå med papiller, i början ännu våt, tungan mörkare före mors (Sidrén).
20. Avföringen: i prodromalstadiet oftast obstipation, senare i regel men ingalunda alltid diarré intill 3–4 veckan; blödning inträffar oftast i 3–4 veckan; vid blödning lös, rödfärgad avföring.	växlande: diarré ofta dödstecken (Afz.); ibland diarré med buller i magen (Afz., Sidrén), ibland förstoppning (Afz.).
21. Ikterus ovanlig, sällan conjunctivit; 3:dje veckan: ofta blek cyanotisk; i svåra fall livid färg på nästipp, ögon, extremiteter.	ej gulsot.
22. Levern: ej påverkad.	ej påverkad.
23. Mjälten: i regel palpabel.	inga upplysningar.
24. Urinen: feber-urin.	skildring av feber-urinen; liknar färsköl, sätter ett vitt eller »jästlikt» sediment, som har tegelstensfärg; 3:dje veckan: urinen sätter tegelfärgat sediment; (Afz., Sidrén) eller klarnar så småningom (Afz.); kan likna mjölkvassla, i vilken simmar en sky; Före mors: skyn stiger från kanterna mot mitten av ytan (Afz.), liknar okokt tunn svagdricka (Acr.).
25. Nervsymptom: i andra veckan inträder ofta betydande somnolens, stupor nående till »status typhosus»; tillståndet kan vara ett par veckor.	mycket tydliga; febern utmärkes av en särskild »sinnenas domning» (Afz., Acr.), patienten visar sig bekymmerslös, likgiltig för allt, förefaller ej se eller höra; kan ej beskriva sitt tillstånd (Sidrén, Afz.).

26. Hörseln: dövhet, komplikationer från öronen i form av inflammation i mellanörat förekomma.	dövhet vid svåra fall (Afz., Sidrén); susningar för öronen, höra mindre (Acr.).
27. Ögonen: mycket sällan conjunctivit.	conjunctivit ej omtalad.

Det är knappast någon tvistefråga, som erhåller sin lösning genom likheterna i ovanstående översikt, ty nervfeberns (febris remittens nervosa) identitet med typhus abdominalis har knappast bestritts. Jämförelsen tjänar emellertid i detta sammanhang ändamålet att visa, att den kliniska bilden av sjukdomen fått en relativt insiktsfull behandling i föreläsningarna. När denna ligger på ett så högt plan, har man goda grunder att förmoda, att övriga skildringar också innehålla riktiga iakttagelser. Nervfebern eller tyfus abdominalis torde i och med detta vara identifierad. Givetvis finns det svårigheter. Nervfebern kan förlöpa på växlande sätt. Lindén talar om två olika former av nervfeber. Vissa handböcker upptaga andra former och talrika abortiva förlopp. En bestämd avgränsning till paratyfusformerna är överhuvud taget inte möjlig att utföra på klinisk väg. Likväl torde föreläsningarnas skildring, som sammanställningen ovan återger, kunna sägas vara överlägsen de tidigare från ifrågavarande tid i tryck lämnade. Redan dessa skildringar ha emellertid av Bolin m. fl. förklarats gälla nervfeber. Likaledes lämnar beskrivningen en vida bättre och helt annan överensstämmelse än de skildringar, som Huss och hans eftersägare lämnat ända fram till 1880-talet, då nerv- och fläckfeber-symptomen sammanblandade framfördes såsom gällande en sjukdom.[2] Föreläsningarnas nervfeberskildring är en första varning för underskattning av medicinens ståndpunkt vid tiden för lantvärnet.

Fläckfeber eller typhus exanthematicus.

För frågan om fläckfeberns motsvarighet i de medicinska föreläsningarna gäller endast med stor reservation detsamma som för nervfebern, att redan namnet innehåller problemets lösning. Beteckningen fläckfeber förekommer visserligen, men den är inte vanlig i de medicinska rapporterna. Två svårighe-

[2] Jfr Bolin, Tyfoidfebern i Sverige, I, sid. 1 ff., 10 f. Lindén, a. a., sid. 359.

ter tillstöta. Det ena är avgränsningen mot nervfebern, varom ovan är talat. Det andra är avgränsningen mot typhus recurrens, vilken tillsammans med fläckfebern under farsoterna 1789–90 gick under benämningen rötfeber, såsom Hult antytt och Afzelius' föreläsningar torde bekräfta.

De termer, som i de undersökta föreläsningarna komma ifråga för fläckfebern, äro hos Acrel: Synochus putris catharralis; på svenska faller den inom den något allmännare benämningen »rötfeber» och har dessutom namnet »fläckfeber», hos Sidrén: Synochus putris (huvudformen), hos Afzelius: endast Typhus putridus eller Synochus putris l. Malignus, som dock gäller både fläckfeber och rekurrens, varför han kan lämnas ur räkningen.

Möjligheten att identifiera de sjukdomar, som vid 1800-talets början benämndes »fläckfeber», med nutidens fläckfeber (febris exanthematicus) förminskas därigenom att även rekurrens har »fläckar». Uppdelningen i »rötfeber med» och »rötfeber utan fläckar» torde inte vara någon skiljelinje mellan de båda sjukdomarna, även om »fläckarna» mera framträda i fläckfeber. Acrel uppger, att Cullens och Linnés benämningar på Synochus putris catarrhalis, d. v. s. hans fläckfeber, äro resp. Typhus petechialis och Petechia.[3] Observera särskilt mom. 2–8, 10, 13, 14 a–c, 20.

Fläckfeber, febris (typhus) exanthematicus	*Synochus putris catarrhalis (Acr.), Synochus putris (huvudformen) (Sidrén); [Typhus putridus, Synochus putris l. Malignus (Afz.)]*
1. Tidpunkt för epidemier på året: vinterhalvåret, senvinter och förvår, något mer än övriga årstider.	vintern, bittida om våren till midsommar (Acr.).
2. Folkgrupper, som mest angripas: socialt lägre stående; sämre situerade; vanlig i krigstider.	mest bland fabriksfolk och allmogen, epidemisk och kontagiös (Sidrén).
3. Spridningssätt: genom klädes- och möjligen huvudlusen.	rökningar effektiva[4]; i hög grad smittosam (Acr.).
4. Prodromer: i regel inga, mer eller mindre stormig början; frossbrytning.	ganska snabb, jfr mom. 10; i svåra epidemier plötslig början för rötfebern (Afz.).

[3] Jfr Murchison, Die typhoiden Krankheiten, sid. 19.

[4] Jfr nedan sid. 417 ff.

5. Feberns duration: cirka 14 dagar; feberns varaktighet i genomsnitt 16–17 dagar.	på 12–14 dagen i regel kris ad vitam eller inträder döden; någon gång c:a 21 dagar (Acr.).
6. Komplikationer: bronchopneumoni m. m.	coryza, angina, reumatiska smärtor; hicka i fjärde stadiet; pleuritis, peripneumoni (Acr.).
7. Dödsfall, tidpunkt för dito: efter 12–14 dagar, ibland t. o. m. efter feberns brytning.	kris ad vitam eller mortem efter 12–14 dagar (Acr.). Jfr mom. 5.
8. Recidiv: förekommer aldrig, en naturlig immunitet har uppgivits finnas.	förekommer aldrig; »rötfebern» (= Synochus putris) nedsmittar alla, om den kommer in i ett hus, men om ej »dispositio corporis» föreligger, är man dock fri (Sidrén). [Recidiv ej omtalade av Acrel.]
9. Konvalescens: kort; 3–4 veckor blott (Murchison sid. 100); relativt lång; (Bergman sid. 975); kort och fullständig (ib., sid. 988), den våldsamma avmagringen häves snart; skriv- och gångsvårigheter; somliga återhämta sig långsamt.	besvärlig tid, minnesrubbningar m. m. (i rötfebern, Afz.).
Sviter: svåra; jämviktsstörningar; encephaliter; skriv- och gångsvårigheter.	svåra (i rötfebern, Afz.).
10. Febern: a) förlopp: något växlande; tilltagande, under stora remissioner stiger temp. på ett par dagar (36–48 tim.); stiger snabbt till max. efter 4–5 dagar, 8–10 dagars continua, 3–4 eller 2–3 dagars lytisk tillbakagång; ibland är continua avbruten av remissioner.	exacerbationerna äro ej så tydliga; ingen remission; begynnelsestadium intill 4:e dagen (Acr.).
b) symptom vid detta: huvudvärk, influensaartade symptom, katarralt tillstånd med conjunctivit.	snuva, angina, reumatisk värk, kallas av Acrel »kataral rötfeber» (Acr.). Jfr mom. 6.
c) defervescens: lytisk, aldrig kritisk såsom vid rekurrens, snabbare än vid nervfeber.	genom svettning, urin, diarré, urinen klarnar ibland steg för steg (Sidrén).

11. Svettning: ej kopiös kritisk svettning såsom i rekurrens.	i III:dje stadiet svettning illa; 9–11–14:de dygnet svettning illa (Sidrén).
12. Värk: Huvudvärk: häftig; lem- och muskelsmärtor vid utbrottet.	reumatisk värk i nacken och skuldrorna i början; vid 4:de dygnet värk i maggropen (Acr., Sidrén).
13. Pulsen: hög frekvens redan från början; efter 4 dagar (vid exanthemets uppträdande) mjukare, oregelbunden och långsammare.	i början full och hård puls (Acr.) efter 4 dagar »låg»[5] och häftig; mattare och mindre 5:te till 6:te dygnet; 9:de dygnet pulsen »liten», darrande och ojämn, vid feberns höjdpunkt slå pulsarna kraftigare vid tinningen än vid handloven (Acr.). (Jfr Murchison sid. 97, 110.) På 8:de dygnet pulsen bunden; krafterna bedömas i denna feber efter pulsen (Sidrén).
14. »Utslag»: förekomma alltid; ge ej lättnad i febern.	ge ej lättnad i febern; skiljes från exanthematiska sjukdomar genom att här visa sig inga Exanth. essentialia (Acr., Sidrén).
a) art: i början roseol, växlande till gestaltningen; små punkter, streck eller fläckar; i början röda, senare blå, livida eller petechiala; försvinna ej vid tryck, ej upphöjda, makulösa; ibland under huden, framskymtande genom denna; marmorering.	petechiae: små, röda, ej eleverade fläckar, stora som loppbett; rosenröda, sedan lividae, till slut grönaktiga, ibland strimmor liksom av spö; marmorering (Acr.).
b) Tid för uppträdandet: fr. o. m. 2–4 dygnet, oftast 5 dygnet, kan komma både tidigare och senare; bryta hastigt ut; kvarbliva länge; kvarbliva till feberns brytning. Herpes labialis är vanlig; ej i skov såsom i nervfeber.	4–9 dygnet; ju senare dess värre (Acr.); 6:te dygnet (Sidrén).
c) Plats: huvudsakligen på bålen, skulderbladen, armarna, halsen, ljumskarna, händerna, fötterna; sällan i ansiktet.	på hals, rygg, bröst, händer, fötter; sällan på lår och i ansiktet (Acr.).
Fjällning: förekommer alltid.	omtalad för rötfebern (Afz).

[5] »Låg puls» måste tydas såsom svag eller knappt kännbar puls. Jfr t. ex. nedan sid. 442 och 442 not 2. Uppgifterna härom äro dock mycket svåra att tolka.

15. Tungan i olika stadier: den i början fuktiga tungan blir så småningom torr och »sprickig», fuliginöst belagd; senare cyanotisk.	I:sta stadiet: vit tunga, besk smak. II:dra stadiet: vit eller smutsgul tunga; i så fall nausea och besk smak. III:dje stadiet: tungan blir mörkare (Sidrén); tungan vit sällan utan nausea, sedan gul (Acr.); tungan blir torr, brun, spicker sönder på 6:te dygnet (Sidrén); slutligen 11:te dygnet tungan svart (Acr.).
16. Näsblod, andra blödningar: sällsynt; praktiskt taget aldrig tarmblödningar.	blodet är blekt eller rosenrött; koagulerar långsamt; näsblod förekommer (Acr.).
17. Avföringen: oftast obstipation, normal avföring, diarré förekommer, särskilt vid »krisen», aldrig blödningar.	om diarré kommer, mattar den; den är olycksbådande (Sidrén).
Ikterus: förekommer icke.	förekommer ej.
Kräkningar: förekomma ej mycket.	ej omtalade.
Levern: ej påverkad (enligt Bergmann, sid. 987).	ingenting anfört.
Mjälten: i början förstorad och öm (Bergman, sid. 987).	ingenting anfört.
18. Urin: njurarna föga påverkade; ibland hämorragisk nefrit; eljest endast albuminuri.	feberbrytning ibland i urinen; ofta skär sig ej urinen eller sätter sediment utan ljusnar småningom (Acr., Sidrén).
19. Nervsymptom: uppträda tidigt, »tyfoidstadiet» efter 4–5 dagar; delirier, ev. redan i första veckan med vanföreställningar vid feberns höjdpunkt.	oro, somliga få sömnsjuka, som liknar slag, pat. utan sansning 11–14 dygnet (Acr.).
20. Ögonen: nästan alltid vid utbrottet lätt conjunctivit.	adnata röd; vitögat rodnar (Sidrén).
21. Hörseln: störningar mycket vanliga; tidigt och länge.	vid 7:de dygnet dövhet (Acr.).

Flera påfallande enskildheter ha sålunda påvisats, som överensstämma. »Fläckarnas» utseende, utbredning, form och färgförändring, »marmoreringen» och pulsen kunna kanske särskilt framhållas.

Översikten ger m. a. o. en god bekräftelse på att man kände till fläckfebern såsom en sjukdom för sig. Gränsen mot nervfeber kan man med gott resultat pröva medelst nu gällande differentieringsschema.[6]

Weilska sjukan.

Ovan har hypotesen framkastats, att den sjukdom, som senare kallats Weilska sjukan, var känd och beskriven av 1700-talets läkare.[7] Inom Finska läkaresällskapet mottogs icke Weilska sjukan helt såsom en nyhet. Då ett fall beskrevs av den kände finske läkaren J. V. Runeberg, skaldens son, år 1890, förklarade en läkare vid namn Homén, att detta fall i hög grad påminde om den s. k. augusti-febern, som gått endemiskt i Ekenäs skärgård, på den tid han var medicine kandidat. En d:r Hornborg blev också tillfrågad och förklarade det beskrivna fallet vara ett typiskt fall av s. k. augusti-feber, »hvilken sjukdom han skiljde från malaria». Weil-patienten hade förklarats ha »febris remittens cum ictero». Kunde Runeberg, som redogjorde för fallet, ha kommit den terminologi, som användes på 1700-talet närmare? Homéns namn augusti-feber svarar också emot Sidréns »augustimånadsfeber».[8]

I påföljande års handlingar omtalas också fall av Weils sjuka.[9] Det påpekas, att den påminde om typhus recurrens men icke gick epidemiskt, och att augusti-febern ocksa vore Weils sjuka utan ikterus, d. v. s. endemisk remittent feber, vilket tyder på att de finska läkarna känt till Weil-fall utan ikterus, en upptäckt, om vars vidsträckta riktighet först den senaste tiden givit forskningen insikt. Endast en uppgift om att Weilska sjukan förekommit i Sverige under 1800-talet har lämnats, i ett större internationellt samlingsverk. Dennas riktighet har emellertid underkänts av G. Ehrensvärd, som anser den åsyftade sjukdomen på 1850-talet ha varit »epidemier av gulsot». Under de senare decennierna kunna omöjligen några större epi-

[6] Se t. ex. Bergmann, sid. 993.

[7] Jfr ovan sid. 368 ff.

[8] Finska Läkarsällskapets Handlingar 32, 1890, sid. 746 och ovan Sidréns terminologi sid. 371. Malmgren, B., Studien über die Weilsche Krankheit in Schweden, sid. 3. Jfr också om augustifeber eller remittent frossa, Bergman, Sveriges folksjukdomar, sid. 208 f.

[9] Sievers, R., Fall af Morbus Weili, Finska Läkarsällskapets Handlingar 33, 1891, sid. 1061 ff.

demier av Weilska sjukan ha förekommit utan att ha blivit klarlagda[1], förklarar Ehrensvärd vidare. Beträffande det tidigare 1800-talet ha inga uttalanden gjorts.

Ett studium, som helt ägnats denna fråga, hade måhända kunnat uppvisa en mera obruten linje i »augusti- eller gallfeberns» historia. Den framlagda identitetshypotesen måste nu stödjas provisoriskt blott på följande jämförelse. Weilska sjukan har mycket växlande symptom men anses utmärkas av de nedan till vänster anförda.[2] Observera särskilt mom. 1, 6, 7, 8, 11, 19–28.

Weilska sjukan, Icterus infectiosus (Weili).	*Febris remittens biliosa (möjligen blott »hyperstenisk» form) (Afz.), Febris remittens biliosa (Acr., Sidrén).* *På svenska: gallfeber (Acr.), höstfeber, augustimånads-, rötmånadsfeber (Sidrén, Afz.).*[3]
1. Uppträdandet: juli–okt., i övrigt sporadiskt under hela året.	mest under den hetaste årstiden; ofta epidemiskt juli–aug., sept., sporadiskt andra årstider (Afz.); aug.–sept., bland arbetare och soldater (Acr.); ej smittosam hos oss (Afz.).

[1] Ehrensvärd, J., Fall av Weils sjukdom i Stockholm, Svenska Läkarsällskapets Förhandlingar 1934, sid. 67. Om dess nutida uppträdande i Sverige se Malmgren, B., Studien über die Weilsche Krankheit in Schweden.

[2] Uppgifterna hämtade från Bergmann, a. a., sid. 1026 ff.

Weil, A., Ueber eine eigenthümliche, mit Milztumor, Icterus und Nephritis einhergehende, acute Infectionskrankheit, Deutsches Archiv für Klinische Medicin, 39, 1886, sid. 206–230.

Fiedler, A., Zur Weil'schen Krankheit, Deutsches Archiv für Klinische Medicin 42, 1888, vilken anses ha givit den klassiska bilden av Weilska sjukan.

Strasburger, J., Thill, O., Klinik der Weilschen Krankheit, Klinische Wochenschrift 8: 2, 50, sid. 1392.

Strasburger, J., Zur Klinik der Weil'schen Krankheit, Deutsches Archiv für Klinische Medicin, 125, 1918, sid. 108 ff. Strasburger påpekar särskilt, att acholisk stol aldrig förekommit i de talrika fall av Weilska sjukan, som han iakttagit, såsom vid »Stauungsicterus», och som i övrigt bekräftar Fiedlers skildring.

Buttersack, F., Weilsche Krankheit, Handbuch der ärztlichen Erfahrungen im Weltkrieg, 3, sid. 181 ff.

[3] Se föreläsningar av Sidrén, Afzelius, Acrel m. fl. (jfr ovan). Weilska sjukan utan ikterus har här icke behandlats, då den icke gärna kan särskiljas från många andra på klinisk väg.

2. utbrottet växlande; börjar ofta utan förebud.	1 à 2 dagars matthet, bristande matlust m. m. någon eller några dagar (samtl.); i vissa fall utan förebud, blott vid epidemier hastigt utbrott (Afz.).
3. frosskakning ofta.	frosskakning; kyla, sedan ihållande hetta (Acr., Afz.).
4. huvudvärk saknas sällan.	huvudvärk (Afz.).
5. ofta mycket svårt insjuknande; början av sjukdomen icke på något sätt typisk.	relativt svårt insjuknande, sjukdomsmaximum vid andra paroxysmen (Acr., Sidrén). Jfr mom. 9, 10.
6. genomgående feber; efter 4–10 dagars intervall ofta relaps; intervallen kan växla från 1–14 dagar.	alltid feber; recidiv icke ovanliga (Acr.); relaps sannolikt antydd; »frossa» följer (Sidrén, Acr., Afz.); särskilt ofta en »tertiana autumnalis» med c:a 8 dagars intervall. recidiverar lätt (Afz.).
7. Defervescens och feberförlopp: oregelbundet, »staffelformigt», avsats- el. trappstegsmässigt på 4–6 dagar, aldrig kritisk brytning. »Vielleicht das charakteristische, sogar pathognominische Zeichen ist in vollentwickelten Fallen der Verlauf der Fieberkurve mit 3 Hauptabschnitten: Die 1. Periode von etwa 7–9 Tagen mit steilem Anstieg und lytischem staffelförmigem Abfall, der häufig durch einen Einschnitt in 2 Teile zerlegt ist; danach ein fieberfreies Intervall von durchschnittlich 7–8 Tagen, endlich ein oder mehrere Fieberrückfälle in wellenförmigem Verlauf. Weil hat bereits charachterisches Fieber zu den hervorragendsten Symptomen der Krankheit gerechnet. Hegler l. c. in seiner Arbeit in Übereinstimmung mit meiner Auffassung den Fiebertypus an die 1. Stelle.» Kli-	remissionen oviss, ty pulsen visar, att febern är beständig; tredje dagen kommer i vanliga fall den andra exacerbationen starkare än den första, tredje paroxysmen kommer på 7:de dagen. Om denna icke har några »signa maligna» med sig, blir i regel 4:de paroxysmen den 9:de dagen lindrig (Sidrén, Acr.). Jfr Bergmann, sid. 1030, 1031, Ehrensvärd, a. a., sid. 72, där feberkurvor för Weil-patienter återges.

nische Wochenschrift 1929, J. Strassburger, O. Thill: Klinik der Weilschen Krankheit, sid. 1392.	
remissionen följer ej dagen utan är oregelbunden [Strasburger, Zur Klinik der Weil'schen Krankheit, sid. 117.]	exacerbationer 12–18 tim. (Afz.); motsvarande uppgift hos Sidrén.
8. 8–10 dagar inalles för febern.	10–12 möjligen 14 dagar, varav senare delen — efter 9:de dagen — ej allvarlig (Acr., Afz., Sidrén).
9. relativt snabb stegring av febern.	maximum i andra exacerbationen (Acr., Sidrén).
10. högst temperatur 3–4 dagen, maximum temp. 40,7–39,0 enl. Fiedler.	maximum i andra exacerbationen, d. v. s. i regel på 3:dje dagen (Acr., Sidrén). Jfr mom. 9.
11. dödsfall ofta 9–10:de dagen.	mors i 4:de paroxysmen, omkring 9:de dagen (Sidrén); 9–14:de dagen (Acr.).
12. pulsen gick tämligen i höjden, med febern sjönk pulsen i regel under det normala vid temperatur-fall, gallan i blodet förorsakade den låga pulsen, enl. Fiedler.	pulsen är hård, ej full, men sammandragen och spänd; följer febern (Acr.); hastig, full, sällan hård (Afz.), gallan i blodet förorsakar den låga pulsen (Sidrén).
13. dikrot puls vid feberns höjdpunkt var ganska vanligt, enligt Fiedler.	det ena slaget är det närmast följande mycket olikt (Afz.).
14. hjärnsymptom förekomma; häftig huvudvärk, somnolent tillstånd, oro om nätterna.	häftig huvudvärk, somnolens, oro (Afz., Acr.).
15. stark injektion av conjunktivae, pupillerna vidgade på sjukdomens höjdpunkt.	adnata gul (samtliga).
16. hjärta och lungor sällan påverkade.	pat. kan ha hosta och ont i halsen (Afz.).
17. tungan var alltid belagd, emellanåt torr, aptiten borta, uppstötningar även utan att Calomel använts, enl. Fiedler.	munnen gul; besk och bitter smak (Acr.); ett segt slem först mitt på, sedan åt tungroten, tungspetsen vanligen fri, slemmet bildar crusta, som gör tungan torr (Afz.); aptiten borta; uppstötningar under exacerbationerna (Sidrén).
18. avföringen växlande.	diarré eller envist förstoppat liv (Afz.).

19.	biliös diarré förekommer ofta, även vid fall med ikterus, men också porslinlere-grå avföring.	»biliös diarrhé»; avföringen ofta t. o. m. endast galla; slem, svett även biliösa (Acr., Sidrén, Afz.).
20.	buken ibland öm, levertrakten ofta öm, leverskadorna växla.	ibland utspänt underliv; vid krisen 7:de dagen ett litet stygn i högra sidan av levern; ej hävd men öm Regio Epigastrica (Acr., Sidrén, Afz.).
21.	mjälten sväller ofta, men ingalunda alltid.	inga upplysningar.
22.	leversvällning förekommer men ej såsom pathognominiskt symptom.	värk i högra sidan (Acr.), patienten klagar över värk i leverns regioner; leverinflammation och spasmer i gallgångarna (Acr.).
23.	ikterus vanlig, oftast på 3–5:te dagen; tilltager steg för steg en vecka eller 10 dagar, medan febern däremot avtager; ofta orange-, ej citronfärg. [Fall utan ikterus äro kliniskt knappast skiljbara från andra sjukdomar.]	adnata blir gul, liksom ansiktet (Acr., Afz.); ikterus allmän (Sidrén), kommer i regel på 3–4 dagen; försvinner efter 10–14 dagar (Sidrén, Acr.).
24.	urinen i regel obetydlig, oliguri, anuri; svårighet att låta urinen.	pat. har knipningar och svårighet att låta urinen (Afz., Sidrén?).
25.	»Gallenfarbstoff», »abundant bile pigment» i urinen; albuminuri och haematuri, som ibland kunna ses med blotta ögat, förekomma nästan alltid under 2:dra stadiet.	urinen blir röd till gallaktig; är gul eller grön, sätter sediment; urinen lik tjära, halva glaset ikteriskt sediment i fall, som gå till mors (Sidrén, Acr.); urinen mörkröd, gul eller grumlig, sätter sediment (Afz.).
26.	ont i musklerna, särskilt vaderna: började redan första eller andra sjukdomsdagen.	flygande värk i länderna redan från början (Afz.); värk i alla lemmar (Sidrén).
27.	kräkningar vanliga.	kräkningar, gräsgrön, svart eller gulgrön materia (Acr., Afz., Sidrén).
28.	Förekomst: sjukdomen drabbar sådana personer, som i sitt yrke komma i beröring med infekterat vatten, eller som badat eller fallit ned i dyl. vatten; i skyttegravar o. dyl.	bl. a. låglänta trakter vid sjöar och träsk; mest där översvämningar äga rum (Afz., Sidrén).

29. Vid rekurrens har kinan ingen verkan.[4] Strasburger gav kinajärnpreparat under konvalescensen efter Weilska sjukan.	Kina kan brukas; bör dock ej användas på för tidigt stadium, kan då vara skadlig (Afz., Sidrén).
30. Konvalescens: vanligen i 3:dje veckan, ikterus och albuminuri försvinna steg för steg, hälsan återställd i 5:te till 6:te veckan.	i stort sett detsamma (Afz., Sidrén).
31. »frisel» förekomma, men petechiae äro sällsynta; Herpes labiales förekomma.	friselartat utslag vid förbättringen förekommer (Afz.).

Hypotesen, att augustimånadsfebern varit identisk med Weilska sjukan, får av ovanstående likheter ett stöd i flera avseenden. Visshet kunna naturligtvis endast moderna undersökningsmetoder skänka. Den kliniska överensstämmelsen är emellertid påfallande. Dock synes augustimånadsfebern utmärkas av ett överskott av galla, vilket kan förekomma i Weilska sjukan men icke kan anses betecknande för denna. Men det finns flera sjukdomar, som kliniskt sett påminna om Weilska sjukan. Samtliga föreläsare ha emellertid först och främst varnat sina adepter för misstaget att sammanblanda augustimånadsfebern med »frossa med leverinflammation». Föreläsningsanteckningarna om frossan ha icke gjorts till föremål för undersökning. Det är dock tydligt, att föreläsarna ingående känt till frossan i olika former. Det ställer sig svårt att tänka, att de gjort en sammanblandning, då de så markant visa sig medvetna om huru nära till hands en sådan kan förefalla men *varna* för en dylik. Rekurrens liknar också Weilska sjukan mycket. Som ovan framgått upptar Afzelius många karakteristiska Weil-symptom i sin skildring av augustimånadsfebern. Men han förklarar också, att den uppträder i två former. Hans skildring av den svårare av dessa är måhända icke att i första hand jämställa med Weilska sjukan utan möjligen i stället med rekurrens med ikterus. Afzelius skildrar heller knappast någon annan sjukdom, som påminner härom. Sidréns och Acrels föreläsningar innehålla däremot sjukdomsbeskrivningar, som mera påminna om rekurrens än augustimånadsfebern. Det kan inte gärna vara rekurrens, som dessa

[4] Jfr Hult, a. a., sid. 57. Strasburger, a. a., sid. 141.

två skildrat under denna benämning. Detta torde framgå framför allt av olikheterna beträffande uppträdande, såväl rörande plats som årstid, smittsamhet och feberns karaktär och brytningssätt.

Augustimånadsfebern kan vidare knappast motsvara icterus catarrhalis eller hepatitis epidemica. I föreliggande sammanhang är det icke av intresse att taga ställning till den stora frågan om de två senare sjukdomarnas inbördes förhållanden. De äro i varje fall kliniskt sett icke blott likartade utan praktiskt taget identiska. I augustimånadsfebern äro avföring, uppkastning m. m. ofta gallblandade, i icterus catarrhalis resp. hepatitis epidemica är detta icke förhållandet, utan avföringen i regel ljus på grund av frånvaro av gallfärgämnen i tarmen. Hepatitis epidemica kan heller icke gärna uppfattas som en häftig febersjukdom, som i regel går till förbättring eller dödskris omkring 9:de dagen, utan i de former den hittills skildrats mycket sällan medför dödsfall och i regel är långvarigare och lindrigare. Den uppträder mest fr. o. m. oktober några månader framåt under den kallare årstiden. Augustimånadsfebern hörde den hetaste månaden och hösten till, d. v. s. den tid, då Weilska sjukan oftast visar sig. Hepatitis epidemica utmärkes icke såsom augustimånadsfebern och Weilska sjukan av relaps. Augustimånadsfebern uppvisade vidare ofta ett »överskott av galla». Något motsvarande uppträder emellanåt i Weilska sjukan. Augustimånadsfebern har t. o. m. av Acrel på grund av detta överskott kallats gallfeber, och den särskiljes enligt Afzelius från de s. k. »inflammationsfebrarna» bland annat därigenom att i dessa äro »excrementerne gallfria». Att under sådana förhållanden räkna med sannolikheten av att augustimånadsfebern skulle kunna tolkas såsom någon form av s. k. »Stauungsikterus» torde få anses ganska orimligt.[5]

---

[5] Se vidare Hallgren, R., Epidemic Hepatitis in the County of Västerbotten in Northern Sweden, An epidemiological and clinical study, Acta Medica Scandinavica, Suppl. CXL.

Lindstedt, F., Beitrag zur Kenntnis des Icterus catarrhalis ... Nordiskt Medicinskt Arkiv, bd 51: 2, 1918, sid. 583.

Bellander, J., Reflexioner kring en gulsotsepidemi 1939–1940, Svenska läkartidningen 1941, sid. 1169 ff.

Det finns alltså vissa olikheter mellan den kliniska bild, som *brukar* utmärka icterus catarrhalis eller hepatitis epidemica å ena sidan och augustimånadsfebern å den andra. För speciella fall kan naturligtvis i detta sammanhang ingenting sägas. De differentialdiagnostiska symptom, som fordras för att i enskilda fall säkerställa en diagnos, kunna givetvis inte föreläsningarna ge. Det är sjukdomens vanliga karaktär, som föreläsarna skildrat. Förutom de påvisade olikheterna mellan icterus catarrhalis eller hepatitis epidemica och augustimånadsfebern tala flera andra skäl mot möjligheten att tolka den senare såsom någon nu känd form av de förra. Sidréns föreläsningar innehålla nämligen utförliga skildringar av en »hepatitis» och av ikterus i de mest skiftande sammanhang. Han redogör ingående för den s. k. »Stauungsikterus» med den för denna karakteristiska avfärgningen av avföringen. Denna åkomma redovisas med all sannolikhet under den av Kustarméns sjukhusförslag använda termen »gulsot». En av de mera erfarna Weil-specialisterna under förra världskriget har påpekat, att det erbjuder stora svårigheter att avgöra, om ikterus är en »Teilerscheinung» vid ett infektionstillfälle eller om den härstammar från en lokal skada i levern. Uttrycket är måhända ej acceptabelt efter de distinktioner, som forskningen sedan dess nått. Men av föreläsningarna att döma har Sidrén haft den åsyftade skillnaden klar för sig.[6]

Ovanstående försök till slutsatser angående augustimånadsfebern ha icke kunnat föras till ett definitivt slut. Orsakerna härtill äro flera. Studiet i de äldre medicinska föreläsningarna är ett isolerat försök, och de övriga ikterus-komplikationerna, som Sidrén beskrivit, vänta på sin uttolkning. Vidare kunna Weilska sjukan och hepatitis epidemica vara svåra att skilja även i vår tid. Malmgrens utförliga framställning över Weilska sjukan i Sverige anger icke stolens eller kräkningarnas karaktär, då den givetvis i första hand behandlar viktigare resultat enligt moderna undersökningsmetoder. En efterforskning i lasarettsarkiven rörande ikterus i de av Malmgren behandlade fallen och ett vidgat studium i litteraturen ligger utom ramen för denna främst historiska undersökning. Full visshet kan därför inte

[6] Sidréns föreläsningar D 818 b, sid. 79 ff., D 818 d: II, sid. 85 ff. Buttersack, F., Weilsche Krankheit im Weltkrieg, 3, sid. 182. Jfr om gulsot sid. 363.

uttalas. Likväl torde det framgå, att augustimänadsfebern och Weilska sjukan äro varandra mycket lika och mera lika än övriga kända sjukdomar, som torde kunna komma i fråga.[7]

Rekurrens. Återfallsfebern eller rekurrens har *enligt de ovanstående hypoteserna* föresvävat läkarna i inte mindre än tre sammanhang. Afzelius anförde rekurrens med ikterus såsom en svårare art av febris remittens biliosa. Acrel beredde en särskild brännsjuka eller febris phlogistica rum såsom en särskild sjukdom. Om denna kunde tolkas såsom rekurrens, stode han dock främmande för rekurrens med ikterus. Hans förbiseende i detta avseende kompletteras då av ett misstag av annat slag. Han låter nämligen denna senare — den vanligaste formen — skymta under rubriken Synochus putris biliosa, d. v. s. egentligen gula febern. Sidrén har slutligen en kort skildring av febris phlogistica, som har flera symptom gemensamma med rekurrens, men beskriver samtidigt en form av sin »rötfeber» (d. v. s. fläckfeber), som mycket påminner om rekurrens. En fjärde föreläsare har utförligt skildrat brännsjukan med många rekurrenssymptom — dock utan att tydligt ange förekomsten av ikterus, även om uppblandning av galla i blodet diskuteras.[8] En sammanställning av påvisade symptom kan under dessa förhållanden icke ge någon definitiv klarhet men ändå vara motiverad. Den är en sammanställning av Sidréns remittens phlogistica och Febris maligna, Afzelius' Febris remittens biliosa av asteniskt kynne och Febris ardens vel causus i D 759. Acrels brännsjuka uppges vara Causus hos Galenus.[9] Observera särskilt mom. 1, 3, 5, 7–11, 15, 17, 19.

Febris (typhus) recurrens, rekurrens, återfallsfeber	*Synochus putris biliosa, sv.: gula febern (Acr.) Febris ardens vel causus, sv.: brännsjuka (D 759), Febris remittens phlogistica, sv.: brännsjuka, Febris maligna (Sidrén), Febris remittens biliosa av astenisk karaktär (Afz.).*
1. Tidpunkt på året: mest om vintern, senvintern, tidigt på våren.	om vintern, senvintern; epidemisk (Sidrén).

[7] Jfr nedan sid. 397 f.

[8] D 759, sid. 128 ff., De febre ardente vel causo.

[9] D 814, U.U.B. Jfr vidare Murchison, a. a., sid. 277.

2. Ålder, som mest angripes: män mer än kvinnor, 15–25-åringar mest. 21–30 år mest utsatta (Nothnagel, a. a., sid. 58).	
3. Spridningssätt: genom vägg- och klädeslusen.	Afz. om rötfebern: smittar även i den renaste luft, icke nedsmittade kunna överföra smittan, likaså vissa djurs bett; smittan överföres ofta med kläder, ylle, hår. kontagiositet; sprides bland fattiga, — tätt boende mest utsatta — och i fängelser, fältläger, från fångna rebeller till domare; genom luften av ruttnande materia etc. (Sidrén); contagium orsak; många läkare dö nedsmittade (Sidrén).
4. Prodromer: efter prodromer vanliga i akuta febrar ett hastigt utbrott; mycket ofta kan den sjuke gå ute ännu 2 à 3 dagar efter insjuknandet (Murchison, sid. 336). Trots utbrottets häftighet bli många kvar vid sitt arbete (Nothnagel, a. a., sid. 91); utbrottet medför ofta darrning, huvudvärk och värk i hela kroppen.	krafterna förloras strax; inga prodromer till skillnad från Synochus putris (d. v. s. fläckfeber) senare uppgift hos samme förf. om några dagars hängsjuka (Sidrén).
5. Feberns duration: 4–9 dagars feber; sedan feberintervall 6–8 dagar; ny febervåg.	7 dagar minimum, 14:de eller 20:de dagen, ibland hela månader (Sidrén); kris till hälsa eller döden efter 7 dagar; (D 759).
6. Dödssätt: kollaps vanlig; mors i pneumoni förekommer också;	ett säkert tecken till mors är, om avföringen svartnar med blodstrimmor (Sidrén).
komplikationer: pneumoni, bronchitis med hastig andning och hosta.	pneumoni, bronchitis; hastig andning (D 759).
7. Dödsfall: tidpunkt för dito: ofta efter 5–7 dagar.	inom 7:de dygnet (D 759).
8. Recidiv, immunitet: recidiv kunna komma ganska snart, ingen varaktig immunitet.[1]	sjukdomen kan angripa två gånger till skillnad från Synochus putris (d. v. s. fläckfeber), (Sidrén).[1]

[1] Jfr Domarus, Grundriss der inneren Medizin, sid. 134; Gundel, Die an-

9.	Febern: hög feber; 13–17 och 24–27 dagarna nya febervågor; dessa likna ofta malariaanfall.	mycket våldsam feber (D 759) ofta komplikation med »intermittent feber», särskilt »tertiana autumnalis», som har c:a åtta dagars feberintervall (Sidrén); bättring eller mors inom 7:de dygnet (D 759).
10.	Symptom vid utbrottet: svår huvudvärk, värk i lemmarna; yrsel; värk i korsryggen; Defervescens: kopiös svettning, hastigt temperaturfall.	svår huvudvärk; kopiös svettning, som ger stark lindring i febern (D 759).
11.	»Ein vikariirendes Verhältnis zwischen kritischen Schweiss, Diarrhée und Erbrechen ... oft bei Rekurrens», Hult, a. a., sid. 76.	förbättring genom svett, »vomitus, diarrhé, spott» (D 759).
12.	Svettning: slutar med en kopiös, kritisk svett; mindre svettningar förekomma, äro lindrande. Törst: oerhörd.	dito exakt (D 759); kopiös svett förekommer (Sidrén). oerhörd (samtl.).
13.	Huvudvärk: våldsam, särskilt i början; Ryggen: värk ofta förekommande.	våldsam (Acr., D 759); värk i ryggen (Sidrén).
14.	Puls: inget anmärkningsvärt; ibland dock relativt långsam puls.	pulsen är ganska normal trots matthet från början (Sidrén).
15.	Utslag: art: ingen typisk art, försvunno för tryck; påminna ofta om loppbett (Murchison, sid. 317). tidpunkt för uppträdandet: ingen typisk tid; marmorering.	rosenröda; gröna, blågröna eller svarta i svåra fall; en rosenlik rodnad över kroppen (Sidrén); utslag liknande loppbett visa sig 4–5 dygnet, ibland 11:te eller 14:de dygnet; marmorering (Sidrén).
16.	Tungan i olika stadier: belagd, gul, svartbrun.	blir torr, ändrar färg på många sätt; slutligen svart eller torr och överdragen med gulgrön sordes; till slut svart, spricker (Sidrén, D 759).
17.	Näsblod: ymniga näsblödningar, tarm- och näsblödningar vid kriser.	tarm- och näsblödningar (Sidrén, D 759).

steckenden Krankheiten, sid. 250 — »Många Medici dö i denna sjukdomen. Exempel härpå har man i Ass. Lundberg i Stockholm som nedsmittades 2*ne ggr* och dog. Däremot är Rötfebern ej sådan.» D 818 a: II, sid. 82, U.U.B.

18. Tarmblödningar och diarré förekomma utan blandinfektion av dysenteri.	diarré förekommer, blodblandad diarré, som är så skarp av galla, att Anus blir hudlös (Afz. om astenisk Febris remittens biliosa).
19. Ikterus, gulgrå ikterus, som kommer tidigt, ehuru mycket omtalad förmodligen ej i mer än $^1/_4$ av fallen (Murchison, sid. 326 f.).	icterus tidigt; ofta gulgrå; cyanotiska tendenser; ansiktet bittida gult (Acrels »gula feber»); adnata gul, komplikation med tertiana autumnalis, d. v. s. frossa med ikterus (Sidrén); blodet blir tjockt, »de gamle» trodde att gallan blandade sig med blodet (D 759).
20. Kräkningar: kräkningar vid feberutbrottet.	biliösa uppkastningar (Sidrén).
21. Lever och mjälte i regel förstorade och ömma i svåra fall.	inga upplysningar.
22. Mjälten svullnar; dödliga tarmblödningar förekomma.	blödningar ofta dödsorsak (D 759).
23. Urinen: haemorragisk nefrit förekommer såsom komplikation.	urinen liten, svart, tunn i svåra fall (D 759); haematuri ibland dödsorsak (D 759); urinen svart i svåra fall (Acr.).
24. Nervsymptom: i början ej omtöckning, senare förekomma nervsymptom; i jämförelse med övriga febrar psyket vanligen klart; delirier ibland från 5:te eller 6:te dagen.	yrar ej ofta, modfälld, känner sig dödsdömd, senare apoplecticus; modfälldheten är ofta märkbar först 5:te eller 6:te dygnet; delirium ej phreneticum eller furiosum (Sidrén).
25. Ögonen: svåra ögonkomplikationer: inflammationer av olika slag.	adnata röd, gul; om pat. säger sig se intet eller föga, är det allvarligt (Sidrén).

Ovanstående sammanställning har givetvis flera svaga punkter. Den visar dock, att man känt till en »gallartad, kontagiös rötfeber», som uppträtt i Sverige, och som åtminstone i vissa fall kan tolkas som rekurrens. Starkaste skälen härför äro: den utförliga skildringen av okänd föreläsare med det viktiga huvudsymptomet kris efter 6–7 dagar under svettning, uppgiften om Moskvaepidemien 1769, Sidréns uppgift om smitta från fångar till domare, och om att Febris maligna recidiverade till skillnad från Synochus putris, uppgifterna om svettning vid kris.

näsblod, biliösa tecken, etc. De påfallande likheterna i mindre märkbara avseenden torde också kunna anses bestyrkta av uppgifterna om feberns komplikation med »intermittent feber», i all synnerhet med »tertiana autumnalis», som hade c:a åtta dagars feberintervall. Att rekurrens föresvävat läkarna, ehuru under olika beteckningar, är alltså en ganska säker slutsats, som f. ö. blott är ett bestyrkande av en tidigare framförd, starkt motiverad uppfattning hos Lindén och Hult.

»Schlammfieber».

Även Acrels tredje Synochusart skall nu göras till föremål för ett identifieringsförsök. Acrel kallar denna sjukdom för Synochus putris nervosa. Vad han anser vara utmärkande för denna form är först och främst dess nerv-symptom i förening med ett kort, häftigt, men ändå relativt godartat förlopp. Det är möjligt, att nervfebern någon gång tagit sig denna form, icke blott i enstaka fall utan även i epidemi. Men det finns ett egendomligt detalj-symptom, som markeras tydligt i skildringen av Synochus putris nervosa, och detta är en stark ljusskygghet hos patienten. Nervfebern medför genomgående *icke* något sådant eller conjunctivit. Däremot kan man frapperas över att stöta på symptomet »ljusskygghet» tydligt framhävt för en eljest ytterst summariskt behandlad sjukdom, som i läkarböcker går under beteckningen Schlammfieber, bayersk Erntefieber etc. En sammanställning av gångbarhetsvillkor och symptom visar sig sålunda motiverad.

På svenska kallades sjukdomen enligt Acrel fältsjuka, och den gick mycket svårt bland marinsoldaterna i Karlskrona 1789. Andra beteckningar äro Febris carceralis, Febris navalis.

Då speciallitteraturen knappast äger någon klassisk skildring av denna sjukdom, återges nedan den skildring Acrel lämnat av den sjukdom han kallar fältsjuka till höger. De motsvarigheter, som i moderna kliniska arbeten visat sig finnas, anges till vänster på den plats de motsvara i Acrels framställning.[2]

---

[2] Om dess motsvarighet hos Afzelius i hans Febris acuta nervosa, jfr ovan sid. 370 f. Uppgifterna hämtade från Bergmann, sid. 1013 ff.

Müller, Fr., Die Schlammfieber-Epidemie in Schlesien vom Jahre 1891, Münchener Medizinische Wochenschrift, årg. 41, häfte 40, 1894, sid. 775.

Kathe, J., Neue Erfahrungen über das Schlamm- oder Feldfieber, Medizinische Klinik 1941, nr 35, sid. 892 ff.

Schlesisk »Schlammfieber» Bayersk »Erntefieber»	*Synochus putris nervosa, Typhus nervosa, Febris carceralis*
Rysk »vattenfeber» »Feldfieber»	*Febris navalis, på svenska Fältsjuka*
förekommer om sommaren och hösten (tyska uppgifter)	förekommer om hösten
ofta en andra febervåg	recidiv ganska vanliga, har kortare intervaller än remittens biliosa;
räcker sällan 14 dagar	räcker sällan 14 dagar eller 7–20 dagar;
patienten faller vid svårare fall i vanmakt, blir medvetslös	starka signa nervosa; pat. yrar och talar för sig själv 5–6:te dagarna; ofta medvetslös i 3:dje stadiet; på andra eller tredje dygnet ofta en sanslöshet, mite delirium.
i första stadiet intet inflammations- eller biliöst tillstånd;	i första stadiet intet inflammations- eller biliöst tillstånd;
utbrottet kommer häftigt och utan prodromer;	patienten klagar i början över trötthet och äckel; typiskt är pat:s oerhörda matthet vid utbrottet;
våldsamma nack-, korsrygg-, lem- och vadsmärtor	börjar med huvudvärk; liksom en spik vore inslagen från nacken in mot ögonen;
pulsen följer febern	pulsen är nästan lik en frisk människas; men »sänker» sig vid 5:te dygnet; jfr vidare nedan;
i många epidemier mycket genomgående ljusskygghet vid men även utan conjunctivit påpekat såsom en egendomlighet enligt Hoeslin av militärläkare under nu pågående världskrig; ögonen stela och glasartade; »Es besteht Lichtscheu; Conjunctiven injiciert; Iritis, Deszemetitis, Glaskörpertrübungen, Sehnerventzündung»	ögonen bli våta, skinande mot dagern, i övre ögonvrån smuts — ett dåligt tecken, patienterna tåla ej se dagsljuset, detta framhålles såsom ett markant symptom; patienterna få huvudvärk vid minsta buller; rösten blir darrande;

Ib., Das Schlamm- oder Feldfieber, Therapie der Gegenwart, maj 1940, sid. 168 ff.

Hoeslin, H. v., Zur Kenntnis des Feld-(Schlamm-)Fiebers, Medizinische Klinik 1941, nr 30, sid. 753.

Schutz, W., Das Schlamm- oder Feldfieber, Deutsche Medizinische Wochenschrift 1940, sid. 372 ff. och Acrels föreläsningar (jfr ovan).

törst eller hetta omtalas ej	ingen hetta eller törst i 1:sta stadiet; ingen törst, fast tungan är torr i 3:dje stadiet;
4–7 dagen exanthem; försvinner efter 2 à 3 dagar; »ger lindring»	fläckar visa sig i andra eller tredje stadiet på bröstet;
feberfall eventuellt med svettning	lindrig svett 14:de dygnet ett gott tecken; profusus är farlig;
cerebral-meningitiska symptom	patienten vet inte av sig själv i 3:dje stadiet omkr. 9:de dygnet; »tandagnisslan» och »spasmi cunici»
förstoppning men också diarré och kräkningar	ibland kadaverös diarré, som är tecken till att tarmarna gangraenerats;
	alla dessa signa äro olika i första stadiet, i det andra bliva de lika;
i regel lytiskt temperaturfall;	ingen krisis är att vänta, blott urinen »cocta» (?) visar den;
sjukdomen slutar i regel lytiskt	sjukdomen slutar lytiskt;
lätt påskyndad puls	pulsen är »låg och sammandragen», känns blott som en dallring; pulsen ofantligt hastig, 130–137 slag [X 42, övriga uppgifter ur X 41, KB]; pulsen är ej att rätta sig efter i denna sjukdom;
tungan belagd	tungan belagd;
	ganska smittosam; farlig för läkare och sjukvaktare;
god prognos *Obs!* ingen överensstämmelse.	näst pesten den mest dödande sjukdomen och svår att bota; ibland häftiga konvulsioner, som döda;
	vid en epidemi 200 döda av 300 i England;
etiologi: massepidemier bland militär, där särskilt unga, starka angripas; förekommer vid översvämningar hos personer, som badat i eller druckit av översvämningsvattnet, kommit i kontakt med den översvämmade jorden eller sökt bärga jordbruksprodukter från det översvämmade området.[3] Råttor anses oftast förmedla smittan.	etiologi: förskämd luft, otjänlig föda, för mycket köttätande, skämd och illa bärgad säd, stillastående och ruttet vatten.

[3] Jfr särskilt Kathe, a. a., Medizinische Klinik 1941, sid. 893.

Det finns alltså ganska många, ehuru ingalunda på något sätt bindande skäl eller tecken till att Acrels tredje typ av Synochus putris skulle kunna få sin moderna identifikation. Denna inskränker sig givetvis till hypotetisk karaktär och endast till hypotesen, att Synochus putris nervosa till en del — måhända en väsentlig del — var denna »Schlammfieber». Sjukdomarnas intensitet svarar ej särskilt väl mot varandra; den nutida ganska ofarlig, den äldre synnerligen svår. Acrels beteckning »fältsjukan» är emellertid högst anmärkningsvärd, då detta uttryck blev det vanligaste för under kriget gängse farsoter.

Det finns många likheter kliniskt sett mellan denna och den mycket omdiskuterade Weilska sjukan. När denna uppträder utan ikterus, torde den ha varit tämligen omöjlig att skilja från Synochus putris nervosa.[4]

Andra tänkbara sjukdomar.

Andra sjukdomar, som nämnas i de medicinska handböckernas framställning av ovannämnda sjukdomar i samband med diagnosticeringssvårigheterna, kunna i många fall också förete sjukdomsbilder, som sammanfalla på ett förvillande sätt. Deras *vanliga* förlopp är emellertid genomgående icke omöjligt att hålla isär. Influensan likaväl som frossan kan sålunda komplicera med åtskilliga egendomligheter och vara synnerligen lik ovannämnda sjukdomar, dock endast undantagsvis. Afzelius behandlar också frossa med ikterus under rubriken »febris intermittens biliosa».[5]

Febris undulans, Malta-feber, Bangska sjukan har ett feberförlopp, som någon gång i hög grad kan påminna om rekurrens. Den drar ibland ut ett och halvt år, den är ej så clakartad som rekurrens och de sjukdomsbeskrivningar ovan, som antagits vara rekurrens. I denna sjukdom förekommer sällan gulsot och våldsam, kritisk svett.[6]

Volhynisk feber eller »Fünftagefieber» förekommer ofta i fält.[7] Dess feberkurva påminner om rekurrens. Den utmärkes

---

[4] Bergmann, sid. 1013 ff., 1026 ff. För differentialdiagnostiken jämför också litteratur, som anförts vid behandlingen av resp. sjukdomar, ovan sid. 383, 395.

[5] Föreläsningar, Afzelius' Handskriftssaml., vol. 15, sid. 61, Svenska Läkarsällskapets Bibliotek och ovan sid. 387 f.

[6] Bergmann, sid. 950 ff.

[7] Ib., sid. 1001 ff.

av framträdande reumatiskt-neuralgiska symptom. Förloppet är i regel långvarigt och knappast så intensivt som rekurrens, gulsot förekommer ej, febern är en kontinua, intervallen är längre och feberbrytningen ej så skarp som i rekurrens, anfallen äro färre. Det kan icke anses uteslutet, att även denna sjukdom varit med bland lantvärnets sjukdomar, ehuru inga positiva skäl därför dock framträtt påfallande eller ens märkbara. Haff-sjukan är närmast att betrakta som en yrkessjukdom bland fiskare; de ofantligt häftiga anfallen med förlamningssymptom och andningssvårigheter äro så typiska, att det torde kunna anses ganska uteslutet, att den förekommit bland lantvärnet.[8] »Kolera» omtalas av Hedin. Vad han åsyftat är icke lätt att säga. Ordets betydelse i de medicinska föreläsningarna har här icke klarlagts.[9] I trichinos är ansiktsödem ett tydligt symptom. Förändringar i extremiteternas muskulatur är ett annat.[1] Miliartuberkulos kan differentialdiagnostiskt komma i fråga vid tyfus men uppträder ej i epidemier.[2] Mjältbrand, papegojsjuka, tularemi m. m. torde icke behöva komma i fråga.[3] Gula febern kan uteslutas, då den ej går i nordligare trakter.[4] Meningitis eller epidemisk hjärnhinneinflammation kan i vissa specialfall komma i fråga men icke dess vanliga förlopp.[5]

Paratyfus. När dessa sjukdomar sålunda ha kunnat utgallras så som icke tänkbara och övriga befunnits överensstämma relativt väl med sjukdomar, som man kände till vid 1800-talets början, återstår emellertid på båda hållen var sin sjukdomsgrupp. Bland de gamla en febris remittens gastrica eller mesenterica, bland de nutida den stora paratyfus-gruppen. Det är inte mer än undantagsvis, som dessa sjukdomar förekomma i provinsialläkarrapporterna. Men i sjukhusjournalerna förekommer ofta en förkortad term »febris remittens». Den betecknar förmodligen

[8] Ib., sid. 1018.

[9] Hedin, sid. 163 f., Bergmann, sid. 781 ff. Jfr Afzelius' benämning på Febris remittens biliosa eller cholerica, sid. 370.

[1] Bergmann, sid. 1054 ff.

[2] Ib., sid. 262.

[3] Ib., sid. 1065 ff., 1085 ff., 1251 ff.

[4] Ib., sid. 1192 ff.

[5] Ib., sid. 641 ff., 669 ff.

fall av olika sjukdomar, om vilka icke klarhet nåtts, men det tycks i regel vara förhållandevis lindriga fall, varför det inte förefaller orimligt, att de återstående två grupperna svara mot varandra. På denna punkt ger inte materialet någon större möjlighet till identifikation. Sidréns febris remittens mesenterica och Afzelius febris remittens pituitosa eller mesenterica eller gastrica proprie sic dicta uppges utmärkta av några allmänna symptom, som mycket väl låta sig förena med tanken, att de skulle gälla paratyfus-gruppen. Till någon bevisföring — i varje fall inte på minsta sätt till någon bindande sådan — räcka de givetvis omöjligen. De anförda karakteristika äro: lindrig feber, ej stark hetta, inga biliösa tecken, ej omtöckning, dagliga exacerbationer, inga tecken till torr tunga, uppträdande mest höst och vår, varaktighet: cirka 14 dagar, orsak: ofta dålig eller hårdsmält föda.[6] I all synnerhet gäller det sista i påfallande grad också för den kanske vanligaste paratyfus-formen. Det är tänkbart, att de diagnoser »febris remittens», som i stor utsträckning förekomma i journalerna från Stockholms militärsjukhus, gälla paratyfus i olika former. Förutom en term för ouppklarade fall skulle »febris remittens» i så fall vara en förkortning av Sidréns och Afzelius' febris remittens mesenterica. Då likväl, som ovan påpekats, många andra möjligheter till hypotetisk tolkning förefinnas, lämnas denna fråga öppen. Härmed står också en felkälla för övriga diagnoser kvar, då paratyfus kan sägas ha två ytterlighetsformer: 1) en rödsotsliknande, 2) en tyfoidfeberliknande med alla möjliga övergångsformer.[7]

Sammanfattning.

Ovanstående försök att vinna klarhet i terminologien har ingalunda genomgående lett till ovedersägliga resultat. Svårigheterna ha inte heller kunnat klarläggas i sin helhet, då detta icke kunnat låta sig göra utan ett fullständigt återgivande av föreläsningsanteckningarnas text. I dessa återstå några uppgif-

[6] »Ogästa mjölkrätter, som potatoes, råa rätter».

[7] Påpekat av prof. G. Bergmark.

Se i övrigt

Bergmann, sid. 900 ff.

Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

Resp. föreläsningar, jfr ovan sid. 368.

ter, somliga speciella och oklara, till vilka ingen nutida motsvarighet angivits. Vissa uppgifter om feberförloppets fortsättning och den ena sjukdomens övergång i den andra kunna inte förstås annat än mot bakgrunden av dåtidens föreställningar och äro oförenliga med nutida uppfattning. Endast i ett par avseenden ha vidare slutsatser dragits av det utförliga material, som finnes i föreläsningarna i form av uppgifter om läkemedel och deras verkan. Den lärdomshistoriska bakgrunden är icke heller mer än skisserad i ytterst flyktiga drag. Försöket att vinna klarhet på feber-terminologiens område bär därför många drag av en provisorisk orientering. Trots all denna ofullständighet kan framställningen förefalla orimligt utförlig för föreliggande ämne. Den är emellertid förutsättningen för att man skall kunna fastställa den sannolika innebörden i de termer, som användes för lantvärnets sjukdomar. Men den har också i sig själv lämnat ett bidrag till belysning av den medicinska vetenskap, som bedömde och behandlade lantvärnssjukan. Ingalunda håller dess kvalitet inför nutida fordringar; även den enda sida av denna vetenskap, som var utvecklad — den kliniska — visar svåra brister och är tyngd av teoretiska klassificeringsförsök, vilka söka intvinga verkligheten i scheman, som undanskymma de empiriska iakttagelserna. Men det är icke detta, som är det förvånande, utan det faktum, att man tycker sig kunna skönja en klarare insikt i feberkännedomen vid lantvärnets tid än senare. Föreläsningarna representera vida modernare åsikter än de, som voro allmänt vedertagna i Sverige vid mitten av 1800-talet och ett par decennier framåt i tiden. Nervfeber och fläckfeber ansågos då, som ovan framgått, vara en och samma sjukdom i Sverige. Vid 1800-talets början rådde icke någon sådan villfarelse. Det torde t. o. m. vara möjligt, kanske sannolikt, att läkarna haft kännedom även om rekurrens, ehuru denna i *de senare* föreläsningarna (Afzelius' 1815) behandlades tillsammans med fläckfebern och på så sätt förberedde den begreppsfördunkling, som är synnerligen naturlig, då sjukdomarna blevo allt sällsyntare i vårt land, och som banade väg för 1850-, 60- och 70-talets särskilt tydliga tillbakagång på feberdiagnostikens område. Efter denna låter det sig tänkas, att det gamla uttrycket »febris remittens autumnalis, augustimånadsfeber», så småningom du-

kade under i en ojämn kamp med det nypräglade namnet »Weilska sjukan». Ovanstående må tjäna såsom varning för underskattning av »de gamle medicis» insikter vid tiden för de skildrade händelserna.

Utan att slutgiltigt ha utnyttjat handskriftsmaterialets uppgifter har den föregående på en gång alltför vidlyftiga och knapphändiga undersökningen i huvudsak fört fram till ett schema för tolkningen av uppgifterna om lantvärnets sjukdomar, vilket återfinnes å sid. 402. *Flera ovissa punkter föreligga.*

Nutida sjukdomsbeteckningar	Sjukdomsbeteckningar enligt				
	Acrel	Afzelius	Sidrén	D 759	Finska läkare under 1800-talet före Weil
Frossa, malaria, febris intermittens	Febris intermittens sv.: frossa	dito	dito		
Weilska sjukan (icterus infectiosus [Weili])	Febris remittens biliosa sv.: gallfeber	dito, eller febris remittens cholerica, möjligen blott dess »hypersteniska» typ; sv.: höstfeber, rötmånadsfeber.	Febris remittens autumnalis, sv.: höstfeber, augustimånadsfeber, rötmånadsfeber.		Febris remittens cum ictero, »endemisk remittent feber» i Ekenäs skärgård; sv.: augustifeber.
Nervfeber, tyfus, typhus abdominalis (eng. enteric)	Febris remittens nervosa, även febris lenta nervosa; sv.: nervfeber, Uppsalafeber.	dito; en akut nervfeber omtalas också. Jfr nedan	dito; (dock ingen biform)		
Schlammfieber, Erntefieber, Feldfieber	Synochus putris nervosa; sv.: *fältsjuka;* allmännare klassificering »rötfeber».[1]	Febris remittens nervosa i särskild form: Febris acuta nervosa.			
Fläckfeber Febris (typhus) exanthematicus (eng. typhus)	Synochus putris catarrhalis sv.: Rötfeber, som likväl kan ta andra former, *fläckfeber.*	Typhus putridus eller Synochus putris eller Malignus; sv.: rötfeber;[2] i annan version: rötfeber, fläckfeber, brännsjuka.	Synochus putris (huvudformen); sv.: Rötfeber		
Återfallsfeber, rekurrens Febris (typhus) recurrens (eng. relapsing fever)	möjligen: Febris remittens phlogistica[2] med komplikation av febris intermittens; annan benämning Causus, även kallad »febris ardens»; sv.: brännsjuka. Synochus putris biliosa; sv.: gula febern.	Febris remittens biliosa (astenisk typ)?	Febris maligna? särskild form av Synochus putris; Febris remittens phlogistica?[3] sv.: brännsjuka.	Febris ardens vel causus; sv.: brännsjuka	

[1] Den latinska beteckningen motsvarar rötaktig (putrid) nervfeber eller nervös rötfeber.

[2] »Biliös rötfeber» omtalas ibland i provinsialläkarrapporter, torde syfta enbart på rekurrens.

[3] Denna beteckning omfattar förmodligen även andra sjukdomar.

II. Den militära sjukvården under kriget.

Organisation och effektivitet.

Traditionskällor contra officiellt material.

Det bevarade källmaterialet kan i viss mån bidraga till en utvidgning av kännedomen om huru sjukvården under kriget fungerade under normala omständigheter. Härom ha vi en mycket stark tradition, som säger, att sjukvårdsförhållandena voro synnerligen dåliga. Den leder sitt ursprung från samtiden. Den finns i memoarer och i många riksdagsuttalanden under 1800-talet, och dess riktighet har ansetts mer eller mindre självfallen. Vid behandlingen av de olika fronterna i den föregående framställningen har emellertid redan framgått, att många skildringar måste vara överdrivna eller medvetet färgade.[1]

Den viktigaste och mest uppmärksammade källan för dessa förhållanden är utan tvivel den engelske läkaren W. Domeyers redogörelse för sin rundresa vid Västra arméns militärsjukhus. I denna berättelse, som utförligt diskuterats av Lindén och senare publicerats av Byström, framställas sjukvårdsförhållandena såsom synnerligen underhaltiga. Redan Lindén har gjort kraftiga invändningar mot Domeyers uppfattning. E. Holmberg har också med utförligt material från det rättsliga efterspel, som anmärkningarna mot sjukvården ledde till, påvisat tydliga överdrifter i skildringarna. Även om Domeyers uppgifter och den uppmärksamhet, som ägnades dessa, skulle kunna sättas i samband med den nya regimens försök att svartmåla ansträngningarna under Gustav IV Adolfs tid — han har avlämnat sin redogörelse i juli 1809 — torde de dock otvetydigt visa, att svåra missförhållanden på många håll förelegat, ehuru det som sagts

[1] Jfr ovan sid. 222 ff., talrika yttranden i riksdagsdebatter, broschyrer m. m., se sid. 310, särskilt not 5.

också kan anses fastslaget, att Domeyer i många avseenden överdrivit.[2]

Ser man frågan om sjukvården ur lantvärnets synpunkt kan inte förnekas, att denna måste förefalla mycket bristfällig. Detta har om inte av annat framgått redan av föregående skildring av lantvärnet vid resp. fronter. Ser man den ur de verksamma svenska läkarnas, har redan konstaterats, att mycket gjordes, att ett hjältemod presterades, som ibland står i klass med de förnämligare prestationerna under kriget, vilka Runeberg besjungit. Dödligheten var bland läkarna mycket stor, smittorisken oerhörd, lönen och tacken liten eller ingen. Men från medicinska fakulteten i Uppsala och Lund hade många studerande anmält sig frivilligt och ingalunda visat den tvehågsna läggning, som framskymtar på mer än ett håll vid lantvärnets uppsättande — dock en jämförelsevis ofarlig sak till motsats mot fältläkarskapet.[3]

För att rätt förstå den militära sjukvården måste man noga skilja på den ordinarie och den vid armén improviserade. Vi ha sett, att läkarvetenskapens kännedom om de i fält förekommande sjukdomarna varit närmast följande tiders, särskilt mitten av 1800-talet, överlägsen. Detta är den vetenskapliga ståndpunkten. Huru långt ut sträckte sig denna kunskap? — Indirekt ge källorna svaret. Somliga provinsialläkare beskriva de gångbara sjukdomarna och visa då i regel en omfattande insikt i samtidens vetenskap, några avslöja måhända dåligt inhämtade ten-

[2] De för försumlighet anklagade läkarna frikändes efter ett kraftigt ingripande av Puke. Jfr E. Holmberg, Hvad gamla domböcker förtälja, XXXV, XXXVI, Karlskrona Tidning 18, 25.1. 1911. Bromé, Karlskrona stads historia, II, sid. 268 m. fl. och vidare ovan t. ex. sid. 240 och vidare sid. 236, 242, 244.

Lindén, Sjukvård och läkare under kriget 1808–1809, SSLF: 85.

Domeyer, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809, referat av O. Byström, Sv. militär tidskr. 1917. Sveriges krig, VII, sid. 136 f.

Quennerstedt, A., Anteckningar om sjukvården under 1808–1809 års finska krig, Tidskrift i militär helsovård 1896.

Quennerstedt, A., Några drag från kriget i Pommern 1807 samt sjukhusvården vid södra armén 1808–09, Tidskrift i militär hälsovård 1906, som bygger på en dagbok av en läkare, Johan Rabbén, sid. 21.

[3] Dat. 9.5. 08, Inkomna handlingar 1808, M.A., Ö.M. — Jfr uppgifter, att 18 läkare dött vid Västra armén redan före 1 december 1808, ovan sid. 243.

tamensspecima i ämnet »Febres»; bland de ordinarie provinsialläkarna äro de dock mycket få.[4] Många nämna blott ett sjukdomsnamn och hänvisa helt enkelt till de, som de säga, alltför kända beskrivningarna av sjukdomarna i fråga.[5] Onekligen hade de ordinarie läkarna en kort utbildningstid för de farsoter, som kommo, men i vissa fall ha de under praktiken tillägnat sig erfarenhet och visat prov på en förhållandevis mycket god insikt. Det är med andra ord ingalunda oerfarna läkare, som yttra sig. Utan fog torde de ej meddelat, att de utbrutna farsoterna efter vidtagna åtgärder kunnat övervinnas eller inskränkas etc.[6] Några exempel på omfattande folkupplysande verksamhet förekomma också, exempelvis i Dalarna, där bl. a. provinsialläkare Blom utgivit botemedelskrifter.[7]

Efter kriget uttryckte emellertid många stor missbelåtenhet med sjukvården. Utmärkande för de militära sjukhusinrättningarna hade vissa drag varit, som kommit i klar belysning genom den diskussion, som efter revolutionen utspann sig angående sjukhusväsendets reformering. Framför allt anmärkte man då på att sjukhusläkarna voro underordnade intendenterna, som voro militärer och alldeles främmande för sjukvårdens speciella krav. Vidare var lönen för fältläkare allför liten för att locka dugande krafter till banan och utbildningen alldeles för kort och för teoretisk och i alltför ringa grad inriktad på fältsjukvård.

Bjerkén gör t. o. m. gällande, att det kaotiska tillstånd, som på många håll rådde, i många fall varit ekonomiskt fördelaktigt för regementsläkaren, som t. ex. genom att hålla en bataljonsläkarbeställning obesatt, kunnat förskaffa sig en välbehövlig ersättning för sitt dryga ackord och alltså själv uppbära inkomsten. För övrigt lockade ej läkarbefattningarna annat än förmöget, okunnigt folk. Kunniga mindre bemedlade kunde inte

[4] Provinsialläkarerapporter, M.A., Ö.M.
Jfr ang. sannolika fel i diagnoserna nedan sid. 433 f., 442.

[5] Provinsialläkarerapporter, M.A., Ö.M.

[6] Ett exempel utgör en rötfeber-epidemi i Hedemora distrikt nov. 1808, M.A., Ö.M.

[7] Carl M. Blom, Hedemora, Underrättelse om Röt- och Gall-febrars Botande kände för allmogen under namn af Brännsjuka, 1807.

reflektera för den höga ackordssummans skull.[8] Till underläkare hade därför synnerligen inkompetenta måst tagas, såsom bruksbokhållare, juvelerargesäller, skolynglingar m. fl. Blott ett par månaders utbildning lämnades dem. Deras medicinska insatser måste ha varit obetydliga. De hade ofta endast kunnat fylla sjukvårdares tjänst.

En detaljundersökning om de missförhållanden, som ligga bakom klagomålen av den fordrande Bjerkén och andra, ligger ej inom ramen för denna undersökning. Under Gustav IV Adolfs tid hade som bekant åtminstone en viktig åtgärd vidtagits till sjukvårdens förbättrande, nämligen organisationen av en fältläkarekår den 15 februari 1808.[9] Beslutet angående denna hann dock icke genomföras i hela landet, då kriget kom emellan. För att öka läkarnas antal fick Berzelius i uppdrag att provisoriskt utbilda medicine studerande.[1] När lantvärnet uppsattes bestämdes redan genom G. O. i april, att det skulle finnas en läkare vid varje brigad och en underläkare vid varje bataljon.[2]

Det har ofta påpekats, att dessa bestämmelser i hög grad kommo att stanna på papperet, och torde ovan framgått, att sjukligheten och den bristande läkarvården på många håll blevo faktorer, som påverkade lantvärnets möjlighet att göra en insats.[3] Det torde dock icke ha varit vederbörande myndighets tanke, att lantvärnet skulle kunna få egna läkare, som endast arbetade för dess räkning. Denna anordning hade varit mycket opraktisk, då bataljonerna endast under övningstiden utgjorde en enhet för att sedan splittras ibland till olika delar av landet. I praktiken hade G. O.-bestämmelsen övervägande inneburit, att vederbörande regementsläkare måste fungera såsom lantvärnsläkare. Uppgifterna härom äro relativt tunnsådda. Då rege-

[8] Bjerkéns m. fl:s yttrande i kommittén för granskning av arméns medicinalverk, se denna kommittés handlingar, R.A., och ovan sid. 111, 240 m. fl. Sveriges krig, I, sid. 230 ff., 287 ff., 324, V, sid. 343, VI, sid. 99 ff., VII, sid. 136 f., VIII, sid. 38 ff., 197, 345. Lindén, Sjukvård och läkare, SSLF: 85.

[9] Förordningen tryckt bl. a. i Årstrycket 1808.

[1] Jfr Söderbaum, Jac. Berzelius, I, sid. 254.

[2] Jfr ovan sid. 111.

[3] Jfr ovan sid. 141, 230 ff.

Aschling klagar också över bristerna 11.8. 08, Inkomna handlingar, M.A., ö.M.

mentsläkarens uppgift ofta icke var mer än en bisyssla för provinsial- eller stadsläkaren i regementets hemort, kom lantvärnets vård att bli en bisyssla till en bisyssla.

Ett exempel härpå erbjuda förhållandena i Strömstad och Uddevalla, där provinsialläkaren haft högsta inseendet över sjukvården vid arméns flotta och rörliga delen av Västra arméns vänstra flygel. Han har också förrättat mönstringen vid utskrivningen och dessutom inspekterat en lantvärnsbataljon, som passerat.[4]

Skärgårdsflottan i Finska skärgården, som i påfallande hög grad bestod av lantvärn, hade endast ett fåtal läkare. Trots höga protester från allmänheten hade stadsfältskären Rudolphi i Arboga utkallats.[5] I fältläkaren Mjöbergs klagomål vid ett senare tillfälle omtalas, att lantvärnets sjuka betjänats av honom, Rudolfi, som varit mycket verksam, samt vidare läkarna Topelius, som insjuknat i nervfeber, samt Gottfridsson, Pettersson och Joulin, vilka icke varit särdeles nitiska. Mjöberg hade själv varit mycket nära döden i »fältsjuka, d. v. s. diarrhé och febersjukdom». För Stockholms-eskaderns cirka 4,000 man torde dessa sex läkare likväl ej behöva anses såsom ett alldeles otillräckligt antal, så länge relativt normala förhållanden voro förhanden.[6] Till Collegium Medicum inkomna handlingar visa också, att åtminstone fyra fartyg för transport av sjuka funnits, och att sjuka förts till sjukhus ganska regelbundet. Efter drabbningarna ha fartygen gått fullastade. Här framträder en svagt utvecklad, men ingalunda totalt försummad sjukvård.[7] En i och för sig välordnad sjukvård kunde dessutom sättas ur funktion genom talrika dödsfall bland läkarna. Från Västra armén är redan ovan omtalat, att 18 läkare avlidit. Likartade voro förhållandena vid Finska armén, där en läkare omtalar, att av hans 8 underordnade läkare 7 voro sjuka.[8]

[4] Provinsialläkares rapporter 31.1. 09 och 31.12. 08, M.A., Ö.M.

[5] Inkomna handlingar 9.5. 08, M.A., Ö.M.

[6] Inkomna handlingar 29.12. 08, M.A., Ö.M.

[7] Jfr uppgifter i Mjöbergs inlaga och Inkomna handlingar maj–juli, M.A., Ö.M. Lindén, SSLF: 85, sid. 188 f.

[8] Jfr ovan sid. 243. Fältläkare J. Edgrens rapport 3.1. 09, Inkomna handlingar, M.A., Ö.M.

Dubbs sjukhusstadga.

Mycket talar emellertid för att flera välorganiserade fältsjukhus hunnit uppsättas. En ordningsstadga av fältläkare Pehr Dubb ger en antydan om hur ett sådant under ordinära förhållanden fungerade. I denna, som gäller för Göteborgs fältsjukhus, framstår en hel välorganiserad hierarki av tjänstehavande vid sjukhuset med bestämda funktioner och omfattande åligganden.[9] Första avsnittet behandlar vaktmästarnas uppgifter. De äro sjukvaktarnas närmaste förmän. Deras uppgifter sammanfattas i 13 grupper, som uppta enklare, nödvändiga praktiska anordningar för de sjukas vård, såsom sopning, vädring och rökning av sjukrummen, bäddning, tvättning av patienterna, eldning, antecknande på »skriftafla» av den mat och dryck, som läkarna vid ronden ordinerat resp. patienter, övervakning av mattilldelningen, mottagning av de sjuka, d. v. s. uppgiften att tvätta patienterna i ljumt vatten med såpa och tvål, tilldela dem ren skjorta och rena lakan, omhändertaga munderingspersedlar, gevär och ammunition, rengöra och förvara denna materiel med förteckning, sörja för medikamentanskaffningen från apoteket, rapportera dödsfall till lasarettsläkare och kommissarie och föra de avlidna till likrummen, samt vidare hopsamling av smutsiga bindlar, gångkläder, lakan o. s. v. — En vaktmästare ansågs räcka för 50 eller 75 sjuka.

Verkställigheten av dessa praktiska angelägenheter, för vilka vaktmästaren bar ansvaret, fördelades mellan dennes underordnade sjukvaktare och sjuksköterskor på lämpligaste sätt efter var och ens förmåga.

Läkarna skola enligt stadgan tillse, att ingen orenlighet från köksavfall förekommer i sjukhusets närhet, att inga stillastående vattensamlingar eller orena rännstenar förskämma luften. De skola tillse, att ingen konvalescent besöker marketenterier eller krogar eller att ingen mat eller dryck, som icke ordinerats, tillföres de sjuka. För ungefär 50 sjuka skall en underläkare tjänstgöra. Dessa skola vid sjukronden följa sjukhusläkaren och i en särskild dagbok anteckna föreskrifter angående mat och dryck och läkemedel. Åt varje sjuk ägnades där

[9] Förste Fältläkare Pehr Dubbs »Ordning innom Götheborgs Fält Siukhus», dat. 16.10. 08, vidimerad avskrift, vol. 163, Krigshandlingar, Kr.A.

minst en halv sida, på vilken underläkaren antecknar sjukhusläkarens instruktion för sin vård av den sjuke. Vid närmaste sjukrond skall han redogöra för verkställigheten av anvisningarna och vad som förekommit under tiden. Medikamenterna utdelas av underläkaren personligen. Han skall också verkställa alla »injektioner»[10] och applikationer av iglar, senapsdegar och spanska flugor. Underläkaren övervakar också vaktmästare, sjukvaktare och sjuksköterskor. Genom snygghet och renlighet har han den bästa möjligheten att hålla sig fri från smitta.

Sjukhusläkarna dela sjukhuset sinsemellan enligt fältläkarens anvisning. De övervaka sina underordnade i deras åliggande. Sjukhusläkaren ordinerar ensam läkemedel och mat enligt anbefalld farmakopé och spisordning. Sjukronden hålles en gång varje förmiddag. Underläkarna, som merendels äro okunniga och oerfarna, instrueras noggrant. Sjukhusläkaren kontrollerar läkemedlens tillredning på apoteket, matens tillredning i köket och kokkärlens renhet. Han för en sjukhus-journal med nummer och namn över varje man, som intas, och anger en »scientifisk» benämning på sjukdomen samt vidare ankomst- och avgångsdagen. Journalen föres regementsvis. En vetenskaplig dagbok bör dessutom föras till sjukhusläkarens egen förkovran. Sjukhusläkarna böra dessutom växelvis föra en general-rulla över alla sjukhusen. Tre gånger i månaden avlämnas ett utmönstringsförslag till fältläkaren. I början och vid mitten av varje månad skall sjukhusläkaren lämna en rapport om de i sjukhuset vårdade. Dessutom skall han med varje månads början lämna en rapport om de sjukdomar, som han behandlat.

All materiel-anskaffning, såsom inköp av instrumenter, bandager, vin, ättika, olja, linne, mat- och dryckeskärl, säng- och gångkläder, skola genom fältläkaren rekvireras hos sjukhuskommissarien; utdelning av löner däremot ombesörjes genom sjukhusdirektören.

Det är ju självfallet, att tillkomsten av denna ordningsstadga icke på något vis utgör något bevis för att den till fullo kunnat efterlevas. Men den torde behöva komplettera den bild, som den

[10] Härmed åsyftas lavemang m. m., påpekat av prof. O. Hult, Stockholm.

hittills så uppmärksammade Domeyerska skildringen av sjukhusen utgör. Den är emellertid icke den enda källa angående sjukvården, som förtjänar uppmärksamhet.

Hedins och Aschans relationer.

Ett yttrande, som talar för att Dubbs regler ungefär motsvara vad man åtminstone *försökte* förverkliga på många sjukhus, har fällts av den kände läkaren och vetenskapsmannen S. A. Hedin. Denne förestod sjukvården på Drottningholm. Han omtalar epidemier av dysenteri och remittenta febrar men förklarar, att han icke tror, att lantvärnet och krigsrörelserna 1808–09 åstadkommo någon sådan allmän »Typhus»-epidemi över landet som 1789–90 års. Själv har han den bästa erfarenhet av lantvärnets behandling och sjukvården på Drottningholm och vill icke ta tillbaka sitt påstående, förrän han överbevisas om att det var större sjuklighet vid senare tillfället. Visserligen fanns det en mängd mindre epidemier 1808–09, men icke någon allmän såsom 1789–90, hävdar han bestämt.[1] Hela skildringen antyder, att sjukvården åtminstone påminit om de förhållanden, som Dubbs stadga uppta.

Ett annat yttrande, som belyser sjukvården 1808–09, är ganska anmärkningsvärt ur flera synpunkter.[2] Det är en 1812 nyutnämnd provinsialläkare på Öland, Z. P. Aschan, som till Collegium Medicum lämnar en redogörelse för sina tidigare erfarenheter. Han hade börjat sin läkaretjänst vid Västra armén men lämnat denna, då dess tillstånd blev allvarligt och många svåra brister, enligt vad han erfarit, kommit att leda till svåra missförhållanden och obehövlig avgång bland trupperna. Sedan hade han, som han säger, haft lyckan att komma till Stockholm och där tagit del av vården av de sjuka från skärgårdsflottan. Denna sjukvård hade varit mycket effektiv och den bästa, som man kunde åstadkomma enligt dåtidens vetenskapliga metoder, och av omsorg hade inte något saknats eller underlåtits. Många svåra, falska rykten och propagandalögner hade emellertid rik-

[1] Hedin, S., Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm, ifrån 1808 till 1810, Samlingar i blandade ämnen för läkare-vetenskapen och naturforskningen, I: I sid. 33, :II, sid. 8 ff., :III, sid. 47. Förmodligen avser han härmed nervfeber. Jfr ib., sid. 48 ff.

[2] Z. P. Aschan till Collegium Medicum 27.4.12, Provinsialläkares rapporter, M.A., ö.M.

tats mot denna läkarkår, framför allt av den engelske läkaren Domeyer och hans eftersägare.[3] Helt annorlunda tecknar han slutligen förhållandena vid skärgårdsflottans Norrlandsexpedition 1809, där också en lantvärnskontingent medföljde. Under denna hade han påträffat en sjuktransport i det allra svåraste nödläge. Skildringen härifrån är otvivelaktigt ett ögonvittnes och påvisar den grövsta vanvård. Aschans berättelse är intressant och värd att beaktas. Den behandlar sjukvården både före och efter revolutionen, och den gör en bestämd skillnad, men den finner icke någon förbättring. De svåraste missförhållanden, som han skildrar, härröra från tiden efter revolutionen, vilket är anmärkningsvärt av en man, som nyligen vunnit befordran och mänskligt att döma borde varit mycket mån om att inte stöta de maktägande för huvudet i sin nyvunna, inflytelserika position som provinsialläkare. Vad som här antydningsvis framgår, torde vara, att det inte är skillnaden mellan regimernas insatser, som är avgörande, utan att det avgörande är, var sjukvården utövats. Den ordinarie eller så att säga på civil, fredlig sjukvård baserade militärvården kunde nog organiseras, men den, som improviserades ute vid förbanden, kunde ofta ej fungera och råkade lätt i det största virrvarr. För de sjuka kunde intet göras, och lokala katastrofer inträdde där då trots de välordnade centrala sjukhusen. Uppfattningen av huru sjukvården var ordnad i allmänhet bestämdes av intrycken från eller berättelserna om dessa mer eller mindre talrika undantag. Ringaktningen för sjukvården kan alltså grunda sig på en naturlig, men ändå falsk generalisering. Om man undantager förhållandena vid Finska armén, särskilt vid dess reträtt till Västerbotten och vissa delar av Västra armén, varom ovan talats, saknas bindande bevis för att sjukvården varit påfallande dålig. Vissa källor tala, som ovan påpekats, i en annan riktning. Ovannämnda båda relationer skulle likväl icke kunna säkerställa dessa slutsatser utan kunna lämnas relativt obeaktade, då traditionen, att mycket svårartade förhållanden uppstått, är så starkt utvecklad, om vi icke från några håll hade bevarat ett primärmaterial, som ovedersägligt talar samma språk som de båda relationerna. Det

[3] Jfr ovan sid. 403.

finns nämligen just sådana journaler och rapporter, som Dubb rekommenderar och fordrar i sin promemoria.

Journaler vid militärsjukhusen.

Från många av Stockholms-sjukhusen ha dessa samlats i en gemensam volym i Medicinalstyrelsens arkiv.[4] De äro genomgående förda regementsvis, upptaga dag för ankomst och avpolletering, uppgifter om ålder, diagnosen — i regel på latin — samt anteckningar angående utdelad medicin för varje dag och dessutom ibland angående vändningar i sjukdomsförloppet och deras orsaker. De bevarade sjukjournalerna äro förmodligen renskrivna exemplar av originalen. De ha med all sannolikhet samlats hos fältläkaren för Kustarmén, N. Almroth. De gälla enligt uppgifter på utanskriften och i rubrikerna år 1809. Upplysningarna sträcka sig i regel ett stycke in på detta år men redovisa huvudsakligen förhållanden under sista kvartalet av år 1808.

Det är visserligen endast brottstycken, som hitintills påträffats, men det finns ett generalsammandrag för varje kvartal rörande hela Kustarméns sjukvård, som är av den art, som Dubb talade om i sin ordningsstadga. Detta är ett sammandrag över samtliga vid Kustarmén vårdade, och det torde inte gärna ha sammanfogats i fältläkarens fantasi.[5] Med all sannolikhet ha journaler förts på många håll. Vid Kustarmén måste de helt enkelt ha varit allmänna. Generalsammandraget kallas av Almroth »General extract af Dagböckerne» vid Kustarméns sjukhus fr. o. m. 1809.

Provinsialläkarerapporterna.

En annan grupp källor ha också i detta sammanhang ett mycket viktigt bidrag att lämna till belysning av sjukvården och kunna icke förstås, om icke ovan anförda slutsats betraktas såsom riktig. De åsyftade källorna äro provinsialläkarrapporterna. Många provinsialläkare ange ett resultat av sin sjukvård, bl. a. av lantvärnsmän, som är alldeles förvånande gott; de ange vidare, att medikamentsförsörjningen fungerat relativt väl, så att medicinbrist relativt sällan förekommit. Dessa båda påståenden skulle man vara nödsakad att underkänna såsom uppdiktade, om man godtoge traditionskällornas uppgifter om läkarvården. En sådan källvärdering vore natur-

[4] Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., ö.M.

[5] Ib.

ligtvis ganska orimlig. Visserligen kan säkerligen en eller flera provinsialläkare ha fallit för frestelsen att framställa sina resultat såsom bättre än de verkligen varit, men en överdrift av mycket stora mått torde dock kunna betvivlas. Medikamentförsörjningen var apotekarens förtjänst; med den hade provinsialläkaren i regel inte något intresse att skryta. Även denna källgrupp torde alltså leda fram till den slutsats, vari redan skildringen av yttre händelseförloppet resulterade, nämligen att lantvärnets olyckor väsentligen ligga utanför de fasta sjukhusen och gälla de på sina håll talrika lantvärnsmän, som icke kunde omhändertagas, främst på grund av militära omgrupperingar.

En slutsats är ovan dragen utan att materialet redovisats. De uttalanden om ett gott resultat av läkarvården, som stödja denna, äro relativt talrika. Hit kunna stora delar av det rikliga, ovan delvis utnyttjade, statistiska sjukhusmaterialet räknas. Redan ovan äro Kewenters uppgifter från Uddevalla sjukhus återgivna.[6] Statistiken från Stockholmssjukhusen är också känd och har, liksom den statistiska undersökningen, visat, att uppgifter om lantvärnets förluster varit överdrivna.[7] Att läkarvården trots de särskilt svåra förhållandena ibland givit relativt goda resultat, därpå finnas flera exempel.

I Strömstad, där farsoterna torde ha varit värre än på de flesta håll, har lasarettsläkaren behandlat 1,025 sjuka, varav 332 avlidit.[8] Norrtälje lasarett, som också haft det särskilt svårt enligt relationerna, har under tiden november 1808 t. o. m. december 1809 bland 2,712 intagna haft 641 dödsfall.[9] Det är den sena ankomsten till sjukhusen, som vållat den svåraste avgången, förklara flera läkare. I Norrköping, varifrån ganska kraftiga klagomål ingått, var dödligheten bland 433 personer 33.[1] I ett sjukhus i Borås, som visserligen inte rymde mer än 34 sängar, hade bl. a. under kriget ett hundratal ryssar inrymts; inte mer än 4 ryssar och 7 lantvärnsmän hade dött.[2] I Härnösand ha intill början av år 1809 261 personer vårdats, varav 10 av-

[6] Jfr ovan sid. 243.

[7] Jfr ovan sid. 254 ff.

[8] Provinsialläkarens rapport, M.A., ö.M. för denna uppgift och följande, då intet annat anges, Strömstad 31.1. 09. Jfr härmed traditionen om lantvärnets förluster, sid. 249.

[9] Norrtälje 7.2. 10.

[1] Norrköping 16.3. 10.

[2] Borås 25.2. 10.

lidit; under året vårdades 837 personer, varav 81 avledo.[3] Kalmarläkaren omtalar, att han vårdat 112 lantvärnsmän, varav två avlidit, samt dessutom tilldelat många medikamenter i kvarter, varest alla sjuka tillfrisknat.[4]

Läkemedelsförsörjningen.

Bedömningen av uppgifterna om medikamentförsörjningen fordrar en blick på apotekarorganisationen. Den har noggrant beskrivits bl. a. i ett stort monografiskt verk.[5] Det föreligger även i detta avseende en motsättning mellan traditionella, berättande källor och det bevarade officiella källmaterialet. Medikamentfördelningen i krigstid var dock förenad med speciella svårigheter. Den största bördan vilade givetvis på den civila organisationen, men vid sin sida fick den en krigsorganisation. Sverige hade vid denna tid omkring 100 apotek i full verksamhet. Dessa hade lagstadgad skyldighet att vara försedda med medikamenter enligt gällande farmakopé, som omfattade, inte som man kanske kunde tro, ett litet fåtal medikamenter utan ett mycket stort antal. Av dessa ha många senare utrangerats såsom verkningslösa eller överflödiga, då bättre medel framkommit.[6] Här skall endast påpekas, huru organisationen fungerade. Det var lagstadgat, att provinsialläkarna skulle företa visitationer, och redogörelserna finnas i många fall bevarade. De visa i regel, att apotekens brister varit ganska obetydliga. Det är tydligen ingående inspektion på medikamentens fulltalighet och fullvärdighet, som här prövats.

Mot denna bakgrund, som dock ännu är synnerligen outforskad, måste apotekarnas och läkarnas uppgifter om medikamenttillgången under kriget ses. Provinsialläkarrapporterna innehålla på några punkter uppgifter, som utan denna respektingivande bakgrund måste förefalla otroliga eller förbryllande. Klagomål över medikamenttillgången föreligga från vissa håll. Vid Västra armén hade den ofta låtit tala om sig.[7] Den skymtar

[3] Härnösand 8.1. 09, 16.2. 10.

[4] Kalmar 26.3. 09.

[5] Sveriges Apotekarhistoria från Konung Gustaf I:s till närvarande tid, utg. av A. Levertin, C. F. V. Schimmelpfennig och K. A. Ahlberg, Bd 1–5.

[6] Hedbom, Linnés inhemska medicinalväxter, Svenska Linné-Sällskapets Årsskrift, Årg. II, 1919. Om ett kasserat, senare återtaget medikament, jfr ib., sid. 84.

[7] Jfr ovan sid. 241, 244.

också vid flera mera allmänt hållna klagomål.[8] I Strömstad har apoteket saknat föreståndare.[9] Förvånande äro emellertid förhållandena på andra håll. Karlskrona apotek uppges således ha haft förråd av alla erforderliga läkemedel — en uppgift, som, även om den får anses vara något överdriven, måste sägas tyda på en storartad kapacitet.[1] Norrtälje apotek kunde likaledes hela året (1809) prestera erforderliga läkemedel åt Kustarmén.[2] I Hälsingborg däremot har brist uppstått på grund av avspärrning från Danmark.[3] Mindre tillskott till medikamentförsörjningen ha apoteken i vissa fall fått av allmänna medel och av den kringresande engelske doktorn livmedicus W. Domeyer.[4]

Terapi.

Behandlingen av sjukdomarna står naturligtvis helt främmande för den moderna medicinens ståndpunkt. Men det är förvånande, huru redan denna tid på erfarenhetens eller teoretiska grunder, som senare ibland avslöjats såsom oriktiga, kommit fram till en praktisk behandling, som hade vissa motsvarigheter även till de nuvarande. I medicinens revolutionerande utveckling utgör kännedomen och behandlingen av febersjukdomarna, särskilt de ovan behandlade, i vissa avseenden ett undantag. Vetenskapens ofantliga framsteg äro dock icke lika revolutionerande i alla avseenden. I flera fall är behandlingen därför ännu i dag likartad den, som lämnades vid 1800-talets början eller tidigare. Kännedomen om febrarna är dessutom ej längre vad vissa av dem beträffar så spridd bland allmänheten och bland icke speciellt intresserade läkare, då sjukdomarna blivit synnerligen ovanliga eller helt försvunnit i vårt land. Det är ju ett välkänt faktum, att många läkemedel, som brukas ännu i dag, äro av uråldrigt datum.[5]

En del uppgifter om behandlingen av sjukdomarna ha lämnats i provinsialläkarrapporterna. Det är då behandlingen av-

[8] Jfr ovan sid. 226 f.

[9] Inkomna handlingar 9.5. 08, M.A., Ö.M.

[1] Inspektionsrapport 24.1. 09, Provinsialläkares rapporter; jfr protokoll 24.3. 09, M.A., Ö.M.

[2] Norrtälje 7.2. 10, M.A., Ö.M.

[3] Hälsingborg 14.4. 08, M.A., Ö.M.

[4] Västerås 1.10. 09, Örebro 16.2. 10.

[5] Jfr Hedbom, a. a., m. fl.

vikit från den ordinarie på grund av brist på den bästa medicinen. I några fall ha också individuella kurer prövats och resultatet då rapporterats till Collegium Medicum. Rödsoten har bekämpats med ett stort antal medel.[6] Växlande metoder ha också använts mot »rötfeber» med och utan framgång, och i ett och annat fall anser provinsialläkaren, att hans medikament hindrat smittan, och beklagar, att allmänheten blott tror på ett blint öde och inte tillkallar läkaren i tid.[7]

Det kan inte ligga inom ramen för detta arbete att klarlägga denna sida av sjukdomsbehandlingens historia. Gentemot populära föreställningar om läkarvårdens standard, vilka kommit till uttryck icke minst i 1800-talets uppfattning av lantvärnet, måste likväl påpekas, att även för läkemedlen funnos utförliga framställningar. I dessa spelade kräkmedel av olika slag en stor roll, och åderlåtning rekommenderas ibland.[8]

Sjukdomarnas behandling utmärkes av flera egenheter. Voro läkarna utrustade med läkemedel, kunde de ibland likväl inte uträtta något mot farsoterna, då allmänheten misstrodde dem. Ibland hade läkarna en annan svårighet, nämligen allmänhetens benägenhet att i tid och otid åderlåta sig. Syndade läkarvetenskapen enligt nutida föreställningar synnerligen ofta med att slå åder, hade läkarna å andra sidan att föra en strid mot sådan åderlåtning, som de ej själva ansågo lämplig.[9] — Universalmedlet mot frossa, kinan, var välkänt och brukat. Återfallsfebern hade man inte något medel mot; nu har man salvarsan, som praktiskt taget är 100 %-igt effektivt. Fläckfebern behandlades då på ungefär samma sätt som återfallsfebern. Än i dag har man inte något särskilt medel mot fläckfebern. Vad beträffar symptom och sviter var behandlingen t. o. m. ännu mera lik den nuvarande. Exemplen äro mångfaldiga. Nervfebern kanske torde ge det bästa exemplet härpå. Behandlingen under

[6] Filipstad 16.2. 09, Örebro 17.2. 09 m. fl.

[7] Västerås 1. 10. 09, Växjö 29.9. 08, Gävle 11.4. 08, m. fl.

[8] Jfr t. ex. D 232 b, U.U.B. Om farmakopéer av olika åldrar och art jfr Hjelt, Svenska och Finska Medicinalverkets historia, III, sid. 489–502. Pharmacopoea Militaris, Navalis et eorum usui accomodata, 1805 m. fl.

[9] Örebro 17.2. 09, m. fl.

konvalescensstadiet förr och nu har också många gemensamma drag.[1]

De mineralsura rökningarna.

Kampen mot fläck- och återfallsfebrarna kom i ett helt nytt skede genom upptäckten, att lusen var deras spridare, i början av 1900-talet. Den systematiska avlusningen har medfört den största skillnaden mellan forna tiders krig och våra. En egendomlig motsvarighet i ett speciellt avseende finns dock i de s. k. mineralsura rökningarna, som hade fått sin utformning av en engelsk läkare vid namn J. C. Smith, som vidare effektiviserades av den franske kemisten m. m. Morveau-Guiton 1798 och gjordes lättare att utföra av Berzelius under 1800-talets första decennium. Att de s. k. mineralsura rökningarna användes, uppmärksammades redan av Hjelt vid dennes skildring av medicinalverkets historia.[2] Han omtalar, att 100 s. k. brännflaskor skulle anskaffas för armén, flottan och sjukhusen men fann dock icke så stort intresse i deras förekomst. Det är först i och med upptäckten av lusen som spridare av fläckfeber och återfallsfeber, som deras användning under 1800-talets första del fick sitt speciella intresse. När man nu har denna orsak till sjukdomarna klarlagd, inställer sig automatiskt en förmodan, som har alla sannolikhetsskäl för sig, nämligen att dessa rökningar hade en given verkan på sjukdomsspridaren, d. v. s. dödade eller förjagade lössen. Utan att veta på vad sätt har man med dessa rökningar med all sannolikhet bekämpat nämnda febrar. Praktiskt taget alla källuppgifter bestyrka, att det skett på ett effektivt sätt.[3] Utan experimentella undersökningar kan naturligtvis inte full säkerhet vinnas. Dessa måste dock betraktas såsom liggande utom ramen för förevarande undersökning om lantvärnets sjukdomar och deras behandling. En lång kedja av starka sannolikhetsskäl bestyrka emellertid den slutsatsen, att rökningarna hade avsedd verkan på sjukdomsalstraren, lusen själv.

Med all sin oriktighet vad beträffar uppfattningen av rökningens verkan, motsvarade den dock på sätt och vis nutida

[1] Se Afzelius' föreläsningar m. fl. avd. »Cura» för varje sjukdom, och Nothnagel beträffande behandlingen ungefär 100 år senare, Bergmann m. fl. beträffande nutida metoder.

[2] Hjelt, O., a. a., II, sid. 250.

[3] För Sveriges del se nedan sid. 418 f.

bekämpningsmedel. En skillnad föreligger dock. Den stackars sjuke själv måste inandas de giftiga gaser, som förjagade lössen, då man trodde, att han alstrade smittosamma ångor. Rökningarna företogos enligt föreskrifter, som spredos på flera sätt. Den utförligaste skildringen återfinnes i en recension av ett utländskt specialarbete i Svenska läkarsällskapets handlingar.[4] Det uppges vara salpetersyra och saltsyra, som först användes till rökningen. Vid tillredningen skulle brunsten blandas med dessa.[5] Gasen kunde vålla kvävning, men en lätt retning på lungan hade endast god verkan, förklarar skildringens författare. Guiton rekommenderar olika sätt att företa rökningen, Berzelius förenklade apparaturen ytterligare. Skyddsflaskor var den vanligaste formen, men även endast ett tefat med rökningsingredienserna kunde komma till användning. Rökningarna skulle användas mot smitta, där sjuka lågo, som skyddsmedel för präster, läkare och domare, som nödgades besöka nedsmittade, i skolor, på orter, där smitta gick, för att rensa bort smittan från möbler, väggar, sängar, sängkläder, linne m. m. De sjukdomar, vid vilka rökningarna skulle komma i fråga, voro i första hand »rötfeber eller fläckfeber, gula febern och pesten, kräfta, skörbjugg och rödsot», varvid även de sjukas avträde »rökades». Det finns också uppgifter om rökning mot insekter, som kunna sprida sjukdomar med sina bett, men i allmänhet ansågs Morveau ha överbevisat Linné, som tänkt sig möjligheten, att insekter voro sjukdomsspridare, om omöjligheten härav, på grund av rökningarnas verkningar.[6] Att företa rökning av skepp m. m. var i och för sig icke någon nyhet. Det betecknade icke mer än ett stadium i en sekelgammal utveckling av erfarenheten av den renande verkan av rökningar av olika slag.[7]

Under 1808–09 års krig voro de mineralsura rökningarna vanliga och torde ha spelat en ganska stor roll i farsotsbekämpningen. Effektiva rökningar med mineralsura ångor rappor-

[4] Del II: 2, sid. 310 ff., år 1815.

[5] Ib., sid. 321.

[6] Ib., sid. 323.

Jfr Hedin, Supplement till Handbok, sid. 71.

[7] Jfr Flottans historia, I, sid. 372.

teras sålunda bl. a. från Lund 1807, Gävle 1808, Örebro och Filipstad för senare skedet av farsoterna.[8] I Stockholm ha rökningar också påbjudits bl. a. av de bortgångnas stoft före begravningen. Lantvärnssoldaternas kläder ha också frigjorts från smitta på detta sätt.[9] I Collegium Medicums protokoll omtalas också, att 21 exemplar av Berzelii rökningsapparatur sänts till Linköping och Norrköping, att en tryckt skrift om rökningen spritts i Dalarna m. m., vilket visar, huru aktuell proceduren var, och att man var verksam för smittans bekämpande.[1] Hos patienter med svagt bröst kunde proceduren inte företagas utan våda; hos dem tillämpade provinsialläkare Grafvander i Falun en mera kostsam, på lungan mindre retande rökningsmetod.[2]

---

[8] Provinsialläkarerapporter, M.A., ö.M., Lund 21.5. 07, Gävle 11.4. 08, Örebro 16.2. 10, Filipstad 12.2. 09, m. fl.

[9] Protokoll 2.1., 7.2. 09, M.A., ö.M.

[1] Protokoll 24.2., 14.3. 09, M.A., ö.M.

J. M. af Nordins rapport 2.3. 09. Inkomna handlingar, M.A., ö.M.

Jfr Munck af Rosenskiöld, E. Z., Om Mineralsura rökningar, såsom ett säkert förvaringsmedel emot elakartade sjukdomar, 1806, Economiska Annaler maj 1808, sid. 66 ff., Grafvander, L. F., Tvenne de enklaste och bästa sätten att anställa luftrenande rökningar, 1809.

[2] Provinsialläkarerapport 20.5. 10, M.A., ö. M.

III. Det epidemiska händelseförloppet 1808—09.

Uppgifter om smittan och dess vägar.

I viss utsträckning är det möjligt att urskilja huvuddragen av det epidemiska tillståndet i riket. Sjukhus- och provinsialläkarrapporter och den medicinska litteraturen, kompletterad med den utförligare framställningen i de medicinska föreläsningarna, torde tillsammans kunna säkerställa slutsatser angående vissa sidor, även om materialets brister i omfattning och tydlighet göra den allra största försiktighet nödvändig.

Huvuddragen av det epidemiska händelseförloppet är enligt dessa i stort sett följande: Norrland har varit relativt fritt från epidemier, till dess Finska armén vid årsskiftet 1808–09 retirerade till Västerbotten, ehuru Upplands lantvärn redan dessförinnan spritt en »rötfeber» bland trupperna i Sundsvall.[1] Vid Finska arméns reträtt synas samtliga gängse krigssjukdomar ha kommit och under 1809 spritt sig allt längre söderut. Under år 1809 uppgingo t. ex. de sjuka till 600 bland Härnösands 2,000 invånare.[2] Västra armén, där särskilda omständigheter förelegat, har haft mycket stor sjuklighet. Härifrån hempermitterade ha förorsakat större och mindre lokala epidemier, vissa mycket svåra. Skärgårdsflottan har fört någon smitta med sig till Stockholm — dock icke så mycket i förhållande till besättningens egen sjuklighet. I södra Sverige gingo redan före kriget epidemier på många håll, för vilka lantvärnsförbanden ibland föllo offer, och som de i många fall förde vidare. Karlskrona har vidare

[1] Se härom provinsialläkarerapport, Härnösand 29.3. 09 och Söderhamn 28.2. 10, M.A., ö.M. 1:sta och 2:dra bataljonen av Östgöta lantvärn hade sålunda *icke* smitta med sig norrifrån, om den från Karlskrona hemvändande se nedan sid. 435, Norrköpings provinsialläkarrapport 16.3. 10, M.A., ö.M. Jfr också Skjöldebrands Memoarer, III, sid. 74 ff., som delvis motsägas av provinsialläkarrapporterna.

[2] Jfr provinsialläkarens uppskattning i rapport 16.2. 10.

varit en smittohärd av betydelse men har icke spelat samma centrala roll som efter kriget 20 år tidigare.

Ovanstående huvuddrag stödja sig på detaljuppgifter ur provinsialläkarerapporterna; upplysningarna växla något, då somliga innehålla uppgifter blott om den sjukdom, som spritt sig, andra om att trupper spritt den och somliga även att just lantvärnstrupper spritt sjukdomen. Man kan icke helt bortse från möjligheten av oriktigheter i dessa uppgifter.

Enligt läkarnas uppgifter och iakttagelser har lantvärnet således förorsakat spridningen av den s. k. fältfebern eller lantvärnssjukan i St. Tuna vid slutet av år 1808, i Grangärde och angränsande trakter samma tid, i Filipstads-trakten, i Lindesbergs- och Örebro-trakten vid slutet av 1808 och början av 1809. Till Vadstena skall »fältsjukan» ha kommit genom Skaraborgs lantvärn, till Eksjö genom en sjuk lantvärnssoldat; i Halmstadstrakten har också lantvärn spritt en sjukdom (»putrid nervfeber»); i Uppland är detsamma förhållandet med Harg, likaså i Nora- och Nyköpingsdistrikten. I Njutånger i Gävleborgs län har också lantvärn spelat denna sorgliga roll enligt ett säkert källmaterial.[3] Från Karlskrona hade Östgöta 3:dje lantvärnsbataljon med sig smitta till Norrköping.

Det förefaller som om lantvärnet mera än övriga trupper förde smittan med sig. Denna lantvärnets något mera framträdande roll i farsotspridningen torde till en del bero på att lantvärnsmännen såsom drängar eller bondsöner återvände till de hushåll, som de tidigare tillhört, och icke levde så isolerat som de indelta på sina soldattorp.

Till Gotland ha båtsmän haft med sig »rötfeber» sommaren 1808, detsamma gäller Kalmar-trakten och Hedemora 1809.[4] För år 1808 anger provinsialläkaren i Hedemora forbönder, vilka besökt Stockholm, som smittokällan.[5] I övrigt har det ganska utförliga materialet icke många uppgifter i denna fråga. Venerisk smitta har, förmodligen genom inkvarterad militär, spritt sig i Kalmar-trakten.[6] Södermanland har fått farsoter genom trupp-

[3] Provinsialläkares rapporter, M.A., Ö.M.

Falun 7.10. 09, 31.5. 10, Hedemora-rapport för 1809, Filipstad 16.2. 09, 12.2. 10, Lindesberg 28.2. 10, Örebro 16.2. 10, Vadstena 18.3. 09, Eksjö 9.2. 12, Harg 10.3. 09, Nora 15.3. 10, Lagmansro 29.1. 09, Söderhamn 31.12. 08, Hudiksvall 25.2. 09, Halmstad 26.2. 09, 1810 u. d., Norrköping 16.3. 10. Se också J. M. af Nordin till Collegium Medicum 28.1. 09, Inkomna handlingar 1809, M.A., Ö.M.

[4] Visby 21.2. 09, Kalmar 30.4. 10, Hedemora 31.12. 11.

[5] Hedemora för år 1809 u. d.

[6] Kalmar 30.4. 10.

transporter, i Norrtälje-trakten spredos de vid Åländska fördelningens reträtt i mars 1809, och till Borås ha ryska krigsfångar fört med sig sjukligheten.[7] Norrland har fått farsoterna så småningom, främst genom durchmarscher. Detta rapporteras från Västernorrlands län; i Hälsingland har ett stormdrivet fartyg med ryska fångar åstadkommit en lokal epidemi, och till Söderhamn har smittan kommit med lantvärnet, som varit i Gävle, dit farsoterna förmodligen norrifrån anlänt med durchmarschtrupper.[8]

En central roll i lantvärnets sjukdomshistoria spela förhållandena vid västra gränsen och i Uddevalla- och Strömstadsdistrikten. Förhållandena härstädes ha nämligen den största betydelse för farsotspridningen. I provinsialläkarrapporterna intaga dessa två områden en särställning på så sätt, att farsoter här ha varit för handen redan före alla krigsrustningar. De hade kommit in med armén vid dess återkomst från Pommern och sedan levat kvar. De hade spritt sig främst på grund av en olyckshändelse, nämligen Uddevalla stads inklusive dess sjukhus' brand i juli 1806, som nödvändiggjorde, att sjuka soldater inhystes hos allmogen på landsbygden. Söder om Uddevalla hade smittan ej spritt sig annat än till Marstrand.[9] Däremot har hälsotillståndet i norra Bohuslän varit synnerligen dåligt. Durchmarscher ha spelat stor roll för spridningen. Vid flera tillfällen har detta epidemiska utgångsläge varit av stor betydelse för lantvärnets tillstånd. För de olika sjukdomarna kommer detta att upptagas nedan.[1]

Lantvärnets sjukdomar enligt de allmänna sjukhusförslagen.

Som ovan påvisats, voro de rubriker, under vilka sjukdomarna rapporterades, olika vid olika sjukhus. Någon enhetlig sammanställning är därför inte möjlig. Den samtida sjuklighetsstatistiken, som dock icke är alltför tillförlitlig, meddelar för åren 1806–1810, att 32,000 personer över det normala antalet avlidit i febrar — häri inräknas fältfebern eller den s. k. fältsjukan; i rödsot avledo 1808–10 27,000 personer.[2] Det är tydligt,

[7] Nyköping 6.2. 10, Norrtälje 7.2. 10, Borås 25.2. 10.

[8] Härnösand 8.1. 09, 4.2. 10, 31.1. 11, Hudiksvall 2.4. 12. Söderhamn 28.2. 10.

[9] Provinsialläkarens rapporter, M.A., ö.M. Uddevalla 31.12. 06, 31.12. 07, 10.6. 09, 10.7. 09, Strömstad 21.2. 08, 31.1. 09. Bergman, Sveriges folksjukdomar, sid. 271.

[1] Jfr nedan sid. 427 ff.

[2] Nicander, Utdrag ur Tabell-Verket angående Folkmängden år 1810, K. Vetenskaps Academiens Nya Handl. 1813, sid. 74. Döda i febrar 1806: 7,000 personer, 1807: 8,000 personer, ib. sid. 72.

att farsoterna, då de en gång vunnit spridning, synnerligen lätt togo en oerhörd omfattning. År 1808 och ännu mera 1809 hade som bekant en starkt ökad dödlighet. Febrarna bortryckte åren före och efter kriget icke tillnärmelsevis så många.[3] Närmare återspeglas lantvärnets sjukdomar och den inbördes fördelningen av dessa i de stora sjukhusförslag, av vilka särskilt Kustarméns, som ovan påpekats, äro relativt detaljerade. Denna utgjordes som bekant till en del av lantvärnsmän. Tyvärr föreligger endast sammandrag för år 1809. Under första kvartalet har frossan utgjort cirka 10 % av de omkring 5,000 intagna, dess andel stiger under andra kvartalet något, då fortfarande inemot 500 frosspatienter behandlats av inalles omkring 3,500 intagna, tredje kvartalet intogs 139 frosspatienter av cirka 1,000 inalles intagna, medan fjärde kvartalet en stark ökning av sjukdomen visar sig: 800 patienter i frossa av inalles ej fullt 2,000 intagna. Febrarna placeras under olika rubriker. Av första kvartalsförslaget framgår, att »nerv- och rötfebrar» — d. v. s. med all säkerhet typhus abdominalis, därnäst sannolikt främst fläckfeber eller typhus exanthematicus och i mindre utsträckning återfallsfeber eller typhus recurrens — upptaga en femtedel eller omkring 1,000 sjuka, och att lika många förts under beteckningen »hetsig feber, flussfeber» — d. v. s. luftrörskatarr eller bronchit med resp. starkare eller mindre stark feber. Beteckningen »hetsig feber» är dock något oviss.[4] Andra kvartalet ha dessa båda grupper sammanförts till en, »febrar», som nu inalles utgör cirka 1,000 vårdade bland detta kvartals 3,500 intagna. Senare på året har dessa feberpatienters antal både absolut och relativt minskat. Förslaget för det första kvartalet upptar vidare för gikt och reumatism 350 intagna, diarré 850, rödsot 300, gulsot 32, vattusot och tärande sjukdom, vilka benämningar äro ovissa, men med all sannolikhet inbegripa lungsot[5], 175, matthet 950. Siffrorna äro avrundade. Hugg-, stick och skjutsår omfatta 320 intagna, medan veneriskt sjuka äro 164 och sjuka i skabb 450. Anmärkningsvärd är den stora gruppen för »matthet» (överan-

[3] Jfr folkminskningen år 1808 cirka 11,000 personer, 1809 32,000 personer. Statistisk Årsbok 1940, sid. 54.

[4] Jfr Hedin, sid. 48.

[5] Jfr ib., sid. 219 ff.

strängning?). Den torde till en del vara att tillskriva sadana fall, där det inte har gjorts någon klar diagnos. Den anger säkerligen också att många intagits av kraftlöshet. Förvånande är, att denna grupp återkommer även under andra kvartalet 1809 med inte mindre än 775 intagna, d. v. s. i det närmaste var fjärde. Vidare förete de veneriska en kraftig ökning. Tillsammans med de i skabb sjuka utgöra de över 1,000 eller en tredjedel av de under detta kvartal intagna.

Den ovanstående översikten ger endast en antydan om vilka sjukdomar, som lantvärnet *kan* ha haft, och vilken den sannolika relationen mellan dessa varit. I all synnerhet under det första kvartalet av år 1809 utgjorde lantvärnsmän en ansenlig del av Kustarméns sjuka, vid kvartalets början omkring $^2/_5$ av samtliga.[6] Till vissa delar äro sjukjournalerna, som ovan omtalats, bevarade även för den mest kritiska perioden, d. v. s. hösten 1808. I dessa upptagas lantvärnets sjukdomar med utförlig redogörelse för behandlingen. Man kan i dessa brottstycken se, att under denna period förekommo samma sjukdomar, som de, vilka år 1809 dominera kvartalsförslagen, men anmärkningsvärt nog förekommer knappast någon gång där några patienter under rubriken »matthet». Kanske kunde man inte bereda dem vård vid den kraftiga påfrestningen av sjukhusorganisationen. Häremot talar dock, att journalerna i ganska stor utsträckning upptaga även relativt lindriga fall, som gått till hälsa efter en vecka el. dyl. Enligt den allmänna kännedom, som man äger om sjukligheten vid skärgårdsflottan, skulle lantvärnet rimligen mest ha varit utsatt för risken av överansträngning under senhösten 1808. Några positiva slutsatser angående lantvärnets tillstånd kunna knappast dragas ur uppgifterna från Kustarméns sjukhus. Dock tyda de på att smittosamma sjukdomar intagit en minst lika framskjuten plats som följder av bristande beklädnad, förplägnad och förläggning.

Sjukhusrapporter från övriga delar av Sverige förekomma också. Vid Göteborgs fältlasarett utgjordo de tre grupperna av »ihållande, remitterande och intermitterande febrar» huvudparten av sjukdomarna. Uppdelningen motsvarar huvudgrup-

[6] Generalsammandrag, vol. 246, Krigshandlingar, Kr.A. Sveriges krig, VIII, bil. 2.

perna av febrarna hos samtliga ovan refererade föreläsare och ger knappast någon möjlighet till närmare analys. I allmänhet har endast något mindre antal, omkring 10 el. dyl., fallit inom någon eller några av de övriga grupperna för »bröstsjukdomar, uttömningar, nervsjukdomar, värk, svullnader och venerisk sjukdom». Av dessa återfinnes »bröstsjukdomar» såsom huvudrubrik i Hedins populära handbok[7]; det är »hosta» och »astma», som behandlas under denna gemensamma beteckning; likaså »nervsjukdomar»; en av detta avsnitts cirka trettio underrubriker är nostalgi eller »hemsjuka». I journalerna från militärsjukhusen i Stockholm finnas två fall, som rubricerats såsom »nostalgi» och som lett till döden. Båda gälla lantvärnsmän. Om de fått hemsändas, hade de enligt läkarens nedtecknade åsikt med all sannolikhet blivit fullt återställda.[8] Rubrikerna »uttömningar, värk och svullnader» beteckna givetvis symptom. Deras rätta medicinska sammanhang låter sig icke klarläggas. Anmärkningsvärd är emellertid frånvaron av diagnosen »rödsot» eller »dysenteri» såsom rubrik. Det är egentligen endast under första kvartalet, som någon mera omfattande sjuklighet förelegat. Göteborg och Bohus lantvärn har haft en omfattande sjuklighet i s. k. ihållande febrar, d. v. s. förmodligen övervägande förkylningsfebrar eller möjligen fläck- eller återfallsfeber. Hallands lantvärn likaså en stor epidemi av samma slag i mars, och en av remitterande febrar i februari. Jämför man rapporterna för Karlstens, Nya Älvsborgs och Varbergs fästningar, finner man ungefär samma utbredning av de s. k. ihållande febrarna, men en stor utbredning av de remitterande på Karlstens fästning med 83 man sjuka i januari och 40 ännu i april.[9] Den starka växlingen i de »remittenta» febrarnas utbredning på resp. platser kan möjligen tyda på, att dessa varit sådana, som träffat trupperna oberoende av deras utrustning, exempelvis nervfeberepidemier.

Detaljuppgifter om lantvärnets sjukdomar.

Ovannämnda översikter ge en föreställning om hur det var vid trupperna i allmänhet och därför *torde* ha varit vid lant-

[7] Hedin, sid. 291 ff.

[8] Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

[9] Sjukförslag för resp. fästningar, Västra armén, Vänstra flygeln, Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

värnet. Hur det i vissa enskilda fall *verkligen* förhöll sig med omfattningen av de olika sjukdomarna just vid lantvärnet, ge vissa bevarade smärre provkartor upplysning om. Den tydligaste av dessa ger en Kalmarläkare, som ovan omtalats, och som gjort en förteckning över sitt klientel, 112 sjuka lantvärnsmän. Enligt denna hade 60 sjuka »rötfeber» — d. v. s. förmodligen fläckfeber eller rekurrens — 6 »rötfeber med fläckar» — liksom ovanstående förmodligen fläckfeber eller rekurrens — 25 frossa, 11 flussfeber — d. v. s. luftrörskatarr och halsfluss — 4 pleuresi — lungsäcksinflammation — en hosta, en skabb och fyra venerisk smitta.[1]

I augusti 1808 rapporteras från Sundsvall, att 26 lantvärnsmän haft rötfeber — d. v. s. fläckfeber (typhus exanthematicus) eller rekurrens (typhus recurrens) — 4 hetsig feber — innebörden oviss — 3 flussfeber — luftrörskatarr, halsfluss — 2 »håll och stygn», 3 »bröstvärk», 4 »utslag» — samtliga m. a. o. symptomvis anförda åkommor, som ytterligare markera den mångskiftande sjuklighet, som ofta sammanfördes under beteckningen »lantvärnssjukan» — en rödsot, en venerisk smitta, två matthet.[2] Inalles voro de sjuka, som vårdats, 46, samtliga av Upplands lantvärn. Under september stiger sjukligheten, främst på grund av ökad »rötfeber», inalles 83 sjuka, 4 döda. I oktober rapporteras fortfarande talrika fall av s. k. rötfeber. Östgöta lantvärn har också vårdats på platsen och hade under oktober 23 man sjuka i rötfeber, 10 i flussfeber, 2 i reumatisk åkomma o. s. v., inalles 43, varav 3 dött. Under december hade rötfeber-epidemien vid Östgöta lantvärn ökat till 74 patienter, 19 hade varit sjuka i flussfeber. För övrigt endast obetydlig sjuklighet, inalles 121 sjuka, 7 döda.

Vid Södra arméns sjukhus ha i viss mån andra sjukdomar dominerat. För september 1808 rapporteras från dess sjukhus, att frossan där är den helt dominerande sjukdomen, med betydligt mer än halva sjuklighetstalet. Nervfebern och rödsoten äro också ganska starkt förekommande. Detta gäller september och

[1] Jfr ovan resp. sid. 377, 390, 364.
Rapport 26.3. 09, Provinsialläkarrapporter, M.A., Ö.M.

[2] Dessa och följande sjukhusförslag återfinnas bland Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

oktober. De förband, som behandlats, äro Skånes, Kronobergs och Kalmar lantvärn. Vidare omnämnes, att skörbjugg förekommit.

Maj, juni och juli-förslagen 1809 visa, att stor dödlighet förekommit i maj vid Södra armén. Det anges samtidigt, att frossor och flussfebrar blivit allt vanligare.

Från Västra arméns vänstra flygel rapporteras i maj 1809, att skörbjuggen blivit den allmänna åkomman, att frossan varit omfattande och besvärlig i april och maj. Detsamma var förhållandet året förut, då en kraftig frossepidemi var truppsammandragningens första följd.

Detaljuppgifterna om lantvärnets sjukdomar antyda, att det inte förelegat några svårare missförhållanden beträffande ifrågavarande lantvärnsförbands beklädnad, förplägnad och förläggning, då de s. k. förkylnings- och bristsjukdomarna icke framträda i påfallande hög grad. Detaljuppgifterna gälla emellertid övervägande bataljoner, vilka enligt den tidigare skildringen varit relativt väl förskonade från de värsta påfrestningarna. Av bristsjukdomar har skörbjuggen visat sig, men då den uppträder både före och efter omvälvningen, framgår, att omsorgen om lantvärnet under Gustav IV Adolfs tid inte varit påfallande sämre än senare. Under den oklara rubriken »Matthet» har vidare ett mycket stort antal hänförts, icke minst efter omvälvningen.

Feberfarsoterna ha knappast kunnat följas ens i allra grövsta drag i sjukhusförslagen. Med tillhjälp av provinsialläkarrapporter, m. fl. källor, kan man dock samla några spridda drag till belysning av de vanligaste krigssjukdomarnas uppträdande under denna kritiska tid.

Dysenterien.

Till en väsentlig del bestodo lantvärnets sjukdomar i dysenteri. I Europa förekommo under dessa år omfattande dysenteriepidemier. Norge hade också smittan.[3] Det är tänkbart, att den höga sommarvärmen bidrog till rödsotens omfattning.[4] Dess ut-

[3] Jfr Haeser, Lehrbuch der Geschichte der Medizin, sid. 584 ff., 606 m. fl., Pettersson, Rödsotsepidemien, sid. 30, Hygienisk Tidskrift 1910.

[4] Jfr Bergman, Sveriges folksjukdomar, Frossans etiologi, sid. 244 f., sid. 37, 78 f., 102. Jfr Bergmann, sid. 737.

bredning inom ett mindre område av Götaland har ingaende studerats av Englesson beträffande decennierna före och efter sekelskiftet 1800.[5] Det är framför allt dess spridning med vattnet, som Englesson framfört starka skäl för. Några slutsatser om lantvärnets sjukförhållanden kunna knappast dragas i detalj. Jönköpings län var nedsmittat av rödsot i början av 1808. Landshövdingen ville fördenskull ha uppskov med sammandragningen av lantvärnet.[6] För dysenterien gäller i hög grad Hedins allmänna karakteristik, att många lokala men ingen allmän epidemi förekommit.[7] De lokala ha på flera ställen varit ytterst våldsamma.[8]

Under hösten — på sina håll redan från sommaren — hade dysenterien stor utbredning. Dess orsaker äro ingalunda utredda, men all erfarenhet säger, att den i allmänhet sammanhänger med dåligt vatten och dålig föda.[9] När den uppträder i fält, sammanhänger den naturligtvis också med dåliga, i all synnerhet improviserade förhållanden. Uttröttning och dåliga förläggningar kunna också bidraga. Sjukdomens explosivartade utbrott och spridning från person till person kunna dock förklara dess uppträdande även bland ganska välbehållet och föga påfrestat manskap. Nu ha emellertid dysenteri-epidemier, såsom av de ovan anförda rapporterna framgår, uppträtt även bland isolerade förband och ganska talrikt även utanför de större ansamlingar av folk, som de stora arméerna utgjorde. Dysenteriens uppträdande överensstämmer väl med skildringen av lantvärnets förhållanden vid de olika fronterna, vilken lämnats i den tidigare framställningen, enligt vilken dessa trupper på många håll voro ganska klena eller illa medfarna liksom den övriga armén. Uppgifter om t. ex. dåligt dricksvatten föreligga från flera håll. Dysenterien uppträdde på många håll men var inte någon allmän, enhetlig höstepidemi, som drabbade alla utan undantag. Detta framgår tydligt av sjukhusrullorna. Även under senare delen av året förekommer dysenteri i inte så få fall och är i regel

[5] Englesson, a. a.
[6] Orig. prot., sept. sid. 218, 1808, R.A.
[7] Jfr Pettersson, a. a., Hygienisk Tidskrift 1910.
[8] Jfr ovan sid. 410.
[9] Jfr Bergmann, sid. 737.

den sjukdom, som leder till de flesta dödsfallen.[1] Vid Västra armén har dysenterien uppträtt tillsammans med andra sjukdomar.[2]

Frossan

I rapporterna från sjukhusen är kanske mest förvånande, att frossan spelade en så stor roll. Detta intryck förstärkes än mer av uppgifterna från annat håll. Hedin uppger, att ej mindre än 2/3 av de sjuka på militära sjukhus under hösten 1809 voro frosspatienter.[3] Lindén synes hålla för sannolikt, att frossan kommit över till Norden med soldater från Pommerska fälttåget.[4] I Bohuslän, där smittan från Pommern varit särskilt märkbar, har frossan varit omfattande och svår.[5] I Halland omtalas likaså en egendomlig frossa.[6] Bidragande orsak var också den varma väderleken, som möjliggjorde, att smittan kunde föras vidare åt norr och nordost, varför trakter, som eljest voro främmande för frossa, erhöllo smittan, t. ex. i Bergslagen, vissa trakter av Östergötland m. fl.[7] Åren 1806–1812 gick malarian över hela den civiliserade världen.[8] Lantvärnets korta tillvaro sammanföll med andra ord med en svår frossepidemi. Det är därför lätt förklarligt, att lantvärnet lika väl som befolkningen i övrigt skulle falla offer för farsoten, vilken såsom ovan framhållits, spred sig allt längre norrut, i vissa fall genom lantvärnsmän vid kontingenternas förflyttning från smittad ort till annan. Man kommer dock till den i föreliggande sammanhang viktiga slutsatsen, att den del av lantvärnets sjukdomar, som bestodo i frossa, icke berodde på vanvård eller kan tänkas ha politisk bakgrund i oppositions- eller obstruktionssträvanden.

[1] Jfr ovan sid. 215. Jfr Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

[2] Jfr Zetherman, a. a., K.V.H. 1809, sid. 9 ff.

[3] Hedin, Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm ifrån 1808 till 1810, Samling i blandade ämnen, I: I, sid. 49.

[4] Jfr Lindén, a. a., Finska Läkarsällskapets Handlingar 54: 1, sid. 352, 363 och Lindén, SSLF: 85, sid. 175.

[5] Strömstad 31.12.10, Uddevalla 24.2.10, M.A., Ö.M., och nedan om rekurrens sid. 433.

[6] Halmstad ib., 1810 u. d.

[7] Jfr Bergman, Sveriges folksjukdomar, Frossans etiologi, sid. 150 f., 244 ff. Flensburg, C., Studier öfver frossan i Sverige, Hygiea 1911, sid. 1219. Provinsialläkarrapporter, Filipstad 16.2.09, Vadstena 31.3.09 m. fl., M.A., Ö.M.

[8] Jfr Hirsch, Historisch-geographische Pathologie, sid. 139 ff., Haeser, a. a., sid. 594.

Nervfebern. Nervfebern var ingen vanlig sjukdom, men den förekom i mycket allvarliga epidemier. Sådana hade man upplevat många gånger. I Uppsala hade den ett endemiskt tillhåll och förekom alltid årligen under hösten och ibland under våren och förvintern med några fall, som behandlades på Akademiska sjukhuset (Nosocomium). Stora epidemier hade tidigare förekommit.[9]

Utgångsläget, epidemiskt sett, var ganska fördelaktigt. Från år 1807 äro endast några få epidemier omtalade, efter kriget 1808–09 var sjukdomen ej heller särdeles vanlig. 1810 omtalas epidemier i Söderhamn och Hedemora, 1811 i Härnösand och 1812 i Gävle och Eksjö.[1] I jämförelse med förhållandena före och efter var läget under kriget 1808–09 ett annat. Varifrån nervfebern härleder sig, är icke möjligt att fastställa i detalj. Ett visst samband med trupprörelserna har den och förmodligen också med lantvärnet. Första tillfälle då en större epidemi omtalas är i Dalarne. Denna provins hade fått den bl. a. från Västra armén med lantvärnet.[2] Den är också påvisad i Bohuslän, där norra delen haft sjukdomen sedan Pommerska kriget och rikligen försett Västra armén, som i sin tur nedsmittat Dalarne (kallas Synochus nervosa men torde vara typhus abdominalis: låg puls, långsam förbättring efter 14–21 dagar m. m.) och Hälsingland samt vidare Eksjötrakten.[3]

I Finland är dess uppträdande vid denna tid sedan länge påvisat.[4] Sjukjournalerna från Rödbäcks sjukhus i Umeå uppta talrika fall av nervfeber bland de sjuka, som fr. o. m. hösten förts dit från fronten i Finland.[5] Den retirerande Norra Finska armén har också haft med sig smittan.

Provinsialläkarrapporterna uppta för Härnösand: febris re-

[9] Hult, a. a., sid. 52 ff., Bolin, Tyfoidfebern i Sverige, I; Sjukjournaler från Akademiska sjukhuset i Uppsala 1806–1814, D 728 b–c, U.U.B.

[1] Provinsialläkarrapporter 1807–12, M.A., ö.M., Jönköping jan. 1808, Hedemora 31.12. 11; (pulsen uppges vara »liten och hastig», vilket icke överensstämmer med det i typhus abdominalis vanliga), Eksjö 28.1. 07; Härnösand 31.1. 11; Gävle 3.2. 12; Eksjö 9.2. 12.

[2] Ib. Falun 7.10. 09 och Hedemora 1810 u. d. (kallas blott Synochus nervosa); 31.1. 09 (kallas febris remittens nervosa), M.A., ö.M. Jfr också sid. 421 f.

[3] Söderhamn 31.12. 08, 28.2. 10, Eksjö 9.2. 12.

[4] Jfr Lindén, a. a., sid. 392.

[5] Ib., sid. 379 ff.

mittens nervosa; kvar ännu 1811; för Hudiksvall: typhus nervosus, som kommit från lantvärn av Upplands bataljoner.[6] I södra Sverige spelar sjukdomen också stor roll vid Södra armén under kriget.[7] Hela materialet från militärsjukhusen måste emellertid anses visa, att i arméerna funnos också här och där mera enstaka nervfeberhärdar, som kunde slå ut i full låga.

Vad säger oss då förekomsten av denna sjukdom om tillståndet vid lantvärnet? Nervfebern uppträdde även under fredliga förhållanden och torde knappast ha nått någon explosionsartad utbredning bland trupperna. Den är kontagiös och inte beroende av undernäring, utslitning, utmattning eller dylikt. Den sprider sig lätt, där relativt bristfälliga hygieniska förhållanden äro för handen.[8] Improviserade truppsammandragningar ha alltid medfört stora risker för nervfeber-epidemier, även där de bästa åtgärder kunnat vidtagas. Dess uppträdande tyder m. a. o. icke i något avseende på exceptionella förhållanden vid lantvärnet.

Smittsam, recidiverande, biliös rötfeber — måhända rekurrens.

Rekurrens eller återfallsfebern har knappast varit inhemsk i Sverige. Men den har visat sig emellanåt. Under 1789 års stora farsot utgjorde den en anmärkningsvärd del av den s. k. Karlskronafebern.[1] Det har ovan påpekats, att den var, om icke välkänd, så dock icke alldeles okänd av läkarna, ehuru man inte ägnade den någon större uppmärksamhet i föreläsningar och handböcker, på grund av dess sällsynthet. Det har också framgått, att det är mycket svårt att skilja rekurrens från flera andra sjukdomar. Lindén och Hult ha anfört mycket starka sannolikhetsskäl för att rekurrens förekommit under 1808–09 års krig lika väl som 20 år tidigare. Det är källor rörande armén i Finland, som tala härför.[2] Granskar man svenska provinsialläkarrapporter och källor av likartat slag, finner man icke många säkra fall av rekurrens men flera skildringar, som med större och mindre tydlighet göra det sannolikt eller möjligt, att

---

[6] Hudiksvall 29.3. 09, 2.4. 12, Härnösand 8.1. 09, M.A., Ö.M.

[7] Jfr ovan sid. 426 f.

[8] Bergmann, sid. 824. Möjligheten av sammanblandning med den nedan behandlade Synochus putris nervosa kan i vissa fall föreligga. Jfr om denna sid. 441 f.

[1] Hult, a. a., sid. 88 ff.

[2] Jfr ovan sid. 364 f.

rekurrens förekommit. I några fall har lantvärnet varit utsatt för en dylik epidemi eller spelat en roll vid spridningen. I övriga fall, då epidemier gått, ha de ofta haft en sådan utbredning, att man med större eller mindre säkerhet kan sluta sig till att lantvärnet också blivit delaktigt i dessa.

Detta allmänna omdöme grundar sig på följande detaljuppgifter.

I läkarrapporterna från åren närmast före krisen 1808–09 finnas några få uppgifter från Skåne, som tala för att rekurrens förekommit där; *Malmö:* I läkarrapporten den 29.1 07 omtalas en gallaktig feber i Hammarlöfs socken; icteriska symptom, »choleriska», starka kräkningar och diarré, ansiktet gult och mycket stark törst; en starkt dödande »rötfeber med fläckar» omtalas också. — Fläckfeber kan det ej vara fråga om, då ikterus förekommit, däremot möjligen Weilska sjukan; *Malmö* 13.3 08: För samma år i januari rapporteras från Landskrona-häktet en s. k. febris carceralis, som utmärktes av yrsel, kräkningar, betydande matthet och yra; sjukdomen gick till döden eller bättring på 9:de dygnet. Den spred sig ej utom häktet. Symptomen äro alltså obestämda. Det senast nämnda tyder möjligen på rekurrens, liksom platsen för sjukdomens uppträdande.[3] Från *Lund:* 21.5 07 rapporteras »nerv-, röt-, fläck- och gall-symptom» i en feber av »astenisk» karaktär eller Cullens »Synochus», vilket kan antyda rekurrens' förekomst även därstädes tillsammans med andra sjukdomar.[4] Rökningar visade sig effektiva. Samtliga dessa uppgifter äro dock ytterst obetydliga.

I den brokiga provkarta av s. k. fältsjukdomar, som trupperna från Pommern förde med sig till Uddevalla och Strömstadsdistrikten, torde också rekurrens ha förekommit. Möjligen är det rekurrens, som skymtar, när en av Collegium Medicums sakkunnigaste ledamöter, generaldirektören över sjukvården vid länslasaretten i riket, A. J. Hagström, efter företagen undersökning förklarar, att farsoten vid Västra armén inte är gula febern, som man befarat, utan en slags »remitterande gallfeber» eller modifikation av »rötfebern med icterus». Även i detta fall — alldeles som vad beträffar den ovan omtalade Moskva-epidemien — hade man svårt att skilja rekurrens från gula febern. För möjligheten av rekurrens talar också, att rökningar rekommenderas mot smittan, och varningen till friska att vistas i de

[3] Då intet annat uppgives, äro uppgifterna hämtade ur provinsialläkarrapporterna, M.A., Ö.M.

[4] Ib. Jfr Murchison, a. a., sid. 277 angående Cullens terminologi.

sjukas närhet. I Halland omtalas en frossa, som var elakartad, recidiverade och åstadkom förstoppning i levern och vattusot. Bohuslän har också haft »ovanlig frossa».[5] Liksom för Arboga, varom nedan, kan här rekurrens sättas i fråga, då så många andra tecken tyda på dess förekomst. I provinsialläkarnas rapporter förekomma flera sjukdomar sammanblandade, bland vilkas yttringar man utan svårighet kan påvisa nästan alla rekurrens' mest karakteristiska symptom: häftigt utbrott, efter några dagar ikterus m. fl. biliösa signa, näsblod, exanthem, stor smittsamhet, etc. Sjukdomarna voro svårast vid tiden dec.-febr. Något bevis för att rekurrens där förekommit, innehålla de dock ej. Man måste, såsom Lindén och Hult, stanna inför det faktum, att sjukdomarna här uppträtt intensivt blandade om varandra. I läkarrapporten från Strömstad heter det också, att två personer aldrig hade samma symptom.[6]

Den skånska smittan har icke mer låtit tala om sig, och de sjukdomar, som först senare blevo allmänna vid Södra armén, voro av annat slag. Den bohuslänska har undergått en helt annan utveckling. Den har utvecklats och vidare spritts genom hemtågande lantvärn, så att den fått en vittutgrenad avläggare i Mellan-Sverige, där distriktsläkarna från områden, som mer eller mindre tydligt ligga tillsammans, år 1809 rapportera epidemier med mer eller mindre tydliga rekurrenssymptom. Rapporterna med rekurrenssymptom 1809 äro främst följande.

Örebro: allmän benämning: »Synochus putris» utan bestämmande tillägg [jfr om fläckfebern sid. 438]; mot hösten febrar med biliös karaktär; på 3–4 dagar voro patienterna gula, senare ibland svartbruna ... detta kan vara återfallsfeber, ej Weil, ty rökningar voro effektiva; lantvärnet från Västra armén hade ditfört smittan, 16.2 10.

Arboga: Alla »*växelfebrar*» kunna icke botas med kina och kräkmedel; det finns också »inflammatoriska, nervösa, putrida, biliösa och gastriska m. fl. modifikationer», 4.2.11; Hult anför som tecken till att rekurrens tagits för »biliös frossa», att kinan uppges ej ha visat verkan i denna »frossa».[7]

Lindesberg: 28.2.10: »den gångbara sjukan», förmodligen från lantvärn,

[5] Jfr ovan sid. 419 och sid. 370, Protokoll dec. 1808, M.A., Ö.M. Provinsialläkarrapport Halmstad 26.2. 09, Bergman, a. a., sid. 150 f.

[6] Uddevalla 10.6. 08, 31.12. 08, Strömstad 14.7. 08, 31.1. 09, M.A., Ö.M.

[7] Hult, a. a., sid. 57.

började med värk och elak smak i munnen, ömhet i hela kroppen, recidiverade 2 à 3 gånger, och var samt och synnerligen smittosam.

Alingsås: »febres remittentes biliosae» med reumatiska symptom, febr. 1811.

Filipstad: en gosse kom sjuk i en »Synocha», *alla* han besökte insjuknade; kort inkubationstid; hastigt utbrott; först stark feber, så låg puls; tydlig förbättring efter 8 à 9 dagar, vilken tillskrives läkemedel; några dödsfall i »recidiv»; därför ej fläckfeber, möjligen rekurrens.

Västerås: 1.10.09: fältsjukan var »biliös rötfeber», som gick i januari; »den arbetande hopen» fick sjukdomen mest; i övrigt inga tydliga tecken.

Det behöver knappast påpekas, att många andra smittovägar och tillfälligheter av olika slag kunna ha inverkat. De kunna dock icke gärna ha betytt så mycket som hempermitteringarna från Västra armén. Det är anmärkningsvärt, att trupperna i öster ej ha nedsmittat allmänheten i samma utsträckning. Detta kan kanske sättas i samband med att det fanns en stor sjukvårdsorganisation vid Kustarmén. Zetherman uppger sig t. o. m. ur tillförlitlig källa ha erfarit, att däremot Finska armén fått »rötfebern» med trupper, som kommit från Sverige.[8] Uppgifter om smitta från Åländska armén vid dess återkomst saknas givetvis ingalunda helt. Till Norrtälje m. fl. orter har den medfört sjukdomar av olika slag.[9] Men för Närke t. ex. gäller ovanstående allmänna intryck särskilt tydligt. Dit återvände en bataljon lantvärn icke blott från Västra armén utan även fran Kustarmén. Provinsialläkaren påpekar, att den senare ej hade smitta med sig, vilket bataljonen från Västra armén däremot hade.[1]

Det torde vara motiverat att vid sidan av denna väst-svenska epidemi med dess mellan-svenska avläggare tala om två andra smittohärdar: Karlskronas och den finsk-norrländska.

Till Karlskrona-smittans rayon får hänföras:

Ronneby: benämning: »rötartad nervfeber», kallad fältsjuka; symptom: ikterus, kritisk svett, näsblod, kraftlöshet, stark huvudvärk, värk i lemmarna, elak smak, uppkastning; sjukdomen spred sig i nov. i västra Blekinge, 2.1.09.

[8] Zetherman, a. a., K.V.H. 1809, sid. 37 f.

[9] Norrtälje 21.2. 09, 7.2. 10; ang. Södermanland se sid. 264, om Stockholm vid skärgårdsflottans debarkering, se sid. 222 ff.

[1] Örebro 16.2. 10.

Norrköping: fältsjukan eller »en malign feber» kom med lantvärnet från Karlskrona, 16.3.10.

Kalmar: »rötfeber med och utan fläckar», 26.3.09.

Visby: smitta från konvalescenter från Karlskrona; rötfeber med och utan fläckar, som i recidiv förde till döden, 21.1.09.

Till den finsk-norrländska epidemien, som uppkom vid Finska arméns reträtt till Västerbotten, höra många skildringar. Att Finska armén förde med sig rekurrens är mycket troligt. Lindén och Hult ha nämligen gjort det ytterst sannolikt, att rekurrens förekommit inom denna. Årstiden torde snarare ha ökat än minskat dess uppträdande. Landsändan var ej heller tidigare fullt främmande för epidemier av detta slag. I Sundsvalls-rapporten april 1807 omtalas, att »rötfeber» gick i smärre epidemier, och att den ibland t. o. m. hade tagit formen av »remittens Phlogistica».[2] Vid Rödbäcks sjukhus i Umeå hade redan länge sjuka ur finska regementen vårdats. Bl. a. upptas där diagnosen »malign feber», vilken visar en kraftig ökning i december. Enligt en ovan framförd hypotes betecknade »malign feber» hos Sidrén det slags rötfeber, som motsvarar rekurrens. Även den höga dödligheten i »malign feber» efter blott ungefär en vecka liksom den långa sjukdomstiden för övrigt kan häntyda på att det gällde rekurrens, och att man använde Sidréns terminologi. Men användningen av »malign» i betydelsen »elakartad» i största allmänhet var också mycket vanlig.[3] Några antydningar om rekurrensepidemier finnas också ibland de omfattande upplysningar, som inkommo till den s. k. läkarkongressen i Torneå strax efter årsskiftet 1808–09. I brigadläkare C. A. Dahlgrens rapport omnämnes, att underläkare Ruuth iakttagit, huru några sjuka gulnat, blivit matta »men ännu ej dödt», att likväl de flesta dö i recidiv, sedan de gått uppe en dag.[4]

Fältläkare Edgren omtalar, att sjukdomen i Nickala by medfört ganska stor dödlighet. Han anför en serie av de för den s. k. fältsjukan gemensamma symptomen och dessutom, att mot sjunde dagen någon brytning synes i sjukdomen ske genom svett eller

[2] Rapport 10.4. 07, M.A., Ö.M.

[3] Lindén, a. a., sid. 351, 353 m. fl. Jfr ovan sid. 372, 402.

[4] Dessa och följande rapporter i avskrift såsom bilagor till Bjerkéns inlaga till Collegium Medicum, Inkomna handlingar 4.1. 09, M.A., Ö.M.

ymnig urin med lindring i plågorna, men att febern inom få dagar ökar, pulsen är matt och svag, huden i ansiktet och på kroppen blir gul, varvid ofta döden följer och patienten dör utmärglad på 12–15 dygnet, samt att några likväl efter en ny, mera fullständig brytning av sjukdomen så småningom återvinna krafterna. Han tillägger också ett för rekurrens karakteristiskt symptom, att näsblod ibland uppträder vid krisen. samt att näsblod förekommer även under konvalescensen.

Regementsläkare A. F. Laurell rapporterar också till Bjerkén en sjukdom, som har anmärkningsvärt många rekurrenssymptom:

»Rapport.

Enligt herr archiaterns förste fältläkarens och riddarens vördade befallning, får jag den äran lämna följande berättelse om den bland krigsfolket af 4:de brigaden gångbara epidemie.

Sjukdomen börjar med hufvudvärk, känbar mäst åt nacken, värk i axlar och armar, lår och ben, någon tryckning öfver nedre delen af bröstet med kort och tätare andedrägt, hosta, pulsen kännes snäll, men ej lägre än i friska tillståndet, tungan hvitaktig, ansigtets färg något rödare än naturligen, hettan i kroppen torr och brännande. Dessa catharraliska symptomer hålla i uti 4 à 5 dagar, då pulsen börjar blifva klenare, tungan torr och liksom den vore lindrigt svärtad på den åt svalget liggande del, den sjuke kastar sig af och an i sängen, tungan blifver sedan dageligen torrare, brunaktig och liksom fjällig, patienten börjar om nättren tala i sömnen, sedan smått yra, får ryckningar i senorne, diarrhée, ansigtets färg gulnar något, hicka, stråplockning, sjunker ned i sängen, kastar af sig täcket, excreta gå involuntaire bort, soporös sömn, pulsen sjunker alt mer och mer, tills patjenten stilla aflider. Hos dem som vederfås, börjar tungan först blifva mjukare åt spetsen och slemskorpan afskiljer sig småningom, yrslan tager af och patienten har korta rediga mellanskof. Sjukdomen bryter sig critice på 4:de dygnets slut med ömnig svett, eller och omkring 11:te dygnet. Reconvalescencen är mycket trög och patienten får ganska lätt recidive, i synnerhet om han blifver det minsta förkyld.» — Sjukdomen anges vidare i rapporten såsom ganska smittosam, bl. a. för sjukvaktare.

Vidare refererar Bjerkén en inkommen rapport, där en sjukdom beskrives, vilken efter fyra till fem dagar visat tecken till brytning med svett, varefter den sjuke synts bli litet bättre men strax därpå fallit i yrsel, som fortsatt till döden i andra eller tredje recidivet. Ett fall med brytning under oerhörd svett

skildras, och trots feberfrihet i åtta dagar befarar läkaren i fråga recidiv.

Provinsialläkarrapporten för *Härnösand* skildrar en sjukdom på följande sätt:[5]

»Denna feber yttrade sig i början uti symptomer af astenisk art, ymsom med Dysenteriska, gastriske och Biliösa Symptomer, som genom den regnartiga och kalla vederlek, hvilken sistledne November och December månader fortfor, öfvergick till röta. Denna feber, hvilken utbredde sig med otrolig heftighet, och var till sina verkningar förödande, yttrade sig först med Hufvudvärk, äckel, omväxlande rysningar och hetta, värk i veka ryggen och extremiteterna, men hvad, som i synnerhet caracteriserade denna feber var en brännande kittling och hetta under fötterne. Hos de sjuke, hvilka ej i rättan tid blifvit evacuerade visade sig inom 5te Dygnet gulsot symptomer, med den skillnaden, att färgen härvid var mera i orange. Yra, sanslöshet och slummer följde detta symptome, som ofta inom några timmar derefter var dödande.» Crisis efter 14 eller 21 dagar... — Möjligheten att denna feber var Weilska sjukan kan måhända icke helt uteslutas. — I rapporten för 1810 omtalas en »febris remittens biliosa», som kom vid köldens inbrott. 1810 kallas den ännu i Härnösands-distriktet gångbara farsoten »gallartad rötfeber».

Söderhamn: 31.12. 08, en rötfeber bland lantvärnet med hastig förlust av krafterna, 7–10 dagars duration, inflammation på hjärnan, tarmarna eller levern, blodevakuationer, vilka symptom även tillsammans dock intet bevisa.[6]

Förklaringen till att den sjukdom, som läkarna skildrat så, att den här uppfattats såsom rekurrens, kunnat följas så ingående, torde vara, att den såsom en ganska okänd sjukdom utförligare skildrats än övriga. Särskilt trolig blir efter denna iakttagelse tanken, att »rötfeber i allmänhet» betecknade fläckfebern. Återfallsfebern var ett nytt och förut relativt okänt inslag, varför den i provinsialläkarrapporterna låtit tala om sig mer än under vedertagna medicinska termer.

Återfallsfebern är en elakartad sjukdom. Den betingas av bristande hygieniska förhållanden. Dess förutsättningar äro löss, som äro smittobärare. Dess uppträdande vid lantvärnet visar, dels att hygienen stått lågt, dels att smitta — ingalunda enbart vanvård — haft inverkan på lantvärnets hälso-

[5] Härnösand 8.1. 09.

[6] Härnösand 31.1. 11, Söderhamn 31.12. 08, M.A., Ö.M.

tillstånd. Än mer än fläckfebern följes återfallsfebern av en långvarig och svårartad konvalescens. Svåra tal- och minnesrubbningar och defekter av olika slag förekomma. De hemska berättelser, som spritts av folktraditionen om huru lantvärnsmän kommo raglande eller huru de icke visste sitt eget namn eller mindes sina anhöriga, kunna möjligen sättas i samband med dylika sviter.[7] Enligt Afzelius m. fl. äro de efter rötfeber tillfrisknade en tid såsom barn till sina själsförmögenheter.[8]

Fläckfeber. Vid sidan av ovanstående sjukdom, som förmodats vara rekurrens, intager i läkarrapporterna den sjukdom, som torde motsvara den mera kända fläckfebern, en undanskjuten ställning. Uppgifterna om denna äro inte alls så utförliga. Utan att fläckfebern ännu erhållit någon utförlig monografisk behandling, anses den ha varit synnerligen vanlig, vilket också torde vara riktigt. Kanske är det härför, som man inte finner några alarmerande rapporter om dess uppträdande. Från Örebro distrikt uppges dock, att en feber, vilken kallas Synochus putris, som ledde till döden efter 13 dagar, spritts genom lantvärnet. Emot den skulle rökningar företagas. Orsak till farsoten anges vara trängsel o. dyl. Samtidigt omtalas en annan farsot, som kanske kan tolkas som rekurrens, varför inte någon förväxling med denna kan föreligga. En läkare uppges ha dött i »fläckfeber».[9]

En utlöpare av denna epidemi är måhända den farsot, som provinsialläkaren i Västerås utförligt skildrar med angivande av ganska typiska fläckfeber-symptom utan att anföra några bindande bevis. I rapporten omtalas en »Typhus putridus».[1] Till Uppsala län har »rötfebern» väntats och erhållit en sakkunnig skildring av Pehr von Afzelius i ett upprop till invånarna i länet. Afzelius använder de svenska beteckningarna »bränsjuka» och »fläckfeber».[2]

[7] Jfr ovan sid. 225 ff.

[8] Jfr ovan sid. 370 f. och Selma Lagerlöf, Mårbacka, sid. 110 ff., där det emellertid talas om »dysenterien».

[9] Provinsialläkarrapport, Örebro 16.2.10, M.A., Ö.M.

[1] Västerås 1.10.09. Se bilagan till rapporten »Fältsjukans kännetecken och cur».

[2] von Afzelius, P., Underrättelse för Upsala Läns Innewånare om den Röt-Feber som fått namn af Fältsjuka ...

Sporadiska anteckningar från skilda delar av landet finnas, vilka ytterligare bestyrka tanken, att den gängse, icke närmare preciserade »rötfebern» oftast var fläckfeber. Med all sannolikhet ingick fläckfebern i den rötfeber, som Kalmar- och Visbyrapporterna ange.[3] Beträffande Kalmar- och Visby-smittan har man anledning att ange Karlskrona såsom smittokällan; de tidigare nämnda epidemierna torde härstamma från Västra armén, som knappast kan ha undgått fläckfebern, ehuru ingen påtaglig skildring finnes.[4] I full analogi med den allmänna farsotsspridningen torde Norrlands »rötfebrar» bl. a. och kanske till övervägande del utgjorts av fläckfeber. Den under 1808 i Härnösand och Sundsvall härjande »rötfebern» skulle förmodligen ha skildrats ingående av rapporterande läkare, om den ej haft fläckfeberns välkända karaktär.[5] I Härnösand omtalas dessutom en »Synochus catarrhalis», vilken enligt Acrels terminologi motsvarar fläckfeber. Den uppgives ha kommit dit genom trupperna.[6] 1809 års epidemier i Norrland ha säkerligen också varit fläckfeber vid sidan av alla andra sjukdomar. Denna slutsats ger sig redan därav, att fläckfebern var vanlig i Finska armén.[7] För övrigt har man anledning att misstänka, att rötfeber, som icke rubricerats såsom biliös, i första hand varit fläckfeber (typhus exanthematicus). Den har sålunda uppträtt nästan överallt, där lantvärnets sjuklighet tagit större omfattning och allvarligare former.[8]

Några svåra svält- eller sjukdomsförhållanden antyder inte fläckfeberns uppträdande, men den har ändå nästan alltid satts i ett visst samband med det mänskliga eländet och fattigdomen.[9] De mineralsura rökningarna, som stävjade sjukdomens framfart, kunde ju inte gärna förändra befolkningens levnadsstandard. Frågan om mottaglighet vid olika hälsotillstånd får överlämnas

[3] Provinsialläkarrapporter, M.A., Ö.M. — Jfr närmare ovan sid. 435.

[4] Zetherman, a. a., K.V.H. 1809, talar blott om »rötfeber» med växlande inblandningar, jfr framför allt sid. 36 ff.

[5] Jfr Militära sjukrapporter 1808–09, M.A., Ö.M.

[6] Härnösand 4.2.10. Jfr Acrels m. fl:s terminologi ovan sid. 369.

[7] Jfr Lindén, a. a., sid. 392.

[8] Jfr ovan sid. 281 m. fl.

[9] Jfr t. ex. Henschen, F., Några blad ur sjukdomarnas historia och geografi, sid. 178.

åt specialvetenskapen. I varje fall var fläckfebern ett elakartat inslag, som hörde krisen till. Trupperna och lantvärnet voro icke undantagna. Att andra krig alstrat likadana förhållanden torde vara tydligt.[1]

Sviterna i fläckfebern äro ganska elaka. De skymta delvis i rullorna för förstärkningsmanskapet. Det föreligger en viss tradition om att mycket svåra sviter varit allmänna hos f. d. lantvärnsmän, men det är ganska svårt att få belägg för denna, och invaliditetsunderhåll har överhuvud taget ej sökts i större utsträckning. Uppsala Akademiska sjukhus har ej varit överlupet av många svit-patienter. Minnesförlust, benskador, hörselrubbningar äro de vanligaste anförda skadorna hos f. d. lantvärnsmän.[2]

Augustimånadsfeber — Weilska sjukan?

Det har ovan gjorts gällande, att augustimånadsfebern med undantag för den »asteniska» formen möjligen kan tolkas såsom Weilska sjukan, som icke är kontagiös men väl kan uppträda i stora epidemier på grund av vatteninfektion. Den kan inte spåras i de stora sjukhusförslagens sammanfattningar. Att den förekommit, är emellertid mycket sannolikt, då termen »febris remittens biliosa» uppträder bland de vetenskapliga diagnoserna i journalerna från Kustarméns sjukhus. I fall, som lett till döden omkring den 9:de dagen, är det särskilt lockande att göra en dylik förmodan. Av de sjuka, som erhållit denna diagnos, kunna dock vissa ha haft dess farligaste art eller den »asteniska», d. v. s. förmodligen rekurrens. En epidemisk sjukdom av »astenisk» art i Härnösandstrakten har också ovan tolkats såsom i första hand rekurrens. Ikterus anges emellertid ha haft orange färgskiftning, vilket måhända kan antyda att fall av Weilska sjukan också förekommit. Påföljande år omtalas också där en »febris remittens biliosa».[3] Det är emellertid vidare synnerligen sannolikt, att många, som erhållit enbart diagnosen febris remittens, också kunna ha haft Weilska sjukan. Det är ett känt faktum, att Stockholmssjukhusen inte gåvo anledning till smitta i så hög grad som övriga.[4] Kanske kan detta sättas

[1] Jfr ovan sid. 286.

[2] Jfr ovan sid. 265. Sjukjournaler, D 728 b–c, U.U.B.

[3] Jfr ovan sid. 370, 437.

[4] Jfr Hedin, Sjukdomsförhållandet vid Drottningholm, ifrån 1808 till 1810,

i samband med uppträdandet av den icke kontagiösa Weilska sjukan. I varje fall styrker det hypotesen, att denna förekommit. Skulle »febris remittens biliosa» tolkas såsom rekurrens uteslutande, skulle smittorisken ha varit omfattande, vilket inte tycks ha varit fallet. På Linköpings lasarett har man av allt att döma begagnat Sidréns äldre term »Febris remittens autumnalis» och på så vis undgått den sammanblandning med rekurrens, som följt med termen »febris remittens biliosa» enligt Afzelius' beteckningar. Tre fall av »remittens autumnalis» ha anförts från mitten av oktober till december 1809. De ha lett till hälsa efter resp. 16, 18 och 35 dagar. Ett av dessa gäller en klarinettblåsare vid Östgöta lantvärn.[5] Om Weilska sjukans förekomst ha vi således måhända några, ehuru ganska sporadiska upplysningar eller antydningar. Bland provinsialläkarrapporterna omtalas s. k. gallfebrar i ett par Skåne-distrikt 1807. Symptomen äro ganska vaga. Från flera håll nämnas gallartade febrar, som gått sporadiskt hela året, växlande karaktär efter årstiden. Dylika allmänna omdömen innesluta förmodligen »febris remittens biliosa».[6] Det är främst den ingående behandlingen av sjukdomen i föreläsningarna, som ger stöd för dessa förmodanden. Weilska sjukans uppträdande sammanhänger *icke* med bristande föda. Den är en typisk krigssjukdom, som visar sig vid sämre hygieniska förhållanden. Den omnämnes såsom särskilt vanlig bland soldaterna i skyttegravarna under förra världskriget.[7]

Afzelius' »akuta nervfeber», Acrels »fältsjuka».

Bland ovan undersökta hypoteser intar identifikationsförsöket av »Synochus putris nervosa» en särställning. Denna ganska okända sjukdom har inte diskuterats mycket. En tillämpning av hypotesen angående dess moderna motsvarighet för åren omkring kriget 1808–09 ger följande resultat.

Till Halmstad har Jönköpings lantvärn under ett nattuppehåll spritt en »putrid nervfeber», som i vissa fall gick ad mortem 9–14 dygnet och i andra till hälsa efter 4–6 veckor och av

---

Samlingar i blandade ämnen för läkare-vetenskapen och naturforskningen, I: II, sid. 5. Jfr också, Arndt, E. M., Skildringar ur Svenska Historien, sid. 258 ff.

[5] Kvartalsförslag, Linköpings lasarett 4.1. 10.

[6] Jfr provinsialläkarrapporter 1807–1812, M.A., Ö.M.

[7] Jfr Bergmann, a. a., sid. 1026 ff.

vilken många dött.[8] Uppgifterna om febern utesluta således ingalunda, att den var en vanlig nervfeber (Typhus abdominalis), som av okänd anledning fick tillnamnet »putrid». S. k. rötaktiga nervfebrar ha förekommit sporadiskt. 1807 omtalas en epidemi i Enköping, som inte ens avstannade under den kallare årstiden, en annan i Norrtälje.[9] Från Hargs distrikt i Uppland rapporteras för år 1808 en »Synochus putrida nervosa» med obestämda symptom.[1]

I Västmanland har en feber förekommit enligt provinsialläkarerapporten från Skinnskattebergs bruk 28 febr. 08, som icke är någon av de vanliga men skulle kunna tänkas vara en »Synochus putris nervosa» eller »Schlammfieber». I mars månad visade sig sjukdomen av epidemisk karaktär med följande symptom: några dagars illamående, växelvis feber och rysningar, sträng huvudvärk, yrsel, magplåga uti regio epigastrica, värk i kroppen, nausea och vomitus, oren och vit tunga, elak smak i munnen, pulsen hastig och svag[2], torr hetta, »uppdrifvet rödt ansigte», efter 7–9 dagar mattare och klenare puls, ögonen ömmande för ljusstrålarna och variga, mycken mattighet, feber och huvudvärk särskilt om nätterna, haemorragia narium; ingen »crisis perfecta» visade sig; några voro friska efter 9–10 dagar. Inom flottan har en »Febris Nervosa Putrida» uppträtt på divisionsskeppet Adolph Fredrik. Vid debarkeringen synes denna sjukdom ha utbrett sig. I en medicinal dissertation under Afzelius' ledning från år 1810 skildras den med de symptom, som ovan anförts såsom utmärkande för Synochus putris nervosa och Afzelius' akuta nervfeber och *angives ha varit särskilt vanlig bland lantvärnsmän.*[3]

Det kan icke gärna hävdas, att bevis lämnats för förekomsten av sjukdomen »Schlammfieber», som förmodligen kan undergå många förändringar och icke mycket skiljer sig från ovanligare

[8] Provinsialläkarrapport 26.2. 09, M.A., ö.M.

[9] Ib. 26.3. 08; 29.1. 08.

[1] Ib. 10.3. 09. I denna epidemi tyder dock mycket på att typhus abdominalis givits detta namn.

[2] Originaluttrycket är »låg».

[3] Inkomna handlingar 18.7. 08, M.A., ö.M. P. von Afzelius, De typho nervoso in classe svecana per autumnum 1808 (N. Åkerman auctor).

former av rekurrens och Weilska sjukan, i all synnerhet inte från Weilska sjukan utan ikterus, varav den kanske utgör en del i många skildrade epidemier. Man får icke heller helt bortse från att samtidigt uppträdande nerv- och »rötfebrar» av olika slag uppfattades såsom *en* farsot, vilken då erhöll namnet »nervös rötfeber» eller »rötaktig nervfeber».[4] Dock torde den icke kunna lämnas åsido som en möjlig beståndsdel i de febrar, som tillsammans betecknats som »fältsjukan», i all synnerhet som den kunnige och erfarne Acrel själv som beteckning för den sjukdom, som har sin närmaste nutida motsvarighet i »Schlammfieber», använt den så beryktade och missbrukade termen »fältsjuka».

[4] Jfr t. ex. epidemien i Ronneby-trakten ovan sid. 434.

Register över lantvärnet.

Blekinge lantvärn 77, 89, 104, 143, 145 f., 154, 158, 179, 273, 296, 327, *343*, *344*.

Bohusläns lantvärn 84, 93, 103 f., 117, 158 ff., 241, 276 f., 295, *352*.

Gotlands lantvärn 93, 157, 169, 189–192, *248*, 273, *346*.

Gävleborgs lantvärn 78, 100, 102, 104, 156 f., *163*, 188, 255 f., *346*, *352*.

Göteborgs artillerilantvärn 78, 85, 104, 114, 126, 158 ff., 169, 277.

Hallands lantvärn 84, 91, 100, 103 f., 108, 144, 158 f., 169, 178, 237 ff., 241, 275 f., 295, *351*.

Jönköpings lantvärn 83, 89, 99, 101, 103 f., 160 f., 169, 176, 194, 208, 269 f., 282, 296, 301, 304, 331.

Kalmar lantvärn 79, 81, 83, 86 f., 93, 102, 104, 117, 144, 158, 168, 209, 234, 272 f., 296, 323, 325, 327, 329.

Kopparbergs lantvärn 79, 88, 100, 104, 121 f., 150, 152, 154 ff., 161, 169, 192, 210 f., 242, 244, 256 ff., 295, 314 f., 325, *343*, *346*, *351*.

Kronobergs lantvärn 79, 89, 104, 117, 145 ff., *163*, 234, 271 f., 296, 304, *343*, *346*.

Närkes lantvärn 79, 99, 104, 107, 110, 113, 137, 141, 144, 151, 193, 216, 259 ff., 282, 295, 327.

Skaraborgs lantvärn 80, 83, 100, 104, 143, 145, 153, *163*, 169, 177, 194, 216, 240, 243 f., 277 f., 296, 300, 302, 315, 325, *346*.

Skånes lantvärn 82 f., 86, 90 f., 100, 104, 107, 115, 117 f., 123, 125, 130, 143 f., 146, 158 f., 169, 175, 194, 196, 234, 236, 239, *247*, 273 ff., 291, 297, 317 ff., 325, 328 f., *342*, *343*, *345*.

Skånes artillerilantvärn 90, 104, 137, 143, *342*. Se också Skånes lantvärn.

Stockholms stads artillerilantvärn 78, 93, 100 f., 104, 108, 137, 144, 160, 168, 216, 266 ff., 283, 299.

Södermanlands lantvärn 78, 84, 86, 100, 104, 120, 137, 156 f., 215 f., 232, 234, 259, 261, 263 ff., 295, 316 f.

Upplands lantvärn 83, 100, 104, 109, 111, 126, 137, 144, 146, 153 f., 156, 161, 167, 182, 215 f., 232, 234, 239, 254, 259, 265 f., 295, 323.

Värmlands lantvärn 80, 83, 100, 104, 110, 119, 125, 141, 144, 156 f., 169, 193 f., 240 f., 258 ff., 293, 296, 303, 332.

Västerbottens lantvärn 80, 86, 93, 100, 104, 143, 154, 157, *164*, 254 f., 296, *346*, *352*.[1]

Västernorrlands lantvärn 78, 80, 100, 101, 104, 114, 156 f., 244, 255, 296, 330, *346*, *349*, *352*.

Västgötadals lantvärn 92, 104, 194, 243 f., 278 f., 282, 296, 300. Se också Älvsborgs lantvärn.

Västmanlands lantvärn 84, 93, 104, 108 f., 115, 137, 146, 153, 161, 206, 213, 215, 232, 252, 259, 261 ff., 295 f., 315, 328 f.

Älvsborgs lantvärn 83, 92, 100, 104, 137, 142, 153, 176, 194, 232, 240, 243 f., 278 f., 296, 300, 315.

Östergötlands lantvärn 78, 83 f., 92, 104, 106 f., 113, 115, 118 ff., 123, 126, 145 f., 158, *163*, 175, 181, 188 f., 194, 206, 211, 234, 239 f., 242, 252, 267 ff., 295, 301, 328, 331 *342*, *343*, *344*, *346*, *352*, *356*.

[1] Kursiv siffra anger omnämnande i sammanfattning.

Personregister.

Acrel, J. G., af, medicine professor, sid. 367, 368, 369, 370, 371, 373, 378, 383, 387, 388, 390, 394, 397, 399, 402, 439, 443.

Adelswärd, E. G., militär, politiker, 72, 311.

Adlercreutz, C. J., generallöjtnant, statsråd, 306, 315.

Adlersparre, C. A., författare 330.

Adlersparre, G., överstelöjtnant, revolutionsman, statsråd m. m., 22, 23, 24, 25, 28, 41, 72, 142, 166, 174, 241, 242, 292, 293, 294, 298, 299, 301, 305, 306, 313, 316, 356.

Afzelius, P., von, medicine professor, 367, 370, 371, 372, 373, 378, 383, 387, 388, 390, 394, 397, 399, 400, 402, 417, 438, 441, 442.

Alexander I, kejsare av Ryssland, 13, 59, 305.

Almroth, N., förste fältläkare, 232, 412.

Anckarsvärd, M., landshövding, 77, 79, 87, 272.

Annerstedt, T., biskop, 332, 333.

Armfelt, G. M., ledande gustavian, generallöjtnant, 14, 17, 18, 39, 40, 41, 42, 49, 50, 51, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 97, 123, 130, 139, 141, 142, 176, 177, 178, 183, 193, 194, 196, 306, 312, 313, 314, 336, 341, 342.

Arndt, E. M., tysk skald, 2, 21, 38, 82, 86, 226, 233.

Arnell, L., major, 65, 66, 107, 116, 119, 120, 177, 195, 320, 321.

Aschan, Z. P., provinsialläkare, 410, 411.

Aschling, C. F., konteramiral, 213, 214, 229, 320, 406.

Atterbom, P. D., skald, 60.

Bennet, G. V., överste, ledamot av Krigskollegium, 139, 140.

Bennet, J. R., vice landshövding, 206, 252, 313.

Bergenheim, E. J., hovrättsråd, 211.

Berthier, L. A., fransk marskalk, 122.

Berzelius, J. J., kemist, professor, 406, 417, 418, 419.

Beskow, B., von, författare m. m., 292.

Billberg, J. P., af, överkrigskommissarie och generalintendent, 142.

Bjerkén, P., af, förste fältläkare, 405, 406, 436.

Björnstierna, M. F. F., major, sedermera general, 82, 104, 184, 185, 227, 291.

Blom, C. M., provinsialläkare, 405.

Boje, E. G. friherre, landshövding, 89, 301, 304.

Borgenstierna, A., von, ståthållare å Gripsholms slott, brigadchef vid lantvärnet, 104.

Brelin, S., överste, 292.

Bruncrona, N. A., major, 138, 214, 224.

Brygger, B. G., häradshövding, 190.

Buxhoevden, F. W., von, greve, rysk fältherre, 170, 183.

Bäck, Anders Matson, lantvärnsman, 119.

Carpelan, J. F., generallöjtnant, landshövding, 48.

Cederström, B., generallöjtnant, president i Krigskollegium, 26, 27, 28, 50, 76, 112, 129, 131, 133, 138, 139, 140, 141, 145, 211, 270, 276, 277, 278.

Cederström, J., löjtnant, revolutionsman, 186.

Cederström, R., konteramiral, 31, 32, 189, 237, 306, 323.

Cronhiort, C. G., friherre, överste, landshövding m. m., 22.

Cronstedt, F. A. U., greve, landshövding, 76.

Crusenstolpe, M. J., publicist, 3, 4, 224.
Cullen, W., engelsk läkare, 366, 378, 432.

Dahlgren, C. A., fältläkare, 435.
Dalström, G. J., af, lantvärnslöjtnant, sedermera general och landshövding, 109, 332.
De la Gardie, J., greve, brigadchef vid lantvärnet, 4, 42, 45, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 76, 86, 90, 91, 103, 104, 106, 107, 117, 118, 121, 123, 124, 132, 144, 178, 194, 196, 236, 237, 238, 273, 274, 275, 321, 322, 336, 342.
De la Gardie, A. G., greve, sedermera landshövding, 91.
Domeyer, W., engelsk hovmedicus, 403, 404, 410, 411, 415.
Drake, Daniel Nilsson, lantvärnsman, 121, 211.
Dubb, P., förste fältläkare, chef för Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, 408, 410, 412.
Döbeln, von, G. C., generalmajor, 35, 187.

Edgren, J., fältläkare, t. f. förste, 435.
Ehrenheim, F. V., friherre, kanslipresident, 40, 52, 149, 150, 174, 184, 204.
Ehrenström, J. A., memoarförfattare, sedermera finskt statsråd, 69, 177.
Ekelund, D., d. ä., medicinalråd, 367.
Ekströmer, C. J., underläkare, gymnasist, sedermera generaldirektör, 111.
Essen, H. H., von, friherre, general, 32.

Fersen, A., von, greve, generallöjtnant, 150.
Fieandt, O. H., von, major, 20.
Fleetwood, C. J., överstelöjtnant, t. f. landshövding, 189, 190, 191.
Flodberg, A., docent i matematik, lantvärnsofficer, 109.
Fock, B. V., generalintendent, 135, 136, 213, 318.
Fredmark, J. P., viktualiehandlande, 114, 230, 231.
Fredrik II, konung av Preussen, 11, 25, 70.
Friesendorff, A. L., von, generallöjtnant, 119.
Fägersten, L. O., krigskommissarie, 140, 199.
Fåhræus, O., prost, 18.

Gahn, J. G., assessor, 152, 155, 204, 224.
Galenus, grekisk läkare, 366, 390.
Georgii, P. E., landshövding, 153, 211.
Gjörwell, K. K., publicist, 233, 236, 297.
Godlund, J., 330.
Gottfridsson, uppbördsläkare vid Arméns flotta 1808, 407.
Grafvander, L. F., provinsialläkare, 419.
Granberg, P. A., publicist, 2, 4, 12, 98, 140, 172, 173, 325, 335.
Gröndahl, C. F., med. stud., sedermera praktiserande läkare i Stockholm, 367.
Guyton, se Morveau-.
Gustav I, Wasa, svensk konung, 13, 14.
Gustav III, svensk konung, 16, 17, 18, 19, 68, 69, 247, 286, 342, 350, 365.
Gustav II Adolf, svensk konung, 95, 96.
Gyldenstolpe, N., greve, brigadchef vid lantvärnet, 104.

Hagström, A. J., generaldirektör över sjukvården vid länslasaretten, 432.
Hallman, J. G., förste livmedicus, chef för fältläkarekåren, 215.
Hastig, Matts Matson, lantvärnsman, orosstiftare, 315.
Hedin, S. A., livmedicus, fältläkare, 218, 363, 364, 365, 369, 373, 398, 410, 425, 428, 429.
Hedvig Elisabeth Charlotta, svensk prinsessa, 87, 125, 132, 183, 184, 187, 207, 222, 228, 263, 292.
Helvig, C. G., överste, inspektör för artilleriet, 102, 160, 277, 303, 304, 322.
Hierta, J. A., landshövding, 125, 163, 200, 201, 302, 346.
Hippocrates, grekisk läkare, 366, 368, 372.
Hjelmstierna, C. L., konteramiral, 134, 213, 219, 221, 320.
Hornborg, A. L. G., finsk läkare, 382.

Homén, E. A., finsk läkare, 382.
Huldberg, P. A., bokhandlare, 330.
Hultin, M., d. ä., lantvärnsfänrik, sedermera memoarförfattare, 240, 268.
Huss, M., läkare, generaldirektör för sjukvården, 377.
Håkansson, A., af, landshövding, 76, 77, 89, 143, 146, 154, 158, 204, 206, 236, 247, 343.
Häggman, Jöns Persson, kyrkoherde, 124, 184, 223, 224.

Joulin, E. M., underläkare vid Arméns flotta, 407.
Jülich, M., 48.
Jägerhorn, G. H., generallöjtnant, tjänstgörande generaladjutant i Stockholm, 149, 229.
Järta, H., en av 1809 års män, 59, 152, 153, 155, 204, 224.

Karl XI, svensk konung, 10, 16, 24.
Karl XII, svensk konung, 16, 95.
Karl XIV Johan, svensk konung, 3, 12, 59.
Karl, hertig, riksföreståndare, XIII, svensk konung, 36, 71, 76, 137, 162, 166, 170, 173, 174, 175, 176, 180, 197, 229, 249, 298, 300, 301, 306, 308, 315, 316, 327, 328, 329, 336, 340, 341.
Karlén, C. F., fältväbel, 108, 109, 213, 214, 216, 218, 262.
Katarina II, kejsarinna av Ryssland, 16.
Kewenter, C. H., förste fältläkare, 413.
Kierting, H. G., von, överste, 34.
Klercker, C. U., af, löjtnant, 219, 229.
Klingspor, W. M., greve, fältmarskalk, 19, 32, 33, 34, 47, 174, 192, 195, 205, 234, 306.

Lagerbjelke, J. G., viceamiral, 212.
Lagerbring, C., greve, statssekreterare för krigsärendena, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 63, 64, 73, 149, 155, 196, 204, 205, 207, 292, 312, 336, 341.
Lagerheim, C. E., president i Statskontoret, 204, 206.
Lange, J. D., landshövding, 192.
Lantingshausen, A., von, generalmajor, brigadchef vid lantvärnet, 42, 54, 57, 58, 103, 104.
Laurell, A. F., fältläkare, 436.
Lefrén, J. P., stabskapten vid arméns generaladjutantexpedition, 35, 54, 58, 59, 61, 170, 172.
Leuhusen, W., friherre, major, 227.
Lewenhaupt, Ch. E., greve, kaptenlöjtnant, brigadchef vid lantvärnet, 104.
Limnelius, N., kapten, 193.
Lindeberg, A., lantvärnsofficer, publicist, teaterdirektör, 109.
Linné, C., von, botanist, läkare m. m., 378, 419.
Livijn, C., publicist, ämbetsman, 182.
Låstbom, H., af, chef för kammarrätten, 200.
Löfwenskiöld, S., friherre, landshövding, 76, 79, 82, 144, 146, 151, 327, 328.

Malmström, P., orientalist, skriftställare, sedermera kyrkoherde i St. Tuna, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 39, 41, 64, 85, 195.
Mankell, J., militär, krigshistoriker, 3, 330.
Mannerskantz, N., generallöjtnant, ledamot av Krigskollegium, 140.
Mannerstam, J. A., landshövding, 84, 156, 159, 241.
Meijerfeldt, J. A., general, överbefälhavare för svenska armén 1789, 286.
Melin, H. G., af, generaladjutant, 137.
Mirabeau, de, G. H., fransk revolutionspolitiker, 11.
Mjöberg, C. A., uppbördsläkare vid Arméns flotta, 221, 362, 407.
Moore, J., engelsk general, 6, 87, 170, 171.
Moreau, J. V., fransk general, 186.
Morian, C. A., överste, inspektör för jägartrupperna, 28.
Morveau, -Guiton, L.-B., fransk kemist m. m., 417, 418.
Murray, 310.
Mörner, C. S., greve, landshövding, 76, 79, 89, 116, 141, 146, 147, 148, 163, 200, 271, 304, 343, 346.
Mörner, C. S. R., greve, fil. d:r, 331, 332.

Napoleon, kejsare i Frankrike, 12, 27, 33, 42, 43, 339.
Nicander, H., statistiker, 249.
Nieroth, B. A. C., friherre, landshövding, 76, 80, 157, 188, 245.
Nolcken, E. R., friherre, landshövding, 76, 94, 201, 343.
Nordenfelt, E. V., landshövding, 157, 332.
Nordin, J. M., af, friherre, landshövding, 75, 76, 79, 88, 154, 155, 156, 210, 315, 343.

Odhelius, J. L., medicinalråd, 366.

Pahlén, A., af, överste, 183, 184, 185, 265.
Pettersson, A., fänrik, 217.
Pettersson, uppbördsläkare vid Arméns flotta, 407.
Peyron, G. A., överadjutant hos konungen, 73, 324.
Peyron, L., generaladjutant, brigadchef vid lantvärnet, 103, 104.
Plat, du, dansk major, 238, 239.
Platen, B. B., von, friherre, statsråd, 21, 38, 51, 310, 350.
Posse, C. H., överste, 313.
Post, A. L., von, major, 255.
Puke, J., af, amiral, 100, 141, 179, 205, 235, 236, 271, 322, 404.
Putbus, pommersk godsägareätt, 37.

Rabbén, J., med. stud., sedermera professor, 362.
Rajalin, S. M., vice amiral, generaladjutant för flottorna, 18, 134, 135, 181, 205, 212, 213, 214, 215, 217, 228, 229.
Ramsay, A. W., löjtnant, 185.
Reuterskiöld, L. A., överstelöjtnant, brigadchef vid lantvärnet, 104, 121.
Risellsköld, O. J., protokollsekreterare, 86.
Rosen, A. P., von, landshövding, 80, 83, 303.
Rosen, G. F., von, landshövding, 76, 318, 343.
Rosenblad, M., statssekreterare, 204.
Rosenblad, N., generaladjutant, brigadchef vid lantvärnet, militär-politisk skriftställare, 21, 25, 26, 27, 28, 37, 38, 41, 59, 104, 130, 195.
Rudbeck, A., överste, brigadchef vid lantvärnet, 104.
Rudolfi, D. F., stadskirurg, expeditionskirurg på Arméns flotta 1808–09, 361, 407.
Runeberg, J. L., skald, 404.
Runeberg, J. V., läkare, professor, 382.
Ruuth, Z., underläkare, 435.
Rääf, L. R., kulturhistoriker, medlem av Götiska förbundet, 182.

Schantz, G., von, sekreterare i fältmätningskåren, sedermera kansliråd, 309.
Schiller, J. C. F., von, tysk skald, 358.
Schoenbom, E. A., af, landshövding, 204.
Schwerin, C. Ph. C., greve, generalmajor, 21, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 51, 58, 63, 64, 69, 70, 74, 77, 119, 120, 125, 195, 225, 226, 305, 313, 341.
Schwerin, F. B., von, kontraktsprost, 225, 226.
Sidrén, J., läkare, professor, 367, 371, 372, 378, 382, 383, 387, 389, 390, 393, 399, 402, 435, 441.
Silfverarm, P. A., major, 214.
Silfversparre, G. J., major vid Adelsfaneregementet, bataljonschef vid lantvärnet, 120.
Silfversparre, I. L., överste, 37, 292.
Silfverstolpe,- Montgomery, Malla, författarinna, 222.
Siljeström, P. A., skolman, politiker, 330.
Sjöholm, major, 217.
Skjöldebrand, A. F., brigadchef vid lantvärnet, en av 1809 års män, 76, 92, 103, 104, 106, 117, 118, 120, 123, 126, 166, 183, 184, 239, 240, 267, 268, 291, 336, 342, 356.
Smith, Adam, engelsk författare, 24, 25.
Smith, J. C., engelsk läkare, 417.
Snoilsky, C. J. G., skald, 4, 71, 224.
Sondén, A. F., prost, 325.
Sparre, G. M., kapten, 178.
Stedingk, C., von, ambassadör, 205.
Stedingk, V., von, amiral, 36, 306.
Stenbock, M., fältmarskalk, 10, 16, 56.

Stenius, A. H., sekreterare inom Krigskollegium, 140.
Stromberg, P. A., friherre, landshövding, 76, 158.
Ström, G. T., provinsialläkare, 367.
Strömfelt, F. G., friherre, landshövding, 146, 158, 206, 252, 269, 301.
Suremain, C. J. B., de, svensk-fransk militär, 36.

Taube, C. V., af Odenkat, legationssekreterare, 47.
Tawast, J. H., greve, generalmajor, brigadchef vid lantvärnet, 28, 103, 104, 317, 319, 321.
Tegnér, E., skald, 194, 312, 357.
Ternström, J. T., prost, 331.
Tham, P., fornforskare, jorddrott, 86, 244, 310.
Tibell, G. W., af, generalmajor, generaladjutant för armén, 3, 6, 7, 12, 21, 35, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 82, 86, 87, 88, 94, 104, 105, 106, 115, 116, 117, 123, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 138, 140, 145, 151, 152, 162, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 180, 183, 185, 189, 195, 197, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 222, 224, 231, 233, 234, 238, 245, 246, 260, 266, 292, 298, 302, 305, 306, 308, 311, 325, 336, 339, 340, 344.
Toll, G. F. A., major, 66, 116, 177, 195.
Toll, J. Chr., fältmarskalk befälhavare för Södra armén, 32, 35, 44, 54, 55, 56, 57, 59, 65, 88, 103, 105, 116, 118, 130, 143, 144, 178, 179, 187, 189, 204, 205, 236, 238, 239, 317, 319, 336, 342.
Topelius, Z., uppbördsläkare vid Arméns flotta, 407.
Trolle-Wachtmeister, se Wachtmeister.

Ugglas, af, S., greve, överståthållare i Stockholm, 43, 75, 88, 150, 204.
Ulfsparre, F., landshövding, 316.

Wachtmeister, C. A., Trolle-, riksdrots, ordf. i t. f. regeringen, 42, 43, 54, 58, 70, 75, 124, 128, 150, 151, 152, 164, 204, 247, 336, 341.
Wachtmeister, H. G., Trolle-, den föregåendes son, sedermera justitiekansler, 37, 42, 43, 51, 54, 58, 75, 164, 201, 213, 222, 223, 236, 247, 292, 343.
Warfvinge, F. W., överläkare, 365.
Vegesack, E. E. G., von, generalmajor, 172, 173, 181, 182, 183, 192, 265, 337.
Westerlund, L., prost, 328, 331.
Wetterdahl, J., komminister, 214.
Wetterstedt, G., af, friherre, kabinettssekreterare, 184, 192, 200.
Wibelius, O., landshövding, 302, 303.
Willman, O., fältläkare, 134.
Wingård, J. D., af, artilleristabsofficer, sedermera landshövding, 226, 308, 309.
Wirsén, G. F., statskommissarie, sedermera statssekreterare, 140, 199.
Wrede, F., generallöjtnant, 28.

Zetherman, C. N., brigadläkare, 362, 366, 434.
Zibet, C. B., hovkansler, 149, 150.

Åbom, J., 309.
Åhlström, O., krigsråd, ledamot av Krigskollegium, 140.
Åkerhielm, S. C. F. L., friherre, överste, brigadchef vid lantvärnet, 104, 193.

Rättelser och tillägg.

Sid. 4 not 2 *står* Gustav IV Adolf, *läs* Gustaf IV Adolf.

» 10 not 4 *står* E. Carlsson, *läs* E. Carlson.

» 37 rad 16 *står* general L. Silfversparre, *läs* överste I. L. Silfversparre.

» 4 rad 8, sid. 45 rad 22 *står* de la Gardie, *läs* De la Gardie.

» 45 not 6 *står* De La Gardies, *läs* De la Gardies.

» 53 rad 14 *står* helst, *läs* helt.

» 60 noterna 6 och 7 omkastade.

» XXXIII: von Domarus, A., Grundriss der inneren Medizin, 14—15 uppl., Berlin 1941.

Gundel, M., Die ansteckenden Krankheiten, Leipzig 1935.